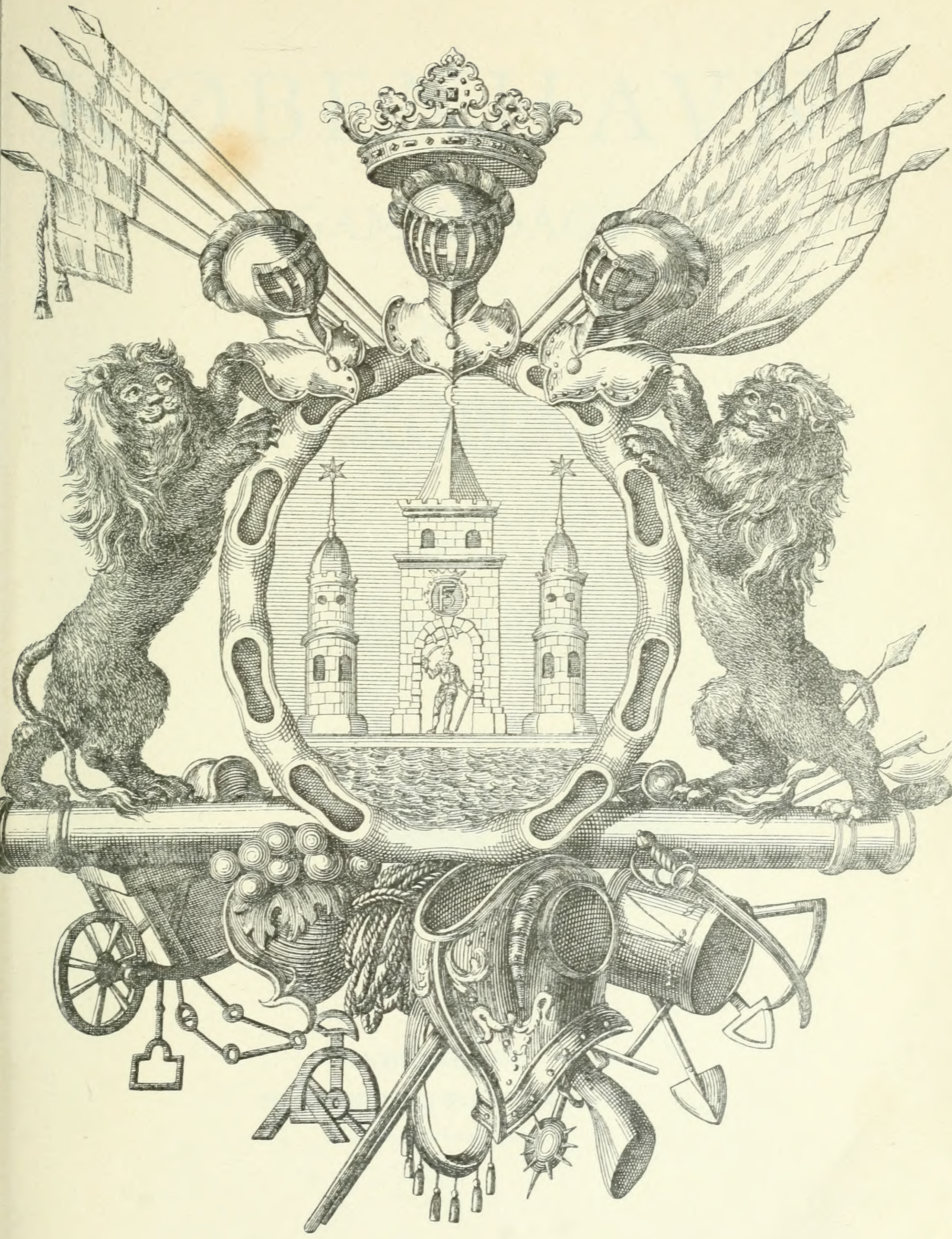
454

454

KØBENHAVN

I GAMLE DAGE

KØBENHAVN

I GAMLE DAGE

OG

LIVET I KØBENHAVN

AF

H. C. BERING LIISBERG

KØBENHAVN
H. HAGERUPS FORLAG
GRÆBES BOGTRYKKERI
1901

INDHOLDSFORTEGNELSE

RETTELSER

S. 121. Paa Billedet af St. Klare Klosterkirke, der er tegnet efter et lille Stik, er der ved en Misforstaaelse af Tegneren anbragt en Skorsten.

S. 273. Aarstallet 1662—1673 under Billedet af Sofie Amalienborg er en Trykfejl for 1669—1673.

S. 316. L. 4 f. n. begyndte 1686, læs: fuldendte 1683.

S. 399 L. 6 f. n. Navnet St. Hanstorv siges i Begyndelsen af Treserne af en gammel Københavner at stamme fra Kilderejsernes Tid. En særlig Kender af Nørrebro, Hr. Boghandler Wroblewsky, holder imidlertid i sin «Nørrebro fra Trediverne» paa, at Navnet skyldes Johanneskirken (indviet 1862). Om end den første Forklaring kan lyde ganske troværdig, er den sidste dog vist den sandsynligste.

Første Afsnit

Havn og Købmannehavn

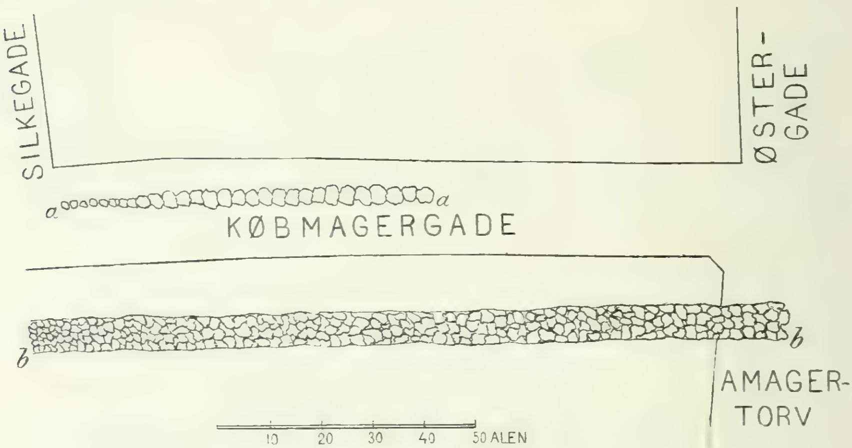
Det Terrain, paa hvilket København er bygget, er i Tidernes Løb undergaaet store Forandringer. Landet har langsomt hævet sig, Vandet er traadt mere og mere tilbage, og nye Kystlinier have stadig frembudt sig. Denne Naturvirksomhed har frembragt en betydelig men langsom Forandring af Jordbundsforholdene i et langt tilbageliggende Tidsrum; den er ifølge den geologiske Forsknings sidste Resultater først hørt op ved vor Middelalders Begyndelse, d. v. s. omtrent med Aar 1000.

Da Menneskene imidlertid havde sat sig fast paa den lave af Hav og Vandløb stærkt indskaarne Kyst, tog ogsaa den kunstige Omdannelse sin Begyndelse. Og den gik hurtig frem, snart ved Jordsmonnets Forhøjelse ved Affaldsdynger, snart ved Udfyldning af Vandløb eller ved Opfyldning i Stranden og mellem de forskellige Holme. Denne kunstige Omdannelse er fortsat uafbrudt lige til Nutiden. De sidste store Forandringer i Kystlinien have vi set foregaa i vore Dage ved Frihavnsanlæget samt ved Udfyldningen i Kalvebodstrand til den nye Banegaard.

I den graa Oldtid har Terrainet bestaaet af flere Øer. De største af disse laa nærmest Land og vare skilte fra dette ved en Havarm, der havde omtrent samme Bredde og gik i samme Retning som de tre Ferskvandssøer. Denne Havarm blev ved Landets Hævning til en Mose- og Engstrækning, i hvilken senere Sortedams-, Peblinge- og sidst St. Jørgenssø bleve opstemmede. De to store Øer nærmest Land bleve ved samme Hævning landfaste mod Nordvest og saaledes Halvøer;

det er paa dem, at Gammel København (Syd for Gotersgade) og Ny København (Nord for Gotersgade) er bygget. De mindre Øer, Bremerholm og de forskellige Holme deromkring, ere først langt ned i den historiske Tid blevne landfaste, og endnu have vi i Slotsholmen — der i Oldtiden bestod af flere Holme — en af de oprindelige Øer tilbage, nu kun skilt fra Land ved de stensatte Kanaler i Stedet for som i Byens Barndom ved et bredt Sund.

Vaaben og Redskaber fra Stenalderen, fundne rundt om paa Københavns Grund, tyde paa, at her allerede i en fjern Oldtidsperiode har været Boplads. Fund af Brokar, Ankere og Baade — saadanne ere

Skitseret Plan af Udgravningerne i Købmagergade.

f. Eks. fundne ved Rundetaarn, paa Vestergade, i Raadhusstræde og i Badstuestræde — give Stedbestemmelser for Vandets Indskæringer. En Landingsbro, som kom for Dagen i 1860 ved en Kloaklægning i Købmagergade, vidner om, at det Sted, hvor København er bygget, i en forhistorisk Tid har spillet en Rolle som Udskibningssted ved Søen.

Denne Landingsbro begynder nogle faa Alen neden for Silkegade; den bestod af en Række store Sten (se Skitsen a—a), de mindste nærmest ved Silkegade, de største udefter. Stenene laa i en Højde af $7\frac{1}{2}$ Fod under den nuværende Gadelinie, pakkede og støttede i Bunden. Resterne af denne primitive Landingsbro strakte sig i en Længde af 70 Alen ned mod Østergade; i Begyndelsen laa Stenene med et Mellemrum af en

halv Alen, paa de nederste 58 Alen laa de tæt op til hinanden og alle med en flad Side i Vejret. Ved samme Udgravning blev det godtgjort, at en smal Bugt af Havet sandsynligvis i en endnu tidligere Tid har naaet helt op i Købmagergade, lige til Postgaarden.

Efterhaanden som Øerne og den mellemliggende Havbund hævedes, indskrænkedes Vandet imellem dem mere og mere. De tidligere Havarme bleve til Sænkninger i Terrainet, i hvilke det ferske Vand fra Moserne og Søerne inde i Land søgte ned til Stranden.

Af disse Vandløb have særlig to haft Betydning for Byens Historie, idet de sikkert en Tid, enkeltvis eller begge tilsammen, have dannet dens naturlige Værn og Grænse. De kom begge fra det meget sumpede og vandfyldte Terrain Vest for St. Petri Kirke, hvor en Vig af Peblingesøen naaede helt ned til den nuværende Voldgade. Det sydlige, hvis øverste Løb er blevet flyttet længere ud, efterhaanden som Byen udvidede sig, indtil det naaede den Linie, der senere betegnedes ved Strækningen Vestervold—Løngangsstræde, løb oprindelig i skraa Retning over nuværende Larsbjørnsstræde, skar Vestergade og løb videre ned til Hestemøllestræde, for endelig, efter i alt Fald senere at have drevet én eller flere Vandmøller, at falde ud i den Havbugt, der — under Navn af Kattesund — gik fra Hjørnet af Slotsholmskanalen over Vandkunsten helt op til Bagsiden af Raadhuset.

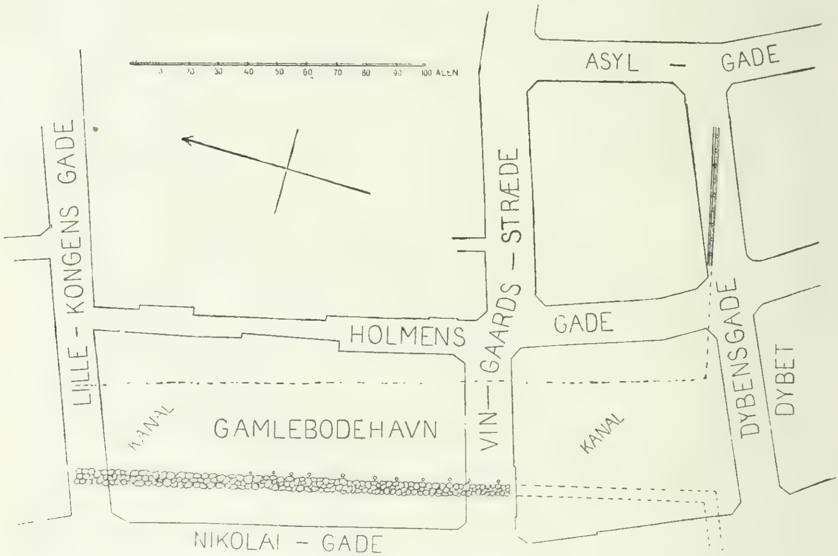
Det nordlige Vandløb, der ligesom det sydlige kaldtes Byens Rende, førte fra Østkanten af det samme mosede Terrain ved St. Petri, løb over Nørregade, mod Øst omtrent langs Krystalgade og optog længere mod Øst Vandet fra Moradset ved Pustervig samt Afløbet fra Sortedamssø. Det saaledes forstærkede Vandløb fulgte nu omtrent Retningen af Vognmagergade, Gammelmønt og Pilestræde og faldt i Stranden Øst for St. Nikolai Kirke.

Disse to Vandløb forsvandt begge i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede. Men deres Plads kunde længe efterspores. Krystalgade er er en vittig Navneforandring for Skidenstræde, der omtrent optager det nedlagte Vandløbs Plads og i lange Tider var belemret med dets Mudder og Dynd. I Pustervig hed endnu i 1573 en Gaard «Dybet», og hele Vandløbets Retning langs Gammelmønt er langt op i det 16. Aarhundrede betegnet ved en Række «Pus» d. e. smaa Moradser, hvor Vandet flere Steder stod saa højt som til en Mands Bæltested; først i 1572 bliver det nederste Stykke af Gammelmønt bebyggeligt, idet «det tilforn var et øde og for Vandflod og Dynd ufremkommeligt Stræde.»

Og paa en sorgelig Maade bragte de to længst forsvundne Aaer eller Bække sig i Erindring i Kolerasommeren 1853 ved den høje Dødeligheds-procent, der ligefrem gennem den usunde Opfyldning følger deres Retning i den gamle By.

Ved det sidst omtalte nordlige Vandløb begynder det historiske København.

I Grundene til den først i vore Dage Øst for Nikolai Kirke anlagte Nikolai Gade — altsaa mellem denne og Holmensgade, men nærmest

Skitseret Plan over Udgravningerne i Nikolai- og Dybensgade. De prikkede Linier ere de fundne Værkers mulige Fortsættelse.

og parallel med den forste — har man ved Udgravninger fundet en stensat Brygge (se ovenstaaende Skitse), der strakte sig fra Nord til Syd over Lille Kongensgade og Vingaardsstræde, af 4—5 Fods Tykkelse og 5 Fods Højde, opført af raa Kampesten. Mod Øst var den forsynet med Jærnringe, som vare indhugne i en 5—6 Alens Afstand fra hinanden og øjensynlig havde tjent til Fastgørelse af Fartøjsfortøjninger. Paa Øst-siden af denne Dæmning fandtes den faste Strandbund i en Dybde under dagligt Vande af 3—4 Fod, og under den derover liggende Opfyldning fandt man Rester af gamle Baade. Vestsiden af Dæmningen — altsaa

ind mod Land — var opfyldt med fast Ler i Højde med Stensætningen.

Der kan næppe være Tvivl om, at man i denne Stensætning med Fortøjningsringe mod Øst har den vestlige Brygge af den Havn, som dannedes ved Aaens Udmunding i Havet, og som senere — i Modsætning til den yngre Havn mod Vest — kaldtes «Gamle Bodehavn», d. e. Havnen ved de gamle Købmandsboder.

Et andet Bulværk, svarende til samme Vandløbs modsatte Bred — men ud mod den aabne Strand — fandt man i Dybensgade, i Retningen fra Øst til Vest, mellem Holmensgade og Asylgade.

Det er ved denne fortrinlige Anker- og Anlægsplads, sikret mod alle Vinde og ved et Vandløb direkte fra en Ferskvandssø, at den By voksede frem, som fik sit ældste Navn, *Havn,* netop efter den udmærkede Beliggenhed ved Søen. Her mødtes i Sildefangstens glimrende Tid, da Silden i Sundet stod i saa tætte Stimer, at man kunde tage den med Hænderne, Opkøberne fra Østersøens Stæder og bragte til Gengæld fremmede og mere forfinede Landes Produkter til Torvs. Markedspladsen eller Torvet, hvor Omsætningen foregik, fik senere, da Absalons By var bleven anlagt paa Bakken mod Vest, Navnet Østertorv. Hvor det laa, kan ikke paavises. Navnet forsvinder alt i Københavns Barndom. Østergade, der ligeledes fik sin Betegnelse med den nye By som Udgangspunkt, synes at være yngre end den ældste By ved Gamle Bodehavn, idet den siges at være ført over en Del af Nikolai Kirkegaard.

Den eneste Gade, man kender i det gamle «Havn», er Bjørnebrogade, det ældgamle Navn for den nederste Del af Købmagergade. I Skindergade ved Hjørnet af Købmagergade, lidt inde i Valkendorfsgade og paa Amagertorv 20 Fod Vest for Købmagergade har man fundet en gammel Stenbro (se Skitsen b—b, Side 2), 5 Fod under den nuværende. Det er mulig Rester af den gamle Bjørnebrogade, der har ført i samme Retning som en endnu ældre Færdselsvej inde fra Landet ned til den foran omtalte Landingsbro.

I den ældste By, ved Gamle Bodehavn rejste sig den første Kirke eller Kapel helliget St. Nikolai, de Søfarendes Beskytter.

Om Byen Havns Udstrækning før Absalons Tid ved man kun ringe Besked. Kystlinien mellem de to ofte omtalte Vandløb gik fra Øst tæt Sønden om Nikolai Kirkegaard, dannede en lille Bugt op paa Højbroplads, fulgte en Linie omtrent midt i Terrainet mellem Gammelstrand og Læderstræde, længere mod Vest mellem Magstræde og Kompagni-

stræde til den bøjede op i Kattesund. Byen naaede dog næppe saa langt, maaske ikke længere end til Hyskenstræde.

I Terrainet Norden for denne ældste Del af Byen minde langt ned i Tiden saadanne Navne som Rosengaarden — der til sidst blev Betegnelsen for det hele Kvarter — Hushaven, Pilegaarden og Grønnegade om en mere landlig Bebyggelse end i den oprindelige Del af Byen ved Stranden; her hoede sandsynligvis den jordbrugende Del af Befolkningen, inden Havn blev udvidet til Købmannehavn.

For at have Tilsyn med det urolige Folkefærd, som i Høstmaaned samledes her i Tusindtal, og for at opkræve de Afgifter, som rettelig tilkom Byens Herre, havde Kongen her sin Foged paa den befæstede Gaard «Østergaard» (der laa i Vingaardsstræde, nuværende Nr. 6), sandsynligvis kaldet saaledes efter sin Beliggenhed i Forhold til den nærmeste Gaard inde i Landet, Kongsgaarden i Serridslev.

Havn nævnes første Gang i Historien i Knytlinge Saga. 1043 blev Svend Estridsen overvundet af Magnus den gode af Norge i et Søslag ved Aarhus og flygtede med sin Flaade til Sjælland. Magnus satte efter ham og fandt ham med sine Skibe ved Havn, hvor Kampen genoptoges og med stort Mandefald endelig udkæmpedes paa Land, idet Kong maatte fly fra sine Skibe. Naar den danske Konge i sin Nød netop søgte til Havn, tør man sikkert deri se et Vidnesbyrd om, at Stedet dengang havde Betydning baade som Ankerplads, som et befæstet Punkt og som en Plads, hvor han kunde vente Støtte af Befolkningen. Thi den samme Vind, som føjede ham gennem Sundet, vilde ogsaa have tilladt ham at styre til Roskilde, i hine Tider Landets vigtigste By.

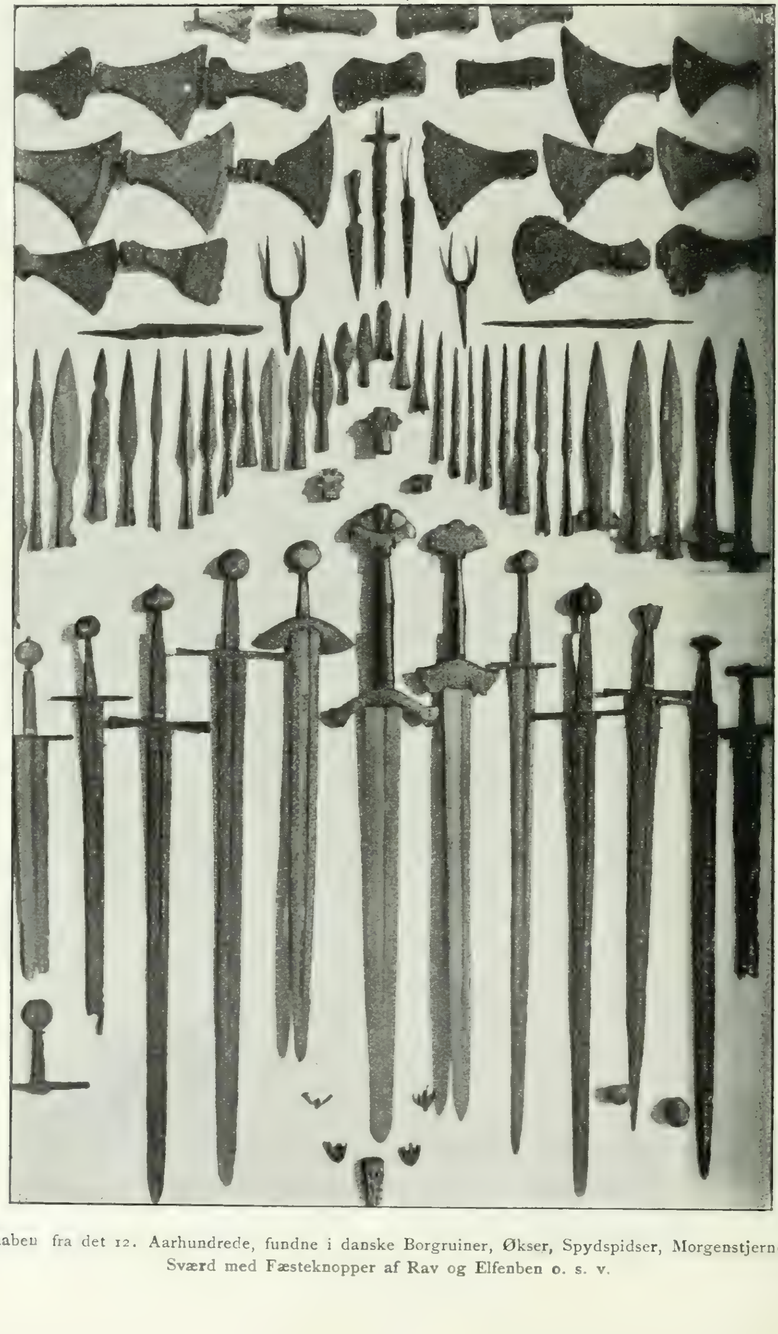
Der gaar over 100 Aar, inden Historien igen nævner Byen ved Sundet, et Tidsrum, som er et af de ulykkeligste i Danmarks Historie. Landet havde overanstrengt sig ved Erobringen af England og formaaede nu ikke en Gang at forsvare sine egne Kyster. Under Stridighederne mellem Kongeslægtens forskellige Medlemmer og Fejderne mellem deres Partier havde Venderne begyndt ikke blot at hærge paa de danske Kyster, men endog at sætte sig fast og tage varigt Ophold paa de sydlige Øer. Og Nord fra kom Nordmændene og ovede Strandhug paa gammel Vikinge-Vis.

Men da Valdemar den Store var bleven Enekonge og havde faaet den Roskilde Bisp ved sin Side, kom der snart Gænge i Tingene. Danske Skibe holdtes nu stadig i Søen for at værne Kysterne; under Kampen mellem den genskabte danske Flaade og Sørøverne maatte

Holmene og den sikre Ankerplads ved Havn faa den største Betydning. Vejen mellem Østersøen og Kattegat førte desuden gennem Sundet, og dette snævre, let overskuelige Farvand, gennem hvilket Købmandsskibene maatte gaa, var som indrettet af Naturen til Baghold og Overfald paa fredelige Søfarende. Og hvor Byttet er, ville Røverne samles. Men fra «Havn» kunde man holde Øje med dem alle. Til Dels som Belønning, men sikkert ogsaa for at den aarvaagne Biskop kunde have frie Hænder paa dette vigtige Sted, skænkede Kongen ham da, uvist hvilket Aar, men i alt Fald før 1167, Byen med alt dens Tilliggende.

Stedet kunde nu, selv bortset fra dets gode Havn og Beliggenheden ved Sundet, have en særlig Interesse for Biskoppen af Roskilde. Thi herfra kunde man, bedre end fra noget andet Sted, holde Øje med Venderne, der før havde sejlet ind i Køge Bugt, var gaaet i Land ved Aaen og havde angrebet Roskilde fra Landsiden. Og i 1167 forsøgte den norske Jarl, Erling Skakke, og Orm Kongsbroder, et Angreb paa disse Kanter, oven i Købet i Forstaaelse med Prins Buris. De havde hærget paa Jyllands Østkyst, slaaet den Flaade, Kongen havde sendt imod dem, ved Djursaa og derpaa plyndret Grenaa. Efter disse Bedrifter styrede de mod den By, «som nu,» skriver Saxo omtrent Aar 1200, «kaldes Købmannehavn», under hvilket Navn det gamle Havn fremtidig optræder i Historien. Sandsynligvis vare Fjenderne hidlokkede ved Erfaringer fra tidligere Dage om, at der i den fredelige Købmandsby, som blev daarligt forsvaret af den gammeldags Træ-Befæstning paa «Østergaard», maatte være noget at gøre for raske Vikinger. Men her stod nu Absalon med sine Krigere, rede til at tage imod dem. Og for at vise Fjenderne, hvor lidet han frygtede dem, stillede han sig med kun 15 Mand paa Strandbredden for at afslaa deres Angreb. Nordmændene gik i deres Baade; men deres Færdighed som Bueskytter, der særlig havde givet dem et frygtet Navn, kom dem ikke her til gode. Thi i den urolige Sø kunde de ikke tage nøjagtigt Sigte, og da de saa', at deres Skud ingen Virkning gjorde, gik de om Bord igen og opgav Angrebet. Den næste Dag kom det til Underhandlinger mellem Absalon og Erling paa Land; den sidste kom i Baad til Mødestedet, den første til Hest, og Enden paa Underhandlingerne blev, at Nordmændene fik Lov at fylde Vand ved Aaløbet fra Ferskvandssøerne, hvorpaa de lettede og styrede Nord paa igen.

«Samme Aar byggede Absalon en liden Borg af ny ud mod Søsiden, at værne Sjælland med for Røvere. Og Røverne bleve bange for

Vaaben fra det 12. Aarhundrede, fundne i danske Borgruiner, Økser, Spydspidser, Morgenstjerner, Sværd med Fæsteknopper af Rav og Elfenben o. s. v.

forskrevne Borg og turde ej søge der ind i Havn. Og Landets Indbyggere finge Tryghed til Sejling og Havn.»

Den nye Borg, som Absalon byggede paa en Holm ved Stranden, i Stedet for den forældede Østergaard, bestod af et Taarn af Sten; men Bispen ydede, som Saxo yderligere skriver, ved en ringe Befæstning Landet en stor Tjeneste.

Denne nye Borg ved Havn, *castum de Hafn,* var et Led i den Række af Forsvarspunkter, som i hine Dage fremstod rundt om paa Landets Kyster, og som snart skaffede en længe ukendt Fred og Sikkerhed paa de danske Farvande. At det kun var en «ringe Befæstning», var en naturlig Følge af Tidens lidet udviklede Krigsvæsen. Det gjaldt blot om at have et fast Punkt, hvor der kunde holdes en velrustet Besætning til at holde vaagent Øje med Kysten, ubemærket gøre Udfald og hurtig trække sig tilbage til Borgen igen.

Absalons Borg, der først i en langt senere Alder fik Betegnelsen «Akselhus», har vistnok — i Datidens Tilslutning til romersk Befæstningskunst — kun bestaaet af et firkantet Taarn, sandsynligvis bygget over den Ferskvandsbrønd, der var den naturlige Betingelse for et saadant Befæstningsanlæg, og som findes endnu som det eneste Minde om Absalons Borg ved Havn i Kælderen under Christiansborg Slots Hovedfløj. De normanniske Borge, med hvilken castrum de Hafn var nærmest i Slægt, vare i Reglen to Stokværk høje, og hvert Stokværk var delt i to Haller. At der alt i Absalons Tid var Badstue paa Borgen vil fremgaa af det følgende.

Indløbet til Havnen, der let lod sig forsvare fra Borgen, blev lukket ved en Bom, der kunde svinges op til Borgholmen, saa Løbet blev aabnet. Inden for den laa Biskoppens Skibe, rede til at løbe ud.

Og den krigerske Biskop var altid selv klar til at løbe ud. «Den Tid Absalon var Biskop vorden, da holdt han sig mod Rigens Fjender at beskærme Sjælland for Tyskerne, hvilke som øde havde lagt og fordærvet alt Østersiden i Sjælland, saa yderlig, som han holdt sig for Biskop, og regnede det lidet at være at beskærme og øves indvortes i Renlighed og udvortes til at forfares (ræddes), og saa laa med sit Folk ud med Søsiden og laa i Skov under Træ og Grene at værne Landet for Røvere.»

Tidens Kasteskyts var Blider, der vistnok havde deres Plads paa Toppen af Taarnet, og Projektilerne Sten. Man maatte altsaa sørge for at have tilstrækkeligt Forraad helst af glatte, regelmæssige Sten, der gav

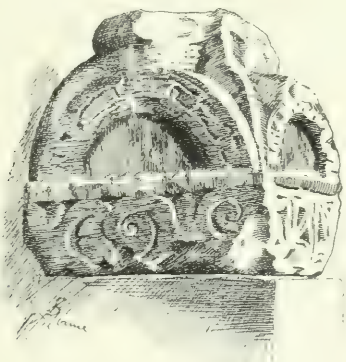
den største Skudsikkerhed. I Aaret 1171 var Absalon nede ved Stevns Klint og lod opsamle en Mængde saadanne glatte Sten til Forsvar for Borgen. Da han var kommen tilbage til København med sin Ladning, lagde han Skibet ind i Havnen og gik selv i Bad paa Borgen. Men inde i Badstuen hørte han, at Folkene udenfor talte om, at der kom et Sørøverskib Nord fra ned gennem Sundet. Absalon kom i en Hast i Klæderne, fik sit Skib halet ud og satte straks Sejl for at gaa imod Fjenden; hans Staller Niels fulgte ham paa et andet Skib. Sørøverne maatte overgive sig og blev uden Naade halshuggede. Deres Hoveder bleve paa Stager satte op paa Muren ved Stranden, hvor der kort i Forvejen var bleven opsat lignende Trofæer, til Skræk og Advarsel for de mange fremmede Købmænd og Søfolk, som færdedes i Byen, og som ikke vare til at stole paa.

Medens Byen før Absalons Tid kun strakte sig det korte Stykke mellem det gamle Østergaard og vistnok Hyskenstræde, med ringe Dybde ind i Landet, tør man sikkert tillægge den statskloge Biskop Anlæget af Gammeltorv med tilstødende Gader, hvormed snart fulgte Udvidelser mod Nord. Han har sikkert ikke manglet Blik for Byens udmærkede Beliggenhed og for dens Betydning for Riget. Udviklingen er nemlig gaaet saa hurtigt for sig — København havde firsindstyve Aar efter Borgens Anlæg ikke mindre end fire Kirker — at man ikke kan tænke sig den overladt til sig selv, men snarere synes at maatte spore en myndig og ledende Haand. Og det ligger da nær at antage, at Absalon, der paa saa mange Omraader fremmede Landets Kultur i Almindelighed, har iværksat en planmæssig Udvidelse af sin By.

Og denne Udvidelse har sandsynligvis samtidig været begrundet i Gamle Bodehavns Tilsanding, der nødvendiggjorde en Forlæggelse af Havne- og Handelslivet mod Vest til dybere Vand.

Medens det sydlige Vandløb i nogenlunde lige Løb og med stærkt Fald søgte ned mod en aaben Bugt, hvor Havstrømmen skar tæt forbi, havde den nordlige Bæk et langt, krumt Løb med ringe Fald og modtog fra den gamle By Affald og Urenligheder af mange forskellige Slags, hvilket kun bidrog til at hemme dens Løb. Og paa Grund af dette Vandløbs ringe Fald og dets Egenskab som Afløbsrende tilstoppedes efterhaanden Gamle Bodehavn, hvis Plads er sikkert betegnet ved de ovenfor omtalte Bolværker. Og ikke blot Havnen og den Bugt, der var dannet i Aamundingen, tilstoppedes, men samme Skæbne ventede

ogsaa «Dybet» udenfor, om man vil Yderhavnen mellem Bremerholm og Fastlandet med Indsejlingen i Vest (omtrent ved nuværende Boldhusgade). Om «Dybet» har man endnu et Minde i Dybensgade, der gaar omtrent i samme Retning som hin Vig af Havet. Dybet var udadtil — mod Nordost — lukket ved en Grund Syd for Vingaarden, over hvilken der endnu i 1527 var et Vadested mellem Byen og Bremerholm. Men netop disse omliggende Grunde og Holme, der gjorde Dybet til en saa rolig Ankerplads, forøgede Faren for dets Tilstopning. Thi i den stille Vig, hvor der kun var ét Indløb, og hvor ingen Strøm skar ind, bundsatte alt Affald, Mudder og Urenlighed, som Renden førte med fra Byen, sig i uforstyrret Ro; det hjalp kun lidet, at man ledede

Søjlekapitæl, funden i Grunden til Nr. 12 paa Amagertorv.

Vandløbet Sønden om Kirken ud til Strømmen. Tilsandingen vedblev, og en Flytning af Havnen blev efterhaanden en uundgaaelig Nødvendighed. Intet kunde være naturligere end at lægge den nye Havn ved det sydlige Vandløbs Udmunding i Stranden samtidig med, at en ny Bydel rejste sig paa Bakken ovenfor. Dette Vandløb var betydelig mere vandførende end Løbet mod Nord, ligesom det havde langt stærkere Fald. Bugten «Kattesund», der havde sit Navn af Grundene ud mod den flade Kalvebodstrand («Kat» betyder et grundt Sted i Vandet), maatte saaledes antages i lange Tider at kunne benyttes som Havn for det udvidede København.

Denne Aamunding i Stranden vilde sikkert i lang Tid have vist sig fyldestgørende som Havn for Byen, hvis ikke man ogsaa her havde

dæmmet op for Strømmet ved Sluser og Møllebord. Da disse uheldige Foranstaltninger atter foraarsagede Tilsanding, flyttedes Havnen paa ny mod Øst, ikke som før ind i Vigene, men fra nu af følgende Byens stadige Udvidelse ved Opfyldning i selve Havstrømmen.

Men i en Fremstilling af Forholdene i København paa Absalons Tid ville Ordene *sandsynligvis* og *muligvis* altfor hyppigt blive gentagne. Thi man ved intet sikkert derom. Kun enkelte Navne, Bjørnebrogade og Østergaard, ere komne til os fra det gamle Havn og Købmannehavn, og kun en enkelt Søjlekapitæl, fra det 12te Aarhundrede, giver en Forestilling om, at Sansen for kunstnerisk Udsmykning af Bygninger alt dengang fandtes i Byen. Men intet Billede bringer os Vidnesbyrd om dens Udseende i hine fjerne Tider, og intet Dokument giver os Besked om dens Udstrækning, dens Gader og Torve. Først henimod Aar 1400 begynder man i topografisk Henseende at faa nogenlunde fast Jord under Fødderne.

Andet Afsnit

København under Roskilde Bispestol.

I

Byens ydre Historie

Kong Valdemar d. I havde givet Havn til sin Ven og trofaste Fælle i Kampen for Fædrelandet, og Absalon havde hævet den hidtil beskedne By til et Sted af Vigtighed for hele Riget, et Sted som uomtvistelig kun kunde udvikle sig og faa sin rette Betydning i Landsherrens, Kongens Haand. Men belært i Rigets Trængselsaar af sørgelig Erfaring om Mangel paa større Syn, paa virkelig Fædrelandskærlighed hos Kongeslægtens Medlemmer, mente han at handle bedst og med Fædrelandets rette Tarv for Øje, naar han overlod Byen til den aandelige Magt. Thi Kirkens ledende Mænd, troede han sikkert, vilde altid have et friere, mindre egenkærligt Syn paa Forholdene og være besjælede af mere ophøjede Følelser end de verdslige Fyrster. Da Valdemar d. I døde i 1182, var hans ældste Søn og Efterfølger, Kong Knud, ikke 20 Aar gammel og vistnok svagelig. Og ingen kunde ane, at hans anden Søn, den 12aarige Valdemar, skulde arve sin Faders Egenskaber og vinde Tilnavnet Sejr.

Det var vistnok kort efter Kong Valdemar d. I's Død, at Absalon skænkede Byen med Tilliggende til Roskilde Bispestol og gentagne Gange erhvervede pavelig Bekræftelse paa sin Gave. Men det varme Venskab, som havde bundet Kirkens Mand til Kronens Bærer, og som havde skabt en Enighed mellem Stat og Kirke, der havde frelst Riget fra Opløsning, forsvandt efter hans Død. Thi Kongerne opdagede snart,

at det var et af Rigets vigtigste Punkter, der var sluppet dem af Hænde; og de mente sikkert — og vist med Rette — at det ikke havde været Kong Valdemar d. I's Mening, at Byen og Borgen for stedse skulde være unddraget Kronen. Dette Spørgsmaal havde mulig Kongens Gavebrev til Absalon kunnet løse; men dette Gavebrev, om det i det hele har eksisteret, synes sporløst forsvundet. Som Forholdene udviklede sig, blev København, ganske mod Absalons Hensigt, i lange Tider et Tvistens Æble mellem Kronen og Kirken.

Under den myndige Valdemar Sejr holdtes der Fred endnu. Han synes at have opholdt sig en Del i København; her troede f. Eks. den norske Skule Jarl at finde ham, da han i 1223 kom til Sundet med en Flaade; men da mødte ham kun Efterretningen om Kongens Tilfangetagelse ved Henrik af Schwerin. Fem Aar senere kom han paa ny til København med en prægtig Flaade og blev her af Kong Valdemar forlenet med en Del af Halland. Ogsaa 1240 synes Kongen at have været i Byen, da hans Skjald, Islænderen Jatgeir Torfeson, som opholdt sig ved hans Hof, i dette Aar blev dræbt i København.

Under hans Søn og Efterfølger, Erik Plovpenning, brød Uvejret løs. Man har ingen Beretning om Enkelthederne i Begivenhedernes Gang, men Biskoppen i Roskilde, Niels Stigsen, af selve Absalons Æt, mente til sidst ikke at kunne holde sig mod Kongen og flygtede i 1247 til Rygen. Kong Erik havde saaledes Staden inde; men med Biskoppens Flugt indlededes den lange ulykkesvangre Strid mellem Kronen og Hvidernes mægtige Slægt.

Københavns Borgere vare i Reglen utilfredse med at styres af Bisper. Kirken var en nok saa streng Herre som Kronen, og de saa' med Misfornøjelse, at de andre Købstæder, som laa under denne, kunde glæde sig ved mere Frihed og Selvstændighed, end der faldt i deres Lod. Derfor fandt Kongerne gerne villigt Øre hos Københavnerne, men disse maatte i Reglen dyrt betale deres Tilslutning til dem. Thi i Striden mellem Kongerne og Biskopperne tog undertiden Udlandet Parti paa de sidstes Side, og det gik næsten altid først ud over København. Saaledes lagde en lybsk Flaade under Anførsel af en af den mægtige Søstads Borgmestre sig i 1248 uden for Byen. Kong Erik var ikke selv tilstede, men kom, inden de Lybske vare dragne bort. Det var et sørgeligt Syn, som mødte ham. Borgen, Byen selv med dens Kirker og de nærliggende Landsbyer vare plyndrede og stukne i Brand, og de fire Skibe, ladede med en Del af det røvede Gods, som han ved et hurtigt Angreb

paa de bortsejlende Fjender, tog tilbage, vare kun en ringe Erstatning for det Tab, som Byen havde lidt. Der fortælles, at de Lybske havde taget mange Gejstlige til Fange, og dette tyder baade paa, at Byen har forsvaret sig efter Èvne, og tillige paa at disse Gejstlige — til Trods for Striden med Kongen — har gjort deres Pligt som danske Mænd mod den udenlandske Fjende.

Kong Abel viste sig føjelig mod Kirken, og i hans korte Regeringstid var Bispestolen i uhindret Besiddelse af København. Den fordrevne Niels Stigsen var imidlertid død i Udlandet, og hans Efterfølger Jakob Erlandsen var kommen hjem fra Rom med en pavelig Bulle, der truede med Kirkens Ban, hvis ikke bl. a. København blev givet tilbage til Bispestolen. Dette var vel opnaaet ad fredelig Vej ved Abels Tronbestigelse, men Striden skulde snart blusse op paa ny.

Samme Aar som Christoffer d. I blev Konge, havde han lidt et Nederlag ved Skelskør mod en af Kong Abels Mænd. Han flygtede til København og forlangte, at Portene skulde aabnes for ham. Men Jakob Erlandsen, der selv hørte til Abels Parti, følte sig ikke opfordret til at udlevere Rigets vigtigste Plads til sin Modstander, og Kongen maatte forføje sig bort. Senere maa han imidlertid have set sit Snit til at bemægtige sig Byen, thi i Juni 1257 ankrede den norske Konge Haakon — med hvem Jakob Erlandsen havde sluttet Forbund — i Rævshaledybet foran København, og alle ventede nu et nyt Angreb. Men faa Dage efter kom Jakob Erlandsen, hvis Udnævnelse til Erkebiskop havde givet Striden en særlig heftig Karakter, til Byen med sin anden Forbundsfælle, Fyrst Jærmer af Rygen, tillige med Kongen. Kong Haakon havde givet en Frist af 5 Dage, inden han skred til Angreb. Men ved personlige Underhandlinger med ham, lykkedes det Kong Christoffer ikke blot at afværge det truende Angreb, men endog at slutte Fred og Venskab med Kong Haakon. Og det under saa varme Udtryk, som at han skulde være Kong Haakon som en Søn, og denne skulde være ham i Faders Sted, og at de fremtidig skulle staa hinanden bi mod alle Fjender. «Og dette behagede alle undtagen Erkebispen og Fyrst Jærmer.»

Da Erkebispen endelig nægtede at krone Kong Christoffers Søn, som var bleven kaaret til Tronfølger, naaede Kongens Forbitrelse sit Højdepunkt, og den 5 Februar 1259 lod han Erkebispen gribe og sætte som Fange paa Hagenskov i Fyn. I Henhold til Vejle-Konstitutionens Bestemmelser om øjeblikkelig Banlysning, hvis nogen Biskop med Kongens Vilje blev fængslet eller led anden Vold, forkyndte fire Dage senere Ros-

kilde-Bispen, Peder Bang, Interdikt over hele sit Stift fra København, som Kongen lod besætte i Marts.

Peder Bang flygtede til Rygen, der laa under hans egen Bispestol, og opfordrede Fyrst Jærmer til at frarive Kongen Byen. Jærmer havde — uagtet han var den danske Konges Vasal — for sluttet sig til dennes Fjender i Landet og havde desuden sit eget Ærinde at gaa, idet han ønskede at sætte sin Svigersøn, Kong Abels Søn, Hertug Erik, paa den danske Trone, en Plan, som Erkebispen fuldstændig billigede. Han var ikke sen med at efterkomme Bisp Peders Opfordringer, og allerede den 18de April, efter at han havde ankret uden for Staden, lod han sine Tropper sætte i Land. Byens Forsvarsevne har næppe været synderlig betydelig, thi Dagen efter, den 19de eller maaske den 20de, indtog han den. Biskoppen og Hertug Erik fulgte med. Jærmer har udsøgt sig det Punkt af Byen til Angreb, som var svagest befæstet, idet man mente, at Naturen her havde gjort nok. Det var over det lave og sumpede Terrain omtrent udfor Studiestræde, at han brød ind i Byen, og Stedet beholdt i lang Tid Navnet «Jærmers Gab», en Betegnelse, der senere overførtes paa et Fæstningstaarn i Nærheden, Jærmers Taarn, og som til vore Dage har skjult sig i den fordrejede Form: Helmers Bastion.

Borgen blev tagen og nedbrudt, sikkert meget mod Biskoppens Ønske. Thi det var ham kun om at gøre at blive genindsat i sine Rettigheder, og Rygboerne bleve da ogsaa senere — under Straf af Kirkens Ban — tilholdte at opføre den paa ny.

Til Trods for det store Nederlag, som den kongelige Hær 16 Dage efter Christoffers Død led ved Næstved, havde Enkedronningen dog atter København inde midt i Juli, da Kong Haakon af Norge, ifølge Forliget af 1257, indfandt sig der med sin Flaade for at hjælpe sin Ven. Men ved denne Tidende fik Jærmer, som endnu opholdt sig paa Sjælland, travlt med at komme bort, og Dronningen var alt i Færd med at slutte Forlig med sine andre Fjender.

Under den almindelige Usikkerhed, som efter Erik Klippings Drab herskede paa vore Kyster og vore Farvande, og i det hele taget under Kampen med de Fredløse, har København uden Tvivl lidt meget. I 1285 havde Byen saaledes et sikkert mindre behageligt Besøg af den berygtede norske Sørøver Alf Erlingsen, «Nordens sidste Viking», bedst kendt under sit Tilnavn «Mindrealf». Om hans Bedrifter blev der lagt flere Viser. I en af dem hedder det:

Og Sønden sejle de tyske Mænd,
Alt baade med Mel og Malt,
Men Alf han ligger i Øresund,
Han tager det fra dennem alt.

Det er muligt det samme Overfald, som man i en anden Vise finder nærmere stadfæstet:

Alf han staar i fremmer Stavn,
Han ser de Kogge (Skibe) for København.
Kender I Alf?

Alf han ser udi Søen saa vide
Han ved den Sti, som Skibene monne skride.

«Hisset ser jeg de Kogge ni,
Det bliver mit Gods, som der er udi.»

Han satte sig alene i Baad,
Og saa ror han de Kogge imod.

«Vel mødt, vel mødt, raske Hofmænd!
Hvor ville I udi Havnen ind?»

«Vi sejle os til den Havn ind.
Som vi kunde genisten Hr. Alf finde.»

«Hvad ville I da give den Mand,
Som Eder Hr. Alf vise kan?»

«Vi ville give hannem Guld og Sølv,
Pendinge, saa mange han have vil.

Af Gave og Skænk skal han ej lede,
Snekken med al sin ganske rede.»

«Kære Hofmænd, hvad ville I Alf gøre,
Om I kunne hannem opspørge?»

«Hans Svende, dem ville vi hugge og slaa,
Hannem lægge vi selv den Bolte (Lænke) paa,»

«Her skulle I mig, Minder Alf finde,
Saa liden Sejr I af mig vinde!

Vel op, vel op, I raske Drenge!
I hugge sønder baade Tov og Strenge.»

Hr. Alf han hug, til han var mod,
Han stod i femten Ridderes Blod.

Saa tog han alle de Kogge ni
Og sejled dermed fra Danmark fri.

Og der kom Tidende til Rostock ind,
Da blegned' saa mangt et Rosens-Kind.

Der græd Enker, og der græd Børn,
Dem havde gjort fattig den skadelige Ørn.

Dog de maatte lide denne Haan og Men,
Deres Bønner faldt ikke paa Stok eller Sten.
Kender I Alf?

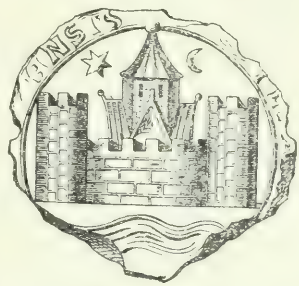
Og det var jo altid en Trøst, at Himlen en Gang imellem ikke lod sligt gaa ustraffet hen: Fem Aar senere blev Tunsbjerg Jarlen, Hr. Alf, halshugget og stejlet ved Helsingborg.

1289 hærgede Kong Erik Præstehader paa de danske Kyster; Helsingør gik op i Luer, og samme Skæbne var uden Tvivl tiltænkt København, hvor han lagde sig i Rævshaledybet. Men her havde Borgerne sat sig saa godt i Forsvarsstand, at han ikke vovede at angribe Byen, men nøjedes med at plyndre Amager og Hveen. Efter at have ligget her en Maaned maatte han endelig drage bort med uforrettet Sag.

Der synes imidlertid for Københavns Vedkommende i nogen Tid Tid at have hersket Stilstand i Striden mellem Kronen og Kirken. Peder Bang havde lidt den Tort, at den nye Pave, der ikke var ham god, overdrog Sjællands Stift til hans erklærede Modstander, Bisp Tyge af Aarhus. Da han 1274 kom hjem fra Kirkemødet i Lyon sluttede han Fred og Forlig med Kongen. Men i hans Søsterson og Efterfølger, Jens Grand, fik Kongen en ny Fjende, som blev særlig farlig, da han i 1290 blev Erkebiskop. Han var ved Blodets Baand bunden til Hovedmændene blandt de Fredløse og havde højlydt udtalt, at ingen kunde undre sig over Kong Erik Klippings voldsomme Død. Det gamle Tillidsforhold mellem Københavns Borgere og Kongen maa have holdt sig i Aarenes Løb; thi kort efter at den unge Konge havde ladet den trættekære og herskesyge Prælat fængsle (April 1294), opholdt han sig i København, og i et Brev til Borgerne lover han dem at holde dem skadesløse, for hvad de maatte lide, om det i Fremtiden skulde hænde dem, at de kom til at fængsle hans Fjender eller fratage dem deres Gods.

Da der i Brevet tales om Københavns Troskab i Kongens Tjeneste og deres Afvisning af Fjendens talrige Angreb, maa der være forefaldet Begivenheder, om hvilke ingen Beretning er naaet til os. Og der er Beviser nok paa, at Københavns Borgere ikke stod paa den bedste Fod med deres gejstlige Herrer. Saaledes havde de i 1258 hængt en Degn paa hans egen Dørstolpe. Det var en dristig Gerning at tage sig selv til Rette paa den Maade, om end de kunde fremføre som en Slags Undskyldning, at Manden havde gjort sig skyldig i Roveri og andre grove Forbrydelser, og at han i Biskoppens By ikke kunde rammes af den verdslige Rets Sværd. Hovedmændene maatte gaa til Rom og gøre Knæfald for Paven; de andre i Sagen indviklede slap med at give Bøder.

Men i 1294 udbrød der ligefrem Oprør i Staden. Det var uden Tvivl Biskoppens Stadsret af 1294, der bragte den altid ulmende Misfornøjelse til at slaa ud i Lue, og da særlig det skarpe Forbud mod at slutte sig sammen i Gilder eller holde Sammenkomster i Byen, en Ret som ellers alle andre Købstæder i Landet vare i Besiddelse af. Københavns Borgere have sikkert troet og haabet, at Kongen, der nylig havde vist sin Myndighed ved at lade Erkebispen fængsle, skulde være stærk nok til ifølge Løfte at beskytte dem, hvis de «kom til» at gøre den fælles Fjende nogen Skade. Derfor kunde Øjeblikket til at afkaste det forhadte Aag synes meget vel valgt.

Københavns ældste Segl, fra 1296.

En Dag, vistnok i September eller Oktober henimod Aften, overraskedes Biskoppen, Johannes Krag, som opholdt sig paa Borgen, ved paa én Gang at høre Stormklokkerne ringe. Og det blev snart klart, hvad dette havde at betyde, thi paa Stranden ved St. Nikolai samledes hurtig en stor Flok Mænd, væbnede og ubevæbnede, og snart begyndte de med Blider at kaste «skarpe Pile» over mod Borgen. Bispen sendte nogle af sine Mænd ud for at forsoge at standse Urolighederne, men det lader til, at de led en ilde Medfart af de vrede Borgere. Da Vandet mellem Holmen og Stranden imidlertid var bredt, meget bredere end Kanalen i vore Dage, formaaede Kasteskytset ikke at gore nogen Skade. Med Nattens Frembrud standsede Fjendtlighederne; men Borgerne samledes paa St. Nikolai Kirkegaard og lagde Raad op, thi den resultatlose

Beskydning af Borgen havde bragt dem til at indse, at de maatte gribe Sagen an paa en anden Maade. Paa et Tingsmode den følgende Dag besluttede de da at indgive en Klage over Biskoppen til Kongen, «hvis Naade paa den Tid samme Biskop ej havde». Og for yderligere at trodse Bispen holdt man de af ham forbudte, hojtidelige Gildelag.

Man erfarer intet om, hvorledes Biskoppen dæmpede dette Oprør, der sikket har været rigt paa dramatiske og voldsomme Optrin — man ser saaledes, at Købmandsskibe, der tilhorte den tyske Ridderorden, bleve plyndrede —, men Resultatet var, at Borgerne trak det korteste Straa. Kongen, som næppe har været nogen ligegyldig Tilskuer ved denne Begivenhed, var ikke i Stand til at yde dem nogen virksom Beskyttelse mod deres lovlige Herre. De maatte afstaa Gildegodset til Kirken og finde sig i at betale nye Afgifter i Bøde. Disse Indtægter lagde Biskoppen til det ny Hospital, som han havde begyndt at opføre i Byen.

I Begyndelsen af det følgende Aarhundrede gjorde en norsk Flaade Angreb paa København, men det blev lykkelig slaaet tilbage, og 1309 sluttedes der endelig Fred med Norge. Da Pantsættelserne havde bragt Landet til Afgrundens Rand, var København, som Kongerne i omtrent 80 Aar forgæves havde arbejdet paa at faa under Kronen, nær faldet i Hænderne paa Christopher II uden nogen Anstrengelse fra hans Side. Ingvar Hjort havde faaet Borgen og Byen med en Del omliggende Gods til Len af sin Broder Biskoppen i Roskilde, med Forpligtelse til atter at overdrage det til Bispestolen. Da Kong Christopher i 1329, efter den sønderjyske Hertug Valdemars korte Regering, tillige med sin Halvbroder, den holstenske Grev Johan, nærmede sig Byen, troede Lensmanden imidlertid ikke at kunne holde denne og Borgen mod dem; han skyndte sig derfor ud og tilbød Kongen at overgive ham København. Men den snilde Grev Johan saa' her en Lejlighed til at skaffe sig en længe ønsket Sikkerhed for sit Tilgodehavende hos den stærkt plukkede Kong Christopher og sendte hurtig og i al Hemmelighed en Besætning af sine Holstenere ind, som skulde tage Borgen og Byen i Besiddelse «paa Kongens Vegne». Da denne var kommen hen under Byens Befæstning, blev paa én Gang det holstenske Mærke med Neldebladet stukket ud, og Kongen saa' sig til sin store Forbitrelse narret af sin kære Slægtning.

Nu sad der i en halv Snes Aar godt og vel tyske Lensmænd paa Borgen; de brød sig Pokker om Roskildebispens Køremaal og tillod

sig alle Slags Vilkaarligheder, «regerede ikke som Eneherrer men som Panteherrer og saa' alene paa deres egen Fordel.»

Københavns Vigtighed og Betydning har uafladelig vist sig lige fra det Øjeblik, den var blevet en fast Plads. Den vedvarende Strid mellem Kronen og Kirken vidner tilstrækkeligt derom, og herhen søger naturligt Udlandets Flaader, baade for det Onde og for det Gode; Fredsslutninger underskrives, og vigtige Bestemmelser tages ved Fyrstemøder i København. Da Valdemar Atterdag i 1340 kom ind i sit sønderdelte Rige og begyndte sit møjsommelige Arbejde at samle det sammen til et Hele, fæstede han da ogsaa straks sin Opmærksomhed paa København. Og nu fandt han Hjælp i Roskildebispen, den fædrelandssindede Jens Nyborg, som overlod Kongen Byen og Borgen til Indløsning af hans Land. Men Kongen maatte først vinde Staden, og medens København som Pant gik fra Haand til Haand og tilsidst i 1343 for 7000 Mark rent Sølv skulde gives tilbage til Kong Valdemar, sad de holstenske Lensmænd stadig paa Borgen og skaltede og valtede, som dem lystede. Over for dem vare diplomatiske Underhandlinger til ingen Nytte; her maatte Sværdet føre Ordet. Kongens Tropper vare alt 1342 i Færd med at belejre «Bytaarnet» i København, da Valdemars Marsk, Frederik v. Lochen, af svabisk Adel, kom til med Undsætningstropper fra Lybek, som forbitret over de holstenske Herrers Optræden havde sluttet sig til Kong Valdemar. Den 26de Juni 1342 kom det til et Slag «ved Blidebro» i Københavns umiddelbare Nærhed. Blidebro kendes ellers ikke og har vistnok kun forbigaaende faaet dette Navn paa Grund af Belejringskytsets Opstilling derved. I en gammel tysk Vise om von Lochens Bedrifter hedder det om denne Kamp: «Der hørtes ingen fagre Ord, kun Sværdes Klang paa Hjelme.»

Om end denne Kamp var et Nederlag for Holstenerne, blev København dog ikke erobret, og det synes først at have været i Begyndelsen af 1346, at Valdemar Atterdag kom i virkelig Besiddelse af Borgen og Byen.

Københavnerne havde i disse haarde Trængselsaar trofast staaet paa Kongens Side. Det ser man af det Brev, som Kongen udstedte i 1341, paa en Tid da han ikke havde Byen inde, og hvori han stadfæster alle de Friheder og Naadesbevisninger, som Borgerne havde modtaget af hans Forgængere, hvad enten de havde Brev paa dem eller ej. Og dette skete til Tak for den Redelighed og Uforsagthed, som Raadet og alle Borgerne havde vist mod Kongen og hans Tilhængere.

Ogsaa Roskildebisperne havde indset Nødvendigheden af, at denne

vigtige Plads under saa urolige Forhold var i Landsherrens Haand. I 1350 kundgjorde Biskop Henrik Gertsen, at han for sin Livstid overdrog Byen, Borgen og Godset til Kongen i Erkendelse af, at denne ikke blot havde udrevet Kirken, Kleresiet og Folket af Fjendens Trældom, men ogsaa med adskilligt Tab og mange Udgifter havde udløst hans Forgænger og Kirkens Undergivne af Fangenskab.

I April 1363 kunde Valdemar Atterdag saaledes som Herre i København fejre de store Festligheder i Anledning af sin Datter Margretes Bryllup med Kong Haakon af Norge. Brylluppet selv var i al Hast blevet holdt paa Varberg i Halland, medens Haakons paatvungne Forlovede, Grev Gerts Datter, Elisabeth af Holsten, under et snildt Paaskud blev holdt tilbage paa Bornholm, hvor Storm og Uvejr til hendes Skade havde bragt hende hen.

Men det Held, der havde fulgt Kong Valdemars kloge Politik, samlede hans Fjender imod ham. 1368 sluttedes det store Forbund mellem Hertugerne af Holsten og Meklenborg, Kong Albrecht af Sverige og Hansestæderne mod Kong Valdemar. Naar Hansestæderne ivrig tiltraadte dette Forbund, var det uden Tvivl ikke alene de forhøjede Fiskeri-Afgifter, som Kongen paalagde dem, men meget mere Haabet om at komme København til Livs. Thi de havde en klar Forestilling om denne Medbejlers Farlighed, naar den vedblivende befandt sig i Kongens Haand. I Forbundstraktaten af 13de Februar 1368 med Hertugen af Meklenborg staar der udtrykkeligt, at om Gud vil, at de vinde København, da skal Huset der (Borgen) ganske afbrydes og forstyrres.

Allerede i April løb deres Flaade ind i Sundet, og den 2den Maj blev Byen og Borgen erobret. Staden blev, som der staar i en samtidig Optegnelse, ødelagt i Bund og Grund. Indløbet til Havnen blev stoppet ved forsænkede Skibe. Borgen forsvarede sig i 6 Uger, men maatte overgive sig den 16de Juni. En Raadmand i Thorn, som var med paa Togtet, fortæller om de mange herlige Skaale, Kander, Fade o. a. m. af Sølv, som blev gjort til Bytte paa Borgen. Den blev foreløbig staaende som Støttepunkt for Erobrerne, men den 13de Juli 1369 bestemtes det, at der under visse Forudsætninger skulde sendes Stenhuggere til København, 4 fra Grejfswalde, 5 fra Wismar, 8 fra Rostok, 10 fra Stralsund og 20 fra Lybek. Da det saa' ud til en snarlig Fred, har Hansestæderne skyndt sig at tilintetgøre den farlige Borg. Stenhuggerne kom, og da Freden blev sluttet den 30te November 1369, var Københavns Borg jævnet med Jorden.

Efter Freden kom den ødelagte By tilbage til Kronen; ved Valdemar Atterdags Død inddrog Niels Jepsen den imidlertid uden Indsigelse fra Dronning Margrete skyndsomst under Bispestolen, som nu i omtrent 40 Aar beholdt den i Ro. Men da Biskop Peder Jensen Lodehat i 1415 afgik ved Døden, bemægtigede Erik af Pommern sig Borgen og Byen og paastod, at Biskop Niels ikke paa lovlig Vis havde faaet København efter Kong Valdemars Død, men taget den med Vælde, hvorimod Bisperne vilde hævde, at Kongen kun havde haft Byen og Borgen til Laans. Det var imidlertid under de urolige Forhold blevet klart for alle, at København for Landets Skyld maatte og skulde høre Kronen til, og Bisperne lod det fra den Tid blive ved formelle Indsigelser. Retligt blev hele Spørgsmaalet først løst ved Reformationen.

II

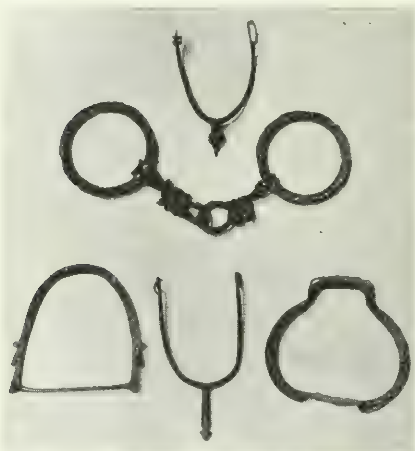
Byen og dens Befolkning.

Kort for Valdemar Atterdags Død blev der forfattet en Jordebog over København, d. v. s. en Fortegnelse over Grundene i Byen, undertiden med Angivelse af deres omtrentlige Beliggenhed og med deres Ejers Navn. Den nævner desværre ikke Grundene i Rækkefølge, men tager dem snarere i Grupper (Kvarterer) og springer uden nogen for os synlig Grund fra den ene Side af Gaden til den anden. Den giver imidlertid trods de usikre Stedbestemmelser et Billede af København, omtrent ved Aar 1375—80, det ældste man vil kunne danne sig.

Gammeltorv var bleven Hovedpunktet i den af Absalon anlagte nye Del af Byen. Det var mod Nord begrænset af Frue Kirkegaard og Studiestræde; mod Vest af Linien mellem nuværende Frederiksberggade og Vestergade med dens Fortsættelse mod Nord til Studiestæde; mod Øst til Skovbogade og mod Syd til en Linie mellem nuværende Nygade og Frederiksberggade.

Torvet var i alle gamle Byer Midtpunktet for Byens Liv. Det var Tingstedet og det var Handelsstedet. Butikssalg i Byen kendtes ikke, alle Varer bragtes til Torvs. Det ældste Raadhus, som sagtens stammede fra Absalons Tid, laa vistnok paa den nu bebyggede Firkant mellem Gammeltorv og Skovbogade langs med Klædeboderne og altsaa ude

paa Torvet. Omkring det havde de Handlende deres faste Udsalgssteder, Boder, sammentomrede af Brædder og Planker. De forskellige Varer fandtes i Reglen samlede i ét Kvarter, og af Hensyn til Færdselen vare Boderne lagte saaledes, at Bodegaderne dannede en Fortsættelse af Hovedgaderne. Midt fra Torvets Vestside udgik Vestergade hen til Vesterport, der stod for Enden af Gaden, som dengang neppe var saa lang som nu; her omkring synes Smedene at have haft deres Boder. Endnu i vore Dage kan man af gamle Folk høre det ældgamle Navn *Smedebakken* som Betegnelse for Kattesund mellem Frederiksberggade og Vestergade. Mod Nord, fra Hjørnet af Frue Kirkegaard gik Nørregade. Det Stykke af den nuværende Nørregade, der gaar mellem Frue Kirke og Gammeltorv, hed langt nede i Tiden Saltboderne, og her fandtes i hin Periode Udsalgsstederne af Saltmad. Da senere Bodegaden gik over til at blive en fast Gade, fremtraadte denne som en ligefrem Fortsættelse af Nørregade og tog Gadens Navn. Klædeboderne, hvor Vandtmagerne eller Klædehandlerne havde deres Stade, har derimod endnu beholdt sit Navn. De dannede den nordre Husrække i Begyndelsen af Hovedgaden mod Øst, den fornemste Gade, Tyskemannegade, senere Vimmelskaftet; den fortsattes ikke direkte mod Øst, thi Læderhandlernes Bodegade (Skindergade) førte ikke ned til den gamle By, men Hovedgaden drejede med en stærk Bøjning mod Syd og fortsattes saaledes i Suderboderne, Skomagernes Boder (Suder = Skomager) lige over for Raadhusets nordlige Gavl, et Navn, der endnu er bevaret i den fordrejede Form Skovbogade (Skobodegaden).

Sporer, Stigbøjler og Bidsel
fra det 12te—13de Aarhundrede.

Pladsen Syd for Gammeltorv, nu Nytorv, var kun lidt bebygget og mest optaget af Haver. Langs Østsiden, i Forlængelse af Nørregade løb en Gade, nuværende Raadhusstræde, mod Syd ned til Havnen. Stranden gik her, ved Kattesundets Udløb, op mellem Kompagnistræde og Magstræde; her fandtes Skibsbroen Ladbro, hvis Navn ikke nødvendig

behøver at sættes i Forbindelse med Skibes Ladning, da det betyder en flad Stenbro. Broen var vistnok bygget i Retningen Nord—Syd, saaledes at Skibene lagde til paa den vestlige Side, altsaa inde i Bugten, der dannedes ved Aaens eller Byens Rendes Udløb i Stranden.

Gaden, som fra den gamle By parallel med Stranden løb ud til Ladbro, hed Ladbostræde. En Del af den har skiftet Navn og hedder nu Kompagnistræde, men den østlige Del har bevaret Navnet i den fordrejede Form Læderstræde.

Ladbro maa antages at have ligget omtrent midt imellem Knabostræde og Raadhusstræde. Vest for den, paa den nuværende Vandkunst, laa Vandmøllen. Det var i al Fald dens Plads en 70 Aar senere, men Jordebogen nævner alt en Vandmølle paa disse Kanter. Den havde tilhørt Didrik Krokarl — Krohus og Møllehus var hyppig i Middelalderen et og det samme — som maatte afstaa den til Biskoppen i Bøde, fordi han var kommen galt af Sted og havde slaaet en Mand ihjel. Gaden, som førte til Møllen — nu Raadhusstrædes nederste Del — hed helt op til vore Dage Vandmøllestræde.

Saks fra det 12.—13. Aarh.

Byens Hovedgader mellem den nye Bydel og den gamle By vare saaledes Tyskemannegade og Ladbrostræde. Mod Nord udgik fra Tyskemannegade Klosterstræde og Bjørnebrogade, nu Købmagergade; mod Syd Hyskenstræde, der førte ned til de smaa Huse ved Stranden — Häuschen, paa Dansk Mag (Vandhus) — der af nærliggende Grunde søgtes anbragt ved rindende Vand. Her byggedes senere Hysekebro, der maaske en Tid afløste Ladbro som Skibsbro. Endvidere førte vist allerede dengang de to Stræder, der senere kaldtes Højbrostræde og Færgestræde, mod Syd ned til Stranden. De dannede Vest- og Østsiden af nuværende Højbroplads. Af Østergade var kun den nordligste Side bebygget hen imod Ny Østergade. Her omkring nævnes «Røde Port», der mulig var en anden Betegnelse for Østerport. Paa Sydsiden var kun Stykket mellem Højbroplads og Halmstræde bebygget. Nikolai Kirkegaard dannede i hele sin Strækning Sydgrænsen for Østergade; den øvrige Del var optaget af store Haver. Kirkegaardsmuren vendte paa den anden Side mod Syd, ud til Havet, der her dannede et bredt men flakt Sund med flere Smaaholme mellem Fastlandet og Bremerholm, og som stadig svandt mere og mere ind, dels ved forsætlig Opfyldning, dels ved Tilforsel af Sand og Urenlighed fra den før omtalte

Rende. Endelig laa Øst for Kirkegaarden mellem Stranden og Østergade den gamle Østergaard, der siden fik Navnet «Vingaarden», et Navn, der endnu findes bevaret i den senere anlagte Gade, Vingaardsstræde.

Mod Nord udgik fra Østergade Pilestræde; her paa disse Kanter nævnes ogsaa Grønnegade. Hele denne Del af Byen, begrænset mod Nord og Øst af de sumpede Rester af det før omtalte nordlige Vandløb og mod Vest af de bebyggede Grunde i Pilestræde og Bjørnebrogade, hed Rosengaarden. Den havde Navn efter den nordligste Gaard inden for Byens Omkreds, Rosengaarden, som Valdemar Atterdag siges «mindre retfærdigt» at have berøvet St. Nikolai Kirke. Her fandtes ogsaa den før omtalte Pilegaard samt Hushaven, d. v. s. Borgens Have.

Schakbrikker af Hvalrostand (12te—13de Aarh.).

Som et talende Minde om den Byen kort forinden overgaaede Erobring og Plyndring nævner Jordebogen endelig Grundene i den øde By, hvor der altsaa kan have været Gader, der for en Tid forsvandt, og som først senere bleve opbyggede igen. Det er saaledes ikke umuligt, at København 1368 havde flere Gader end Jordebogen omtaler en halv Snes Aar senere. En Mængde Gange og Stræder, som slet ikke nævnes i Jordebogen, har der i al Fald været.

Om *Havnen* har man Oplysninger, der ere samtidige med og til Dels ældre end Jordebogen. Det hedder nemlig i Stadsretten af 1294 og senere Tilføjelser, at Fred skal holdes fra Taarnet til Endebod, og der fastsættes Bøder — 40 Mark til Biskoppen og lige saa meget til Staden — for den, som bryder Freden inden for Havnemundingen og i det Hus, som kaldes Endebod. Her ere Havnens Grænser angivne. Thi Stadsrettens Bud, at Fred skal holdes fra Taarnet til Endebod, betegner netop for Havnen det samme Omraade, der for Byens Vedkommende vilde kunne betegnes ved: Fra Østerport til Vesterport.

Taarnet har uden Tvivl staaet paa Borgholmen — lige over for Hotel Royal — og er senere bygget sammen med den gamle Toldbod, der atter senere benyttedes som Renteri.

Medens Taarnet stod ved Havnens Begyndelse mod Øst, var Endebod dens Endepunkt mod Vest. Det var i nordiske Byer et Skur, en Bod af Træ, rejst paa Skibsbroens, altsaa Ladbros, yderste Ende, hvor Skibe, der paa en eller anden Maade søgte Rettens Hjælp — ifølge den norske Farmands (ɔ: Købmands) Lov skulde lægge til med et rødt Skjold i Toppen. I Boden paa Skibsbroens Ende afgjordes da alle Forbrydelser om Bord, alt hvad vi nu vilde kalde Søretssager, ligesom sandsynligvis ogsaa alle Trætter, der vedrørte Fragter eller Gods om Bord.

Københavns Befæstning — «Byens Planker, Mure og Grave» — omtales allerede hundrede Aar, før Jordebogen blev til. Murene, sikkert de samme, som Absalon lod opføre, skærmede Byen mod Angreb fra Søsiden. Her laa desuden den foran omtalte «Østergaard» som Byens ældste Forsvarspunkt mod Øst. Mod Vest rejste sig, da Byen efterhaanden var vokset frem til Kattesund, lige over for Ladbro et isoleret Taarn, det senere Vandmølletaarn (paa den nuværende Vandkunst) til Forsvar for Havnen mod Vest. Ellers have vistnok kun Adgangsvejene til Byen oprindelig været beskyttede ved Planker og Stakit, saa at de hyppig omtalte Vandløb for største Delen have udgjort et naturligt Værn:

Segl fra det 12te—13de Aarhundrede.

At disse «Byens Render» have været noget mere, end man nu tænker sig ved en Rende, fremgaar af, at de begge vare vandførende nok til at drive Vandmøller; den sydlige nede ved sit Udløb i Kattesund, den nordlige helt oppe ved den øvre Del af sit Løb «inden Nørre Port». Denne Vandmølle inden for Nørre Port omtales endnu 1432, men Ejeren af den viser sig samtidig som Ejer af en Vejrmølle, og dette synes at tyde paa, at han ikke altid kunde stole paa, at der var Vand nok til hans Mølle. Denne Antagelse vinder i Sandsynlighed, naar man erfarer, at samtidig blev Havnen i Kattesund for grund, saa Skibsbroen maatte flyttes ud af Vigen og mod Øst, vistnok til Enden af Knabo- eller Hyskenstræde.

Men var der ikke mere Vand i Renderne, saa nyttede de ikke længer og havde mulig i længere Tid ikke nyttet som Bygrave, men derimod nok som Afløbsrender. Og som saadanne have de endnu længe gjort Tjeneste. Først op mod Midten af det 16de Aarhundrede bliver Renden over Larsbjørnsstræde og Vestergade bebygget; men den

nordlige Rende lod sig som foran omtalt spore endnu længere. 1584 maatte Valkendorf saaledes mure en Hvælving i Østervold ved Mønten (mellem Møntergade og Regnegade), at Vandet kunde have sit Udløb til Graven fra Byens Gader indenfor, hvor det stod i stor «Siunk og Urenlighed». Og endnu 1600 omtales en Holm Sønden for Nikolai Kirke, «hvorover Vandet fra Arilds Tid har haft sit Løb», nemlig lige fra den Gang, da man af Hensyn til det medførte Sand og Jord m. m. ledede Byens Rende bort fra Gamle Bodehavn og direkte ud til Strømmen.

Begivenhederne i 1259, hvor en fjendtlig Hær den ene Dag lejrede sig foran Byen for den næste erobrende at trænge ind i den, viser med tilstrækkelig Tydelighed, at Befæstningen ikke har været synderlig stærk. Det var derfor vistnok hjertement, naar Biskoppen i September 1289 takker Raadet for dets gode Hensigt at styrke Byens Værn. At denne gode Hensigt virkelig kom til Udførelse vides fra en anden gammel Optegnelse fra 1290, hvor det hedder, at i dette Aar blev København befæstet.

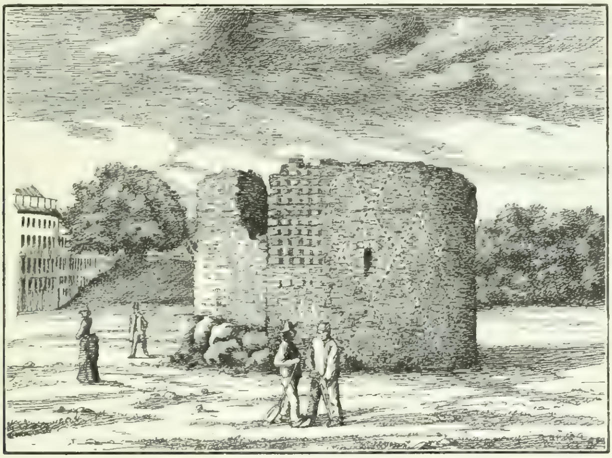
Grundrids af «Hanetaarnet»
med tilstødende Plankebefæstning.

Det ovenfor, Side 19, omtalte Bytaarn i Nærheden af Blidebro, hvilket Valdemar Atterdags Tropper belejrede 1343, tør vistnok antages at have dannet et Led i denne Københavns første gennemførte Befæstning. Forfatteren vover at udtale som sin Opfattelse, at dette Bytaarn er det i vore Dage atter til Syne komne og igen saa sørgeligt og unødvendigt nedrevne «Hanetaarn». I Nærheden af dette, og i en saadan Nærhed, at Datidens Belejringskyts derfra kunde anvendes med Virkning, var der i alle Tilfælde en Bro, nemlig over Vandløbet fra Peblingesøen, der mulig har været den i Beretningen om Kampen omtalte *Blidebro.* En Bro i Forbindelse med et andet Taarn kendes ellers ikke. Men hertil kommer, at Hanetaarnet, hvis Murværk efter stedfunden Undersøgelse godt kan henføres til 1290, tidligere har spillet en mere dominerende Rolle i Københavns Befæstning end den at være en Rundel i den lige Befæstningslinie fra Nørreport til Jærmers Taarn. Taarnet har nemlig, hvad allerede Betegnelsen «Hane» antyder, oprindelig været et Hjørnetaarn.

Hanetaarnet stod paa Skrænten af den højeste Bakke i København, umiddelbart ved Mosedragene og Vandløbet fra Peblingesøen, Byens Rende,

der gik lige Vesten om det. Paa det højeste Punkt, der laa lidt inden for Taarnet, stod uden Tvivl en Klokkestabel med Byens Klokke, Vagt klokkèn, som omtales i Stadsretten af 1294. Terrainet ligger her o. 32' o. H. og med Datidens lave uanselige Huse, der laa ned ad Skrænten mod Havet, har der fra «Klokkehøjen», som dette Sted endnu i Mands Minde er benævnet af gamle Folk, været fri Udsigt over den hele By, og ved det mindste Tegn til en Fjendes Nærmelse kaldte Alarmklokken Byens Mænd til Vaaben.

Befæstningen fra Hanetaarnet til begge Sider bestod væsentlig af

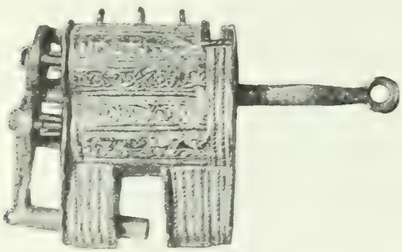
Hanetaarnet, efter dets Udgravning af Volden i 1874.

«Planker» ɔ: Palisader. Mod Øst førte «Byens Planker» til Nørre Port, der laa inde paa Nørregade og over til det sumpede Terrain ved Pustervig. Her havde man endnu langt ned i Tiden Stedbetegnelsen «Byens Ende» for Hjørnet af nuværende Købmagergade og Krystalgade; den tilsvarende Betegnelse «Landemærket» har holdt sig til vore Dage; fra Landemærket fulgte Palisaderne Retningen af Vognmagergade og strakte sig ned til nuværende Kongens Nytorv. Hernede, ved Stranden, ere Plankerne sandsynligvis blevne afløste af Mur.

Ved Udgravning i Magasin du Nords Kælder i 1873 stødte man paa Fundamenterne af en cirkelrund Bygning, som man den Gang antog for Resterne af det gamle Taarn, «Kringelen» (ɔ: Krogen), som muligvis

ogsaa hørte til Befæstningen fra 1290. Men forskellige Forhold, først og fremmest Rundkresens Diameter, tyde paa, at denne Antagelse ikke holder Stik. «Kringelen» har imidlertid ligget her i Nærheden, paa eller ud for den gamle Østergaards Grund, og har sandsynligvis afløste denne gamle Gaard som Befæstningens Støttepunkt mod Øst.

Mod Vest gik Byens Planker fra Hanetaarnet over mod den vestlige Halvdel af Vestergade. Vesterport har vist staaet inde paa Gaden, thi Vandløbet her, fra Peblingesøen til Kattesund, har været saa betydeligt og, som foran omtalt, langt mere vandførende og har været holdt ved Magt meget længere ned i Tiden end det nordlige; det har uden Tvivl endnu paa dette Tidspunkt (Slutningen af det 13de Aarhundrede) tjent som Bygrav. Byens Grænse falder altsaa omtrent sammen med den nuværende Gade Kattesund.

Hængelaas fra det 12te—13de Aarhundrede. Nøglen sidder i. Laasen aabnes ikke ved, at Nøglen drejes om, men ved at Bundstykket og Bolten — som vist — stødes ud med Nøglen.

St. Klemenskirke, der vistnok var opført for de fremmede Søfolk, som laa med deres Skibe i Havnen ved Ladbro, har saaledes en Tid ligget uden for Byen; dette stemmer godt overens med et Udtryk i et gammelt Dokument, hvor der tales om St. Klemens' Grav; den synes altsaa at have haft sit eget Værn.

Husene i Bispebyen København vare smaa og lave. I Reglen vare de byggede af Træ eller klinede af Ler og straatækte. Kun Kirkerne, Borgen og en 5—6 Stenhuse i Tyskemannegaden samt et enkelt paa Nørregade hævede sig fornemt op over den øvrige By. Husene laa med Gavlen til Gaderne og havde gerne dybe Grunde indefter, hyppig med Haver baade foran og bagved. Gaderne vare meget smalle og frembød, da man uden videre førte Gødning og Skarn uden for Huset, en sørgelig Mangel paa Renlighed. Og det blev ikke bedre ved at Svinene fik Lov til at tumle sig i ubunden Lystighed.

Af offentlige Bygninger faldt kun Raadhuset og Kirkerne i Øjnene.

Byens ældste Raadhus laa, som foran bemærket, paa Gammeltorvs Østside. Det skrev sig fra den nye Bys Anlæg og vises paa en gammel næppe paalidelig Afbildning som et bredt og højt Stenhus med Taarn. I Nærheden boede Bøddelen, for at være ved Haanden. Uden for Raadhuset stod de fire Tingstokke og Stenen, hvorpaa den anklagede havde Plads, Tyvestenen, og her holdtes efter ældgammel Skik Byting under aaben Himmel. I Slutningen af det 14de Aarhundrede flyttedes Raadhuset op til den nuværende Bispegaard, paa Hjørnet af Nørregade og Studiestræde, hvis ældste Navn derfor er Raadhusstræde.

Af Byens Kirker var Frue- eller Marie-Kirke om ikke den ældste saa dog den anseligste. Den blev anlagt i Slutningen af det 12te Aarhundrede af Biskop Peder af Roskilde og fik vistnok straks den Grundform, som den beholdt til 1807. Den blev dog næppe prydet med Taarn før henimod Aar 1500 og havde allerede i 1314 fire Gange døjet Ildsvaade; i nævnte Aar saa alvorligt, at den 1316 maatte genopbygges. I 1248 havde saaledes Lybekkerne stukket Ild paa den efter at have røvet dens Skatte og Bøger; 1368 slap den vel under Byens almindelige Ødelæggelse heller ikke fri.

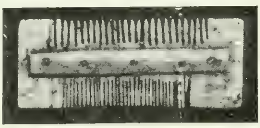
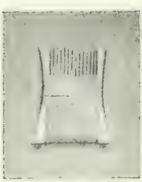
Efter Frue Kirke var den gamle St. Nikolai Kirke den anseligste; den var vist kullet som den første og som de to mindre, St. Peders Kirke og St. Klemens Kirke. Den sidste, som var ret uanselig, laa Vester ude i Byen; Koret af den har ligget i nuværende Frederiksberggade udfor Nr. 27, og Vestgavlen har naaet hen mod Husrækken til Vestervold. Kirkens vestre Del blev opført 1256.

Under Bispevælden eksisterede der kun ét Kloster i København, nemlig Graabodre Kloster, stiftet 1238 af en Dame af Hvide-Slægten, Grevinde Inger af Regenstein. Dets Gaardsplads kan endnu tydelig ses i den smalle firkantede Del af Graabrodretorv, der dannes af et Huk i Husrækken paa Torvets sydlige Side, mellem Nr. 11 og Nr. 21. Den nordlige Længe dannedes af Klosterkirken. En Del af den østlige Længe staar endnu, og de tykke Mure vise under den moderne Kalkpuds de gamle Munkesten og Spor af Spidsbuevinduer. Det er nuværende Nr. 11, der brugtes som Fængsel for Munkene. I Kældrene findes endnu Hvælvinger og andre gamle Bygningsrester. Her var ogsaa Udgang til Abildgaarden, i hvis nordostlige Hjørne der var Kirkegaard hvor tidligere Trompetergangen gik . Naturligvis fandtes her ogsaa Stegers, Kokken, Bryggers og Gæstehus; Refektoriet eller Klosterstuen var det vigtigste Rum. Det benyttedes ofte ved vigtige Møder. Saaledes sluttede

Valdemar Atterdag Fred 1346 med Hansestæderne i denne Sal, ligesom han ogsaa her i 1360 plejede Underhandlinger med samme Magt.

Nær ved Graabrødreklosteret laa Helligaandshuset eller Helligaandshospitalet, hvor et religiøst Broderskab plejede «de indgivne» syge og fattige Mennesker. Hospitalet var anlagt 1296 af Biskop Johannes Krag (se Side 18) og bestod ved fromme Gaver, der i Mængde strømmede ind til den menneskekærlige Stiftelse, idet «Bedere» sendtes omkring paa Landet for at indsamle Gaver til Lemmernes Underhold. Stiftelsen havde sin egen Kirke og Badstue. I den nuværende Helligaandskirke er der Rester af den gamle Hospitalskirke.

Uden for Byen, paa den anden Side Søerne og de store Enge laa St. Jørgens Hospital. Det var helliget Plejen af Middelalderens ulykkelige Spedalske og paa Grund af Smittefaren lagt saa langt bort fra Byen som muligt.

Haarbørste og Kamme af Ben fra det 12te—13de Aarhundrede.

Sundhedstilstanden kunde ikke være god i en By som København, lavt beliggende, i umiddelbar Nærhed af stillestaaende Vand og Moradser, og Byen har sikkert haft sin rigelige Del af de Landesoter, som i Middelalderen hærgede Menneskeslægten. Om disses, ja selv om den sorte Døds Ødelæggelser i København har man ingen Efterretninger. Naar Jordebogen mellem de 4000 Sjæle, som man ca. 1380 har beregnet Folkemængden til, kun nævner én Doktor, Hans Læge, maa man erindre, at Lægekunsten i Reglen udovedes af Munkene; ligeledes forekommer kun én Badstuemand, Klaus, uagtet Byen havde flere Badstuer. Badningen spillede ligesom i Oldtiden en stor Rolle i Norden og hørte først op ved Reformationen. Et Apotek fandtes ogsaa i København før Bispeværldens Afslutning.

Takket være Datidens Skik at betegne en Person ved hans Haandtering faa vi gennem Jordebogen et ganske klart Billede af det lille Samfund i Slutningen af denne Periode. Jakob Bysvend og Thord Vægter vaagede over Ordenens Overholdelse i Byen: ved Havnen spej-

dede Saxo og Martin Drager efter Pakgods at besørge, medens Johannes Driver vist levede af mere tilfældigt Sjov, hvad der senere paa godt Københavnsk hed «Lunkeri». Didrik Krokarl i Møllen holdt Beværtning, og Tidekin Dødegraver befordrede Folk pænt i Jorden. Mathias Skytte tog sig af Byens Haandskydevaaben, medens Hans Blidemester passede det sværere Artilleri: Bliderne. Det grove Haandværk var naturligvis talrigst repræsenteret, men der nævnes dog alt en Guldsmed og en Maler. Medens Byen havde to Møllere og mange Bagere, fandtes her kun én Brygger; men det tør man næppe tage som Tegn paa Ædruelighed i Staden, idet mange Drikkevarer tilberedtes i Hjemmene. Lucie Kaalkone solgte Grøntsager, Bodil Bradryger røgede Kød og sagtens Aal; disse leveredes af Mikkel Aalekarl; Niels Flækkesild og Hans Kærnemælk havde deres Tilnavne af de Varer, som de forhandlede. Peder Bødker lavede Tønder til Silden, og Verner Pundere (Vejer) passede Stadens Vægt.

Nøgler fra det 12.—13. Aarh.

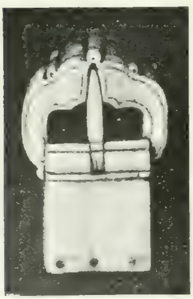
Der forekommer en Mængde tyske Navne, sandsynligvis mest Købmænd og til Dels Efterkommere af de af Absalon indkaldte Fremmede. Ved Siden af den vistnok tyske Kræmmer Röthger findes ogsaa en dansk, Aage, og ved Siden af sære Kendingsnavne, som Jens Puge (Nisse), Niels Værre, Niels Drukken, Peder Kærlingøre, Niels Langben, Anders Guldpenning, Anders Rød, forekommer der gode Navne med gammel dansk Klang, som: Thorsten Ulv, Jens Gris, Niels Krage, Bo Hest og Mikkel Ravn. Ogsaa en Mængde Stedbetegnelser ere benyttede som Navne; saaledes Klaus Køge, Niels Jyde, Jens Skave (Skagbo) og mange andre.

Uagtet det ikke var lovligt, ejede flere Adelsmænd dog Gaarde i København; den fornemste paa den Tid var vel Valdemar Atterdags Drost, Henning Podebusk, der boede paa Hjørnet af Købmagergade og Østergade; desuden Broder Krafse, Lars Kruse, Johan og Lars Frost. Endelig forekommer der allerede 1380, sandsynligvis som Vexelerer og Bankier, en Jøde ved Navn Jakob.

Blandt de Borgere i Staden, som Jordebogen opregner, finder man kun én Embedsmand, nemlig Hakon Tolder. Og dog eksisterede der alt den Gang 2 Borgmestre og 10 Raadmænd. Raadet var alt blevet dannet i Slutningen af det 13de Aarhundrede; det skulde bestyre Byens

Sager i Forening med Biskoppens Foged paa Borgen, hos hvem den øverste Myndighed laa. Først i 1368 nævnes Borgmestre, som valgtes ud af Raadet. Borgmestre og Raadmænd fore i Leding til Hest og førte Befaling over Byens væbnede Mandskab; de førte senere næsten alle adeligt Vaaben.

Det var en haardfør og udholdende Befolkning, der voksede op i den lille By; Krigens Ulykker væltede saa vel som Fredens, Ildsvaade, Pest og Misvækst, hvert Øjeblik ind over den, men stadig rejste den Hovedet igen. Dens Folkemængde voksede og dens Grænser udvidedes. Tidens Lovløshed viste sig saa vel i Krig som i Fred, og Københavnerne var haarde Halse. Det ser man 1296 ved Oprøret mod Biskoppen som ved mange andre Lejligheder. Det lader ogsaa til, at nogle af de gode Borgere i de urolige Tider have drevet lidt Sørøveri, lagt sig ud ved Rævshalen og derfra overfaldet forbisejlende Skibe. I 1329 klager Kong Edvard af England til «Danmarks Riges Vogter», Grev Gert af Holsten, over, at nogle Borgere fra København sammen med Grev Knud af Halland og nogle andre have frataget en Engelskmand Skib og Gods ved «le Rêves» d. e. Rævshalen ved København. Og Historien med den røverske Degn, som de hængte paa hans egen Dørstolpe, viser ikke blot, at Borgerne ikke vare bange for at tage sig selv til Rette, men tillige at grove Forbrydelser kunde gaa i Svang, selv inden for Gejstligheden. For at dæmpe lidt paa de vilde Lidenskaber blev der givet de saakaldte Stadsretter d. e. Love og Vedtægter for Byens Borgere i deres indbyrdes Forhold og over for Øvrigheden. Jakob Erlandsens Stadsret af 1254 er den ældste. «Hvis enhver afsagde Dom i sin egen Sag, efter eget Tykke,» hedder det i Indledningen saa smukt, «vilde den tøjlesløse Begærlighed, Moder til Trætte og Emne til Kiv, omstyrte Retfærdigheden og aldeles omstyrte andres Ret.» Men i dens 17 Paragrafer er der næsten udelukkende Tale om Biskoppens Rettigheder og Borgernes Pligter, medens der kun tales lidet om disses Friheder. De mest gængse Forbrydelser, Voldshandlinger mod Næstens Liv og Gods, tages meget summarisk under ét: Hvis nogen inden for Stadens Hegn — hedder det omtrent — bliver fornærmet eller lider anden Uret, skulle alle Borgere ile den forurettede til Hjælp; den, der undlader dette, straffes paa sin Hovedlod. — I Johannes Krags Stadsret af 1294 faar man et

Spænde af Hvalrostand fra det 12.—13. Aarh.

mere malende Billede af hin voldsomme Tid. Det fastsættes i Almindelighed, at Ingen maatte bære Vaaben inden for Byens Porte; men da dette ikke let kunde overholdes, blev der taget en Mængde særlige Bestemmelser. Gaar nogen ind og dræber anden Mand inden for Byens Planker, sættes han i evigt Fængsel. Den, der saarer en anden med Sværd, Spyd eller andet Slags Vaaben, bøde for hvert enkelt Saar til den Saarede 6 Mark, for et dobbelt Saar lige saa meget og samme Sum til Biskoppen og Staden, og for hvert Ben, der trækkes ud deraf, efter de gamle Landslove. Og bliver der nogen Lyde deraf, skal det vurderes af Fogden og Raadmændene. Den, der afhugger en anden Ben eller Haand eller *river hans Øjne ud*, bøde til den Saarede 40 Mark, til Biskoppen og Byen hver 20 Mark o. s. v., o. s. v. Ligeledes skal den, som bryder Freden, der paa de almindelige Torvedage Onsdag og Lørdag skal holdes fra Solopgang til Aftenklokkens Slag, bøde 40 Mark til Biskoppen og 40 Mark til Staden.

Krukke og Dunk af brændt Ler, o. fra det 14. Aarh.

For at sikre sig Tyves Fastholdelse betaltes der af hver Husstand det saakaldte Tyvestød, ɔ: en aarlig Afgift af 4 Penninge til Fogden, for at han skulde holde Tyven i sit Gemme til næste Tingdag, da han blev dømt af Borgerne. En Gæst, fra hvem der var bleven stjaalet, kunde føre sin Tyv med sig mod at betale Fogden 1/2 Mark. For Tyveri var der vist i Reglen Dødsstraf, men naar Tyven var dømt, var den offentlige Retfærdighed sket Fyldest, og det blev da den Forurettedes Sag at bekoste Henrettelsen.

At Byen nød grumme lidt Selvstyre fremgaar paa mangfoldige Steder i Stadsretterne; det ses bl. a. tydeligt af den ene Omstændighed, at Bysvendenes Stave vare forsynede ikke med Byens men med Biskoppens Mærke. Naturligvis var Biskoppen imod enhver Bevægelse, der kunde true med at gøre Skaar i hans Myndighed, og derfor blev de ellers almindelige Gilder, i hvilke Byernes Borgere sluttede sig sammen

i fælles Interesse, strengelig forbudt i Stadsretten, medmindre deres Vedtægter bleve stadfæstede af Biskoppen. «Da man ikke alene skal afholde sig fra det Onde, men ogsaa undgaa Anledningen dertil, saa maa aldeles ingen af de Foreninger, som i Folkemaalet kaldes Gilde eller Hvirving, holdes i København hverken hemmeligt eller aabenbart, ej heller nogen som helst anden Samling, der paa nogen Maade kan omgaa denne Bestemmelse og træde i Stedet for de omtalte Gilder eller Samkvem, og hvorved denne nyttige Bestemmelses Øjemed paa nogen Maade kan hindres.» Det var dette Forbud, der fremkaldte Oprøret i 1296, som endte med Biskoppens fuldstændige Sejr. Det Onde, som Gilderne ifølge Stadsrettens Ord kunde volde, var i Byens gejstlige Herres Øjne snarere den Selvfølelse og Uafhængighedstrang, som saadanne Selskaber kunde udvikle, end den Umaadelighed i Drikkevarer, som Gildesammenkomsterne — trods alle Vedtægter — ofte gav Anledning til.

Et Uddrag af Skrædernes Gildeskraa ɔ: Lavsvedtægter fra 1275 — der straks angiver sig som stiftet med Biskoppens Tilladelse — giver os et Indblik i dette ejendommelige Broderskabs Liv. Gilderne vare først og fremmest Foreninger til gensidig Støtte under Livets forskellige Forhold; men ved den Tvang, der paalægges de enkelte Gildebrødre, hvorved der indpræntes dem at tage Hensyn til hinanden, og ved det skarpe indbyrdes Tilsyn og Oldermandens Myndighed blive disse Gilder en Slags indbyrdes Opdragelsesmiddel, et Slags Politi, som i hine raa Tider har haft sin store Betydning.

Alle Gilder havde et religiøst Snit; Skrædernes var helliget Trefoldigheden, og paa Kristi Legems Dag gik Lavsbrødrene i Procession med tændte Lys. Undladelse heraf straffedes med 4 Grot.

I Skraaen fastsættes først Betingelserne for at kunne komme ind i Lavet, «vinde Embede og Broderskab», som det hed. Man skulde være uberygtet og «ærlig» ɔ: ikke af Rakkerslægt. Der skulde ikke blot aflægges Bevis for en vis Grad af Dygtighed men ogsaa betales Indgang, og desuden til Indgangsgildet udredes 2 Tønder dansk Øl, 10 ny Bægere, 2 Fade Saltmad, 2 Fade Smør, 2 Oste og Brød, som dertil hører.

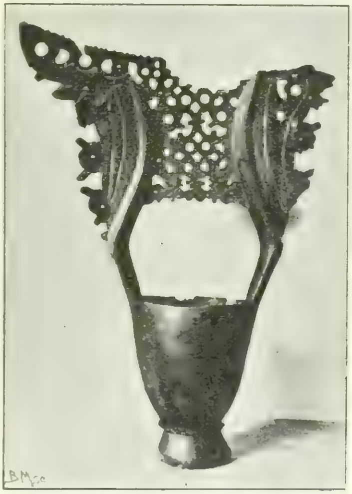
Ved Gildebroders eller -Søsters Død bleve 4 Mand tilsagt til at vaage over Liget om Natten; alle Brødre skulde følge Liget til Kirke, og ingen maatte forlade den, før Liget var jordet.

Trvistigheder med Gildebrødre skulle først søges bilagte af Oldermanden, inden man stævnede Broderen for Retten.

Ingen maatte, under Straf, laste sin Broders Arbejde eller sy de Klæder, som hans Broder havde skaaret.

Man kunde med Oldermandens Tilladelse byde Gæster til sig i Gildehuset, men Værten skulde staa til Ansvar for Gæstens Adfærd og betale for dem «straks de have en Tid drukket». Senere var det mulig ikke saa let at faa Pengene med det gode. Saa jævne vare Forholdene, at det endnu kunde hænde, at en Gildebroder kom til Stævne eller til Drik med bare Ben; det var ganske vist ikke vel set, men blev dog kun straffet med en ringe Bøde; dersom Brødre væddede med hinanden i Gildehus, tilfaldt «Vedfæet» ɔ: det, hvorom der væddedes, Lavet.

Ogsaa uden for Lavshuset og uden for Standsinteresserne viste Gildet sin Myndighed; den, som f. Eks. blev overbevist om at have doblet hjemme i sit Hus, blev straffet med 1 Dalers Bøde.

Gildebæger af Træ o. fra 15. Aarh.

Bøderne vare snart Pengebøder, snart Øl og snart Voks (nemlig til Gildelysene).

Omtrent 100 Aar senere (1382), altsaa samtidig med Jordebogen, ere Vedtægterne opskrevne for det tyske Kompagni, det ældste Spor af en københavnsk Handelsstand. Om end Kompagniet først nævnes i dette Aar, har det dog vist været ældre. Det bestod særlig af Folk fra Wismar, Stralsund og Stettin. Paa Grund af den nære Forbindelse med de nordtyske Byer og den stadige og stærke Indflydelse fra disse paa den danske Bispeby har dets Indretning fuld Gyldighed for københavnske Forhold, særlig da det senere blev Forbillede for det danske Kompagni.

De fremmede Købmænd var oprindelig kun komne hertil en Gang om Aaret, til Sildemarkedet ɔ: fra 24. August til 9. Oktober, men efterhaanden som Forholdene udviklede sig, opholdt de sig her længere og længere og blev tilsidst i Byen Aaret rundt. Disse kaldtes «Liggere» i Modsætning til de hvert Aar tilbagevendende «Gæster». Det var de første, der — sandsynligvis sammen med andre indkaldte eller indvandrede Tyskere — dannede det tyske Kompagni. Om den betydelige Rolle, de spillede i Byen, vidner blot den Omstændighed, at Hovedgaden,

Tyskemannegade (Vimmelskaftet), blev opkaldt efter dem. De levede deres eget uafhængige Liv, havde deres egen Jurisdiktion og havde ingen Borgerpligt at opfylde, kun en ringe Afgift at svare Bispen og Byen i Vinterleje ved Hellig tre Kongers Tid.

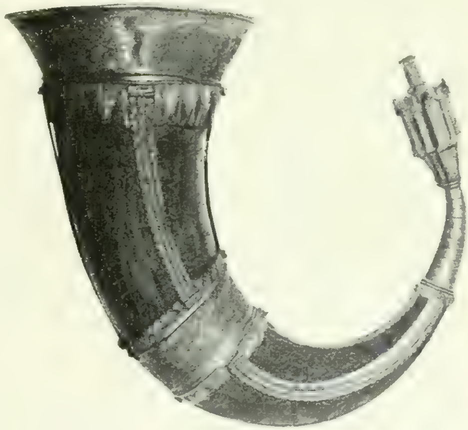
Naar en Broder var afgaaet ved Døden — hedder det i Kompagniets Vedtægter — skulde Oldermanden vælge 8 Brødre til at vaage ved Liget og 8 til at bære det til Kirken, samt bestemme, hvem der skulde følge. Ingen af Følget maatte forlade Jordefærden, før Liget var i Jorden. Kompagniet havde bekostet et sort Ligklæde og 4 Lys til disse Sørgehøjtideligheder, og hver Broder skulde yde Bidrag til Afholdelsen af 3 Sjælemesser for den afdøde, hvad enten han afled i eller uden for København. Der holdtes almindeligt Stævne 3 Gange om Aaret, ved Pinse, Jul og Fastelavn, og ved disse Stævner skulde alle møde. Der blev ved hvert Drikkelag udnævnt 2 Skænkere, som alene maatte skænke. Man maatte ikke drikke hinanden til, men Bægrene skulde vedblive at gaa rundt, og den, som spildte mere Øl, end man kunde dække med en Haand, skulde bøde. Opsætsighed mod Oldermanden under Laget blev straffet med høj Bøde. Brødrene maatte, mod at betale for dem, tage Gæster med til Gilde, baade Mænd og Kvinder, gifte og ugifte. Det kostede ½ Læst Øl at tale en anden paa hans Rygte eller Ære, og det var forbudt at drage Spyd eller Sværd og saare eller slaa en anden. Naar Oldermanden paabød det, skulde Gildet høre op, og den levnede Vin bringes ned i Kælderen igen.

Men naar Brødrene havde drukket ved de 3 almindelige Stævner, kom en af Forpligtelserne, som det maaske efter længere Tids Samdrik ikke har været saa lige en Sag at udføre. De skulde da i Procession begive sig til Kirke og dèr holde Messe for alle hedengangne Brødre og for alle kristne Sjæle; og det skulde ske baade i Frue Kirke og i Graabrødre Klosterkirke.

Bagernes Gildeskraa af 1403 indeholder en Række Bestemmelser, der ganske svare til det tyske Kompagnis, men har desuden yderligere Regler for at komme en syg Broder til Hjælp. Man ser af den, at det var Skik at følge Liget til Kirken om Morgenen; den, der fulgte en Broder til Graven, barbenet eller med en «Skjorte-Sæk», skulde bøde en Mark Voks Ingen maatte bære Vaaben i Gildehuset. Man faar ogsaa her Forklaring paa Forbudet mod at drikke hinanden til, idet der her staar fyldigere: Ingen skal drikke sin Broder til *tvært over*

Bordet; Gæsterne maa man drikke til, som man vil, men Brødrene skulde drikke hinanden «retsindigens om til». Der var det samme Forbud mod at lege Tærning, gøre Ustyr og Bulder, slaa sin Broder paa Tænder eller Kindben, trække ham i Haaret for Alvor (Haardræt), eller drage Kniv imod ham med vred Hu. Det synes, som om man nu lægger sig efter at værne mere om Formen ved Gilderne end før. «Hvilken Broder drikker sig drukken, saa at han spyr, *først vi komme sammen,* han betale en Grot.« Senere hen paa Gildet var det ikke saa strengt. Den, der bespildte sin Broder med Øl, slap med en Hvid.

Der blev i Stadsretterne paa forskellig Maade taget Bestemmelser for at værne de indenlandske Smaakøbmænd over for de mægtige fremmede Købmandsherrer. Disse havde saaledes en bestemt Tid, da de maatte købe deres Fødevarer paa Torvet, efter at Borgerne havde forsynet sig; de maatte ikke sælge fra Skib eller fra Skibsbroen, men skulde leje Boder paa Torvet og falbyde deres Varer der. De maatte ikke sætte «Skamler» paa Torvet, at der ikke skulde ske Borgerne Forkøb, og ikke skære Klæde eller Lærred, uden saa meget, som der kunde tages under Armen o. s. v.

Sølvbeslaaet Drikkehorn fra 15. Aarhundrede.

Ingen Borger kunde tvinges til at give Kredit paa sine Varer; en Skyldner havde man Ret til at sætte fast, naar han ikke havde betalt til den fastsatte Tid. Naar en Handel var beseglet ved Haandslag eller Haandsal (Handsel), kunde den kun gaa tilbage samme Dag og mod at Sælgeren fik 2 Ore; var der drukket Øl til Besegling af Forretningen, Lidkøb, af den gamle Form Lid, d. e. Øl, stod Handelen ved Magt. Københavnske Handelsmænd havde enkelte Friheder paa andre Handelspladser, som Gæster ikke havde, og de ses ogsaa at have haft direkte Forbindelse med Udlandet, idet de i 1319 fik Fritagelse for en ny Toldafgift og samtidig advaredes mod at indføre Gæsters Varer sammen med deres egne.

Ved Ejendomshandeler overrakte Sælgeren Koberen en Smule Jord af Ejendommens Grund, samtidig med at han erklærede, at han med velberaad Hu afhændede den og den den paagældende Grund, hvorefter fulgte Haandslag. Saaledes blev Ejendommen rettelig tilskødet Koberen «med Jord og Muld, med Haand og Mund.»

Til Trods for de tyske Kobmænds Overlegenhed lykkedes det dog den kobenhavnske Handelsstand at hævde sin Selvstændighed og i Løbet af det 15de Aarhundrede at bryde de fremmedes Magt. Om dette henvises til næste Afsnit.

Medens Haandværkerne i tyske Byer betragtedes som ufri og først efterhaanden tilkæmpede sig samme Rettigheder som de øvrige Borgere, synes Haandværkerne her i Landet fra første Færd af at have staaet paa samme Fod som disse. Senere, da den københavnske Handelsstand hævedes saa betydeligt — i det 15de Aarhundrede — sank Haandværkerne noget i social Henseende, men rejste sig i Løbet af kort Tid.

Den, der vilde være Borger i Byen, maatte aflægge Troskabsed til Bispen; dog først efter at han havde givet gyldige Beviser om sine Forhold paa sit Hjemsted.

Om de lidet indviklede Samfundsforhold oplyses man ogsaa ved Bestemmelserne om Haandværkernes Afgifter *in natura* til Stadens Herre, Bispen. Hver Kodmanger (Slagter) skulde om Søndagen yde Biskoppen Kod til 1 Sterlings Værdi; hver Bager ugentlig et Brød til en Værdi af 1 Skilling lybsk; desuden skulde Bagerne fede Borgens Svin; hver Skomager endelig skulde garve alt Læder til Bispens og Borgens Brug, samt en Gang aarlig, ved Nikolai Dag, yde Biskoppen et Par Sko. Ogsaa Fiskerne maatte udrede en Afgift, 2 Ol Sild, ved Fastelavnstid.

Staaende Afgifter til Bispen i Penge vare Byskatten, Midsommergæld og Jordskyld, desuden «Bartholomæustolden», en Afgift af Fiskeriet i Sundet, og Fisketienden samt en halvaarlig Afgift af Olsalget. Ved Siden deraf skulde Borgerne sejle Bispen og hans Folk til Skaane, føre Ved til Slottet og ise omkring dette. Og disse Forpligtelser skulde Biskoppens Foged paa Borgen nok sørge for at holde Københavnerne til at opfylde. Den Lettelse disse imidlertid skulde have ved ikke at være pligtige til at gaa i Leding i mer end én Dagsrejses Afstand fra Byen og kun til Forsvar for Bispens og Kirkens Gods, blev derimod af ringe Betydning under de urolige Forhold og ganske forsvindende, naar Kongen havde Magten i Byen; thi da respekteredes Overenskomsten med Biskoppen næppe, lige saa lidt som Kongens Løfter og Gunstbevis-

ninger over for Borgerne havde nogen Værdi, naar han ikke længer havde Staden inde.

Byen havde selv Forpligtelse til at «holde Rustningen i al Skikkelighed»; det blev senere paalagt Væver- og Købmandslavet. Der nævnes hyppig Vaabensmede og Harniskmagere (Plattenslagere), og af Vaaben forekomme Harnisk og Stormhuer, Spyd, Hellebarder, Slynger, Blider og Armbryst; en særlig Form af disse var Rygarmbrysten.

Livsvilkaarene var ikke blide i Middelalderen. Til Ulykker, som Krig, Pest, Hungersnød o. l., sluttede sig Revolutioner i Naturen, Jordskælv, Stormfloder og Forstyrrelser i Aarstidernes vanlige Skiften. Snart havde man urimelig haarde Vintre og Somre saa korte, at Afgrøden ikke kunde modnes paa Marken; snart afsved Sommersolen Kornet og Frugterne. Saadanne daarlige Aar, Pest og andre Ulykker, bleve i Reglen indvarslede af Kometer og andre mærkelige Tegn paa Himlen, der som Tugtens Ris svævede over de ængstede Mennesker. Hver Dag havde i Sandhed nok i sin egen Plage. Størst Opmærksomhed vakte dog enhver Begivenhed, hvor det Overnaturlige kom til at spille en Rolle; og det skete let i en saa overtroisk Tidsalder. Lørdag efter Askeonsdag 1395 kom en Bonde fra Vallensbæk korende ind til København med en ung Kone, der kort før var kommen til ham med en underlig Gæst, nemlig en usynlig Mand. Denne havde faaet Lov til at bo i Bondens Bagerovn. Han talte baade Dansk og Latin og fortalte, at han hed Petrus Jordanis, var født i Trælleborg i Skaane og havde gaaet i Skole i Roeskilde; han drak og spiste, især Æg, men var og blev usynlig. Bonden blev ked af de mange Gæster, der kom for at lytte til dette Vidunders Tale, og bragte ham og Konen til København, hvor man intet yderligere horer om dem. Men, siger den gamle Krønike, «skrækkelige Ting fulgte paa».

Under Trykket af de strenge Livsforhold lærte man i fulde Drag at nyde de faa glade Øjeblikke, som Livet bragte. De Dage, paa hvilke Kongen med sit brammende Folge opholdt sig i Byen og — som i 1363 — med «et stort Hof» fejrede sin 10-aarige Datter Margretes Bryllup med den norske Kong Hakon, eller naar han mødte til Forhandling med Udsendinge fra Hansestæderne og de tyske Riddere, have sikkert været Festdage for Københavnerne. Under almindelige Forhold paatog Kirken sig gennem sin farverige Gudstjeneste, sine Processioner med forgyldte Kors og duftende Røgelsekar, sin aarlige Udstilling (25de Juli) af sine Relikvier og Skatte, sine Mariafigurer og Helgenbilleder i Nicher paa

Gadehjørner og paa Torvene, at bringe Sindet Opbyggelse og Øjet Vederkvægelse.

Men Tiden selv var saa fuld af Uro, at man næppe i synderlig Grad har følt Mangelen paa Adspredelse. Blodige Skuespil forefaldt i Mængde; 18 Aar efter at Byen var bleven ødelagt af Lybekkerne, i 1386, blev den nordostlige Del lagt i Aske; og Fetaljebrødrenes Plyndringer paa Kysten holdt stadig Københavnerne i Aande. Der holdtes stedse Kystvagt af letsejlende Skibe, der løb ud og undersøgte, om de passerende Fartøjer gik i fredeligt Ærinde. I 1393 løb et Par Skibe Syd fra ind i Sundet; Kystvagten prajede dem og fordrede deres Hjemsted opgivet; til Svar affyrede de en Kanon. Der kom nu et dansk Skib til og opfordrede de fremmede til at stryge Sejl og erklære, om de vare Venner eller Fjender. Der fulgte intet Svar, men da der kom flere danske Skibe, bandt de fremmede Skippere deres to Fartøjer sammen, erklærede at de vare fra Mecklenborg og ikke, som man havde troet, fra Wismar og begyndte at angribe de Danske. Disse bleve haardt trængte i Begyndelsen, men afslog dog Angrebet til sidst, og Skibene maatte trække sig tilbage til Dragør, hvor de kort efter blev tagne af de Danske.

Saadanne Begivenheder have vistnok været ret almindelige i Kongedybet og uden for Rævshalen og have sikkert altid været fulgte med Opmærksomhed og Interesse af de skuelystne Københavnere.

I en gammel latinsk Klagesang over Danmarks sorgelige Skæbne under Christopher II ivres der mod den tiltagende Overdaadighed, der grant kom til Syne i den nymodens Klædedragt. De snævre Klæder og det lange Haar, de krusede Lin, spidse Ærmer og store Hætter kaldes «Skøgesæder», hentede fra Tyskland; de stod i den største Modsætning til den lovpriste gammeldanske Tarvelighed og Jævnhed. Ogsaa i København har man sikkert kunnet se Forskel paa den yngre, af det tyske Handelssamkvem paavirkede Slægt og paa den ældre, der holdt sig til gammeldags Sæd og Skik og for Mændenes Vedkommende gik klædt som Sømænd i simple og stærke Stoffer.

Det var ikke saa faa Gange om Aaret, at der var Anledning til at trække i Kisteklæderne. Det var ikke blot paa de store kirkelige Højtidsdage, men ogsaa ved Fastelavns-, Maj- og Midsommergilderne, ved Lavenes bestemte festlige Sammenkomster og ved de private Højtideligheder — hvoraf flere gerne fejredes paa Lavshuset — som Bryllup, Barsel og Jordefærd. Og ved saadanne Lejligheder slog man sig løs til Gengæld for Hverdagslivets Ensformighed. Ligesom Lavene ved

deres Gildeskraaer søgte at holde igen paa Umaadelighed i Retning af Drikkevarer ved Lavsgilderne, saaledes søgte Stadens Herre ved forskellige Lovbestemmelser at indskrænke Overdaadighedem ved de forskellige Familie-Sammenkomster. Alt i 1275 forekommer der Forbud mod altfor stor Flothed ved Bryllupsgilderne, og i Johannes Krags Stadsret (1294) gives der detaillerede Regler for Bryllups-Gæsternes Antal og Bespisning. Ingen maa have mere end 30 Diske, det vil sige med et moderne Ord: Kuverter, og der maa kun anrettes 5 Retter. Brylluppet kunde vare i flere Dage, men Biskoppen havde Ret til en daglig Afgift af 4 Skilling for hver Gæst, med Undtagelse af de gejstlige Herrer, som maatte være budne. Samme Bestemmelser gælde for Barselgilder. Kosten ved disse Gæstebud har næppe været forskellig fra Kosten ved Gildesammenkomster: Ferske Kødspiser — Stege — og røget og saltet Flæsk; desuden Lækkerier, som vi ikke kende, saasom Marsvineflæsk og Sælhundespæk. Af Drikkevarer var Øl og Mjød de almindeligste; dog fandt man i de mere velstaaende Huse ogsaa Vin. Øl blev drukket af Ølstobe — Metal- eller Trækander — Mjød og Vin af Bægre eller Glas, som allerede nævnes i Bagernes Gildeskraa af 1403: «Hvo, som en Ølstob eller et Glas sønderslaar, han skal give Lavet en Mark (ɔ: 1/2 ℔) Voks.»

Kande af Træ, indvendig klædt med Sølv. Naar Bægeret sattes paa Plads, som det staar, flød Vinen ud i det af en Tap i Kandens Bund.

Ved Brylluper var det Skik at lade sig opvarte med Musik. De udøvende Musici træffer man i Jordebogen under Betegnelsen «fistulatores», der svarer til vort Fløjtespillere eller Pibere.

De daglige Forlystelser, som man kunde tillade sig, dog med Maade, om man ikke vilde gælde for en «Slemmer» d. e. Svirebroder eller for en «Dagtyv», var at gaa paa Ølhus, i Badstue eller paa Boldpladsen. Smaakaarsfolk drak deres Øl i Ølkonens Hus — thi disse Ølhuse bestyredes i Reglen af Kvinder — og kom, efter Ordsproget «Altid rejses Kiv i Ølkones Hus», hyppig op at slaas, naar Øllet var gaaet ind og Forstanden ud. Velhavende Folk søgte til Badstuerne lige saa meget for

Badets Skyld som for Lejligheden til at faa sig en Passiar med andre godt Folk og en Kande godt tysk Øl. Den gamle nordiske Form for Bad, Dampbadet, som nu kaldes russisk, benyttedes endnu; man frembragte Dampen ved at slaa Vand paa ophedede Stene.

Skuespil, som altid kunde gøre Regning paa en interesseret Tilskuerkreds, var Forbryderes Afstraffelse. Halshugning med Sværd eller Økse foregik paa Gammel Torv. Hængning, Radbrækning og andre pinlige Straffe fandt derimod Sted uden for Byen. Paa Prospekter af Byer fra Middelalderen ser man altid en vel besat Galge.

Paa Hjørnerne af Gammeltorv og Nørre- og Vestergade samt paa Amagertorv stod Halsjærnene ved Siden af Gabestokken, som Folk idømtes for mindre Forseelser. For større dømtes man til Kagen. Denne Straf, som ogsaa kaldes Kagstrygning, bestod i, at Forbryderen fik Pisk, eller Ris («Stryg»), bunden til en Pæl (Kagen). Paa Toppen af den i Jorden nedrammede Pæl var der anbragt en Disk, d. e. en Træplade, paa hvilken Forbryderen før og efter Piskningen blev stillet offentligt til Skue. Undertiden var der et Bur af Tremmer omkring Disken, hvori den Skyldige stod som en fangen Fugl. Var Straffetiden udløben, maatte han i Reglen springe ned paa Jorden, hvilket — naar Kagen var høj — kunde være et skrapt Tillæg til Straffen.

Retterstedet, Skafot og Kag, stod senere paa Gammeltorv ud for Raadhuset. Folk, der havde brugt urigtig Maal, bleve bl. a. straffede ved, at deres falske Vægt eller Pottemaal «sloges paa Kagen» til almindelig Underretning og Advarsel.

Paa Kagen hang, sammenlænkede, to svære Kampsten, der benyttedes ved den ældgamle Straf, at bære Sten af By. Dette var det samme som Forvisning og anvendtes i Reglen som Straf for Uskikkelighed i Ord og Gerning. Først blev Vedkommende stillet til Skue paa Kagen og maatte derefter med Stenene hængende i Kæden over Nakken under Piber og Tromme følge Bødlen og hans Svende til Stadens tre Porte og endelig ud af den fjerde og sidste. Dermed var han forvist fra Byen.

I flere Tilfælde kunde man opnaa Formildelse i Straffen ved «Dannemænds Bøn». Denne kom som oftest til Anvendelse ved Drabssager og foregik paa Tinge. I 1405 kunde man saaledes se Ridder Jens Nielsen, der var kommen for Skade at slaa Jens Brok ihjel, afbede sin Brøde med 20 Riddere og Svende. Det foregik sikkert med Knæfald. Fra Kæmpeviserne kender man Udtrykket «Bøn og Knæfald med Dannemænd paa Tinge».

Med den for Nordboerne fra gammel Tid ejendommelige Interesse for Rettergangen var der altid en Mængde Tilhørere ved Forhandlingerne paa Tinget. Dette holdtes langt ned i Tiden uden for Raadhuset under aaben Himmel, netop af Hensyn til Offentligheden, og foregik inden for de fire Tingstokke eller Bænke, paa hvilke Fogden og Vidnerne og Tingmændene sad. Den anklagede sad paa en Sten, Tyvestenen. Byfogden forestod Tinget. Sandsynligvis havde han liggende foran sig eller holdt i Haanden et Sværd, Øvrighedens Symbol, der ogsaa i Optog blev baaret foran ham, f. Eks. naar han for første Gang blev indledet paa Tinget. Byfogden blev valgt af Fogden paa Borgen og af Byens Magistrat i Forening og toges af de ansete Borgeres Kres.

De første Mennesker, man mødte om Morgenen tidlig i Københavns Gader, var Portvægterne. De havde fri om Natten, da Portene vare bevogtede af Biskoppens væbnede Folk. Men naar Vagtklokken ringede ved Solopgang, blev Byens Porte og Havnens Bom lukkede op. Saa skulde Portvægterne og Bommanden være paa Post og blive der, til Aftenklokken ringede.

Vagtklokkens Klang var Signal til Byens Opvaagnen. Jævne Borgere og Smaakaarsfolk kom ud i Gaard og paa Gade og strakte og rakte sig, inden de gik til Dagens Arbejde. Snart hørte man fra Slottets Smedje, «Hussmedjen», der laa paa nuværende Højbroplads omtrent i Flugt med Gammel Strand, Smedens Hamren paa Ambolten; Møllehjulenes Klapren kom øvre fra Vandmøllen, og nede ved Ladbro lød Somændenes Opsang ved Skibenes Forhaling eller Losning. Færgemændene «Møndrikkerne» samledes paa Færgebroen ud for Færgestræde og Fortunstræde, d. e. i Svinget af Sundet mellem Slotsholmen og Byen. Køer og Faar dreves ud af Byen paa Græs, og Skoledrengene, «Peblingene», kunde paa deres Vandring til Frue Skole (paa nuværende Dyrkøb), til Lektierne og Pryglene, høre Kannikkernes Sang fra Kirken lige overfor. Graabrødre-Munkene begyndte i deres askegraa Kutter, med en Strikke om Livet og Træklodser paa Fødderne, at trække om fra Hus til Hus for at indsamle milde Gaver i deres Poser og Kurve.

Men blev under spæd Klokkeringning den hellige Hostie i Procession baaret gennem Gaderne til en Døende, med Røgelsekar og det gyldne Kors i Spidsen, saa slap Snedkeren sin Høvl og Smeden sin

Tang og skyndte sig ud i Dør og Port, strøg Huen af Hovedet og knælede ned i Uføret og mellem gryntende Svin for det Hellige, der bares forbi hans ringe Hus og kastede en Straale af Lys og Varme ud over Dagens trælsomme Slid.

Man spiste i det 14de og 15de Aarhundrede til Middag Kl. 9 og til Aften Kl. 4—5. Det gamle Navn Vesper, der oprindelig betegnede Aftensmaaltidet, er i mange Egne bibeholdt for «Mellemmaden», der nu falder paa samme Tid af Dagen, medens «Nadver» er bleven Betegnelsen for Dagens sidste Maaltid. Kl. 9 var det Sengetid, og endnu i vore Dage have Vægterne i Ni-Verset holdt paa, at *nu* var det paa Tide at føje sig til Sengs.

Naar Aftenklokken ringede Solen ned, blev Byens Porte lukkede og Havnebommen trukken for. Nu overtog Vægterne Byens Bevogtning. Var der nogen Fare paa Færde, maatte Borgerskabet selv møde, bevæbnede med hvad de kunde overkomme, Økser, Køller, Slynger og simple men stærke Huggerter; naar det kom højt med Spyd, Hellebarder og Armbrøster. Det at bære Vaaben var jo ifølge ældgammel Opfattelse den frie Mands Ret, og det holdt haardt for Øvrigheden at faa Byens Borgere til at lægge deres Vaaben fra sig. Dette kunde nu nok gøres nødigt, thi der var i den Tid ikke langt fra Ord til Handling, og Klingerne sad løst i Skeden. Kun Biskoppens Folk, der dannede Borgens Besætning, havde, ifølge Johannes Krags Stadsret, Lov til at bære Vaaben inden for Byens Volde. Alle andre var det under høj Bøde forbudt. Fremmede, som kom til Staden, blev af Portvægterne fulgte til deres Herberge, hvor de maatte aflevere deres Vaaben. Vilde de ikke gøre det, fik de ikke Rum i Herberget. Kirkegængere maatte sætte deres Værger fra sig i den dertil indrettede lille Tilbygning paa Kirken, som endnu bærer Navnet: Vaabenhuset, og i alle Gildeskraaerne fordres det bestemt, at Vaabnene skulde lægges bort, inden Drikkelaget begyndte.

Men netop disse særlige Bestemmelser vise, hvor lidt Forbudet imod i det hele taget at bære Vaaben inden for Byens Volde havde virket.

Enhver, som viste sig paa Stadens Gader sent om Aftenen, efter at Mørket var faldet paa, blev betragtet med mistænksomme Øjne. Og var Klokken over ni, var han straks hjemfalden til Vægterne, som skulde gribe enhver, der efter dette Tidspunkt «vavrede» omkring, og føre ham til sit Herberge. Havde han intet saadant, eller kunde han intet opgive, maatte han stille Borgen eller finde sig i at blive holdt fast til den lyse

Morgen. Men gjorde Fyren sig ud til Bens og satte sig til Modværge mod de ukrænkelige Vægtere, saa blev det ham en dyr Spas. Paa den anden Side maatte Vægterne passe paa ikke at misbruge deres Myndighed, thi ogsaa derfor var der sat Straf og Bøde.

Man kunde om Natten hverken slippe ud eller ind af Staden. Det kunde vel lade sig gøre at tage et Bræt ud i «Byens Planker og Stakit» og presse sig igennem. Dette tyder paa, at Byens Forsvar var saare primitivt. Naturligvis var det ulovligt og blev straffet med Bøder.

Men medens man ved Planker og Mure til Dels kunde holde Fjenderne ude, var der en, en af de værste Fjender, som kom indefra, det var Ilden. En Ildebrand i hine Tider, med de straatækte Huse og Bindingsværk, om ikke helt Træbygning, var en langt alvorligere Sag end nu om Stunder. Saa snart Vægterne opdagede Ilden, skulde de klemte med Brandklokken, og enhver Borger i Staden maatte da, mod sin Hovedlods Fortabelse, ile til Hjælp. Al Uskikkelighed, som fandt Sted under en Ildebrand, straffedes haardere end ellers. Den, hvis Hus blev revet ned for at standse Ilden, og hvis Tab saaledes kom dem til gode, der boede foran Ilden, skulde have Erstatning af disse efter Raadmændenes Skøn.

En Skildring af Livet i Middelalderen vil altid væsentligst hvile paa Love og Anordninger, paa de Forsøg, som ved saadanne gøres paa at hemme Tidens Raahed og Voldsomhed. Det vil med andre Ord sige, at den særlig laaner sine Farver fra de mørkeste Sider. De lyse Sider af Samfundslivet, Offervilligheden, Hjælpsomheden, Middelalderens stærke personlige Tro, Trofasthed og Medfølelse for de Ulykkelige kommer ikke frem her. Men de have eksisteret og givet sig Udslag i storartet Maalestok. Uden ideale Livsmagter vil ethvert Samfund være dødsdømt, og Befolkningen i Absalons By ved Sundet vanærede ikke sin store Stifter. Der var baade Menneskekærlighed og Fædrelandskærlighed, baade Livskraft og Livsmod hos Borgerne inden for Københavns Volde.

Tredje Afsnit.

København under Kronen.

I

1416—1536.

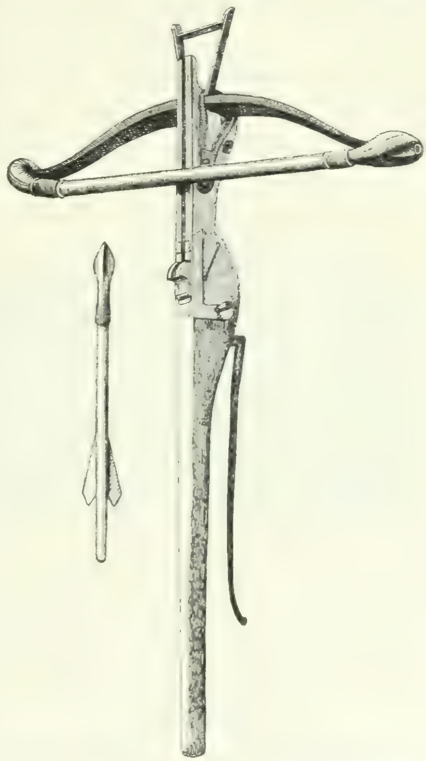
Da Kong Erik af Pommern ved Biskop Peder Jensen Lodehats Død, den 19de Oktober 1416, bemægtigede sig København, begyndte en ny Tid at gry for Byen. Alle Borgere haabede og ønskede, at Kronen denne Gang maatte være stærk nok til ikke paa ny at lade sig den fravriste. At være Kronens Mænd var dog adskilligt mere end at være Krumstavens Mænd, og Kongens Herredømme over Staden betød Frihed i mange Retninger, Ophævelse af mange strammende Baand.

Alene det, at det havde været Adelen, der som Kongens Mænd betragtedes som Modstandere af Biskoppens Magt i Staden, formént at tage fast Ophold i Byen, havde berøvet denne de mangfoldige Fordele, som en By altid har af at tælle Landets rigeste Mænd mellem sine Beboere. I de næsten halvhundrede Aar, i hvilke Valdemar Atterdag havde haft København inde, havde man alt mærket Vindingen ved at have Adelen i Byen, thi flere Adelsmænd havde i dette Tidsrum taget Bolig i København. Nu, efter Erik af Pommerns dristige Greb, flyttede flere og flere hertil og byggede Gaarde i Byen. Det blev gode Tider for Haandværkeren, Handelen tiltog i Betydning, og Velstanden voksede.

Et Middel til end yderligere, om det ellers havde været nødvendigt, at vinde Byens Borgere for Kronens Herredømme, var de Privilegier, som Erik af Pommern den 28de Oktober 1422 gav København. Det vigtigste var Tilladelsen for Borgerne til, lige saa frit som andre Købstads-

borgere, at maatte handle paa Kronens Markeder og Fiskerbyer, Dragør, Skanør og Falsterbo. Dernæst Toldfriheden, naar de drog til Markeder, Fiskemarkeder dog undtagne, thi Kronens Told af disse var en af dens vigtigste Indtægter. Desuden fik Magistraten en Myndighed, den hidtil havde maattet savne, idet nemlig dens Vedtægter, der skulde indføres i en Stadsbog, fik lovlig Gyldighed for Borgerne. Endelig tog Kongen Byen og dens Borgere i sin kongelige Fred, Værn og Hegn «for Troskab, Villighed og Tjeneste, som vi hidtil befundet have af dem, og de og deres Arvinger og Efterkommere os og Kronen og Riget i Danmark og vore Efterkommere Konger herefter at med Troskab gøre og bevise skulle til evig Tid.»

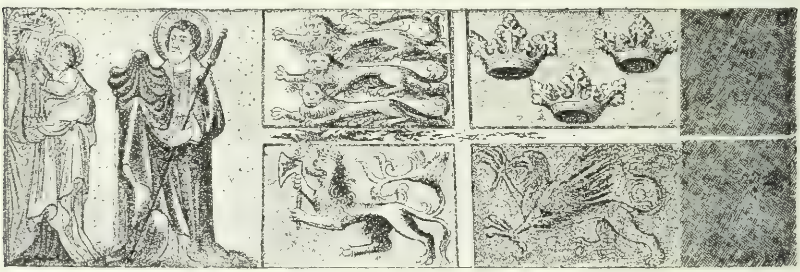
Københavns Borgere skulde snart faa Lejlighed til at vise dets Troskab i Handling. Havde Byens Besiddelse paa Grund af dens Beliggenhed tidligere været ønskelig for Kronen, saa blev den nu en Nødvendighed. Et Par Aar efter Privilegiernes Udstedelse, i 1425 eller 1426, fordrede Erik af Pommern pludselig, at fremmede Skibe, som løb igennem Øresund, skulde betale en Afgift for at faa Lov til at besejle Sundet, den vigtigste af det danske Riges Strømme. Afgiften skulde erlægges i Helsingør, det Sted, hvor Sundet var smallest, og hvor det var lettest at fange dem, der søgte at knibe ud.

Armbrøst med Pil . . fra det 14.—15. Aarhundrede.

Det var den for de danske Konger i Øjeblikket saa behagelige men i Længden for Landet saa skæbnesvangre Sundtold, som her blev indført, et direkte Angreb paa Hanseforbundets mægtige Handelsmagt. Var København i Kronens Magt og med den Flaade, som Erik af Pommern var ivrig for at skabe, kunde Fordringen om Sundtolden let sættes igen-

nem med Magt. Og Frygten for en mægtig Rival i det opblomstrende København blev mere levende end nogen Sinde.

Det var ikke tresindstyve Aar siden Lybekkerne sidste Gang havde gæstet København, brændt Byen af og jævnet Borgen med Jorden, og allerede rejste den sig nu paa en saa truende Maade. Hanserne vare vante til at spille Mestre i Norden, og om end deres Magt var i Synken, havde de dog ikke for ladet sig diktere saadanne Bestemmelser. I Juli 1427 stak en stor, vel udrustet hanseatisk Flaade med 8000 Mand i Søen under Anførsel af Tidemand Sten, Borgmester i Lybek. Den skulde først skaffe en stor, rigt ladet Købmandsflaade, der ventedes fra Frankrig til de nordtyske Byer, fri Passage gennem Sundet, og derefter angribe København. Da Hansernes Flaade den 21de Juli kom op gennem Drogden, saa' man herfra en dansk Flaade til Ankers paa Rheden. De

Flaget i Marie Kirke i Lybæk.

danske Skibe, fortæller en tysk Krønike, vare kun smaa og uanselige i Sammenligning med de høje og brammende hanseatiske Fartøjer, der først agtede sig til Helsingør for at tage mod Købmandsflaaden og saa bagefter vilde gaa tilbage til København og gøre Kaal paa den danske Flaade samt Byen og Borgen ligesom tidligere.

Det vakte derfor vistnok ikke ringe Overraskelse, da Fjenderne saa', at de danske Skibe lettede, satte Sejl og styrede ud imod dem. At de Danske vilde angribe først, havde man slet ikke tænkt sig, og det passede aldeles ikke i Hansernes Program. Ved Siden af det lybske Admiralskib sejlede et stort hamborgsk Skib, og Kaptajnen her, en hamborgsk Borgmester, Heine Hoyer, raabte over til Tideman Sten, hvad de vel skulde gøre. «Lad os gaa løs paa dem!» svarede Lybekkeren, og snart fik Danskerne det glatte Lag. Disse holdt imidlertid ned paa Hamborgeren, der sagtens har været dem nærmest, entrede Skibet og

tog Borgmesteren til Fange. Et velrustet dansk Skib, en «Barse», der havde en Mængde danske Adelsmænd om Bord, gik løs paa det lybske Admiralskib. Men Tideman Sten var bleven saa forbløffet over Angrebet paa Hamborgeren, at han, just som de vilde entre, halsede rundt og vendte Næsen hjem efter. De andre lybske Kaptajner fulgte hans Eksempel med Undtagelse af Raadmand Johan Beres, der optog Kampen med det angribende danske Skib og erobrede det. Foruden dette mistede de Danske endnu et Skib, der ogsaa blev taget. Den danske «Barses» Skibsflag, det ældste, der eksisterer, hænger endnu som Minde om et lille Held i Lybekkernes store Nederlag under Marie Kirkens Hvælvinger i Lybek.

De Danske fik rig Erstatning. Tre Timer efter Hansernes Flugt løb Flaaden fra de franske Havne ind i Sundet. Men i Stedet for at finde den ventede Bedækning blev de modtagne af Kong Eriks Skibe. Kampen blev lang og blodig; men ved Nattens Frembrud vare alle 46 Skibe, for en stor Del ladede med Vin, i Kongens Vold. Ladningen og Fartøjerne ansloges til en Værdi af 400,000 Mark. Lybekkerne mistede 1000 Mand.

Men de mange erobrede Skibsflag, som kort efter bleve ophængte under Frue Kirkes Hvælvinger og siden ere gaaede til Grunde med dem, «kunde med større Ret end Flaget i Lybek tale om en Sejr og en mindeværdig Dag».

Medens Københavnerne jublede, blev den uheldige Admiral modtaget i Lybek med alt andet end Venlighed. Han blev lagt i Lænker og havde al Udsigt til at blive halshugget. Ved sin indflydelsesrige Slægts Mellemkomst fik han dog Lov at beholde Livet.

Dette Nederlag i Sundet sved længe efter til Lybekkerne. Og Skammen overlevede Skaden. Der blev langt ned i Tiden raabt: Badekvast, efter dem, d. e. den Kost eller det Ris, som brugtes i Badstuerne til at piske de Badende med. Det var den spottende Paamindelse om, at de den 21de Juli 1427 havde faaet Ris af de Danske.

Men Nederlaget skulde hævnes. Aaret efter kom Hanserne igen, saa tidligt paa Aaret at man mente at kunne gøre Regning paa, at den danske Flaade endnu ikke var sejlklar — det havde jo vist sig, at den, hvor smaa dens Skibe end vare, ikke var til at kimse ad. Den 6te April ankrede 260 Skibe, deriblandt en Mængde Transportfartøjer, med 12000 Mand om Bord, ved Rævshalegrunden. Kong Erik var borte fra Byen, nede i Sorø. Han var ellers intet Hængehoved, men var paa

én Gang bleven betaget af gudelig Iver og var ikke at formaa til at afbryde sine Andagtsøvelser og komme til København og afslaa den overmægtige Fjendes Angreb. Hans Gemalinde, den engelske Prinsesse Philippa, havde imidlertid Hjertet paa rette Sted. Hun drev paa Forsvarsforanstaltninger med al Magt. Da kun faa Skibe vare taklede, lavede man i en Hast Tømmerflaader, forsynede dem med Kanoner og Mandskab, varpede dem ud af Havnen og lagde dem foran Byen. Altsaa samme Princip, som man fulgte den 2. April 1801. Da Dronningen havde gjort, hvad hun formaaede til Forsvaret, opmuntret Borgerne og lovet at belønne dem, der udmærkede sig, gik hun og hendes Jomfruer op i Frue Kirke og bad knælende Gud om Sejr. Imens tordnede Kanonerne paa Rheden. 200 Stykker lod sig høre fra Flaaderne og Slottet, og de Danske bed godt fra sig. Fjendens Landgangsforsøg mislykkedes, og med deres Forsøg paa at spærre Havnen gik det ogsaa galt. Thi de sænkede Skibe kom til at ligge paa langs i Stedet for paa tværs og spærrede saaledes ikke Løbene.

Skibskanon o. fra det 15. Aarhundrede.

Til Trods for den store Overmagt havde Københavnerne intet mistet af deres medfødte gode Humor. Tyskerne var saa sikre paa Sejren, fortælles der, at de i Transportskibenes Lastrum havde en Mængde tomme Tønder og en Masse Salt for at kunne nedsalte det forventede rige Bytte af Kvæg. Paa en af de forreste danske Tømmerflaader havde Københavnerne derfor anbragt en Ko, som de under mange vittige Tilraab bad Tyskerne komme og tage, om de kunde. Til sidst dannede Fjenden Tømmerflaader, ligesom de Danskes, for at kunne flyde ind over de flakke Grunde og komme vore bedre paa Skud; men ogsaa disse Angreb bleve afslaaede, og da endelig de Danske gjorde et pludseligt voldsomt Angreb, maatte Hanserne skyndsomst flygte. Da Sejrherrerne om Eftermiddagen gik i Land, blev de modtagne med Jubel af Byens Borgere. Selv Dronningen gik dem i Møde med sine Jomfruer, takkede dem med mange Hædersbevisninger og sørgede for Hjælp til de Saarede. Og om Aftenen traadte de glade og utrættelige Krigere Dansen paa Slottet med de adelige Fruer og Jomfruer.

Dronning Philippa havde altid været meget afholdt af Københavnerne. Hun havde ved enhver Lejlighed søgt at bøde paa sin kongelige Herres Fremfusenhed og Strenghed, og hendes modige Holdning under Lybekkernes Angreb forøgede i høj Grad hendes Folkegunst. Hendes Død i 1430 vakte derfor almindelig Sorg i København.

Kong Erik havde vist Byen og dens Borgere saa megen Interesse ved sine Forsøg paa at hæve Handel og Haandværk, at han sikkert ogsaa har vundet sig mange Hjerter blandt dem. Tilmed bar han i sin Person mange af de Egenskaber til Syne, som Nordboerne i gamle Dage satte særlig Pris paa hos deres Konge. «Han var velskabt», fortæller Æneas Sylvius, den senere Pave Pius II, der saa' ham ved Kejser Sigismunds Hof i 1424, «havde guldgult Haar, rødmusset Ansigt og en lang og smal Hals. Han bar ejendommelige Klæder og dækkede sin Hals med et Linned Tørklæde, der blev holdt sammen af et gyldent Spænde. Ene, uden Hjælp og uden at bruge Stigbøjler, svang han sig op paa sin Hest, og han drog alle Kvinder, især Kejserinden, til sig med Elskovs Attraa.»

Processionssværd fra 15. Aarhundrede.

Men Adelen var ham ikke god, og den greb enhver Lejlighed, der frembød sig, til at tilføje ham en Krænkelse.

En Dag vandrede Oluf Axelsen Thott, en af de fornemste Riddere i Landet, fra sin Gaard i Vimmelskaftet med sine Svende ned ad Gaden. Paa Højbro — fortælles der — mødte han en Dame, agende i en grøn Karm, og uden at kende hende blottede han ærbødig sit Hoved for en saa standsmæssig kørende Kvinde. Men bag ved sig hørte han sine Svendes Latter; de havde bedre Øjne end deres Herre. Hr. Oluf vendte sig rasende om og fik nu at vide, at det var Kongens Frille, som han havde bøjet sig saa dybt for, Jomfru Cæcilie, hvem Hs. Naade havde taget til sig efter Dronningens Død. Og nu maatte den udviste Høflighed gøres nul og nichtig. I en Haande-

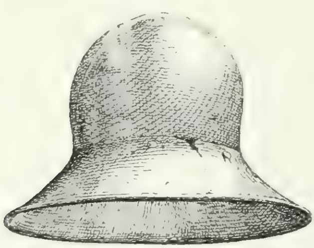
vending havde han indhentet Karmen, væltet den og med sit gode Sværd givet den stakkels Jomfru Cæcilie, som laa paa Gaden, tre Slag paa det Sted, hvor Folk pleje at være højest, naar de sanke Spaaner, samt befol hende at sige sin Herre, at hun en Gang skulde skille ham ved Danmarks Rige.

Spidshat.

Det kan nu nok være at Hr. Oluf Axelsen ikke handlede udelukkende af sædelig Harme, da han saaledes tog sig for at revse Jomfru Cæcilie, fordi han ikke selv havde brugt sine Øjne. Men Krøniken fortæller, at det var i Harme over ikke at kunne faa Oprejsning for den Tort, der var overgaaet hans Hjærtenskær, at Kongen forlod Landet og drog til Gulland.

Om end København var kommet under Kronen, og dens Betydning for Riget havde vist sig ved, at Kong Erik havde gjort den til Flaadestation, var Byen dog ikke naaet saa vidt paa Rangstigen endnu, at den kunde komme i Betragtning ved en saa stor Højtidelighed som den indkaldte Konge, Christopher af Bayerns Kroning, der fandt Sted i Ribe 1443. Men nogle Maaneder efter sin Ankomst og Hylding paa Viborg Landsting tog han Ophold paa Københavns Slot, afviste Roskildebispens Forsøg paa at komme i Besiddelse af Byen og gav i Oktober 1443 en ny Stadsret, hvor Biskoppens Højhed over Staden ikke berøres med et Ord. Først nu blev København ligestillet med Landets øvrige Købstæder og fik alle de Friheder, som Borgerne havde sat saa megen Pris paa og længtes saa meget efter at opnaa.

Stormhat fra 15. Aarhundrede.

Det er et Udtryk for den Betydning, man tillagde København, at Ckristopher af Bayern og efter ham de følgende Konger tog fortrinsvis Ophold i København. Om en Residensstad i moderne Forstand kunde der ikke den Gang være Tale, thi Regeringen havde ikke noget fast Sæde. Kongerne færdedes hele Aaret paa Rejser rundt om i Landet, dels for at skifte Ret, dels for at nyde det dem i Landsdelene tilkommende Underhold, hvilket udgjorde en betydelig Del af deres Indtægter. Og paa disse Rejser fulgtes han af hele Regeringsmaskineriet.

Men at København nu blev betragtet som Kongens Hovedsæde og Hjemsted ses af, at alle kongelige Festligheder og Højtideligheder fra nu af foregaa her. Og den Første-Rangsplads, som Byen herved kom til at indtage mellem Landets Købstæder, den Prunk og Øjenlyst, som ved saadanne Lejligheder udfoldedes, har sikkert glædet dens Mænd og Kvinder i lige saa høj Grad som de dyrebare, endelig opnaaede Friheder, og givet dem den Smag for at se og spørge Nyt, som fra gammel Tid har udmærket Hovedstadens Beboere.

For at saadanne festlige Begivenheder i det hele kunde foregaa i København, maatte Borgen være rejst paa ny. Den gamle Østergaard, hvor Kongerne sandsynligvis tidligere havde haft Ophold, naar de vare i København, nævnes sidste Gang i 1380; senere findes paa dens og tilhørende Grundes Plads Vingaarden (som har givet Navn til Vingaardsstræde), d. v. s. Frugthaven, der hørte til Borgen. Den almindelige Betegnelse paa en saadan Frugthave var ellers Abildgaarden, men Vingaarden bar sit Navn med Rette; her dyrkedes virkeligt Vin, hvis Druer senere hen i Tiden læskede Kong Hans.

Man tør da vistnok antage, at Erik af Pommern efter at være kommen i Besiddelse af København, har sløjfet den gamle kongelige Gaard og lagt dens Haver og Grunde ind under Borgen. Men Borgen selv har sikkert været rejst paa ny efter dens Ødelæggelse i 1368. Det var Kong Erik, der byggede Malmøhus, Landskrone og Borgen ved Krogen, den sidste i Anledning af den af ham paalagte Sundtold, og han har ganske sikkert ikke ladet den By, som han selv betragtede som Rigets naturlige Midtpunkt, hvorhen han ogsaa en Tid tænkte at forlægge Sundtolden, ligge aaben mod Søsiden uden sit forsvarlige Værn og Fæste.

Hvorledes den nye Borg — eller nu rettere det nye kongelige Slot — saa' ud, have vi ingen Efterretninger om. Men den har sandsynligvis, i Lighed med andre samtidige Borge, bestaaet af en Ringmur inden for Graven, forsynet med Rundeler og støttende sig til et fast Punkt, i dette Tilfælde sikkert det oprindelige Taarn, det senere Blaataarn. Op til denne Ringmur og med Benyttelse af den som Ydervæg laa de øvrige Bygninger, som vare nødvendige Tilbehør til en fast Borg, og som altid laa enkeltvis, Køkken, Bryggers, Bagers, Malthus, Stalde, Lader, Smedjen, Rustkammeret, Fangetaarnet og Kirken samt endelig Beboelsesrummene, Borgstuen, Fruerstuen og — under forskellige Betegnelser — Slotsherrens særlige Hus.

Trods Udvidelser og Forandringer kan man endnu i Grundtegningerne til det gamle Københavns Slot spore det oprindelige, ovenfor skitserede Anlæg.

I 1428, da Sejren over den lybske Flaade blev fejret med Lystighed og Dans paa Slottet, maa dette have staaet færdigt i det væsentlige. Men sin Indvielse som kongeligt Slot modtog det dog først ved Christopher af Bayerns Bryllup i 1445.

De mange tyske, særlig bayerske Herrer, som i denne Anledning kom herop, og som vare vante til større Bekvemmelighed, fandt sikkert alt over al Maade tarveligt og ringe, og de fik dog altid det dyreste og det fineste. Derfor sukker den svenske Rimkrønike:

De Tyske gaves nok hvor de vare
Men de Svenske maatte undvære,
De vorde og mest til Ende trykte
Mange Svenske det fortykte (tykkedes ikke om)
Gode Mænd og Kvinder baade,
At de vorde saa forsmaa'de.

— — — — — — —

Thi af Guld og Sølv og fagre Heste,
Af alt fik Bayrerne det bedste,
Baade Graaskind, Hermelin og Maar,
Hvad de bad, det Kongen ej spared,
De finge og første Foder, hvor Kong*en* gæsted,
Af Kælder og Stegerhus det bedste.

Den Glans og Pragt, hvormed de optraadte, stak den jævnere danske og svenske Adel stærkt i Øjnene. Men den københavnske Svaghed overfor alt fremmed viser sig allerede i det skønneste Flor, idet mange Adelsmænd af god gammel dansk Byrd senere paastod, at deres Forfædre var indvandrede med Christopher af Bayern. Finere Oprindelse kunde man ikke tænke sig.

Bruden, Dorothea af Brandenborg, samt hendes Faster, Hertuginden af Brunsvig, og deres kvindelige Ledsagere kom korende i forgyldte Vogne — de mandlige Bryllupsgæster vare til Hest — igennem Sælland til København. Mange fornemme Gæster gav Mode, Markgrever og Hertuger baade fra Marsk Brandenborg og Bayerland. Og tyske vare de alle.

Dog kunne vi glæde os over, at Bryllupsindbydelsen til Adelens Damer herhjemme, trods Kongens Tyskhed, har været paa Dansk. Arild Huitfeld har optegnet den for «den Tids Simpelheds Skyld», og man

ser, at Formlen for Indbydelser til saadanne kongelige Fester har holdt sig uforandret i næsten 200 Aar, til langt hen i Christian IV's Regering. Indbydelsen lød først paa Søndag den 29de August.

«Vider, at Vi med Guds Naade ville holde vort Bryllup første Søndag efter Bartholomæi Dag næstkommendes her udi København. Thi bede vi kærligen, at I rette eder derefter, saa at I komme hid til os Søndag før Bartholomæi Dag det seneste, saa at I fare ud med os imod vor Fæstemø, at I for vor Skyld reder eder kostelig ud med kostelige Klæder, Smykker og andre saadanne Stykker og med eders bespændte Karm og fagre Heste og vel udredte Svende og gører eder glade med os den Tid over og værer Gud og os velkommen. In Christo valete».

Christoffer af Bayerens Segl.

Bryllupet kom dog ikke til at staa den første Søndag efter St. Bartholomæus Dag. Denne Dag hedder jo endnu hos Folk paa vore Kyster «den slemme Bartholomæ» paa Grund af de ofte paa den Tid indtræffende stærke Storme (Høststorme), og det var muligt Frygten for Søsygen og den oprørte Østersø, der holdt Brandenborgerne fra at benytte den korteste Route til København, Warnemünde-Gedser, hvor der paa Odden i alt Fald senere laa en Kongsgaard for at kunne yde Ly og Bekvemmelighed og passende Opholdssted til de ofte forkomne Rejsende. Og Tyskerne vare jo aldrig Helte til Søs, men foretrak vist den Gang, som saa ofte senere, at gøre den lange Omvej gennem Lante Holsten, Slesvig og Fyn. Bryllupet kom først til at staa den 26de September. Dagen efter kronedes Dronningen, «som var meget dejlig, vis og klog», og 3 Aar efter sad hun Enke «paa Slottet med de høje Mure».

Københavnerne have næppe i Begyndelsen været synderlig henrykte over den bayerske Hertug, der som nærmest beslægtet med den gamle Stamme var kommen paa Danmarks Trone. Thi paa et mindre

udviklet Kulturtrin betragter man altid en Fremmed med Mistænksomhed og skarp Kritik. Ogsaa det tyske Sprog var man imod. Allerede 1296 ved Erik Menveds Bryllup udtales tydeligt i Folkevisen Glæden over, at han har ægtet en svensk Prinsesse:

«Der var Glæde i Frue Kloster,
De Nonner de læste og sjunge,
End var der mere i Kongens Gaard,
De legte med danske Tunge.»

Den nye Konge tog straks fat, hvor Erik af Pommern havde sluppet, med at begunstige sine Landsmænd. Det var ikke nok med, at de altid fik det bedste. Men

«Alt hvad Svenske og Danske Kongen tilraaded,
Han gjorde dog, hvad Bayrerne bade.
Det var til Fromme eller til Skade,
Han trode bedst, hvad Bayrerne sagde,
De komme aldrig saa arme løbende hid,
De vorde straks rige inden stakket Tid.
Den, der kom med reven Kjortel og stakket Sværd,
Han fik snart tusinde Mark værd.»

Dog, det blev den indfødte Adel for groft; den tog sig da paa gennem Rigsraadet at «undervise Kongen i flere Sager», hvorover

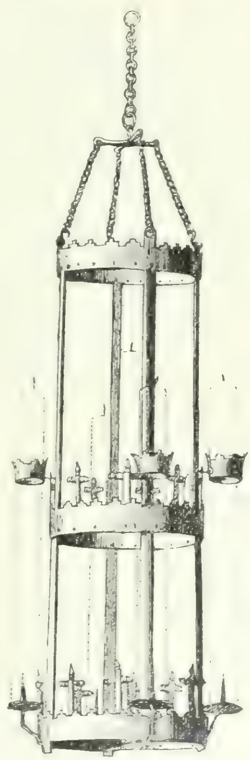
«Han blev da saa harmelig og vre'
I otte Dage gad han ej snakke eller le.»

Men da han havde faaet Tid til at sunde sig, faldt han til Føje og hjemsendte sine kære Landsmænd.

Kong Christopher var en ægte Bayrer, trivelig, lille, gemytlig og godmodig. Den sidste Side af hans Karakter kommer udmærket frem i det Svar, han gav paa Klagerne over Erik af Pommerns Sørøveri: «Naa, Morbroder skal ogsaa leve!» Med saadanne Egenskaber har han sikkert snart vundet Befolkningen for sig og er kommen paa en god Fod med Københavnerne. Og i en Retning stod man ganske paa Kongens Side i København, han kunde ikke lide Hansestæderne, men begunstigede Hollænderne og Englænderne paa alle Maader. At hans Vrede dog ogsaa kunde gaa ud over disse, naar de ikke vilde rette sig efter Paabudet om Sundtolden, viser følgende Vers:

«Af alle sine Riger samlede han Folk
Og lod tage mangen Kog og Holk (forskellige Skibe)
Af Hollænder og Engelske i Øresund,
De Købmænd angre det lange Stund.
Han fik der Gods over al Maade,
Desværre maatte Købmændene lade (ɔ: finde sig deri).
Mest alle de Huse, i København vare,
Fyldtes med Graaskind, Voks og Købmandsvare.»

Erik af Pommern, der havde frataget Roskilde Bispestol København og Roskilde By den ældgamle Værdighed som Rigets første By, havde ladet Dronning Margrete jordfæste i Domkirken og 1423 rejst det prægtige Mindesmærke over hende. Da Christopher af Bayern døde i Januar 1448, fulgte Rigsraadet det givne Eksempel, og dermed var Roskilde for et Tidsrum af over 400 Aar gjort til de døde Kongers By. Og ved den nye Konges Kroning det følgende Aar i Frue Kirke i København fik denne By sit officielle Præg som Arvtager efter Rigets gamle Hovedstæder Ribe og Roskilde.

Lysekrone o. fra det 15. Aarh.

Den 18-aarige Enkedronning var sikkert efter sin Ægteherres Død Genstand for megen Deltagelse. Ved hendes Ankomst til Landet havde saavel det danske som svenske Rigsraad forpligtet sig til, at hun af hvert Rige skulde have udbetalt 15000 Gylden, om hun efter Kong Christophers mulige Død skulde ville forlade Landet. Dette maatte altsaa for enhver Pris undgaas, og Rigens Marsk, Hr. Oluf Axelsen, «tog hende til sig» for bedre at kunne passe paa hende. Derfor var Valget af Tronfølger af den største Interesse for hende, thi Rigsraadet vilde jo helst tage en ugift Mand, at Enkedronningen kunde blive forsørget med det samme, og Landet slippe for at betale de mange Penge. Men Dronning Dorthea var en energisk Dame, der altid vidste, hvad hun vilde, og det menes, at hun var i Forstaaelse med Hertug Adolf af Sønder-Jylland, da denne afslog Rigsraadets Tilbud om den danske Krone og henviste til

den 22-aarige Grev Christian af Oldenborg. Hendes Sørgeaar blev saaledes ikke af lang Varighed. I Januar var Christopher af Bayern død og i September blev hun trolovet til Grev Christian af Oldenborg.

Den 28de Oktober 1449 oplevede Københavnerne da en saa straalende Dobbelt-Festlighed som et Kongebryllup og en Kroning, og de ses allerede at have lært at smykke deres By i en saadan Anledning. Gaderne vare blomsterstroede, Husgavlene prydede med Kranse og Guirlander. Dannebrogsflag og røde og hvide Baand, som i vore Dage spille en Hovedrolle ved slige Udsmykninger, vilde man den Gang forgæves spejde efter; har der været noget af Baand og Farver mellem det grønne, har det sikkert været alt muligt spraglet Øjenlyst imellem hinanden med væsentlig Benyttelse af Gult og Rødt. Egentlig skulde det være Guld og Rødt, men det faldt de fleste for dyrebart. Guld og Rødt var nemlig de oldenborgske Husfarver, og det var en udsøgt Opmærksomhed af Københavns Borgerskab at møde, 400 Mand stærk, i røde og gule Hoser (ɔ: Benklæder og Strømper ud i et) og paradere med Spyd og Økser i Gaderne, lige fra Slottet op til Frue Kirke. Det er først i vore Dage, at Husfarverne, Guld og Rødt, ere blevne indskrænkede til Hoffets Brug alene, nemlig da Officererne mistede deres gul- og rødstribede Skærf og Feltmærket i Porte d'Epéerne forandredes.

Brylluper foregik den Gang om Morgenen, og inden Kl. 8 kan man vist være sikker paa, at de to Trommeslagere og de to Trompetere, der aabnede Brudetoget under vældig Klokkeringning, have svunget ud over Slotsbroen ad Højbro til. Efter dem fulgte den danske og holstenske Adel i lange Kapper med Guldkæder om Halsen og Sværd ved Lænd. Derpaa fulgte 12 Trompetere og 2 Trommeslagere, der spillede op foran Adelsmændene, Rigsraaderne, der bar Rigsæblet, Scepter og Krone. Efter dem red den vordende Konge. Han var nem at faa Øje paa; han ragede højt op over alle andre og var synlig for alle Tilskuerne. Thi Christian I var en ren Kæmpe, med langt rødgult Haar, frisk Ansigtsfarve, stor kroget Næse og en skarp Profil. Saa allerede hans Ydre har maattet gøre Indtryk paa Byens Befolkning. Hans Fader, Grev Diderik den Lykkelige, og hans Morbroder, Hertug Adolf, red ved Siden af ham, fortælles der i den gamle Beretning. Grev Didrik var imidlertid død 9 Aar forinden, saa dèr maa vor Hjemmelsmand have husket fejl, eller har maaske taget for stærkt til sig af Bryllupsøllet, hvilket nok kunde ske, thi Gæsterne beværtedes saa stærkt fra den tidlige Morgen, at der vel var dem, der allerede saa' Syner paa Vejen til Kirken.

Vor Frue Kirke stod efter Tidens Skik festligt pyntet, «draget,» som det hed, med Klæde paa Langskibets Sider og med Purpur i Koret, med Lys i Lysekronerne og paa dens mange forskellige Altre, særlig dog paa Højaltret, hvor Rigsregalierne bleve hensatte af dem, der bar dem.

Kort efter ankom Enkedronningen, agende i en gylden Karm forspændt med 4 hvide Heste, prægtig smykkede med guldbaldyrede Dækkener og Bringetøj besat med Guldplader, og med vajende Fjerbuske. Dronningen bar en bræmmet, guldvirket Kappe, hendes lange Haar blev sammenholdt med et gyldent Smykke og hang ned over Skuldrene. Hun fulgtes af de adelige Fruer og Jomfruer; thi det var kun Jomfrubruden der førtes til Kirken af Mænd.

Medaille med Christian I.'s Portræt.

Kroningen foregik i det væsentlige med det samme Ceremoniel som brugeligt for Valgkongerne lige til den første Arve-Enevoldsherres og Konges Kroning i 1671. Et af de vigtigste Punkter var, at det samlede Rigsraad, efter at Biskoppen havde taget Kronen fra Alteret — «hvor den var henstillet i Guds Varetægt» — og sat den paa Kongens Hovede, alle som en gik hen og berørte den med den ene Haand for at antyde, at det retteligen var Rigens Raad, der gav Kronen bort. Derpaa greb Kongen Sværdet og svang det drabelig til alle 4 Himmelhjørner for dermed at betegne, at han mandeligen vilde værge Land og Folk mod alle Fjender. Derefter slog han en Del Adelsmænd til Riddere, og først saa foregik Vielsen, ved hvilken han og Enkedronningen knælende foran Alteret vekslede Ringe, der funklede med dyre Stene.

I Tilbagetoget red Kongen under en Tronhimmel, som blev baaren af Adelsmænd, med Kronen paa Hovedet, Rigssværdet ved Siden og Sceptret i sin Haand. Bagefter korte Dronningen i samme statelige Færd som før. Og ned til Slottet gik det nu i adstadig Pasgang af Hensyn til de Herrer med Tronhimmelen, som ellers ikke kunde vinde med, under Klokkeringning fra alle Kirker og Stykkernes Løsning (d. v. s. Kanonskydning) fra Slottets og Byens Mure.

Men om hvad der foregik paa Slottet faar man intet at vide; og vi kunne saaledes ikke afgøre, om man om Aftenen, da Bruden med Fakler og Blus blev fulgt til den opredte Seng i Brudesalen, fulgte den gamle danske Skik, ifølge hvilken Brudgommen skulde tilkæmpe sig Vejen til sin Brud og til sidst med et mægtigt Spring sætte op i den høje Seng, eller om man fulgte den nye tyske Skik, at Bruden blev «werpet» ɔ: kastet op i Sengen til ham. Men det kan man være sikker paa, at de bleve retteligen gifte med alle de Ceremonier og al den Lystighed, Spisen og Drikken, som Tiden fordrede.

Og desværre lære vi heller ikke den kongelige Bryllupsvise at kende, som efter gammel Skik blev lagt om hver kongelig Bryllupsfærd og sunget efter Bordet, og til hvis Toner man traadte Dansen.

Første, anden og tredje Dags Bryllup stod paa Slottet, men paa den fjerde red Kongen Dystløb med sine Gæster paa Gammel Torv. Midt paa Torvet prangede paa en Forhøjning de udsatte Priser, der bedstod af Halskæder og Kroner vævede af det røde Guld. Men allerede nu gik det saa fint til, at det ikke længer var de fyrstelige Damer, der under Trompeternes Lyd uddelte Priserne til dem, der havde brudt de fleste Landser, men derimod 8 dertil udvalgte Møer.

Finhed og Belevenhed var ellers ikke det, der mest udmærkede de velbyrdige eller højbaarne Herrer og Fruer i de Tider. Det føler man tydeligt, hvergang de kom i Berøring med Sydens Folk. Da Dronning Dorothea i 1488 for angen Gang som Pilgrim besøgte Rom, fandt Pavens Ceremonimester hende hverken hoflig eller venlig, og hendes Hofmester, den gamle Johan Oxe, omtaler han som en fuldstændig udannet Person, en «komplet Bonde».

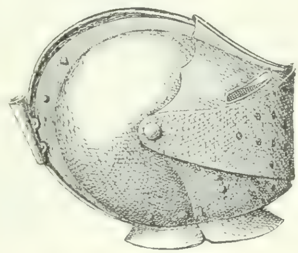
Men ved et Bryllup herhjemme var man jo kun sammen med Folk af samme Dannelse og samme Kulturstandpunkt. De nordtyske Fyrster og Herrer, som maatte være med, skulde saa vist ikke hævde nogen Overlegenhed i den Retning. Snarere turde de kunne lære høviske Sæder i Danmark.

Dog paa et Punkt fandt Christian d. I. Forholdene for tarvelige, og det var med Hensyn til Københavns Slot, hvor der allerede nu var alt for ringe Plads. Han begyndte derfor Opførelsen af en vestlig Fløj, som først blev fuldendt under hans Søn og Efterfølger. Og derved opnaaede han, dog for sent til Glæde for sig selv, at faa en Sal, som kunde tilfredsstille enhver Fordring i Retning af Plads, og som derfor kaldtes

«den lange Sal» eller «Dansesalen», og som først langt ned i Tiden ved tysk Paavirkning fik Navnet «Riddersalen».

Man kan sikkert trygt gaa ud fra, at Københavnerne med Interesse og Deltagelse have fulgt Begivenhederne i Kongehuset, og at de med Glæde have hilset de to Prinsers, Olufs og Knuds Fødsel. Thi Tilstedeværelsen af en bestemt Tronarving var den Gang en fast Borgen for en rolig og fredelig Udvikling. De døde imidlertid begge i den spæde Barndom, men i 1455 fødtes der en ny Tronarving, Hans, og til ham satte man nu sin Lid og glædedes ved, at han havde naaet Manddomsalderen, da han i 1478, med stor Pomp og med alle de gamle brugelige Ceremonier, holdt Bryllup i København med den sachsiske Prinsesse Christine.

Allerede Erik af Pommern havde haft i Sinde at anlægge et Universitet i den for Kronen nyerhvervede By, og 3 Aar efter at han havde frataget Roskilde Bispestol den, opnaaede han Pavens Tilladelse til at oprette et Universitet i et af de 3 nordiske Riger. Han kunde ikke godt anføre København som det Sted, hvor han vilde lægge det, da Navnet alene mulig kunde vække ubehagelige Minder om Kirkens Tab; men det er sikkert den By, han tænkte paa. Tidernes Urolighed havde imidlertid nødet ham til at lade det blive ved Tanken, og Christian d. I. tog derfor Sagen op og fik fornyet Tilladelse af den hellige Fader.

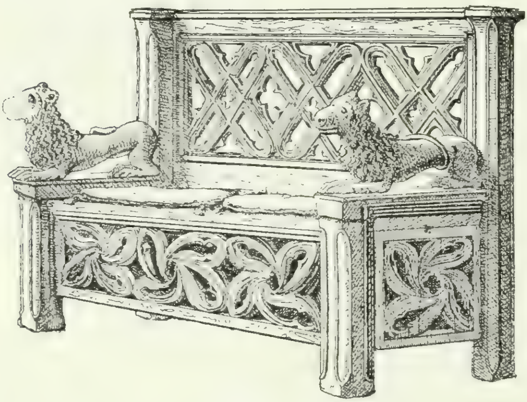
Ridderhjælm o. fra det 15. Aarh.

Men hvad det kneb mere med at faa, var de fornødne Midler. Thi Penge var det altid grumme smaat med, og da Kongen den 1. Juni 1479 i Frue Kirke højtideligt indviede den nye lærde Højskole, havde den nok baade en Vicekansler og en Rektor og udenlandske Docenter, men hverken sine egen Bygning eller sine egne Indtægter. Samme Aar laante Kongen derfor af Magistraten en Del af det gamle Raadhus, der laa paa Hjørnet af Raadhusstræde og Nørregade, altsaa paa den nuværende Bispegaards Plads. Thi Universitetet hed paa Dansk «Studiegaarden», og ligesom Raadhuset havde givet det forbiløbende Stræde Navn af Raadhusstræde, saaledes forandrede Gaardens nye Anvendelse som Studiegaard Strædets nye Navn til Studiestræde.

Det ældste, foran omtalte Raadhus, der laa i Klædeboderne henimod Hjørnet af Skoboderne (senere fordrejet til Skovbogade) paa denne Gades vestlige Side, er uden Tvivl gaaet til Grunde under Byens almindelige

Ødelæggelse i 1368. Da den atter begyndte at komme til Kræfter, rejste det nye Raadhus sig paa den nuværende Bispegaards Grund. Ved den gennemgribende Restauration af Bispegaarden, der for nylig har fundet Sted, har man fundet forskellige Murlevninger af det gamle Raadhus, der kun har optaget lidt over Halvdelen af den nuværende Hovedbygning. Det synes at have været prydet med et firkantet Taarn og har sandsynligvis haft høje gotiske Trappe-Gavle.

Selv om man nu erindrer, at en stor Del Retshandeler foregik under aaben Himmel, paa Tingstedet, skulde det dog synes, at Raadhuset var for lille til at laane nogen Plads ud til Lærdommen. Og den samme Opfattelse har uden Tvivl været næret af den velvise Magistrat. Thi næppe vare de 10 Aar — som Laanet til Kongen havde andraget — gaaet, før Borgmestre, Raad og nogle af Borgerne, benyttende sig af Kongens Fraværelse, tog *det gamle Raadhus* voldelig fra Doktorerne og Mestrene (ɔ: de Højlærde) der i Byen.

Egetræsbænk o. fra det 15. Aarhundrede.

Dette Udtryk: det gamle Raadhus, vidner om, at der alt da var et nyt Raadhus, om ikke færdigt saa dog nærved, og saa kunde der jo være nogen Mening i at laane Videnskaben noget af Pladsen paa det gamle. Og Enden blev da paa det, at Kongen 1496 ved Mageskifte med Byen erhvervede det gamle Raadhus til fortsat Benyttelse som Universitet.

Det tredje Raadhus, hvis Opførelse vist allerede falder i Slutningen af det 15. Aarhundrede, laa paa Gammeltorvs sydlige Grænse med Façade ud mod dette og Bagsiden ud mod Haverne paa den Plads, der senere fik Navnet Nytorv. Færdselslinien mellem de senere anlagte Gader Nygade og Frederiksberggade gik lige forbi dets Façade. Det er dette Raadhus som efter at være brændt i 1728 og atter opført stod til Branden 1795. Senere blev der foretaget forskellige Forandringer ved Bygningen, men et Kobberstik fra Slutningen af det 16de Aarhundrede viser uden Tvivl, hvorledes det oprindelig saa' ud, nemlig som en i

Forhold til de øvrige Huse i Byen høj Bygning med Trappegavle. Ved Siden af Indgangen ragede en mægtig Jærnarm frem fra Muren og bar en «Ildpande», hvori der holdtes et Baal vedlige Natten over, maaske som et Symbol paa den vaagende Retfærdighed, men sikkert allermest til Glæde og Oplivelse for Raadstuevagten. Over Døren var anbragt Byens Alenmaal, med hvilket justerede Maal Kræmmernes private Alener for visse Aarsagers Skyld undertiden blev sammenlignede.

Foran Raadhuset, omtrent hvor Springvandet nu har sin Plads, fandtes Retterstedet og Kagen, hvor Henrettelser og Kagstrygningen foregik under almindelig Tilstrømning.

København vandt ikke blot et Universitet ved Kongens Romerfærd, den fik tillige et Hospital, der bedre stemmede med Tidens Fordringer end det, som Johannes Krag i sin Tid havde stiftet. Den fromme Konge havde selv over for Paven beklaget sig over, at der i hele hans Rige ikkun fandtes et eneste Helligaands Hospital. «Og i den By København sker der nu stor Tilstrømning af Fyrster og Adelsmænd, Væbnere og Svende, og findes der dog intet Hus, i hvilket udsatte Børn, fødte af fattige Forældre eller uden for Ægteskab, kunne optages, fødes og underholdes.»

For at slige Misgerninger, som ikke tyde paa, at Sædeligheden stod synderlig højt i Staden, ikke skulde ske, tillodes det nu Kongen at omdanne Helligaands Hospitalet — der med Urette havde baaret dette Navn, idet der hverken var Orden eller regelret Observans — i Lighed med det til den Hellig Aand indviede Hospital uden for Roms Mure, *Saxia de Urbe.* For dette nærede Kongen særlig stor Ærbødighed og havde skænket det en stor Sum Penge, efter Sigende for at løse sig fra Løftet om en Pilgrimsfærd til det hellige Land.

Det var mulig denne Kongens Gavmildhed mod det romerske Helligaandshus, der bevirkede, at han ikke betænkte den hjemlige Stiftelse med rede Penge, men nøjedes med at give det Lov til at samle Almisse over hele Riget og opfordrede andre til at vise sig godgørende imod det. Og snart fik det Gods i Mængde, den største Gave kom fra Stifterens Enke, Dronning Dorothea, der i 1495 skænkede det en Gaard i Højbrostræde og meget Gods paa Sjælland. En Raadmand, Bent Hakenberg, gav — foruden en Gaard i Byen — to Sæt Messeklæder med to blaa Hageler, en sølvforgyldt Kalk og 100 Mark lybsk.

Men den vigtigste Indtægtskilde blev dog den pavelige Tilladelse, som Klosterbrødrene ɔ: Medlemmerne af det Broderskab, der plejede de Indgivne aandeligt og legemligt, og som vare gejstlig Tvang underkastede, fik i 1497 til at meddele fuldstændig Aflad. Thi det skulde være en ualmindelig renlivet Mand, der ikke — naar Døden nærmede sig — havde en eller anden lille Post i Regnskabet, som han gruede for skulde komme til at svie til ham i Skærsilden, og som ikke haabede ved fromme Gaver paa det sidste at slippe saa meget nemmere gennem Prøvelsen.

Den gamle milde Stiftelse, som i saa mange Aar har været til Velsignelse for en stor Mængde Mennesker, staar endnu i fuldt Flor. Det er det gamle Vartov; et Navn, der blev hængende ved Stiftelsen, da den under Christian IV blev flyttet tilbage til Byen fra den gamle Gaard Vartov paa Strandvejen. Stiftet 1294, udvidet og forbedret i 1474, undergik den i 1530 sin største Forandring, idet Helligaandshuset da ophørte at være Kloster, og Stiftelsen vedblev at bestaa som Hospital alene.

At Christian I. dog ikke udelukkende overlod Omsorgen for sin Stiftelse til andre, have vi et Vidnesbyrd om i den smukke Bygning, der en Tid benyttedes som Begravelseskapel, og som nu atter er ført tilbage til sin oprindelige Skikkelse. Den er opført af Kongen til Brug for «Klosteret», — hvilket snart blev Helligaands Hospitalets Navn i daglig Tale — ligesom vist i det hele en Mængde Bygninger i dette Kvarter, som for en stor Del tilhørte Helligaands Hospitalet og det tilstødende Graabrødrekloster.

Den betydelige Tilstrømning til den nye Kongestad havde heldigvis ogsaa andre Følger end dem, der bevægede Christian I til at udvide og forbedre Helligaandsklosteret, og en glimrende Fremtid syntes at skulle aabne sig for Byen ved Christopher af Bayerns Politik. Han hadede de overmodige Hansestæder af fuldt Hjerte og havde sat sig for, som det synes, at gøre et Angreb paa Lybek for fuldstændig at knuse dens Magt, der ganske naturligt vilde gaa i Arv til København. Hans tidlige Død satte en Stopper for denne Gengældelsens Politik, som maatte glæde enhver Københavners Hjerte. Men Et blev dog paa denne Tid udført, der efterhaanden brød Tyskernes Magt: det danske Kompagni eller Hellig-Trefoldigheds Gildet blev oprettet; det nævnes første Gang i Christopher af Bayerns Stadsret 1443 og skylder uden Tvivl ham sin Tilblivelse.

Christian I kunde ulykkeligvis ikke gore sig uafhængig af Hansestæderne; han skyldte dem Penge, og det lammede alle hans Forsog paa at afkaste deres for de danske Kobstæder og især for Kobenhavn saa trykkende Aag. Han maatte derfor nojes med at tage smaa Skridt. Det betydningsfuldeste var Ophævelsen af det Tyske Kompagni i 1475, der tog Brodden af de fremmede Købmænds Indflydelse i København. Thi samtidig blev det «Liggerne» forbudt at opholde sig her Vinteren over uden at tage Borgerskab, og Kongen tvang saaledes en Mængde driftige og dygtige Mænd til at blive Borgere i Byen, der derved fik en værdifuld Tilførsel af uddannede Købmænd.

Kaabe af guldindvirket, grønt broderet Fløjel med Kong Hans' og hans Gemalindes Vaabner. Almindelig betegnet som Kong Hans' Kroningskaabe.

Kong Hans, der havde besteget Tronen i 1481, og hvis Kroning foregik to Aar senere i Frue Kirke med efterfølgende Ridderslag, Dystløb og anden lovlig Tidsfordriv, gik endnu videre i sine Bestræbelser for at hæve Købstæderne og paalagde f. Eks. alle Købmænd, der drev Næring i Landet, samme Byrder og Afgifter som Landets egne Børn. Hansestæderne, der plejede at faa deres Privilegier stadfæstede af enhver Konge straks efter hans Tronbestigelse, holdt han hen med Snak, og da han endelig efter 8 Aars Forløb stadfæstede deres Friheder, var de blevne stærkt beskaarne og baade

Hollændere, Englændere, Skotter og Franskmænd havde faaet samme Begunstigelser.

En af de Afgifter, som det blev paalagt de fremmede — altid ugifte — Kræmmere at udrede, var 1 ℔ Peber hver til Magistraten. Fra den Tid har en ældre ugift Mand paa godt Københavnsk, og derefter paa godt Dansk, heddet en Pebersvend.

Det danske Kompagnis Fremblomstren og det tyskes Ophævelse viser saa tydeligt som noget den københavnske Handelsstands Selvstændighed og Magt. Her maatte de fremmede bøje sig; i andre nordiske Byer, Bergen f. Eks., rev de fuldstændig Magten til sig og naaede endog saa vidt, at de besatte Pladser i Byens Raad. Her blev de aldrig ligestillede med Byens Borgere. I Christopher af Bayerns Stadsret af 1443 hedder det, at Slotsfogden, Borgmestre og Raad — altsaa Kongens betroede Mand og Byens Tillidsmænd — skulde indsætte Gildets Oldermænd. Den, som Oldermand blev paa anden, ulovlig Vis, skulde bøde 40 Mark, Hælvten til Kongen og Hælvten til Byen, samt hver af dem, der havde valgt ham, i lige Maade 6 Mark til Kongen og Byen. Men det var kun Byens egne Børn, der slap saa billigt. Skete samme Egenraadighed i det tyske Kompagni, blev Bøderne fordoblede.

Det Danske Kompagni var helliget Trefoldigheden, ligesom det gamle, foran omtalte Skræddernes og Overskærernes Gilde, og var vistnok en Fortsættelse af dette. Byens stærke Opkomst i det 15de Aarhundrede kom især Handelsstanden til gode, og med den stigende Flod i Pengekassen begyndte denne Stand at hæve sig over Haandværkerne. Skrædderne følte sig trykkede, vandrede ud og stiftede et andet Gilde, men Overskærerne, Klædehandlerne blev tilbage, og til dem sluttede senere andre Handlende sig til et nyt og forbedret Trefoldighedsgilde eller Danske Kompagni, der snart optog Medlemmerne af det ophævede tyske Gilde. At det nu var Byens fineste Lav, fremgaar alene af den Omstændighed, at Byens Borgmestre og Raad vare Medlemmer af det, og at det stundom havde den Ære at have baade Kongen og Dronningen til Gæst.

Vi mindes endnu om dette gamle Broderskab — der i øvrigt stadig bestaar og trives fortræffeligt som det Kgl. danske Skydeselskab — ved Navnet Kompagnistræde, i hvilken Gade Gildehuset laa. Dets Plads optages nu af Nr. 16, og det gik helt ud til Brolæggerstræde. Gaden hed tidligere Ladbrostræde, paa Grund af at den førte hen til Skibsbroen. Men nu

fik den vestligste Del af den Navnet Kompagnistræde, medens den fjerne østlige Del beholdt det gamle Navn, der efterhaanden forvanskedes til Læderstræde. Denne Navneforandring kunde saa meget lettere foregaa, som Ladbro, der havde givet Gaden sit oprindelige Navn, forsvandt midt i Aarhundredet, da Havnen blev flyttet ud mod Øst — hvorom mere i næste Afsnit; — Ladbro blev saaledes snart en ukendt Lokalitet, hvorimod det nye Kompagnihus var kendt af hvert Barn i Byen og paa den Maade langt mere praktisk som Stedbetegnelse.

Efter Valdemar Atterdag havde Danmark ikke haft nogen indfødt Konge, og Kong Hans' jævne Danskhed gjorde ham meget afholdt blandt Københavns Borgere. Hans store Interesse for Søvæsen og Skibbygning, som jo Københavnerne fra Barnsben var kendte med, har ogsaa bidraget til at skabe Forstaaelse mellem Kongen og hans Hovedstads Befolkning, og Skaberen af den danske Orlogsflaade kunde ikke undgaa at blive populær i København. Paa Bremerholm, der var vokset betydeligt ved Opfyldning, rejste sig Hus ved Hus, Smedje, Sejlhus og Reberbane m. m.; og snart byggedes her store og smukke Skibe, der ikke stod tilbage, hverken for Lybekkernes eller de skotske.

«Kong Hans var en passelig høj og firskudt Mand med et bredt og tykt Liv og Bryst, trindlagt i Ansigtet og vel beskikket Legeme; han forte ingen Hoffærdighed i sine Klæder, saa man paa Dragten næppe kunde kende ham fra hans Hofsinder. Han var ikke overflodig i Mad og Drikke, drak og heller ikke gerne, men hans Drik var mesten dansk Øl, og aad gerne gammel Mad efter dansk Vis, uden der kom fremmede Gesandter eller Rigens Raad og gode Mænd til ham, at han skulde have dem til Gæst. Thi da vidste han vel at traktere og fare med dem paa kongelig Vis, som det god Skik og Held kunde have, at intet fattedes, som horte til en kongelig Pragt og Herlighed. Og selv sad han da hos dem til Bords, klædt udi en lang, vid Gyldenstykkes Kjortel, som slog ned til Skoene, bundet og omgjordet i Midjen, og havde en dansk Kaarde ved Siden; thi saadanne Sværd efter gammel dansk Vis gik han altid med og holdt sig baade med Klæder og Værge efter god, gammel tarvelig, dansk Sædvane og vilde ikke gerne tage efter nogen ny Vis og Skik, som nu desværre meget brugeligt er.»

Til denne Jævnhed og Tarvelighed hos Kongen passede det godt, at han en Tid lod sin ældste Søn, Tronfølgeren, opdrage i et borgerligt

Hus, nemlig hos Hans Bogbinder. Denne ansete Mand, hvis Badstue Kongen ofte besøgte, ikke blot for Badets, men mulig ogsaa for Øllets Skyld, boede i en stor, gotisk Gaard paa Hjørnet af Amagertorv og Højbrostræde, der den Gang og iøvrigt lige til 1705 dannede den vestlige Del af Højbroplads. Dette gjorde Kongen vel, for at den unge fyrstelige Herre skulde faa en skrappere Optugtelse, end den han kunde faa ved Hove, hvor alle vilde bidrage til at ødelægge ham ved Smiger og Føjelighed. Hans Bogbinder havde selv Sønner, blandt dem én, Ambrosius,

Fremstilling af Kongerne Hans og Christian II samt Hertug Frans og Christian II's Søn Hertug Hans.

som, efter hans senere Optræden at dømme, nok har trængt til at holdes i Ørene. Hans hele Liv blev præget af Trofasthed og Venskab over for Christian II, og det maa antages, at dette Venskab er bleven grundlagt i de unge Aar, da de vilde Brushoveder sværmede om ved Nattetid paa Byens Gader, brød ind i Husene «helst der, som Vinen smagte bedst og Folk vare smukkest» og satte Skræk i Borgerskabet ved deres Optøjer. Tilsidst blev der klaget til Magistraten, der gav Vægtrene Befaling til at lade det gaa en Tid, men endelig, da venlige Advarsler og Formaninger intet hjalp, lod Klagen gaa videre til Kongen.

Denne tog sin Søn for sig «og læste ham et godt Kapitel med Ord og Svøbe»; men om det hjalp synderligt, er et andet Spørgsmaal. Thi den unge Herre lod sig ikke let sige.

Den Lidenskabelighed og Voldsomhed, der tidlig viste sig hos Christian II, havde han ikke fra fremmede. Kong Hans var selv en Mand med stærke Lidenskaber og kunde til Tider henfalde i det dybeste Tungsind. Ved Undersøgelser, der i vore Dage ere foretagne af hans Hjerneskal, har man ment at kunne paavise Aarsagen til de Anfald af

Fremstilling af Dronningerne Christine og Elisabeth samt af Kong Hans's Datter. Kurfyrstinde Elisabeth af Brandenborg.

Voldsomhed, som særlig Adelen fik at føle, men som ogsaa kunde gaa ud over andre. Saaledes da han paa en løs Angivelse om Utroskab lod sin Renteskriver Anders hænge; Mordet paa den rige men ikke saa overordentlig ansete Poul Laksmand, som man endog har mistænkt Kongen for at have sat i Værk, maa snarest betragtes som et Udslag af personlige Fjenders Hævn. Men det var selvfølgelig en Begivenhed, der satte Københavnernes Sind stærkt i Bevægelse, og det blev ivrig diskuteret i Ølhus og paa Badstue, i Bryggers og paa Højenloft, hvorledes de to velbyrdige Herrer, Ebbe Strangesen og Bjørn Andersen, den 22 Juni 1502,

«da de havde ædt og drukket med hinanden», havde mødt Kongens betroede Mand, Poul Laksmand, havde stukket ham og derefter kastet ham i Vandet med de Ord: «Svøm nu, som din Art er!» Og det gjorde ikke Sagen mindre interessant, at Mordene slap bort, uagtet det var paa Slottets Grund, at Mordet var bleven begaaet. Slotsherren, — som jo altid havde Knægte og Drabanter til rede — syntes ikke at forhaste sig, og det fandt mange besynderligt. Men Forbavselsen voksede, da Kongen kort efter Mordet, paa Sjællands Landsting, beskyldte den Myrdede for Troløshed og Forræderi, som var bleven ham aabenbaret af Erkebispen i Lund. Hans store Ejendomme blev konfiskerede til stort Tab for hans Børn, og det var vel nærmest dette, der gav Anledning til, at mange, vist især blandt Adelen, ansaa Kongen for Ophavsmand til Mordet. «Men Stemningen i København var ubetinget for Kongen og imod Poul Laksmand».

Det ene af Stenbillederne, Kong Hans, fra Københavns Slotsgaard.

Fuld saa megen Anledning til Bysnak gav dog de underlige Rygter, som i Efteraaret 1512 bredte sig fra Slottet til Byen, — hvordan Slotsherren ofte vaktes af Bulder og Støj, der dog alle vare til Ro, og Vægterne aldrig saa' nogen, der kunde afstedkomme Støjen; hvordan Dørene til Slotskirken af sig selv om Natten sprang op; hvordan Alterdugen, som Klokkeren højt og dyrt forsikrede laa glat og omhyggeligt bredet paa det hellige Bord om Aftenen, om Morgenen blev fundet sammenrullet og kastet til Side. Men uhyggeligst var dog de dybe Suk, der hørtes rundt om i Bygningen og lød, som kom de fra et Menneske i dybeste Vaande. Ingen kunde tvivle paa, at

det maatte være Varsler om en eller anden forestaaende skæbnesvanger Begivenhed.

Da der i Begyndelsen af 1513 kom Budskab til København om Kong Hans's Død i Aalborg, var derfor alle forvissede om, at det var

Trappe til Riddersalen i Københavns Slotsgaard, opført af Kong Hans. I de to Stenstøtter, der pryde Trappen, er hugget Reliefportrætter af Kong Hans og Dronning Christine. De ses endnu i Porten til Prinsens Palais.

det, Varslerne havde haft at betyde. Men Københavns Borgere havde ingen Grund til at frygte for Fremtiden. Den udvalgte Konge havde ved mange Lejligheder tydeligt lagt for Dagen, at han vilde være dem en ivrig Beskytter imod Adelens og Gejstlighedens Overgreb.

Adelens Misstemning mod den udvalgte Konge, der fulgte sin Faders Lig ned gennem Jylland og over til Odense, var derimod saa stor, at han har tænkt sig Muligheden af en Overrumpling af Københavns Slot. Han gav derfor Lensmanden Esge Bilde, Ordre til at forsvare det med sin yderste Flid passe nøje paa, at ingen indlodes over Broen, uden at de vare ham personlig bekendt. Og dertil maatte han have i Agt, at Skibbyggerne, der arbejdede paa det nye Orlogsskib paa Bremerholm, intet skulde savne af Kost og Løn, saa Arbejdet kunde hurtigt faa én Ende.

Ogsaa til «Os elskelige Borgmestre, Raad og Menighed» i København skrev den udvalgte Konge, og det i de venligste Ord: «Vider, at den alsommægtigste Gud haver nu kaldet Vor kære Herre Fader af denne Verden, hvis Sjæl Gud naade, da takke Vi eder for tro Tjeneste og villig Underdanighed, som I Hs. Naade beviste, hvilket Vi ville altid gerne med eder forskylde, bedendes kærligen, at I eder ogsaa paa samme Maade mod Os fuldkommeligen forse og intet paatvivle, at Vi ville holde eder alle ved Lov og Ret og Skel og ingen af eder uforrette i nogen Maade, befalendes Eder Gud!»

Det var uden Tvivl Borgerstandens Forvisning om at have Kongen paa sin Side, der bragte den til paa Herredagen i København, hvor der særlig skulde forhandles om Haandfæstningens Bestemmelse, ved hvilke Forhandlinger Rigsraadet synes at have optraadt med stor Egenraadighed, at fremtræde med Fordring paa at blive taget med paa Raad. Man vidste, at en Del af Rigsraadet havde gjort Forsøg paa at formaa Kong Hans' Broder, den tysk opdragne Hertug Frederik, til at modtage Kronen, og Borgernes Stilling var saa truende, at det vakte den største Bekymring hos Rigsraadet.

Aaret efter, 11. Juni 1514, blev Christian II kronet i Frue Kirke af Erkebiskoppen af Lund. Kirken var indvendig draget med Gyldenstykke, Fløjel og Silke, men den skønneste Prydelse var dog det prægtige Spir, som vistnok blev opsat i Anledning af Kroningen. Om Opsættelsen fortæller et gammelt Sagn, at da Spiret var saa pas færdigt, at man endnu kun manglede at faa Knappen sat paa, kom Mesteren og hans Mestersvend op at trættes. Svenden mente, at han var lige saa god som sin Mester og kunde gøre samme Arbejde som han; denne tog ham paa Ordet, lod en lang Bjælke lægge ud fra Toppen og surre fast inde ved Tømmeret, tog dernæst sin Økse og gik, uagtet han var halt, ud paa

Bjælken, bøjede sig ned og satte med ét Hug Øksen fast i Bjælkens yderste Ende, vendte om, gik ind til Spiret igen og bad Mestersvenden gaa ud og hente den, eftersom han djærvedes til at holde sig lige saa god som han. Han kom ogsaa lykkelig og vel derud, men da han, uden at vende sig, spurgte: Mester, hvilken Økse er det, jeg skal tage, der er jo to, saa vidste Mesteren, hvordan det var fat, og inden han havde faaet sagt: Gud være din arme Sjæl naadig, laa Mestersvenden knust ved Taarnets Fod.

Hvis Ordstriden mellem de to Tømmermænd har angaaet Arbejdet paa Spiret, — og det har den vel sagtens, hvad skulde Mester og Mestersvend ellers komme op at trættes om paa Arbejdspladsen i de Tider? — skylder Eftertiden mulig den forulykkede Mestersvend en Oprejsning. Mesterens Arbejde syntes i Virkeligheden ikke at have været saa meget solidt; thi allerede tre Fjerdingaar senere d. 11. Marts 1515, blæste Knappen ned i en voldsom Storm.

Alt, hvad Københavnerne hidtil havde set af Øjenlyst, maatte sikkert blegne i Sammenligning med Kongens Bryllup i Sommeren 1516. Bruden var ingen ringere end Prinsesse Elisabeth af Nederlandene, og hvem skulde vel kunne udfolde en saadan Pragt som hun, den mægtige Kejser Carl V's Søster, med sit burgundiske Følge?

Bryllupet var oprindelig fastsat til 1ste Juli, Kongens Fødselsdag, der i hine Stjernetyderiets Tider blev betragtet som den lykkeligste af alle Dage. Men Skæbnen havde taget en anden Bestemmelse, og Flaaden, der skulde bringe den 13-aarige Brud fra Holland hertil, ankrede først paa Grund af en Mængde forskellige Uheld og Forsinkelser, i Begyndelsen af August ved Helsingør.

I København havde man imidlertid haft travlt med Forberedelserne. Og ere de i Reglen ogsaa, som et gammelt Ord siger, de værste, saa kunne de dog ved enkelte Lejligheder have deres fornøjelige og behagelige Side. Borgerskabet, som ikke blev budt til Kongebryllup, kunde nyde Synet af de store Fade med rhinske, spanske og franske Vine, som lossedes nede paa Slotspladsen, og glæde sig over de fornemme Gæsters pragtfulde Optog, naar de drog ind i Staden. Thi her kom ikke blot hele Landets Adel i sin fineste Puds med Fruer og Døtre, Terner og Svende, vel beredne og stafferede; her kom ogsaa den gamle Enkedronning, Kurfyrstinden af Brandenborg, Hertugerne af Gottorp, af

Lüneborg og af Mecklenborg, — den sidste mødte paa Kejserens Vegne — endvidere Repræsentanter for Hertugen af Sachsen, der venligst havde laant Kongen sit Musikkorps til Hojtiden, 9 Trompetere og 1 Trommeslager; her var Gesandter fra alle Hansestæderne ved Ostersoen, her var 2 Erkebisper, 10 Biskopper og endelig den fineste af dem alle: en pavelig Legat, der var sendt af selve den hellige Fader, Leo X, for at velsigne Ægteskabet og meddele Aflad og Syndsforladelse til alle dem, der vare nærværende.

Men Kvinderne vare optagne af Beretningerne om al den Pragt, der skulde udfoldes i Silkestoffer, Flojel og Gyldenstykke, om Billedhuggerarbejdet og Malerierne paa Brudesengen og om det Demantssmykke, som Kongen havde bestilt til sin unge Hustru hos den vidtberømte Mester Turisani i den Stad Florens.

Der var kun én, der gik rundt med rynkede Bryn og sammenknebne Læber; det var Sigbrit. Skulde hendes Rolle være udspillet nu, hendes Magt være forbi? Naa, det var dog bedst at se den unge Barneprinsesse, inden man opgav Haabet og tabte Modet.

Men Dyveke græd.

En Uge før Bryllupet skulde staa, kom der Budskab fra Statholderen i Nederlandene, at Prinsessens Afrejse var bleven forsinket. Men det var ikke alt. Samtidig lod han Kongen vide, at den Del af Medgiften, som var forfalden nu, kunde man til sin store Beklagelse ikke betale, eftersom man ingen Penge havde. Det var jo ubehageligt nok for Christian II, der havde Huset fuldt af Gæster, der var godt vant, og han maatte gøre Laan paa Laan for at holde det gaaende. Men det, der opirrede ham allermest, var det Forlangende, der blev stillet fra den kejserlige Regering, at han skulde afbryde sit Forhold til Dyveke og sende hende paa et Skib til Holland. At man havde forlangt, at han skulde tage sit Skæg af, det fik endda gaa, men at han skulde skille sig ved sin blide Due, det gik for vidt.

Christian II var ikke nogen sagtmodig Mand, naar han var kommen i Harnisk, og Luften blev under Ventetiden efterhaanden saa trykkende for de fremmede Herrer, at de begyndte at forsvinde; da der endelig henimod Slutningen af Juli Maaned kom Ilbud fra Holland, at Flaaden nu var afsejlet med Prinsessen, var den fornemme Skare stærkt smeltet sammen. I Kirkerne holdtes der daglig Bønner under Rejsen hertil, og Processioner, som Kongen selv tog Del i, drog gennem Gaderne. Prinsessen kom da endelig den 4. August til Helsingørs Red, halvdød af

Søsyge. Her fik hun straks et heftigt Feberanfald, men kunde dog den 9. fortsætte Rejsen, der ikke gik længer end til Hvidøre.

I straalende Solskin laa Kysten derinde. Paa alle Skrænter og Brinker ved Stranden stod og laa pyntede Københavnere, der ikke vilde gaa Glip af en Himmerigs Mundfuld som denne. Paa den højeste Bakke saas Kongsgaarden Hvidøre, og der har næppe manglet velvillige Tunger om Bord til at fortælle Prinsessen, at der boede Sigbrit og Dyveke om Sommeren; nedenfor paa Stranden tumlede Kongen sin Hest, der skinnede af Guld og ægte Stene. Her holdt ogsaa Biskopperne i violette Silkedragter, Ridderne i Harnisk og Plade og 300 gode danske Herrer til Hest med deres Svende. Og inde fra Byen kom Enkedronningen og Kongens Søster kørende i forgyldte Karme med et stort Følge.

Barselkvinde i det 16. Aarhundrede

Men da Prinsessen og hendes skønne burgundiske Damer, der snart ved deres Dragter skulde faa de danske Fruer og Jomfruer til at revne af Misundelse, gik i Baadene, begyndte Regnen at strømme ned. Paa den lille Tange, der endnu den Dag i Dag strækker sin hvide Sandarm ud i Sundets Bølger, steg hun i Land. Efter at Kongen havde hilst paa hende, maatte hun tage Sæde i en Vogn og kørtes nu med hele det store Følge, hvis glimrende Pragt blev til ingenting i det øsende Regnvejr, ind ad Byen til, indtil man mødte Enkedronningen. Nu standsede Regnen. Damerne steg ud af Vognen og Kongen ned af sin Hest. Sammen med sin Barnebrud traadte han ind paa et Gyldenstykkes Tæppe, der var bredet paa Jorden, og Biskop Lage Urne af Roskilde begyndte nu en lang latinsk Tale til Forherligelse af Brudens Frænder Ferdinand den Katolske og Isabella. Men under Talen følte hun sig saa svag, at hendes Hovmesterinde maatte sætte sig ned paa Tæppet og tage den lille forkomne Prinsesse paa sit Skød.

Ak, om Himlen dog havde forbarmet sig og lukket sine Sluser, saa man rigtig havde kunnet nyde alt, hvad der var sat i Scene langs

Vejen til Forherligelse af Indtoget. Dystløb var der et Sted, Ringstikken et andet, Ridderspil og Behændighedskunster. Men alt blev ødelagt af Regnen, som atter havde taget fat. Drivvaad naaede den stakkels Prinsesse ind til Københavns Slot, kom straks til Sengs og laa med stærk Feber i de følgende Dage, saa der ikke var Tale om, at Vielsen kunde foregaa i Frue Kirke, som Bestemmelsen var, men i en Sal paa Slottet uden for Brudens Sengkammer, hvor ogsaa Dronningens Kroning fandt Sted. Ved Gæstebudene viste hun sig ikke, og først paa Bryllupsfestens sidste Dag lod hun sig se for Københavnerne. Da var der først Dystløb paa Gammel Torv, hvilket Kongeparret overværede fra Raadhusets Vinduer; derefter Gæstebud og paafølgende Dans paa Raadhuset. Men Dronningen følte sig endnu saa svag, at hun maatte tage hjem midt under Ballet.

Det var sandsynligvis et Efterspil af Bryllups-Festen, der fandt Sted Aaret efter, og et Udslag af Skinsygen mellem de fine fremmede Riddere og den jævnere danske Adel. Den danske Herremand Iver Lunge og den burgundiske Ridder Jürgen Tegnagel vare Medbejlere til én og samme Post i Hæren paa det forestaaende Krigstogt til Sverige og søgte hver at udmærke sig saa meget som muligt i Krigsherrens Øjne. Burgunderen maa antages at have faaet et mægtigt Forspring ved at forære Kongen en pragtfuld Rustning, som man aldrig havde set Magen til herhjemme, og Iver Lunge rasede; den kunde han ikke stikke. Kongen foreslog dem at lade Vaabnene skifte, og de to Medbejlere mødtes i Panser og Plade og med vajende Fjerbusk paa Rendebanen ved Vingaarden. Her var der ved Opfyldning under Christopher af Bayern indvundet en stor, flad og aaben Plads, der kunde overses fra Slottet; den var alt tidligere bleven benyttet til Dystløb, og Kong Christian havde selv prøvet den, da han Dagen før han blev slaaet til Ridder — efter Hjemkomsten fra Sverige i 15 — havde «rendt» med en fremmed Greve, saa at de begge lettedes af Sadlen. Saa lemfældigt gik det ikke til mellem de to Medbejlere til Kongens Gunst. I et af Løbene ramte Hr. Ivers Lanse Hjælmgitret paa Hr. Jürgens Hjælm, saa Spidsen knækkede af og blev siddende i det spinkle Gitterværk, der skulde skærme Øjnene. Til alt Uheld blev Hesten sky og jog i sin Vildhed ind mod Skranken, saa Burgunderen blev kastet frem over dens Hoved med sin Pande mod Muren. Ved det stærke Stød dreves Lansespidsen helt igennem Gitret og gennem den Ulykkeliges Øje ind i Hovedet, saa han styrtede død til Jorden.

En langt større Opsigt i København vakte dog Dyvekes Død i Sommeren samme Aar. Dyveke og hendes Moder synes tidligere at have haft Bopæl paa Kongsgaarden ved Hvidøre, men i 1516 havde Kongen købt Gaarden paa Hjørnet af Amagertorv og Nils Hemmingsensgade til sin Frille og hendes Moder. Et Forhold som det mellem Kongen og den skønne Hollænderinde maatte altid interessere de nyfigne Københavnere, og i Vinterens og Foraarets Løb var der indtruffet en Begivenhed, som havde sat alle i Bevægelse. Den 14aarige Dronning havde ikke formaaet at fængsle sin lidenskabelige Ægteherres Sind, og Kongen formaaede ikke at undvære sin blide Due. Paa Slottet sad Torben Okse, «der var en berygtet og ilde anset Person», som Lensmand; han saa vel kælent paa Dyveke og viste en Adfærd over for hende, der ikke ret passede med hans Stilling som Kongens betroede Mand, og en skønne Dag fik Kongen hemmelig Underretning af Torben Okses Skriver om, at hans Herre endog i Kongens Sengekammer havde været uhøvisk over for Dyveke. Men Torben Okse forstod snildt at vælte Anklagen over paa Skriveren, der beskyldtes for selv at stræbe efter den Dejliges Gunst og for i Skinsyge falskeligen at have anklaget sin Herre. Da Torben Okse vidste Besked med et Par Unøjagtigheder i Skriverens Regnskab, benyttede han disse til at fælde ham, og Hans Faaborg blev hængt i Galgen foran Byen; den stod vistnok dengang i Nærheden af Frihedsstøtten.

Tiggende Krøbling (Spedalsk?) fra Begyndelsen af det 16. Aarhundrede.

Men Dyvekes pludselige Død vakte atter Kongens Mistanke mod Torben Okse, thi hun var sunken om umiddelbart efter at have spist nogle Kirsebær, som han sagdes at have sendt hende; en Aftenstund paa Slottet, da der blev drukket godt, satte Kongen en Fælde op for Slotsherren, frittede ham ud om hans Forhold til Dyveke og fik hans Indrømmelse af, at ogsaa han havde været forelsket i hende op over

Christian II og Elisabeth af Østerrig paa Dommens Dag. Den nøgne Kvindefigur bag Dronningen antages at være Dyveke.

begge Øren og havde gjort Haneben, det bedste han kunde. Tilstaaelsen er sandsynligvis fremkommet under Paavirkning af stærke Drikke. Kongen var imidlertid klarhovedet nok; han havde i al Stilhed samlet Beviser imod Torben Okse; nu lod han ham kaste i Taarnet og anklagede ham dernæst for Rigsraadet. Men dette fandt ikke, at der var Beviser nok for Giftmordet til at fælde ham og afviste Kongens Klage over hans Optræden lige over for en Frille. I sin Forbitrelse over dette Svar og ægget af den af Adelspartiet forhadte Sigbrit lod Kongen da — tværtimod Landets Love, der bød, at en Adelsmand kun kunde dømmes af sine Standsfæller — nedsætte en Ret af 12 Bønder fra Solbjærg, en Landsby, der laa omkring Dammen, der vist nok er en Rest af Solbjærgs Gadekær, ved Smallegade paa Frederiksberg. De samledes uden for det yderste Porttaarn foran Slottet, satte Tinget inden for 4 Spyd, som de benyttede som Tingstokke, og afsagde deres Kendelse efter en gammel Formular, der betød det samme som skyldig: Vi dømme ham ikke, men hans egne Gerninger.

Den 20. November, netop paa en Tid, da der paa Grund af Herredagen var en ualmindelig Mængde Adelige og Gejstlige i Byen, blev Torben Okse ført over Slotspladsen og Højbro ind til Byen. Paa Stranden lige neden for Højbrostræde, kom Munkene fra Graabrødrekloster og gav ham Sakramentet. Torben Okse kastede sig ned paa Jorden og var meget angergiven. Men snart gik Toget videre til St. Gertruds Kirkegaard, der strakte sig over den østligste Del af Kultorvet. Det var ellers kun de simpleste Forbrydere, der led Døden her, saa det var et for Adelsfølelsen meget skærpende og udfordrende Tillæg i Straffen. Paa Retterstedet fremstod en kongelig Herold og oplæste med høj Røst den forhenværende Slotsherres Brøde, hvorpaa Mestermanden udførte sit Hværv. Legemet blev begravet paa Graabrødre Kirkegaard, der laa i Fortsættelsen af Niels Hemmingsens Gade, mellem Graabrødretorv og Skindergade.

Men Hans Faaborgs Lig hang endnu i Galgen, og det gav netop paa denne Tid Anledning til megen Snak. Taarnvægteren paa Slottets Mure saa' om Natten et underligt Lysskær som en Straaleglans over den Hængtes Hoved. Hvad det betød, kunde ingen være i Tvivl om. Var Slotsherren skyldig, maatte Skriveren være uskyldig! Og da Kongen en Nat fra Slotsmuren havde forvisset sig om, at det forholdt sig rigtigt med denne klare Glans, følte han sig ogsaa overbevist og gav Dagen

efter Ordre til, at Hans Faaborgs Lig skulde nedtages af Galgen og flyes hæderlig til Jorden paa Vor Frue Kirkegaard.

Dyvekes Død fik stor Betydning for Christian II. og igennem ham for Københavns Historie. Thi Kongen, mørk og mistænksom af Naturen, troede nu fuldt og fast, at der var en stor Sammensværgelse af Adelen i Gang imod ham, og at Dyveke var falden som et første Offer for denne. Og i den Tro blev han bestyrket af hendes Moder, Sigbrit, til hvem han nu knyttede sig endnu stærkere end før. Nu var det, at Københavnerne kunde se Rigets Stormænd staa og fryse i Sneen uden for Sigbrits Dør paa Hjørnet af Amagertorv og Nils Hemmingsensgade, medens Kongen var inde og raadslaa med den kloge Hollænderinde. Han hadede de højere Stænder med hele sin lidenskabelige Sjæl, og det var Planer til at gøre sig uafhængig af dem, der blev drøftede mellem ham og Sigbrit.

Men Kongen kunde kun i Forbund med de lavere Stænder vente at gøre sig Adelen underdanig. Hans Politik maatte altsaa blive den at hæve Borger- og Bondestand saa meget som muligt. Derfor træde netop nu hans Planer frem om ganske at bryde Hanseforbundets Magt i Norden og gøre København, der kunde glæde sig ved en langt gunstigere Beliggenhed end nogen af Hansebyerne paa Nordtysklands Kyst, til Østersøens Herskerinde. 1517 udsendte han trykte Opfordringer, ikke blot til de mest ansete Købmænd i vort eget Land, men i næsten alle europæiske Lande, om at nedsætte sig i København, hvor de skulde faa store Privilegier. Særlig ivrig var han for at faa Hollændere og Russere her til, som dem, der mest direkte kunde modarbejde Hanseforbundet. Ogsaa med det store Handelshus, Fuggerne i Augsburg og Florens, satte han sig i Forbindelse. Samtidig flyttede han Toldstedet for Øresundstolden fra Helsingør til København, hvilket var til stor Gavn for Byen og dens Handel.

Men med Stockholms Erobring i 1520 voksede Christian II's Fremtidsplaner med København. Umiddelbart efter det stockholmske Blodbad samledes efter Kongens Ønske handelskyndige Mænd fra København og Malmø med Stockholms Magistrat for at drøfte Planen om Oprettelsen af et stort nordisk Handelsselskab med Hanseforbundet som Forbillede. København skulde være en af de fire Stabelstæder, hvorfra Varer fra de nordiske Lande, tilsendte gennem Stockholm og en By i Finland, skulde udføres til en By i Nederlandene.

Adskillige Forhold tyde paa, at dette Handelsforbund, der vilde have haft en overordentlig stor Betydning ikke blot for Københavns Udvikling, men tillige for de nordiske Folks Samfølelse, virkelig kom i Stand. Men som alle Christian II's Foretagender fik ej heller dette Tid til at fæstne sig, og de alt begyndte Forbindelser blev afbrudte i den snart paafølgende svenske Opstand og blev aldrig senere knyttede.

Det var bevægede Tider, der begyndte for Københavnerne. De mange fremmede Krigsfolk, som Kongen havde lejet til den forestaaende Krig i Sverige, var et uroligt Folkefærd og har givet Byvagten og Bysvendene nok at bestille. Lejetropperne bestod navnlig af Skotter og Tyskere, og disse to Nationer havde nu en Gang ikke noget godt Øje til hinanden. Saaledes kom det i 1519 til store Uroligheder imellem dem. En Skotte var kommen op at slaas med en tysk Landsknægt og havde stukket ham ned, hvorpaa han var flygtet hen til Skotternes Herberge, der laa ved Latinskolen paa Frue Kirkegaard, altsaa mellem Dyrkøb og Nørregade; Tyskerne vilde ikke lade deres Landsmand ligge uhævnet, men drog i sluttet Trop mod Skotternes Herberge, der nu af disse blev barrikaderet og sat i Forsvarsstand. Det var imidlertid ikke længe i Stand til at modstaa et Angreb af forbitrede Fjender, da det syntes at have været straatækt, og det varede da heller ikke længe, inden Tyskerne fandt paa at stikke Ild paa Taget. Dette skred brændende ned, men Skotterne sprang uforfærdet gennem Døre og Vinduer ud gennem Ilden, dog kun for at blive huggede ned af de langt talrigere Tyskere, der tog imod dem udenfor. Men Striden havde ikke indskrænket sig til dette Sted alene. Tyskerne havde stillet Vagtposter paa alle Torve og i alle Gader for at opsnappe og undlive alle de Skotter, der undslap fra Herberget, og saa hidsigt rasede Kampen, at ingen i mindste Maade hørte eller ændsede den kongelige Herold, der i fuld Embedsdragt red rundt i Gaderne og erklærede enhver Dødsens, som ikke straks nedlagde Vaabnene. De Kæmpendes Larmen og Støjen og Kampens Drøn og Gny naaede helt over til Slottet; det lød, som om hele Byen var i Oprør. Kongen steg da selv til Hest og red ledsaget af to Rigsraader og sin Marsk og med Herolden i Spidsen over

Hojbro og op i Byen for at skaffe Orden til Veje. Midt paa Amagertorv standsede Toget, og det synes, som om Kongens Tilsynekomst et Ojeblik har skaffet Ro. Men ned ad Torvet kom i fuldt Løb en Skotte forfulgt af en tysk Landsknægt. Da Skotten saa' Kongens høje Skikkelse, troede han sig frelst og sogte Tilflugt under Kongens Hest, medens Kongen udstrakte sin Haand som Tegn paa, at han tog ham i sin Beskyttelse. Men Tyskeren var saa ophidset og rasende, at han intet ændsede og lob sit Spyd igennem den Ulykkelige. Kongen lod ham paa Stedet gribe; han blev halshugget samme Nat, og dermed faldt Tyskerne til Ro.

I 1522 fik Københavnerne en Henrettelse at se, som gjorde mere Opsigt end de fleste, der forefaldt mellem Aar og Dag. Det var da Sigbrits Yndling, Syndebukken for Stockholmer Blodbadet, Didrik Slagheck blev brændt. Kort i Forvejen var han, som staaende højt i Kongens Gunst, bleven udnævnt til Erkebiskop i Lund; men i Slutningen af 1521, havde Kongen, der var ovre i Odense, borte fra Sigbrit og unddraget hendes Indflydelse, ladet ham fængsle paa Kobenhavns Slot, som den der bar Skylden for alle de Henrettelser, der havde fundet Sted i Sverige. Den 24. Januar 1522 blev han ført ud af Fangetaarnet paa Københavns Slot. Fin og pyntet var han, enten det nu var et Udslag af hans egen Forfængelighed, eller et haanende Tillæg til Straffen. En Fløjels Kjortel havde han paa, inden for den en rød Skarlagens Uldskjorte og allerinderst en Smaaskjorte af fint hollandsk Lærred. Dertil Flojels Hoser og Fløjels Tofler. Paa Hojbro modte Toget Mester Jesper Brokmand »Farvel Mester Jesper!» raabte den forhenværende Erkebisp paa Latin. «Farvel, — se dette er Lønnen for vore Fortjenester!» Men det var ikke Mester Jespers Anskuelse: «Nej, nej!» svarede han ivrig tilbage, «Straf som forskyldt, Straf som forskyldt!»

Sigbrits Vinduer er lukkede, da han føres forbi. Hun kan ikke taale at se dette første utvetydige Tegn paa, at end ikke hun kan stole paa Christian den II. Og Toget gaar videre. Paa Gammeltorv er Raadhusets og alle andre Trapper og Vinduer fulde af Tilskuere, og Torvet selv er sort af Mennesker. Op over dem rager Galgens sorte Stolper. Under den bliver der lagt en Strikke om Halsen paa Synderen, Dog «den er rejst andre til Forfærdelse, ikke ham», thi da Bødelen har ladet ham sætte Tøflerne og ført ham nogle Trin op ad Stigen, siger han: «Nej, det vil ikke saa fort med os, vi maa en anden Vej!»

Derpaa leder han ham ned igen, og Didrik Slagheck stiller den Fordring, at han vil have sine Tøfler paa. Det tilstaas ham, og han føres nu over til en Brændestabel, der er stablet op «hart ved Raadhuset». Der blev han afført sin pragtfulde Paaklædning, saa han til sidst kun stod i sin Smaaskjorte og sit Femorale (Hofteklæde), derefter bundet paa en Stige og lagt paa Brændestablen. Og først efter at Profossen havde opregnet alle hans Forseelser, blev der stukket Ild. Ved 3 slet efter Middag fandtes hans Mave sammenkrympet i Asken som en Boldt. En Sømand gik til og stak i den med en Aalestang; der flød meget Vand ud, og saa faldt den sammen i Asken.

Slige Optrin kunde man faa at se paa Gammel Torv, mellem Springvandet og Fliserækken fra Nygade til Frederiksberggade

Hvis man nu i Kjøbenhavn har været overbevist om, at det virkelig var Didrik Slagheck, som var Skyld i, at Sverige havde rejst sig mod sin retmæssige Konge, saa har denne Straf slet ikke kunnet synes for haard. Thi hvad kunde der ikke komme ud af det? Lybekkerne følte, at det nu var Krig paa Kniven, og at København, om den fik Lov at udvikle sig efter Christian II's Planer, snart vilde tage Magten fra dem. Saa for dem kom Opstanden i Sverige saare belejligt. Samme Aar, 1522 i August Maaned, saa' Københavnerne en stor forenet svensk-lybsk Flaade ankre op i Rævsgattet, vistnok Løbet mellem Rævshalen og Kysten, altsaa nu Inder-Reden, eller mellem Rævshalen og Amager Land. Paa Vejen herop havde de taget Hammershus med stormende Haand, og nu skulde det gaa ud over den farlige Medbejlerske ved Sundet. Men det var ikke saa lige en Sag, nu lige saa lidt som i 1428, sidste Gang København havde haft lybsk Besøg, og man ansaa det for bedst først at sikre sig de andre Steder ved Sundet. Helsingør gik op i Luer, men ved Helsingborg blev de forenede Flaader slaaet tilbage, og da de atter kom ned til København, havde Kongen ude ved Solbjærg samlet en Lejr paa o. 10,000 Mand. Over for en saadan Styrke var der intet at stille op, og de fjendtlige Skibe sejlede bort paa ny.

Den Dag Lybekkerne og Svenskerne kom tilbage fra Helsingborg, var Kongen med sit Følge redet ud i Lejren for at opmuntre Stemningen hos Krigsfolket, om det skulde komme til Kamp. Samme Dag gik der en Kvinde med sin Pige op ad Vimmelskaftet og sagtens ad Nørregade og ud gennem Nørreport. Man skulde ikke se paa hende, som hun gik der til Fods ud ad Solbjærg til — for hun havde nu ogsaa Lyst til

komme ud og se paa Mønstring — at hun var lige saa god som et helt Ministerium og tillige var Kongens fortroligste Raadgiver. Hollandsk var Skabelonen, hollandske vare de rynkede svære Skørter og det brusende snehvide Lin og hollandsk var sikkert Gangen. Det var den almægtige Sigbrit. Til Trods for, at det var hende, der stadig pustede til Kongens Had mod Adelen, og som uafladelig ansporede hans Interesse for Købstædernes Opkomst, var hun dog ikke lidt i København. Hvad skulde al den megen Renlighed til, som hun fordrede paa sin Hollandsk, med at holde Gaderne rene, feje Huse og Gaarde, skure Gulve og Bænke? Og saa var det jo hende, der som General-Tolddirektør — nu da Sundtolden var bleven forlagt til København — stod bag ved alle de strenge Paabud om Accise og Konsumtion m. v. Slet ikke at tale om, at hun nylig havde forledt Kongen til at flytte Amagerbonderne bort fra deres Gaarde og til at kalde en Skare af hendes Landsmænd ind paa den flade Ø for at lære Sjællænderne at drive Havedyrkning.

Ja, som hun kunde faa Kongen til! Imod al menneskelig Beregning var hendes Indflydelse vokset efter Datterens Død. Det kunde ikke gaa naturligt til, at hun saaledes kunde beherske Kongen; det maatte hun have lært i den sorte Skole. Og kunde man forlange noget bedre Bevis derpaa, end den Berømmelse, som den navnkundige tyske Professor Teophrastus Bombastus Paracelsus v. Hohenheim havde ydet hendes mange og dybe Kundskaber, da han var her forgangen Aar?

Sigbrit gik altsaa ud for at se paa Mønstring. Vejen gik den Gang, som det synes, gennem Nørre Port, til venstre over Broen ved Hanetaarnet og over Dæmningen for Enden af Peblingesøen. Da hun og hendes Pige var komne saa vidt, blev de indhentede af et Par drukne Soldater, der ogsaa skulde ud til Lejren. De var imidlertid ikke mere fulde, end at de vidste, hvem det var, de var gaaet forbi. Da de var komne lidt bort, begyndte de at snakke om, hvad her var at gøre; de følte sig paa én Gang kaldede til at udrette noget for Konge og Fædreland. Her havde de denne arge Kvind for sig, som forførte Kongen med sine onde Raad, her var man paa fri Mark — kunde der tænkes nogen bedre Lejlighed til at befri Kongen for denne onde Aand, der nok til sidst skulde faa ham drevet af Riget? De standsede deres Gang, lod Kvinderne komme op paa Siden af sig, tog saa fat paa Sigbrit og kastede hende i Vandet; Pigen undslap skrigende, og de to Soldater tog Benene paa Nakken. Men nu var det deres Tur

at blive indhentede. Kongen var selv paa Hjemvejen fra Mønstringen kommen forbi Stedet, straks efter at hans Finans- og Indenrigsminister var bleven kastet i Vandet. Han lod andre om at trække hende op, men red selv i Galop efter Forbryderne og slog dem til Jorden med sin Staalbue. Sigbrit blev sat op i en Vogn og kort ind til Byen. Men da man korte gennem Porten, fik Soldaternes Had imod hende Udslag en Gang endnu, idet en Flok Skytter fra Roskilde, der havde Vagt ved Porten, medens de fjendtlige Skibe laa paa Reden, skod efter hende flere Gange, dog uden at træffe hende.

Det sidste talte man ikke om. Men man kan være sikker paa, at Sigbrit's Ry som Heks og Troldkone var grundfæstet fra den Dag, da det viste sig, at hun hverken kunde druknes eller skydes.

Tre Fjerdingaar senere, den 13. April 1523 strommede Københavnerne i tætte Skarer ned til Stranden. Saa var det altsaa sandt, hvad Rygterne havde haft saa travlt med i de sidste Uger, at Gejstligheden og Adelen, ja selv Borgere og Bønder i Jylland havde opsagt Kongen Huldskab og Troskab, og at han vilde drage bort for i Udlandet at søge Hjælp til at genvinde sit Rige.

Det var en Begivenhed, der maatte berøre Københavnerne paa det aller dybeste. Thi det var jo for en stor Del Christian II's Forkærlighed for Borgerstanden, der havde rejst Adelspartiet imod ham; og den Interesse, han havde vist deres By, og som lovede dem en saa glimrende Fremtid, lod dem i Øjeblikket glemme hans blodige Færd og hans troløse Sind.

Muren fra «Kringelen» af mod Øst, Taarnene og Porten, Stranden foran og alle høje Huse stod fulde af Mennesker, som med bedrøvet Hu stirrede efter Kongens Skibe, der kastede los fra Bremerholm og et for et gled forbi ude paa Strømmen. Dronningen var med og alle Børnene; Sigbrit var bleven smuglet med om Bord i en Trækasse — atter et Vidnesbyrd om, at det var nødvendigt at skærme hende mod Folkets Vrede — Christjern Pedersen, Hans Mikkelsen og andre af Kongens trofaste Tilhængere var ligeledes med om Bord.

Inden fire Maaneder, havde Kongen sagt til den tapre Henrik Gjøe, som han havde indsat som Statholder paa Sjælland og Befalingsmand i København, vilde han komme tilbage. Ja, det var jo i alt Fald et Haab; men ingen turde ret hengive sig dertil. Det, at Kongen kunde forlade sit Rige og sin Hovedstad, hvor han havde saa mange hengivne Mænd, for at søge fremmed Hjælp, var for Københavnerne det bedste Bevis paa, at hans og deres Sag paa Forhaand maatte staa ilde. Thi Faren kom ikke saa meget udefra som fra Kongens eget vaklende og ustadige Sind.

Man maatte i alt Fald være belavet paa det Værste. Adelen havde tilbudt Kongens Farbroder, Hertug Frederik af Gottorp, Tronen, og vilde Københavnerne søge at holde deres By, Rigets Hovedstad, til Kong Christians Haand, var der ingen Tvivl om, at Hertugens Folk snart vilde staa foran Byen og søge at tage den med Magt. Og ganske rigtigt; faa Dage efter Kongens Afrejse kom der Brev fra Hertug Frederik til Stadens Borgere, at han vilde komme med et «mærkeligt Antal Folk» og frelse den hellige Kirke, Ridderskab, Købstadsmænd, Bønder og menige Almue udi Sjælland ud af deres svare Plage og tyranniske Vold. Om de vilde bemande deres By mod Kong Christian, skulde han som en ret kristen Fyrste og naadig Herre holde dem ved Lov, Skel, Ret, Privilegier, Friheder, gode gamle Sædvaner og aflægge al ny Told, Sise, Forbud og andre slige Besværinger. «Thi betænker eders Bedste, Gavn og øvrige Bestand, saafremt som vi med Herrer, Fyrster, Venner og Tilhængere, vort elskelige Raad danske Mænds, vore kære Undersaatters Hjælp og Trøst ikke skulde nødes til at straffe over eders Liv, Gaarde, Gods og Ejendomme, hvilket Gud kende, vi ganske nødig gøre ville!»

Men hverken Henrik Gjøe eller Københavns Borgere lod sig lokke. De erklærede, at de var Kong Christians Mænd og fik saa tage, hvad der fulgte paa.

Lybekkerne havde naturligvis straks slaaet sig paa den nye Konges Parti. Deres Skibe satte i de sidste Dage af Maj hans Tropper over Bælterne, og kort Tid efter, at hans 4000 Knægte og 1800 Ryttere den 10. Juni havde lejret sig paa Serridslev Mark foran Byen, ankrede de op paa Reden og spærrede Indløbet til Havnen.

Landsbyen Serridslev, der bestod af den gamle Kongsgaard med sin Mølle samt 10 Bøndergaarde og Huse maa antages at have ligget omtrent hvor man nu finder Botanisk Have. Paa Kongsgaarden opslog Kong Frederiks

Hærfører Johan Ranzau sit Hovedkvarter, og Skanser opkastedes mellem St. Annebro og Vandløbet fra Sortedamsø, mellem dette og Vandløbet fra Peblingesø samt fra dette og til Kalveboderne, se omstaaende Billede af Belejringen 1523, der tillige giver det ældste Prospekt af Byen.

København skulde saaledes være indesluttet til Lands og til Vands. Men det synes at have haft sine Vanskeligheder at gøre en saadan Indeslutning fuldstændig virkningsfuld. Lybekkerne havde ikke bedre Held med at forsænke Havnen nu, end de havde haft for o. 100 Aar siden, og de 4 store Skibe, som var bestemte til at fyldes med Sten og sænkes i Sejlløbet til Havnen, blev tagne og slæbte bort af københavnske Smaafartøjer. Ikke bedre gik det 60 Proviantskuder, som fra Lybek var blevet sendt op til Krigsfolket. Og det hjalp ikke paa Soldaternes Humør. Galt var det i Forvejen med Penge. Kong Frederik gav mange smukke Ord og Løfter, men Penge havde han sjælden nogen af, og Soldaterne forlangte at faa deres Sold. Bønderne vilde ikke yde dem nogen Tilførsel af Proviant og samlede sig i store Skarer, der gjorde blodig Jagt paa dem, naar de var ude at fouragere. Bøndernes Rejsning blev til sidst saa alvorlig, at Johan Ranzau maatte gøre et fuldstændigt Krigstogt imod dem.

Det var dog ikke alene Mangelen paa Levnedsmidler, der tog Modet fra Johan Ranzaus Holstenere og Jyder, men i lige saa høj Grad den skrækkelige Mængde Utøj, som hærgede Lejren saa Folkene knap vidste at værge sig imod dem.»

Inde i Byen var man derimod ved godt Mod. Der var endnu fuldt op af Mad og Drikke, og man afventede en Storm med Sindsro. For at kunne beskyde Fjenden med større Virkning havde Henrik Gjøe ladet opføre «Katte», d. v. s. paa forskellige Steder bygget Muren højere, og anbragt Kanoner paa disse «Katte» ligesom ogsaa i Frue Kirketaarn. Tabet af Menneskeliv synes ikke at have været stort; som noget af det vidunderligste fortælles der, at en Falkonetkugle ude fra Lejren traf en af Byens Knægte i venstre Side og førte Hjertet ud med sig paa højre Side, saa det kun hang fast ved en Sene; men da var det blevet saa stort som et Oksehjerte. Inde fra Byen leverede de dog et endnu større Mesterskud. En Skytte sendte en Kugle gennem 11 Tønder godt Øl, der stod i Lejren, saa det altsammen løb i Grøften.

Det ældste, samtidige Billede af København, forestillende Belejringen 1523.

Byen er set fra et Skib paa Strømmen lige ud for Slottet. Amager ses til venstre som et fremskydende Næs med Træer. Slottet viser sig som en Del Bygninger, hvoraf en med et Taarn med spidst Tag, omgivne af en Mur med runde Hjørnetaarne. Til venstre for Slotstaarnet ses et Par Gavle, vistnok Nikolai Kirke, til højre et Taarn (med en Vippegalge), sandsynligvis »Kringelen« (ved Vingaarden). Østervold, der udgaar herfra, slaar en Bugt, som virkelig synes at have været der, omtrent ved øverste Ende af Gertrudsstræde. Nørre Port fremtræder tydeligt paa sin Plads, til Venstre for Frue Kirke. Derefter kommer Hjørnetaarnet »Hanetaarnet« og endelig et stort rundt Taarn med

Flag, der har ligget mellem Hanetaarnet og Vesterport. Her er Tegningen noget ukorrekt. Vesterport kommer alt for langt ned mod det runde Hjørnetaarn (i Vartovs Gaard), hvorfa en Række Planker (Pallisader) tydelig ses (paa den anden Side Vandet) fra Hjørnetaarnet til højre (ↄ: til Vandmølletaarnet paa Vandkunsten). Lige over Vesterport ses en Bygning med spidse Gavle og et Tagspir (St. Petri) og umiddelbart til højre for Porten findes St. Clemens Kirke. — Til venstre ude i Kanten af Billedet staar et Batteri af Johan Ranzaus Kanoner (o. hvor Tivoli nu er). Fra Nordvest til Nordost omringes Byen af Holstenerne. To Vandløb — et fra Peblingesøen ned mod Hanetaarnet, et andet fra Sortedamsøen ned o. mod Tornebuskegade — deler Lejren i tre Dele. I den midterste ses Johan Ranzaus Telt. Husene i Serridslev (mellem Kunstmuseet og Frederiksborggade) er antydede. Lejrbefæstningen støtter sig til højre til St. Anne Bro, hvorfra Løbegrave ere ført ind imod Byen.

Det var i det hele taget en temmelig ublodig Belejring. Kongen manglede baade Tropper og Skyts til at kunne foretage en Storm, og der forefaldt kun en Del Smaakampe mellem Byen og Lejren; i en saadan blev Peder Skram, der var i Kong Frederiks Tjeneste, saaret ved et Sværdhug i Haanden. Men Belejrerne synes ikke at have haft synderlig Mod paa at komme i Lag med Byens stridbare Besætning, og flere Udfordringer fra dennes Side blev ikke taget til Følge. Københavnerne blev saa dristige, at de førte Kvier og andet Kvæg ud af Byportene og drev dem frem og tilbage i et Bueskuds Afstand fra Volden, med mange haanlige Opfordringer til Fjenderne om at komme og tage dem.

Her kan et Brev af 20. Novbr. 1523 fra Jørgen Kok til Christian II om Tilstanden i København vistnok være paa sin rette Plads.

«Min ydmyge, villige, underdanige og pligtige tro Tjeneste eders Naades Højmægtighed nu og al Tid ydmygelig forsendt med Vor Herre! Højbaarne Fyrste, kæreste naadige Herre, værdiges eders Naade (at) ville vide, at eders Naades Købstæder, København og Malmø ere endnu udi Velmagt og holdes til eders Naades Haand, Gud give, at de længe kan holdes. Kæreste naadige Herre, ydermere skal eders Naade vide, at eders Naades og vore Fjender ligge her endnu daglig for København og Malmø og agte at nedtrykke forskrevne eders Naades Købstæder. Sammeledes maa eders Naade vide, at eders Naades Skibe, som ere «Leo», «Peter van Hull», «Hamborger Bark» og «Leszer», kom ind for København Tirsdag næst før St. Mortens Dag nu næst forleden med 4 svare Holke (store Skibe), ladede med Bergenfisk, som de havde taget fra de Lybske, endda de Lybske havde tilsænket eders Naades kongelige Havn. Dog kom ligevel forskrevne svare Skibe med al deres Ladning igennem samme Vrag, som de nedsænkt have, og ligge nu ved Bremerholm, som de før ligget have. Desligeste skal eders Naade vide, at Hr. Søren Norby holder Gulland endnu til eders Naades Haand, og haver han og vi udi København og Malmø gjort de Lybske og Stæderne (Hansestæderne) stor, svar Skade i dette Aar paa deres Koffardiskibe og sammeledes paa deres Proviantskibe, som de udskikket have at skulle bespise deres Flaade og Lejre med for København.»

Maalet for Kong Christian med hans Rejse til Udlandet var at faa Dronningens Medgift — 150,000 Gylden — udbetalt. Med saa mange Penge i Lommen vilde han kunne samle en Krigsmagt, der var tilstrækkelig stor til at vise Kong Frederik Vintervejen. Men hans Svoger, Kejser

Carl, havde under Krigen med Frans I af Frankrig alt for megen Brug selv for Penge, til at Christian II kunde gøre sig Haab om at faa sit Tilgodehavende. Fire Maaneder havde han bedet Københavnerne holde ud; inden den Tids Forløb skulde han komme med Undsætning. Nu var de fire Maaneder længst forbi, og endnu var der intet sket i den Retning.

Da løb paa én Gang i Begyndelsen af November det Rygte, at nu kom Hjælpen. Det var i det mindste overdrevet, thi det var kun fire Skibe, der stævnede ned mod København; men ved Synet af dem lettede Lybekkerne skyndsomst og stak til Søs, saa Blokaden mod Søsiden nu var ophørt. Skibene bragte Levnetsmidler, Skyts, Krudt og Bly og mange gyldne Løfter og Tilsagn om, at nu kom Kong Christian snart. Men medens Københavnerne i deres Glæde saluterede fra Voldene, tændte Glædesblus i Gaderne og stak brændende Fakler ud fra Frue Taarn, sad Statholderen Hr. Henrik Gjøe mismodig paa Københavns Slot. Thi han havde hemmelig faaet Bud om, at nu sidst i Oktober var de sidste af Kong Christians Lejetropper gaaet fra hinanden; dermed var ethvert Haab om Undsætning paa denne Side Foraaret udslukt, og Henrik Gjøe begyndte at tvivle om at kunne holde Staden Vinteren over, og om at Hjælpen nogen Sinde kom. Saa var det vel bedre at ende den ødelæggende Broderkrig saa snart som mulig, naar der dog ikke var nogen Udsigt til at se Kong Christian igen. Deri var han ganske enig med de brave danske Mænd, der i Øjeblikket stod som hans Fjender i Belejrernes Hær, hans egen Broder Mogens Gjøe, Oluf Nielsen Rosenkrans og mange andre, med hvem han alt hemmeligen havde indledet Underhandlinger, straks efter at Budskabet om Opløsningen af Kong Christians Tropper var kommet ham i Hænde. Underhandlingerne blev fortsat, og man enedes endelig om, at Henrik Gjøe skulde sende Bud til sin Konge, forklare ham, hvorledes Sagerne stod, og sige ham den Besked, at hvis han ikke inden St. Stephans Dag (2den Juledag) var kommen Byen til Undsætning, maatte København og Malmø overgives til det danske Rigsraad.

Christian II kom imidlertid ikke men sendte Bud, at man skulde holde Staden til Paaske. Derpaa var dog ikke at tænke, og den 7. Januar 1524 fandt Overgivelsen Sted. Paa den Dag saa' Københavnerne den tapre Henrik Gjøe med sine Ryttere og Landsknægte, «med oprejste Faner», som han havde betinget sig det, ride ud ad Vester Port og Syd paa, ad Køge Landevej, for at begive sig ud af Riget. Samme Dag

drog Kong Frederiks Tropper ind. Sandsynligvis marcherede de ind ad Nørreport og ud gennem Øster Port, thi de maatte kun, ifølge Overgivelsesbetingelserne, drage lige gennem Gaderne, og der maatte ikke holdes flere Soldater i Byen end Prins Christian — den senere Christian III, der var kommen til Stede under Belejringen — og Rigsraadet vilde holde hos sig.

Det var Rigshofmesteren Mogens Gjøe, der paa Kongens Vegne — sandsynligvis paa Gammel Torv — af Borgmestrene modtog Tegnene paa den øverste Myndighed, vistnok et Sværd og Byens Nøgler.

Kong Frederik I var en klog Mand og fandt det bedst stemmende med sin Fordel at vise Skaansel og Mildhed over for den vundne By. Han benyttede straks Lejligheden til at rejse et større Laan hos Borgerne, men stillede sig ellers i venligt Forhold til dem, selv til Christian II's ivrigste Tilhængere. Han overdrog 1525 Serridslev Mark og By, der var blevet ganske lagt øde under Belejringen, til København, som nu fik Plads til at udvide sig; han gav Byen et betydeligt kommunalt Selvstyre i Skattesager og gav Borgerne Ret til selv at vælge sine Borgmestre.

Ved denne kloge Optræden lykkedes det Frederik I at dæmpe alle oprørske Tilbøjeligheder. Christian II havde vel stadig et stort Parti i Byen særlig blandt de større Handelsmænd, der havde Forstaaelsen af hans store Planer med deres By, og som følte sig i høj Grad forbitrede paa Adelen; men Stemningen var dog slaaet i den Grad om, at Københavnerne i Maj 1525 besvarede den trofaste Søren Norbys Opfordring til at slutte sig til den skaanske Rejsning til Fordel for Christian II med at sende Kongen Søren Norbys Brev og deres eget afslaaende Svar derpaa. Over for saa megen Loyalitet, kunde Kongen ikke andet end vise Glathed og Medgørlighed i Spørgsmaalet om Serridslev.

Selv om Johan Ranzau snart fik Bugt med Søren Norbys Opstand, var Muligheden for et Angreb af Christian II dog ikke udelukket. Vel gik Rygterne, at den fordrevne Konge rustede sig til en Landgang i Norge; men hvem stod inde for, at han ikke en skønne Dag laa paa Reden med mange Skibe og en betydelig Krigsmagt? Derfor drev Frederik I af al Magt paa Byens og Slottets Befæstning (se herom i følgende Afsnit) og derfor holdt han nu mere end nogen Sinde Øje med Kong Christians Parti ikke blot i Hovedstaden men i alle Landets Købstæder. Hvis nogle i eders By, skrev han omtrent, er den forrige

Kong Christian «tilnegede», da skulle I forvise dennem Byen og Riget; besynderligen skulle I have Agt paa at udvise de Kvinder, hvis Mænd ere hos Kong Christian, om ikke I selv ville stande til Rette.

Der var stor Gæring i den fordrevne Konges Parti; flere af dettes Mænd, som Kong Frederik havde gjort sig mest Umage med at vinde ved sin Mildhed, synes at være faldne fra ham igen. Og der var haarde Halse imellem Christian II's Tilhængere, som nok kunde volde Kong Frederik urolige Tanker; man behøver kun at nævne Navne som Klaus Kniphof og Skipper Klement, hvoraf den første var født Københavner og Søn af en Klædekræmmer paa Østergade; den sidste har man villet gøre til Husejer paa samme Gade, men det er vist en Misforstaaelse. Som en anden Tordenskjold havde Klaus Kniphof sagt Alen og Saks Farvel, var lige som han gaaet til Søs og var bleven adlet af Christian II. Ved Nordsøens og Østersøens Kyster rystede Hansestædernes store Handelsherrer af Skræk for den dristige 25aarige Københavner-Kaper, som snappede deres Skibe væk i Mængde, og i tyske Folkeviser fra Middelalderen lever endnu Mindet om Klaus Kniphofs Bedrifter, hans ridderlige Mod og Dødsforagt. Skipper Klement gik imidlertid ledig i København, men da Frederik I's ovenanførte Brev af 1 September 1525 var udgaaet, følte han Trang til at komme bort. Det gjorde han ogsaa saa snildt, at han lod sine Modstandere betale Rejseomkostningerne for sig. Paa Reden laa de 4 Krigsskibe, som i sin Tid havde tilhørt Christian II, og som nu af Frederik I vare rustede og udstyrede til et Togt til Gulland. Blandt Folkene om Bord paa de to af dem, — det traf sig saa heldigt, at det var de to bedste — maa han have haft mange gode Venner; thi en skønne Morgen i Begyndelsen af September var de to Skibe forsvundne. I Nattens Mørke havde Skipper Klement og sagtens nogle flere af hans Parti bemægtiget sig Fartøjerne og var allerede nu langt Nord paa i Sundet.

Men den hemmelige Glæde, som Kong Christians Tilhængere følte over Skipper Klements dristige Gerning, led snart et Skaar, da der i Oktober s. A. kom Underretning til København om, at Klaus Kniphof — da han med sine Skibe laa uden for Emsflodens Munding for at indskibe Christian II's Tropper til Norge — var bleven overmandet af Hamborgerne og tillige med 75 af sine Stalbrødre, hvoraf sikkert mange var hans Bysbørn, bleven henrettet paa Hamborgs Torv.

St. Hansdag 1526 var der et ualmindeligt Røre paa Slotsholmen og i Højbrostræde. Det hed sig, at Tyge Krabbe havde været i Kongens Ærinde oppe i Karmeliterklosteret (nu Walkendorfs Kollegium) i St. Pederstræde og hentet den bekendte Munk Poul Helgesen op til Kongen paa Slottet, for at han skulde sige kgl. Majestæt sin uforbeholdne Mening om den nye Lære, som var begyndt at vække saa stor Uro nede i Tyskland.

Den nye Lære havde alt ladet sig høre i København. I 1520 havde Christian II indkaldt et Par lutherske Præster, af hvilke den ene blev Professor i Græsk ved Universitetet, medens den anden, Martin Reinhardt, synes at skulle have gjort Kongen bekendt med Luthers Lære; ud paa Efteraaret begyndte han ogsaa at præke i St. Nikolaj. Jordbunden i København var vist ganske godt forberedt for den nye Lære: thi faa Aar i Forvejen havde Arcimbold været her i København og forarget en stor Mængde, baade Lærde og Lægmænd, ved sin Afladshandel paa Torve og paa Gader. Men hvor renlivet Martin Reinhard end kan have været, og hvor vel han paa sin Tysk har kunnet belægge sine Ord, vandt han dog ikke mange Sjæle her. De katolske Gejstlige satte en ung Fyr, der kunde efterabe Folk, ud paa ham, og det faldt meget mer i de lattermilde Københavneres Smag at se ham paa Torve og Gadehjørner efterligne Mester Martin og slaa om sig, som han, med Arme og Ben, mens han plaprede en Mængde op, der næppe har været af den allermest hoviske Art. Efter Københavnernes første Bekendtskab med den nye Lære, skulde man ikke tro, at denne saa snart skulde faa Indpas i Byen.

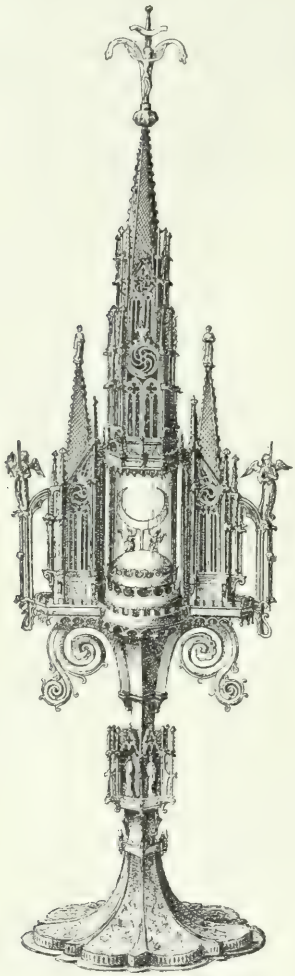

Arcimbolds Segl.

Men Misfornøjelsen med Kirkens og Gejstlighedens Tilstand var alt for stor hos alle alvorlige Mænd og Kvinder, Friskheden, Djærvheden og Inderligheden i Luthers Ord og den Lære, de forkyndte, alt for betagende til, at den kunde stænges ude. Og da Frederik I havde vundet Staden, maatte Gejstligheden vel frygte. Thi det var bekendt nok, at han som Hertug af Gottorp havde beskærmet de lutherske Præster, hvor han kunde komme til. Ved Haandfæstningen havde han imidlertid forpligtet sig til af al Evne at modstaa det lutherske Kætteri.

Det var imidlertid kun paa Papiret. Da Frederik I i 1526 var kommen til København, havde Menigmand — nogle med Forargelse, andre med

Glæde — hørt, at Kongen rolig spiste Kød paa Kirkens Fastedage og trivedes vel derved, og at Mogens Gjøe nød Nadveren paa luthersk Vis.

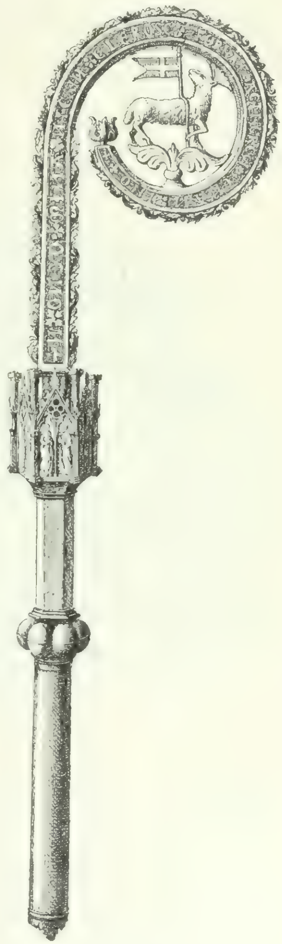
Monstrans til Fremvisning af Hostien.

Poul Helgesen, som nu stod for Kongen oppe paa Slottet, medens Mængden nedenfor blev mere og mere talrig, havde været paa samme Sted akkurat 4 Aar forinden, St. Hans Dag 1522, for at præke for Kong Christian, der havde syntes godt om hans hvasse Udfald mod den katolske Gejstligheds og Kirkes mange Brøst og hans Iver for Menigmands Oplysning. Men Broder Poul — der med Urette, og kun fordi han en Tid søgte at indtage en mæglende Stilling, har faaet Tilnavnet «Vendekaabe» — var en Mand, der ikke frygtede for at sige sin Mening. Den Dag holdt han for Kongen en Præken, der nok handlede om Herodes og Herodias, men som ved nærmere Overvejelse viste sig at indeholde saa mange Snerter til Kongen for hans Forhold til Dyveke og Sigbrit, at Kongen blev vred til Raseri, og den dristige Munk fandt det raadeligst at flygte til Jylland for at undgaa Kongens Vrede.

Men da han nu stod foran den Mand, der havde stødt Kong Christian fra Tronen, gik det ham kun lidet bedre. Vel var Kong Frederik en klog og besindig Herre, der ikke tænkte paa at bryde det Lejde, han havde givet Broder Poul, selv om hans Udtalelser om «Lutheranernes kirkerøverske Parti» ikke ret huede ham. Men da Munken efter sin Tale forlod Slottet, fik han Folkets Røst at høre; og den lød ganske anderledes nu, end da Mester Martin var her. Under Hujen og Skrigen især af Kongens Folk, der skældte ham ud for en Bedrager, en Hykler, en Ulv og en Sjælemorder, der havde ladet sig bestikke til at bespotte Kristus og Guds hellige Ord, gik han ud over Slotspladsen. Jakob Nar,

Mogens Gjøes Gøgler gik foran ham med sit Sværd og tilføjede ham alle mulige Forhaanelser, og Broder Poul troede selv, at hans sidste Dag var kommen, og at det vilde ende med, at han blev stenet.

I de følgende Aar prækedes den nye Lære i selve Byens Hovedkirke men i tilslørede Vendinger af Mænd som Klaus Tøndebinder og Frans Vormordsen, der begge var uddannede ved Universitetet. Men da Kannikerne mærkede, at de paavirkede Menigheden i den nye Læres Aand, tog de fat med Raab og Skrig, og den ærværdige Frue Kirke var Vidne til mangen stormende Scene. Da Katolikkerne var de stærkeste endnu, endte det altid med, at Lutheranerne maatte fortrække. Men dette Forhold forandredes i Løbet af faa Aar, da den nye Lære var trængt ind ikke blot i de højere Stænder, hvor mange gennem Humanismen var aandelig vakte, men ogsaa i Folkets brede Lag; her var det ganske sikkert nok saa meget de materielle Fordele, Trangen til afkaste de gamle Lænker, Vrangforestillinger om utøjlet Frihed og Lysten til at komme den lidet ansete katolske Gejstlighed til Livs, som Nidkærhed for Kirkelærens Renhed, der gjorde sig gældende.

Den sidste lundske Erkebispestav.

Reformationen tog dog først Fart i 1529, da den ansete Roskildebiskop, Lage Urne, døde, og da Hans Tausen, vistnok efter Samraad mellem Kongen og hans Søn, Prins Christian, blev kaldet til Sognepræst ved Nikolaj Kirke. Gejstligheden rasede, men Menigheden flokkedes omkring ham. Den sad ikke længer tavs og uvirksom i Kirken som før, men fik Lov at synge de danske Salmer med af fuld Hals. Selv Kvinderne var med, og Poul Helgesen forargedes over at høre dem kvæde og klynke med Noder og Lader, der mere havde Façon efter Springeviser (Danse-Sange) end efter hellige Salmer og Lovsange.

Samme Aar, 1529, blev Ambrosius Bogbinder, den landflygtige Konges Barndomsven og varmeste Tilhænger, valgt til Borgmester i København. Han var en heftig og lidenskabelig Mand, og det mærkedes snart, at Menigmand havde faaet Støtte fra oven. Om de mange voldsomme og blodige Optrin, som have fundet Sted her i Byen, mangle vi Underretning i det enkelte. Lutheranerne vilde have Lov til at høre evangelisk Præken i alle Stadens Kirker, Katolikkerne vilde nødig indrømme dem en eneste og vilde i alt Fald holde Frue Kirke uden for Kætteriet. Biskoppen lagde Krigsfolk uden for Staden og afskar den al Tilførsel for at tvinge Borgerne til at falde til Føje, og disse stormede Klostrene og jog Munkene ud. Munkene, «de fule Skalke», «de dovne Hunde», «der æde, saa Bugen struder», «de Sjæletyve» vare Genstand for almindeligt Had og have sikkert haft mange Trængsler at gennemgaa. Om «at gaa i Termin» og samle Gaver var der ikke længer Tale; de turde slet ikke vise sig paa Gaderne, og i 1529—30 stod Karmelitter- og Graabrødreklostrene tomme. De Brødre, der kunde et eller andet Haandværk, nedsatte sig og tog Borgerskab i Byen. Allerede i August 1530 kunde Helligaands-, St. Jørgens-, og St. Anne Hospital lægges sammen til én Stiftelse under Navnet Almindeligt Hospital.

Spænde, sandsynligvis til en Bispekaabe.

Kongen formanede i Januar 1530 i Breve til Byens Øvrighed Borgerne til at holde Orden i deres By og «straks at aflægge og underslaa saadan Tvedragt, Uenighed og Mytteri, som nu er foretaget iblandt eder.»

Der kan næppe være Tvivl om, at Frederik I gerne havde skredet kraftigere ind mod den katolske Gejstlighed, men ikke vovede at lægge sig for meget ud med Biskopperne og den store katolske Del af Adelen,

saa længe der var en saadan Uro i Hovedstaden, en Uro, under hvilken den landflygtige Konges Navn aabenlyst blev brugt som Agitationsmiddel. Magistraten i sin Helhed stod vel endnu paa Kong Frederiks Side og misbilligede Ambrosius Bogbinders Radikalisme; men den maatte uheldigvis bekende, at den ikke længer var i Stand til at lede Bevægelsen, saasom «her er mange Kompaner i Staden, baade Baadsmænd, Fiskere og andre Embedssvende (d. e. Haandværkssvende) saa vel som Borgere, hvilke vi ikke kunne regere i denne Handel, thi de ere alle sammen Guds Ord medfældige og den papistiske Handel og Regimente imod».

Med stigende Styrke forlangte Lutheranerne, at ogsaa Frue Kirke skulde aabnes for dem, og under Herredagen i Juli 1530 gav Kongen endelig Ordre til, at der skulde holdes luthersk Præken paa bestemte Dage og et Alter i den Anledning oprettes midt i Kirken, saa Katolikkerne samtidig kunne holde deres Gudstjeneste ved Højaltret og Sidealtrene. Med lidt Kendskab til hele det Arsenal af udsøgte Skældsord og Kraftytringer, som det ene Parti med Mesterskab benyttede mod det andet — paa Prækestolen som alle andre Steder — er det let at vide, at det maa have været nogle meget livlige Prækener, der genlød under vor Frues Hvælvinger i 1530. Det blev ogsaa til sidst for broget, og Borgerne forlangte endelig bestemt, at Magistraten skulde afskaffe den katolske Gudstjeneste. De samledes Rodevis og aflagde Ed paa at leve og dø efter Guds hellige Ord, og at de «under Liv og Hals» vilde være det gamle Hykleri og papistiske Regimente imod. Enhver, som ikke vilde sværge herpaa, skulde forvises fra Byen. Det var Begyndelsen til et fuldstændigt Opror, og det var ikke underligt, at en Del af Magistraten var i Knibe og gik til Kongen og bad om bestemte Ordrer. Men den anden Del, den, som holdt til med Ambrosius Bogbinder, mente ikke det kunde nytte og tog sig derfor paa at hjælpe sig selv. Thi nu kunde det papistiske Regimente ikke længer taales. Lutheranernes Forbitrelse fik et mægtigt Opkog ved den

Hans Tausen.

katolske Messe fra Hovedkirkens Altre paa 1ste og 2den Juledag 1530. Dette Uvæsen maatte have en Ende, og Dagen efter brød en stor Skare Mennesker, med to Borgmestre, Ambrosius Bogbinder og Peder Kempe samt flere Raadmænd i Spidsen, ind i Frue Kirke, nedrev alle Billeder, omstyrtede alle Helgenfigurer, spyttede paa dem og hug dem itu, sønderbrod Stolestader og Paneler samt rev Messebøgerne i Stumper og Stykker. Ved Byfogdens og Hans Tausens Mellemkomst blev selve Højaltret skaanet for Vold, «men hvad Forsmædelse og Skældsord de gav Kanniker, Vikarer og andre fattige Præstemænd, er langt at sige af».

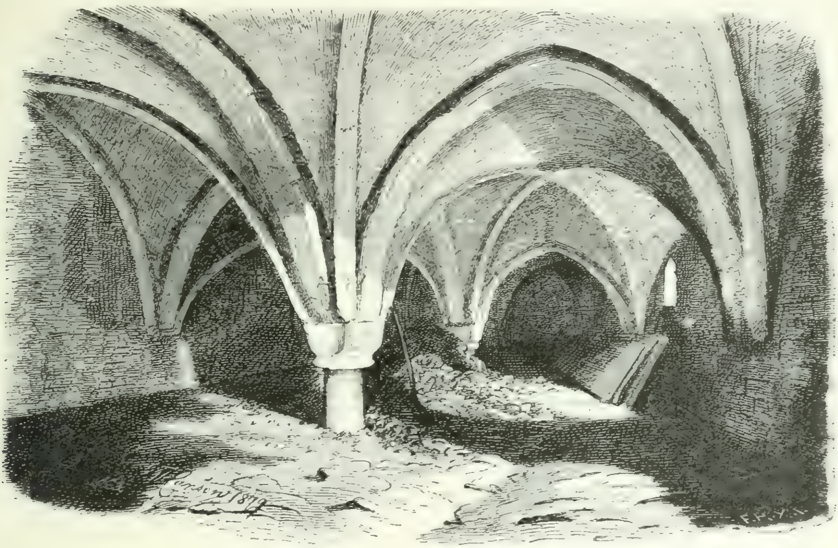

Konsistoriebygningen, en Levning af den gamle Bispegaard, i Universitetsgaarden.

Et saadant Optrin som dette kunde umuligt foregaa, uden at Stemningen i Byen overvejende maatte være for den nye Lære. Man ser heller ikke, at Kongen tog sig videre af Sagen. De Mænd af Almuen, der havde revet Billederne ned og talt alt for bespottelig mod Gud og hans Helgene, synes at være blevne straffede, men hverken Katolikker eller Lutheranere opnaaede deres Ønske, at blive eneraadende over Stadens Hovedkirke; thi Kongen lod den lukke for alle og enhver. Dog endte Sagen til sidst med Katolikkernes Sejr; thi i November 1531 blev det tilladt disse atter at benytte Kirken og benytte den alene.

Men denne Frederik I's Holdning, der vel kunde være dikteret af en naturlig Ængstelse for den stærke demokratiske Bevægelse, som Reformationen viste sig at indeholde, og som ogsaa gav sig Udslag over

for den verdslige Magt, passede ikke det yderliggaaende Parti af Københavns Borgere. Den landflygtige Konge, raisonnerede de, vilde ganske anderledes have forstaaet at benytte Bevægelsen til at holde Katolikkerne nede. Straks rejste hans gamle Tilhængere Hovedet igen, og de gik ikke frem i det skjulte. I et Møde paa Raadstuen i 1531, sandsynligvis i Anledning af Rygter om at Frue Kirke skulde aabnes for Katolikkerne men lukkes for Protestanterne, rejste Ambrosius Bogbinder sig og sagde højt og lydeligt, «at han vidste 300 paa sin Haand, der vare besvorne med

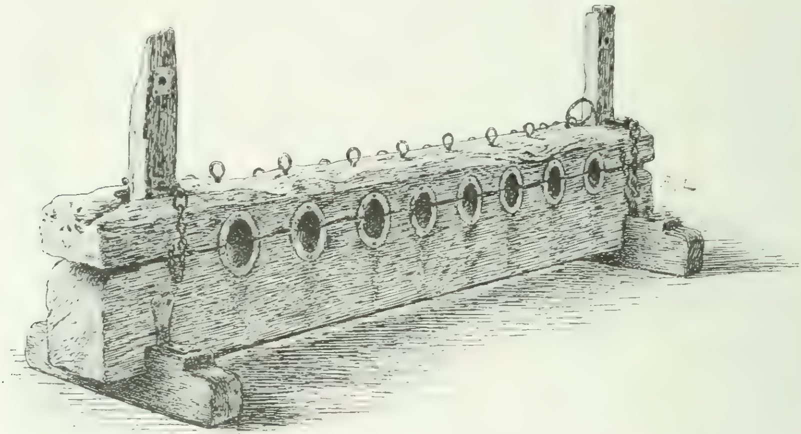

Hvælvinger under Konsistoriebygningen.

ham», og at «hvis ikke Kong Frederik vilde hjælpe dem mod Biskoppen, finge de vel en anden Herre, som vilde forsvare dem» og hvad den Prædikanter angik (sagtens den Præst for hvem Frue Kirke særlig var bleven lukket), «da var det vel at befrygte, at han mere vilde prædike Kong Christian til gode end vor naadige Herre og Konge.»

Foreløbig maatte Frederik I se igennem Fingre med denne Udtalelse, thi i Løbet af Sommeren var der indløbet Rygter fra Holland om, at det nu endelig var lykkedes Christian II at faa samlet en Krigsmagt. Københavnerne kom derover i stærk Bevægelse. De havde af Fornuftgrunde sluttet sig til Frederik I, men deres Hjerter havde aldrig

været med i den Handel, og Kongens Mænd fandt, at der var megen Skalkhed blandt Københavns Borgere». Med feberagtig Hast arbejdede Frederik I paa at udbedre Byens Befæstning, thi han frygtede, at den landflygtige Konge først vilde søge til sin gamle Hovedstad og søge at faa den i sin Vold. Hans Glæde var derfor lige saa stor som Københavnernes Skuffelse, da der i Slutningen af 1531 kom Budskab, at Kong Christian var landet i Norge. Nu gik det ud over hans før saa højt talende Venner. Ambrosius Bogbinder og hans Tilhængere i Raadet mistede deres Bestillinger som Borgmestre og Raadmænd. Omtrent samtidig satte Katolikkerne deres Sejr igennem med Frue Kirke som

«Stokken» d. e. Gabestokken fra Københavns Raadhus.

foran omtalt, saa det lutherske Folkeparti maatte bekende, at det var slaaet paa alle Punkter.

Dog var det ikke lyse Dage for Frederik I. Thi det store Antal Krigsfolk, som han havde samlet i Staden for at værge den mod et muligt Angreb af Kong Christian, tærede stærkt paa hans Pung, og da han trods alle Laan af rede Penge og Kirkesølv, til sidst var ganske læns, gjorde Landsknægtene i Januar Mytteri mod deres Hovedsmænd. Det truede med at blive meget alvorligt, men Joakim Rønnov, der indsaa, at et Angreb af den landflygtige Konge i et saadant Øjeblik vilde være afgørende, fik med stor Snildhed Striden bilagt.

Kun et halvt Aar senere — 24. Juli 1532 — kom Kong Christian til København, men rigtignok paa en anden Maade, end det var frygtet

og haabet; han havde opgivet alt Haab og Tro paa sin Sag og overgivet sig mod frit Lejde til Kong Frederik. I dennes Vold befandt han sig nu om Bord i det Orlogsskib, der laa ude paa Strømmen, og som gav Københavnerne nok at tænke paa.

Men inde i Helligaandskirken forhandlede den Adel, hvis Vinger han saa gerne havde villet stække, om hans fremtidige Skæbne. Den blev, som hans Fjender kunde unde ham den, evigt Fængsel bag Laas og Slaa.

Der kan næppe være Tvivl om, at den svigefulde Behandling, der blev Kong Christian til Del fra hans Farbroders Side, i høj Grad paavirkede Folkestemningen til Gunst for ham. Da Skibet efter en Uges Forløb satte Sejl og gik til Søs paa ny, uden at den kronede Fange havde været i Land, forstod Københavnerne, at alle deres Forhaabninger var forbi, og med bange Anelser fulgte de det bortsejlende Skib.

I Foraaret det følgende Aar døde Frederik I og i Juni—Juli Maaneder var Herredagen samlet i København for at vælge en ny Konge. Foreløbig var al Magt i Rigsraadets og Prælaternes Hænder, og disse sidste ønskede at smedde, medens Jærnet var varmt. Det gjaldt at binde Munden paa Hans Tausen, »al Lutherdommens Fænikedrager« (ɔ: Fanebærer), der blev udlagt som Ophavsmand til og Anstifter af hele Kætteriet i København og Urolighederne i Frue Kirke. For disse Gerninger, for hans haanlige og hovmodige Ord mod Bispen i Roskilde samt endelig for Udbredelse af Vranglære om den hellige Nadver blev Hans Tausen stævnet til at møde paa Københavns Raadhus den 14 Juli 1533, der at stande til Rette for en Domstol, bestaaende af 17 Rigsraader, 9 Prælater med Roskildebispen i Spidsen, Københavns og Malmøs Borgmestre og Raadmænd samt menige Borgere af Staden.

Dommen blev afsagt efter en varm Disputats mellem Hans Tausen og Povl Helgesen. Da denne lidenskabelige Mand er vor eneste Hjemmel for Begivenhederne paa Raadhuset den Dag, tør man vist ikke ubetinget stole paa hans Beretning, at Mester Hans blev sat til Vægs og ikke formaaede at klare for sig. I alt Fald led den Udtalelse, der blev afgørende for ham, ikke af nogen Uklarhed; han kunde ikke erkende Romerkirkens Nadvere for et Sakramente, sagde han. Dette var aabenbart Kætteri, og Dommen faldt ogsaa straks efter; Mester Hans burde lide efter Loven og staa til Rette efter Københavns Stadsret, d. v. s. straffes paa sin Hals.

Medens Hans Tausen og Povl Helgesen udkæmpede deres teologiske Duel inde i Raadhus-Salen, blev Menneskestimlen udenfor paa Gammeltorv mere og mere sammenpakket og mere og mere højrøstet. Og af de Raab og Ord, som lød der ude fra, fik de katolske Rigsraader og Prælater det tydeligste Indtryk af, at deres Liv ikke vilde være meget værd, om Dommen paa Hans Tausen blev uldbyrdet. Thi den lutherske Prædikant var i høj Grad elsket i København, hvis Borgere saa' op til ham som den naturlige og paalidelige Fører i denne urolige Tid. Et Par Mænd af Magistraten blev sendt ud for at tale Mængden til rette. Men Raabene og Skældsordene blev kun lydeligere derved, og da de gode Mænd kom ind igen, havde de noget at berette, der nok kunde gøre Indtryk paa de hævnlystne Katolikker.

Landsknægt i det 16. Aarhundrede.

Thi det var ikke Københavns Borgere alene, der, velrustede og kampivrige, fyldte Torvet for at værge deres Præsts Liv og deres egen aandelige Frihed. Blandt Borgerne saa's en Mængde bevæbnede Matroser og Soldater fra den lybske Flaade, der laa ved Dragør under Lybeks nye Borg mester, Jørgen Wullenwewer. Denne Mand, Føreren for det lutherske og demokratiske Parti i Lybek, var med en Flaade kommen til København for at bevæge det danske Rigsraad til at slutte Forbund med dets gamle Fjende mod Hollænderne. Men Rigsraadet havde alt da, af Hensyn til Hertug Christian, den mulige Tronfølger, taget Parti for Hollænderne, hvorfor Jørgen Wullenwewer nu satte sin Lid til den fangne Konges Venner og viste sig meget villig til at understøtte dem over for Prælaterne og Adelen, til hvilken han selv nærede det dybeste Had.

Tilstedeværelsen af de lybske Matroser paa Gammel Torv var et Bevis paa, at der var storpolitiske Planer i Gære, hvis Betydning man ikke turde underkende, og aldrig saa snart var Dødsdommen udtalt

over Mester Hans, før den gamle Dannemænds Forbon blev bragt til Anvendelse. Ved den lod de strenge Rigsraader og Prælater sig formilde, dog paa Betingelse af, at Mester Hans blev forvist fra Sjælland og Skaane og ikke mer maatte befatte sig med at skrive og trykke Bøger; desuden blev det bestemt, at Præsterne i København skulde alene indsættes af Biskoppen i Roskilde.

Det var i sidste Øjeblik, at de høje Herrer nødtvungent lod sig formilde. Thi Folkehoben derude truede nu under vældig Raaben og Skrigen med at sprænge Raadhusets Døre og selv hente Hans Tausen ud. Det vilde man ikke afvente; han fik Lov at gaa og blev modtaget med øredøvende Jubel, da han viste sig paa Torvet. De katolske Rigsraader og Prælater fik derimod en helt anden Musik at høre; Joakim Rønnov vakte især Folkets Forbitrelse, og han maatte døje den Ydmygelse at nødsages til at tage sin Tilflugt til Hans Tausens Beskyttelse, og under hans Ledsagelse begive sig til Bispegaarden, der laa paa det nuværende Universitet's Plads.

Denne Hans Tausens Optræden har mulig bidraget til at formilde Biskoppen i den Grad, at han efter en ny Dannemænds Forbon tillod Mester Hans atter at prædike i København, dog «uden al Skældsord og Tale . . . ydermere eller videre, end den hellige Skrift indeholder og medgiver»; dertil skulde han være Bispen hørig og lydig og vide Hs. Naades og Kirkens Gavn af yderste Formue at fremme.

Herredagen var atter bleven opløst, men Kongevalget havde ikke fundet Sted; man havde ikke kunnet enes, og Sagen var bleven udsat til næste Sommer. Det gjaldt for Københavns Borgere at nytte dette Aar; thi man kunde vente at faa en Barnekonge under Formynderskab af katolske Adelsmænd og Prælater. Reaktionen var alt godt begyndt; nu sidst paa Herredagen havde Biskopperne faaet deres fulde Myndighedsomraade igen.

Men det var ikke blot Hovedstadens Borgere, der vare opsatte paa at møde den voksende katolske Reaktion. I Malmø var man endnu mere ivrig for den nye Lære end i København, og her havde man i Christian II's betroede Mand, Borgmester Jørgen Kock, en Westfaler af Fødsel, en baade snild og dristig Fører. Han var nøje knyttet til København, gift med Walter Kniphofs Enke og saaledes Stifader til den berømte Klaus Kniphof og en gammel Ven af Ambrosius Bogbinder. Han ejede ogsaa en Gaard i København i St. Færgestræde. Da Rigsraadet i 1533 havde afslaaet Jørgen Wullenwewers Tilbud om Forbund

med Lybek, havde Jørgen Kok indledet Underhandlinger med ham og faaet ham til at gaa ind paa sin store og dristige Plan at hejse den fangne Kong Christians Flag og med det som Mærke at rejse Borgere og Almue til Kamp imod Adelsvælden og Katolicismen. Han havde indviet sin Ven Ambrosius i Planen, og denne havde i Foraaret 1534 været i Lybek og udarbejdet den videre. Aftalen blev, at saa snart en lybsk Flaade viste sig i Sundet, skulde København og Malmø overgive sig til dens Anfører og optages i Hanseforbundet; den lutherske Lære skulde indføres, den fangne Konge genindsættes, og Adelen udjages af Landet.

Det var kun en Fremmed som Jørgen Kock, en Mand der ikke fra Barndommen havde sin Fædrenestads Had til Lybek i sig, som kunde vente, at der kunde komme noget godt til København fra den Kant. Mærkeligere var det, at Københavnere som Ambrosius og Hans Bogbinder og saa mange andre kunde gaa ind paa Planen, og at de kunde gøre det, er kun et Udtryk for den Trolddom, der for dem var ved Christian II's Navn. For at faa ham fri var intet Offer for stort. Men i den Kontrakt, som sluttedes mellem Lybek og den fangne Konges Slægtning, den unge og krigslystne Grev Christopher af Oldenborg, stod der ikke et Ord om Kong Christians Genindsættelse paa Danmarks Trone. Det var kun fra Jørgen Wullenwewers Side en Madding, der blev sat paa Krogen for at fange Menigmand i København ind for Lybeks Interesser. Derimod stod der, at Lybek forpligtede sig til at hjælpe Grev Christopher til at udfri Kong Christian af Fængslet, men som en hemmelig Bestemmelse var der føjet til, at det kun var paa den Betingelse, at Kongen blev udleveret til Lybek, indtil der var truffet en «venskabelig» Overenskomst med ham, d. v. s. indtil han var bleven presset til at gaa ind paa Lybeks Fordringer. Og de var sikkert ikke blevne til Københavns Gavn og Glæde.

Medens Grev Christopher med en velrustet Styrke paa en lybsk Flaade sejlede fra Trave og satte Kurs efter København, drog Jørgen Kock hemmelig hertil med sine Folk fra Malmø og holdt sig skjult i Ambrosius Bogbinders Gaard paa Hjørnet af Højbrostrædet og Amagertorv. Det var hans Hensigt, naar Slotsherren den følgende Søndag fra Slottet gik i Kirke, at overfalde ham og derefter overrumple Slottet og saaledes at faa fast Fod i Byen. Men Slotsherrens Følge var for stort, Vagten for stærk, og Jørgen Kock vovede ikke Forsøget. Han stillede sig da meget høflig an og lavede det saa, at Slotsherren, Johan Urne, fandt sig

forpligtet til at byde ham til Gæst hos sig paa Slottet. Men Borgmesteren mødte med saa mange Svende, at Johan Urne fattede Mistanke, han lod hurtig alle Vagter forstærke, og Jørgen Kock maatte atter opgive Tanken om at gøre sig til Herre paa Slottet.

Det fik nu ikke saa meget at betyde, thi snart efter kom der Underretning om, at Grev Christopher var under Opsejling med den lybske Flaade. Den 22. Juni ankrede han ved Hvidøre, og alt kom nu i Bevægelse. Ambrosius Bogbinder og Jørgen Kock drog straks ud til Kongsgaarden, hvor Greven sagtens havde taget Ophold, og traf nærmere Aftaler med ham. Johan Urne sendte Bud til Befalingsmanden over Krigsmagten paa Sjælland Anders Bille til Søholm og bad ham komme til Byen samt opfordre Adel, Købstadmænd og Bønder til at komme saa mandstærke til København som muligt.

Grev Christopher af Oldenborg

Men Grev Christopher afskar hurtig al Forbindelse mellem Landet og Byen. Den 23. Juni stod han i Roskilde, hvor han erklærede Biskoppen, der var inde i Hovedstaden, for afsat, den 24. var han i Køge, og alle Vegne optraadte han som Bøndernes Forsvarer mod Adelen. Men ikke blot disse og Borgerne i Købstæderne sluttede sig til ham, selv Anders Bille gik over til ham og svor ham Huldskab og Troskab.

Medens Grev Christopher laa i Køge, var der stor Spænding i København. Ambrosius Bogbinders Parti var vokset stærkt ved Grevens hurtige Fremgang, men der var dog endnu besindige Folk, som søgte at holde igen paa Brushovederne. Joakim Rønnov lod Borgerne stævne til Byting, og her paa det gamle Tingsted for Enden af Raadhusets Gavl stod han frem og bad for Guds og Rigets Velfærds Skyld Borgerne at holde fast ved deres Troskabsed og ikke lade sig lokke af Grev Christopher, hvis Tyranni og Troloshed han afmalede med stærke Farver. Han selv skulde redelig staa paa deres Side imod Greven og vove Liv og Gods.

Men Stemningen var alt for ophidset imod Prælaterne, til at nogen vilde lytte til hans besindige Ord; der faldt Trusler og haarde Ord imod ham, og han maatte liste sig bort fra Tinge; Folk satte efter ham, trængte ind i Bispegaarden og ledte efter ham overalt. Da man ikke fandt ham, troede man, at han var paa Vejen over til Slottet, hvor han kunde vente at finde Beskyttelse hos Slotsherren. Og da de vrede Københavnere nede i Byen mødte nogle Mænd, der skulde bære en Kiste fra Bispegaarden over paa Slottet, troede de straks, at Joakim Rønnov var gemt i den, og brød den op, dog uden at finde den, de søgte.

Ogsaa fra Borgerne selv lød der advarende Ord. Den gamle Raadmand Jens Kammersvend bad sine Bysbørn komme det gamle Ord ihu: Før vokser Figen af Hylderod, før Tysken vorder de Danske god. Om Lybekkerne nu lokkede nok saa meget med Venskabs Farver, skulde de dog nok en Dag vise sig som Landets værste Fjender.

Men alt forgæves. De Farver, Lybekkerne lokkede med, den Lutherske Gudstjenestes fri Udøvelse og Christian II's Frigivelse, stak Københavnerne alt for meget i Øjnene til at de kunde modstaa. Nu, da Biskoppen og Slotsherren vare afmægtige paa Grund af Grev Christophers Nærværelse kunde man selv straks sætte det første igennem, og den 2. Juli blev Katolikkerne for bestandig sat ud af Frue Kirke og den lutherske Gudstjeneste endelig indført.

Men den anden Betingelse stod det til Lybekkerne alene at opfylde: Christian II's Løsladelse. Københavnerne havde ikke tidligere, under Frederik I, vist sig saa trofaste imod hans Minde, som man skulde tro efter den vemodige og skønne Sang fra Tiden før hans Fængsling om den gamle Ørn, der fløj bort med sine Unger smaa:

De andre Smaafugle bleve saa vilde
De vidste dennem ingen Raad.

Herre Gud, da hjælpe den fattige Ørn,
Som flyver i vildne Hede,
Han ved sig hverken Læ eller Ly,
Som han kan bygge sin Rede.

Men det var netop det Parti, Barndomsvennen Ambrosius's Parti, hos hvem denne Stemning var den fremherskende, som for Øjeblikket havde Magten, og derfor holdt Københavnerne under Underhandlingerne

med Grev Christopher fast paa, at først naar Kong Christian var fri af Fængslet, vilde de overgive Byen til Greven. Det var en vanskelig Sag for denne at klare; thi ifølge den før omtalte hemmelige Bestemmelse i hans Kontrakt med Lybekkerne skulde den fangne Konge jo udleveres til dem. Men hvis det blev aabenbaret, var Københavnerne sikkert hurtig blevne færdige med Grev Christopher. Han forsikrede da at han kun handlede paa Kong Christians Vegne, og at Kongens Befrielse skulde ske, saa snart det paa nogen Maade lod sig gøre. Københavnerne faldt til Føje — mulig var de ogsaa noget paavirkede af, at den gavmilde Greve lovede dem et Bælte Land paa en Mils Bredde uden om Byen, og den 16. Juli overgav de deres By til Grev Christopher.

Landsknægt fra det 16. Aarhundrede

Slottet havde imidlertid ikke overgivet sig, og Greven maatte i Begyndelsen opslaa sin Bolig i Degnegaarden, der laa, hvor nu Universitetsbiblioteket ligger. Og Johan Urne syntes at ville bide fra sig. I Byen gjorde man Anstalter til at storme Slottet, og herfra lod Slotsherren Natten mellem den 18. og 19. Juli Kanonerne tordne over imod Byen og de paa Stranden samlede Baade og Tømmerflaader. Men Besætningen havde for mange Forbindelser i Byen, til at han kunde stole paa den, og den 24. Juli overgav han Slottet og Bremerholm med sine Magasiner og Orlogsskibe til Grev Christopher. Ambrosius Bogbinder og hans Venner, Hans Bøse og Niels Tøndebinder, blev Borgmestre, og Christian II's Parti havde nu fuldstændig Magten i København.

Medens Grev Christopher sad paa Slottet og forlystede sig snart med Vin og Fjas med Kvinder, snart med Læsning i Homer og i latinske

Skrifter, hvilket viser, at han fulgte med i Tidens Dannelse, faldt hele Danmark Østen for Lille Bælt ham til Føde næsten uden Sværdslag, og i Jylland rejste Skipper Clement den fangne Konges Fane. Men trods denne Fremgang havde Københavnerne dog faaet Færten af, at Greven ikke var Mand for at klare Vanskelighederne, og han maatte høre mange haarde Ord, som da Niels Tøndebinder sagde ham op i Øjnene, at hvis han ikke mægtede at sætte den fangne Konge paa Danmarks Trone, skulde han snart blive vippet af Pinden.

Luntebøsse,
16. Aarhundrede.

Imidlertid var den ivrig lutherske Hertug Christian, Frederik I's ældste Søn, i Juli bleven hyldet som Konge af den jyske og den fynske Adel. Religionsspørgsmaalet var saaledes fuldstændig traadt tilbage, nu var det Folkepartiet i Forbund med Lybek, som stod mod Adelspartiet i Forbund med Holsten og Sverige. Fra Holsten belejrede Hertug Christians Feltherre, Johan Ranzau, Lybek, og fra Sverige faldt Gustav Vasa ind, erobrede Halland og Bleking og foruroligede Skaane, og inden 1534 gik til Ende, slog Johan Ranzau Skipper Clements Almuehær ved Aalborg. Og den i Begyndelsen saa heldige Grev Christopher var ikke i Stand til at gribe ind imod de baade i Øst og Vest fremtrængende Fjender.

Jørgen Wullenwewer, hvis Magt i Lybek var i stærk Dalen, og som saa, at Grev Christopher ikke kunde udrette noget, fandt nu en ny Straamand for den fangne Konge i en anden Slægtning af denne, Hertug Albrecht af Mecklenborg; i November 1534 bragte han et Forbund i Stand imellem ham og Lybek, Stralsund, Wismar og Rostock, hvori det bestemtes, at Hertugen skulde være Regent i Danmark, saa længe Christian d. II levede, samt bestige Tronen efter hans Død.

Om denne Bestemmelse anede man i København lige saa lidt som om Lybeks Fordring paa Christian II's Person i Kontrakten med Grev Christopher. Københavnerne modtog med Glæde Underretningen om hans Fremtræden paa Skuepladsen og sendte Bud paa Bud til ham om at komme sig til Hjælp. Men Hertugen forhastede sig ikke; han var lad af Naturen, manglede Penge og stolede ikke ret paa sine Forbundsfæller. Da han endelig i April 1535 kom til København, blev Borgerne

meget skuffede over, at han kun havde 40 Ryttere og 1 Fane Knægte med sig, men ikke mindre end 100 Hunde.

Grev Christopher saa' ikke meget blidt til denne Medbejler til den forventede Magt og Ære og lod ham bo paa Bispegaarden, medens han selv vedvarende residerede paa Slottet. Men Ulykken skulde snart forene dem. Johan Ranzau rensede ved Slaget paa Oksnebjerg 11 Juni 1535 Fyn for Fjenderne; Peder Skram slog den lybske Flaade og erobrede Korsør Slot, og Vejen var saaledes fri til Sjælland for Hertug Christian, der alt den 17. Juli stod med sin Hær i Køge, medens Peder Skrams Skibe var Herrer i Sundet.

Det begyndte at se mørkt ud for Københavnerne. Lybekkerne var blevne bankede af baade i Fyn, ved Helsingborg, hvor selv den berømte Oberst Marcus Meyer havde lidt et stort Nederlag, og til Søs. Christian II's Befrielse og Genindsættelse syntes nu kun at kunne komme fra Kejseren. Til dette Haab klyngede Folkepartiet i København sig, og Belejringen begyndte den 24 Juli 1535; henimod Aften rykkede Kong Christian III — thi han var i Marts bleven hyldet som Danmarks Konge i Viborg — frem med sine 6000 Mand og indesluttede København fra Landsiden. Kongen slog ligesom 12 Aar tidligere, da han som Prins havde ligget foran København med Johan Ranzau, sin Lejr paa Serridslev Mark, hvor Skanser og Grave fra den sidste Belejring endnu lod sig bruge. Kongens Hovedkvarter synes senere at have været uden for Vesterport. Lejrvolden har altsaa ligesom tidligere, strakt sig fra St. Anne Bro, langs Fredericiagade og i en Bue uden om Byen til Kalvebodstrand.

Christian III havde ikke Mandskab nok til ogsaa at besætte Amager, som derfor var aaben for København og af stor Vigtighed for Byen som Forraadskammer. Belejringen var derfor ikke synderlig virksom; man kanonerede løs paa hinanden med større eller mindre Held, og et Skud som det, der sendte en Kugle paa en Gang gennem tre ugudelige Landsknægte, der sad og pølede Brændevin i sig ude i Lejren, var længe Genstand for Omtale. Ude i Lejren lærte man snart «den vrede Slange» at kende, en Kanon, der stod paa Jærmers Skanse, og som en Dag dræbte nogle Drabanter i Kongens eget Telt. For Resten leverede man hinanden Smaafægtninger paa Fælleden (o. Terrainet mellem Dronningens Tværgade og Gotersgade, Rosenborg Have og Eksercerplads o. s. v.) mellem Lejren og Byen, og Adelsmanden Niels Stisen herinde fra var snart paa sin musegraa Hest saa bekendt for sin Dristighed, at

alle Lejrens Bøsser blev rettede imod ham, saa snart han viste sig uden for Porten. Det var kort sagt endnu en Gentagelse af Belejringen i 1523.

Men inde i Byen var Stemningen en ganske anden end dengang. Da havde der hersket Frejdighed og god Fortrøstning; nu var man nærmest forsagt. Thi der herskede alle Vegne den største Forvirring. De fremmede Høvedsmænd, Greven og Hertugen og den sidst ankomne lybske Fører, Grev Johan af Høya, saa skævt til hinanden og var uenige om alt. Jørgen Kocks Nærværelse gjorde det ikke bedre, og Ambrosius var den virkelige Herre i Staden. Det fik alle at mærke, som hørte til det andet Parti; ingen dog mere end den gamle Jens Kammersvend, som i sin Tid havde advaret Københavnerne mod at indlade sig med Lybekkerne. Han blev nu anklaget for at have talt ilde om den fangne Konge og for at have staaet i hemmelig Forbindelse med den fjendtlige Lejr. Det første hverken kunde eller vilde han nægte, og det var der mange Vidner paa; men det sidste kunde han ikke overbevises om. Stemningen var dog saa ophidset imod ham, dels fordi han — som Borgermand — havde haft noget at udsætte paa den fangne Konge, dels maaske ogsaa fordi han var Katolik, at Grev Christopher paa Ambrosius' Anklage og paa Borgernes indtrængende Anmodning lod ham halshugge den 9. September.

Men det hjalp ikke paa Forholdene udad til, at man gjorde kort Proces med Modstanderne i Staden. Ved et stort Udfald den 14 September blev de Belejrede slaaet tilbage og mistede en Mængde Folk. Og i de første Dage af November blev en stor lybsk Flaade, som skulde forsyne København med Fødevarer og friske Tropper, fuldstændig slaaet i Sundet af Peder Skram og den preussiske Admiral Johan Pein.

Nu var det maaske først, at man i København fik at vide, at Jørgen Wullenwewer var styrtet i Lybek, og at Fredspartiet der var kommen til Magten. Dette forandrede ganske Forholdene for den fangne Konges Parti, og selv Ambrosius Bogbinder var ikke utilbøjelig til at slutte Fred. I Følge med en Raadmand og to københavnske Borgere drog han i Efteraaret med kongeligt Lejde til Fredsmødet i Hamborg, men kom ulykkeligvis for sent og rejste videre til Christian II's Svigerinde, Regentinden af Nederlandene, for at bede hende og Kejseren om Hjælp til at faa den fangne Konge befriet og indsat i sine Rettigheder paa ny.

Det var en streng Vinter, det Aar Ambrosius var paa sin farlige Færd i Nordtyskland og Nederlandene. Men Kulden var for saa vidt de

Belejredes Vedkommende, som den jog de kongelige Skibe i Vinterleje, saa Skuderne fra Wismar og Rostock stadig kunde proviantere Byen. Og saa stærk var Vinterkulden, at den tvang selve Peder Skram til Uvirksomhed, om end ikke den tog Livet af ham, som den gjorde ved en af hans Officerer, Ulrik Pens, der Flæskesondag, 27. Februar, fros ihjel i sin Køje.

Men med første aabne Vande var Peder Skram igen paa Færde og gjorde Jagt paa Skibene, der bragte Proviant fra Tyskland, saa det snart begyndte at se galt ud for de Belejrede. Ogsaa paa anden Maade tog Sagerne en uheldig Vending for dem, idet Lybek sluttede Fred med Christian III i Februar 1536.

Mange af Borgerne begyndte nu at tabe Modet, og havde gerne overgivet sig; men Ambrosius, Grev Christopher og Hertugen var endnu de stærkeste, og de mange Breve fra Belejringshærens Overster og fra selve Kongen til Byens Indbyggere, i hvilke de paa det mest indtrængende opfordredes til ikke længer at modstaa de overlegne Kræfter, blev afviste af Grevens Folk og kom næppe nogen Sinde Borgerne i Hænde. «Have vore Breve» — skriver Christian III — «tidt og ofte været dèr for Porten, eder dermed at undervise og tilkendegive, og maatte dog samme Breve, som vi nys formærket have, ikke indkomme udi Byen eller eder til Hænde for Nogle, som det forhindret have».

Men da det Haab, som Københavnerne havde sat til Lybek, blev slukket, blev ulykkeligvis et andet lige saa lygtemandsagtigt tændt. Ambrosius kom hjem, vistnok i Marts, med Budskab om, at Kejser Carl V nu for Alvor vilde hjælpe sin fangne Svoger; det gjaldt kun at holde ud en ringe Stund endnu. Selv ikke Malmøs Overgivelse April 1536 formaaaede at lægge nogen Dæmper paa Københavnernes Glæde. Kejserens Ord! Det var noget andet end Løfter i Lybekkernes Mund om Guld og grønne Skove.

Men Ventetiden blev lang, thi Kejseren fik andet at tænke paa, eftersom han atter kom i Krig med Frans I af Frankrig; og de Begivenheder, der indtraf i Tidens Løb skulde ikke bidrage til at holde Modet oppe. Midt i Maj saas over det flade Amagerland en stor Flaade paa 38 Skibe, der bragte Proviant fra de nordtyske Byer. Men den brandenborgske Flaade, der laa paa Reden, gik imod dem og ødelagde dem, saa at kun 8 slap ind. Det var en Ulykke, som maatte føles haardt, thi da var der allerede en saadan Dyrtid i Byen, at en Skæppe Rug

kostede 13 Mark dansk, 1 Td. Malt 6 Mark, 1 Td. Øl 20 Mark, 1 Pot tysk Øl 8 Sk., 1 Æg 4 Sk., en ganske lille Aal 10 Sk. En Kalv 60 Mark, en Gaas 2 Mark, et Lam 10 Mark, et Par Høns 4 Mark, en Krage 8 Sk., en Due 12 Sk., en røget Sild 2 Sk. og en lille Torsk 2 Mark. 1 Td. Smør kostede under almindelige Forhold 15 Mark, men da Prisen nu var 2 Mark for 1 ℔, var den altsaa for Smørrets Vedkommende steget til det tredivedobbelte. Omtrent 1 Maaned senere kostede derimod 1 Td. Malt ikke mindre end 160 Mark og 1 Skæppe Byg 20 Mark; da synes Smørret at være sluppet op, men 1 ℔ Kogefedt har naaet en Pris af 12 Mark, i vore Penge c. 225 Kr.!

Denne voldsomme Prisstigning staar sikkert i Forbindelse med, at Amager den 18. Juni blev erobret af Christian III, og dermed blev al Tilforsel fra dette Københavns Spisekammer afskaaret. Det var det føleligste Slag, der endnu var tilføjet de Belejrede, og nu vilde Fredspartiet ikke fortsætte Modstanden længer. Ansete Mænd af dette, Thomas Guldsmed, Morten Stenhugger, Markus Ræv, Lars Bagge o. fl. a. havde allerede i al Hemmelighed faaet fat paa Hertug Albrechts Præst og Haandskriver, Henrik med Tilnavnet Parvus (den lille), og søgt at overtale ham til at snige sig ud til Lejren og meddele Kongen, at han kom paa 300 Borgeres Vegne for at give ham deres Brøst og Hungersnød til kende, hvorledes de nu efter Amagers Erobring ikke kunde holde Byen 14 Dage endnu, samt dertil angive Kongen, hvor han med størst Held kunde angribe Byen. For at gøre Kongen, sikker paa, at han ikke var Forræder, skulde han blot meddele ham, at Jens Kammersvends Enke sagde god for ham.

Henrik Parvus var imidlertid gaaet lige hen og havde aabenbaret sin Herre, Hertugen, hele Anslaget. Men Hertugen mente, at det var bedst, han kom ud i Lejren alligevel for at se at lokke Kongen til et Angreb, under hvilket Hertugen saa vilde falde ham i Ryggen. Dernæst skulde han uden at tale om det til Ambrosius, ganske privat forhøre, om der var nogen Mulighed for Hertugen til at slippe bort, thi han var led og ked af det og vilde gerne, om han kunde faa Lejde, «drage af Landet med en hvid Kæp i Haanden». Efter at Amager var taget, kneb det svært for ham at bjærge den daglige Føde til sig og sin Hustru, der tilmed ventede sin Nedkomst hver Dag. Hans hele Beholdning var 2 Td. Mel og 2 Fade Vin.

Da Henrik Parvus, vistnok Dagen efter Amagers Fald, kom ud i Lejren, blev han imidlertid grebet som Spion. Borgernes Anslag beret-

tede han af sig selv, men Hertug Albrechts Ærinde, der jo stemplede ham som dennes betroede Mand, rykkede han først ud med efter at

Christian III.

være bleven pint, og endelig kom hans sidste Bestilling for Dagen, at udspejde Stemningen og Tilstanden i Lejren for Ambrosius, da han var bleven pint anden Gang.

Opdagelsen af Fredspartiets Plan at spille Kongen Byen i Hænde gav imidlertid Ambrosius Borgmester noget at tænke paa. Et var sikkert: skulde denne Modløshedens Aand slaas ned, maatte det ske snart og eftertrykkeligt. Dagen efter Amagers Fald kom der Ordre fra Magistraten (ɔ: fra Ambrosius) til Borgerne om den følgende Dag, altsaa d. 20. Juni, at give Møde paa Gammel Torv, naar de kom fra Kirke. En talrig Mængde kom til Stede, især var der mange Fattigfolk og Smaakaarsfolk; de begyndte at forhandle om Midler til at afværge Hungersnøden. Man vidste ikke bedre Raad, end at anmode «Byens Forstandere» om enten at hjælpe til Kost og Fetalje, eller at give Fattigfolk Lov til at forlade Byen. Sultne var de og bitre over, at Krigspartiet ved Hjælp af Grevens Folk tvang dem til at udholde denne vanvittige Belejring, og endelig hørtes der, vistnok paa Tilskyndelse af Anders Halager, Raab om, at nu var Maalet fuldt, nu vilde Borgerskabet ikke finde sig længer i dette Tyranni. Det var sandsynligvis en saadan Udtalelse, Ambrosius ventede paa. Han og en anden af Borgmestrene, Hans Bøse, synes at have været forberedte paa, at det vilde komme til Uroligheder, eftersom de var mødt i fuldt Harnisk. Det ene Ord tog det andet, og paa en Gang blev Hans Bøse slaaet til Jorden. I samme Øjeblik skød Ambrosius sin Bøsse af, og i næste Nu styrtede bevæbnede Landsknægte ind paa Borgerne og anrettede et stort Blodbad paa dem. Den ulige Kamp indskrænkede sig ikke til Torvet alene, men Landsknægtene forfulgte Borgerne lige ind i Husene og slog ned for Fode. 150 Mennesker mistede Livet paa denne Dag; Anders Halager og alle, som mistænktes for at høre til hans Parti, fængsledes; og saa mange blev der sat fast, at ej blot Raadhusets Kælder og Byens Hægte men og alle Skarnkister blev fyldte med Fanger. For at forhindre, at Borgerne skulde samles paa ny og atter lægge Raad op, blev det dem strengelig forbudt at forlade deres Huse.

En saadan Tid som Juni og Juli Maaneder 1536 har vor gamle By aldrig oplevet hverken før eller senere. Et Par Optegnelser af Hertugens Kansler, Caspar Fuchs, virker i al deres nøgterne Kortfattethed lige saa stærkt som senere Tiders udmalede Skildringer.

«I København er der blevet spist 400 Heste, Hunde, Katte og Rotter samt utallige andre urene Dyr. En Hund kostede 14 Mark dansk, en Kat 2 Mark, en Pot Mjød 3 Mark, to Høns 2 Guldgylden. 12 Kaalblade 4 Sk. 21 Rejer 4 Sk. At faa en Hest skoet kostede 4 Mark, et Par Lædersko 4 Mark, en Alen skotsk Klæde 16 Mark. Paa 1 ℔

Malt blev der brygget 36 Tdr. Øl. Af tørret Andemad og Hestelinser blev der bagt Brød; item af Flodholt, Hesteblod og en ringe Smule Bygmel, item af Mask. Mødre døde, og deres spæde Børn sugede Blod af Brysterne og døde deraf.»

Familieliv i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede

Den 22. Juli kostede en Okse 200 Mark (almindelig Værdi 10 Mark) og en Hest, der ellers var 15 Mark værd, blev solgt for 100.

Men det var kun Rigmænd, der kunde tillade sig saadanne Flotheder. Og saa naturligvis Landsknægtene, der brød ind i Folks Huse og truede de elendige Borgere med Døden, hvis de ikke skaffede dem Mad «Nu æde de Heste i København, og findes der næppelig en Hund, uden han stander i Jordkælderen, og Landsknægtene forvare ham

til deres eget Behov». De fleste maatte nøjes med Andemad og Klid eller Mask. «Intet var saa urent og modbydeligt, at Folk jo spiste det, naar det kun kunde tygges og synkes». Folk faldt om paa Gaderne af Sult og Elendighed; mange krøb paa Hænder og Fødder hen paa Kirkegaarden for at dø, thi de frygtede for, at de ikke skulde blive begravede, om de døde hjemme i deres Huse.

Paa Helligaands Kirkegaard sad en Dag en død Kvinde op mod Muren. Hun havde to Børn ved Brystet; de sugede Blodet af de mælkeløse Bryster, saa det løb dem ud af Munden. Børn gik omkring paa Volden og ledte efter Græs og Urter, og mange fandtes døde paa Gaderne med Fjer og Græs i Munden.

Men naar de ulykkelige Borgere gik til Ambrosius Bogbinder og bad og besvor ham for Guds Skyld at sætte en Stopper for al denne Rædsel og overgive Byen, saa svarede han barsk: «Endnu har I ikke ædt eders egne Børn, som Jøderne gjorde i Jerusalems Belejring. Naar det kommer dertil, kan vi tales ved!»

Saa længe der var Spor af Dagslys paa Himmelen, spejdede ængsteligt stirrende Øjne ud efter den lovede Hjælpeflaade. Endelig en Dag midt i Juli, just som Nøden var ulideligst, dukkede hvide Sejl — 20 — 40 — 50 over 100 til sidst — op i Horisonten mod Nord. Endelig, endelig! De stakkels forpinte Mennesker løb omkring som sindssyge af Henrykkelse; alt, hvad der kunde kravle til Vejrs, maatte op i Taarne og paa Volde for saa meget før at se Flaaden, som kom derude. Ogsaa paa den preussiske Flaade havde man set den store Sejlerskare, og nu løb den ud for at møde den. Men det voldede ingen Frygt, — Kejserens Flaade var alt for mægtig til at lade sig standse. Endnu samme Aften kunde den være inde, og saa kunde man maaske faa Lov at spise sig mæt, inden Natten faldt paa.

Flaaderne mødtes; Kanonerne begyndte at tordne; fra Københavns Volde skød Borgerne, de kunde ikke naa Skibene, men noget maatte de gøre.

Hvad er det? Krudtrøgen driver bort, Skibene ligger fredelig Side om Side, — nu sejler de Fremmede igen; nogle Nord paa, andre Syd paa, og Orlogsflaaden gaar til Ankers paa ny. Ingen forstaar det.

Men snart faar de Ulykkelige Løsning paa Gaaden. Det var slet ikke burgundiske Skibe. Hjælpen fra Kejseren var lige saa fjern, som den altid havde været. Kongen havde betjent sig af en Krigslist og

ladet en Mængde Handelsskibe samle sig ved Helsingør for paa en Gang at sejle ned mod København og levere en Skinfægtning med Flaaden dèr, — alt i den Hensigt at gøre Københavnerne dobbelt modløse og fortvivlede efter det opblussende Haab og saa meget mere tilbøjelige til at opgive den unyttige Modstand.

Kniv med Agatskaft og gotisk Sølvbeslag

Til sidst kunde det ikke længer holdes ud. Der var intet spiseligt mere i Byen. Kun paa Bispegaarden var der Overflod, thi Kongen sendte daglig Vildt og anden Føde ind til Hertugens Gemalinde, der var nedkommen med en Søn i disse Rædsels Dage, en Opmærksomhed, der sikkert kun har bidraget til at forhale Byens Overgivelse. Men den 26. Juli begav Hertugen sig ud i Lejren og opnaaede ved den lyneborgske Hertug Vilhelms Forbønner, at Christian III, som af Naturen var mild og menneskekærlig, men opbragt over Byens Afvisning af alle hans velmente Fredstilbud, gav København blidere Kaar, end vist nogen anden erobret By har faaet. Den 28. Juli stededes Borgmestre, Raadmænd og 12 udvalgte Borgere for Kongen, hvem de nu anerkendte for Byens retmæssige Herre, hvorimod Kongen indrømmede dem, at de skulde blive ved Guds Ord og den rene Lære, samt stadfæstede alle de Privilegier, som Byen havde faaet af Kong Hans.

Selve Overgivelsen fandt Sted d. 29. Juli; to Faner Knægte drog ind og besatte Slottet; Hertug Albrecht til Hest, dernæst Grev Christopher, Borgmestrene og Jørgen Kok samt 30 Borgere, der som Gisler for Freden skulde blive i Lejren, drog ud gennem Vesterport med hvide (afbarkede) Stave i Hænderne og blottede Hoveder og ud til Kongens Hovedkvarter; dette laa vistnok under den sidste Del af Belejringen uden for Vester Port paa den anden Side af Afløbet fra Moserne og Engene, der nu optages af St. Jørgens Sø.

Da det bedrøvelige Tog var kommet ud i Lejren, blev Grev Christopher som Hovedanfører først stedet for Kongen. Sidst de havde taltes ved, var i Kolding Aaret forud; da havde Greven talt overmodige

Ord, pukket paa sin Magt og tilbudt den daværende Hertug Christian en Plads som Hovedsmand under sig. Dette mindedes Kongen nu, og da han saa', at Greven i Stedet for, som det var aftalt, at knæle ned for ham, nøjedes med en Bøjning omend med ydmyg Bøn om Naade og Tilgivelse for Frelserens Skyld, bruste han op, gav ham haarde Ord for al den Fortræd, han havde bragt over de stakkels Mennesker i København, og erklærede at han vilde beholde ham som sin Fange. Men Grevens Krigsoverster bad nu Kongen betænke, hvilken Skam det vilde være for dem, at det skulde sporges, at de gik fri og lod deres Herre i Stikken; ingen Fyrste vilde tage dem i sin Tjeneste, naar de saaledes havde forraadt den Mand, hvis Mærke de havde svoret at følge. Kongen lod sig da bevæge, men Greven fik Ordre til paa staaende Fod at drage af Landet, efter at han først med oprakte Fingre havde svoret en dyr Ed paa aldrig at ville sætte sine Fødder mere i Kongens Riger og Lande eller foretage sig noget som helst mod Kongen eller hans Tilhængere. Derpaa drog han af Sted med sænkede Faner, lige saa Hertug Albrecht, der slap for videre Tiltale. Han skulde gaa om Bord paa et af de preussiske Skibe og sejle til Mecklenborg, dog først efter at have forpligtet sig til at betale Byens Borgere 30,000 Gylden for de tyske Troppers Fortæring. Men de maatte nøjes med Løftet. Pengene saa' de aldrig noget til.

Og saa kom Turen til Borgmestrene og Raadmændene. Ogsaa de slap billigere, end de havde haft Grund til at formode. Vel maatte de falde paa Knæ, Ambrosius og Jørgen Kok endog to Gange, og love og sværge at være Kongen tro og huld, men Livet fik de dog beholde og Friheden med; dog maatte de to sidste ikke bo i København eller Malmø, men kun hvor Kongen anviste dem Opholdssted. Kort sagt, Kongen tilsagde Alle Glemsel og Tilgivelse; kun to Mænd, der paa Ringsted Landsting havde dræbt en adelig Dame, som havde talt mod gamle Kong Christian, blev undtagne fra den almindelige Forsoning.

De Fleste i den undertvungne By have vistnok været enige i at berømme Christian III for hans Mildhed og Skaansel, men alle uden Undtagelse maatte prise ham, at han straks efter Overgivelsen sendte Proviant ind i Byen. Han havde dog næppe selv Forstaaelse af, hvor galt det stod til, og hvad Byen havde lidt, før han sammen med sin Gemalinde Søndag den 6. August i stort Optog red ind i Byen og fik Syn for Sagn. At Tagene var skudt ned, mange Huse styrtet sammen og

endnu flere faldefærdige, at alle Boder og Værksteder bar Spor af Røveri og Plyndring, det var ikke andet, end hvad man kunde vente sig. Men de magre, udtærede Skikkelser, som krøb frem i Dørene og velsignede ham, idet han red forbi, og hans Oversters Beretninger om de mange Døde, som de havde fundet paa Gaderne, gjorde dybt Indtryk paa ham, og han udbrød i lydelige Forbandelser mod dem, der saa skammelig havde forført disse arme Mennesker.

St. Clare Klosterkirke, senere kgl. Mønt, o. paa Hjørnet af Møntergade og Gammel Mønt.

Men hvad maatte ikke Ambrosius Bogbinder lide? Med hele den øvrige af Grev Christopher indsatte Magistrat maatte han nu takke af; han, som nys var almægtig, var nu en slagen Mand; og selv om Kongen havde skænket ham sin Fred, lød dog sikkert hans Medborgeres Forbandelser og Raab om Hævn i hans Øren. Og det skulde ikke blive ved det. Faa Dage efter Kongens Indtog fremførte Jens Kammersvends Enke paa Bytinget Klage over Ambrosius Borgmester, der havde ladet hendes Mand henrette. Det kom nu an paa, om Ambrosius kunde

fremlægge gyldige Beviser for, at Jens Kammersvend havde været skyldig i de Forbrydelser, han var bleven anklaget og henrettet for, og det mente Ambrosius nok; han havde Beviserne hjemme i sit Hus og skulde møde med dem paa Tinge næste Morgen. Men den næste Morgen ventede man forgæves paa Ambrosius. Han havde om Natten holdt Dom over sig selv og taget Gift. Da de søgte ham hjemme, fandt de ham kold og stiv. Den trofasteste og varmeste Forkæmper for den gamle Konge var bukket under i Fortvivlelse.

Hans to nærmeste Venner Jørgen Kok og Hans Bøse har ikke været saa dybt personligt grebne af Kampens Udfald. Den første blev — snild som han var — en betroet Mand hos Christian III, den anden synes ogsaa at have haft Evne til at klare sig og optræder 8 Aar senere med den stolte Værdighed som Papegøjekonge. Ejendommen Nr. 9 paa Amagertorv hed endnu 1581 Hans Bøses Gaard.

Naar Kongen saa hurtig blev gode Venner selv med de mest fremtrædende af gamle Kong Christians Parti, laa det sikkert i hans Iver for den Lutherske Læres Indførelse, det ene og maaske vigtigste af de to afgørende Spørgsmaal, der havde drevet Københavnerne til at slutte sig til Lybek. Allerede den 11. August blev det om Aftenen ved et hemmeligt Møde paa Slottet vedtaget, særlig efter Jørgen Koks Tilskyndelse «at tage Biskopperne ved Hovedet». Tiden var for saa vidt heldig valgt, som Roskilde-Bispen, Lunds Erkebisp, Aarhus- og Ribe-Bisperne opholdt sig i Byen. Den første havde straks efter Byens Overgivelse vist sit gamle stridbare Sind ved at kalde en Mand, med hvem han havde Udstaaende fra gammel Tid, ind til sig paa Bispegaarden «og skamslaa ham med en Stridshammer». Om Morgenen tidlig Kl. 4 vaagnede Joakim Rønnov, ved at Porten til Bispegaarden blev sprængt; i en Hurtighed fik han kastet noget Tøj paa sig, løb op paa Loftet og skjulte sig oppe under Taget paa en af Hanebjælkerne. Der blev han taget og til Trods for sine heftige Trusler og Skældsord under sikker Bevogtning ført til Blaataarn, hvor alt de andre Bisper sad «hver i sit faste Gemak».

De katolske Adelsmænd af Rigsraadet, som saa' sig udsatte for samme Behandling, vovede ikke at gøre Modstand. End ikke Kongens Pengemangel og hans lejede Landsknægtes deraf følgende Oprør i Byen gav dem Mod til at forsøge paa at forsvare Katolicismen, og uden Vægring erklærede de, at Biskopperne og Erkebispen fremtidig ikke

skulde have nogen Del i Landets Styrelse, men at denne skulde ligge hos Kongen og det verdslige Rigsraad.

Den 30. Oktober, under Herredagen, blev Kirkereformationen og mange for Kronen heldige Forandringer i dens Forhold til Adel og Rigsraad endelig vedtaget af den menige Adel, Borgere fra Landets Købstæder og Bønder ved et «Bursprog» — d. e. Borgersprog, Udtalelse af en Folkeforsamling — paa Gammel Torv. Her kom for sidste Gang Roskilde Bispestols Fordring paa København paa Tale, idet der rejstes et skarpt Angreb paa Joakim Rønnov, fordi han under de forvirrede Forhold havde villet «drage de tre danske Løver — som endda lidet Haar havde — Huden alsammen over Ørene,» nemlig ved at søge at frarive Kongemagten Landets vigtigste By, — den By, hvis Borgere havde lagt det tungeste Lod i Vægtskaalen for hele Landets Fremtid.

II

København og Københavnerne

i

det 16. Aarhundrede.

Medens man tidligere med Hensyn til Københavns Udstrækning og Begrænsning kun har haft faa faste Holdepunkter (se S. 28 fg.) og for Resten været henvist til Gisninger, bringer første Halvdel af det 16. Aarhundrede i det væsentlige sikker og tydelig Besked.

Byens gamle Hjørnepunkt, Hanetaarnet, som vi før gik ud fra, er nu bleven forandret. Frederik I, hvem Københavns Befæstning laa stærkt paa Sinde, da et Angreb af Christian II saa længe maatte befrygtes, havde særlig sin Opmærksomhed henvendt paa Nordvestfronten, der lige fra Fyrst Jærmers Angreb synes at have været Befæstningens svageste Punkt. For at gøre denne saa stærk som mulig flyttedes nu Hjørnet omtr. 850 Fod længer mod Vest, og her opførtes det ovale Taarn, hvoraf en lille Levning staar endnu, og som tog Navn efter Jærmers Gab, en Betegnelse der almindelig brugtes for et Stykke af den gamle Befæstning indenfor. For at skaffe Vand nok i Peblinge Søen, hvis Afløb (se Konservator Andersens Kort over det gamle København) endnu i o. halvandethundrede

Aar forsynede Vestre Stadsgrav med Vand og drev en Række Møller inde i Byen, lod Frederik I lægge en Dæmning over Rosbæk. Rosbæk førte Vandet fra Lersøen mod Øst forbi den kgl. Gaard Vartov paa Strandvejen. Da denne Bæk nu blev spærret, maatte alt Vandet gennem det vestlige Løb, Ladegaardsaaen, flyde ud i Peblingesøen, der ikke endnu var skilt fra Sortedamssø, men dannede ét Basin med én Betegnelse. Søen blev opdæmmet med en Stendæmning mod Vest. Det er uden Tvivl til denne »Stendæmning«, at Parlamentærer under Belejringen til og fra Byen blev eskorteret af de forskellige Partiers Tropper. Ladegaardsaaen blev i Anledning af Søens Opdæmning afledet fra sit gamle Løb direkte mod Stranden og fra den nuværende Jærnbanebro ved Bülovs Vej ført til Peblingesøen.

Ligsten i Frue Kirke over den første evangeliske Biskop Peder Plade.

Denne Opdæmning af Peblingesøen samt den rigeligere Vandtilstrømning foraarsagede, at den traadte langt over sine Bredder og oversvømmede Engene paa begge Sider. Dette gik ud over Københavns Borgere, som ikke havde stor Overflod paa Græsning til deres Kreaturer, trykkede som de var af Serridslev, der ejede Jorden lige ind til Volden paa en meget stor Strækning. Frederik I kunde derfor ikke vise Byen en større Velgerning end at overlade den sin Lod i Serridslev Mark til Erstatning for den Del af deres egne Jorder, der var bleven inddraget i Byen ved Voldens Udvidelse til Jærmers Taarnet men væsentligst for det store Terrain, som var bleven ødelagt ved Vandmængdens Forøgelse i Peblingesøen.

Omtrent fra 1530 har altsaa Jærmerstaarnet været Byens Hjørnepunkt, og Linien herfra til Stranden har i det væsentlige været den samme indtil vore Dage. Befæstningen bestod her af Graven eller Aaløbet foran en Mur med en Jordvold indenfor; mellem Jærmers Taarn og Vester Port fandtes et rundt Taarn, — Taarnene i Muren hed i Tidens Sprog ogsaa Skanser eller Rundeler,; Vester Port laa ud for Vestergade. Herfra

gik Muren ned til Vartov, hvor den endte i det fra forskellige Billeder af Byen kendte runde Taarn. Det kaldtes senere det gamle Taarn ved Farveriet, og det var her Tyge Brahe en Tid anstillede sine astronomiske Observationer. O. Nielsen og efter ham C. Brun kalde fejlagtig dette Taarn Vandmølletaarnet; men dette laa selvfølgelig ved Vandmøllen, og for faa Aar tilbage fandt man paa Vandkunsten ud for Nr. 3 Fundamenterne af det firkantede Vandmølletaarn. Hjørnetaarnet derimod var uden Tvivl det Taarn, der paa Frederik I's Tid hed «Køge Barfred». Det laa paa Byens sydvestlige Hjørne, med Udsigt helt ned til Køge over den flade Kalvebodstrand, der den Gang — uden for Byen — naaede op

København, set fra Vest, i Slutningen af 16. Aarhundrede.

omtr. til Midten af det nye Raadhus. Det salte Vand vilde have beskyllet Taarnets Fod med sine Bølger, om ikke Aaløbet i Graven, i Stedet for i lige Linie at falde ud i Stranden, ved en smal Dæmning blev tvunget til i ret Vinkel at bøje om Taarnet og løbe i Retning af nuværende Løngangsstræde hen til Vandkunsten hvor det blev opstemmet til en Mølledam, der afgav Vand til et Par Møller ved Vandmølletaarnet, inden det faldt ud i Stranden. Ved Midten af det 16. Aarhundrede var altsaa hele det Terrain, der ligger Øst for Løngangsstræde, overskyllet af Søen.

Ved Køge Barfred ophørte Murbefæstningen, og Værnet her dannedes endnu ind i det 17. Aarhundrede af Planker. Saadanne ses ogsaa tydeligt paa Billedet af Københavns Belejring 1523, S.

Fra Jærmerstaarn gik Muren mod Nordost til Hanetaarnet og fortsattes derfra — i alt Fald ved Midten af Aarhundredet — i lige Linie til Norre Port, der laa ud for Nørregade. Der stod et rundt Taarn en «Dvenger» — det samme Ord som det tyske «Zwinger», en Forborg, i Muren, opført af Christian III lige Vest for Porten. Maaske har dette oprindelig været et Porttaarn, men Christian III opførte senere et ydre firkantet Porttaarn prydet med høje aftrappede Gavle, og 1579 byggede Frederik II det indre Porttaarn, der i alt Fald senere havde et højt Spir med en Mængde smaa Udbygninger paa dets fire Sider.

Kongelige Herolder 1559.

Paa det her gengivne ældste Kort over København fra Slutningen af Frederik II's Tid, der ellers udmærker sig ved at være temmelig paalideligt er Linien fra Jærmers Taarn over Hanetaarnet til Nørre Port fuldstændig urigtig. Kortet synes her til Dels at være bygget paa ældre topogafiske Forhold, hvis ikke, hvad der er det sandsynligste, Tegneren med velberaad Hu har gjort Brud paa Virkeligheden for at skaffe Plads til Forstaden og fremfor alt til det om Christian III's kristelige Omsorg vidnende Kapel uden for Nørre Port.

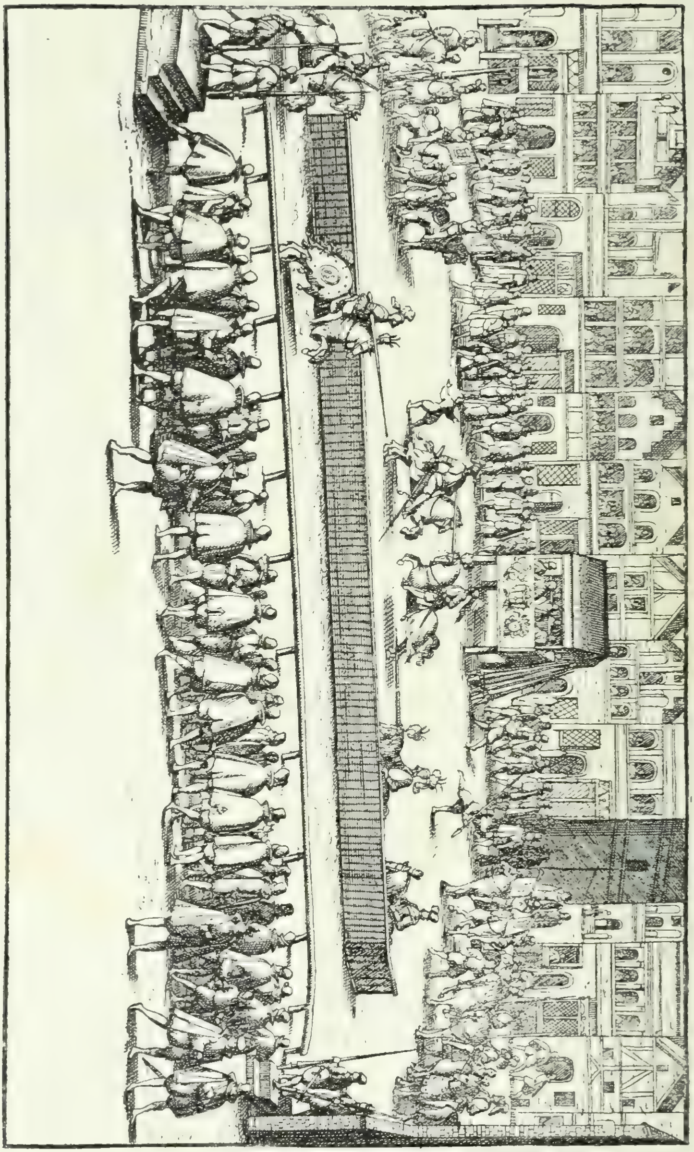
Fra Norre Port gik Muren i lige Linie ned over Hauserplads til et Taarn, vistnok «Hans Klausens Taarn» i den yderste Del af Brøndstræde, omtrent paa Hjørnet af Gotersgade. Vandet i Graven fik paa denne Strækning Tilførsel fra det gamle Afløb fra Ferskvands Søerne uden for Byen, som foran er omtalt (se S. 3). For kort Tid siden er der i en Grund i Tornebuskegade fundet Resterne af den murede Kanal, igennem hvilken det udmundede i Stadsgraven.

Fra Taarnet ved Brondstrædes Hjørne gik Muren eller Palissaderne langs Gothersgade, i en stor Bue afskærende de yderste Dele af Brøndstræde, Møntergade og Regnegade, mellem Ny Østergade og Kongens Nytorv til Øster Port, ved hvilken der blev foretaget store Arbejder i

Begyndelsen af Aarhundredet. Syd for Øster Port stod et Taarn, Smørhætten, der hørte til den ældre Befæstning, og som ikke havde Navn af ejendommelige og særlige Egenskaber, men efter Jens Olsen Smørhætte; endnu et kort Stykke løb Muren ned mod Stranden, hvor den stødte til det ovenomtalte gamle Taarn «Kringelen». Endnu i Begyndelsen af Aarhundredet var Bremerholm skilt fra Kysten ved Vand, «det Dyb, der løber mellem Staden og Bremerholm», men som Syd for Vingaarden dog ikke var dybere, end at man 1527 kunde vade over det. Men da Grundejerne her 1529 fik Lov til at indpæle Stranden, d. e. fylde den op, maa Bremerholm snart være bleven landfast med Kysten. «Dybet» blev opfyldt under Christian III, men allerede 1510 blev der anlagt nye Fæstningsværker paa den tidligere Holm til Værn mod Byen fra Søsiden. Endelig dækkedes denne fra Vandmølletaarnet til Skansen paa Bremerholm af Københavns Slot.

Den hele Fæstningslinie, med Undtagelse af Strækningen mellem Nørre- og Vesterport blev imidlertid hyppig forandret lidt og lagt længere ud i Terrainet. Frederik 1 lagde en indvendig Jordvold op til Murene for at styrke dem, og stadig arbejdedes der paa at gøre Gravene dybere og bredere. Trods alle disse Forbedringer lod Befæstningen dog meget tilbage at ønske som skærmende Værn for Byen. I 1567 havde Kongen under den nordiske Syvaarskrig en Del lejede Knægte liggende i Lejr uden for Byen; en Dag da disse havde gjort Mytteri i Lejren og faaet Blodet i Kog, kunde de ikke modstaa Fristelsen til at aflægge et Besøg i Byen, der maatte staa som et Paradis for enhver til Lejrlivet fordømt Soldat, og gik uden videre der ind «over Stadens Grav og Mur», hvilket med Rette maatte holdes ikke blot for «spotteligt og forhaanligt» men ogsaa for farligt for Stadens Sikkerhed.

Naar man kom ind ad Vester Port, — et firkantet Taarn med Trappegavle som vore gamle Kirketaarne — der i det 16. Aarhundrede stod ude paa Halmtorvet, havde man foran sig *Vestergade*, Begyndelsen til Byens Hoved-Færdselsvej fra Vest til Øst. Et Stykke inde i Gaden, i Nærheden af Kattesund, der i hin Tid ikke gik op til Vestergade, saa' man endnu en Levning af den gamle Byens Rende, der sikkert engang havde dannet Bygrænsen her (se S. 30). Først 1541 forsvandt

Gammeltorv 1559 med Dystløbet d. 24. August i Anledning af Frederik II.'s Krøning.

A Østerpordt.
B Norderpordt.
C Westerpordt.
D Zeughausz.
E Zeughausz.
F Der Stall.
G Schlagthausz.
H Holzhoff.
I Schlosz.
K Rendtery.
L Ballhausz.
M Kong. Mj. gardt.
N Schmidten.
O Der Holm.
P Reberban.
Q Amiralshoff.
R S. Nicolai.
S Hack. Holg. Hoff.
T Kloster S. Clara.
W Amacker markt.
X S. Spiriti.
Y Closter S. Spiriti.
Z Zum grauen Bruder.
Æ S. Maria.
§ S. Peder.
⛢ Altemarkt.
Ø Radhausz.
A A Waschhaus.

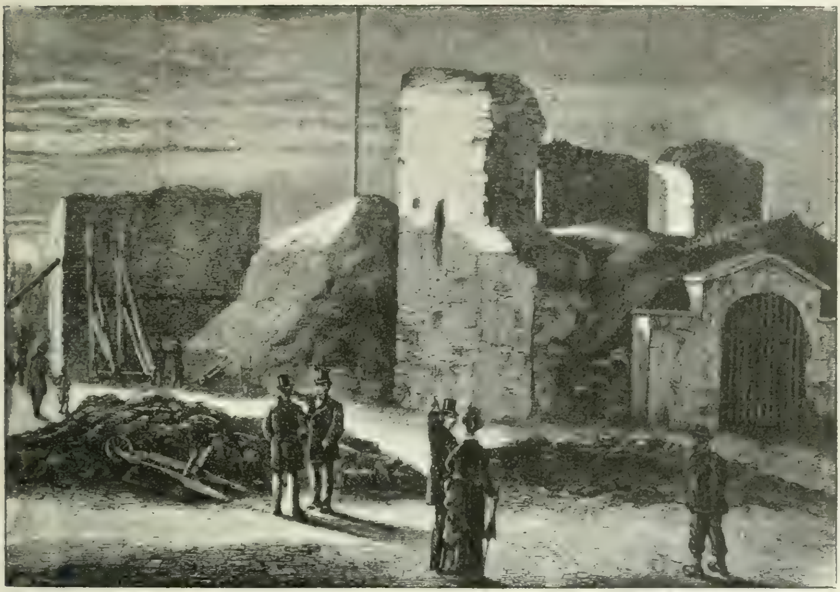
DET ÆLDSTE K

R KØBENHAVN

den, idet Stedet, hvor den havde løbet, blev bebygget. Vestergade havde kun en Tværgade mod Nord, nemlig *Lars Bjørnsens Stræde*, der førte til gamle Raadhusstræde, nu Studiestræde, og til St. Pederstræde.

Det oprindelige Forhold, at Vestergade udmundede midt paa Gammel Torv fandt i det 16. Aarhundrede ikke længer Sted. 1513 fortsattes Vestergades nordlige Husrække lige til Henrik Mumes Stenhus paa Hjørnet af Nørregade, det Hus, der senere hed *Blasen*, og som spillede en stor Rolle i Københavns Brand 1728.

De gamle Taarne af Nørre Port ud for Nørregade, udgravede og nedrevne i 1870.

Gammel Torv var prydet med mange Stenhuse: her, hvor Grundene var kostbarest og Bebyggelsen stærkest, var Ejendommene i Reglen udstykkede med stor Dybde, og kun de høje, smalle Gavle med gotiske Aftrapninger og Blændinger vendte mod Torvet. Paa Hjørnerne af Nørre- og Vestergade stod endnu «Halsjærnene», og paa Midten det gamle Skafot. Raadhuset dannede Grænsen mod Syd. Forbi dettes østlige Gavl løb et lille Stræde ned til *Vandmøllestrædet*, der først i vore Dage har faaet Navnet Raadhusstræde. Vandmølletaarnet, umiddelbart ved hvilket Møllen laa, stod ud for Nr. 1 paa Vandkunsten, og Møllebækken

løb tværs over nuværende Frederiksholms Kanal ved Nr. 1. Mod Vest førte, foruden Vestergade og kun adskilt fra denne ved én Bygning, den krumme *Vombadstuestræde* (Vognbadstuestræde?) der i o. ret Vinkel bøjede mod Syd og fortsattes i *Mikkelbryggersgade*; gennem *Lille St. Klemensstræde* forbi St. Klemens Kirke stod Vombadstuestræde i Forbindelse med Vester Voldgade, gennem *Smedebakken*, et Navn, der kendes endnu, (senere *Antik Stræde)* med Vestergade. Fra Gammel Torv gik endvidere *Store St. Klemensstræde* i samme Retning som Vombadstuestræde, bøjede lige som den mod Syd og fortsattes i *Kattesundet (Hestemøllestræde)*. Endelig førte fra Kattesund *Helligkorsstræde* til Vombadstuestræde og *Lavendelstræde* til Volden. De fleste af disse Gader forsvandt efter Branden 1728; Frederiksberggade blev anlagt omtrent paa Klemensstrædernes Plads. Endelig førte *Slutterigade* fra Haverne bag Raadhuset forbi Hestemøllen ned til Kattesund. Byens sydligste Gade var *Søndergade*, der lodret paa Vandmøllestræde førte ud til Hjørnetaarnet Køge Barfred. Den fik i Slutningen af Aarhundredet Navnet *Farvergade* efter det af Frederik II oprettede Farveri, der laa bekvemt her med sin Baggaard ud til Møllebækken. Fra Søndergade førte mod Syd den lille *Gaasegade*, egentlig Gosegade af Gos, en Slags Øl, der fremstilledes i det dér liggende Bryggeri. Alle disse Gader var meget smalle, vistnok mindst lige saa smalle som Gaasegade er nu.

Mod Nord udgik fra Gammel Torv *Nørregade*, hvis nærmest Torvet liggende Del endnu fra gammel Tid hed *Saltboderne*. Nørregades Tværgader ere de samme som nu, *Raadhusstræde*, nu *Studiestræde*, forbi den gamle Studiegaard, der efter Reformationen blev forandret til Bispegaard, og *St. Pederstræde* forbi Petri Kirke, begge forbundne indbyrdes og med Vestergade ved *Lars Bjørnsens Stræde*. Omtrent hvor nu *Larslej Stræde* findes, men oprindelig i en anden Retning, løb «*Strædet til Niels Skrivers Have*» ud til Volden, medens det bundløse «*Stræde til Byens Planker*» omtrent fandtes paa nuværende *Teglgaardsstrædes* Sted.

Hermed har vi gennemvandret Gaderne i den vestligste Tredjedel af København og gaa nu over til den midterste Tredjedel, mellem Nørregade med dens Fortsættelse, Vandmøllestræde, og Købmagergade med dennes Fortsættelse, Store Færgestræde.

Fra Nørregades nordligste Ende løb et lille Stræde (*som man gaar til Rosengaarden*), den nuværende Gade af samme Navn. Den anden Tværgade mod Øst var «*Strædet bag Degnens Port*», der i 1529 ses at være erstattet af *Skidenstræde*. Dette Stræde betegnedes endnu 1559

som «*det lidet Stræde ved den Rende, som løber tvært over Nørregade*». Det var denne Rende, — en Gang Byens Grav — der løb over Synagogens Grund hen til Vognmagergadekvarteret, og som med god Grund gav *Krystalgade* sit oprindelige Navn Skidenstræde; herfra førte dengang som nu *Peter Hvitfeldtsstræde* op til Rosengaarden og fortsattes langs Kultorvets Vestside i *Mikkel Vibes Gade*. Kultorvet blev først dannet efter Branden 1728.

Mellem Skidenstræde og Frue Kirkeplads laa tidligere Sjællands Bispegaard, som Kongen 1539 omdannede til Universitet, og hvorom mere senere. Hvor nu Universitetsbiblioteket ligger, laa Kantors Gaard og ved Siden af denne Degnegaarden, den senere Professorresidens nu Stiftsprovstebolig, paa Hjørnet af *Kannikestræde*, der som nu førte til Købmagergade; Fiolstræde gik dengang ikke ned til Frue Plads, men løb kun fra Volden til Kantorens Port, d. e. standsede omtrent ved Krystalgade.

Fra Gammel Torvs Nordøsthjørne udgik Torvets eneste Gade mod Øst, *Klædeboderne*, der ved en lille smal Smøge ved nuværende Nr. 34 samt ved *Dyrkøb* stod i Forbindelse med *Frue Plads*. Mod Øst fortsattes Klædeboderne i *Skindergade* og i «*Gaden, som løber frem for Klosterets Kirkegaard*», hvilket upraktiske Navn dog snart maatte vige for Betegnelsen Skindergade for hele Strækningen. Hovedfærdslen fra Torvet gik dog ikke denne Vej, men som før ad *Skoboderne* og *Vimmelskaftet*, der endnu 1498 benævnes *Tyskemannegade*, men som allerede 1479 og 1512 ogsaa forekommer under Betegnelsen *Købmannegade*, et Navn, der dog i Løbet af det 16. Aarhundrede fuldstændig maatte vige Pladsen for Navnet Vimmelskaftet. Den vestligste Del af *Amagertorv* hed *Fisketorvet*, og ligesom *Strandbadstuestræde* — nu Badstuestræde — udgik fra Vimmelskaftet imod Syd, udgik *Hyskenstræde*, en Tid ogsaa kaldet *Lars Vinnersstræde*, fra Fisketorvet mod Syd. Fra Amagertorv førte *Højbrostræde*, og — parallel med dette — *Store Færgestræde* ned til Stranden, som senere kom til at hedde *Gammel Strand*.

Mod Nord gik fra Amagertorv *Klosterstræde*, der førte til Graabrødre Klosters Port og videre op til Skindergade, «*Madtorvet*» en 8 Alen bred Smøge, der gennem en hvælvet Port, langs Vestsiden af nuv. Valkendorfs Gade førte op til Graabrødre Kloster, hvor den ses tydeligt endnu. Den havde sit Navn af de dér boende Hokersker, Else Kalluns Kvinde og andre. Endelig førte ogsaa mod Nord *Lille Helliggæsthusstræde*, nu Niels Hemmingsensgade, hvorfra *Store Helliggæsthusstræde* (østlige Del

af Valkendorfs Gade — den vestlige eksisterede ikke endnu — forte ud til Købmagergade.

Omtrent i samme Retning som Klædeboderne gik fra Vandmøllestræde *Bennikestræde* egentlig *Benediktsstræde*, der senere fik Navnet *Brolæggerstræde* efter den ansete Mand Per Brolægger, som ejede flere Grunde her. Den førte som nu til Strandbadstuestræde. Af nuværende *Knabrostræde* eksisterede kun det lille Stykke mellem Brolæggerstræde og Kompagnistræde; det hed dengang »*Strædet, som gaar til Knud Skrivers Gaard*«, men forekommer i 1504 under Navnet *Sædevan*. Fra Brolæggerstræde gik endelig *Endelosstræde* en »Slip« — det gamle danske Navn for *cul-de-sac* — et Stykke op imod Vimmelskaftet

I Forlængelse af Farvergade førte mod Øst *Kompagnistræde*, hvortil det gamle Ladbrostrædes vestlige Del var bleven forandret, efter at danske Kompagni havde faaet sin Bygning dér (se S. 68). Den østlige Del førte derimod til Højbrostræde under det ændrede Navn *Læderstræde*, der alt forekommer 1428.

Grundene paa den sydlige Side af det gamle Ladbrostræde havde strakt sig helt ud til Stranden, der indtil vistnok Begyndelsen af det 15. Aarhundrede naaede op over nuværende *Magsstræde* og dens Forlængelse. Her har der i Løbet af dette Tidsrum fundet store Opfyldninger Sted, inden Magsstræde, der har sit Navn af, at den førte til Vestre Mag (Vandhus), og *Snaregade*, saa kaldet efter Raadmand Erland Jensen Snare, der ejede en Gaard imellem den og Kompagnistræde, — »Snarens Gaard« er nuværende Nr. 14 i Snaregade — kunde blive anlagt. Magsstræde nævnes dog ikke før 1563. Snaregade er anlagt efter 1511, eftersom der dengang endnu var Vand lige op til »Snarens Gaard«; Navnet er endnu senere; i 1584 hedder den »*det Stræde, der løber i Vester fra Stadens Vejerhus*«.

Man kan trygt gaa ud fra, at Stranden i en historisk Tid ikke er gaaet højere op end omtrent til den Linie, der angives af den nordlige Husrække i Magsstræde, Snaregade og Gammel Strand. Naar der har været fundet Rester af Baade saa højt oppe som i Grundene til Badstuestræde Nr. 11 og paa Hjørnet af Klosterstræde og Vimmelskaftet maa det enten have været Baade fra en forhistorisk Tid, da Jordbundsforholdene formede sig ganske anderledes end ved Staden Københavns første Begyndelse, eller ogsaa, hvad der vist er det aller sandsynligste, har disse Baade været slæbt op paa Land for at ende som Svinehuse eller Affaldsbeholdere, hvilket hyppigt kan ses i vore Fiskerlejer endnu.

Men det har været nok for Dr. O. Nielsen til at udtale, at Tyskemannegaden (Vimmelskaftet) i Stadens ældste Tid var Strandgade. Det *kan* den aldrig have været.

Fra Læderstræde førte *Nabolos* og *Nissegangen* ud til Gammel Strand. Nissegangen gik gennem en Del af nuværende Nr. 34 ved Gl. Strand.

Den østlige og sidste Tredjedel af Byen er altsaa alt, hvad der ligger Øst for *Købmagergade* og dennes Fortsættelse mod Syd og Nord, *Færgestræde* og *St. Gertrudstræde*. Dette løb langs nuværende Kultorvs Østside og havde Navn af St. Gertruds Kirke, der maa antages at have ligget paa Grunden af nuværende Nr. 4 eller 6, lige ind under Østervold. Det kaldtes ogsaa en Tid «det ny Spitaljestræde», da Kirken var bleven omdannet til et Hospital. Det nuværende St. Gertrudstræde, der er det gamles direkte Fortsættelse, er først opstaaet, da Volden i det 17. Aarhundrede blev lagt ud. *Pustervig* ligger paa sin gamle Plads og førte ind til de store Haver, der senere er omdannede til Hauserplads.

Landemærket er ligeledes uforandret paa sin oprindelig Plads. Mod Øst fortsattes den i et kort Stykke Gade, der senere og i vore Dage hed *Slippen*, men dengang kaldtes «*det lille Stræde, som løber til Lønporten*», hvoraf ses, at der her har været en Lønport i Østervold. Suhmsgade eksisterede ikke, *Aabenraa* kun som en lille Smøge med faa og fattige Huse.

Terrainet her omkring var sikkert meget lidt bebygget og har jo egentlig først faaet sin fuldstændige Bebyggelse, da Hauserplads blev anlagt efter Bombardementet 1807. Navnet Rosengaarden, der oprindelig havde været benyttet for hele den nordøstlige Del af Byen, var nu indskrænket til kun at gælde Kvarteret omkring Kultorvet og Hauserplads. Saaledes hed Lille Købmagergade «*det Stræde, som løber til Rosengaarden*».

Det var *Kødmangerboderne* (d. e. Slagterboderne), der bevirkede, at det gamle Navn Bjørnebrogade, der endnu forekommer 1448, ændredes til Kødmangergade, et Navn, der i Tidens Løb antog Formen Købmagergade. Herfra gik mod Vest Skidenstræde, Kannikestræde, Graabrødrestræde (Skindergade) og Store Helliggæsthusstræde. *Løvstræde* opstod først mod Slutningen af Aarhundredet. Mod Øst gik Landemærket, og «*Strædet som løber til St. Klare*» d. e. *Klareboderne* eller *Strædet til Albert v. Gocks Boder*. Disse, der oprindelig var Fattigboder, kaldtes ogsaa «Sjæleboderne» (d. e. Boliger til Fattige givne som Sjælegave) og ligge i den gamle Østervoldgade, der endnu kan ses i Møntergade Nr. 31. Denne Voldgades Fortsættelse mod Nord *Lille Brøndstræde*

hed endnu i forrige Aarhundrede «*Bag Volden*». *Lille Brøndstræde* saa vel som *Store Brøndstræde*, der oprindelig hed *Lille Vognmandsgade*, havde Navn af, at de førte til en muret Brønd, der kaldtes Kællingebrønden.

Gadernes Navne i denne Bydel tyde næsten alle paa, at her kun var ringe Bebyggelse. Den største Del af Terrainet var optaget af Haver og Marker. Byens Avlsgaard laa paa Trinitatis Kirkegaard ud til *Pilestræde*, der oprindelig hed «*Strædet, som løber til Stadens Avlsgaard*». I Forbindelse hermed hed dens nordlige Halvdel langt ned i vore Dage *Springgade*. *Vognmagergade* (egentlig Vognmandsgade) hed i Begyndelsen «*Strædet, som løber til St. Klare*». Pilestræde havde Navn efter den gamle Pilegaard og kaldtes ogsaa *Pilegaardsstræde*. Over Gaardens Grund gik et Stræde, der først hed *Povlsstrædet*, senere *Lille Pilestræde* og endelig *Antonii Stræde*, efter en Ejendom, som Antonii Kloster i Præstø havde her. Den fortsattes mod Øst i *Grønnegade*, hvis Navn ligeledes minder om Kvarterets landlige Bebyggelse.

Sværtegade, *Regnegade*, *Didrik Badskærsgang*, *Christen Bernikovstræde*, *Peder Madsens Gang* og *Ny Adelgade* eksisterede ikke i det 16. Aarhundrede. *Møntergade* nævnes først 1613, men Gaden var til før 1530 og kaldtes da «*det Stræde som løber ud til Volden*». *Gammelmønts* Navn er ogsaa yngre, omend Gaden selv eller Stykket af den mellem Antoniestræde og Sværtegade omtales i det 16. Aarhundrede. Det er dette, der 1572 betegnes som et tilforn for Dynd og Vandflod ubrugeligt Stræde.

Paa det gamle Kort fra Slutningen af Frederik II's Tid er der angivet en Række Vandhuller og Moradser langs den gamle Østervold (se S. 3), som tilstrækkelig forklarer Kvarterets sumpede Karakter, en sidste Rest af det foran omtalte Vandløb til Gamle Bodehavn (se S. 27 fg.). Den foran omtalte af Christopher Valkendorf opførte Hvælving i Østervold maa antages at have fjernet en Del af Vandet inden for Volden, men endnu 1615 synes der at have været Afløb heroppe fra tværs over Østergade, da der i dette Aar omtales en Træbro inden for Østerport. Det er muligt en Fortsættelse af dette Afløb, der er omtalt S. 27 som eksisterende i 1600.

Mellem Grønnegade og Møntergade strakte sig, saa vidt man kan skønne, Hushaven, d. e. Slottets Have, vistnok den gamle Østergaards Have. Denne store Grund skænkede Kong Hans til det af ham og hans Gemalinde 1497 stiftede *St. Klare Kloster*, der ikke fik nogen

lang Bestand som religiøs Stiftelse, idet Klosterkirken efter Reformationen blev omdannet til kongelig Mønt, hvilket gav Anledning til Navnene Gammelmønt og Møntergade; af Kirken, der laa paa Hjørnet af de to nævnte Gader, er der S. 121 givet en Afbildning efter et gammelt Kobberstik. Der er indløbet en Fejl paa Billedet, idet Tegneren ved en Misforstaaelse af Originalen har forsynet Kirken med en Skorsten, som den ikke havde. Kirkegaardsmuren maa antages at have gaaet langs Gammelmønts Østside.

Østergade strakte sig næppe længer mod Øst end henimod nuv. Ny Østergade, der i det væsentlige er anlagt paa Peder Madsens Gang, den gamle Voldgade. Mod Nord førte, som foran bemærket, kun den ene Gade Pilestræde, mod Syd derimod som nu *Integade, Halmstræde* og *St. Jørgensgade.* Halmstræde førte til en Laage paa Nikolaj Kirkegaards Mur, og St. Jørgensgade gik ind til *Hvælvingen.* Imellem Halmstræde og St. Jørgensgade laa Lunde-Erkebispens Gaard, af hvis Kælderbygning der nylig er fundet Rester i Grunden.

Hvælvingen kan paavises endnu. Den opstod først i den sidste Tid af det 16. Aarhundrede, da Nikolaj Kirke fik sit Taarn. Da blev nemlig den sydvestlige Stræbepille paa Taarnet sammenbygget med det første Hus i den sydlige Husrække af *Lille Kirkestræde*, der tillige med *Store Kirkestræde* førte fra *Store Færgestræde* til Nikolaj Kirke. Vist af Hensyn til Præsten, der boede i Præstegaarden Syd for Kirken, var der i Pillen muret en Hvælving, gennem hvilken der var Passage for Fodgængere. Denne Hvælving har endnu i vore Dage været Stade for en Amagerkone og er nu lukket med en Trædør.

Fra Lille Kirkestræde førte *Lille Færgestræde* mod Syd — man ser endnu, hvor den mundede ud i Fortunstræde — parallel med Store Færgestræde ned til Møndrikkebroen, Færgebroen, Øst for Højbro.

Af alle de Gader, der nu krysse hinanden i Kvarteret mellem Østergade og Holmens Kanal var kun *Lille Kongensgade* og *Vingaardsstræde* til i det 16. Aarhundrede. Nordsiden af den første dannedes af Baggaardene til Østergade, Sydsiden af «Kongens lange Boder» d. e. Smaaboliger, opførte for Kongens Skippere, Haandværksmestre og andre. Vingaardstræde hed endnu 1546 «*det Stræde, som løber fra St. Nikolaj Kirkegaard.*» Den sidste Gaard i Gaden var i Begyndelsen af vor Periode den gamle Vingaard, nu Nr. 6, men Gaden blev 1532 forlænget mod Øst.

Grundene paa Sydsiden af Vingaardsstræde strakte sig helt ned mod «Dybet», der skilte Bremerholm fra Staden. Dettes Kystlinie gik her i 1529 o. 50 Alen Syd for Vingaarden. Stranden laa omtrent i samme Afstand fra St. Nikolaj Kirkegaard. 1557 er imidlertid Dybet bleven opfyldt, thi da omtales *Admiralgade*, Strædet som løber fra Nikolaj

«Hvælvingen», nu Admiralgade, før Branden 1795. I Baggrunden ses den endnu eksisterende Port «Hvælvingen» i Kirketaarnets Pille.

Kirkegaard til Bremerholm, og samme Aar giver Christian III Stadens Borgere den opfyldte Grund mellem nuværende Fortunstræde og Bolthusgade til Losse- og Ladeplads.

I Admiralgade laa Admiralgaarden ud imod *Skvaldergade*, et Navn, der uden Tvivl er dannet af Skvalderbænken, Sladrebænken eller

«Stokken», som findes endnu ved vore Fiskerlejer. «Skvalder» er et endnu til Søs benyttet Udtryk for Sladder.

En stor Del af Pladsen her benyttedes i Begyndelsen af 16. Aarhundrede, som foran omtalt (s. S. 78), som Urtegaard og Rendebane. Senere strakte «Kongens Have» sig over en stor Del af Bremerholm. Den ældste af Bygningerne her var vistnok den gamle Smedje eller Bolthuset, Huset, hvor man smeddede Bolte, d. e. Søm og Nagler. Det laa tværs over Bolthusgaden og har givet denne sit Navn, der ikke har noget med Bold eller Boldspil at gøre. Det blev senere benyttet som Tøjhus, da den nye Anker-Smedje, nuværende Holmens Kirke, der ogsaa er bleven benyttet som kgl. Mønt, var bleven bygget 1563. 1566 begyndte Frederik II paa den lange Reberbane paa Bremerholm, og 1579 byggedes det store Sejlhus lidt skævt for Enden af denne. Den skæve Gavl af Sejlhuset, som gaar igen paa næsten alle Billeder af København fra det 17. Aarhundrede, kan endnu ses den Dag i Dag nede fra Peder Skramsgade. Thi bag Charlottenborg er endnu den vestlige Halvdel af Sejlhuset og et Stykke af den gamle Reberbane bevaret. Den sidste benyttes nu til Billedhuggerateliers.

Ved Siden af de ovennævnte Gader fandtes der overalt i Byen en stor Mængde «Gange», smalle Smøger og Rester af tidligere Fodstier og Veje mellem Byens Haver; de indskrænkedes i Antal efter hver Ildebrand, og Nutiden kender ikke andre end *Smedens Gang* og *Peder Rhodes Gang*, begge i Vingaardsstræde, den sidste bag Nr. 10 B.

Fra Bremerholm førte *Holmens Bro*, oprindelig *Nybro*, over til Slotsholmen; den var af Træ ligesom *Højbro* og ikke aaben for Færdsel i Almindelighed; hvor gammel den er, vides ikke, men den var til 1583. Adgangen til Slotsholmen, der ikke var nær saa stor som nu — idet Skarnholmen (hvor nu Thorvaldsens Museum er) og en endnu større Holm Vest for denne endnu ikke var inddæmmet — foregik over Højbro. Lige inden for denne stod Porthuset, en to Stokværk høj Bindingsværks Portbygning, ligesom en ganske lignende Portbygning stod foran Broen til Slottet, opført af Christian III. Det gamle Taarn og Toldbodbygning, der stod paa Slotsholmen ved Bommen, hvormed Havnen spærredes (se S. 26) blev nedrevet vistnok 1560, og en ny Bygning blev rejst, der tjente baade som Toldbod, kgl. Raadstue og som Renteri. Paa Mejborgs Tegning af Billedet af København 1523, afbildet i O. Nielsen: Københavns ydre Historie S. 153, findes et Taarn, hvorfra der i en Vippegalge hænger

et Par Mennesker, staaende umiddelbart ved Slottet, hvorfor ogsaa O. Nielsen antager, at det er den gamle Toldbod med sit Vagttaarn; men paa den fotomekaniske Gengivelse af Originalen, som findes i dette Værk S. 90, ses det tydeligt, at der er større Afstand mellem Slottet og Taarnet, end Mejborg har angivet paa sin Tegning, og at Taarnet maa søges et Sted ovre ved Østervold.

Selve *Slottet* undergik en stor Forandring i det 16. Aarhundrede, idet Christian III opførte den fem Stokværk høje Fløj til venstre for Blaataarn, som stadig med sin høje, skæve og svungne Gavl tiltrækker sig Opmærksomheden paa Afbildninger af Slottet. I denne nye Fløj fik Kongefamiliens Medlemmer deres Værelser. Blaataarn synes fra Kong Hans's Tid at have haft et spidst blytækt Tag. Under Christian III blev der foretaget Forandringer ved det; en forgyldt «Fortuna», d. v. s. en Statue af en Kvinde, staaende med den ene Fod paa en Kugle og med en Dug, holdt med begge Hænder højt over Hovedet og udspilet af Blæsten, blev sat op paa Toppen. Den blæste ned i en Storm 1563; Taarnet fik i 1596 en ny Prydelse, idet Christian IV forhøjede Taarnmuren og gav det et nyt højt Spir med tre forgyldte Kroner over hinanden.

Bag Slottet, paa den anden Side Slotsgraven, laa den kgl. Urtehave og Staldene. En Vold med en Rundel, omtrent dér, hvor Christian IV's Bryghus senere blev opført, forsvarede Slottets Bagside mod Søen; her stod ogsaa en Vejrmølle. Øst for Slottet, mellem dette og Stranden, opførte baade Christian III og Frederik II forskellige Bygninger, Tøjhuse, Stalde og Slagtehus, der laa paa den nuværende Proviantgaards og paa Tøjhusets Grund.

Havnen var bleven betydelig udvidet, efter at den under Erik af Pommern var bleven forlagt fra Kattesund og Ladbro mod Øst. Hele det 16. Aarhundrede samlede det egentlige Havneliv sig om Strækningen mellem Raadhusstræde og Højbro, om end det stadig udvidede sig mod Øst paa den anden Side Højbro, som f. Eks. da Christian III gav Byen en Losse- og Ladeplads ud for nuværende Hotel Royal.

Oppe i Mundingen af Aaløbet, der faldt ud i Stranden ved Knabrostræde,og henimod Nabolos har der vistnok staaet Søboder, som man endnu finder dem i enkelte Provinsbyer og i norske Søstæder. Christopher af Bayerns Stadsret indeholder Forbud imod at lægge sit Skib i Vinterleje «ind for anden Mands Dør». Ud for Hyskenstræde blev der opført en ny Skibsbro, Hysekebro, der mulig er den samme som Fiskerbroen, Langebro eller Gangbroen ud med Stranden.

Havnen var ikke bred og kunde egentlig nærmest betragtes som en lidt udvidet Fortsættelse af Aaløbet. Thi fra Skarnholmen strakte sig imod Vest en aflang Holm, der nærmest svarer til den Del af Slotsholmen, der strækker sig fra Thorvaldsens Museums Hovedindgang og over Græsplænen foran denne. Paa denne Holm fik Borgerne i 1541 Tilladelse til at bygge et Ladested og indrette en Bradbænk (et Sted, hvor Skibe kunne kølhales). Her har altsaa Datidens Burmeister & Wain været at søge. Paa Skarnholmen tørrede Fiskerne deres Garn. Disse to Holme, der findes aflagte paa det gamle Kort fra Frederik II's Tid, begrænsede Havnen udadtil.

I 1581 byggede Christopher Valkendorf det store Vejerhus ved Stranden ud for Nabolos og lod sætte en Kampestensbrygge fra Vejerhuset til Højbro. Det vil med andre Ord sige, at i Slutningen af det 16. Aarhundrede fik Stranden sin nuværende Linie paa denne Kant. Strækningen Vest for Vejerhuset blev først reguleret o. 100 Aar senere, da Aaløbet blev tilkastet.

Ved Vejerhuset, som stod til 1857, var der tillige Humlegaard og Vragerbro, hvor Humlen, Sild og fremmed Øl blev vraget, samt Saltboder, hvor man kunde faa Salt til Sildens Nedsaltning.

De større Skibe lossede i Pramme og Lægter ude paa Reden, d. e. Farvandet ud for Kanalen ved Børsen og nuværende Havnegade, saa længe til de kunde flyde ind. Baade Holmensbro og Højbro var byggede af Træ med en enkelt Klap paa Midten og Vippegalge til at vippe Klappen op med, og det var strengt forbudt at fortøje Skibene ved Broernes Træværk. I 1556 fik Borgerne af Christian III en Bugt paa Amagers Nordkyst (lige Vest for Knippelsbro), som kaldtes Grønnegaards Havn, til Vinterleje for de Fartøjer, der overvintrede i Staden.

I Frastand tog København i Aaret 1500 sig ud omtrent som i det 14. Aarhundrede. Det nye Raadhus paa Gammel Torv har vel nok med sine Gavle knejset noget højere op over Volden end de tidligere, og mulig har ogsaa Kong Christian I's Nybygninger paa Slottet (S. 62) gjort sig gældende, ligesaa St. Klare Kloster (S. 121 og S. 135). Sin største Prydelse fik Byen 1514 ved det høje Frue Kirketaarn (S. 74). De forskellige Fæstnings- og Porttaarne, der blev opførte under Frederik I har vel ogsaa bidraget til at give den et anseligere Præg. Men det er dog først ved Midten af Aarhundredet, at den nye Tids Byggelyst og Skønhedstrang faar Udtryk i København.

Paa Frastand giver den sig kun til Kende i, hvad der rager op over den 10—12' høje, træløse Vold. Her mælder sig da straks, mere imponerende end maaske egentlig smukt, Christian III's Hovedbygning paa Københavns Slot og den forgyldte Fortunafigur paa Blaataarns Top. Endnu højere og prægtigere tog dog de nye Taarne med deres spidse og slanke Spir sig ud paa St. Nikolaj og Helligaandskirken. Det var Christopher Valkendorf, der fik begges Opførelse sat i Gang i 1582. Nikolaj Kirkes Taarn er vist blevet færdigt 1591, hvilket Aarstal findes paa Taarnet; Spiret blev dog først rejst i Begyndelsen af det følgende Aarhundrede. Det var højt og spidst som Spiret paa Frue Kirketaarn, men uden de fire smaa Hjørnetaarne. Allerede 1628 blæste det ned. Helligaandskirkens Taarn forsvandt ogsaa snart og er først i vore Dage genopstaaet i sin oprindelige Skønhed.

Med disse tre prægtige Taarne tog København sig allerede i Afstand helt anselig ud. Nu er Stenhuse heller ikke længer nogen Sjældenhed; i Reglen er de to Stokværk høje, paa de mest befolkede Steder med deres afblændede og teglstensklædte Kamgavle mod Gaden, — se Billedet af Gammel Torv 1559 — men i mange Gader med Længdesiden udefter. Bindingsværksbygninger var sikkert dog hyppigere; de forekom baade i et og to Stokværk, af hvilke det øverste sprang lidt frem over det andet og hvilede paa Bjælker, hvis Hoveder ligesom Knægtene, der støttede dem ned efter, og andre Tømmerstykker var mere eller mindre kunstigt udskaarne. Hyppigt var det dog kun Gavlen eller Længen mod Gaden der var af Bindingsværk, hvilket blev lovbefalet i 1520. Ind til Gaard og Have kunde Hovedbygningen ligesom alle Udhuse godt have lerklinede Vægge. Hist og her kunde man ogsaa se de gamle «Bulhuse», Træhuse, endnu.

Opførelsen af Huse af Sten eller Bindingsværk havde tidligere været en bekostelig Historie, da Stenene altid maatte hentes langvejs fra. Men da København i Begyndelsen af 16. Aarhundrede havde faaet et Teglværk, blev Bebyggelsen med Sten mere og mere almindelig.

Det var de gejstlige Stiftelser, der begyndte Kampen mod de under vort Klima saa overordentlige praktiske, men brandfarlige Straatag; allerede i 1433 fordrede de, at Lejere, som byggede Hus paa deres Grunde, skulde tække med Sten. Senere forlangte de kun Stentag mod Gaden; mod Gaarden og inde i Gaarden kunde man lægge

Fjæletag men aldrig Straa. Mærkeligt nok tog den verdslige Magt sig ikke synderligt af denne vigtige Sag; Straatagene var saa velsignet tætte og lune i Sammenligning med de moderne Tegltag, som hverken kunde holde Vand eller Kulde ude, og endnu i det 16. Aarhundrede tækkede man lystigt med Straa. Saaledes stod Huset paa Hjørnet af Studiestræde og Nørre Gade, der var klinet af Ler og havde Straatag, lige til 1598.

Glasruder var i denne Periode almindelige selv i tarvelige Huse. I de finere Huse havde man hyppig malede Vinduer med «Sprinkelværk d. e. Gitterværk foran og altid forsynede med Skreer, d. v. s. Skodder. I de fornemme Huse kunde man ikke gaa lige ind fra Gaden. En Stentrappe paa en 4—5 Trin førte i Reglen op til en lille Forplads foran den med Dørhammer prydede Dør. Denne Forplads var ofte skærmet med et Halvtag for oven og blev senere, forsynet med Bænke, et yndet Opholdssted i de lyse Sommeraftener. For Enden af hver Trappevange stod ofte ud mod Gaden et Par tilhugne, flade Stenstøtter, saaledes som vi kende dem fra Kong Hans's Gaard i Aalborg og fra Riddersalstrappen i Københavns Slotsgaard (se S. 73).

Under de naturlige Bestræbelser for at gøre Trappen til Huset saa anselig som mulig, hændte det jo imidlertid let, at den skød ud over Fortovet, og ud paa Gaden, og Husejeren, som tiltog sig Ret til at sætte Boder op foran Længdesiden af sit Hus, lod gerne disses Størrelse afpasse efter Trappen. Følgen var, at Gadernes Bredde indskrænkedes betydeligt, saa to Vogne knap kunde komme forbi hinanden, og Regeringen maatte føre en lang og oftest haabløs Kamp med Husejerne om Kælderhalse Bislag, Skur eller Boder. I 1575 forbyder Kongen, at alle saadanne Hytter og Boder, der vare byggede paa Byens Grund og Friheder, Byen til Skade og Trængsel, inden en vis Frist skulde afbrydes; men i 1620 stod de der endnu og var nu blevne lovlige, idet de betalte en aarlig Afgift. Disse Hytter og Boder var i Reglen Drikkeboder eller Kramboder, Krambænke, som de ogsaa kaldtes. Kunderne stod paa Gaden og købslog med Sælgeren i Boden gennem en aaben Luge.

Hvor stærkt Købstadspræget end efterhaanden gjorde sig gældende, var der dog stadig meget tilbage af Landsbykarakteren. Ikke blot de mangfoldige Haver, men ogsaa Tofterne ved Husene, med Faar og Kør, Høns og Ænder i idyllisk Ro. I Gaderne følte Svinene sig ganske som hjemme og det med god Grund. Thi Datidens Gader var rene Mød-

dinger, eftersom man fra gammel Tid, da Samfundsfølelsen endnu ikke var synderlig udviklet, havde vænnet sig til at kaste alt Skarn og Affald ud paa alfar Vej.

Hovedgaderne i København har vistnok været brolagt, saa længe de har været til; men med Brolægningen forholdt det sig paa en egen Maade. Endnu i det 16. Aarhundrede skulde Husejeren brolægge Gaden, hver ud for sin Grund til Gadens Midte. Følgen heraf var den, at Brolægningen blev i allerhøjeste Grad ujævn, «paa den ene Side høj, paa den anden lav, somme Steder ogsaa en Sten eller flere liggende over hverandre, at man med stor Besværlighed kan fare derover, undertiden ogsaa Vogne sønderbrydes, naar den ene møder den anden og maa vige hverandre udi saadan ujævne Veje»

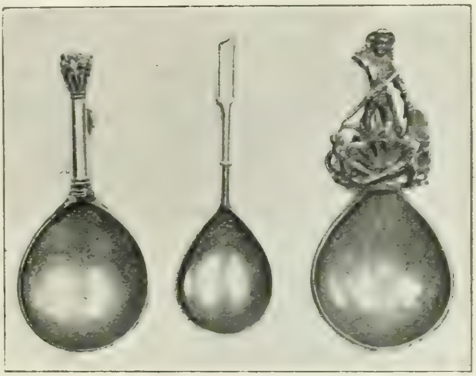

Christopher Valkendorf.

Forholdene var saa slette, at Byens Magistrat til Tider fik Følelsen af, at den ikke kunde være det bekendt. Da det i Aarhundredets Løb blev almindeligt med Besøg af fremmede Fyrster, greb man til den Udvej at køre Sand i Massevis paa Gaderne for at stoppe Hullerne, hvilket maaske hjalp i Øjeblikket, men bagefter kun gjorde saa meget mere Fortræd. Ved andre Lejligheder skaffede man sig helt af med Stenbroen, som da den — 930 Læs Sten i alt — blev kørt bort fra Gammel Torv i Anledning af Dystløbet ved Frederik II's Kroning, hvorpaa der spredtes ikke mindre end 767 Læs Sand over Pladsen.

Den stadige Gentagelse af Forbudet mod at holde Svin i Byen «baade paa Sti og omkringgaaende» er det bedste Vidnesbyrd om, at Ondet sad fast. Men saa længe Borgerne kunde tillade sig at kaste Skarn og Affald paa Gaden, var det kun altfor fristende for Svinene at indfinde sig der. Og her syntes Øvrigheden at være lige saa magtesløs som

over for Bislag og Skur. I 1485 hed det, «at ingen skal eller maa føre eller lægge nogen Gødning eller Urenlighed andetsteds inden Byen eller uden, end dér, som Borgmestre og Foged dem lader forevise , men i 1518 fik Gødningen endnu Lov til at blive liggende paa Gaden i 8 Dage. 1562 var man ikke kommen videre, og endnu 1600 kunde Christian IV beklage sig til Magistraten, at der findes stor Uskikkelighed med skidne og urene Gader og Stræder, af den Aarsag, at Borgerne udføre alle haande Uhumsk og Skarn af deres Gaarde og lader det lægge paa Gader og Stræder og det ikke straks lader borttage, som det sig burde, men det lader ligge paa Gaderne eller i nogle Skarnkister under deres Huse og Vinduer paa nogle Dages Tid, forend de lader det udtage, hvoraf snart stor Sygdom kan foraarsages, hvilket tidt og ofte dér udi Byen mere end andetsteds opkommer; der foruden saa ligger det mange godt Folk i Vejen til Afsky, hvor deres Gang og Vej fremfalder.

Skeer fra det 16. Aarhundrede.

Til Trods for at Husene var lave — ét, sjældnere to Stokværk høje — og at Hovedgaderne var nogenlunde brede, omtrent som i vore Dage, var «den onde Stank» dog uudholdelig, nærmest paa Grund af, at Rendestenene sjældent eller aldrig var i Stand til at gøre Gavn, og utallige var de Befalinger, der udgik til Magistraten om at sorge for, at Gaderne fra Rygstenene eller Borgmesterstenene paa Midten havde Fald mod Rendestenene paa Siderne. Men alle Formaninger og Befalinger til den onde Stanks Bekæmpelse viser sig frugteslose over for den gamle Slendrian. Og det uagtet man greb til saa kraftige Forholdsregler, som at erklære, at alle, der bar Menneskegodning ud og kastede det paa Vold eller paa Gade eller ud for anden Mands Dør, paa hans Fortov, skulde bøde 40 Mark og ikke lides udi Byen hos ærlige Folk, altsaa stødes ud af det borgerlige Samfund og sættes i Klasse med de foragtede Rakkere. Der maatte en enevældig Konges Bud til for at skabe ensartet Brolægning, tilstrækkeligt Fald i Rendestenene og et nogenlunde velordnet Renovationsvæsen.

Under saadanne Forhold kneb det med at skaffe godt Drikkevand. I Gaardene kom Brondene — som hyppigt endnu paa Landet — i alt for ubehagelig Nærhed af Gaardens Modding eller af dens «Hemmelighed», «Lillehus», «Krævehus» eller «Pilatus» for blot at nævne nogle af de mange Navne, der benyttedes for et vist Sted. Og Brondene paa Gaderne fik ikke renere Tilløb. Men derfor ser man ogsaa, ligesom endnu hos Almuen paa Landet, at Folk i hin Tid aldrig drak Vand. Som et talende Bevis paa den uhyre Nød under Belejringen 1536 hedder det, at man endog havde maattet drikke Vand. Der var i Middelalderen kun tre Bronde, som man synes at have betragtet som farefri, Absalons-Brønden paa Slotsholmen, der tit blev øst læns, men som eksisterer den Dag i Dag; en Brønd i «Graabrødre», d. v. s. omtrent i Gaarden paa Hjørnet af Vimmelskaftet og Klosterstræde, og en i Klædeboderne. Vandet i de to Vandløb, som forte gennem Byen, var ikke til at stole paa paa Grund af de mange Afløbsrender, der førte til dem; men det var dog det største af disse, nemlig Møllebækken, som løb til Vandkunsten, der en Tid forsynede endog Slottet, med det fornodne Vand til Husholdningen.

Christian III lod nemlig lave en «Vaterkunst» eller Vandkunst ved Molledammen paa den nuværende Plads af samme Navn, d. v. s. et Pumpeværk, hvorved Vandet med Hestekraft pumpedes op i en Trærende, der førte over Stranden til Slottet, — Sejladsen Syd fra var forlængst ophørt paa Grund af Tilsanding. Men Christian III tænkte ogsaa paa at lægge Vandrender til Byens Forsyning med Vand ind fra Fureso. Først i 1580 blev Tanken gjort til Virkelighed, idet der blev lagt Vandrør — rørborede Fyrrestammer — ind fra Lundehussøen ved Emdrup. Byen fik nu offentlig Post paa Amagertorv, Gammeltorv, ved Højbro og paa Købmagergade. Blandt Valkendorfs Velgerninger mod Staden nævnes ogsaa den murede Brønd ved Østervold, der gav Brøndstræderne deres Navn.

Langt mere faretruende for den offentlige Sundhed end Brøndenes Tilstand var dog Kirkerne og Kirkegaardene. Det var i høj Grad eftertragtet at faa sit sidste Hvilested inden for den hellige Bygnings skærmende Mure, men det var forbeholdt Personer af Stand og Formue. Folk, som de var flest, maatte nøjes med at blive puttede ned ude paa Kirkegaardene. Og de var ikke hyggelige. Den Fred, som i Nutiden hersker i de Dødes Have, kendte man ikke noget til dengang. Nikolaj Kirkegaard var, som saa mange andre, ligefrem Arbejdsplads for Hus-

tømrerne. Folk til Fods, til Hest og til Vogns skod Genvej over den, og uagtet man indhegnede den og lagde en Rist eller Tremme-Bro, som Svinene ikke tør træde paa, over Vandrenden, der begrænsede den mod Ost, var den dog en yndet Samlingsplads baade for Svin og Fæ og Hunde. Det kunde vel ogsaa hænde, her som andetsteds, at Svinene rodede Ligene op. Og om Aftenen tømte de Omkringboende deres Bøtter og Spande m. m. ud paa Kirkegaarden.

Men alt dette skete dog ude i fri Luft, hvor der var højt til Loftet og vidt til Væggene. Værre var det med Begravelserne inde i Kirken, hvor Liglugten hang som en pestsvanger Sky under Kirkens Hvælvinger. Under almindelige Forhold jordedes der aarlig i Frue Kirke og paa Kirkegaarden uden om den 60—70 Lig, men under en større Pest som f. Eks. i 1564 kunde Tallet naa op til mellem 700 og 800.

Under saadanne Forhold er det ej at undres over, at København med faa Aars Mellemrum hjemsøgtes af en eller anden Farsot, der bortrev Folk i store Mængder. Men med den klare Forstaaelse af Livets Korthed kom der en naturlig Trang til at glæde sig ved det, saa længe det varede. Det 16. Aarhundrede er derfor præget af en voldsom og ubændig Trang til Livets Nydelse. Og denne Trang bliver nu, efter at Romerkirken ved Reformation har mistet sin Myndighed, ikke bøjet ved nogen som helst Tugt.

Man spiste og man drak i de Tider efter en Maalestok, som man nu om Stunder ikke kan fatte. Den kraftige, stærkt krydrede og saltede Mad fordrede rigelig «Slukning»; Drikkevarerne var lettere, end man i Reglen tænker sig, oftest simpelt dansk dog ogsaa importeret og efterspurgt tysk Ol eller Vin; af spirituøse Drikke kendtes næppe anden end Brændevin, men den blev til Gengæld i Løbet af Aarhundredet brugt i store Masser. Den var hidtil, som «Aqva Vitae», Livsens Vand, alene bleven forhandlet paa Apotekerne efter Vægt d. v. s. drakmevis — hvoraf Udtrykket en Dram — men begyndte efter Reformationen at blive mere almindelig.

I tidligere Tider havde de offentlige Badstuer, — hvor Mænd og Kvinder badede i Fællesskab, — været en Slags Forlystelsessteder, der besøgtes af Høje og Lave, og hvor man fik sig en Sladder, et Slag Tærning og en Kande Øl eller flere. Man saa' derfor hyppig Folk komme drukne af Badstuerne, og disse kom snart i slemt Rygte. Da den uhyggelige «franske Syge» var kommen til Norden og hurtig havde

bredt sig, blev de offentlige Badstuer lukkede i København som andetsteds. Men Folk havde forinden faaet Erstatning i andre Drikkeboder.

Daglig, skriver Niels Plade i sin Bog om Drukkenskab, lader Københavns Slemmere og Demmere (Svirebrødre) sig finde i Ølkonens Hus, først hos Brændevin, opad Dagen hos tysk Øl, paa sidsten, ud paa Natten, hos Pryssing, (Øl fra Preussen) Vin og anden Drik til hen imod Dag med al den Slemhed, som hænger hos. De væltes i Seng som fulde Svin, saa at de aldrig faar Solen at se i Opgang eller Nedgang. Thi om Aftenen sidder de til Driks, og om Morgenen ligger de og snorker udi deres Drukkenskab. En Part, naar de er drukne, bliver som Asener i deres Handel, det er, de bliver grove, plumpe, ufornumstige, ublusommelige i Ord og Gerning. En anden Art Drankere bliver som galne Hunde. Somme bliver ligesom Kalve og Aber, saa at de ikke kan være stille, men hopper og springer af Bænken paa Bordet, i Maden, i Skaale og Bægre, lader aldrig af at fnyse og grænde (d. v. s. hyle, glamme). Somme bliver ligesom galne Gjeder og Bukke, det er dem, som i Drukkenskab støder omkring sig og vil stange, hugge og stikke, saa at ingen kan være dem nær. En Part bliver ligesom Svin, ja, meget værre end Svin, idet de sluger i sig Dag og Nat og kan intet Andet end søbe og sætte.»

Det er ikke noget meget smigrende Billede, den nidkære Præst giver af Hovedstadens Befolkning. Men det er vistnok ikke langt fra at være rigtigt. Og Brændevinens Virkninger paa Befolkningen herhjemme minder efter hans Beskrivelse i den Grad om «Ildvandets» Virkninger paa Grønlands og Amerikas Naturbørn, at man fristes til deri at se et Vidnesbyrd om, at den almindelige Brændevinsdrikken dengang var noget nyt.

Da Københavns Tingbøger, — der indeholdt alt, hvad der angik Byens indre Forhold, — er gaaet tabt i Branden 1728, kan man kun fremdrage enkelte Billeder af Samfundslivet her i Byen. Men Hovedstaden har sikkert ikke staaet tilbage for Landets andre Byer i Henseende til Tidens Brøst, og Folk har her som andetsteds mødt saa drukne paa Tinge «med stor Ufred, Klammeri og Trætte», at Tiden for Retsmøderne maatte sættes til Kl. 7 om Morgenen, for at det dog skulde kunne være muligt for Folk i en saa tidlig Time at komme klarhovedet til Tinge.

Selv i Kirken, under Gudstjenesten kunde det hænde, at Folk, mødte berusede og spyede eller sloges og trættedes. Drak man sig

fuld og gjorde Optøjer i Kirken den Dag, man skulde til Alters, kostede det ganske vist en klækkelig Bøde, men det fandt altsaa Sted. For at modvirke slig Ugudelighed, som billigvis kunde nedkalde Guds Fortørnelse over det ganske Land, hvilket vilde ramme Retfærdige saa vel som Uretfærdige, satte Christian III Vagt af Bysvende ved Stadens Vinkælder, til Gudstjenesten var forbi.

Det værste af det hele var, at Præsterne og Degnene, Menighedens Lærere, var i saa overordentlig høj Grad besværede med Drukkenskab og Fraadseri, ja, endog holdt Smugkroer, hvor det gik alt andet end præsteligt til. Ved Bryllups- og Barselfærd drak, sang og dansede Præsterne og slog Gækken løs saa godt som nogen og i mange Tilfælde bedre end de fleste. Men ogsaa paa to Mands Haand kunde de staa en Tørn. Kanniken Jep Heye fra København gæstede i August 1550 Ravnstrup, hvor han havde Forretninger med Klaus Daa. Denne trakterede ham med Mjød og Brændevin med Peber i, saa de begge til sidst var ganske drukne. Da Jep Heye skulde til at tage af Sted, lagde han sig til at sove i sin Vogn og rullede af Gaarde, maaske med en sidste Forestilling, om at han kunde friske lidt op paa sin Rus i Roskilde. Men da han kom der, «sov han saa haardt, at de ikke kunde vække ham med alle de Klokker udi Roskilde Domkirke, ihvor stor Lyd de end have, og sover endnu.» 1566 klagede Sjællands Biskop over, at Præsterne i hans Stift holdt Nattesvir med Bønder og Borgere, Hofmænd og Adelsmænd. Københavns Teologer stod ikke tilbage i den Retning. I 1575 maatte den tidligere Spisemester ved Kommunitetet besvære sig til Rigshofmesteren Peder Okse over selve den danske Kirkes Pryd, den berømte og lærde teologiske Professor Dr. Niels Hemmingsen, der skammeligen havde skældt hans Hustru ud paa Gaden, men mest dog over hans Søn, Magister Hans Hemmingsen, der i Drukkenskab rumsterede om ved Nattetid, slog hans Vinduer ind, stak paa Døren (nemlig med sin Kaarde, hvilket opfattedes som en Undsigelse), drak og sværmede, skreg paa Gaderne og truede ham paa Livet. Men det var ikke blevet derved. Magisteren havde slaaet ham (Spisemesteren) blaa om Aftenen, der han stod nogen i sin Stue, opbrudt hans Vindue ud til Gaden over hans Hustru, som laa syg, slog siden hans Vinduer ind med en dragen Kaarde og stak ind ad Vinduet efter ham, hvorhos han overløb ham paa Gaden med sin Kniv og svor og bandte, saa den stakkels Spisemester ikke vidste sine levende Raad.

Den lærde Professor havde maaske gjort bedre i at tage sig af sin Søn for hans Ugudeligheds Skyld, end at skælde Spisemesterens Kone ud. Allerhelst maatte han vel have tugtet ham i Tide ligesom f. Eks. Anders Sørensen Vedel, der pryglede sine Børn igennem hver Langfredag, for at de til Bunds skulde lære at forstaa, hvilken Smertens Dag det var. Frygten for Følgerne af en saa mild og lempelig Opdragelse, som den Niels Hemmingsen aabenbart har givet sin Søn, kunde drive Folk over til en anden Yderlighed, og de københavnske Mødre kunde vise et sandt spartansk Sind, som da en af dem i 1583 lod sin Søn halshugge for Ulydighed.

Samme Aar, som «den Fandens Skalk» Magister Hans havde teet sig saa uskikkelig mod Spisemesteren, var det galt med Præsten Hr. Morten Jørgensen, om hvem Frederik II skriver følgende Brev til de Højlærde udi København.

«Vor synderlig Gunst tilforn. Vider, at vi komme udi Forfaring, hvorledes en ved Navn Hr. Morten Jørgensen, som tilforn haver gjort Tjeneste udi Helliggæsthus, ikke aleneste selv skal have ført et sælsomt Levnet med Fraadseri og Drukkenskab, men og skal have lidt (tilladt) og tilstædet, at der holdes Ølsalg udi hans Hus, hvormed han og hans Hustru haver givet Aarsag til megen Utugt og anden Løsagtighed; og endog han derom tit og ofte, baade af Prædikanterne og andre, er paamindet ikke at skulde lide saadant udi hans Hus, haver saadant dog ikke kunnet hjælpe; og efterdi det ikke vel anstaar en Præstemand at give Aarsag til saadan Guds Fortørnelse, vi og forfare, at han desforuden alle Vegne derudi Byen skal have opslaget Skandskrifter og sig derudi stillet oprørsk, desligeste uhørsom ladet sig finde imod hans Superintendent, da ville vi, at han og hans Hustru ikke alene nu straks skulle udvige Københavns By men ogsaa Sjællands Stift. Thi bede Vi eder og ville, at I hannem og hans Hustru forelægger en kort Tid at forse dennem (se sig om efter Livsophold) og dennem med Alvorlighed forholder, at hvis de efter forelagte Tid lader sig finde her i Stiftet, ville vi lade straffe over dem, som vedbør. I ville eder alting hermed lade være befalet, saafremt eders Forsømmelse derudi findes, I ikke ville stande os til Rette. Dermed sker vor Vilje. Skrevet Frederiksborg 22. April Anno 1575.»

Den Øvrighed, der skulde foregaa Menigmand med et godt Eksempel, fandtes imidlertid desværre ikke. Adelen især var efter Samtidens Beretning hengiven til Umaadelighed; «Drukkenskabsdjævlen» var faret i

alle, og ved Hove gik det, som A. S. Vedel stilfærdig udtrykte sig, saa fugtigt til, at der var dem, der med god Grund fandt det «for overflodigen». Frederik II var beromt i Europa for sine Evner i den Retning. Drikkeriet kostede ham til sidst hans Liv, efter at der flere Gange havde været Bud efter ham; som da han i 1560 i en god Rus styrtede i Graven om Københavns Slot, da han vilde ride over Slotsbroen, og 5 Aar senere, da han faldt i Vandet fra Amagerbro, Færgebroen paa Slotsholmen, hvorfra Overfarten til Amager fandt Sted. Under Forsogene paa at hjælpe ham op fik Jorgen Brahe sin Helsot, og det synes, som om han heller ikke har været upaavirket af Druesaften.

«Naar Øllet gaar ind, gaar Forstanden ud», siger et gammelt Ord. Den naturlige Følge af det gængse Fylderi var Vildskab og Voldsomhed i Ord som i Gerning.

Og der var Voldsomhed nok i Forvejen, selv hos Kirkens Mænd. Naar Roskildebispen, som vi have set, kunde tage en Mand ind i sin Stue og «skamslaa ham med en Stridshammer» for at opgøre et gammelt Uvenskab, naar Kvæstor ved Kobenhavns Universitet i Bispens Nærværelse kunde slaa Rektor paa Oret og tyvte ham, naar en Magister ved Universitetet kunde bære sig ad som Hans Hemmingsen, hvad kunde man da vente af den verdslige Adel og det menige Folk? Lige fra Toppen var det galt; Frederik II gav en Dag Hertugen af Meklenborg en Kindhest, hvorpaa der fulgte en livlig Brydekamp. I Februar 1571 slog den stærke Laurids Brokkenhus en Kvinde ihjel om Nattetide i Kobenhavn under ukendte men meget graverende Omstændigheder; thi han maatte betale en ualmindelig hoj Bøde. Men dermed var ogsaa den Sag forbi; han var lige saa anset en Mand efter Drabet som før, havde sin Konges Naade og fejrede i November samme Aar sit Bryllup paa Egeskov uden nogen Opsættelse i Anledning af hans Misgerning.

Ligesom i tidligere Tid søgte man ved Gilderne i Lavshusene at modarbejde, ikke Drukkenskab, — thi en god Drik var en Guds Gave, og det var menneskeligt at tage for meget til sig; den, som Guds Gaver ikke virkede paa, maatte være en hemmelig Synder, — men Voldsomheden og Usømmeligheden, som var en Følge deraf. I Remmesnidernes og Sadelmagernes Skraa af 1549 hedder det, at hvo, som spyer eller desligeste Urensle gør i Lavshuset eller i Gaarden eller teer sig ubekvemmeligen med sin Ende eller kalder nogen Skalk, Tyv eller Forræder, bøde en Tønde Øl og Værdien af 2 Mark Voks i Bossen, — det var

det, man kaldte at spy i Bossen. Hvo, som drager Værge med vred Hu, staar der i Tømmermændenes Skraa af 1575, og gør dog ingen Skade med, han bøde en halv Tønde Øl udi Lavet og 4 Skilling i Bossen. Ligesaa den, som slaar en anden Pust eller Mundslag eller drager hannem i Haar. Men hvo, som bærer Vaaben paa sin Lavsbroder og gør ham Skade og Ufred paa Gade, Stræde eller udi Lavshus, bøde til Kongen, Staden og Lavet, efter som Skaden er til.

Utallige var de Drab, som man «disværre i Hastemod og overstadig Drukkenskab kom for Skade at begaa.» Alle Mænd gik jo med Kniv eller Kaarde, og intet ved vi, om Poul stak Peter med sin Degen, eller om Peter selv rendte ind i den. Men det er jo for sent at tale om; Døden vil have en Aarsag. Ofte, naar flere havde trukket blank paa en Gang, var det vanskeligt — for ikke at sige umuligt — at afgore, hvem der var Drabsmand eller ikke. Mord blev derfor, naar de ikke klarlig var begaaet med Forsæt og ond Hu, bilagte med Boder. Men om deres Hyppighed faar man en Forestilling ved at læse Peder Plades gode Raad til Bonderne i hans Stift, at de hellere maa tage en Kande Øl med hjem og drikke den hjemme med Hustru og Born. «Drikker Du dig en Broder-Drik, saa und dem en Søster-Drik med dig udi Jesu Navn. Saa est Du hjemme til dit eget, saa haver du Dit Hoved helt, saa haver Ingen slaget dig ihjel i Ølkonens Hus, og Du haver Ingen slaget ihjel; saa kanst Du gaa i din Seng, naar som Du haver fanget en Skaal Øl over din Tørst.»

I Marts Maaned 1571, kort efter det af Laurids Brokkenhus «uden skellig og billig Aarsag» forøvede Mord, tilkendegiver Frederik II Peder Okse, «at der holdes ilde Hus her udi København, og sker det ene Manddrab over det andet, og der intet gores til.» Men det kan ikke forundre, at Forholdene var, som de var, thi ikke blot stod Øvrigheden magteslos over for en Mængde Forbrydelser, men den befordrede dem ganske ligefrem ved sine ukloge Foranstaltninger. Saaledes lod den flere Gange Fribyttere (Sorøvere fra kaprede Fribytterskibe) lægge i Kvarter hos Borgerne, og saadanne vilde Karle forøgede ikke Retssikkerheden i Byen. Det er en af disse Fyre, der spiller Hovedrollen i den forste af de Begivenheder, som Peder Okse indberetter til Kongen.

En af Ejler Bryskes Stalddrenge red paa Gaden. Saa er der kommen en af de Danziger Fribyttere, som havde Forlov (havde Lov at gaa ud) og vilde slaa samme Dreng, — om han red ham for nær, ved jeg ikke, — men Danzigeren lob med draget Værge efter Drengen, og

Drengen undred ham (red fra ham). I det samme kom Ejler Bryske gangende og saa' Danzigeren løbe efter hans Dreng med blottet Værge, og raabte og bad Ejler da samme Karl vende om og ikke hugge (saare) hans Hest. Da vendte Karlen sig og er kommen til Værge sammen med Ejler Bryske, saa han hug Ejler over Armen, dog han ikke blev saaret. Imidlertid kom en (af) Ludvig Munks Karle til og vilde været udimellem, og da har samme Danziger Fribytter stukket samme Karl, saa han ligger for Døden. Saa er Peder Gyldenstjerne og Byfogdens Svende kommen til og har skilt dem ad, og en Bysvend tog Værget fra ham (Danzigeren), saa Ejler Bryske vilde været til ham igen; saa er han løbet. Idet han løb, er Stalddrengen kommet rendende (ridende) efter ham og naaet ham og har slaaet ham to Slag fra Hesten, han sad paa, med en Daggert. Og siges det skal være en af Liggerne her paa Slottet, som holdt ham, medens den anden slog ham. Men Stalddrengen er med det samme redet af By og er kommen sin Vej (bort), mig uvitterligt. Saa straks jeg fik det at vide, at Skaden var sket, befol jeg Byfogden at lukke Porten til straks og gøre Hussøgning, hvilket han og gjorde straks. Siden han det gjort har (nemlig Husundersøgelse), kom han til mig og sagde, han (d. e. Stalddrengen) var af By og var straks rendt ud, der han gjorde Gerningen og intetsteds fortovede. Men den Karl (Liggeren), der holdt den, der død blev, (d. e. Fribytteren, der altsaa døde af de to Slag, Stalddrengen slog ham), der han blev slagen, har jeg ladet gribe, og sidder i det blaa Taarn og skal gaa nu paa Mandag derom, saa meget Ret er. — Saa har nu dette sig forløbet, og havde jeg vidst at kunne have gjort der noget videre til, skulde det ikke bleven undladet.

For 14 Dage siden stak og en den anden ihjel, og Profossen fik fat paa den, det gjorde; mistede tredje Dagen hans Hoved, der Gerningen gjorde.

For at forebygge slige blodige Optrin, befalede Peder Okse Borgmestrene at sørge for god Nattevagt. Denne besørgedes af Borgerskabet selv og gik paa Omgang. Tillige befalede Rigshofmesteren Profossen at være med paa Gaderne og se til, at alt maatte være i Orden. Tre Aar i Forvejen var selve Profossen bleven slaaet ihjel af en Engelskmand.

Men hvor god Vagt der end blev holdt, kunde det dog ikke undgaas, at der stadig skete Ulykker. Saaledes kom i August 1581 et opromt Selskab ind ad Vesterport. De havde været buden til Gilde af

Mogens Goe ude i Borgmester Niels Skrivers Have; den franske Gesandt havde været med, og han skulde nu først følges hjem. Da det var sket, fulgte Mogens Gøe og den unge Tyge Brahe Hak Ulfstand hjem, han boede paa Hjørnet af Østergade og Kongens Nytorv, men Oluf Daa og Tyge Brahes Morbroder, den 57-aarige Ejler Krafse skiltes fra dem og gik en anden Vej. De mødtes imidlertid igen paa Købmagergade, og Tyge Brahe klappede sin Frænde paa Skuldren. Men Ejler Krafse var ikke til Sinds at taale, at nogen rørte ved ham; han river sin Daggert af Bæltet og «slaar» Tyge Brahe, d. e. saarer ham med den. «Ak, hjerte Morbroder, hvi slaar I mig saa?» udbryder den Saarede, hvortil Drabsmanden svarede: «Ak, hjerte Søstersøn, er det dig! Gud bedre mig arme, fattige Mand,» hvorpaa han kyssede ham to Gange paa Kinden. Tyge Brahes Venner vilde straks trække blank og søge ind paa Ejler Krafse, men det fik Mogens Gøe dog hindret og gik med den Saarede, der «ravede» af Sted. Han døde næste Morgen, men da var Drabsmanden alt flygtet. Hans Hustru og Børn tilbød at sone Drabet efter yderste Formue; Kongen, Dronningen, Hertugen af Mecklenborg og mange Adelige gik i Forbøn for ham; men Braherne var ubøjelige. De paastod, at Drabet var sket «skændeligen og skellmiskevis», og Ejler Krafse døde i Landflygtighed i 1599.

Midt under alle de Farer, som lurede selv paa den fredeligste Borger, var det altid en Trøst, at man af mange Ting kunde drage Varsel om tilstundende Ulykker, om end Menneskenaturen tit var for dvask til at drage Fordel af de Vink, som Forsynet maatte give den. Saaledes da velbyrdige Karl Kørling, som boede hos Magister Klaus Skagbo, en Dag ved Middagsbordet hos Dr. Niels Hemmingsen kom til uforvarende at støde Saltkarret om, og sagde da nogle over Borde: Dette var et ondt, ulykkeligt Fald, tager eder vel vare i Dag. Og samme Aften blev han ihjelstungen af Anders Bille.

Befolkningen i Smaahusene uden for Byen havde fra gammel Tid et særlig slet Navn paa sig. Den omtales gerne som Skarns Folk, løse og letfærdige Partier, «løst Folk og Selskab, der heller vil bo uden Byen, end lyde kristeligt Regiment og Øvrighed, paa det de dér kunde bruge deres ukristelig Handel og Levnet». I de talrige Kipper og Kroer, som holdtes her, fandt der uafladelig Misgerninger Sted, hvorfor Kongen begyndte med at forbyde alt Ølsalg og Brændevinssalg derude og endte med en Befaling til Alle om at flytte og kun have en gammel, skikkelig Mand derude til at vare paa Hus og Have.

Universitetsgaarden og Frue Kirke i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede.

Det Bekendtskab, man gør med en enkelt Mand blandt dem, der boede uden for Byen, Graveren ved den nye Kirkegaard uden for Nørreport, er tilstrækkeligt til at give en Forestilling om Tonen derude. «Saa var der en Graver ved Navn Steffen og var Taarnvægter i Vor Frue Taarn, hvilken der grov ned udi de Grave, som friske Lig laa udi; saa var forskrevne Steffen uskikkelig og slog Laaget op af Kisterne og hug en Hakke udi de døde Menneskers Kroppe og bad dem staa op udi tusind Kneffles (Djævles) Navn og sagde: I have længe nok ligget her!»

Der maatte aabenbart tages med fast Haand paa saadanne Kanutter, og Magistraten gjorde sikkert Ret, da den forbød ham *under Livsstraf* at holde Dobbel og Drik i sin Bopæl eller at huse og dølge Skarnsfolk og Misdædere.

Inde i Byen havde især Rosengaarden et daarligt Navn paa sig. I det store, af Haver opfyldte Kvarter, der særlig var bebygget med fattige Smaahuse, kunde Ildesindede let unddrage sig Øvrigheden. Her færdedes en Mængde løsagtige Kvinder, som dog maatte bo i en vis Afstand fra St. Anne Hospital (før St. Gertrud Kirke). Da denne Bydel efter Frederik I's Udvidelse af Byen fik en mere bylignende Bebyggelse, forandredes Forholdene til det bedre, og Peder Plade kunde i Aarhundredets Midte skrive: Hvor mange mistede ikke deres Liv i København, for den Rosengaard var ved Magt! Ikke visker Bøddelen sit Sværd saa tit nu udi denne Tid, som han gjorde i hin Tid.

Tidens Voldsomhed, der gav sig Udslag saa vel i Samfundets Opfattelse, at Prygl og skrappe Prygl var absolut nødvendige til en god Optugtelse, som i Enkeltes Slagsmaal, fik naturligvis hos det svage Køn sit rigelige Afløb i Skældsord, skønt man dog ogsaa finder Kvinder inddragne i Drabssager. Fyrstelige Damer og adelige Jomfruer havde en lige saa løs Haand som deres mindre velbaarne Søstre. Men Tungen var dog deres rette Vaaben. De gav hinanden Satan i Vold, svor ved Guds Død «og ønskede hinanden indbyrdes, at «Pokker» eller «Franzoser» skulde falde paa dem saa store som Fade». Og i hin mørke Tid voldte Kvinderne med deres rappe og skarpe Tunger mere Blodsudgydelse end drukne Mænd med deres Knive og Kaarder. Naar en hidsig og arrig Kvinde, særlig en gammel Kvinde, gav sit afmægtige Raseri løse Tøjler og med skarp og skingrende Stemme ønskede Ondt over Folk, og et af de onde Ønsker eller noget lignende tilfældig gik i Opfyldelse, — saa havde man Materiale nok til en fuldstændig Hekse-

proces, i hvilken der altid, ved Tidens Hysteri og Eksaltation, blev indblandet flere og flere Ulykkelige.

I 1567 var der en Dag stort Tilløb af Folk til St. Nikolaj Kirke i Anledning af, at en gammel Kone skulde staa Brud for syvende Gang, hvilket gjorde almindelig Opsigt. Vielsen foregik om Morgenen ved Ottesang; Præsten stod i Kordøren og Brudeparret foran denne. Under Tilskuernes Utaalmodighed efter at komme til at se den gamle udlevede Kvinde og hendes unge Mand, blev der en saadan Trængsel og Støj, at Præsten næppe kunde faa Ro til at vie dem sammen; det har sikkert ikke manglet paa kaade og lidet høviske Tilraab, og Bruden, der ikke følte sig vel til Mode som Midtpunkt for en saa levende Opmærksomhed, svarede igen og udbrød til sidst i Arrigskab: Jeg skal faa eder inden otte Dage andet at tage Vare end mig. De fleste lod hendes Ord gaa ind ad det ene Øre og ud ad det andet. Men hvad sker! Søndagen efter, under Højmesse, opstaar der pludselig et stort Mørke i Kirken. Alle fyldes med en unævnelig Rædsel; Folk kommer op at slaas i Trængslen, springer ud ad Vinduerne og strømmer i Massevis til Dørene for at komme ud, saa «Kapper og Kaaber gaa i Løbet», og mange blive trampede ned og ilde tilredte. Da man var kommen sig efter Forskrækkelsen, kom nogle eftertænksomme Mennesker den gamle Kones truende Ord Søndagen forud i Hu og meldte det til den velvise Øvrighed; denne lod Konen fængsle, forhøre og pine, hvorpaa der som sædvanlig fulgte Tilstaaelse og Angivelse af Medskyldige. Siden efter blev hun brændt med de af hende udlagte.

Der behøvedes i Virkeligheden ikke mere, end en saa simpel Begivenhed som den, at en voldsom Byge trak op og formørkede Himlen uden at lade det blive til Alvor med Regnen, for at sætte Fantasien i Bevægelse. Tiden var mørkeræd, og de simpleste Ting indjog Frygt og bange Anelser. 1560 berettes det, «at mange trofaste (troværdige) Folk i København saa' udi Himlen Glavinder og Spyd tilsammen rende (kæmpe) udi Skyerne,» hvorfor Iver Berthelsen indtrængende skrev om i Tide at gøre Poenitense. «Den 17. Juni 1570 blev Lammekød, som var soden (d. e. kogt), omvendt til Blod» i Dr. Rasmus's Hus. «Den tyvende Dag derefter foregik samme Omvendelse med «Groffenbrad» d. e. Oksesteg, hvilket Hovmester med andre flere af Adelen og de Højlærde saa'. Desligeste straks derefter gik det og saa med Gryn.» Og faldt et gammelt Træskur sammen, som det skete samme Aar d. 12. September med Peder

Okses Lysthus, i hans Have mellem Klareboderne og Silkegade, «fik menige Almue straks at sige, at den Onde havde nedslaaet det.»

Sladder og løs Snak, forsætlig ond eller hensigtsløs Tale kunde den Gang faa de uhyggeligste Følger. Det var ikke alle, der slap saa let som Barbara, Mathias Hansens, der kom i Orde for, at hun havde slaaet sin Tjenestekvinde, Karine, Ingmar Vognmandsdatter, saa at hun deraf blev død. Thi ikke mindre end 10 Dannemænd og 15 Dannekvinder stod op og vidnede for Borgmestre og Raad ved deres Sjæls Salighed og ved Gud og alle hans Helgene, at de havde været hos forskrevne Pige Karine, før hun døde, og sagde og svore, som før er rørt, at samme Pige døde af svar Pestilense og ej af de Hug, hun havde faaet af forskrevne Barbara, i nogen Maade. Hvorfor forskrevne Mathias Hansen og Ingmar Vognmand med hans Sønner og Frænder blev vel og venligen forligte, saa at de tilsagde hverandre et fast og trygt Venskab og forpligtede sig, at hverken de eller nogen af deres Frænder, fødte eller ufødte, nogen Sinde herefter skulde tale eller arge paa den Sag efter denne Dag i nogen Maade.

Men var der Trolddom eller Mistanke om Trolddom med i Spillet, saa blev det en alvorlig Historie. Kong Jakob af Skotlands Besøg i København i 1590, som skaffede Københavnerne saa megen Øjens Lyst, blev skæbnesvangert for adskillige københavnske Borgerkoner, og det endda af de allerfornemste. Thi i hans Hjemland, hvor Varsler og Synskhed og Spøgelseshistorier endnu florerer, var man af den uforgribelige Mening, at det Uheld, der havde ramt den danske Flaade, der Aaret i Forvejen skulde have ført hans Brud, Prinsesse Anna, Christian IV's Søster, til Skotland, maatte skyldes Troldkvinder. Skibene havde slet ikke været i Stand til at gaa over Søen, men havde maattet vende om og søge Havn i Norge. Nede paa Fejø havde man allerede fundet nogle Troldkvinder, som havde tilstaaet sig skyldige i at have forgjort Kongens Skibe, og dermed troede man her at være færdig med den Sag; men da Kong Jakob i Februar kom til København, sad der tre Kvinder i Prisonet (Fængslet), i al Almindelighed anklagede for Trolddom. Og da Flaaden hørte hjemme i København og var udgaaet herfra, laa det nær for en Heksejæger som Jacob I, ogsaa at lede efter Hekse her. Og begyndte man først at lede, fandt man snart, ved Hjælp af Pinebænken, hvad man søgte.

Den ene af de ulykkelige Kvinder var saa højt paa Straa, som en Borgerkvinde i det hele kunde komme; hun hed Margrete og var gift

med en af Byens Borgmestre, Jakob Skriver. En anden hed Ane Koldings. Hvem de andre har været vides ikke; men sikkert er det, at Jens Skammelsen, kgl. Majestæts Vintapper og Kældermester, Broder i det danske Kompagni eller Skydeselskab, havde den Sorg og den Tort at se sin Hustru indblandet deri.

Som det næsten altid gik, udlagde de anklagede Kvinder paa Pinebænken forskellige Medskyldige; en af dem maa sikkert have nævnet Jens Skammelsens Hustru. Men Jens Skammelsen gik til den udvalgte Konge og klagede sig, og i et Brev fra denne af 18. Juni 1590, til Borgmester og Raad, kaldes de, der bragte hende udi Ord og ondt Rygte, Skarnsfolk og udædiske Folk; endvidere, hedder det blandt andet, «at efterdi han (Jens Skammelsen) er daglig udi vor Tjeneste, og vi hannem saa vel som hans Hustru gerne til Rette ville forhjælpe udi deres retfærdige Sager, beder vi eder og ville, at I haver en tilbørlig Indseende (Tilsyn) udi hendes Sag og ikke tilsteder hende imod Loven eller Recessen at uforrettes i nogen Maade».

Trods den unge Konges gode Vilje til at værne Folk mod Uret og Forfølgelse, saa' det ikke godt ud for Jens Skammelsens Hustru. Thi i det næste Brev, hende vedrørende, af 2. August 1590 ser man, at der ikke længer er Tale om Skarnsfolk og udædiske Folk, der har forulempet hende paa gode Navn og Rygte. Nu er hun ligefrem anklaget for Trolddom og sidder fængslet sammen med de andre. Og da Jens Skammelsen ikke selv er forfaren i Lov og Ret og maa gøre sin Tjeneste ved Hove, befaler Kongen, at en lovkyndig Mand, enten Herredsfogden i Tune Herred, Søren Fog i Roskilde, eller en anden ærlig Mand skal møde paa hendes Vegne «at ikke hun skulde med Retten overiles i nogen Maade.»

Hvorledes det gik Jesper Skammelsens Hustru vides ikke, men hun er næppe sluppen bedre end de tre første, thi i 1591 tændtes der netop fire Heksebaal i København. Den 15. Juni brændtes «Djævlens Moder», 4. September to andre Troldkvinder, og den 19. Oktober blev endelig Margrete, uden Tvivl Borgmesterens Kone, «svoren til Ilden».

Ej heller Jens Skammelsens senere Liv ved man Besked med, men Jakob Skriver gik det grumme sørgeligt; han mistede efterhaanden alt, hvad han ejede, og blev 1594 indlagt som Lem i Helliggæsthus. Jens Skammelsen var nærmere ved saa manges Trøst i Sorg og Lægedom i Nød og har vel drukket kgl. Majestæts blanke Vin, til han glemte Trolddom og Djævelskab og hele Verden.

En Del af Kælderen, hvor de anklagede Troldkvinder sad fængslede, er til endnu i Nr. 11 paa Graabrødretorv, det gamle Graabrødreklosters Prison. For nogle Aar tilbage blev der lagt fladt Loft, hvorved Kælderhvælvingerne skjultes; kun en Hvælving ses endnu med Glughul ud mod Madtorvet (se S. 131). Gennem dette Glughul kan Solen, i al Fald nu om Stunder, falde ind og skinne paa lyslokkede Børn med Dukker og klare Barnesange i det samme Rum, der har hørt de Ulykkeliges Suk og Stønnen og set deres voksende, til sidst til Vanvid stigende Angst.

Lad os vende os fra de uhyggelige Trolddomshistorier til et lysere Billede fra det 16. Aarhundrede. I 1516 begyndte der at rejse sig en Bygning ude ved St. Anne Bro, en lille Odde og Landingsbro, der skød ud i Vandet omtrent fra nuværende Fredericiagades Udmunding i Amaliegade. Det var et Kapel og et Gæstehus, som blev opført her paa dette Sted, hvor saa mange Rejsende gik i Land, af Klaus Jensen Degn. Denne Mand havde engang i Kong Hans's Tid siddet i strengt Fængsel og havde der gjort det Løfte, at om han nogen Sinde, imod Forventning, skulde slippe ud af sit Fængsel, vilde han, Gud og St. Anne til Ære, bygge et Kapel og et Gæstehus for stakkels fattige syge og saare pockige Mennesker (koppesyge), som ellers plejede at ligge paa Gader og Stræder i København uden at kunne faa Herberge for deres Sygdoms Skyld.

Hans fromme Løfte var ikke Mundsvejr. Saa snart han var kommen ud, tog han fat paa Indfrielsen af sit Løfte, begyndte at bygge med de Midler, han havde, og fik Skrivelser fra Christian II og Dronning Elisabeth med Opfordring til alle deres Undersaatter om at yde Bidrag til hans Stiftelse. Pave Leo X tog den i sin Beskyttelse, og 15 Kardinaler og Biskopperne over alt i Riget anbefalede hans fromme Forsæt til alle. Klaus Degn (eller Denne, som han ogsaa kaldes) rejste selv omkring og samlede Gaver ind, sendte sine «St. Anne Bud» ud i alle tre nordiske Lande for at samle Almisse, og snart var Stiftelsen i fuld Gang i København.

Men Christian II, fortæller Klaus Degn, blev ham umild, saa han «formedelst St. Anne Vilje og Underviselse» drog til Eskilstorp (i Sverige, hvor Hospitalet havde faste Ejendomme) «med baade St. Annes Syge og Sunde med al Tilhøringe.» Og nu begyndte den utrættelige Mand forfra og rejste et nyt Hospital «det skønneste, der havde været i Sverige i Tusind Aar.»

Før Reformationen havde han haft Tiggermunkene at drages med; de fandt det meget ubelejligt, at St. Anne kom og gjorde dem Indpas i Næringen og saa at sige tog Brodet ud af Munden paa de sunde og velnærede Munke for at give det til syge Lægfolk; de fik i alt Fald Skyld for, at St. Anne Bud mødte stor Modgang og mange Steder blev overfaldne med Hug og Slag. Under Reformationen havde St. Anne mistet sin Myndighed, og det saa' ud til, at Klaus Degn anden Gang skulde se sit Arbejde ødelagt. Men Frederik I hjalp ham. Han kaldte ham atter til København og gav ham den gamle St. Gertruds Kirke til Hus til hans Syge, og Byens Magistrat lagde et Stykke Grund til.

St. Gertruds Kirke (o. Nr. 4 paa Kultorvet) blev altsaa omdannet til et nyt St. Anne Hospital. Naar det kom til den Velstand, det havde før sin Ødelæggelse, skulde det have Plads til 50 Syge, foruden Præster, Sangere og Hitteborn, samt de Kvinder, der skulde pleje de Syge. Det skulde frit give Husrum og Kost for 1 Døgn til fattige vandrende Pilgrimme, og Mad og Øl maatte aldrig nægtes Fattige. Magistraten skulde paase, at de Syge behandledes og holdtes godt, og at der f. Eks. hver Lørdag kom rene Lagener paa Sengene. Hvis nogen af de Syge ikke kunde taale Hospitalets Kost, skulde der i Byen hentes Vin, Hvedebrød Æbler eller andet, som Patienten kunde have Lyst til. Det gamle Kapel nede ved St. Anne Bro skulde blive staaende, og de Ofre og Gaver, som indkom i Blokken dér, skulde tilfalde Stiftelsen. Ruiner af Kapellet stod langt ind i det 17. Aarhundrede, og da det blev nedrevet, «fandtes der nogle Læs Krykker, som Krøblinge, der her havde faaet Helbredelse for deres Sygdom, havde kastet og var gaaet fra.»

Stiftelsen kunde imidlertid ikke bestaa, trods alle Klaus Degns Anstrengelser, under Reformationens Stormløb mod alle Helgener og Helgeninder, og 1528 aflagde 32 Borgere et Besøg i Hospitalet for at undersøge Tilstanden. Efter at have ladet Klaus gaa udenfor, udspurgte de de 27 Syge om hans Ledelse, og om de havde noget at kære paa ham. Men de Syge svarede som med en Mund, at den Tid, han var ved Velstand, havde han holdt saa ærligt og tilborligt et Hospital, som noget i Danmark kunde findes, med god Kost og rene Senge og en forstandig Legems Salve og Lægedom, og nu, da han var forarmet, spiste de af hans egen Gryde og Tønde, og naar der ikke var nok, mistede han hellere selv, end han lod dem mangle. Da de dernæst blev adspurgte, om de nu, da Hospitalet maatte opløses, vilde tage ind i Helliggæsthuset eller ud til St. Jørgen, svarede de, at de havde hans Brev paa

Ophold her, hvor de var, og vilde ikke af med ham. Hvis de kunde faa ham til Forstander i Helliggæsthus, vilde de nok følge med ham til dette Hospital. Derimod vilde de hellere sænkes i Stranden end gaa ind i St. Jorgens Hospital. De levede rigtignok i saa stor Armod, som det kunde taales; men om Klaus Degn forlod dem, vilde de klage derover for Gud, Dommere og Dannemænd.

Derefter blev Klaus Degn kaldt ind paa ny. Han lovede da sine Syge, at om end de vildfarne Tider skulde nøde dem til at adspredes, vilde han dog siden samle dem igen, saa de kunde blive sammen til deres Dødsstund; og han lagde sine Hænder korsvis paa Evangeliebogen og bad Gud og alle Helgener hjælpe at fuldkomme de Fattiges Ønske og lovede at være deres ydmyge Tjener med Liv og Gods til sin sidste Time.

St. Anne Hospital blev Aaret efter forenet med Almindeligt Hospital, og Klavs Denne blev ansat som Læge ved Hospitalet i Malmø. Men Tiderne blev saa vildfarne, at han vistnok aldrig opnaaede at komme sammen med sine gamle Venner igen.

Det er Menneskekærligheden, Trangen til ved personlige Ofre at gøre noget for at hjælpe de Syge «og saare Pockige», saaledes som denne Følelse faar sit Udtryk i Klaus Degn og hans Arbejde for hans lille Flok, der straaler lysende i Tidens Mørke. Men der er andre klare Lys end dette. Lad os tage Beretningen om, hvorlunde Borgmesteren, Skipper Jesper Olsen, fik sig en Hustru, en fattig Pige, underligen, af Guds Forsyn i saa Maade. Hun kom til København, der hun var liden og en arm, fattig, stakkels Pige udi en Vadmels Kjortel paa et Læs Kul; saa blev hun given hen (d. e. saaledes blev hun sendt ud i Verden) paa Guds Forsyn; men derefter forfremmede Gud i Himlen hende af sin faderlige Godhed, at hun vokste op, fik godt Held iblandt Folk og kom saa langt paa det sidste, at hun fik samme forskrevne Borgmester til Ægte. «En Gang derefter bebrejdede en Kvinde, som var Kancelliskriver Niels Skrivers, hende hendes Armod og Fattigdom og vilde foragte hende derfor. Men hun svarede hende beskedelig derpaa: Du saa' vel den Vadmels Kjortel, jeg havde paa, men Du saa' ikke den gode Lykke, der var indenfor.»

Eller lad os tage Peder Plades Fortælling om, hvad der skete uden for København i Aar (o. 1543) paa Kyndelsmisse Aften eller den Dag næst for Kyndelmisse Aften med vore fattige (stakkels) Nabor og Genbor, noget nær ved de 80 Fiskere, som stod ude paa Isen imellem Skibene og

1 Holmens Smedje (nu Kirke). 2 Østerport 3 Slottet. 4 Nikolaj Kirke 5 Graabrødre Kirke. 6 Helligaandskirken. 7 St Klara Kirke. 8 Frue Kirke. 9 Universitetet. 10 Nørreport 11 St Anne Kapel. 12 Amager . . 17 St Anne Bro Fuglestangen yderst til højre

Saltholm og stangede Aal udi deres retfangen Arbejde og Bjæring, og vidste dennem (d. e. tænkte paa) ingen Livsfare udi al Verden, førend det ganske Stykke Is, som de stod paa, brast ned paa alle Sider omkring dem, og de kom udi Havet til deres Bæltested og flød saa hen ud ad Havet til paa Isen tilsammen, indtil at de bleve adskilte, somme til dette Liv og somme til det evige Liv, fordi at somme blev reddede og kom op paa Amager, somme flød hen paa Isangel (Isflager) omkring Malmø og heden imod Falsterbro og Vandet blev trykket af dem, saa at de blev ved Livet og kom hjem igen. Men otte eller ni og tyve fattige Fiskere druknede og døde udi det Vand, og deres fattige Hustruer og Børn leve efter paa denne Dag udi København.

Der var en iblandt de Fiskere ved Navn Hans Bentsen, fød udi Odense og min gamle Discipel med salig Ihukommelse. Han og nogle andre raabte til deres Staldbrødre og sagde: Kære Brødre og gode Nabor, lad os ikke falde udi Mishaab, for det vi skal dø udi dette Vand! Lad os nu se, om vi have nogen Tid hørt Guds Ord udi vor Livs Tid; thi nu vil det gælde. Vi se den visse Død for Øjnene; her maa vi blive, det kan ikke andet være. Og begyndte han da at sjunge den Sang, som vi nu sjunge før Præken: Nu bede vi den Hellig Aand, — det var af Hjertet, de sjunge. Der denne var ude, da sjunge de den Sang over deres egen Død, som vi sjunge over et Lig, naar vi det jorde: Med Glæde og Fred far' jeg nu hen o. s. v. . . . Saa sagde de hver andre gode Nætter (d. e. god Nat) og fulde (faldt) saa fra hverandre paa Stykker Is, og sank derhen udi Guds Vold og Naade. Og er endnu ikke funden flere end to oppe til denne Side, der jeg ved af at sige.»

Trangen til at gøre godt var lige saa levende efter Reformationen som før denne. Nu som tidligere betænkte Byens velstaaende Borgere de Syge og Fattige med rige Gaver og oprettede Stiftelser for dem. En af disse staar endnu paa sin gamle Plads, Møntmester Poul Fechtels Boder, ogsaa kaldet Mønterboder i Møntergade.

Stod man en Torvedag paa Vester Port, hvilket ikke var alle og enhver tilladt, vilde man se, at Landboernes store Skare, lige som nu, søgte ind til Byen Vester fra med deres Æg, Kød og Smør, som skulde sælges paa Torvet. Men langt uden for Porten mødte der allerede

Folk, som vilde købe Varerne op for senere at sælge dem igen med tilbørlig Fordel, og man kunde derfor se det Særsyn, at enhver Vogn var omringet af en Flok Mænd og Kvinder, Høkere og Høkersker, der gik med ved Siden af den eller fulgte bag efter, men blot sørgede for at have en Haand paa en Flæskeside, en Bøtte Smør, en halv Kalvekrop eller lign., for derved at antyde sin Forkøbsret til det paagældende Stykke. Følger vi med ind paa Torvet, vil vi blive Vidne til mangt et livligt Slagsmaal mellem Høkerne og de andre Kunder indbyrdes, eller mellem Høkerne og Bysvendene, og det endte altid med, at en eller anden af de altfor ivrige Høkere blev slæbt hen og anbragt i et af de dertil rejste Halsjærn paa Torvets Hjørner, sig selv til Spot og Spe og andre til Advarsel og Eksempel.

Paa alle Ugens Dage vil man kunne møde Ligtog i Byens Gader, da intet Lig maatte blive staaende længer end en Nat. Man kunde, ligesom nu, straks paa Ligtoget se, om det var et «fornemt Lig» eller ej. Thi det var ikke alle og enhver, der kunde lade sig synge til Jorden af Frue-Skoles Peblinge. Nogle nøjedes med en «Lejgse» (Lektie d. e. Klasse paa 20 Par Drenge), andre havde to foran Kisten. Fornemme Folk havde et Stykke engelsk Klæde over denne; Lavsbrødre kunde laane Lavshusets Ligklæde, men Smaakaarsfolk nøjedes med et gammelt Sengetæppe eller slet ingen Ting. Efter et fornemt Borger-Lig maa der gaa 3 Par Sørgekvinder, efter et «gement Lig» kun 2 Par, og de maa ikke bære anden Stads end deres Kaabehætte trukket over Hovedet. Efter dem kom Præsterne og de mandlige Slægtninge og endelig de kvindelige. Det er ikke sikkert, at Ligfølget gaar saa tyst og stille, som man nu vilde finde passende. Thi inde i Sørgehuset skænkes der for alle, og det er nok muligt, at der er noget Slinger i Rækkerne, naar Ligtoget drager til Kirken.

Alle Jordfæstelser fandt Sted Kl. 1. Saa begyndte Klokkerne at ringe, «og skulle de, som Klokkere ere, ikke ringe en ubillig eller for lang Ringen, men passeligen, paa det at sygt og skrobeligt Folk ikke deraf forskrækkes, som det hidtil sket er». Samtidig skulde de Efterlevende sørge for, at «Ligene kom frem, straks det begyndte at ringe, saafremt de den Dag ikke vilde miste den Tjeneste, dennem af Prædikanterne kunde vederfares, fordi altingest med Begravelse og Prædiken kunde være endt, naar Klokken er 2 slet.»

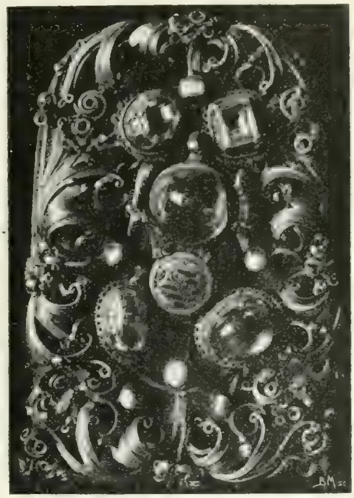
Bryllupstog mødte man som oftest Søndag Morgen. Til Ottesang, d. e. Kl. 5 om Morgenen var det efter kgl. Anordning Tid for ærlige

Tjenestefolk» og «for uærligt berygtede Kvindfolk» at begive sig til Kirke for at vies. Gjorde deres Husbond Bryllupet, maatte de bede 12 Par. Haandværkere lige saa mange. Købmændene derimod, det fornemme Borgerskab, maatte bede 24 Par; Forgangskvinder, der dragede Hjemmet, og Bornene dog iberegnet; dertil 12 unge Karle; de drog først til Kirke Kl. 8 til Højmesse. Det var ikke før 1582, at kirkelig Vielse blev lovbefalet; men før som efter dette Tidspunkt, laa Hovedvægten ved en Brudefærd paa Bryllupstoget (det gamle hedenske Brudløb) til Kirken, hvor Brud og Brudgom viste sig for Alles Ojne i offentligt Optog gennem Byens Gader fra Brudens Hjem og til Kirken som lovlig tilsammen givne Ægtefolk.

Det var nok værd at gaa et Par Skridt af sin Vej for at se et Bryllupstog i det 16. Aarhundrede. Frem bugtede det sig gennem Byens smalle Gader, nogle af Deltagerne til Hest, nogle til Vogns, nogle til Fods, med Trommer og Trompeter, Fløjter og Giger i Spidsen; med beredne Svende ved Siden, der hele Tiden lod deres Bøsser knalde, og med Brudeblus, d. e. Fakler, baade for og bag. Endog ind i Kirken fulgte Musikken, i alt Fald inden Reformationen. Allerede om Morgenen tidlig blev der spist og drukket dygtigt, og havde Brudgommen om Lørdagen holdt «Mø-Kvæld» i Badskerens Hus, hvor alle indbudne Ungkarle indfandt sig og blev ragede og vaskede, bespiste og bedrukne paa hans Bekostning, saa kan man vist være sikker paa, at adskillige af Bryllupsgæsterne har set dobbelt hele Tiden. Og det hjalp ikke til at klare Synet, at man i selve Kirken under Brudemessen lod Lutendrank og en Bid Brød gaa rundt til Brudefølget.

Efter endt Gudstjeneste drog Gæsterne hjem til Middagsmaaltidet i Brudgommens Hus, og om Aftenen var der Dans paa Raadhuset, efter 1592 paa Kompagnihuset. Om Mandagen brugte mange endnu efter gammel Skik at drage til Kirke, og dette syntes atter at være gaaet for sig med Lystighed; i alt Fald tordner Peder Plade mod «den Slemmen, Demmen og Dansen med Pibe og Tromme, som skete her udi Sjælland inden Kirkedørene om Mandag eller Tirsdag i Bryllupsugen; det hørte Djævlen af Helvede til, og er derfor aflagt til Landsting ved Kongens Sværd. Her inde skal ædes og drikkes det, som vor Sjæl skal besynderlig spises med, og hvad vi skulle leve med her paa Jorden hos vor Næste.» Ogsaa denne Dag var der Middag hos Brudgommen og Dans paa Raadhuset eller Kompagnihuset.

Inden kirkelig Vielse blev lovbefalet for alle, havde Københavns fornemme Borgere — de, der ejede 5000 Sletdalere eller derover — fejret den verdslige og den Gang eneste retslige Vielse, Haandfæstning, Tilsammengivning, hvorved Bruden af Fader eller Værge blev «bortfæstet med Mund og Mæle», til Brudgommen, paa Raadstuens store Sal, senere (efter 1592) paa Kompagnihuset. Det var ved denne Lejlighed, at Borgerdøtrene foruden med den for alle Brude uundværlige Perlesnor, var smykket med Dronning Dorotheas Brudesmykke, som endnu findes paa Rosenborg. Det er af forgyldt Sølv, i Form af en Port, og med Dronningens Hjemlands — det sachsiske — Vaaben i Midten, fastholdt af en Fugl Phønix og rundt omkring besat med Perler og ædle Stene, Amethyst, Saphir, Opal, ja endog en «vemisk Diamant». Det hvilede paa Barmen i en 5—6 dobbelt Række Perler om Halsen.

Dronning Dorotheas Brudesmykke.

Ved at se det barokke, men smukt forarbejdede Smykke tænker man sig nu mindst, at det i sine Symboler indeholder en Prædiken med 27 Hovedpunkter. Det turde blive vel vidtløftigt at opregne dem alle, og Resens korte Forklaring er derfor absolut at foretrække.

«Stenene i dette Smykke kunne have saadan Betydning, at den øverste Sten betyder Gud, som er over alle Ting udi den runde Verdenskres, som betegnes med den runde Sten i Fuglen, samler fra alle Hjørner tvende, som gives ti Kende ved de to Fugle (skal være to Stene paa hver Side af Vaabnet), at skal ved Ægteskab være to, som skal leve sammen, indtil den mørke Død, den mørke Amethyst, som er i Enden af Smykket.»

Resens Fortolkning vinder ikke i Tydelighed ved, at han har beskrevet Smykket efter Hukommelsen; og medens han fortaber sig i Lærdom, glemmer han, at der ikke findes to Fugle og ingen dødbringende mørk Amethyst i Enden af Smykket. Men Fortsættelsen af hans Forklaring bliver endnu mere haartrukken og umulig at kontrolere paa Videnskabens nuværende Standpunkt:

«At den ene Sten, som er paa højre Side af Vaabnet, er en Diamant, haard og hvid, bemærker, at Manden skal være i Huset som en Diamant, den fornemste, haard og mandhaftig; hvid d. e. med Hellighed, Skikkelighed og Forstand at staa sit Hus for. Den anden Sten til venstre er ophævet og kantet og betyder, at Kvinden skal ved Barnefødsel have stor Smerte, Kors og Bedrøvelse. Hvad Formen er anlangendes, som en Dør for et Hus, da ikke alene ved Ægteskab begynder En at holde Hus, men ogsaa at for Ægtefolk, der leve med hinanden, er Ægteskab en Dør til Himmerig.»

Søndagen var med sin Helligdagsfred og sin Kirkegang, med Orgelspil, Salmesang og Klokkeklang en velgørende Solstraale i det daglige Livs graa Ensformighed. Faldt der end ikke altid et Bryllup paa Søndagen, var der dog stedse paa Vejen til Kirke og ved Kirken selv noget at se, og i Christian III's Dage glædede alle Københavnerne sig, naar Vejret om Søndagen «var lystigt», thi da red Kongen og Dronningen med Hofsinder og Jomfruer paa Gangere til Kirke.

Hvad Søndagen var i Ugens Løb, var de aarlige Fester i Aarets Løb; særlig var Julefesten den Højtid, som alle glædede sig til og saa hen til hele Aaret igennem. Forberedelserne begyndte Uger i Forvejen med Brygning og Bagning, og den 21. December, St. Thomæ Dag, blev «Julefreden» sat efter Byloven eller udblæst fra Raadhuset. Thi det forholdt sig sikkert i København som i andre nordiske Byer, at der i Juleugen og 14 Dage derefter skulde herske Fred og Ro, og den, som brød denne Fred, skulde betale dobbelte Bøder. Fra den Dag begyndte alle offentlige Bestillingsmænd, Skarpretter og Skorstensfejer, Stadsportnere og Vægtere med Musik i Spidsen at drage rundt og bede Godtfolk om Julelys. Thi i Julen maatte man altid have Lys paa Bordet, og det formaaede Smaafolk ikke ved egen Hjælp.

Naar paa selve den 24. December Dagen svandt, og Kirkeklokkerne ringede Solen ned, standsede alt Arbejde. Endnu helt ned til Aarhundredets Slutning fandtes der en Badstue i ethvert nogenlunde velstillet Hus, og Hellig Aften indlededes med et Dampbad for alle i Huset. Iførte Kisteklæderne samledes dernæst alle i Stuen, bød hinanden glædelig Jul og spiste i Fællesskab Festmaaltidet, ved hvilket Skinke med Grøn-Langkaal og Risengrød vistnok var staaende Retter, og hvor man sluttede med efter Bordbøn at drikke Christi Skaal eller Julens Skaal, eller Ny-Aarets Skaal. Efter Maaltidet fulgte Uddelingen af Julegaver, Fødevarer og Lys til Smaakaarsfolk, som stod i Forhold

til Familien, og som mødte i Gaarden og bod Glædelig Jul. I Københavns Slotsgaard stillede efter gammel Skik kgl. Majestæts Skippere og Baadsmænd og fik hver 1 Mark tilligemed Øl, Mjød og Lys. Børnene og Tyendet i Huset fik Julekager, som oftest af Honning eller af Hvedemel og i den Form, i hvilken de endnu have holdt sig som ældgamle Minder, som runde Kager eller som Mænd og Grise.

Men ude paa Gaderne trak Julevagten rundt for at vaage over, at Julefreden overholdtes. Vagten kunde være stiv og stram nok til en Begyndelse, men efterhaanden har det vistnok knebet for den at holde sig paa Benene; thi alle Vegne blev den inviteret ind og beværtet. Man brugte ogsaa Juleaften at slaa Potter paa Dørene og at skyde Nytaar ind, thi for mange stod det, som om Aaret begyndte med Juledag, samt at gaa med «Rumlepot» et Instrument, der efter Beskrivelsen maa have fremkaldt en nederdrægtig Støj. Og imellem alle disse Spektakelmagere trak de fattige Skolepeblinge om med en Hører (Lærer) i Spidsen og sang deres Julesange uden for Godtfolks Døre i Haab om at røre Hjerterne og faa deres Part med af Juleøllet, Kager, Lys og andet godt.

Men der var næppe noget Barn i Byen, der glemte inden Sengetid at sætte en Skaal, «et Jule-Fad» hed det, eller sine Sko ud, for næste Morgen at finde dem fyldt med Julegaver fra Christusbarnet.

Endnu efter Reformationen har man vistnok her i København som andetsteds begivet sig til Kirke om Natten og hørt «Christmessen».

Efter Juledagene begyndte de festlige Sammenkomster med al deres Lystighed, de gamle Lege med de mange hedenske Minder, «Julebuk», «Huggetønde», «Hvidebjørn» o. m. a., som stadig vakte Regeringens Mishag, saa de efter Reformationen «blev aflagt til Landsting under Kongens Sværd», d. v. s. forbudt under Dødsstraf. Rester af dem holdt sig dog under Navn af «Julestue» til langt ned i Holbergs Tid og gik først af Brug, da man havde faaet anden og sagtens mere hovisk Underholdning.

Længere holdt de gamle Helligtre-Konger-Aftens Skikke sig. Man brændte de særlig til denne Aften formede Lys og saa' de hellige tre Konger, hvoraf den ene altid var sværtet sort i Ansigtet for at agere Negerkonge, og deres Følge gaa rundt med Julestjernen.

Den næste aarlige Fest var Fastelavn; da dansede man «Egget af Koppen», trak Hovedet af Hanen eller Gaasen, slog Katten af Tønden og «løb Fastelavn». Med Masker paa og formummet, oftest i Narredragt,

gik man paa Besøg fra Hus til Hus, satte sig til Bords hvor man lystede, og lod som man var hjemme. Det var offentlig Maskerade i stor Stil. Alle daskede hinanden med Brikse (Harlekinssværd), og uden for de forskellige Købmænds Boder blev Købmandsdrengene briksede af Svendene. Man har vistnok ogsaa her, som endnu i Lyngby 1660, haft Væddeløb mellem en nøgen Karl og halvnøgne Piger. Paa Lavshusene mødte selv gamle adstadige Mænd «med lukkede Ansigter», d. v. s. med Maske for, og dansede den gamle Sværddans. Smedenes Skraa af 1554 har følgende Bestemmelse: «Naar Brødrene danse om Fastelavn, hvilken da slipper Haandfanget paa Sværdet, han bøde en Fjerding Øl; slipper han Odden, da bøde han en Skilling, falder han over noget Sværd, bøde han ligeledes en Skilling, og taber han sin Hue, bøde han en Hvid». Fra Aalborg har man Optegnelser om, at den, som uden lovligt Forfald undlader at danse ud om Fastelavn, som gammel Sædvane er, bøde derfor 11 Mark ($5^1/_2$ ℔) Voks.

Sværddansen dansedes som alle gamle Danse-Lege efter en Sang, der vistnok handlede om typiske Personer fra den hedenske og den kristne Middelalders Historie. I Lybek dansede man saaledes Sværddansen efter en gammel Vise om Carolus Magnus og Stærkodder.

Det mest glimrende Skue ved Fastelavnsløjerne i København var uden Tvivl Kongens og hans fornemme Gæsters og gode Mænds Fastelavnsløb — i Forklædning og under Maskering — og paafølgende Dystløb med Behændighedsøvelser over for udstoppede Figurer, Ringrenden og Straamandsstikken, samt Tvekamp. Længe i Forvejen forberedte man sig til disse Festligheder; i 1556 var Christian III saa tidligt paa Færde, at han alt i November udstedte Indbydelserne til den tilstundende Fastelavn.

Valborg Aften, den sidste April, samledes man atter til Fest, i København som over hele Norden. Saa skulde man forberede sig til at ride Sommer eller, som det oprindelig hed, at føre Maj i By. Egentlig skulde der plantes et udsprunget Træ, Majtræet, som under stor Lystighed blev hentet i Skoven, men da det ikke altid slog til, at Skoven var grøn Valborg Aften, satte man Majstang, en med brogede Baand, Vimpler og Guldflitter pyntet Mast, der af Lavsbrødre i Danske Kompagni i København blev rejst vistnok paa Torvet foran Raadhuset. Søfolkene paa Kongens Skibe og senere Soldaterne satte Majstang paa Slotsholmen foran Slottet til Glæde for alle, der hørte under Hofholdningen og Marinen. Men Majtræet paa Torvet var Byens; paa Pladsen,

hvor det skulde staa, brændtes der Blus og holdtes der Lystighed hele Natten igennem, og om Morgenen drog hele Ungdommen ud, og slæbte Majtræet eller, i Mangel deraf, grønne Grene med sig hjem. Men denne natlige Lystighed havde mange slemme Følger. «Mangen gik som Mø til Skovs, kom ej med Æren tilbage». Og Regeringen arbejdede ivrigt paa at faa Festen forlagt til Dagen. I Gildeskraaerne finder man Regler for, hvorledes alle have at forholde sig, naar Oldermanden tilsiger Gildebrødrene at føre Maj i By.

«Naar Brødrene ere udredne, og Majgreve skal kejses (vælges) og gives Krans, da skal Borgmestrene med Oldermændene og nogle af de gamle Majgrever ride fra Hoben og kejse Majgreve. Og hvilken de give Kransen, han være Majgreve, være sig Raadmand, Byfoged, Borger eller Svend, som ikke haver været det tilforn».

En saadan Æresbevisning som at blive kejset til Majgreve havde naturligvis som al anden Ophøjelse sin mørke Side. Majgreven skulde give Brødrene en halv Læst godt, tysk Øl, «maje Huset» d. v. s. pynte Gildehuset med Grønt og farvede Baand, og betale Bægrene og Spillemændene samt «den Maj (de grønne Grene) som indføres». Til Gengæld skulde Kompagniet ære Majgreven med en gylden Krans til hans Hat, saa god som 2 Rigsdaler; dertil skulde han drikke frit i alle «Adeldrikke» og have to frie Gæster hver Aften, til saalænge der kejses en anden Majgreve i hans Sted med Fordans efter gammel Vane. Og ved Majgrevens Gilde skulde alle Brødre, som vare udredne efter Maj, møde med deres Hustruer og Døtre og gøre sig glade med deres Majgreve. Han drak for og han dansede for. Dansede han med en ærlig Dannekvinde (d. e. gift Kone), skal alle de andre ogsaa byde ærlige Dannekvinder op; danser han med en Pige, desligeste skulle ogsaa de danse med Piger. Hvo anderledes gør bøde 4 Sk. hver Gang.

«Men dersom kgl. Majestæt, vor naadigste Herre, vil forydmyge sig at komme til samme Aftendans, eller og menige Brødre samtykke at bede nogen anden af Adlen eller af de lærde Mænd udi Universitetet, da skal dog Majgreven intet ydermere besværes, end forskrevet staar, men hvad anden Omkostning, der sker, skal regnes naar Stævne holdes, og betales af Lavets Penge som i anden Drik.»

Man holdt meget stærkt paa sin Værdighed i Gildehuset. Tjenestetyende taaltes ikke i Danske Kompagni, og Gildebrødrene maatte tilholde deres Hustruer ikke at tage Piger med, «uden de som straks gik hjem igen,» d. v. s., man maatte lade sin Pige følge sig, bære sin

Pynt og hjælpe sig den paa, men derefter skulde hun straks skikkes hjem. Forbrød nogen sig herimod, da skulde Husbonden bøde en halv Mark i Majgreve-Øl.

Men Smaakaarsfolk blev dog ikke helt snydt for Stadsen. Gik end Aftendansen og Gildet for sig paa Lavshuset, nød dog Alle Formiddagsforestillingen. Det var ikke enkelte Gildebrødre, men alle de unge Mænd i Lavet, som samledes, sikkert paa Gammel Torv, for at ride Sommer i By. Alle var de pyntede med broget farvede Baand — vi har endnu Talemaaden «at maje sig ud;» — mange var i Rustning med Hellebarder, Bøsser og Spyd. Faner og Flag førtes naturligvis ogsaa med og smældede højt i Luften over de lysgrønne Bøgegrene. Og foran Toget, der kunde tælle flere hundrede Ryttere, gik Spillemændene og trakterede deres Instrumenter.

En anden Festlighed, i hvilken kun Brødrene i Danske Kompagni kunde deltage, men som kaldte Tilskuere til fra hele Byen, var Papegøjekongens Gæstebud, der fandt Sted kort efter Pinse. Forud for Gæstebudet skød Adel og Borgerskab, stundom Kongen selv, til Fuglen. Thi Kongerne havde lige fra Christopher af Bayerns Tid været Brødre i Kompagniet tillige med en stor Del af Adelen. Fuglestangen eller Papegøjestangen stod i Slutningen af Aarhundredet i Nærheden af Kunstmuseet, den ses paa Billedet af København S. 161. Den, der blev Papegøjekonge, skulde bære den forgyldte Papegøje med Sølvkæde, som Christian III i 1542 havde skænket Kompagniet, og om Aftenen holdtes der stort Gilde paa Kompagnihuset.

Samfundet fik 1592 en ny Bygning paa sin gamle Grund Brolæggerstræde Nr. 16. Over Porten læstes paa Gaardsiden: Anno 1592 lod Matts Hansen og Henrik Rogentin dette Hus bygge og renovere paa alle Kompagniets Brødres Bekostning. Ud til Gaden læste man derimod:

Denne Hus kaldis den Danske Kompagni
For Broderskab, som bor derudi.
Hellig Trefoldighedslav kaldis det og med Ære,
Derfor bør ingen u-ærlig være.
Gud giffve dennem alle, som her gaar ind og ud,
At elske hverandre af Sind og Hu.

CONCORDIA RES PARVAE CRESCUNT DISCORDIA MAGNAE DILABUNTUR.

1591.

(Ved Samdrægtighed vokse smaa Ting. Ved Splid falde store fra hverandre).

Efterhaanden smeltede Vaarfesten d. 1. Maj sammen med Midsommer-, eller St. Hansfesten, der var Aarets anden store Fest, Sommerfesten i Modsætning til Julen, Vinterfesten. St. Hans Aften maatte alle, som kunde krybe eller gaa, ud for at tage sig et forfriskende Bad i Naturen. Thi St. Hans Nat fik alt det livløse i Naturen vidunderlige Kræfter. Planternes Saft, Urternes Lægedom, de hellige Kilders Vand, den kvægende Dugg, alt fik nidobbelt Styrke i Midsommernattens hemmeligheds-fulde Lys. Og St. Hans Nat fløj Heksene til Bloksbjærg, og mange Høje hævede sig paa 4 glødende Stolper, medens de Underjordiske svang sig i Dansen derinde.

Dette var der nu ikke megen Lejlighed for Københavnerne til at faa at se, thi paa Vejen til den Kilde de søgte, kom de ikke forbi nogen saadan Høj. Men nede paa Stranden mellem Strandvejen og Havet, blussede Baalene for at skræmme alt det Troldtøj bort, der var særligt virksomt den Nat; lidt inden for Gamle Vartov laa og ligger Kilden, — Vartovskilden — og om den trængte alle sig, Syge og Sunde, for at faa en Skaal af dens hellige Vand, enten til at drikke, eller ogsaa til Badning. Men ovre paa den anden Side Vejen var der Lystighed og Dans, Drukkenskab og Slagsmaal. Kilderejserne blev i Tidens Løb endnu mere berygtede for Usædelighed end Skovturen Valborg Nat, og havde mere langvarige Følger; thi Lystigheden indskrænkede sig nemlig ikke til St. Hans Nat og Dag alene. I 1604 viste det sig, at de 100 Studenter der nød Kongens Kost (Kommunitetet) havde holdt Drikkelag 13 Dage i Træk for ret at give deres Glæde Luft over den danske Sommer.

St. Mikkelsdag og Allehelgensdag gik temmelig uænsede Københavnerne forbi, men Mortensaften maatte man have en Gaas paa Bordet, og som paa alle Helligaftener sang Skolepeblingene for Dørene.

«Ungdommen», skriver Peder Plade «er saare løs paa Tøjlen at efterfølge al Forfængelighed». Og han opregner fem forskellige Moder, som han selv har set: de vallandske og de hispaniske, de «franzoske løsagtige Noder og Fagter i Klæder», de engelske og de skotske. Medens ældre Folk i Begyndelsen af Aarhundredet holdt fast ved de gamle side og folderige Dragter, som ses paa Familie-Billedet S. 117, der er taget fra en dansk Altertavle, fulgte de yngre Generationer, som naturligt var, med de nyere Moder. Man ser det allerede paa nævnte Billede, hvor

Drengen til venstre viser sig med nedbrættet Hose paa det ene Ben, ganske som Landsknægtene S. 104 og 109; her har man alt den tætsluttende Dragt; den lange Kjortel er blevet til en Trøje med Skød helt rundt, med smalle Ærmer og stramt siddende Hoser, alt af forskellige spraglede eller ensfarvede Stoffer, stribede, halvdelte eller skakdelte, saa højre Ærme og venstre Hose var af en, venstre Ærme og højre Hose af en anden Farve. For ret at tilfredsstille Lysten til det brogede og farverige, bar man to Lag Tøj af forskellig Farve over hinanden, det øverste mere stramtsiddende end det nederste, saaledes at man — naar det øverste blev slidset op — kunde trække det nederste frem og pose det ud gennem Slidserne. Det er denne Mode, man i en behersket Form ser paa Billedet af Christian III S. 115, og som i kort Tid udartede i den Grad, at Peder Plade i 1550 fandt det nødvendigt at tordne imod «Hosedjævlen», der ikke blot var anstødelig og utugtig, «arme, vanvittige (uvidende) og uskyldige Piger forledes og forlokkes deraf» men tillige fordrede saa meget Tøj, at «en ung Bengel eller Spyttegøg skal nu, for det gule vokser hannem af Næbet, have flere Penge til et Par Hoser, end hans Fader havde Behov til alle sine Bryllupsklæder».

Det var især Landsknægtene, der udmærkede sig ved disse Opslidsninger, saa Overtøjet snart var flænget ud i en Mængde Remme, der hang over Skuldrene og holdtes sammen om Livet og for Haandledene, medens der brugtes op imod 80 Alen Silketøj til underneden fra at pose ud mellem Remmene. I 1555 saa' Københavnerne denne Mode paa dens Højdepunkt hos nogle Landsknægte, der ved Pinsetid kom hertil paa et Skib og bragte Moden med sig som en anden Farsot. Thi til Trods for, at man i Begyndelsen spottede over denne Mode, «hvor det skammelige og skændige Overtøj hængte og flagede om Benene som Pjalterne om en Benrad i Galgen, greb den dog saa hurtigt og voldsomt om sig, at Peder Plade Aaret efter fandt sig foranlediget til at udgive «En Formaning mod den lappede og forkludede Hosedjævel». Men Christian III gav disse Pludderhoser paa Grund af deres Kostbarhed, som ødelagde mange, Navnet «Fra Hus og Gaard», og nøjedes ikke med at skrive og udstede Forordninger imod dem. «Thi udskikkede han Tjenere paa Gader og Stræder, som med Knive sønderskar saadanne overdaadige Klæder, paa hvem de mødte.» Og det hjalp.

Mere endnu hjalp det dog sikkert, at den unge Kong Frederik II optraadte i spansk Dragt, der var en fuldstændig Modsætning til den tidligere, — stramt siddende over alt, med Posebukser og Figurtrøje samt

tætsluttende Pibekrave, dertil Kappe med opstaaende Krave (se Billeder S. 128 og 142), spidse Sko i Stedet for det bredsnudede tyske Fodtøj. Den tidligere Baret gav nu Plads for en høj spidspullet Hat.

Kvindernes Dragt bestod den første Del af Aarhundredet af et nedringet Livstykke, hvorunder kruset Halslin, med Pufærmer og folderig Nederdel, der faldt naturligt ned over Hofterne. Senere blev det Mode at have opstoppede Skulderkamme og at slidse Ærmer og Livstykker op ligesom paa Mandsdragterne. Man bar Forklæde og paa Hovedet en Baret, skævt paa Siden. Senere fremtraadte Korsettet. Livet paa Kjolen løb nu ned i en lang Spids. Foran var det i Reglen firkantet nedskaaret og løb bagtil fra Skulder til Skulder op i en høj Pibekrave. Nederdelen blev spændt ud over en Gjord, der blev baaret oppe ved Snore, som gik ind til Livet, saa den nærmest lignede en Klokke. En Hue sluttede ofte tæt om Hovedet og oven paa den sad en ganske lille Hat. Sorgedragten var en lang sort folderig Kaabe, der hang ned fra Skuldrene med brede nedhængende sorte Baand og paa Hovedet et Klæde, der med Flid blev svøbt om Hovedet, saa kun Øjnene var fri.

De her beskrevne Dragter blev kun baaret af fyrstelige og adelige Personer. Borgerstanden var mindre Genstand for Omskiftelse. Men stærke Farver og brogede Baand har de sikkert brugt, om end Stofferne var simplere og grovere.

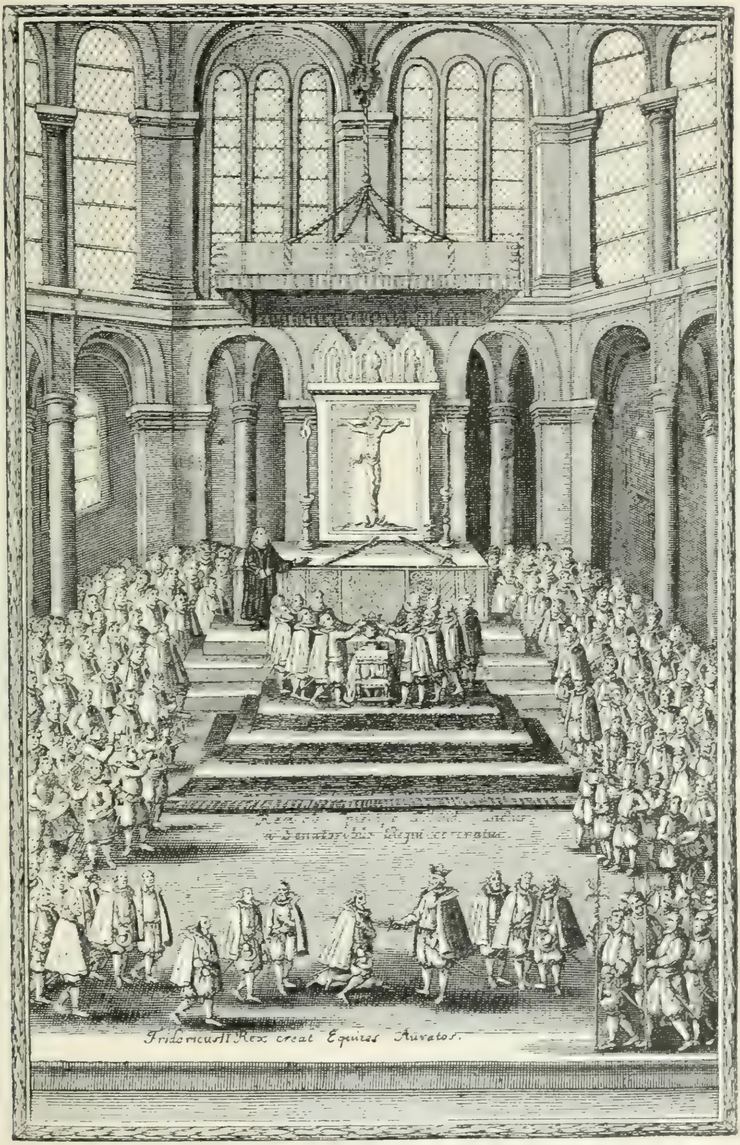
En særegen Yder-Dragt blev baaret af Peblingene i Skolen, en mørk Kappe, der hang ned til Anklerne over venstre Skulder, saa højre Arm var fri, saa at den kunde modtage de Gaver, som de stakkels Drenge levede af. Paa Hovedet bar de en rund Hætte, hvorfra en lang Hale hang ned i Nakken i to Bugter, for at minde om, at de Danske to Gange vare faldne fra Kristendommen.

Der var ikke mange, der maatte sande Tidens Haardhændethed, som Skolepeblingene. De fleste maatte tigge for Brødet, nogle fik en ringe Understøttelse mod at forrette Sangen i Kirken — de saakaldte Davidsdegne, — de fleste havde deres Underhold ved at bære og følge Lig. Men fælles for dem alle var Pryglene. «De ufornumstige Skolemestre og Hørere flængte, sled, hudstrøg og slog de fattige (stakkels) Børn, Peblinge og Degne, at Blodet flød ned ad Ryggen paa dem i deres Hoser for et Ords eller en Tøddels Skyld . . . Forsømte og nogen ung Dreng eller Pebling sin Skolegang paa et Time eller to eller paa en halv Dag, da skulde han slide saa mange Ris som en Tyv, der havde stjaalet en Hest eller en Ko.»

Ved Indtrædelsen i Universitetet eller Optagelsen i det lærde Lav fandt der en Del gamle Skikke Sted, af samme Art som de, enhver maatte undergaa for at blive optaget i et Haandværkerlav. Ceremonien hed *Depositio cornuum* — Hornenes Aflæggelse — men blev i Daglig Tale forkortet til Deposits. Den nybagte Student, hvis endnu gængse Betegnelse, Rus, har sin Oprindelse fra den sidste Stavelse i hans latinske Benævnelse *Depositurus*, mødte ved Ceremonien fornummet som et Udyr, med spids Hue, lange Horn, Æselsøren, lang Snabelnæse, en Ornetand i hver Mundvig og en Pukkel paa Brystet. Under Uddelelse af rigelige Prygl kneb nu en af Pedellerne Horn, Snabel o. s. v. af, hældte Rus'erne over med Vand og skrubbede dem, saa de efterhaanden kom til at ligne Mennesker. I en af Læsesalene bad de derefter om at blive optagne mellem Akademikerne og hæves fra deres tidligere uværdige og dyriske Tilværelse til en højere og renere. Nu hældte man Vin paa deres Hoveder og gav dem Salt paa Tungen, hvorved de blev indviede til Glæden og til Visdommen.

Hvordan det saa var bevendt med Visdommen, det var sikkert kun smaat med Glæden. Selv de 12 Lykkelige, som fra 1539 nød Kongens Kost paa Hospitalet, maatte advares imod at nyde den salte, raadne Fisk, som Klosteret havde stor Overflod paa. 1555 voksede Tallet til 20, og endelig oprettede Frederik II 1569 Kommunitetet, hvor 100 Studenter skulde nyde «en taalelig Forspisning paa 4 Retter Mad til Middag og 3 til Aften samt Øl til Skellighed». 1570 blev Kommunitetsbygningen i Universitetsfirkanten, ud til Nørregade, færdig, og Studenternes Spisesal flyttedes nu hertil. Men Benævnelsen Klostret fulgte med fra den gamle Stiftelse, og i lange Tider spiste Studenterne endnu paa Klosteret og talte stadig «Klosterlatin».

Til Trods for den Mildhed og Skaansel Christian III havde vist Byen efter dens Overgivelse i 1536, herskede der næppe straks det bedste Forhold mellem ham og Københavnerne, der ikke kunde glemme, at hans Sejr i væsentlig Grad skyldtes Holstenerne. Hadet mellem Dansk og Tysk har naaet en forfærdelig Højde, hedder det allerede dengang, de Danske vil hellere dø end regeres af Holstenerne. Christian III turde ikke ret stole paa de Mænd, der med saa stor Sejghed havde modstaaet ham, og viste bl. a. sin Mistillid ved at berøve Borgerne

Frederik II krones og uddeler Ridderslag i Frue Kirke.

deres Ret til selv at vælge deres Borgmestre, og ved at udnævne en kgl. Statholder, som i Kongens Fraværelse fra Slottet skulde følge alle Begivenheder i Byen.

Men i 1542 synes det at være kommen til fuldstændig Forsoning mellem Kongen og Byen. I dette Aar, da hans ældste Søn, Hertug Frederik blev hyldet som Tronfølger i København, lod Kongen sig med en Del af Landets fornemste Adelsmænd optage som Brødre i Danske Kompagni og forærede ved denne Lejlighed Kompagniet den før omtalte Sølvpapegøje.

Saa meget friere kunde Københavnerne nu glæde sig over den Række pragtfulde Festligheder, der efterhaanden førtes dem for Øje. Christian III's Kroning i 1537 har sikkert fulgt for tæt oven paa Elendigheden, til at man ret kunde glæde sig over den. Men Frederik II's Kroning i August 1559 foregik med en hidtil ukendt Pragt, med farverige Optog og drabelige Dystløb (se Billedet S. 128).

«De brød de Stager, at Stykkerne fløj
I Vejret vel mange Favne høj,
Naar de gik i Stykker, da spraged det saa,
Det var stor Lyst at høre derpaa.»

Det, der dog vistnok fyldte Sindene mest, var den gloende Drage, som, spyende Ild og Raketter til alle Sider, fløj frem imod den unge Konge, da han efter Kroningen kom over Højbro og ind paa Slotsholmen.

Paa selve Slottet holdtes der Fægteskole, og der lagde man ikke Fingrene imellem:

«I ridderlig Kunst de øved sig,
De slog tilsammen saa mandelig
Med lange Spyd, Stænger, Tesakker og Sværd,
Der brugtes mange Værger udi den Færd.
Der gaves ud mangen god Puf saa grant,
At Blodet en Part om Øjnene randt.
Der finge då somme stor Pris og Ære,
En Part fik store Hug hjem at bære.
En Part gik af med Daler og Guld,
Og somme blev slagen Huden fuld.»

I 1563 fik København Besøg af et stort svensk Gesandtskab under Hr. Sten Eriksen Lejonhufvud. Det havde intet Ærinde her, men skulde

kun rejse igennem Landet. Da Kongen imidlertid frygtede for, at dets Maal var at finde Forbundsfæller imod Danmark, søgte han at opholde det, indtil der kunde komme Budskab fra den danske Gesandt i Stockholm om Sveriges Hensigter. Men Hr. Sten vilde frem saa hurtigt som muligt, og satte i den Grad de almindelige Regler for Hoflighed til Side, at han brød op og, uden at afvente Kongens Tilladelse eller Pas, vilde forlade Byen. Men da han kom til Vester Port med en Del af sine Svende, vilde Vagten ikke lade ham passere. Hr. Sten vilde ud i 1000 Djævles Navn. «I kommer ikke ud, uden Besked fra Borgmester og Raad!» svarede Vagten sindigt. Hr. Sten havde intet at gøre med Borgmester og Raad; han gav dem og de Prakkere og danske For-

Frederik II's Kroning.

rædere 7000 Djævle, gjorde han, satte Sporene i Siden paa paa sin Hest og tvang den ind paa Vagten «med mange unyttige Skældsord,» ja, greb endog om et Fyrrør og rev det fra en af Vagten, hvorpaa han slog Hanen for og vilde skyde Kristen Jensen, der stod foran ham og spærrede ham Vejen. Men Kristen Jensen slog Hesten over Snuden med sit Spydskaft, saa den ikke vilde frem mere, og Hr. Sten bandede og lynede. «I danske Forrædere, I skal faa 7000 Djævle! Der skal blive blodige Pander for dette Stykke, I nu haver gjort.»

Og deri fik han Ret. Thi denne Begivenhed var en af Aarsagerne til den nordiske Syvaarskrig. Samtidig med denne udbrød en alvorlig Pest, der særlig hjemsøgte Flaaden. Udrustningen af Skibene trak derfor i Langdrag, og Kongen, der var lige saa meget Sømandskonge som

hans Søn, færdedes selv daglig paa Holmen for at tilse Arbejderne. «Hs. Naade vovede det en Tid ganske yderligen og er gaaet ud paa forskrevne Holm ikke langt fra de Steder, som mange Baadsmænd, Bøsseskytter og andre Skibsfolk laa befængte af Pestilens, at man kunde saa godt som høre deres Helsot (Dragen med Døden) og mange samme Dag af dem hendøde.»

Den 4. April 1571 gik Herolden Johan Baptist rundt i Byens Gader i sin prægtige Heroldsdragt, af Silketøj, malet og stukket som en Messehagel, med Danmarks Rigsvaaben broderet paa Brystet. I Haanden holdt han et Sølvspir; foran ham gik en Trompeter og to Trommeslagere. Naar de havde ladet deres Instrumenter høre, og der atter var blevet stille, udraabte Herolden med høj Røst, at hans Naade havde sluttet Fred med Sverige, og at Svenskerne herefter, hvor danske Mænd traf dem, skulde behandles som Venner og gode Naboer.

Aaret efter smykkede København sig til at tage imod den folkekære Frederik II's Brud Sophie af Mecklenborg. De fremmede fyrstelige Gæster fra Brudens Hjemland, Sachsen og Holsten blev modtaget 18—19 Juli med Klokkeringning, Musik og Salut, saaledes som der staar i Visen:

Der bævede Jord og Husene ved
Og Stene af Tagene fulde da ned,
Glasset faldt ud af Vindue ogsaa,
Dørene neder paa Gulvet da laa.
Hestene sprunge, de skrøde og rendte,
Stor Lyst og Glæde var der for Hænde.

Den 20. Juli stod Bryluppet paa Slottet, og Dagen efter blev Dronningen kronet. Paa Slottet og i Kirken havde fornemme Fruer haft travlt med at drage, d. e. hænge Tapeter og vævede Stykker op; men ude i Byen havde Folk selv pyntet deres Huse:

Der var da paa Gaderne majet og strøet
Med Græs og Urter; deres Lugt saa sød·
Gave de fra sig saa dejlig og skøn,
Som man havde gaaet i Engen saa grøn.
Med Maj var Husene prydet ogsaa,
Som man ind i en Skov monne gaa.
Meget utalligt Folk man der og saa'
Udi alle de Gader og Stræderne staa,
Udi alle Vinduer, paa Loft og i Døre,
De havde ej set slig Herlighed føre.

Endnu større Jubel var der dog at høre ved Christian IV's Daab i 1577. Hans Fødsel blev af hele Folket imødeset med Længsel og Forventning; i lange Tider var der ikke født nogen Tronarving i Landet, og ingen vidste, hvordan det skulde gaa, om Riget atter en skønne Dag stod uden en anerkendt, retmæssig Arving. Det var endnu i Mands Minde, hvad Hovedstaden havde lidt under Stridighederne mellem Christian II og Frederik I og Christian III, og Københavnerne ønskede ikke at leve de Dage om igen. Frederik II, der altid var parat til at gøre sig en lystig Dag, gav derfor sin Faderglæde og Folkets Glæde et fælles Udtryk ved et dundrende Gilde, der spurgtes viden om. Optog og Kanonskyden og Klokkeringning, Dans paa Slottet og Komediespil i Slotsgaarden, udført af Studenterne og det baade paa Latin og Tysk. Særlig det tyske Stykke «Davids Sejr over Goliath» faldt i Tilskuernes Smag, thi det endte med stort Slagsmaal mellem Guds udvalgte Folk og Filistrene, der ikke kunde lade det sidde paa sig at vende Ryg, men i Stedet for, som Rollen fordrede det, at flygte, da Goliath var fældet, blev staaende og slog fra sig, saa Israels Børn for Alvor maatte tage sig sammen og rydde Scenen. Gamle Peder Skram blev saa optændt af Kamplyst, da han saa Parterne tørne sammen, at han sprang ind over Skranken og vilde ile Guds Folk til Hjælp. Munterhed, Livslyst og Glæde var der over det hele, Junisol og Masser af Drikkevarer.

St. Hansaften 1586 saa' Københavnerne, maaske for første Gang, en Linedanser. Det var «en synderlig Kunstner af Svitserland», som gjorde sine Kunster, kørte en Mand i Trillebør, hejsede et Glas Vin op til sig og drak det o. s. v. paa Linen, der var spændt mellem Frue Kirketaarn og Raadhuset. 1594 foretog en anden Linedanser omtrent samme Kunststykker paa en Line fra Blaataarn over til Kongens Have (d. e. Vingaarden); den 15aarige Christian IV gør i sine Barnebreve Rede for de mærkelige Ting, han her fik at se.

Et Optrin af en anden Art, men maaske lige saa interessant, var den berømte og berygtede Sømand og Fribytter Mogens Hejnesons Henrettelse paa Slotspladsen den 18. Januar 1589. Den fik et ejendommeligt Efterspil, idet Domfældelsen Aaret efter blev kasseret som ikke foregaaet med og efter Loven; Mogens Hejnesøn blev gravet op paa ny og ærlig begravet ovre i Jylland, og Christopher Valkendorf, ved hvis Anstrengelser Forbryderen var bragt paa Skafottet, men som ikke synes at have iagttaget alle Former ved Domfældelsen, maatte betale Bøde og træde ud af Regeringsraadet.

Den 1ste December 1579 havde Borgmestre og Raad, Byfoged og menige Borgere i Byen, faaet Brev fra Kongen, at de skulde være os elskelig Christopher Valkendorf til Glorup, vor Mand, Raad og Rentemester horige og lydige, ligesom vi selv der personligen tilstede var. Det blev ham «naadigst tiltroet og befalet at have Befaling og Tilsyn paa altingest der i Byen, saa at det kan gaa skikkeligen og vel til, saa meget som muligt er». Som Statholder i København fik Christopher Valkendorf (Portræt S. 142) den største Indflydelse paa Byens Forhold og maa nævnes som en af de Mænd, København skylder mest. Ikke blot at han udbedrede Fæstningsværkerne, lod opføre Vejerhuset ved Stranden og Slagterhuset uden for Vester Port, Valkendorfs Kollegium, der bestaar endnu, sørgede for Vandets Afløb — det stod endnu som et Minde om de gamle Byens Render hist og her inden for Voldene — ved at lade mure en Hvælving (en Afløbsrende) under Østervold, satte Taarne paa St. Nikolaj og Helligaands Kirker, opførte Stenkajer i Havnen, Sjæleboderne ved Mønten o. s. v. o. s. v. Men han lod tillige affatte en Jordebog over Stadens, Kirkernes, Skolens, Præsternes og de Fattiges Ejendomme samt optraadte paa en retfærdig og human Maade, naar der opkom Stridigheder mellem Byens menige Borgere og dens velvise Øvrighed, der nok ved Lejlighed kunde se sit Snit og skaffe sig Fordel paa de andres Bekostning.

Ogsaa for den nye «gode Skik», som Valkendorf gjorde for Bryllup og Barsel, roses han i høje Toner. Disse Festligheder havde her «saa overflødigen taget Overhaand med stor Kost, Pragt og Pral, saa hvad den Rige vilde gøre, det vilde den Fattige lige saa gøre, saa at mange, som var noget ved deres Næring og Bjæring, gjorde saa stor Omkost, at de siden maatte sælge Huse og Gaarde og blev Stavkarle (Tiggere) og ikke kunde rejse dem derefter.»

København blev i Frederik II's Tid søgt af en Mængde Fremmede, særlig nederlandske Haandværkere, som flygtede hjemmefra under Religionskrigen. Man synes at have taget gæstfrit imod dem, men Kongen maatte dog snart «alvorligen og strengeligen» befale dem ikke at vise sig ulydige, uhørsomme og genstridige mod Borgmestre og Raad. Og henimod Slutningen af hans Regering fordrede man, at de enten skulde forlade deres reformerte Tro, der betegnedes som «andre Kristne til For-

argelse og Gud til Fortornelse», eller ogsaa rømme Landet. Ogsaa mange Tyskere søgte hertil under de urolige Forhold i det hellige romerske Rige. De fik som Lutheranere en mere gæstfri Modtagelse, og Kongen overlod dem 1575 den gamle St. Klare Klosterkirke, der efter Reformationen havde været benyttet som Mønt, og 11 Aar senere gav han dem St. Peders Kirke, som Christian III havde ladet indrette til Kanon- og Klokkestøberi. Dette blev nu flyttet til den af Tyskerne forladte St. Klare Kirke, der ligeledes blev Møntværksted paa ny.

Ogsaa Lystrejsende begyndte nu at komme til Byen, og Kongen maatte tilholde Statholderen, at der i Portene blev passet nøje paa og udforsket, hvad det var for Folk, som kom hertil, og hvad Besked de have med at fare. Thi mange Eventyrere rejste rundt, og man kunde af dem befrygte allehaande farlige «Praktiker», Mord og Brand, Udspejdning og andet mere. «Oksekopen» (Østergade Nr. 56) og «Lybske Herberg» (Amagertorv 14) samt de mange mindre Herberger fik større og større Søgning; fremmede Gesandter, som kom hertil, indlogeredes ofte hos Byens rigeste Borgere, hvor de undertiden fik Maden tilsendt fra Slottet. I «Oksekopen» (ɔ: Tyrehovedet) og «Lybske Herberg» var man næsten altid sikker paa at finde lystigt Selskab; thi her boede i Reglen en Hoben forgældede Adelsmænd, der havde holdt, hvad man kaldte «et ridderligt og adeligt Indlager», d. v. s. havde forpligtet sig til at lægge sig ind paa et bestemt Sted og leve der paa egen Kost, indtil de paa en eller anden Maade var kommen overens med deres Kreditorer. Borgerlige Folk havde ikke denne Forret. De blev sat i Gældsfængsel eller, som det betegnende kaldtes, Sværltekælderen, et passeligt Navn, naar man hører, at Kreditor, der hæftede dem, kun skulde betale 1 Hvid om Dagen til sin Fanges Underhold. Hvor lidt det end var, maa det antages, at det dog har været muligt at holde Livet oppe derfor, thi der var taget den Bestemmelse, at ingen kunde rejse Sag mod en Mand, hvis Skyldner døde i Sværltekælderen.

Frederik II døde (4. April 1588) paa Antvorskov og blev derfra ført lige til Roskilde, saa Københavnerne gik glip af Sorgehøjtideligheden og det kongelige Ligs Udførsel m. m. Men de fik rig Erstatning i de mange og store Festligheder, der blev anstillet i Februar 1590, i Anledning af Kong Jakob af Skotlands Besøg, det første Besøg af en fremmed Konge i Hovedstaden. «Intet blev efterladt, som kunde optænkes til at fornøje og forlyste disse fremmede Gæster.» Der var Dystløb, Ringrending og alle Slags Ridderspil, Dans og Fyrværkeri, Jagt, «Spilfægtning» med

Københavns Østerport og Østervold o. 1611.

Nikolai Kirke. Kgl. Maiest. Have, før den Vingaarden. Indre Porttaarn. Ydre Porttaarn. Sejlhuset, (findes endnu bag Charlottenborg). Kgl. Maiest. Reberbane.

Mellem det indre Porttaarn og Sejlhuset ligger nu Kongens Nytorv.

Skibe og Skuespil baade paa Dansk og Latin. Særlig Tilfredsstillelse fandt Jakob Stuart i Samtale med vore Lærde og overværede paa Universitetet forskellige Forelæsninger. Til Tak skænkede han det nogle sjældne Bøger samt et stort forgyldt Sølvbæger, der lige til 1807, da det gik til Grunde ved Branden, blev benyttet ved højtidelige Lejligheder i Konsistorium. Alle disse straalende Festligheder og al denne Lærdom fik et mørkt og uhyggeligt Efterspil i den oven omtalte Hekseforfølgelse (se S. 156).

1592 rasede Pesten atter i København. Denne Gang var det en hæftig Tyfusepidemi. Man havde allerede den Gang Øje for Smittens Overførelse og for, at Sygdommen befordredes ved den megen Urenlighed i Gaderne og det slette Vand. I et kongeligt Brev hedder det, at da «denne farlige og besmittede Syge-Pestilens, som Gud almægtigste for vore mangfoldige Synders og Ondskabs Skyld til Straf har paahængt der udi vor Købsted København, ikke aleneste skal sig have udbredt over al Byen, men jo daglig mere og mere forøges og formeres af den Aarsag, at naar noget Lig der skal begraves, skal de, som vil følge Liget til dets Lejersted, indløbe udi Husene, som (d. e. hvor) de andre ere uddøde, og deraf befænges, saa samme besmittelige Syge deraf dagligen formeres og ikke formindskes; sammeledes skal og mange gamle Kvinder og andre sidde der dagligen paa Torvet og Gaderne og sælge gamle Klæder, hvoraf en Part andre, der tilforn er uddøde, have tilhørt, og hvilke (d. e. de som) dem (d. e. Klæderne) købe blive straks befængte og udi samme Syge hendør.» Borgmestre og Raad fik derfor Befaling til at forbyde Ligfølget at gaa ind i de smittede Huse, ligesom al Handel med gamle Klæder indtil videre blev forbudt. Denne Handel fandt i Reglen Sted mellem Frue Kirke og Bispegaarden (det gamle Raadhus) langs Kirkegaardens vestre Mur, hvilken Plads hed Lusetorvet og Kællingerne, der drev Handel her, Lusetorvs Høkersker.

I 1596 indtraf en Fest, ved Siden af hvilken alle andre maatte regnes for intet. En saadan Pragt og Overdaadighed, som der blev udfoldet i Anledning af Christian IV's Kroning, havde Københavnerne aldrig set endnu. Den hele danske og holstenske Adel gav Møde med Heste og Folk i deres fineste Dragter. Dens «Spitzdrenge» omtales som «herlig udstafferede, den ene smukkere end den anden med Stormhuer, beprydede med Perler, Guld og Sølv og statelige Fjer, Fløjels Kjortler, Guldkæder, sølvslagne Daggerter og Sværd; Hestene var smykkede i Panden og Rumpen med adskillige Slags Fjer og med Fløjels stukne

Kapper, alt Hestetøjet var af Fløjel og med Sølv beslaaet, en Part ogsaa stukket med Guld og Perler.» Næsten daglig hørte man Kanonerne dundre paa Volden og paa Flaadens Skibe, thi der kom stadig fyrstelige Gæster fra Holsten, fra Brunsvig og fra Brandenborg. Den 26. August red Kongen selv ud for at tage mod Markgreverne af Brandenborg, som med Hustruer og Døtre kom over Falster; han var ledsaget af sine fyrstelige Gæster, af Adelen med dens Svende og af sine 100 Drabanter, der var klædte i gule Damaskes Trøjer, røde Fløjels Livkollerter, besatte med gule Silkesnore, røde Fløjels Bukser med gule Snore og røde Fløjels Bonneter (Huer) med gule Fjer. Borgerskabet stod under Vaaben i Gaderne, og oppe paa Valby Bakke afbrændtes, da de Fremmede kom dertil, et Fyrværkeri «som et belejret Taarn», fra hvilket der blev afskudt over 25,000 Skud og udkastet store brændende Fyrbolde, af hvilke nogle vejede 80 ℔ pr. Styk.

Endelig d. 29. August foregik Kroningen. Borgerskabet og Landsknægtene stod under Vaaben lige fra Slottet op til Frue Kirke. Kl. 8 om Morgenen svingede Processionen ud over Slotsbroen. I Spidsen gik en «Pukkenslaar» og bearbejdede to Kedeltrommer af Sølv, prydede med Faner og Kongens Vaaben. Efter ham kom 9 Trompetere i gule og røde Dragter og med sorte Kapper. Instrumenterne var af Sølv og ned fra hver hang Damaskes Faner med det guldbaldyrede Rigsvaaben. Efter dem fulgte Hofmarskallen i Spidsen for den hele Adel, inden- og udenlandsk, tre og tre i Rad; derefter de fremmede Fyrsters Raad og Afsendinge fra Lybek, Hamborg og Danzig. Derpaa kom Danmarks Riges Raad, alle i lange Fløjels Kapper og til Hest. Atter en Pukkenslaar med to Kedeltrommer og fulgt af 15 Trompetere. Dernæst to Rigsherolder, prægtig klædte, fulgte af 4 af Rigens Raad med Rigsklenodierne, Sten Brahe med Æblet, Marsken Peder Munk med Sværdet, Kansleren Christian Friis med Spiret og Rigshovmesteren Christopher Valkendorf med Kronen. Lige bag ham red den unge Konge i spansk hvid, guldindvirket Dragt med fjerbesat graa Hat og en sort guld- og perlebræmmet Kappe over Skuldrene og efter ham de fremmede Fyrster og Gesandter, hans Brødre, Enkedronningen til Vogns ledsaget af Rigsraader, ridende paa begge Sider af Vognen, og endelig de fyrstelige Damer og Enkedronningens Hofjomfruer.

Det store Følge fyldte omtrent Frue Kirke, saa Københavnerne maatte i Gaderne glæde sig over det prægtige Optog. Men heller ikke paa Gaderne var der Plads, og skønt alle Vinduespladser var fuldt op-

Parti ved Højbro i Beg. af det 17. Aarhundrede. Porthuset i Forgrunden.

tagne paa den hele Strækning mellem Slottet og Kirken, saa' man dog mangfoldige Steder, at Folk havde loftet Tagsten af Husene og var kravlet ud paa Taget for bedre at nyde det sjældne Skue.

Men da Kroningstoget, efter at Hojtideligheden i Kirken var forbi Kl. 12, under Stykkernes Losning, Klokkeringning fra alle Kirker og Trompeters og Paukers Lyd drog tilbage til Slottet, brod Tilskuerne ud

Christian IV's Tøjhus.

i Jubel. Der red den unge Konge, nu iført en rod Gyldenstykkes Klædning med den funklende Krone paa Hovedet, Spiret i sin Haand og Sværdet ved Siden paa en prægtig smykket Hest. 4 Adelsmænd bar en Himmel over ham med latinske Indskrifter paa rod Grund, Guld-Frynser og lange Snore med Kvaster.

Foran Kongen blev Rigsæblet baaret, og foran det igen gik de to Rigsherolder. For paa Maven bar de nu i en Rem over Skuldren en

stor Lædersæk hver, og ud af den kastede de nyslagen Mont, Sølv- og Guldstykker med kgl. Majestæts Billede og Navnetræk til Grib-an i Mængden.

Paa Amagertorv, ved det vestlige Hjørne af Højbroplads, dengang Højbrostræde, var der opført en Æreport med 4 Kæmper med gyldne Vaaben og Rustninger paa den øverste Afsats. Indvendig svævede i Portens Kuppel en Engel, og da Kongen red igennem Porten, dalede

Proviantgaarden, i Baggrunden Rigsarkivet

Englen ned og satte en Krans paa hans Hoved, medens Kæmperne bøjede Hovedet bifaldende og en herlig Musik lod sig høre fra Æreportens Top. Paa Torvets østlige Del var der rejst en Post, som flød snart med rød Vin, snart med hvid, og tæt ved stegtes en Okse paa Spid, fyldt med Smaavildt og Fugle; «af denne vilde hver af det menige Selskab have et Stykke, og derfor om samme Steg udi kgl. Majestæts og andre medfølgende kongelige og fyrstelige Personers Aasyn tappert reves og sloges. Dog blev der ingen ihjelslagen eller haardeligen lem-

læstet, som vel ellers udi saadan Forsamling og Trængsel plejer at ske, uden at Nogle lod Fingre blive udi Løbet eller og andre passelige Anmindelsestegn deraf bekom.»

Omtrent i 14 Dage gik det løs med Ringridning og Ridderspil, — hvor Deltagerne optraadte forklædte som Oldtidens Stormænd eller som de gamle hedenske Guder, Kongen selv snart som Alexander snart som Pave og snart som Dronning, — Balgenrenden, Jagter og storartet Fyrværkeri, hvor man kun kan undres over, at hele Byen ikke gik op i Luer; Vin og Øl skænkedes frit til alle og enhver i Kældre og paa Gader, og først ved Midten af September kom Byen i de gamle Folder igen.

Vi ender Beskrivelsen af København i det 16. Aarhundrede med Christian IV's Kroning — en Begivenhed der danner en glimrende Afslutning paa dette Tidsrum, der i sig selv er som et stort Maleri med stærkt bevægede Optrin, varme, kraftige og livlige Farver, med klart straalende Lys og dybe, dybe Skygger.

III

København under Christian IV.

Maa Absalon nævnes som Grundlægger af København som By i moderne Forstand, maa Christian IV nævnes i samme Aandedræt som Byens anden Fader. Ingen har som han paatrykt København et eget Præg, man kan gerne sige sin egen Personligheds Præg, eller haft en saa indgribende Betydning for dens Udvikling.

Blandt de Forskrifter, som den unge Konge atter og atter havde maattet optegne i sine Stilebøger med sin alt i Barndommen faste og tydelige Haand, var den latinske Sentens:

Regis ad exemplum totus componitur orbis.

Det vil i denne Sammenhæng sige: Som Kongen bygger for, saa bygger de andre efter, og ingen Forskrift har han lagt sig mere paa Sinde. Allerede inden hans Kroning, men i Anledning af denne Fest, lod han Blaataarns Mur

ENHAVN

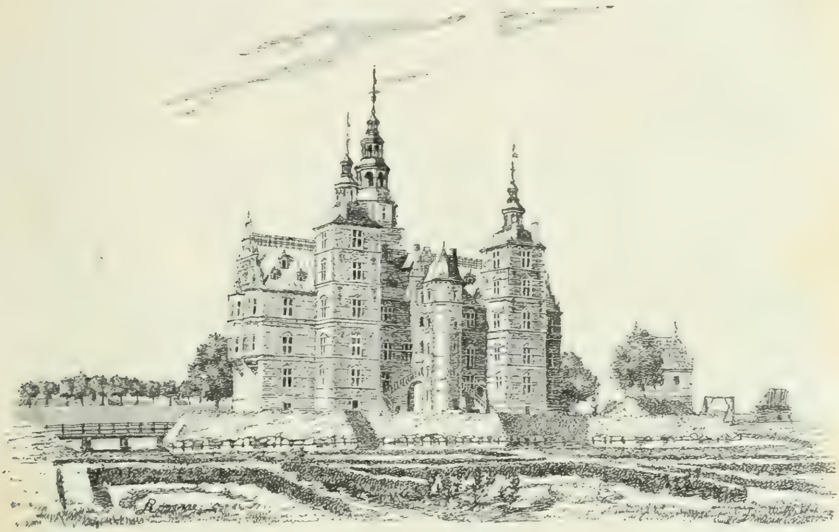

KØBENHAVN

AARET 1627

forhøje og forsynede det med et nyt, højt, gennembrudt Spir, der øverst oppe var prydet med tre forgyldte Kroner. Og nu gik det Slag i Slag. 1601 indviedes det nye Auditorium (oprindelig Kollegium) paa Universitetet (den lange Bygning med Trappetaarn til venstre paa Billedet S. 153). Et nyt Tøjhus blev opført paa Opfyldning paa Slotsholmens Sydside og var færdigt i 1604 (brændt i 1647, men genopbygget i samme Skikkelse). Proviantgaarden blev bygget og en Havn uddybet mellem den og Tøjhuset. 1607 blev Bryghuset, den store Bygning paa Slotsholmen ved Frederiksholms Kanal opført. Aaret forinden havde Kongen fattet Planen

Rosenborg i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede.

til Nytorvs Anlæg og til Raadhusets Ombygning, der dog vistnok kun angik det Ydre. Det blev saaledes prydet med et højt Taarn paa Façaden mod Gammeltorv. 1609 fik Frue Kirke et nyt Spir med 4 smaa Taarne paa Hjørnerne (se Billedet S. 153) og St. Peders Kirke et lignende, der dog ikke var saa højt og manglede de fire Hjørnetaarne. Samme Aar opsatte Kongen Springvandet paa Gammel Torv foran Raadhuset og forsynede det med den store Kobberkumme, som endnu pryder det. 1610 naaede man endelig at blive færdig med Raadhusets Istandsættelse inden Prins Christians Hylding paa Nytorv d. 14. Marts. Her var rejst en stor Tribune, hvor den lille Prins fremstilledes. Kongen gav

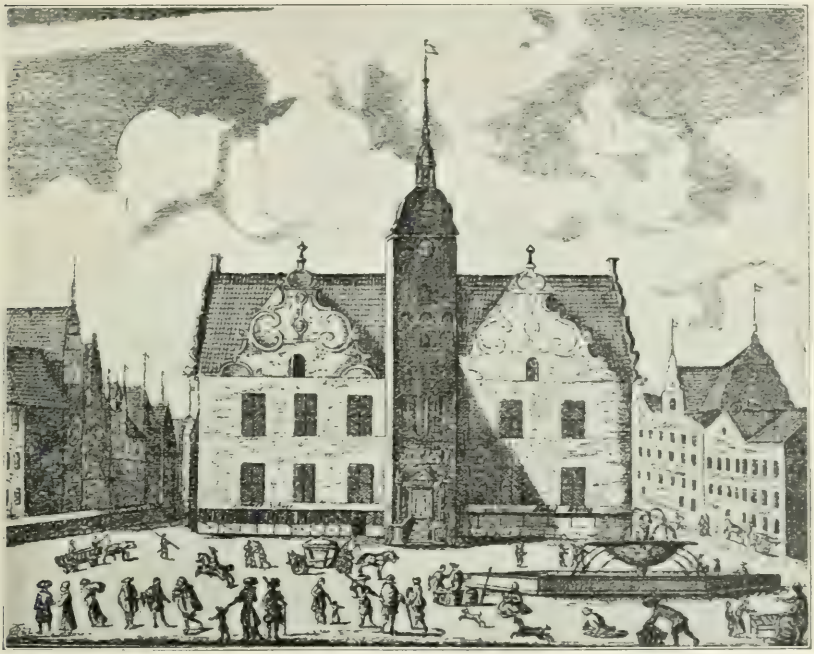
om Eftermiddagen stort Gæstebud paa Raadhuset og paa Danske Kompagni for alle Stænder, «hvilke over al Maade blev kostelig trakteret.» Om Aftenen var der Dans og til sidst paa Gammel Torv et stort Fyrværkeri, der var gjort udi adskillige Kreaturers Efterlignelse, og mange hundrede Raketter og Sværmere, som opfare i Luften, og Krudtkammer, som udi Jorden var nedsat og lumrede, at Jorden derved rystede, hvilket altsammen uden Skade afgik.»

Raadhuset mod Nytorv i det 17. Aarhundrede.

Allerede 1606 havde Kongen købt en Mængde Haver uden for Østervold og bygget forskellige Lysthuse; men 1610 begyndte han Opforelsen af «det store Lysthus i Haven», som senere fik Navnet Rosenborg. I dette som i alle andre Foretagender bragte Kalmarkrigen en Standsning, men efter Freden tog man straks fat paa ny. Et Arbejde, som dog ikke blev genoptaget efter Krigen, var en ny Kirke, som Christian IV havde ladet paabegynde tæt ved Mønten, det gamle St. Klare Kloster, til Minde om hans Gemalinde, Dronning Anna Cathrine.

1618 begyndtes Anlæget af Christianshavn, Aaret efter af Børsen. Den gamle Smedje, der ogsaa havde været benyttet som Mønt og Navigationsskole blev omdannet til Sognekirke for Bremerholms Menighed. Samtidig (1618—20) blev der arbejdet paa en Bro, som skulde afløse den gamle Færgeforbindelse mellem Hovedstaden og Amager. Denne Bro, hvis Bygning blev paabegyndt om Vinteren, da man fra Isen lettest kunde sætte Brokarrene, hed officielt «Amagerbro» eller «den lange Bro»,

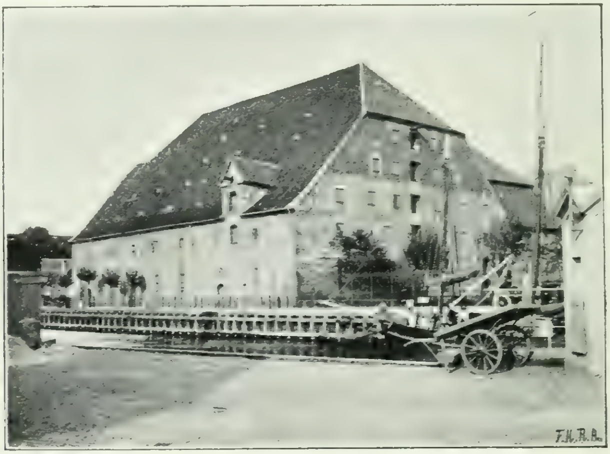
Raadhuset mod Gammel Torv i det 17. Aarhundrede.

men i daglig Tale Knippelsbro af de Rundstokke, Knipler, som dannede Kørebanen, en Betegnelse, man ogsaa kender andetsteds fra (se f. Eks. Grove, Just Juels Ruslandsrejse S. 122). 1620 blev Silkegade anlagt for Kongens Silkevævere.

Ved Christian IV's storartede Virksomhed var København i de første 20 Aar af det 17. Aarhundrede bleven en smuk og malerisk By; thi «Kongen byggede for og de andre fulgte efter»; Privatmænd opførte det ene statelige Hus efter det andet, — de ulykkelige Ildebrande har

kun levnet os en af hin Tids Privatbygninger, Schoustrups Gaard paa Amagertorv, der længe har gaaet under den urigtige Betegnelse «Dyvekes Gaard». «I Anledning af Byens ny magnifique Udseende traf det sig ogsaa forleden (kort før 1619), at en Mand fra Stralsund, som for en tredive Aar siden havde boet i København, da han kom sejlende hertil, paastod imod Styrmanden, at han havde sejlet galt, saasom han slet ikke kunde kende sig ved de Huse og Bygninger, som han fik Øje paa i Havnen og Byen.»

I Fredsperioden før og efter den syvaarige Kalmarkrig og før Chri-

Christian IV's Bryghus.

stian IV's forklarlige men i sine Følger saa ulykkelige Deltagelse i 30-Aarskrigen havde Kongen ogsaa arbejdet med Iver paa dens Befæstning. De gamle Volde fra Frederik I's Tid blev forstærkede og lagt ud baade mod Øst og mod Vest. Østerport blev fra Østergade flyttet ud paa Hallands Aas (senere Kongens Nytorv) mellem Østergade og Lille Kongensgade og en ny Vold ført over Bremervold, saaledes at den store Smedie (Holmens Kirke) kom til at ligge inden for Volden. Den foran denne liggende Grav, der skilte »Holmen« fra Byen, er først bleven kastet til i 1864 og mindes endnu i Navnet Holmens Kanal. Uden for Østerport blev der bygget en Kam, en svær muret Dæmning, som skulde forhindre Vandet i den øvre Del af Stadsgraven fra at løbe ud i Stranden.

Denne Kam, over hvilken en af det gamle kgl. Teaters Pavilloner var bygget, ses paa Billedet S. 182, skjulende den nederste Del af Pillerne under Broen over Graven.

For let at kunne komme fra Slottet over til Byens vestlige Del lod Christian IV i 1607 føre en Bro fra Slotsholmen over Vandet til Vandkunsten. Kongen kunde fra sine Stalde køre eller ride over den og lige op paa Volden ved Vandkunsten (langs Løngangsstræde). Denne Bro blev senere overdækket (deraf Navnet Løngangen) og forsynet med Kanoner. Den forbandt Slotsholmens Skanser med Byens Vold og dækkede Indløbet til den gamle Havn fra Syd, men bidrog uheldigvis i høj Grad til at spærre Løbet og fremhjælpe Havnens Tilstopning.

1615 begyndte Arbejderne ved Sønder- og Vestervold. Den gamle Mur, som stod her endnu, og Hjørnetaarnet Køge Barfred, som 1589 var bleven overladt Tyge Brahe til Observationstaarn, blev først nu nedbrudt. Fra det Sted, der kan betegnes som Baghjørnet af den sydlige Hjørneejendom til Frederiksholms Kanal og Vandkunsten, blev lagt en Vold langs Løngangsstrædes sydlige Side. Den førtes saa langt ud, at Spidsen af Hjørnebastionen mellem Søndervold og Vestervold laa i Vinkelen mellem Overformynderiets og Raadhusets Kedelhus's Gaard. En Bastion blev lagt ved Vesterport; selve Portbygningen blev gjort mere anseelig og prydet med Stenhuggerarbejde, der blev stafferet med Farve og forgyldt. I Stedet for de kamtakkede Taarne fik Porttaarnet et højt Spir.

Ved denne Udlægning af Volden Syd for Porten var den gamle Stadsgrav, der tillige gjorde Tjeneste som Møllebæk, kommen til at ligge inden for Volden paa Stykket mellem Porten og Vandkunsten. Christian IV lod nu mure en Hvælving under Volden, saa Vandet, der ligesom tidligere kom ude fra Peblinge Søen, kunde have sit frie Løb fra Stadsgraven udenfor og ind under Volden til sit gamle Leje langs Møllerne, der laa inden for Volden. For at tvinge den betydelige Vandmængde, der kom ude fra Peblingesøen, ind under Volden, blev der opført en 30 Fods svær Kam et lille Stykke neden for Vester Port, hvorved Vandet i Stadsgraven blev forhindret i at løbe ud i Stranden paa denne Kant. Fra Stranden op til Kammen løb Vandet ind fra Kallebod Strand og fyldte Graven. Medens Kammen ved Østerport var prydet med et lille Taarn, der særlig skulde forhindre Fjender fra at balancere paa Kammen over Graven og ind under Volden, stod der, ligeledes til Pryd og Nytte, to malede Statuer paa Kammen ved Vester Port.

Mellem Vester og Nørre Port blev den gamle Mur, der endnu stod,

Parti ved Vandkunsten i Beg. af 1600-Tallet. Rekonstrueret efter samtidige Kobberstik og Kort.

Vandmølletaarnet. Slottet. Vandmøllen. Tøjhus. Møllebæk. Løngangen. Volden.

nedbrudt tilligemed Taarnene i de tidligere Rundeler — der nu forandredes til Bastioner, — dog kun i Højde med Overkanten af den bag ved liggende, forhøjede Vold.

Det samme var Tilfældet med Muren fra Nørre til Øster Port. Her forsvandt de tidligere Taarne, og der blev paa dette Stykke anlagt 3 Bastioner, én ved Siden af Kammen ved St. Gertrudstrædes nordlige Del, hvorfor den findes betegnet som St. Gertruds Skanse, én omtrent ved Landemærkets østlige Hjørne; den kaldtes ogsaa Skansen ved Lønporten, idet der umiddelbart ved dens Øst-Flanke førte en lille Bro til Kongens eget Brug fra en Lønport i Volden over Graven til Kongens Have. Øst for Møntergade laa den tredje Bastion, Skansen ved St. Klare.

Ogsaa Nørre Port blev til Dels ombygget og prydet med et højt Spir med en Mængde Gavle og Kviste.

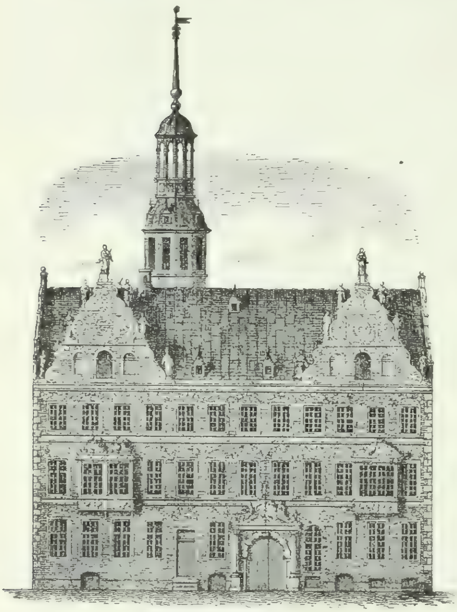
Samtidig havde Christian IV ved at anlægge Christianshavn, hvis oprindelige Fæstningsværker synes at have været omtrent færdige 1625, ogsaa søgt at sikre Byen mod Søsiden. Men det var ham dog ikke nok, og under 30-Aarskrigen besluttede han at anlægge et Værk ved St. Anne Bro.

Beliggenheden af dette meget omstridte Punkt kan nu endelig fastslaaes. Værket ved St. Anne laa umiddelbart Nord for en Linie, trukken i Fortsættelse af Fredericiagade ud over Amaliegade og Toldbodgade og mellem disse Gader. Værket ved St. Anne ses paa Konservator Andersens Kort som en lille Skanse ved en smal Indskæring af Vandet eller rettere Mundingen af et Vandløb fra Sortedamssø gennem Rosenborg Have og videre ned over Amalienborg. Selve St. Anne Bro, en lang, smal, stensat Odde, der benyttedes som Landingsbro og endnu langt ind i det 17. Aarhundrede som Lossebro, skød ud i Vandet fra det Sted, hvor Indgangen er til Frederiks Hospital fra Amaliegade. Saa vel denne som Toldbodgade er ved senere Opfyldninger ført hen over St. Anne Bro, og kun den yderste Spids af Odden naaede — efter Kystliniens endelige Regulering mellem St. Anne Plads og Toldboden — ud i Vandet omtrent ved Vestindisk Pakhus. Og medens de Lærde ledte efter St. Anne Bro og lagde den snart her, snart der, gjorde vore Skibsforere, der lossede ved Vestindisk Pakhus, praktisk Bekendtskab med den, idet der endnu i Halvfjerdserne af dette Aarhundrede her var et bestemt Sted, hvor de større Skibe altid tog Grunden. Det var Resterne af den gamle St. Anne Bro.

Værket ved St. Anne var oprindelig opført som et Værn ikke blot

for Flaaden, der laa fortøjet mellem Pæle i Farvandet fra Krabbelykke (en Halvø, der ses paa Billedet fra o. 1628) i Nærheden af Nyhavns Hoved og Nord efter, men ogsaa for Bremerholm, Værkstederne her og Oplagene, hvilket alt til Hobe laa uden for Volden fra Østerport til Holmens Kirke (se Kortet); da nu et stort Stykke Land var kommet inden for det nye Værk, laa den Tanke ikke saa fjern at forskaffe Havnen og Byen den Udvidelse, hvortil begge saa højlig trængte.

Udvidelsen kom først Havnen til gode. 1628 blev Toldboden opført langt ude paa Landgrundens Yderkant og forbundet med Land ved en lang, smal Dæmning. Samtidig blev der udlagt Blokskibe paa Rævshalegrundens Vestkant, saa Indsejlingen til det store Vandbassin mellem Amager med Rævshalegrunden mod Øst, Knippelsbro mod Syd og Byen mod Vest kun kunde foregaa gennem det smalle Løb imellem Toldboden og Blokskibene, den nuværende Bommens Vagt paa Orlogsværftet. Dette er en gammel Betegnelse fra Christian IV's Tid, da Indløbet netop blev lukket ved en Bom. Toldboden havde indtil da været først i den gamle Bygning — det senere Rentekammer — paa Slotsholmen, da Havnen i Københavns ældste Tid begyndte her, siden i den store Smedie (Holmens Kirke) og ved Knippelsbro. København har saaledes Christian IV at takke for den Havn, som Byen har benyttet og levet af, lige til Frihavnen blev bygget. Byens gamle Havn var fra nu af at betragte som Kanaler og afgav kun Fortøjningsplads for Smaaskibe.

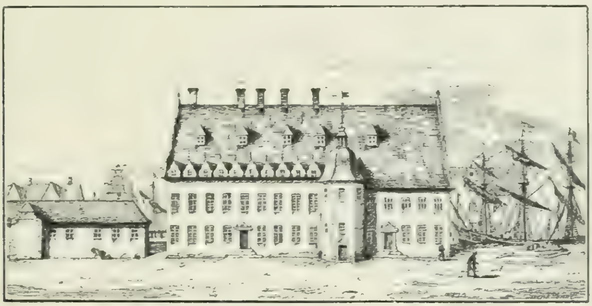

Marsvinernes Gaard
(Paa Hjørnet af nuv. Højbroplads og Fortunstræde).

Oprindelig laa Blokskibene alene som Øer i Havet lige over for den ny Toldbod. Havet rullede sine Bølger ind over Rævshalen mod Stranden fra Holmens Kirke til Toldboden — thi først nu ophørte Gammelstrand at være «Strand», — og lige over for Børsen begyndte

Opfyldningerne paa Christianshavns Nordside at danne fast Grund. Men Rævshalegrunden var en god Bølgebryder, og Christian IV kunde efter 1630 vove at lægge Flaaden ud mod Nord i et afpælet Leje inden for St. Anne Bro.

Samtidig med Toldbodens Anlæg tog Christian IV fat paa at opføre sig en Borg ude ved den nye Havn. Den østlige Del af nuværende Amalienborg Plads var dengang endnu overflydt af Vandet. Her lod han, inden for St. Anne Bro, afpæle en Plads halvt paa Land, halvt ud i Stranden, 120 Alen i Firkant, og i et i samme Anledning rejst Skur inde paa Land arbejdede Snedkeren Bertel Møller paa en Model (en Skabelon) til det nye Slot ved St. Anne Bro. Det har efter Modellens Kostbarhed at dømme, den lange Tid og Materialet, som medgik dertil,

Rentekammeret (forhen Toldbod) paa Slotspladsen.

været en stor Bygning. Kongen naaede imidlertid kun at faa Modellen færdig, Slottet blev der aldrig begyndt paa.

Derimod rejste Byen sig snart; thi omend den lige fra Begyndelsen i et og alt udgjorde en Del af København, blev den dog som liggende uden for de gamle Volde betragtet som en By for sig og fik ogsaa af Kongen Navnet St. Anne By. Paa lignende Maade blev atter en Del af St. Anne By, et Navn, der dog aldrig blev gængs, hele Amalienborgkvarteret senere kaldet Frederiksstaden, hvilken Betegnelse holdt sig levende i nogen Tid. Derimod kunde man fra Frederik III's Tid længe høre Navnet Ny København for den hele Bydel. Og paa Kortet kendes Ny København (Byen Nord for Gotersgade) med sine lige, regelmæssige Gader let fra det gamle København med sin Labyrint af snevre, krumme Gader, der for en Del fulgte Retningen af de gamle Volde.

1629 blev St. Anne Bys Grænse udadtil afstukken, idet Kongen selv lod afmærke den Grøft, som den nye Bygrav skulde kastes efter. Det vil med andre Ord sige, at Christian IV foreløbig afmærkede den nye Fæstningslinie, der skulde forbinde den tidligere Befæstning fra Nørre Port til det nye Anlæg ved St. Anne Bro.

Inden for denne Grænse rejste sig 1631—40 de nye Baadsmands- og Skippervaaninger eller de nye Boder paa begge Sider af Helsingørsvejen, der nu blev en til Dels brolagt Gade og kaldtes den store Stenbro. Den beholdt den Retning, den oprindelig havde haft gennem Forstaden uden for Øster Port, og kan endnu spores i Grundene mellem Store Kongensgade og Borgergade samt som den skraa Gade gennem Nyboder.

Raadmand Mathias Hansens (den saakaldte Dyvekes) Gaard.

Kongens Søfolk, Befalingsmænd og Baadsmænd, d. v. s. Matroser, flyttede altsaa samtidig med Flaaden ud mod Nord. Og ligesom Gaderne mellem de gamle Skipperboder havde haft Navn efter Planter og Dyr, saaledes fik Gaderne i den ny Baadsmandsby Navn efter det samme System. Beboerne synes tillige at have ført nogle Unoder med sig, thi Kongen maa snart til at overveje, «hvorledes Justitien sammesteds kan holdes i Agt, før man faar Harm derfor af disse Dannemænd.»

Københavns Flademaal var ved denne Udvidelse vokset til det dobbelte. Det var derfor naturligt, at Christian IV lod bygge en ny Kirke derude; den blev bygget som Rundkirke i Form af et Kompas med en Hvælving og Gavl for hver Kompasstreg. Den laa i Gaarden til det nuværende Garnisonshospital for Enden af Fredericiagade, hvis øverste Del en Tid hed Kirkegade. Den nye Kirke fik Navnet St. Anna rotunda, men kaldtes til daglig Baadsmandskirken eller Runde Kirke. Den blev aldrig fuldført, da den gamle Konge efter Svenskekrigen 1643—45 ikke havde Penge til at bygge for. Murene blev ført op omtrent til Taget, og paa Billeder fra Københavns Belejring ses den som en ret imponerende Bygning. I 1668 blev den nedreven. Kirkegaarden, der omgav den, var alt tagen i Brug og be-

CHRISTIAN DEN IV. I SAMTALE MED EN INGENIØR

nyttedes langt ned i Tiden. Først over 200 Aar senere fik Nyboder sin egen Kirke.

Imidlertid var inde i Byen Rundetaarn bleven opført 1637—42, Grundstenen lagt til Kirken derved og Bygningen begyndt, Regensen var bleven bygget (1618), og endelig var Børsen bleven færdig

De fleste af Christian IV's Bygninger i København har som bekendt

Havnen med Børsen o. 1627, set op imod Byen.

modstaaet Tidens Tand og overlevet baade Ildebrande og Bombardement. Men af de mange Adelsgaarde, der ligesom Borgene ude paa Landet var prydede med Adelsmærket, et Taarn, er der ingen tilbage. De maa alle tænkes i Smag med Stenbukkens Gaard (d. s. s. Marsvinernes) Gaard. Det runde Taarn, der altid var Trappetaarn, stod inde i Gaarden. Et enkelt Sted kan man endnu inde i en Baggaard finde en Dør med et Renaissanceornament ovenover, og inden for Døren en Sten-Vindel-

trappe, der nu fører op til Torrelofter el. l., men som en Gang førte op til den velbyrdige Herres Sal. Men Taarnet selv er indbygget i Murene af nyere Huse og er ikke synligt udefra.

Den af Christian IV's Bygninger, hvis Tab mest maa beklages, er Raadhuset, der var en malerisk og interessant Bygning og gav Torvet, hvor det laa, en egen Karakter. Kongen har benyttet den gamle gotiske Gaard, der havde ligget her som Raadhus fra Kong Hans's Tid og været Vidne til de stormfulde Scener under Reformationen; de kamtakkede Gavle fik nu Voluter og Svejf, og paa hver af Længdesiderne blev der sat to Gavle op. Midt imellem disse, ud til Gammel Torv, var det store Taarn bygget. Paa den anden Side dannede underste

Nyboder.

Stokværk en aaben Buegang; uden for andet Stokværk løb en Svalegang, og paa denne stod, midt imellem Gavlene, et mindre Taarn.

Hovedindgangen var i det store Taarn midt for Springvandet. Portalen var af Sandsten med Renaissance-Ornamenter og oven over den saas Rigets Vaaben samt Christian IV's og Anna Cathrines Navnetræk. Under neden disse fandtes en sort Marmorplade med følgende Indskrift i Guld:

Haec Domus odit, amat, punit, conservat, honorat
Nequitiam, justos, scelera, jura, probos.

(ɔ: Dette Hus hader Ondskab, elsker de Retfærdige, straffer Forbrydelser, skærmer Retten, ærer de Retfærdige).

Paa selve Døren var Stadens rette Jærn-Alenmaal anbragt, saa at Byens Kræmmere kunde have en Alen at rette sig efter og ikke kunde undskylde sig med, at deres egen Alen var slidt af i Spidsen, om den skulde befindes for kort, hvad vel til Tider kunde hænde. Inde i Forstuen hang Byens Bismer og Pottemaal, der kaldtes Bisp Absalons Maal, og

Rundetaarn.

som af alle rettroende Københavnere ansaas for at være de af Biskop Absalon for Roskilde Stift reglementerede Maal.

Paa Muren, udvendig, var der paa den ene Side af Døren anbragt en Solskive, — thi selv om Kirketaarnene under Christian III og Frederik II delvis var blevet forsynede med Ure, og selv om Taarnmændene havde strenge Ordrer til at ringe paa bestemte Tider af Dagen, saa maatte

baade Klokker og Klokkere rette sig efter Solen, og saa kunde Byens gode Mænd dog ved Hjælp af Solskiven paa deres eget Hus staa i direkte Forbindelse med den store Regulator. — Paa den anden Side Raadhusets Dør var der anbragt den foran omtalte «Ildpande» eller Gryde, i hvilken der Natten over holdtes et Baal ved lige for at lyse op foran Retfærdighedens Bolig og for at give lidt Varme til Bysvendene, der samledes til Vagt foran Raadhuset.

Til disse faste Prydelser kom der ved Tid og Lejlighed endnu andre, som havde Nyhedens Interesse. Enten kunde man se et Par Fingre af en Tyv eller Falskmøntner slaaet op paa Raadhuset, eller man kunde glæde sig over den velvise Øvrigheds Aarvaagenhed og Nidkærhed, naar man saa en Forbryder blive «vippet» ud af et Vindue i Raadhusets Taarn eller et blodigt Hovede sat paa Stejle paa Jernarmen, der holdt Ildpanden. Altsammen til Dydens Befæstelse og til Skræk og Advarsel for andre Ligesindede.

Paa Raadhuset opbevaredes alt, hvad der hørte til Retfærdighedens Haandhævelse, saasom Bøddelsværd og Økser, Pinebænke til at «strække» paa, Tommelskruer til at klemme med og Tænger til at gløde og knibe med. Der var spansk Kappe og Sten til at bære af By og mange andre sindrige Instrumenter til Synderes Omvendelse og Forbedring.

Raadhuset var fra ældgammel Tid Midtpunktet i Byen, her pulserede Livet rigest og varmest, her slog Byens Hjerte. Paa højre Side af Indgangen — altsaa fra Taarnet hen mod nuv. Frederiksberggade, holdtes endnu Byting under aaben Himmel. Men da Klaus Ravn 1638 blev Byfoged, lod han paa samme Sted opsætte et lidet Træhus med Skjul over og en liden Kakkelovn, «paa det at Retten kunde derudi holdes under Dække for Solens Hede om Sommeren, saa og for Regn og Slud i Varme om Vinteren.» Lige bag ved den høje Ret i Skuret var Vinkælderen, og man har sandsynligvis, inden Klaus Ravn tog sig af den udvendige Varme, sørget for den indvendige ved af og til at lade sig lange en Pægl Vin eller to op gennem Kældervinduet.

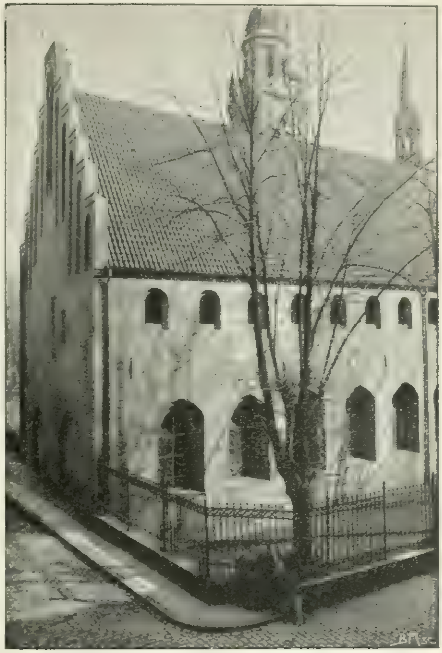
I den modsatte Kælder fandtes Fængslerne, fire Kælderrum, der næppe har været tiltalende Opholdssteder.

Indtil o. 1610 var Pladsen Sønden for Raadhuset, hvor nu Nytorv ligger, optaget af gamle Bygninger og Haver, som efter københavnsk Sprogbrug sagdes at ligge i Kattesund. For at den nye Bygning kunde komme til at ligge frit og tage sig ud, lod Christian IV Bygningerne nedrive og Pladsen rydde, hvorved Gammeltorv blev «forvidet» og Ny-

torv opstod. Ved samme Lejlighed kom en stor Adelsgaard, der før havde ligget bag disse Haver og Boder, nemlig Knud Gyldenstjernes, til at ligge frit. Den laa paa det nuværende Raadhus' Grund, men strakte sig helt op til Klemensstræde. Kongen købte den 1610, en Del af Grunden blev afskaaret ved Anlæget af Nytorv, og i 1620 skænkede Christian IV den til sin lille uægte Søn Christian Ulrik Gyldenløve, som boede her med sin Tugtemester.

Samtidig lod Kongen anlægge Silkegade med Huse og Boder for de fra Tyskland indkaldte Silkevævere og købte i den Anledning Eske Broks store Gaard paa Købmagergade, der strakte sig lige ud til Pilestræde.

Et endnu større Vidnesbyrd om Christian IV's Interesse for Industri og Haandværk og om hans Iver efter at fremme disse var Anlæget af Tugthuset, som rettere burde kaldes Optugtelseshuset — eller Børnehuset, en Navneforbindelse, som vi jo kende endnu — thi det var mest Drenge og ganske unge Mennesker samt Kvindfolk, der blev sat derind, for at de ikke skulde løbe om og tigge, men kunde «tilholdes at lære et Haandværk, hvormed de deres Brød og Ophold kunde fortjene».

Det gamle Helligaands Klosters Sygehus, der senere benyttedes af Kvinderne i Christian IV's Børnehus.

En lignende Anstalt havde tidligere været i Gang i det gamle Farveri, som var bleven indrettet i Tyge Brahes Gaard i Farvergade. Men 1606 flyttedes den til «Lille Helliggæsthus», en Bygning, der havde hørt til Helligaandsklosteret, og som til i Begyndelsen af 1600-Tallet var bleven brugt som Fattig- og Daarehus. Det var den egentlige Begyndelse til det nuværende St. Hans Hospital og førte fra Kapellet ved Helligaandskirkens nordlige Mur over mod nuværende Valkendorfsgade, parallel med det endnu staaende Hospitalssygehus. Denne Bygning dannede saaledes

den østlige Fløj af Helligaandshospitalets firkantede Gaard. Den nordlige Fløj, omtrent parallel med Kirken, var en Bygning, der laa, hvor nu Husene mellem Graabrødretorv og Valkendorfsgade er byggede. Af den sidstnævnte Gade og af Niels Hemmingsensgade eksisterede kun Strækningerne fra Købmagergade og fra Amagertorv til deres Modepunkt. Lige for Niels Hemmingsensgade, i Vinkelen som den dannede med Valkendorfsgade, stod et Porthus med Gavl til Gaden. Ad denne Port kom man ind i Tugthuset, og Navnet Tugthusporten er bleven bevaret til over Midten af dette Aarhundrede som Betegnelse for Fortsættelsen af Lille Helliggejststræde, som nu kaldes Niels Hemmingsensgade.

Det var Christian IV's humane Tanke at redde en Mængde Mennesker, som ellers let vilde kunne gaa til Grunde, for Samfundet og gøre dem til nyttige Borgere ved at oplære dem til forskellige Haandværk, der mulig ikke blev drevet efter de bedste Principper ude i Befolkninningen. Der blev derfor ansat en Mængde Mestre, Tapetvævere, Possementmagere, Uldberedere, Vandtmagere, Perlestikkere, Malere o. m. a. Der lavedes Klæde til det kgl. Klædekammer (i Porthuset ved Højbro), hvorfra Alle i Kongens Tjeneste forsynedes; der lavedes Lærred af alle Finheder, lige fra groft Lagenlærred til fine Pudevaar til Slottet og Lærred til Brug for Kongens Kontrafejere; der lavedes Drejels Duge til den kongelige Husholdning, Traad til Kongens Fuglefænger og Garn og Vaad til hans Fiskemester. Desuden kostbare Stoffer af Silke og Gyldenstykke. Der blev ansat en Præst til at holde saa vel Børnene som de Voksne ved Gudsfrygt og læse med dem, samt en Badskær, som skulde holde dem ved Helsen og Sundhed efter Anvisning af den Medikus, som havde Tilsyn med Anstalten.

Lægekyndigt Tilsyn kunde nok gøres fornødent, thi der herskede stor Sygelighed, og stundom maatte Skarpretteren tages med til Hjælp. Af Regnskaberne ser man, hvilke underlige Kure der blev brugt. Skarp Lud til at to Børns Hoveder med kan vel endnu være nødvendigt hist og her, derimod bruger man vist næppe Smør til at smøre syge Børns Hoveder ind i, lige saa lidt som man for stærk Forkølelse drikker varmt Øl med Smør i. Det er ganske i Tidens Aand, naar Fogeden tilholdes, at han for alting maa sørge for, at Børnene fik Øl nok, saa de ikke af Tørst gav sig til at drikke Vand. Dernæst maatte han passe paa, at alle Brøndene i Huse og Gaarde blev laasede af, straks man havde taget Vand, «paa det Børnene ikke skal faa Tilfælde deraf at drikke.»

Aarsagen til den store Sygelighed her som i det hele taget i Byen

var Tidens Mangel paa Sans for Renlighed. Otto Sperling, som 1638 blev Læge ved Børnehuset, skriver, at der var altid mange Drenge syge, og megen Urenlighed og ond Stank var der i deres Sengekamre, hvilket var mer end nok til at blive syg af; i Reglen laa 4—5 Drenge i Seng sammen, saa den ene smittede den anden.

Det blev et stort Gode for Byen, at de gamle Volde blev sløjfede og Byen udvidet mod Øst til de Fæstningsværker, som vi have set, og hvoraf der endnu staar et lille Stykke Vold. Den Slægt, som levede i København, da de sidste Volde faldt, vil kunne forstaa, i hvilken Grad det har givet Luft i Byen, som dengang var sammentrængt paa den halve Plads, da den gamle Østervold fra Nørre Port langs Brøndstræde og Peder Madsens Gang og omtrent til Lille Kongensgade, blev jevnet med Jorden og den i Reglen stinkende Stadsgrav kastet til, hvilket imidlertid ikke forhindrede den i at give sig til Kende endnu i lange Tider.

Men det varede det meste af den næste Konges Tid, inden man kom saa vidt, at Volden blev sløjfet. Først Aaret før Christian IV's Død blev Øster Port flyttet ud i den nye Vold, men endnu 10 Aar efter laa Byen omringet af sine gamle Volde og uden for dem af en Mængde store Haver med Huse, der allerede fra Frederik II's Tid havde begyndt at gruppere sig som Forstæder langs Hovedvejene uden for Portene. Endnu har vi i Navnet Bredgade, der med stor Sejghed har modstaaet og overlevet det officielle Norgesgade, et Minde om den gamle Forstadsgade uden for Østervold, Bredegade, der oprindelig udgik fra Hjørnet af St. Kongensgade og Gothersgade og i en Bue, som endnu kan følges i Grundene, førte ud ved den smalle Portbygning Nr. 15 og faldt sammen med nuv. Bredgade. Fra samme Hjørne førte endvidere den ældste Helsingørsvej — af hvilken Helsingørsgade endnu har beholdt baade Retningen og Navnet -- mod Nord, samt den nye Helsingørsvej, «den store Stenbro», der endnu findes i Skraalinien gennem Nyboder og i Grunden til nogle Baggaarde i Store Kongensgade, ud til den nye Øster Port. Direkte fra gamle Øster Port paa Hallands Aas kunde man langs Plankeværket, som afgrænsede Bremerholm fra Hallands Aas, og som stod mellem Kammen i Graven og Sejlhuset (se S. 182), køre forbi dette og i en Bue ind over Charlottenborgs Grund og nuv. Nyhavn, ad nuv. Lille Strandstræde og kom saa forbi Islandske Kompagnis Reberbane, der naaede omtrent fra St. Anne Plads til Statuen paa Amalienborg, ud til Stranden og til St. Anne Bro. Terrainet mellem denne Strandvej og Havet (altsaa mellem Charlotten-

borg, Nyhavn, Peder Skramsgade og Havnen) optoges af den store Have med Lysthuse og Bygninger, som Christian IV 1644 skænkede sin Frille Vibeke Kruse, og som gik i Arv til hendes Søn Ulrik Christian Gyldenløve. Ogsaa Store Strandstræde var til som Færdselsvej, den løb i samme Retning som nu og førte i Fortsættelse af Lille Strandstræde langs Reberbanen.

Den store Plads mellem Gamle Helsingørsvej og Østervold optoges af Rosenborg Have eller, som den udelukkende hed indtil 1625, af Kongens Lysthave. Omtrent ud for Landemærket, ved Kammen over Graven, var der en Løngang ɔ: en Hvælving i Volden og en lukket Vej over Stadsgraven, ad hvilken Christian IV i Reglen begav sig til sit Lysthus Rosenborg. Han lagde sikkert helst — naar han fra Københavns Slot tog til Rosenborg — Vejen om ad Volden fra Holmens Kirke, thi her kunde dog holdes nogenlunde farbart, hvilket nede i Byens Gader kun i haard Frost var Tilfældet.

Af Christian IV's Løngang mellem Landemærket og Brøndstræde er ethvert Spor forsvundet over Jorden, men sandsynligvis vil der fremkomme Fundamenter af den engang i Gothersgade eller Grundene derved. En anden «Lønvej» er derimod delvis til endnu; det er den saakaldte Vismergang i Gammelmønt, som Admiralen Klavs Daa lod indrette, for at han bekvemt fra sin Bolig «kunde age eller ride paa Volden hen til Bremerholm.»

Mellem Rosenborg og Sortedamssø, eller Sortedam, som den hed nu, da den var bleven adskilt fra Peblingedammen, laa den lille Dyrehave. Da de nye Volde blev anlagt efter 1629, blev den udstykket til Byggegrunde, særlig dens nordlige Del. Den begrænsedes mod Syd af det gamle, ofte omtalte Vandløb, som nu i en muret Kanal førte Vandet fra Sortedam ind i Stadsgraven, hvor denne svingede mod Øst, mellem Tornebuskegade og Gothersgade. Paa den anden Side dette Vandløb, mellem Nørre Port og Søerne, laa en stor Forstad med mange Huse og Stræder, Pesthuset og Christian IV's nye Kirke. Allerede i 1622 boede der 163 Familier uden for Nørre Port, blandt andre, i en snæver Gyde mellem nogle Haver, Mester Vinhofer, der var Silkevæver i Børnehuset, med Hustru og sin unge Datter Dina. Gennem Forstaden førte i en stor Bugt den brolagte Vej forbi Kirken ud til Peblingebroen (Dronning Louises Bro), en anden Vej førte langs Volden mod Vest over den hvælvede Bro over Vandløbet ved Jærmers Taarn og til højre ad Dæmningen ud til Ladegaarden.

Forstaden uden for Vester Port var ikke saa anselig. Her fandtes bl. a. en Mængde Vejrmøller og Slagterboder. Den brolagte Forstadsgade, der fra Porten førte ud i Landet, hed Bæltgade; naar man var kommet over Broen over Ladegaardsaaens Afløb (Rosenaaen), delte Vejen sig i to, den ene førte op over Valby Bjærg til Køge, den anden førte forbi Kalvedæmningen, der begrænsede Sumpen, hvor senere St. Jørgenssø opstod, forbi St. Jørgen og de der liggende store Haver, som tilhørte fornemme Borgere, uden om Valby Bjærg og til Roskildevejen. Det var Gl. Kongevej, der dengang hed Roskildegade.

Mellem Bæltgade og Kalvebodstrand laa Kalvehaven, hvor Frederik III senere anlagde Dronningens Have for sin Gemalinde, med Lysthuse og Fiskedamme. Det er det nuværende Tivoli.

Befolkningen i Forstæderne uden for Byens Porte havde fra gammel Tid ikke noget godt Lov paa sig, de regnedes i Reglen for Skarns- og udædiske Folk, som var flyet uden for Portene for at være fri for kristelig Øvrighed og Regimente. Efterhaanden som Pladsen derude blev nødvendig for Byens Borgere, og særlig efter at Kongen havde købt en Mængde Smaahaver og lagt dem sammen til «Kongens Have», bedredes Forholdet; men endnu kunde det gaa vildt til derude. Det havde fra tidlig Tid været almindeligt, at Folk tilbragte nogle Sommeraftener uden for Voldene, og der var opstaaet mange Ølhuse og Krohuse ude i Haverne, hvor man kunde nyde den friske Luft og et Krus Øl eller en Kande Vin. Flere af Byens gode Mænd havde Lysthuse derude, som de undertiden stillede til Disposition for deres adelige Venner og Bekendte. Saaledes var der en Aften i Juli Maaned 1601 et stort, fornemt og lystigt Selskab samlet i en Have uden for Øster Port. Der kom de to ellers saa gode Venner David v. der Osten og Christopher Lunge, begge Hofjunkere hos Kongen, op at trættes. Selskabet fik dem beroligede; man drak videre og skiltes ad uden at tænke mere paa det. Men der var bleven siddende en Djævel i Blodet paa David v. der Osten, og da Christopher Lunge var kommen op i Sadlen og skulde til at ride hjem, løb han til og hviskede ham nogle Ord i Øret. I en Haandevending var han nede af Hesten og søgte med draget Sværd ind paa Fornærmeren, der ogsaa trak blank og værgede for sig, som han bedst kunde, men et Øjeblik efter laa han haardt saaret paa Valen. Fluks fik man fat paa en Vogn og kørte ham ind til den nærmeste Bartskær. Og der

døde han ud paa Natten. Men Christopher Lunge maatte med Slægtninge og Venner gøre Forbøn og Knæfald for Kongen og betale store Pengebøder for at sone Drabet og faa sin Fred igen.

Enkelte af disse Haver ejedes af Folk, som havde Privilegium paa at drive Gæsteri og forskellig Lystighed. Uden for Vesterport laa der et Gæsteherberg med en Skydebane; mellem Nyboder og Rosenborg laa danske Kompagnis Skydebane med Papegøjestangen; andre Steder morede man sig med Pal-Maillen, et Spil, som bestod i, at man med et Boldtræ skulde drive en Trækugle igennem et Hul i et Brædt eller en Aabning mellem nogle Sten; eller man legede Pirkentavl, hvortil der brugtes runde Træskiver, og som vistnok spilledes omtrent som vort «Narrehoved».

Man morede sig i det hele taget efter bedste Evne i som uden for Byen. Man havde faaet en ung og lystig Konge, der gerne selv førte an i Laget, og som i Reglen var en af de sidste paa Skansen. Hvem kender ikke hans natlige Besøg hos Sivert Grubbe efter Gildet hos Rigsadmiralen og hans Uheld samme Nat at støde Øjet paa sin Kaarde, da han vilde kravle gennem Vinduet hos en anden af sine gode Mænd! Hvem har ikke faaet et Indtryk om ikke af Hoftonens Finhed saa af dens Friskhed i Dronningens Ord til en af hendes Jomfruer, Hilleborg, Sivert Grubbes Fæstemø, i Anledning af samme Uheld: «Din Fæstemand har ordentlig trakteret min Herre. Sikke't nyt Øje han har faaet!»

Saadanne lystige Gilder, der i Reglen endte med, at alle Ruder og Glas i Huset blev slaaet itu, har været meget almindelige, og Københavnerne havde ofte, baade i Kompagnihuset, hvor Christian IV hyppig var Gæst, og andetsteds, Lejlighed til at se deres Konge med en fuldgod Rus. Men det gjorde ikke Respekten mindre. Det blev nærmest stadig betragtet som en Gud velbehagelig Gerning at drikke sig drukken. I alt Fald var det sundt. Hvad siger ikke i Hans Bartskærs Bog Avicenna, den vidt berømte Medicus fra Arabien? «Det er meget godt, at Menneskene drikke sig drukne en Gang hver Maaned, og siges Aarsagen dertil at være, at det letgør Menneskenes Kraft og gør letsovendes og fordrer Menneskets Vand fra hannem, og gør at Mennesket kan vel svede; dette er altsammen Legemet sundt.»

Ved et Bryllup paa Kompagnihuset i 1613, et Aar efter Dronningens Død, blev Kongen heftig betaget af Elskov til den Bremerholms Skrivers,

Anders Hansens smukke Datter, Karen, og tog hende med sig op paa Slottet samme Aften.

Til Oplysning om Tidens moralske Begreber kunde det have været af stor Interesse at vide lidt om, hvad Indtryk denne kongelige Tørklæde-

»Blasen« paa Hjørnet af Nørregade og Gammel Torv. 1611.

kasten har gjort paa Byens ærbare Kvinder, som sad med Ære i Laget. Endnu medens Dronningen levede, havde Kongen haft en lignende Forbindelse, oven i Købet med en københavnsk Borgmesterdatter, Kirsten Madsdatter — hvis Fader byggede den saakaldte Dyvekes Gaard — og skal man slutte efter den praktiske Maade, paa hvilken Forholdet blev ordnet i Familien, har man ikke dengang fundet Anledning til at gøre

mange Ophævelser. Og dog var Sagen ikke saa lige at løbe til. Thi Karen Andersdatter var trolovet, og Trolovelsen blev dengang betragtet som det egentlig Bindende og Forpligtende mellem Mand og Kvinde, Brylluppet var den offentlige Anerkendelse af den indgaaede Forpligtelse for begge Parter. Man maatte jo altsaa have Karen Andersdatters Fæstemand, Mag. Niels Simonsen Glostrup, til i al Mindelighed at give sit Ord tilbage. Og det lykkedes. Magister Niels fik Køge Sognekald og ægtede snart efter en yngre Søster til sin troløse Brud.

Forholdet mellem Christian IV og Københavns Borgere var i Reglen godt. Magistraten fandt vel stundom, at han var en noget skrap Herre, og at hans Øjne var for skarpe. Thi Kongen lagde ikke Fingrene imellem, naar der var noget i Vejen med den velvise Øvrighed. Over for hans personlige Dygtighed og praktiske Sans, hans Raskhed ved de frygtede Ildebrande, hans Færdighed i allehaande ridderlige Øvelser, ikke mindst i at gøre Besked ved Bægeret, samt endelig over for hans Mod og Energi i Kalmarkrigen vejede Barskheden dog kun lidt i Befolkningens Øjne. Naar man selv var en dygtig og foretagsom Mand, havde man Lov til at fordre noget af de samme Egenskaber af andre.

Intetsteds viser Christian IV's Alsidighed sig som i Forholdet til hans Hovedstad og dens Befolkning. Han tager sig af alt, det store som det smaa, det aandelige som det legemlige. Han værner om Troens Renhed og han træffer Bestemmelser om Gaders og Torves Renholdelse. Han sørger for Børnenes Optugtelse, og han tager sig af Karnappers, Bislags og Kælderhalses Fjernelse, naar de er i Vejen for Færdselen. Træffer han paa sin Runde gennem Byen noget, som vækker hans Mishag, faar Magistraten det straks at vide. Det var ikke alene i «Bagstræderne», at de kgl. Forordninger blev sat til Side. Han har med sine egne Øjne i Store Købmagergade set en hollandsk Kvinde imod Loven «sidde offentlig og sælge Brød for sine Vinduer . . . hvorfor I skal Byfogeden paa mine Vegne om et frit Lossemente paa det Blaa Taarn forsikre, det første jeg erfarer noget sligt igen. Om han endskønt var 10 Gange saa brav en Mand, som han er. Jeg haver intet sat den fine Mand til Byfoged, at han skulde illudere mine Forordninger.» Ser han paa en af sine Byggepladser, at «Kalken intet bliver slagen, men kun rørt omkring, saa den ligger hel i Baljerne,» paataler han det straks. «Ellers bliver der Skarn af alt, der gøres.» Snart er der noget i Vejen med en Laas, snart med et eller andet Redskab, «der er noget synderlig gjort». Saa er det det store Svinghjul paa Bremerholms Reber-

bane, der gor saa megen Larm, eller det er galt fat med Befolkningen i de nye Boder, saa han maa til at tænke paa, «hvorledes Justitsen sammesteds kan holdes i Agt, førend man faar Harm derfor af disse Dannemænd, som allerede findes derude; thi de kan gøre alt det, de vil, og ingen kan faa at vide, hvem der gør det.»

Søfolkene herude i Skipperbyen var ikke gode at holde Styr paa. Deres Kvinder havde taget forskellige Unoder med fra de gamle Skipperboder lige over for Holmens Kirke. I 1622 havde Christian IV advaret dem imod at bruge Skælds- og Ukvemsord, hvad de var meget slemme til. Dog saa lidt havde Kongens Advarsel frugtet, at ikke mere end 14 Dage efter var Eva Rasmus Jensens fremstaaet i Holmens Kirke og havde klaget for Menigheden, hvorledes hun Mandag, sidst forleden om Aftenen, der hendes Mand var gaaet i Seng, havde staaet i sin Husdør og set paa, at hendes Kattekilling legede med en fremmed Kat. Men denne fredelige Fornøjelse var snart bleven forstyrret for hende, idet Kirsten Børgers, hendes Naboerske, der var overmaade beskænket, havde givet sig til at skælde hende og hendes sovende Ægtemand Hæder og Ære fra. «Rasmus med Næsen, Skonroggen Skipperen» blev han kaldt, men der var fulgt værre Ting med, thi Retten dømte Kirsten Børges Adfærd til 3 Aar i Tugthuset, «der at spinde Garn, 1 Pd. om Ugen».

Christian IV's store Nidkærhed for Retten og Rettens Forvaltning, er saa bekendt, at den kan forbigaas her. Kongens Stræben efter at dømme efter Ret og Retfærdighed kom i første Række Københavns Indbyggere til gode. Og med en for Datiden ret ualmindelig Humanitet tog han sig paa alle Maader af Samfundets Stifbørn. Hans Fortjenester af Børnehuset er foran omtalt. Da han indrettede den gamle Stiftelse i Helligaandsklosteret til en Arbejdsanstalt, flyttede han (1606) Fattiglemmerne ud paa den tidligere Kro og kgl. Gæstegaard «Vartov» paa Strandvejen, hvor Stiftelsen fik det Navn, den senere har baaret, som flyttede med den første Gang den i 1630 blev lagt nærmere ind til Byen lige inden for den nuværende Østerbros Triangel, og som den endelig bevarede, da den 1660 flyttedes ind til sin nuværende Ejendom ved Vestervold.

Fra sin tidligste Ungdom havde Christian IV været optaget af Tanken om at finde en lettere og bedre Handelsforbindelse med Indien, end den lange Vej Sønden om Kap, og hans personlige Deltagelse i Togtet 1599 rundt Nordkap og ind til den murmanske Kyst har til Dels staaet i Forbindelse med hans Forhaabninger i den Retning. Det viste sig imidlertid, at rundt Nord om Asien kom man ikke frem, og

Christian IV blev nødt til at gaa de gamle kendte Veje. Men dem vilde han ogsaa have Byen ind paa i saa stor Udstrækning som muligt. Handelskompagnier stiftedes, — Salt-Kompagniet, Islandske, Ostindiske, Karaïbiske, Guineiske — Ove Gedde sendtes til Ostindien, Jens Munk til Nordvestpassagen, Hvalfangsten under Grønland blev ophjulpen, der blev tillige af et privat Selskab stiftet et Hvalfangerkompagni, Børsen blev bygget som Midtpunkt for Handelslivet og Havnen betydelig udvidet. Kongen laante ofte Borgerne Orlogsskibe til at drive Handel med, thi Byens Handelsflaade var endnu kun ubetydelig: i 1635 talte den 21 Skibe (omtr. svarende til vore Skonnerter og Brigger), 9 «Krejere», 3 «Bøjerter» og 55 «Skuder».

Kalmarkrigen 1611—13 bragte Liv og Røre i Byen. Krigsfolk samledes, Skibe udrustedes, gik ud og kom hjem fra Togt, Kapere løb ind med deres Priser, og stor Travlhed herskede alle Vegne. Og naar Sejrsbudskaberne kom, og fornemme svenske Fanger førtes i Kvarter i Byen, eller de erobrede Faner hængtes op under Frue Kirkes Hvælvinger, saa var der en fælles Klang i Jubelen.

Men Krigens Følgesvende udeblev ikke. Som altid, naar mange Mennesker strømmede sammen til et Sted, udbrød der Pest i Byen. Allerede i Oktober 1611 hedder det: «Udi København dør det saare meget, og er udi Byen en forfærdelig ond Stank. Soldaterne, som ligge syge, stinke, saa der ingen kan være hos dem.» Da Østersøflaadens 21 Skibe kom ind til Byen det følgende Aar, «var Folket mestendels slet afdød, saa at der paa samme var næppelig saa mange levendes og karske, at de kunde regere Skibene.» I Anledning af den herskende Syge lod Kongen med en for den Tid ualmindelig Forudseenhed indrette et Lazaret uden for Byen mellem Nørre Vold og Sortedamssøen, der senere blev benyttet som almindeligt Pesthus.

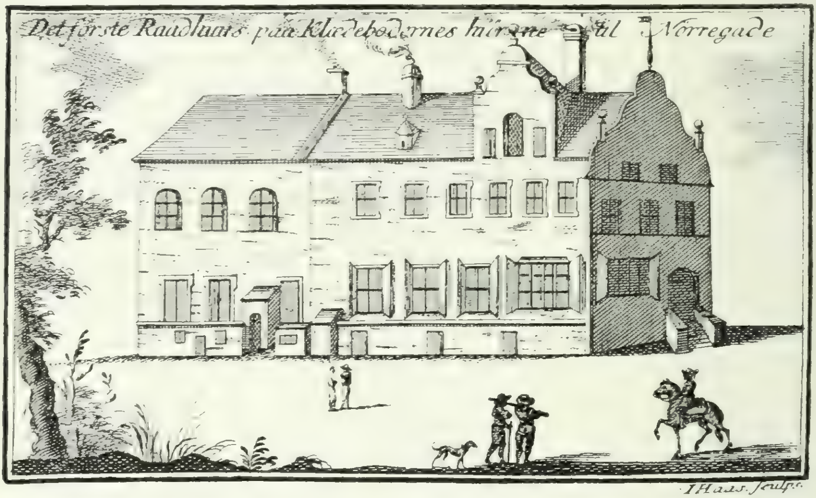
Til Trods for Christian IV's Arbejde paa at ophjælpe København og frembringe bedre Bebyggelsesforhold, var den dog stadig en meget sundhedsfarlig By. I den første Fjerdedel af Aarhundredet hjemsøgtes København af Pest eller pestagtige Sygdomme i Aarene 1601, 1611—12, 1619, 1620 og 1624—25. Om den sidste, der falder sammen med Forberedelserne og Begyndelsen til Kejserkrigen, har man Efterretninger, der give gode Bidrag til Oplysning om Tilstanden i Byen. Ingen ænser Lands Lov eller kgl. Majestæts strenge Forbud. Den hellige Sabbatsdag agtes ikke (men Bønderne paa Amagertorv med de andre Gader staar saa fuld og aabenbare med deres Varer om den hellige Søndag, før, under

og efter Prædiken, ligesom det aldrig var forbudt. Item de ager med deres Olsluffer og Kærrer saa frit den hellige Herrens Dag, som de andre.» «Byens Øvrighed passer intet eller lidet paa at holde Haand enten over Guds ellers Kongens Lov. Det bedste Raad saadant at afskaffe igen var dette, at Under-Byfogden blev strengelig befalet med nogle af Stadstjenerne at tage deres Varer fra dem allesammen, der om Søndagen sidder paa Torvet, og give dem til de Fattige, item at der blev taget baade Hest, Sluffe og Øl fra en eller flere af dem, der saa uforskammede om den hellige Søndag imod kgl. Majestæts Forbud fører deres Øl Byen om.»

«Kan ikke med Ord udsiges eller beklages den store Guds Fortornelse og Utugt, Vognmænd bedrive paa Amagertorv baade om den hellige Søndag og de andre Dage. Om Morgenen ved 6 slet saa forsamler de sig ved Posten sammesteds, de Vognmænd her af Byen, Helsingør, Roskilde, Køge; dér svær og bander de saa forfærdeligt, Jorden maa grue derved. Ingen ærlig Mands Tyende, Piger besynderlig, kan hente en Spand Vand af Posten, disse utugtige Kampaner jo taler dem saa ublueligen til, det er Skam at eftersige, tager ublueligen til dem, med anden stor Letfærdighed, de øve. Saa drikke og doble de i Kældrene derhos, saa slaas de; in Summa, de drive saa stor Last og Skam, saa det er Under, Lynet og Torden ikke slaar dem paa Stedet. Herimod syntes det Raad, at Under-Byfogden lod dem forbyde det Sted at samles paa (de drive denne Skam under Herrens Tjeneste, som er det allerforfærdeligste) og aleneste blive i deres Herberge. Thi man véd nok af Køge Vognmænd, — Helsingørs, Roskildes etc. — Herberger at sige, saa hvo dem vilde have til noget af disse Steder, kunde de søges der. Ja, man kunde byde Tavler over hvert disse Vognmænds Herberger at udhænges, saa enhver kunde letteligen finde dem dér, paa det denne svare Guds Fortornelse og Utugt paa dette Sted maatte afskaffes. Lyder Brask, (en bekendt Kræmmer) med flere Gudfrygtige, hans Naboer, som boer paa dette Sted, hvor disse ubluelige Kroppe drive denne Skam og Last, beklage dem hjærteligen herover og ønsker, at den kristne Øvrighed vilde saadant afskaffe.»

«Kan jeg ikke noksommelig fortælle den svare Synd og Uret, der drives iblandt os med den Arv, man køber efter de Døde. Naar nogen Formuende bortdør, (som nu i denne Pest og altid baade før og siden) og hans Arvinger er i et andet Land, Norge, Jylland, Fyn, Laaland eller andre Steder, fluks gør man sig færdig og rejser hen, hvor man kan

den Dødes Arvinger opnæse. Naar man da finder dem og fornemmer de er fattige og enfoldige Folk, saa siger man: Al din Slægt paa det Sted er nu død, og der er en ringe Ting efter ham (naar der er baade Hus og Gaard, Sølv, Penninge og Gods overflødigen), hvad vil du unde mig det for? Jeg vil give dig saa og saa derfor, du kan ikke faa mere efter ham, der er en stor Gæld, her er lang Vej imellem, . . . med sligt mere, de løgnagtig foregiver, ja svær og forbander sig derpaa, det er ikke anderledes. Naar denne fattige Frænde han hører og tror saadan løgnagtig Beretning, ser og et hundrede Daler eller noget, den anden

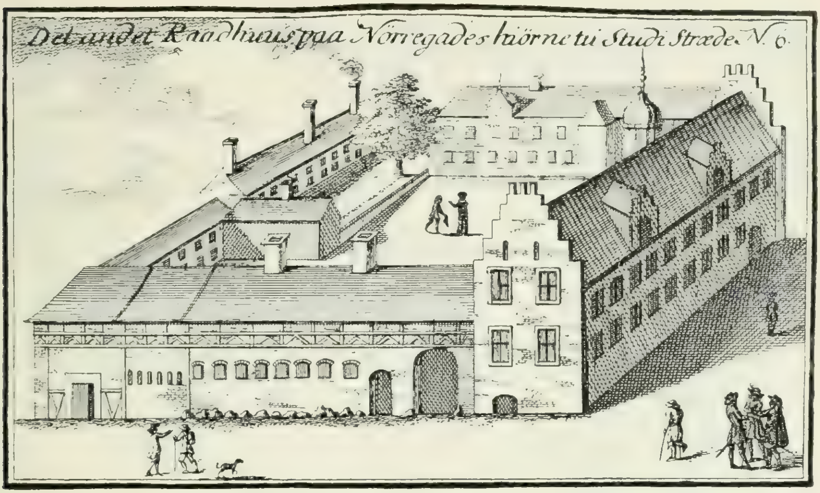

Hjørnehuset til Nørregade og Klædeboderne i det 17. Aarhundrede. Fejlagtig betegnet som Byens første Raadhus.

udbreder for ham deraf, slaar han til, sælger tit hen 1000 Daler for et halvt eller helt hundrede. Saa er da den Stymper stjaalen og løjen sin rette Arv fra, og den, som købt har, bliver og en forsoren Lem, som har nu givet Mester Hammelin (Fanden) sin Sjæl og Salighed for dette timelige Godses Skyld.

Endog det er i en saadan bedrøvelig Tid, ser man ingen Pestilenstegn hos vore Folk, men ny Moder og hoffærdig Klædedragt gaar i fuld Svang, høje Toppe med Rynker og Folder bag udi og Jærnbøjle, Hovedklæderne sættes paa lang Manér som et Asenhoved; svær Skød paa Trøjerne, store, vide og rynkede Skørter; afsatte og snorede Sko med store Skygab og Silkevisker udi. Ak Gud forbarme sig herover!

Fosterne af Moders Liv vidne, med andre store Lande- og Stad-Plager, at saadan Hofarts Stank mishager Gud hojligen. Man havde saa god en Forhaabning, at saadan Letfærdighed skulde blevet forbudt paa alle vore Prædikestole og i Skriftestolene, men her hortes ikke et Ord derom. Om Søndag, naar man skulde være i sin Kirke og bede Gud om Naade, Syndens Forladelse og denne forfærdelige Strafs Afvendelse, da ager, rider og render vore Folk ad Skoven, hvor de drikke, danse og springe til den sorte Nat og fører et slemt epikuræisk Levned; her holder Vogne for alle Dore, baade Vognmænd og Amagere i alle Gader. Ak, Sab-

Den nuværende Bispegaard i det 17 Aarhundrede.

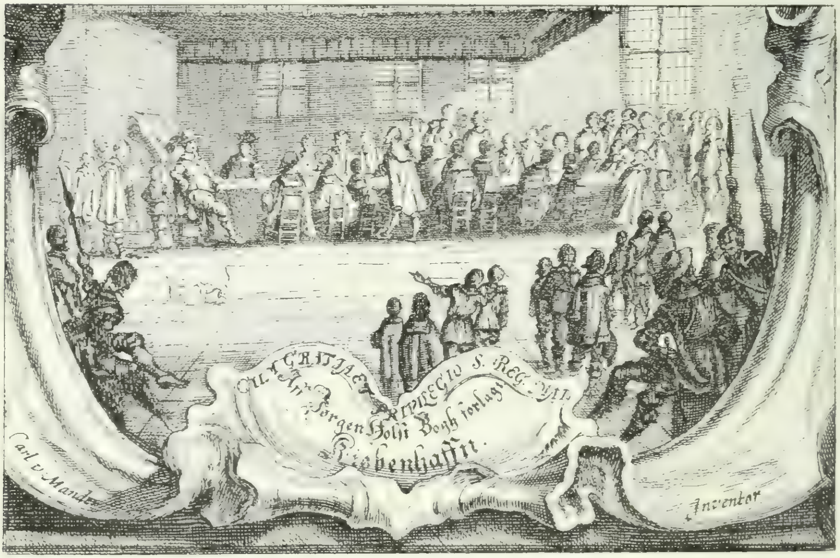
baten burde at helliges og Kirken nu allermest at søges i disse bedrøvelige Dage. Vilde man saa gerne siden slaa sig til Fylderi, kunde og burde de det gøre om de andre Dage i Ugen. Med deres Kaal, Rødder og Løg drive de nu igen om Søndagen deres Køb og Handel paa Amagertorv og andre Steder, saa frit som de gjorde, før kgl. Majestæts Brev udgik derimod.

Hvorledes vore Sildefiskere de drage til Søs at fiske, maa og Gud sig over forbarme. Om Søndagmorgen, i den Sted de skulde gaa til Kirken, lægge de ud at fiske, fulde og drukne, og i et fast andet Navn end Jesu Navn, slaas og rives om Bommen (ved Toldboden), hvo der skal først igennem. Og derfor tør vi nu ikke forundre os, at Gud igenholder sin

Velsignelse; Silden staar og gaar saa tyk, siger man, man kunde sætte en Stage i hende, men hun maa ikke komme i disse Ugudeliges Garn.

Den slemme Uskikkelighed med Skrifte i Vor Frue Kirke, hvor en arm Synder ikke kan udgyde sit Hjærte for Herrens Tjener for de paahørendes Skyld, som ligge og staa ved Munden paa Præsten og Konfitenten. Ak, hvad lod det hæderligt, og hvad skadede det vel, om Skriftestolene var i Koret og adskilte fra hinanden, paa det en arm Synder kunde dristelig tale med Præsten og Præsten med ham igen.

Den slemme Drik og Gildedis paa Landsbyerne gaar nu alle Vegne

Christian IV sidder i Retten.

i fuld Svang igen, baade Møggilde og Pinsegilde; for kort Tid siden slog de en ihjel i Lyngby i samme Gilde.

Daabens Sakramente slemmeligen misbruges; man gør et Kræmmeri deraf; i disse Dage har en haft over 20 Faddere hos Daaben, en anden 12, almindeligt er 8, 10, ja, undertiden 14. Forordningen lyder paa 5 ikkun, men man agter det slet intet, Gud bedre det; Penge anser man, men det, mest Magt paaligger, er borte.

Alterens Sakramente gives og ej hellere nogen synderlig Paaagtelse, hvo de er eller hvordan det annammes. Alle Horer, Tyve, Manddrabere

og Troldfolk, som ere forjagede og rømte af andre Lande og Steder, de have deres frie Værelse (Ophold) hos os og gaa til Sakramentet her dristelig. Og der er et almindeligt Ordsprog paa Landsbyerne, hvor Præsterne ikke ville tilstede saadanne Landstrygere Sakramentet: saa vil jeg drage til København, der kan jeg faa det uden Pasbord (Pas). Unge og uforstandige Tyende og Børn tilstedes her ogsaa den hellige Nadvere, som ikke er gode for at læse de 5 Partes i deres Katekismus, ja, løbe hertil uden al Overhorelse, hvilket alt sammen er aabenbare imod Guds Ord og vor Kirkeordinans.»

Man maa nu ikke give Pesten alene Skyld for denne megen Synd og Ugudelighed, lige saa lidt som man maa lægge den over paa Landstrygere og Løsgængere alene. Naturligvis virkede Sygdommen demoraliserende, men Farsot var noget saa almindeligt, at denne Demoralisation i Reglen var til Stede. Og d. 1ste Juni 1617 udsteder Christian IV et meget oplysende Brev til Statholderen paa Slottet, Hr. Brejde Ranzau, «hvorledes nogle *af vore Undersaatter af Adel*, som sig udi vor Købsted København enten udi Tjenesten eller for andet deres eget Hverv opholde, sig skulde lyste lade, adskillige Ekscesser og Vold at øve og bruge mod dens (d. e. Byens) Vagt og andre Indvaanere. Og efterdi saadant i sig selv er ubilligt og ukristeligt, vi og pligtige ere en og hver vore Undersaatter for offentlig Vold og Invasioner at skytte og haandhæve, da bede vi eder og ville, at naar nogen af vore Undersaatter af Adel saadanne voldsomme Gerninger at begaa sig understaaendes vorder, I da paa vore Vegne af dennem Haanden tager (d. e. affordrer dem deres skriftlige Løfte), at de sig udi deres Logemente skulle indeholde (d. e. holde Stue-Arrest), indtil saa længe I vor naadigste Vilje og Resolution, samme Sag belangendes, erfarendes vorder.»

Et endnu mere levende Billede af de bevægede Tider i København under Christian IV faar man af de Brudstykker, der er opbevaret af en Byens Krønike fra 1634—40.

Anno 1634.

Natten imellem d. 5 og 6 Januar blev Kristoffer Strangeson skamferet udi sit Ansigt paa Gaden af Kristoffer, Peder Kristoffersons Søn.

Natten 13—14 Januar ved 12 slet døde Boldevin Blankfort og d. 17. do. begraven i St. Nicolai Kirke.

D. 13de druknede 2 Baadsmænd ved Kalvebod, hvor de vilde stange Aal.

D. 1ste Februar imellem 9 og 10 slet ihjelslog Ditlev Hansens Bryggersvend en af Hans Drubiens Drenge, der næst efter blev begraven i den tyske Kirke.

D. 3. Marts kom kgl. Majest. hjem til København til Skibs.

D. 13 Marts blev salig Hertug Ulrichs*) Lig, som paa kgl. Majst.'s Skib «Svanen» fra Glükstad blev ført, paa Københavns Slot sørgelig indbaaren.

D. 14. gjorde Jakob Pederssøn og Niels Willumsson deres Raadmands Ed.

D. 19. blev salig Hertug Ulrichs Lig sørgelig i Vor Frue Kirke efter vore kristelige Ordinanser nedsat.

D. 2 Juni blev velbaarne Thomas Nolds**) Frues Lig og

D. 3dje næstefter velb. Jokum Beggers Barns begge udi Nicolai Kirke til Jorden bestediget.

Natten 22—23 Juni døde Thomas Lorch Raadmand og d. 27. begraven udi Hellig Gæsts Kirke.

D. 20 Juli Mag. Peder Wiinstrups Bryllup.

D. 4 August ankom den franske Gesandt.

D. 15. havde Borgmester Reinholt Hansen***) Klammeri med Hovedvagten paa Raadhuset; blev Dagen efter forligt.

---

*) Christian IV's 22aarige Søn, der var bleven snigmyrdet 11. Aug. 1633 i Schlesien.

**) Th. N. var Kaptain i Tøjhuset. Hans Hustru var en Søster til Rigsadmiralen Ove Gjedde.

***) R. H. havde ført et bevæget Liv. Han var født i København i 1581, gik i Skole dels her og dels i Roskilde og skulde være Købmand. 13 Aar gammel sendtes han derfor til Hamborg, hvor han lærte Handelen i 2 Aar; tog saa til Nürnberg, hvor han lærte Skønskrivning og Regning samt teoretisk Handelslære, kom hjem 1598 og var i sin Faders Bod til dennes Død 1601. Fulgte saa Hertug Hans til Rusland i 1601 og Christian IV til Hyldingen i Hamborg 1603, hvorpaa han var 3 Aar i Ungarn for at kæmpe mod Tyrken. Gik 1606 i svensk Tjeneste, men blev paa Christian IV's Ønske Enspænder (ɔ: Kurer) hos ham og udførte flere Hværv hos fremmede Fyrster. 1612 ægtede han Borgmester Mathias Hansens Datter Kirsten, der havde været Christian IV's Frille, blev Hofmønsterskriver og Borgmester, fulgte Kongen til Tyskland under Kejserkrigen, men blev 1645 uklar med Christian IV i Anledning af, at han havde givet en fængslet Morder Lejlighed til at flygte og blev afsat. Rygtet fortalte, at Ulfeld var gode Venner med hans anden Kone, Birgitte.

D. 16. ankom den polske Gesandt og blev paa Slottet indlogeret.

D. 19. kom Fyrsten af Sønderborg hid til København.

Natten 19—20. blev en af velbaarne Hans Ulrichs Tjenere af Byens Vagt skudt i Laaret.

D. 27. ankom den spanske Gesandt fra Danzig.

D. 30. ankom til København Henrik Holcks*) Lig, som med stor Solennitet ved St. Anne Bro blev empfangen og med Rytteri, Soldatesque og Skolens Personer for (ɔ: foran) Liget samt Herremænd og Fruentimmerne og nogle af Professorerne og ganske faa af Borgerskabet efter Liget indført i hans Gaard paa Nørregade.

D. 1ste September om Aftenen stak en af kgl. Majst. Trompetere, ved Navn Zacharias, velbaarne Sivert Urnes Berider, døde næste Dagen efter; begraven den 5.

D. 5. ankom Franske Gesandter.

D. 10. blev Grev Holck's Lig nedersat i Vor Fru Kirke. Kgl. Majst. Hofprædikant Dr. Christian gjorde Ligprædiken.

D. 20. var Hs. Naade Prinsen**) syg.

D. 22. rejste den spanske Gesandt fra København til Danzig.

D. 23. ankom kejserlige Gesandter og Fyrsten af Holsten til Prinsens Bilager.

D. 30. ankom Frøken Magdalene Sibylle til København.

D. 5. Oktober blev Hs. Fyrstelige Naade Prinsens Bilager holdt med Frøken Magdalene Sibylle.

1636.

D. 2. Januar bemeldte Henrich Møllers***) Fæstemøes Barn til Kristendom udi St. Nicolai Kirke.

---

*) Den danske Adelsmand, der vandt saa stor Berømmelse i 30 Aarskrigen, blev kejserlig Feltmarskalk og Wallensteins Yndling og Fortrolige. Han døde af Pest i 1633, og Christian IV maa næsten i et helt Aar føre Underhandlinger med Sachsen for at faa hans Lig udleveret.

**) Den ukendte Forfatter af Krøniken kunde her have omtalt den Forargelse, som den udvalgte Prins gav Anledning til ved sine Udskejelser, en Forargelse, der blev saa meget større, som han nu skulde giftes, saa selve Rigsraadet gik til Kongen og bad ham tale Alvor med sin Søn.

***) var Kammerskriver hos Christian IV og nød paa den Tid ikke synderlig godt Ry. Senere blev han Rentemester og Rigmand for endelig til sidst at dø i Fattigdom.

D. 11. Januar gjorde de 16 Mand deres Afsigt om Mads Ravn.

D. 1. Februar om Aftenen af ulykkelig Hændelse ihjelskød Slotsfogden Hans Schmalkols Dreng Slotsbageren Hans Eskuerguid.

D. 13. blev Hr. Rentemester Jørgen Vinds Tjener fængslet og indsat i Blaataarn for nogle Penge, han havde stjaalet paa Rentekammeret.

Om Natten mellem *24 og 25* døde Mads Ravn i Fængslet paa Blaataarn, blev siden opskaaret og af Badskæreren besigtiget, skete dog ikke formedelst Doktorene, som dertil og vare kaldede, det ikke vilde efterkomme uden Hs. Kg. Maj. egen naadigste Befaling.

D. 14. Marts Dom imellem Borgmester og Raad og Hans Mandixsøn udi Skjeldssagen.

D. 21. Dom imellem Borgmester og Raad og Hans Mandixsøn anlangende Trompeter. Samme Dag Dom imellem ham og de 4 Mænd.

D. 22. April kom Hs. Kgl. Mj. tilbage til København fra Haderslev, hvor Hs. Kgl. Mj. haver holdt Vinterlejr.

D. 23. var Hans Mandixsøn og Borgmester og Raad udi Retten for Hs. Kgl. Mj. paa Københavns Slot.

D. 24. var Byfogden udi Retten for Hs. Kgl. Mj., som af Borgmester og Raad var angiven.

D. 25. blev Florens R. med 3 Drabanter og Profossen eftersøgt at skulle efter Kgl. Maj. Befaling været udi Blaataarn. Samme Dag maatte den gamle Vagtmester Antoni aflægge sin Degen (Kaarde).

D. 2. Maj begyndte Herredagene. Hans Mandixsøns Sager henvist til Kommissarier. Herredagene endte 3 Uger derefter.

D. 4. blev Anton Bøchers 3 ℔'s Dom afsagt af Hs. Kgl. Mj. og af Raadet konfirmeret.

D. 7. blev 117 Studenter deponerede.

D. 8. Henrich Møller Kammerskrivers Bryllup.

D. 9. bekom Hans Mandixsøn Emternis Skudsmaal.

D. 10. blev domt af Hs. Kgl. Mj. og Raadet imellem Jens Paaske og Peter Mudtzfeld.

D. 13. dræbte og ombragte Jørgen Karstensøn i Skoeboderne sig og sin Hustru.

D. 22. Maj velb. Oluf Daaes Bryllup, og blev en Skræddersvend og to Børn beskadiget af to løbske Heste. Gud er for alt at takke, som bevarede Hs. Kgl. Mj., Prinsen og Prinsessen, samt den ganske Brudeskare og andre godt Folk, ti samme Heste løb ind blandt Brudeskaren paa Amagertorv og standsedes ikke førend i Klædeboderne.

D. 22. rejste Hs. Kgl. Mj. herfra til Holsten. Samme Dag antraf Antoni Bøchers Gods paa Henrik Bulles Skib og vilde romme. Rømte dog 3 Dage derefter.

D. 8. Juni kom Hs. Kgl. Mj. til København.

D. 10. rejste Hs. Kgl. Mj. til Helsingør, hvor Hs. Mj. agtede at give sig til Skibs, blev igen afslaget og kom til København igen.

D. 2. Juli afrejste Hs. Kgl. Mj. til Holsten.

D. 5. rejste Hs. fyrstelige Naade Prinsen og Prinsessen her fra København.

Natten mellem d. 25. og 26. faldt saadan forfærdelig Plaskregn, hvis Lige aldrig tilforn er hørt.

D. 28. blev en Kvinde Maren Gregersøns ved Vestervold anholdt, formedelst en Troldkvinde hun haver logeret, og bortrømte.

D. 3. Aug. blev en norsk Karl med falske Toskillingsstykker paagreben.

D. 8. rejste Hs. Kgl. Mj. af Polens Broder Casimirus herfra til Kronborg. Samme Dag blev hidført en Troldkvinde, som blev paagreben udi Engelholm.

D. 11. blev Troels Frost formedelst hans Drukkenskab og Ubeskedenhed paa Raadstuen, imod Borgmester og Raad øvet, til Slutteren hensat.

D. 22. beklædte forskrevne norske Karl eller Mønter ved Navn Anders Pedersøn af Mollesund 4 Stejler, Hoved og højre Haand naglet fast paa Stejlen.

D. 2. September blev Peter Musfelds Børns Skolemester ordineret udi Vor Frue Kirke i København at være Sognepræst udi Stralsund.

D. 22. blev 11 (!) Troldkvinder brændt udi Malmø.

D. 7. Oktober blev en Person, som angav sig for en Kaptajn at være, item at han havde 5 Priser, som han havde i Strædet (ved Calais) erobret, ladet med Vin og kostelige dyrebare Silkevarer, som han udi København til Fals præsenterede, anholdt formedelst det fornamtes, at han omgikkes med Faugt.

D. 8. blev Hs. Kgl. Mj. Datter Frk. Eleonora, fik (d. e. blev gift med) velb. Corfitz Ulfeld, indført udi København med Rytteri og anden stor Forsamling. Samme Tid stod Borgerskabet paa Gaden i Gevær. Blev modtagne af Hs. Kgl. Mj. og Prinsen.

D. 9. blev de copulerede paa Københavns Slot. Samme Aften gik et Fyrværkeri af, det samme ligesaa næsten Aften.

D. 11. holdtes Ringrenden.

D. 13. begyndte Herredagene i København.

D. 31. blev Kaptajn Henrik Wichart slaaet i Jærn paa Holmen.

1639.

D. 11. Marts gjorde Christen Bendsøn og Hans Nansen deres Raadmands Ed.

D. 17. blev Dokt. Jesper Brochmand til Ærkebiskop med stor Solennitet af Dokt. Peder Vindstrup, Superintendent udi Skaane, i Vor Frue Kirke i København ordineret.

D. 24. var Søren Terkelsens Bryllup, Tolder udi Glückstad.

D. 18. April kom Hs. Kgl. Mj. og Hs. Fyrstelig Naade Prinsen og Prinsessen til København.

D. 26. blev Marckus N. forrige Raadmand udi Roskilde dømt paa Herredagen fra Livet for Manddrab og d. 4. Marts paa Slotspladsen halshugget.

D. 22. Juli ankom to hollandske Gesandter til København.

D. 8. September indsatte Mag. Oluf Wind Mag. Wichmand Hasenbarth som sig den 14 Juli tilforn udi Vor Frue Kirke først lod sig høre at være Sognepræst til samme Kirke udi København, og samme Dag gjorde bemeldte Mag. Wichmand Ligprædiken over Jens Apoteker Slagters Søn, som var 16 Aar gammel og blev ihjelslagen af Kaptajn Hans Knudsens Søn, hvilken blev rettet derfor den 17. næst paafølgende.

Natten mellem d. *30. September* og *1. Oktober* døde Hr. Kansler Christian Friis og den 23. paafølgende udi Vor Frue Kirke begravet. Hs. Kgl. Mj. fulgte selv Liget.

— *Næste Nat* for den 23. døde hans Broder welb. Niels Friis meget hastig hos Michel Sørensen Raadmand i København.

— *Samme Dag* ankom Hs. fyrstelige Naade Prinsen til København.

D. 29. Oktober stod velb. Hans Lindenoes Bryllup med Frøken Elisabet paa Københavns Slot.

D. 29. blev sal. velb. Christian Friis' Lig samt hans Brodersøn fra København bortført.

— *Samme Dag* stod Dansemester Alexander von Kyekelsems og Kgl. Mj. Mundskænks Bryllup paa Københavns Slot.

D. 30. Oktober skete Ringrenden paa Københavns Slotsplads.

D. 6. November rejste Hs. fyrstelige Naade Prinsen fra København.

Natten mellem *den 29. og 30. November* udbrød af Blaataarn en

Dünkircher Kaptajn; blev han igen samme Aften paagrebet og d. 2. December næst efter opvippet selv tredje uden for Østerport.

D. 30. December var en Elefant udi København, som var afrettet at danse, fægte, knæle og andet mere.

Samme Dag efter Hr. Statholders Befaling blev de tvende Porte udi Nissestræde ved Stranden nedhugne.

1640.

D. 2. Januar blev udi Roskild født et Foster med 2 Ansigter, 4 Ojne og et Hoved, ellers det ganske corpus rettelig formeret.

D. 16. blev Bødlen af Nestved parteret og stejlet uden for Vesterport, blev først levende nedlagt paa et Skafot og hans Tunge af Halsen udskaaren, dernæst hans Gemecht afskaaren, hans Hjærte udtaget, og parteret i 4 Stykker.

D. 31. lod tvende Amagerbønder veje tvende Heste, som var levende, paa Københavns Bys Vægt udi Vejrhuset, formedelst Køberen havde lovet at betale for hvert Skaalpund, hvad hver Hest vejede, sex Skilling danske. Altsaa vejede den ene Hest 2 Skippund og 2 Lispund, beløb dens Penge derfor 47 Rdlr.; den anden Hest vejede noget ringere. Var to smaa lumpne Heste, kunde dog begge ilde nok gjælde 20 el. 25 Rdl. Var et galt Købmandsskab og dyrt Hestekød og burde at ihukommes i Aviserne.

D. 14. Marts kom Hs. Kgl. Maj. til København.

D. 26. kom Luchas Hammer i Blaataarn.

Vi ved desværre ikke, hvorfor Luchas Hammer kom i Blaa Taarn lige saa lidt som vi er i Stand til at puste mere Liv i denne gamle københavnske Krønike, end der findes i selve Optegnelserne. Men derved faar Fantasien Lov til at boltre sig saa meget mere ugenert. Kun et Par Oplysninger kan vi give om den københavnske Købmand Hans Mandixen og om Mads Ravn. Den første var Christian IV meget forbitret paa. Da han kom hjem fra Herredagen «en Bededag, der andre Folk skulde gange til Kirke, havde han taget med en Trompeter foran sig langs ad Gaden.» Københavnerne holdt den Gang, som senere, nok af at vise sig. Det var i Anledning af denne Trompeter, der vel at mærke havde ladet Trompeten «gjaldre», at Kongen vilde have ham tiltalt. Han var nu tillige en «foss» Herre, samme Hans Mandixen, og i Marts Maaned blev han tillige dømt for sin grove Mund mod Ovrigheden.

Med Mads Ravn var det en langt alvorligere Sag. Han var Borgmester i Køge og gift med den rige Købmand Hans Holsts Datter, der havde bragt ham 30,000 Dlr. i Medgift. Da hun døde, giftede han sig paa ny, og hans eneste Barn af første Ægteskab blev forlovet med en ung og velstaaende Købmand i København Gødert Braem. Men Mads Ravn holdt ikke af, at der blev Tale om Bryllup, thi saa skulde han udrede Datterens store Mødrene-Arv, og det kunde han ikke ret vel faa sig til. Og da Brudgommen og hans Familie pressede paa og til sidst, eftersom Mads Ravn stadig fandt paa Undskyldninger og Udveje til at trække Sagen ud, fik Kongen til at tale Magtsprog og forlange Brylluppet afholdt inden en bestemt Tidsfrist, saa skete der det menneskelige, men for Mads Ravns Pengepung vidunderlig heldige, at Pigebarnet gik hen og døde. Desværre for ham kom det Rygte op, at hans Kone havde givet Stifdatteren Rottekrudt. Sagen blev undersøgt, Ravnefamilien fort til Blaa Taarn, og medens Konen og Ammen maatte række Hals paa Slotspladsen, sad Mads Ravn i Taarnet, syg af de slemme Pokker, saa syg, at end ikke de lærde Doktores vilde skære ham op, da han Aaret efter var død, uden Hs. Majestæts bestemte Befaling.

Om nogle af de Festligheder, som er nævnte i ovenstaaende Krønike, haves der andetsteds udførlige Beskrivelser. Prins Christians Bilager i 1634 er vel det prægtigste Bryllup, som nogen Sinde er bleven fejret i København. Kongen havde sat sig for, at de mange Gæster, han ventede, skulde drage hjem med det Indtryk, at Danmark intet havde lidt ved Kejserkrigen, og at det endnu var lige saa mægtigt som før.

Hovedtanken ved alle Forberedelser til Festen var den, at «alt skulde indrettes saaledes, at Kongen og Landet ingen Spot skulde have deraf». Det er den ejendommelige beskedne danske Omskrivning af, at det skulde være dundrende flot. «Intet Menneske», siger et Øjenvidne, «kunde mindes at have hørt Tale om en saa glimrende Fest, og Ingen haabede at opleve den igen.» Alene Udgifterne til den Vin, som blev købt i Anledning af Bryllupet, — og man var altid rigelig forsynet i Forvejen — beløb sig til over 100,000 Rdlr. i Datidens Penge. Bryllupet i det hele anslaaes af Folk, som var tilstede og kunde gøre sig en Forestilling derom, til at have kostet Christian IV over 2 Mill. Rdlr.

Og gennemgaar man blot løseligt nogle af de Regnskaber, der er bevarede endnu, er der intet urimeligt i denne Sum. Alene den guldbroderede Saddel, som Kongen lod gøre til sit eget Brug, og som endnu opbevares paa Rosenborg, giver — oversaaet som den er med Perler

og Ædelstene — en Forestilling om den Pragt, som har hersket. Den dertil hørende Kaarde blev i 1813 vurderet til 34,000 Kr., og Værdien af den ene Ædelsten, som blev anbragt i Panden af Brudgommens Hest, overgik langt denne Sum. Til Brug paa Slottet blev der hos Byens Guldsmede bestilt 300 Sølvfade, 300 Sølvtallerkener og 12 Dusin mindre «Kommendtkar» d. e. mindre Skaale eller Kopper. For slet ikke at tale om at Høj-Bro og Holmens-Bro blev bygget om, og at Alle, som paa en eller Maade stod i Kongens Tjeneste fik sig en ny Æresklædning i lyse og straalende Farver og besat med saa mange Lidser og Knapper som paa nogen Maade muligt.

Brylluppet fejredes paa Slottet den 5te Oktober med en Svir, der sad fast i Hovedet paa de fleste af Deltagerne mange Dage bag efter. Kongen selv var imidlertid ikke med ved Gildet. Han var, hvad man ikke kan fortænke ham i, bleven forbitret over den Rangstrid, der var udbrudt mellem de forskellige Gesandter, der alle vilde have den fornemste Plads, og spiste derfor for sig selv, men er sandsynligvis ikke gaaet tørstig i Seng i den Anledning.

Efter Gudstjenesten om Morgenen i Slotskapellet uddelte Kongen paa den lange Sal paa Slottet Ridderslaget til 12 Adelsmænd, d. e. gjorde dem til Riddere af Elefanten. Billedet S. 226 viser den højædle, strenge og mandhaftige Hr. Christen Thomsen Sehested paa Knæ foran Kongen, afventende Berøringen paa Skuldren af Kongens Sværd, der blev ledsaget med den faste Formular: «Jeg slager Dig til Ridder udi Navn, Gud Faders, Søns og den Hellig-Aands. Stat op Ridder!»

Hvor fristende det end kunde være, skal vi ikke gaa nærmere ind paa denne Fest, som man vil finde omtalt i andre Værker. Af selve Herligheden paa Slottet saa' Københavns Borgere paa Grund af den indskrænkede Plads ikke meget. Og hvad der foregik uden for Slottet, Ridderspil, Optog og Fyrværkeri, var alt i den gamle Stil med «Inventioner» og Allegorier i en Uendelighed. Men efter den søde Kløe kom den sure Svie. Der var ikke gaaet 14 Dage efter, at Gildet var forbi, før Kongen maatte give Ordre til at smelte adskillige Ting i Sølvkammeret for at skaffe Penge, «dog at dermed saa hemmeligt omgaas, som muligt være kan.»

Efter dette dyre Bryllupsgilde fik Begyndelsesbogstaverne af Kongens Valgsprog R. F. P. deres nye populære Udlæggelse: Riget fattes Penge. Thi det Gilde forvandt Christian IV aldrig.

Af større Interesse end selve Festligheden er den Beskrivelse, som

Christian IV slaar Riddere i Salen paa Københavns Slot.

den franske Parlaments-Advokat, Ogier, der var med i den franske Gesandts Følge, har givet af forskellige Forhold i København. Hvad han fortæller om Livet i Helsingør, hvor han kom i Land, gælder sikkert ogsaa for den nærliggende Hovedstad. Vi har kun faa samtidige Oplysninger om vore Forfædres daglige Liv, og Ogiers Udtalelser faar saa meget større Værdi.

«Vi kom ind i et Hus, som efter den Maade, de har at bygge paa der i Landet, var rigtig pænt. Der var 5 Vinduer ud mod Søen. I Stuen var der Malerier alle Vegne lige op til Loftet (altsaa som endnu i Christian IV's Forstue paa Rosenborg). Langs de malerismykkede Vægge var der Træbænke, forsynede med bløde Hynder og Tæpper over disse. *Jeg beskriver dette saa nøjagtigt, fordi alle Huse er møblerede paa denne Maade.* To Borde stod dækkede med de fineste Duge med indvævede Figurer. Paa det ene stod et Vandfad med Vandkande, paa det andet stod der to store Sølvkrus, det ene med Øl og det andet med Vin. Der var en lille Dreng, som skulde skænke for os, og som var saa høflig, at jeg ikke kan lade være at fortælle det. Da han syntes det var underligt, at Hr. Gesandten (Grev d'Avaux) ikke drak, tog han selv det ene Krus, nikkede til ham og drak hans Skaal, som om han havde været en gammel Ven. Og det var en ordentlig Slurk, han tog.

Mændene er høje og velvoksne, Kvinderne nydelige og med en skøn Figur; de har blaa Øjne, lyst Haar, frisk Ansigtsfarve og en rank Vækst. Da de tilhyller Brystet med Linned og ikke færdes meget mellem Mændene, har de ikke saa ringe Lighed med Nonnerne hos os. Paa Hovedet bærer de i Reglen en Fløjels Hue, næsten i Form af en Halvmaane. De Fornemme er iførte Silkedragter, og naar de gaar ud tager de en Kappe paa omtrent som den, Mændene bærer. Naar de gaar forbi en og man hilser, bøjer de sig ikke eller nejer, men besvarer blot Hilsenen med at kysse paa Haanden eller med en ringe Bevægelse med Læberne.

I vort Kammer stod der tre Senge paa Rad, redet med snehvide Lagener og mange Dyner, der var saa bløde, at man ikke kunde sove, men fik i den stærke Varme den forfærdeligste Prikken og Kløe i Huden. De Danske ligger nemlig, endog om Sommeren, med en fjederfyldt Underdyne i Stedet for Madrats, saa jeg var nær bleven kvalt i Dynerne. En anden Ubekvemmelighed ved disse Senge er, at de er alt for korte, saa at man snarere sidder op, end ligger i dem.

Men alle Vegne ser man det fineste Linned, og jeg har aldrig andetsteds fundet saa store og saa rene Lagener paa Sengene. Endog paa tarvelige Barberstuer, hvor der kun kommer Haandværkere og Daglejere, har man Linnedhaandklæder og Servietter. Og dog er der ingen Overflod paa Hør og Hamp i dette Land.»

Om de københavnske og helsingørske Borgerkoner og Døtre har Ogier mange smigrende Ord, saa vel i Anledning af deres Paaklædning som af deres Optræden. De gør sig ingen Umage for at faa Mændene i deres Garn, hos dem finder man intet Lefleri, hverken i deres Gang eller Lader. De gaar ikke rundt med blottet Bryst, de kruser og krøller ikke deres Haar, ja, de lader slet ikke Haaret komme til Syne. Derimod smykker de deres Huer med Juveler og bærer Guld- og Sølvbælter, som de stundom besætter med Ædelstene. De tager ikke, som de franske Damer, imod i Sengekammeret, men derimod i Spisestuen, hvor de straks beder den Fremmede sætte sig til Bords. Selv sætter de Kander med Øl paa Bordet og drikker deres Gæster til. De franske Damer fordriver Tiden med spøgende og aandrig Samtale, undertiden ogsaa med Sang og Strengespil, eller, hvis de ikke er dygtige hertil, med Kort og Tærninger, — de danske Kvinder er altid ved Haanden for at fylde Vin i Bægrene eller Konfekt i de gyldne Skaale.

Hr. Ogiers smukke Ord om de danske Damer synes at være mere end almindeligt fransk Galanteri. En Dag spiste han til Middag hos Korfits Ulfeld i Selskab med Hovmesterinden hos Kongens Døtre, Anna Sehested, hvis Klogskab og Forstand han beundrer. Men Isabella Grebin fra Norge bar dog Prisen ved sin Skønhed og ved sit indtagende Væsen. Naar hun tildækkede sit Haar (med Datidens tætsluttende Kyser), saa' man et henrivende, uskyldigt og beskedent Ansigt; saa lignede hun de franske Nonner. Men tog hun sit Hovedtøj af — hvad hun gjorde for at være Selskabet til Behag — og slog Haaret ud, saa straalede hun af al den Ynde, som udmærker Damer fra Frankrig og England.

Galt var det jo med Sproget. Hr. Ogier var meget misfornøjet med, at han kun saa sjeldent var i Stand til at gøre sig forstaaelig over for de danske Damer og maaske ved sine fagre Ord gøre Indtryk paa deres Hjærter. Der var nok en «fransk Skole», som Laurits Peters fra Braband havde oprettet med kongelig Understøttelse i 1588, men den synes ikke at have været synderlig benyttet og i alt Fald ikke af Damer. Kun de to nysnævnte Damer og Kongens Døtre var i Stand til at tale med den stakkels Hr. Ogier i hans Modersmaal. Intet Under derfor,

om han var henrykt og tilbøjelig til at overhøre mindre korrekte Udtryk. Iøvrigt ved vi jo, at Eleonore Kristine bevægede sig med stor Frihed ved Ludvig XIV's Hof, og endnu den Dag i Dag er vi i Stand til at bedømme hendes Færdighed i Fransk gennem den udførlige franske Selvbiografi, hun har efterladt sig. Saa det var sikkert for hendes Vedkommende ikke lutter Smiger, naar Ogier roste Damernes gode Fransk og deres behagelige Udtale. Det er gennem hans Beretning tydelig at se, at de har været sig deres Overlegenhed bevidst og har haft deres Fornøjelse af at præsentere Franskmanden for en eller anden dansk Skønhed, som ikke formaaede at svare ham eller dem i den galliske Tunge.

De tyske Fyrstinder, som kom til København i Anledning af Festen, var mindre vel informerede. Men de var ikke mindre interesserede i at faa Hr. Ogiers Mening at vide og lod ham udspørge ved Tolk, om deres Kjoler havde det rette Snit, om de var fuldstændig klædt paa Fransk, om deres Haar sad paa den rette franske Manér, om de bar deres Halsklæde paa rette Maade, og om Farverne i deres Dragt stod godt sammen o. s. v., o. s. v. Han var naturligvis henrykt over alt.

Naar gode Venner mødte hinanden paa Gaden, kyssede de ikke hinanden, som de gjorde i Frankrig. Det synes dog, som om man ikke har ladet det blive ved at trykke hinanden i Haanden, om man end ikke er gaaet helt over til Franskmændenes Omfavnelser. Men man hilser hinanden, selv Mænd og Kvinder, ved at tage fat om hinandens Arme saa langt op som muligt. Søstre viste deres Følelser ved at klappe Broderens Hænder og Arme, eller klappe ham paa Kinden og paa Haaret.

Hr. Ogier er en udmærket Vejviser; han fortæller om alt, hvad han ser. Vi gaar paa Børsen med ham for at se paa Butikker. Her kom paa en bestemt Tid paa Dagen «hele København», og her fandtes alle udenlandske Herligheder, Galanterivarer, Modepynt o. s. v. Selv Kongens Døtre kunde man møde her. Vi gaar med ham over Slotspladsen, og han viser os foran Porten en Præst præke for de kgl. Drabanter under aaben Himmel. To Pauker (Trommer) staar foran ham som Alter. Vi gaar med ham ind i Nicolai Kirke, der desværre i 1628 har mistet sit smukke Spir i en svær Storm og nu og længe efter maa nøjes med en spids Træhat. Men Kirken selv har intet lidt, og den udmærkede Organist leger hver Dag 2 Timer paa det store prægtige Orgel, og paa den Tid kommer der altid mange Mennesker i Kirken for at glæde sig over hans Spil. For at blive færdig med Kirkerne paa en Gang følger

vi ham endelig op i Frue Kirke med dens mange Gravminder og de erobrede Faner under Hvælvingerne. Hr. Ogier er en høflig Mand og siger intet; men i sit Hjærtes Dyb sukker han over, at den katolske Messe ikke længer lyder i den skønne Kirke, og han harmes over at se, at der er indrettet Boglader i forskellige af Kirkens Kapeller.

Eller lad os gaa med ham og Ulfeld en Formiddag hen paa Ridebanen. Der er ualmindelig Travlhed, thi de unge Adelsmænd maa øve sig i Anledning af Ridderspillet ved den forestaaende Bryllupsfærd. Kongen selv tager sig — uagtet han er op mod de Tres — en Dyst tidlig om Morgenen ved 5-Tiden, og efter Middag ynder han ogsaa en Omgang med sine Sønner i Panser og Plade. Her paa Ridebanen gaar det nu i Dag ikke ud over levende Mennesker, men over kunstige Hoveder. For hver Ende af Banen staar der paa en høj Pæl et udstoppet Hovede, og midt paa den ligger der et lignende paa Jorden.

Mange Ryttere farer frem over Banen. Med draget Sværd jager de, den ene efter den anden imod det første Hovede og hugger til det af alle Kræfter; nu gælder det, medens Hesten er i fuld Fart, at faa Sværdet ind og Pistolen frem af Hylsteret for i Forbifarten at søge at træffe det andet Hovede; endelig maa Pistolen ned, og med fældet Lanse styrter Rytteren sig nu løs mod det tredje Hovede, der ligger paa Jorden, og søger at tage det paa Spidsen.

Og her morede det nu Franskmanden at se, at den dygtigste af dem alle var Sten Bille, som han godt kendte. Thi han var mellem de Adelsmænd, der var attacherede den franske Gesandt, og stod hver Dag for Borde og skar for. Han traf Hovederne, alle tre, og førte de to, som han kunde spidde med sit Sværd og sin Lanse, med sig i Triumf.

Det kunde ogsaa være fristende at følge Hr. Ogier og hele Gesandtskabet, naar de i en kongelig Galej, der var belagt indenbords med Tæpper og Hynder, af 12 Roerkarle blev roet rundt i Havnen for ret at bese de danske Orlogsskibe. De gik om Bord paa det store Skib «Sofia», hvor Ulfeldt optraadte som Vært og i Kongens Kahyt trakterede dem med herlig Konfekt paa forgyldte Fade. Kongen af Danmarks Skaal blev drukket. Men i samme Nu som Gesandten satte Sølvbægeret til sin Mund, havde han og alle de andre Fremmede nær sat sig paa Halen. Thi Skibet gav paa én Gang det glatte Lag med alle sine Kanoner til Ære for Kongen. Gesandten beherskede sig imidlertid, siger Hr. Ogier, lod som om han var vant til det og drak sit Bæger ud med

Sindsro. Det kunde man nu ogsaa nok gøre om Bord i Skibet, men for dem, der færdedes paa Vandet, var det ikke saa lige en Sag. Thi man skød dengang, synes det, altid med Skarpt, hvor underligt det end maa forekomme os. Ogier morede sig under Salutten med at se Kuglerne springe hen ad Vandfladen, «som om Neptun selv tog Del i vor Glæde»; men da de roede i Land under Salut og Trompetfanfarer fra alle de Skibe, de roede forbi, var det mindre morsomt, thi Kuglerne fløj hen over Hovedet paa dem. Og helt ind paa Land kom de, saa da de Fremmede, sandsynligvis ved St. Anna Bro, skulde op i deres Vogne, saa Ogier endnu til sin Forskrækkelse Kuglerne danse omkring i umiddelbar Nærhed af Heste og Vogne.

Efter dette kan man ikke undres over, at der saa tit kom Folk galt af Sted ved Saluteringen.

Fra en fornem Borgers Hus saa' Ogier den 10. September den kejserlige Feltmarskal, Grev Holcks Jordefærd. Et Kompagni kongelige Drabanter gik i Spidsen for Toget med Musketten under højre Arm og Gaffelen (til at lægge Musketten an i) slæbende efter sig i venstre Haand. Derpaa kom en Skare adelige Junkere med Faner, paa hvilke den Afdødes Forfædres Vaaben var malede. Efter dem en Mængde sortklædte Rideknægte, der hver førte en med sorte Tæpper bedækket Hest, og umiddelbart derefter en Rytter i den Afdødes Rustning og med et draget Sværd i Haanden. Saa fulgte Skolepeblingerne, efter «Lejgser» — d. e. Lektier, Klasser — med deres Hørere og efter dem igen Præsterne i daglig Dragt (d. e. uden den katolske Messeskjorte, som Ogier var vant til at se). Efter Skoledrengene og Præsterne kom en Mængde Fattige med Vokskerter, dernæst en stor Skare Adelsmænd, blandt dem Kongens naturlige Sønner, og de skiftedes alle til at bære Kisten. Denne var af Bly, betrukken med Fløjel, paa hvilket man saa et hvidt Kors. 20 Adelsmænd bar den paa Skuldrene. Paa Laaget laa den Afdødes Sporer og hans Sværd i Skeden. Umiddelbart efter Kisten red de kongelige Prinser, og efter dem fulgte den Afdødes Børn og Slægtninge til Fods, Kansleren med de øvrige Rigs-Embedsmænd samt Rigsraadet. Nu kom der en stor Mængde adelige Damer, alle med Sørgekaaber paa og helt tilhyllede, de gik alene, thi det var ikke Skik, at Kvinderne i Følget lod sig ledsage af Mænd, ikke en Gang, naar det var fyrstelige Personer; kun Enken efter den Afdøde blev ledsaget af 2 Adelsmænd. I Kirken blev der holdt en lang Ligtale, og Ogier siger, at ingen kunde være mere bedrøvet end han. Thi han maatte høre paa den lange Tale uden at

kunne forstaa et Ord, og han havde for Øje en Mængde skønne og fornemme Kvinder og var dog ganske ude af Stand til at kunne give sine varme Følelser Luft.

Hr. Ogier benyttede Tiden godt, medens han var i København. En Rejsende maa se og udforske alt, og han saa' sig om alle Vegne. Snart gik han med Korfits Ulfeld, hvis elegante Optræden, Klogskab og Kundskaber han ikke noksom kan beundre, en Tur uden for Portene og spillede Pirkentavl i en af Haverne og blev opvartet med sure Druer, snart besøgte han den lærde Ole Vorm i Kannikestræde og gik i hans Kunstkammer eller talte med ham og andre om lærde Materier. Snart hørte han en Forelæsning paa Universitetet, og snart gik han med en af Hoffolkene op paa Volden og saa' oppe fra Porten de mange Indtog i Staden, af hvilke Brudens, Margrete Sibylles, der fandt Sted 30. September, var det prægtigste.

Men først og sidst falder Ogier i Forbavselse over Drikkeriet. Hos Otto Gøe, hvor han tillige med hele det franske Gesandtskab var Gæst sammen med danske Herrer og Damer, blev der drukket Skaal paa Skaal for den danske og den franske Konge, for Gesandten og for Kardinal Richelieu, hvem Otto Gøe højlydt i sin store Munterhed erklærede for den eneste, værdige Kardinal. Snart drak de af forgyldte Krus, snart af Sølvkrus og snart af Glas. Bord og Gulv flød med Vin, og de Danske maatte efterhaanden trække sig tilbage. Til sidst var kun Værten, Hr. Ogier — hvis man nu kan tro ham — og Baron Avaugur oven Borde, og efter lang Tids Drikken vilde ogsaa de til at tage hjem. Men selv da de havde spændt Kaarderne paa og kastet Kapperne om sig og alt stod i Døren fra Spisestuen, holdt Otto Gøe endnu fast paa dem. Hr. Ogier maatte fortælle Ambassadeuren, bad han atter og atter, hvor ærligt og redeligt han havde drukket baade paa hans og hans Faders Velgaaende, og inden den ærlige Mand slap sine Gæster, greb han endnu et stort forgyldt Krus med tre Kuglefødder og raabte: «Jeg drikker endnu en Gang en Skaal for den højædle Ambassadeurs Fader og paa hans Sundhed!» hvorpaa han tømte det i et Drag, som om han endnu var tørstig.

«Den Skaal tager jeg imod!» sagde Hr. Ogier. «Den drikker jeg med, om jeg saa skulde revne.»

Derpaa tømte han Kruset, sprang i Vognen og kørte hurtig hjem til Slottet. Men da de vilde gaa op ad Trappen, kom Prinserne og Ulfeld ud fra Kongens Døtres Værelse, og da de saa' de to Franskmænd

komme hjem fra Gilde, holdt de Lysene hen under Ansigtet paa dem, for at se, hvor pænt de var pyntede. Men hvad de sagde, har Hr. Ogier desværre glemt at fortælle.

Man kan besøge hvem man vil, siger han, der drikkes uophørligt. Medens Gesandterne taler sig torstige, drikker deres Ledsagere for dem, ja, i Stuen ved Siden af drikker Lakajerne og Tjenerne deres Kammerater til i fransk Vin, om ikke i spansk og rhinsk. Det var især efter Holstenernes og Sachsernes Ankomst, at det gik saa ganske overflødigen til med Øl og Vin. «Sovekamre, Spisestuer og Forstuer flod dermed. Paa alle Slottets Trapper og Gange var der sat Kar og Baljer frem, hvor de drukne Svirebrødre paa en nem Maade kunde blive af med deres overflødige Fugtighed.»

Men ak, der var dem, der ikke havde Tid til at vente. Ved selve Bryllupsgildet hændte det, at en af de Fornemste, hvis Navn Ogier helst vil lade være med at nævne, ikke naaede at komme ud af Døren, men maatte give Drikken fra sig inde i Salen.

Om Kongens Døtre, som optraadte i blaa Silke ved et af disse Gilder, bruger den galante Franskmand den artige Vending, at de forekom ham som Sirener paa Drukkenskabens vilde Hav.

Den 11te Oktober forkyndte gjaldrende Trompeter paa alle Gadehjørner, at der var noget paa Færde, og de, der skyndte sig og løb til, fik da ogsaa den kongelige Herolds Forkyndelse at høre, at næste Dag vilde der finde Ridderspil og Ringrending Sted paa Amagertorv. Det blev nu dog ikke til noget, thi det tog paa at blæse, og Dagen efter havde de en Generalstorm af Nordvest, der rev og ruskede i Gavl og Tag, væltede Æreporte og Skranker, Skorstene paa Land og Skibe paa Søen. Det var en Storm, der længe vil erindres. Thi medens gamle Folk gik her i København og aldrig kunde mindes at have haft saadan et Herrens Vejr, og medens Ungdommen ærgrede sig over Opsættelsen af Festlighederne, steg Vandet ovre paa Sønderjyllands Vestkyst, og en Stormflod bortskyllede den store og rige Ø Nordstrand med velstaaende Landsbyer, Kirker og Gaarde og Tusinder af Mennesker. Om al den Elendighed hørte man først flere Dage efter, og vel det, at dette Budskab ikke kom og forstyrrede Glæden. Thi Glæde blev der, da de først begyndte. I tre Dage var der Optog med Triumfvogne, Fremstillinger af romerske Guder, Uhyrer o. s. v., omtrent som ved Kongens Kroning i 1596, derefter Ridderspil, Ringrending og alle

Slags Øvelser, Sang og Fløjtespil af de sachsiske Sangere, der var forklædte som «Bjærgmænd».

Dèr var noget at se paa. Forst selve Spillet og Optogene og saa alle de fine og fornemme Gæster, indenlandske og udenlandske. De

Fyrværkeri-Fest ved Prins Christians Bryllup.

livlige Franskmænd og de plumpe Tyskere, men fremfor alt Polakkerne med deres lange, flagrende Klæder. Jo finere de polske Herrer var, des mere flagrede Klæderne om dem, og des mere vrikkede de med Svansen og brystede sig som Kalkuner.

Men vilde man se noget skønt, saa var det da, Gud ske Tak, ens

eget, der bar Prisen. Ingen kunde komme op ved Siden af Eleonora Kristine og hendes Brudgom, Korfits Ulfeld. Det var hende, der uddelte Præmierne til Sejrherrerne ved Ridderspillene, og alle de københavnske Borgerkoner, der saa paa Stadsen fra de tæppebehængte Vinduer i Husene paa Amagertorv, var fulde af Lovord om den kongelige Frøken.

Festlighederne fik da en Ende og Christian IV's Penge med dem. Han havde nok som en husholderisk Fader benyttet Lejligheden til at holde et Par andre Brylluper med det samme, men det havde ikke været nogen Formindskelse i de øjeblikkelige Udgifter. Allerede 14 Dage efter at Gæsterne havde forladt Byen, var Kassen tom. Det er muligt, skønt ikke rimeligt, at han en Stund kunde holde skjult for sin Samtid, hvorledes han straks maatte give Ordre til at indsmelte forskellige Genstande fra sit Sølvkammer. Og saa var jo dog maaske Skinnet reddet.

Johan Braëm, Københavns største Købmand paa Christian IV's Tid.

Ti Aar senere fik Københavnerne deres Konge at se under Forhold, som passede ham bedre end ødsle og overdrevne Sviregilder. Torstensen var falden ind i Landet; der arbejdedes af al Kraft paa nye Fæstningsværker ude ved Søerne, og paa Bremerholm herskede der stor Travlhed. Den 1ste April stod Kongen til Søs op til Elfsborg og ud i Nordsøen og kom tilbage efter Sejren i Listerdyb den 22de Juni. Alle Københavnerne var paa Benene og tog imod ham. Men allerede den 29de Juni

saa' de Kongen om Bord paa «Trefoldigheden» sejle ned gennem Kongedybet fulgt af en Flaade paa 39 Skibe. Et Par Dage ind i Juli kom Orlogsskibet «Patientia» tilbage med Budskabet om Sejren paa Kolberger Heide og med de Saarede om Bord. De blev sagtens kørt paa den gamle Vold op til Baadsmændenes Sygehus, — der laa paa Grunden til Bagbygningen Nr. 43 i Gotersgade, — men en af dem blev ført over Lonbroen og gennem Kongens Have op paa Rosenborg. Det var en af Kongens egne Tjenere, den unge Hans Rostgaard, der, som han selv siger, var bleven underdanigst kvæst og saaret i det venstre Knæ af det samme Skud, ved hvilket Kongen blev blindet paa det ene Øje.

Var Hans Rostgaard kommen over i det lave usunde Sygehus bag gamle Østervold i Stedet for under Vibeke Kruses kyndige Pleje paa Rosenborg, er det ikke sikkert, at han senere havde været i Stand til at yde sit Fædreland saa vigtige Tjenester.

Længere op i Maaneden kom Flaaden tilbage, og den 31te August blev Admiralen Peder Galt halshugget paa Slotspladsen for sin Mangel paa Paapasselighed. Henrettelsen maa have fundet Sted foran Børsrampen, da det af et Øjenvidne berettes, at han saa' Kongen i den tidlige Morgenstund af og til komme til Vinduet i «Redekaabe med Kam i Haanden». Han maa altsaa have opholdt sig i eller tæt ved sit Sengekammer. Men det, ved vi bestemt, var i det sydlige Hjørnetaarn, der stod hvor omtrent nu Løngangen fra Rigsarkivet støder til Christiansborg Slot.

Krigen fremkaldte stor Travlhed i Byen, og Borgerne maatte arbejde med paa Voldene i de nye Værker, der endnu ikke havde faaet den tilbørlige Højde og Drøjde. En Belejring syntes nær forestaaende; svenske Skibe lagde sig i Sommeren 1645 imellem Amager og Sverige og forenede sig med en hollandsk Flaade paa ikke mindre end 350 Skibe, men 25 Orlogsmænd lagde sig paa Rheden; de danske Skibe halede inden for Bommen, og Batteriet ved Toldboden — Kastellet — blev i en Hast armeret. I August blev imidlertid Freden sluttet i Brømsebro og Byen forskaanet for en Belejring.

Den 12te Februar 1647 hændte der en Begivenhed, der kunde have faaet de alvorligste Følger for Københavns Slot og alle de Bygninger, der den Gang laa mellem Slottet og Havnen. Ved Uforsigtighed i Tøjhuset under Fyldning af Granater, sprang der om Eftermiddagen Kl. 3½ en af disse, dræbte en halv Snes Mennesker og satte Bygningen i Brand. Kongen kom straks til Stede, fortæller et Øjenvidne, og lod Tøjmesteren

Københavns Slot og Omgivelser ved Midten af 1600 Tallet.

Børsen. Amager Land. Holmens Bro. Hjørnet til nuv. Holmens Kanal. Tøjhus. Boldhuset. Renteriet. Københavns Slot. Kalvebod Strand.

Oberst Czernicov, der ledede Redningsarbejdet, kalde til. Da han kom ud og saa' Christian IV's Forbitrelse over at se sit skønne Tøjhus med de store og kostbare Vaabenforraad truet med fuldstændig Ødelæggelse, «faldt han næsegrus til Jorden og bad om Naade, thi han endnu ikke vidste, hvor Ilden var kommen fra. Kongen i sin Iver løb imod ham og vilde slaa, men Rigens Raad, som til Stede var, bad underdanigst Hs. Majestæt ikke vilde sig ivre; man kunde endnu ikke vide, hvem derudi kunde være skyldige.»

Branden varede til langt ud paa Natten og ødelagde en stor Mængde Vaaben; kun Kanonerne i Hvælvingen, underste Stokværk, blev reddede. Uagtet det var Tøjmesteren, der havde begaaet den Uforsigtighed at lade fylde Granater i et Værelse, hvor der brændte Ild i Kaminen, og derved var skyldig i Ulykken, blev han dog ved Krigsrettens Dom frikendt, «efterdi det ikke med Vidner bevistes, at han havde forholdt sig udi sin Bestilling anderledes, end som en ærlig Mand havde at forholde.»

Dagen efter, at Oberst Czernikov var kommen paa fri Fod, d. 17. Marts, var en stor Mængde Mennesker samlet paa Amager-Torv. Her var — hvilket var ret ualmindeligt — rejst en Galge, paa hvilken Bødlen opslog Fingrene af to Soldater, som havde været med til at lave falske Penge i Christiansstad. Derpaa blev sandsynligvis de to Syndere hængt op i Galgen, hvilket imidlertid ikke staar udtrykkelig anført i den gamle Krønike. Derimod hedder det: «Nok blev en af samme Kompagni ved Bøddelen vippet ud af Raadhuset, og den fjerde kom i Jærn paa Bremerholm.»

I Christian IV's sidste Leveaar har der i København hersket stor Spænding mellem Byens Borgere og Adelsmændene, hvilket hyppig gav sig Udslag i Trætte mellem Adelens Tjenerskab, der stillede sig paa sine Herrers Side, og Bymændene. Det var en Afspejling af den stadig voksende Strid mellem den gamle Konge og Adelen. Københavns Borgere stod fuldstændig paa Kongens Side og beskyldte Adelen, som ikke havde bevilget det Nødvendige til Rigets Forsvar under det svenske Overfald, for at ville drive Kongen af Landet og gøre sig selv til Herrer.

Adelens Modløshed og Udygtighed under Krigen, hvor Christian IV vor optraadt med sin sædvanlige Snarraadighed og sit gamle Mod, havde fremkaldt en stigende Forbitrelse imod den hos Borgerstanden. Om Kongen sang Folket:

Kong Christian, Gud Dig bevar
Du os vel hjælpe vilde.

men om Adelen lød det anderledes:

Din Adel sørgelig med Dig staar,
Derfor staar Landet ilde.

De danske Adel i fordums Tid,
De bar stor Pris for Sande;
Der skrives om deres Manddoms Id
Baade ude og inden Lande.

De fleste Adel i vor Tid
Deres Hjerter suiket tilbage,
De turde ej møde Orlog eller Strid
Med Fjenden at bryde en Stage.

Det var denne Forbitrelse mod Adelen, der 13 Aar senere gjorde det muligt for Frederik III at gennemføre Regeringsforandringen af 1660. Og ingen var nu, i 1647, en skarpere Iagttager af Udviklingen af Forholdet mellem den gamle Konge og Adelen, særlig Korfits Ulfeld, end han.

Ikke mindst, da der i Juni 1647 kom Budskab fra Sachsen, at hans Broder Tronfølgeren, den udvalgte Prins Christian, var død paa Slottet Koerbitz ved Dresden. Thi nu rykkede han selv frem som den, der skulde optage Striden med Adelen, naar Christian IV faldt fra.

Kobenhavnerne har sikkert ikke været udeltagende Tilskuere, da de Dagen efter Mikkelsdag samledes paa Stranden omkring deres gamle, sorgbetyngede Konge, for at tage mod hans ældste Sons Lig. Orlogsskibet «Den graa Ulv» laa med det derude paa Strommen, det havde bragt det til Kobenhavn fra Glückstadt. Nu blev det roet i Land under Klokkeringning og Kanonsalut og ført op i Slotskapellet, hvor det stod i en 5—6 Uger; imidlertid blev Frue Kirke smykket til Ligfærden, der foregik med stor Hojtidelighed d. 8 November og med efterfølgende 3 Dages Gravøl.

Den 29. November fik Københavns Borgerskab Kongens Ordre til at udvælge Sendemænd til et Møde d. 17. April følgende Aar, hvor hans næstældste Son Hertug Frederik skulde vælges til Konge. Kun med store Ofre havde Christian IV faaet Adelens Samtykke hertil. Men inden hen naaede saa vidt, havde han d. 20. Februar lukket sine Ojne paa Rosenborg Slot.

IV

Frederik III og hans Rede
1648—1670.

De Dage, der fulgte efter Christian IV's Død, har været fulde af Uro og Bekymring for Københavns Borgere. Man vidste hverken, om man var købt eller solgt. Der var ikke valgt nogen ny Konge, end ikke kaaret og hyldet nogen. Efter gammel Sæd var Hertug Frederik selvskreven til Kronen, men Rigsraadet havde Magten, og Ingen vidste, hvad der forestod. Og der mange underlige Rygter i Omløb. Ingen vidste, hvad Korfits Ulfeld havde for, enten for sin egen Regning eller for Grev Valdemar Christian, Kong Christians yngste Søn. Uenig var han med de fleste af Adelen paa de fleste Punkter, og kun saa meget var tydeligt, at ingen undte Kongemagten mere end det mindst mulige. Det saa' man symbolsk, da gamle Kong Christians Lig om Aftenen d. 9. Marts blev ført fra Rosenborg og ind til Københavns Slot — sagtens gennem Nørreport og ned ad Nørregade, da den gamle Vej ad Longangen ved Møntergade og ad Østervold ned til Holmens Kirke var afbrudt, eftersom Østerport Aaret i Forvejen var bleven taget ned og flyttet — thi det var kun et ringe Følge, der fulgte Liget, kun 12 Adelsmænd ved Siden og ikke mer end 20 Fakler foran det og bag efter. Nu skulde det dog nok ses, hvem der sad inde med Magten.

Den døde Konge kunde være lige glad, men Hertug Frederik tænkte sikkert sit derved og skrev det op i sit Hjertes Lønkammer.

Han var kun lidet kendt, da han en Uges Tid efter Faderens Død kom til København. Adelen vidste ikke, hvor godt han kunde bide, og Københavns Borgere havde endnu ikke set noget, der kunde aabenbare ham som deres Mand i Kampen mod Adelen.

Det skulde da være Rygterne om den haarde Haandfæstning, han maatte underskrive, inden han d. 6. Juli paa Slotspladsen foran Børsen blev hyldet som Landets Konge.

Et herligt «Pallads» var her oprejst, paa hvilket Hertug Frederik sad, og hvor Stænderne var samlede, og her overantvordede Rigens Hofmester, Korfits Ulfeld, ham paa sin egen og Rigens Raads Vegne Regeringen og Riget med en sirlig Oration.

Men hvor sirligt end Talen lod, var der dog næppe nogen, der lod sig skuffe; allermindst Hertug Frederik, der ved det store Gilde, som fulgte efter oppe paa Slottet, sagde de bekendte Ord til Korfits Ulfeld: I haver i Dag bundet mine Hænder, hvem ved, hvo der kan binde eders igen!

Der hvilede en egen trykket Stemning over Byen i de Dage. Rigshovmesteren følte sig som Konge paa sin Gaard, der laa i Lovstræde — som dengang førte helt hen til Hukket paa Graabrødretorv — og med Gaardsrum og Have fyldte hele den Plads, der nu optages af Torvet, fra en Linie langs Slagterbodernes sydlige Side. Den var udstyret med stor Pragt og Velstand, kostbare Møbler, fine Tapeter og alle mulige Kostbarheder, skaarne Stene og dyrebare Guldsmykker. Men al denne Rigdom, Ulfeld brammede med, maatte tage sig saa meget mærkeligere ud, som Hertug Frederik var nødt til at spare paa Skillingen. Og med meget af den Herlighed var det saa sin egen Sag. Folk, der havde haft Lejlighed til at kigge lidt nærmere paa Tingene, gik og saa hemmelighedsfulde ud; men Rygtet fortalte, at Rigshovmesteren i sin Embedsførelse havde set sig selv mere til gode, end Rigens Tarv tillod. Nu spillede han jo rigtignok Mester. Aldrig saa snart havde gamle Kong Christian lukket sine Øjne ude paa Rosenborg, før han lod Fru Vibeke køre paa Porten, syg og elendig som hun var, og paa den mest forsmædelige Maade. At det var den overmodige Kaj Lykke, der havde jaget hende ud, forandrede ikke Sagen. Thi han skulde have Rigshovmesterens Datter, saa han handlede kun efter Ordre. Fru Vibeke og hendes Datter tog ind i et lejet Hus, og der døde hun omtrent 2 Maaneder efter Kongen, og nu var Hr. Hovmester atter ude og vilde have sat hendes Begravelse i Scene «med stor Spektakel». Alt dette skete for at indprente Offentligheden, at Fru Vibeke havde været et slet og nedrigt Fruentimmer, der havde skilt Rigshovmesterens Svigermoder, Fru Kirsten Munk, ved Kongens Gunst og faaet hende jaget af Gaarde. Skønt det dog var vitterligt, at det var Fru Kirsten, der havde forbrudt sig haardeligen mod Christian IV, og var løbet fra sin Mand, uden Bistand fra andre end sin egen Letfærdighed. Men for enhver Pris maatte nu Fru Kirsten vaskes ren og fremfor alt, der maattte ikke kunne næres Mistanke om, at hun ikke havde været Kong Christians ægteviede Hustru. Der var mange, der ikke vidste, hvad morganatisk Ægteskab betød, og som betragtede det som Frilleliv. Men

rejstes der Tvivl om Leonora Christines ægte Fødsel, vilde det kun svække Ulfelds egen Stilling.

Men skulde Fru Kirsten være englehvid, saa maatte Vibeke Kruse gøres saa sort som Arvesynden, og den bedste Lejlighed, der bød sig hertil, var hendes Jordefærd. Naar hendes Lig i beskæmmende Optog blev slæbt ud af Byen paa en Sluffe, rigtig «Rakkervis», saa vilde dette Indtryk, som det sidste Københavnerne fik af hende, nok gøre sin Virkning.

Hertug Frederik havde dog for megen Takt til at tillade, at et Menneske, der havde staaet hans Fader nær og haft hans Fortrolighed og Venskab, skulde offentlig haanes efter sin Død. Og ved sin Mellemkomst, da Gaden alt var fuld af Folk, som vilde se paa Optoget, forstyrrede han Korfits Ulfelds smukke Plan, men kunde dog ikke hindre, ar Fru Vibeke blev begravet som en Forbryder om Natten og paa de Fattiges Kirkegaard uden for Nørreport.

Hvad skulde alt dette føre til? Grev Valdemar Christian gik om og gjorde Hertug Frederik alle Slags «Bravader», ja drev det endog til at skyde med Pistoler mod Slottets Vinduer, og Kai Lykke og andre af Partiet havde saa mange haanske og studsige Ord om Hertugen og Hertuginden, at det var en Skam. Thi det maatte Københavns Borgere bekende, at et mere nedladende og ligetil Herskab havde man endnu aldrig set i København. Hertuginden, der var saa spansk mod de adelige Damer, var Venligheden selv mod de københavnske Borgerkoner, af hvilke adskillige fik deres Gang paa Slottet og til enhver Tid kunde faa Dronningen i Tale.

Der er vist ingen Tvivl om, at Hertuginde Sophie Amalie stod anderledes højt hos Københavnerne end Christian IV's Datter Leonora Christine, der baade var stolt og havde megen Selvfølelse og ikke havde Trang eller Sind til at smigre eller lefle for Folk. Københavnerne var ikke blinde for hendes vanskelige Stilling som Christian IV's Datter og Korfits Ulfelds Hustru; hendes Skønhed og personlige Fremtræden har sikkert nok vundet manges Sind for hende, og hun fik vist som oftest Lov at være i Ro. Men paa én Gang fik Rygtet travlt med hende. Paa Vejen til Hørsholm, hed det sig, var hun staaet af hos Guldsmeden og Tusindkunstneren Caspar Herbach, som boede ude i Lyngby Mølle. Der var hos den fingerfærdige Mand altid noget at se, men nu i Eftersommeren 1648 mere end nogen Sinde. Thi han havde netop Kronen, som skulde bruges til Dronningens Kroning, under Arbejde, og den

havde Leonora Christine, der maaske en Tid havde tænkt sig selv som dens Bærer, sin egen Lyst af at se. Men hvordan det gik eller ikke, nok er det, Kronen faldt paa Gulvet, enten hun nu tabte den eller lod den falde, og en af dens mange dyrebare Stene sprang itu.

Se, det var Vand paa alle Skvaldersøstres Mølle. Historien løb rundt, blev pyntet paa og vandt større Tiltro, jo mere den var pyntet. Men Hertuginden vilde ikke bære den Krone, som Leonora Christine havde «kastet fra sig», og Caspar Herbach maatte lave en ny.

Hertug Frederik blev kronet d. 23. November med stor Stads og Herlighed. Paa Amagertorv ud for Højbrostræde var der rejst en Æreport, ligesom omtr. 50 Aar i Forvejen ved Christian IV's Kroning. Paa Slotspladsen foran Børsen blev en Okse stegt og «fyldt med alle Slags Vildt og Fugle, givet til Pris for Mængden, og med stor Furie af mange hundrede Mennesker i en Fart bortreven». Fra en «Brønd», d. e. en kunstig Kilde ved Siden af, strømmede der i 3 Timer rød og hvid Vin ud til alle, som vilde drikke; om Aftenen var der som sædvanlig Dans og Fyrværkeri. Dagen efter skulde Dronningens Kroning finde Sted, men da Københavnerne strømmede til for at se Optoget op gennem Byen, saa de til deres Forbavselse, at Æreporten var taget ned, og snart vidste alle, at det var Ulfelds Folk, der havde taget den ned om Natten.

Dermed begyndte den voldsomme Kamp mellem de to Partier, der ikke endte, selv da Kongen sad med uindskrænket Magt paa sin Trone, men som af den lidenskabelige og hævngerrige Dronning blev fortsat endnu 22 Aar, efter at Fængselsdøren havde lukket sig for den fangne Leonora Christine.

København var dengang endnu kun en lille By, og dens Befolkning var ikke optaget af noget ud over det, den havde for Øje. Hvad der skete i den ene Ende af Byen, var straks aabenbaret i den anden. Man havde jo til daglig ikke andet at tale om, end Næsten og hvad Næsten tog sig til. Naturligvis havde alle deres Øjne henvendt paa Slottet, der laa derude paa Holmen, midt imellem Byen og Christianshavn; alt hvad dèr skete, var Genstand for den aller største Opmærksomhed. Og der skulde kun lidet til, mindre end nu om Stunder, hvor der er saa meget, der griber Tankerne, for at faa Knevren paa Gang.

Der var nu netop den Gang nok at tale om. Man kan være vis paa, at der har været en Hvisken og Tisken i den ganske Stad i de

første Aar af Frederik III's Regering. Om de Borgerkoner, som havde deres Gang paa Slottet hos Dronningen, bare vilde lukke deres Mund op, saa skulde man faa at høre! Men de var bleven saa storagtige paa det sidste og snakkede ikke til Smaafolk, efter at de kom til Hove. Noget sivede der jo imidlertid altid ud, og Fantasien fik snart travlt.

Der var nu denne Fyr, som dukkede op paa én Gang nede fra Spanien, Don Jørgen Ulrik kaldte han sig, en lang Karl med stort sort Haar, som udgav sig for at være en uægte Søn af Christian IV og Kirsten Munk. I alle de Kipper og Ølhuse, der var i Byen, svirede og sværmede han og fortalte om sine mange underlige Eventyr. Hvor mange der troede paa hans Beretninger om sin Herkomst, er ikke godt at vide, men ved Hove kom han, saa skiden en Karl han var, og saa maatte der vel være noget om det. Men kloge Folk, der kunde se lidt længere end til deres egen Næsetip, de forstod nok, hvordan det hang sammen. Thi hans Fortællinger om hans Barndom og Ungdom var saa fulde af haandgribelige Løgne, at Kongen og Dronningen umulig kunde tro paa dem. Men det var ogsaa det samme; blot de lod, som de troede det, og det gjorde de ved at tage imod ham, saa skaffede de med det samme Leonora Christine en Broder og hendes Mand og Hannibal Sehested et Svogerskab, som kunde være generende nok for dem, og det havde de ikke det mindste imod. Thi nu kunde da alle og enhver se, hvad Slags Kvindfolk Fru Kirsten havde været, og Korfits Ulfelds og Hannibal Sehesteds Hustruer var naturligvis Slegfredunger ligesom han.

Men inden Don Jørgen Ulrik en skønne Dag i 1655 paa Knippelsbro kom i Klammeri med en Bryggerkusk — hvilket endte med, at Bryggerkusken slog ham ihjel med sin Vognkæp — var der hændt mange sære og underlige Ting, der havde givet Københavnerne nok at tænke paa.

En Dag i April 1651 fortalte Rygtet, at en Kvinde ved Navn Dina Vinhofer, der ikke just for sin Dyds Skyld var bekendt i Byen, havde forsøgt at tage sig af Dage ved Gift og — eftersom hun var indviklet i en stor og sælsom Sag — taget i Forvaring paa Københavns Slot. Ulfeld og hans Hustru, hed det sig snart, havde villet tage Kongen og Dronningen af Dage med Gift; snart fortaltes ganske det modsatte, at det var disse, der havde villet Ulfeld til Livs. Og det var der mange, der kunde snakke med om, thi Ulfeld havde selv anmodet Naboer og Genboer omkring hans Gaard i Skindergade, Graabrødre- og Løvstræde om at komme ham til Hjælp, om det skulde gøres fornødent, og man

vidste ogsaa, at Rigshovmesteren selv og hans Tjenere havde holdt Vagt med ladt Gevær ved Haveporten mange Nætter i Træk. Og Rigshovmesteren kunde maaske nok have Grund til at ængstes, thi der var megen Utilfredshed med ham og stor Forbitrelse imod ham, da Alle som havde Penge til gode hos Kronen, og det var mange, baade Store og Smaa, havde sat deres Lid til hans Underhandlinger i Holland i Efteraaret 1649; men den Rejse kostede kun store Penge og bragte ikke

Frederik III og Sophie Amalie paa Jagt.

noget ind. Hverken Krigsfolk eller Søfolk kunde faa deres Penge, og det lod sig mærke paa den offentlige Sikkerhed i som uden for Byen. «Det ene Mord sker efter det andet, og paa Mord og Tyveri er der ingen Ende».

Rigshovmesteren holdt sig inde i lang Tid efter sin Hjemkomst og kom ikke til Hove paa Grund af Kongens Uvilje imod ham, og da han endelig hen i Januar kom derop, fik han først Kongens og dernæst Folkets Vrede at føle. Thi Kongen endte Audiensen med at slaa en

hoj og spottende Latter op over Ulfelds Tale og kort vende ham Ryggen. Og da Ulfeld kom ned og vilde køre bort fra Slottet, blev hans Vogn standset af Holmens Folk, der var ilet til paa Rygtet om, at han var at faa i Tale, og forlangte med hoje Raab deres Penge; nu havde de ventet længe nok paa hans Hjemkomst, og de var ved at sulte ihjel med Kone og Børn. Af den Klemme blev han kun hjulpen ud, ved at Kongen først sendte en Page, saa to Adelsmænd og endelig, da det ikke hjalp, to Rigsraader for at stille de vrede Holmens Folk tilfreds.

Stemningen var saaledes meget forbitret mod Rigshovmesteren allerede i 1650 og blev det mere og mere. Da Dinas Fængsling blev bekendt satte den Byen i den voldsomste Bevægelse. Folk tog Parti for og imod ham, de fleste var imod; men de bedste af dem, der var imod, kunde ikke skjule for sig selv, at det var kedeligt, at denne Oberstløjtnant Walter, som var saa meget med i den Sag og var Kæreste med Dina, havde været saa vel set ved Hove og endog saa yndet af Dronningen, at det havde givet Anledning til Omtale. Saa meget var sikkert, at man maatte vare paa sin Mund, for man kunde aldrig vide, hvem der stod bag, og Gud i Himlen maatte vide, hvordan det hængte sammen, saa indviklet det var.

Den hele By talte ikke om andet og tænkte ikke paa andet, og ved Hove bar man sig ad, som om der stod en Borgerkrig for Døren. Slotsvagten fordobledes, Kanoner blev kørt op, og Dagen efter, at Dina var sat fast, blev der gjort Forbøn i alle Stadens Kirker «at Gud for sin Barmhjertigheds Skyld vilde styrke og oplyse Sandheden i en meget mørk og vanskelig Sag, hvis Lige udi Danmark aldrig er hørt.» Det kan være, der var dem, som havde den kætterske Mening, at hvis man havde taget Oberstløjtnant Walter, der imidlertid havde faaet sine første Belønninger for den Vagtsomhed, han viste for sit kgl. Herskabs Sikkerhed, og var bleven udnævnt til Oberst og kgl. Raad, ret i Skole, vilde man nok saa hurtig være kommen til Bunds i denne mystiske Sag. Thi der kan næppe være Tvivl om, at det var ham, der for at slaa sig op og vinde Kongeparrets Hengivenhed, havde fundet paa den hele Historie og ladet sin frugtsommelige Kæreste Dina indstudere sine groteske Løgne. Om der har staaet andre eller en anden bag ved ham, vil næppe nogen Sinde blive oplyst.

Der var noget at se paa i de Dage, naar Ulfeld og hans drog til Raadstuen for at svare paa Dinas Beskyldninger. Thi for at bøde paa

den Skam, at hans højbaarne Gemalinde skulde møde for Skranken sammen med en løs Tøjte som Dina, mødte hans Slægtninge, Venner og Folk med op ved Retsforhandlingerne, som endelig afsluttedes paa Herredagen i Juni—Juli Maaned. Dina kom agende i en Postvogn fra Klædekammeret i Porthuset ved Højbro (se S. 185), hvor hun holdtes fangen, siddende paa en Fløjels Pude, og Retten var omgivet af Soldater med Musketter og brændende Lunter. Retssalen kunde paa langt nær ikke rumme alle dem, der vilde overvære Forhørerne; men Rygtet om hvad der foregik, hviskedes ud gennem Vinduer og Døre og hele Byen lyttede til. Og der fik man artige Ting at høre; alt, hvad der havde svirret Byen rundt i den sidste Maaneds Tid, blev nu serveret her i sammentrængt Form. Der stod Dina og vidnede, at hun havde ligget i Sengen hos Rigens Hovmester en Morgen, da hans Hustru var kommen ind i Kammeret. Og han havde kastet Dynen over hende, saa hans «Frøken intet havde set, men havde begyndt at tale om den Drik, hun havde i et Glas». «Her har vi Giften,» sagde hun, «men jeg frygter den er saa stærk, at han dør deraf.» Men Dina blev fældet af mange Vidnesbyrd, at hun paa den Tid aldrig havde været i Rigshovmesterens Hus, end sige ligget i hans Seng. Og naar hun beskyldte ham for at være Fader til det Barn, hun havde født nu for en Maanedstid siden, saa var det ogsaa galt; thi hendes Moder vidnede, at ingen anden end Walter var Fader til Barnet, hvorfor hun ogsaa, da Barnet var svagt og hun selv havde døbt det, havde givet det hans Moders Navn.

Og der stod Langmark, Ulfelds utro Tjener, som havde skaffet sin Herres Fjender en Nøgle til Haveporten ud til Skindergade; og der stod Ulfelds trofaste Mand, den bekendte Læge, Dr. Otto Sperling. Han havde Lørdag d. 12. Maj om Aftenen Kl. 9, da han gik for at vaage om Natten i Ulfelds Gaard, hvor man stadig frygtede Overfald, i Studiestræde mødt en som en Mandsperson, der havde trukket ham i Kappen og paa hans Spørgsmaal: Hvem er I? havde givet sig tilkende som Dina, der bad og besvor ham overtale Ulfeld til ikke at nævne hendes og Walters Navn i Historien om Overfaldet. Og Dagen efter, en højhellig Søndag, just som Dr. Sperling som Forlover førte en Brudgom ud af Kirken til Brudehuset, var der kommet en Pige løbende til ham paa Frue Kirkegaard og bedet ham komme ud til Dina, som endelig maatte tale med ham. Sperling havde svaret, at han ikke vidste, hvor hun boede, men at Pigen skulde blive staaende paa Kirkegaarden og vente, til han havde

lodset Brudgommen ind i Brudehuset, da han straks vilde komme igen. Og Doktoren kom igen og fulgte efter Pigen, der førte ham til Nørre Port, ud ad den, omkring Stadsgraven og ind i en Smoge mellem Haverne. Dèr, i den samme Smoge, saa han Slotsfogden, Johan Waltpurger, gaa foran sig med Kappe og Kaarde. Han gik ind i et Hus noget foran Sperling, og straks kom Dinas Moder ud i Døren og vinkede til Sperling, at han ikke maatte komme nærmere. Saa meget forstod han da af hendes Fagter, hvorfor han vendte om og gik tilbage op paa Nørre Vold ved Porten, hvorfra han kunde overse Broen udenfor. Og det varede da heller ikke længe, før Slotsfogden kom med Dina, gik gennem Porten med hende og ned ad Nørregade.

Det var denne Vandring ned ad Nørregade og gennem «Strøget», til Porthuset ved Højbro, hvor hun blev sat fast, som først vakte Københavnernes Opmærksomhed for Sagen.

Der var Mester Simon Hennings, Kapellan ved Petri Kirke, som altid var saa nidkær og hvas i sine Ord og stadig vilde holde Prækner paa Raadstuen, hvormeget Dr. Sperling saa trak ham i Kjolen. Han var af Sjællands Biskop Jesper Brochmann — der ikke var Ulfeld god — bleven beskyldt for at have bragt Dinas Barn hemmeligt af Vejen. Det laa nok puttet ned i et Hul paa Petri Kirkegaard. Men Byfoged Klaus Ravn var saa heldig, ved Hjælp af en af Dinas Nabokoner, at finde Liget nedlagt i en anden Barnekiste paa den nye Kirkegaard (omtrent mellem Frederiksborggade, Gotersgade og Rømersgade). Og der var Dina's Prokurator, en durkdreven Skælm, som hed Bernt Vogt, men som vilde være latinsk og kaldte sig Bernardus, hvem Mester Simon stadig gjorde Gæk med. Særlig hans latiniserede Navn spottede han og udtalte det drævende og slæbende Ber-n a r-dus.

Ulfeld blev frikendt for Raadstueretten, men han fandt ikke, at han havde faaet Oprejsning nok, ved at Dina dømtes til Døden. Og han vilde søge at ramme dem, der stod bagved. Han indankede Sagen for Herredagen, og her foregik da et af de mest bevægede Optrin i det store farverige Drama. Her for Rigens Raad og gode Mænd fremstod Rigshovmesteren og hans Froken, alle hans Brødre og deres Hustruer og mange fjerne og nære Slægtninge, med Guldkæder og i Silkeklæder, og mødtes for Skranken med Oberst Jørgen Walter og Dina, «der blussede af spansk Vin og Sminke». Hun stillede sig straks med frækt Ansigt tæt hen ved Siden af Ulfeld; men de Herrer Rigens Raader, der var i Slægt med ham, rejste sig fra deres Sæder og sluttede sig til ham.

Herredagsskriveren oplæste alle Akterne i den vidtløftige Sag, og da det kom til Omtalen af Dina's Barn, slog hun Hr. Rigens Hovmester for Brystet og sagde højt: «Du est min Barnefader!»

Der var vel dem, som dette gjorde Indtryk paa, til Trods for, at Ulfeld var fuldstændig frikendt og Dina's Løgnagtighed var bleven klart bevist. Men der kom et lille Efterspil. Da Dokumenterne fra begge Sider var læst op, blev Parterne vist ud, og Dommerne begyndte at raadslaa. Dina sad paa en Bænk ude hos Drabanterne, og Walter, der havde gaaet op og ned, gik pludselig og ubemærket ud. Straks efter kom en ung Adelsmand og spurgte efter ham: Jørgen Walter, hvor er Jørgen Walter? og raabte med et med høj Røst: Han er borte, Walter er borte! Da Dina hørte det, blev der en Jammer. Hun kaldte ham en letfærdig Skælm, der havde bedraget hende og nu lod hende i Stikken. Og ved det genoptagne Forhør tilstod hun nu alt. Walter vilde imidlertid stadig lyve sig fra Kendskabet til Dina og erklærede, at han aldrig havde søgt Seng med hende. Men da faldt Dina's lille 13 Aars Datter af sig selv ham i Talen: «Hvad? laa I ikke i Sengen hos Moder, dengang Pærerne var modne? Og I lovede mig nogle og gav mig ingen.» Over hvilken barnlige, enfoldige Tale alle maatte le.

Alt dette foregik d. 3. Juli og endte med, at Dina for sine falske Beskyldninger blev dømt til, at hendes Hoved skulde afhugges og sættes paa en Stage ved Vejen uden for Staden og hendes Krop nedgraves underneden i Jorden.

Den 11te Juli, som var en Torsdag, tidlig om Morgenen skyndte Folk sig ned paa Slotspladsen for at se Dina blive henrettet. Blokken var som sædvanlig stillet op imellem Børsrampen og Slottet, og blandt dem, der stod i første Række ved Rækværket, der var slaaet op for at holde Folk i Afstand, var Dr. Otto Sperling med sin lille Datter Anna paa Armen. Da Dina blev ført ud fra Blaataarn, kendtes det paa hende, at Slotsfogden ikke havde sparet paa den spanske Vin. Hun snakkede uafladeligt og med lallende Tunge, viste ingen Andagt og hørte kun lidet paa, hvad Præsten sagde. Hun ventede, fortælles der, til det sidste at blive benaadet, gik og saa op til Kongens Vindue og snakkede en hel Del ud i Luften. Men da hun saa Ulfelds Skriver Kjeld Friis og Hr. Simon, fik hendes Tanker et bestemt Maal, og hun sagde truende til dem paa sin Holstensk, at hun skulde anklage dem for Guds strenge Domstol. «Omsider, efter megen Snakken, maatte hun knæle ned. Men efterdi hun holdt Halsen og Hovedet noget lavt,

traadte Bøddelknægten hen til hende og greb fat i hendes Næse med to Fingre for at rette hendes Hals noget op. Og da tovede Bøddelen heller ikke, men huggede hendes Hoved af under sin Knægts Arm.»

Dermed troede Københavnerne, at den Sag var forbi, men det var kun Forspillet. Selv om Korfits Ulfeld var gaaet ud af Sagen som Sejrherre, følte han sig dog ikke rolig. Thi han havde ikke paa alle Punkter saa god en Samvittighed som i Giftsagen. Der var noget ved hans Embedsførelse, han nødig vilde have frem. Nys var hans Svoger, Hannibal Sehested, faldet for Anklage for Uredelighed, og der gik kun en Dag eller to efter Dina's Henrettelse, før han hørte, at der forberedtes en lignende Anklage mod ham. Og saa tog han og hans Hustru den endelige Beslutning, som alt længe havde været overvejet, — allerede i Begyndelsen af Sagen med Dina havde han lejet et hollandsk Skib, som for alle Tilfældes Skyld laa i Sundet, — og som blev saa skæbnesvanger for dem begge, at unddrage sig Anklagen ved at flygte. Thi det var en Flugt. I al Hemmelighed, medførende Juveler, Smykker og andre let handelige Kostbarheder samt deres ældste Søn og Datter, kørte Ulfeld og Leonora Christine om Aftenen d. 14. Juli ud gennem ny Østerport, hvortil han selv havde Nøglen, over hans Len Hørsholm og op til Hammermøllen, hvor Hollænderen laa. Her gik de om Bord og sejlede lige til Holland.

Men da Rigshovmesteren var borte, fik hans Fjender frit Spil. Man fortalte straks, at Dina var bleven uskyldig henrettet, thi mange havde set et stærkt Lysskin over Stedet, hvor hun var gravet ned. Og Københavnerne strømmede i store Skarer ud til Galgen uden for Vester Port.

Det var uden Tvivl paa dette Tidspunkt, at der dukkede en Historie op om en mærkelig Profeti, der var funden udi en gammel Munkebog i Esrom Kloster Ao. 1560 af den vidt berømte Matematikus Tyge Brahe. Den fortalte i Tegn og Tal, der var let gennemskuelig for lærde Folk, at «1651 da skal det undertrykte Danmark, efter at Ulvene, som det forstyrrede, er udryddede og udslettede, komme til sin forrige Salighed og høje Stand igen og give een Mand Regimentet over, hvilken Visdom højligen elsker: da samme skal gøre og mage det snarligen saa, at du skal nyde og erlange mange yndelige og glædelige Dage.»

For Københavns Borgere var «Ulvene» ikke blot Symbolet for Korfits Ulfeld og det hele Svogerparti, der i ham havde haft sin mest fremragende Repræsentant, men tillige for hans og dette Partis be-

stemte Modstandere, den øvrige Adel. For Borgerne var der ingen Forskel, for dem var begge Partier lige ubehagelige. Under den almindelige Fattigdom, som havde hersket i Landet før og efter den gamle Konges Død, under den næsten fuldstændige Standsning af Handel og Stilstand i Næringslivet, hvilket mærkedes mest i København, tog Adelens mange Forrettigheder sig dobbelt stødende ud. Rigsraadet indskrænkede sig til, paa Foranledning af Kongen, at drøfte, hvorvidt man kunde skaffe København nogen Fremgang ved at benaade den fremfor andre Købstæder med særlige Friheder, men tog intet Hensyn til Magistratens Ønske om at indlemme Christianshavn i Byen eller til at give Købmænd og Haandværkere Lavsret og sikre Borgerne mod overdreven Indkvartering.

Uviljen mod Adelen og Rigsraadet voksede, og Magistraten tog sig af Borgernes Sag, da der i 1650 paalagdes dem yderligere Byrder. Og den tog sig af dem med djærve Ord, der ikke kunde misforstaas. Disse Paalæg var mod kristelig Billighed, skrev den i en Forestilling til Rigsraadet, og udtalte dristigt, «at de som mest havde, burde mest give». Saadan var det høje Rigsraad ikke vant til at blive tiltalt af ufri Mænd; det fandt det dog mest bekvemt i de haarde Tider at «temporisere» og gaa frem med største Lemfældighed, og Statholderen Joachim Gersdorf maatte underhandle med Borgmestrene, af hvilke Hans Nansen var den mest fremragende, om at komme med en ny Forestilling; den kunde gerne indeholde de samme Fordringer, men maatte være affattet i en mere sømmelig Tone. Tillige maatte Borgmestrene møde paa Slottet og modtage en Røffel af Kongen i Kanslerens og Statholderens Nærværelse, thi det kunde ikke gaa an, at Borgmestre og Raad «med saadan skarp Stil bestyrkede Almuen i saadant». Men Kongen lod straks efter Borgmestrene vide, at han havde været nødt til at handle, som han gjorde; og at han ikke var dem imod, fik de Sikkerhed for snart efter ved at faa en ret betydelig aarlig Levering af Korn fra Proviantshuset som Tillæg til deres Løn.

Der var al Grund for Rigsraadet til at gaa frem med Lemfældighed over for Borgerskabet, thi man kunde ikke vide, hvad Dag der blev Brug for dets Tjeneste. Det var urolige Tider; Holland, Danmarks nære Forbundsfælle, var i Krig med England; i København nærede man den største Frygt for et Angreb fra Sverige, og Byen var saa lidt forberedt paa et Angreb som vel muligt.

Da Christian IV i 1629 lod grave en Grøft og lægge et Dige fra

Nørre Port til St. Anne Bro, afstak han kun Grænserne for det udvidede København. Denne Grøft og dette Dige var — som det giver sig selv i Ordene — ikke en Grav og en Vold, som kunde yde Byen et Værn. Han satte straks al Kraft ind paa «Bygningen ved St. Anne», hvis Hovedværk efterhaanden formede sig til «Skansen ved St. Anne», det nuværende Kastel. Da den nye, ikke synderlig bebyggede Del af Byen saaledes ikke var befæstet, blev de gamle Volde ikke opgivne, og det var først i Slutningen af Christian IV's Regering, da der blev taget fat med Kraft paa det nye Værk fra Nørre Port forbi Rosenborg og til Kastellet, efter at Axel Urup havde faaet Tilsyn med Arbejderne paa Befæstningen, at de gamle Volde til Dels blev overflødige. Men ogsaa kun til Dels; thi uagtet Frederik III med stor Energi tog sig af Befæstningssagen, var Københavns Værn dog endnu i 1658, da Fjenden gik mod Byen, ikke videre, end at det maa betegnes som meget ufuldkomment.

Den gamle Nørre Port blev 1656 flyttet fra sin Plads i Knækket af Volden — som man kan følge endnu i Husrækken paa Nørre Torv — ud for Nørregade hen i den nye mere lige Voldlinie ud for Frederiksborggade. Denne Gade var den første af de nye Gader; den blev anlagt som Fortsættelse af Lille Købmagergade og optog i sin yderste Del Mikkel Vibes Gade fra venstre Side. Til højre blev Rosenborggade ført hen til Gotersgade. Aabenraa blev forlænget ud til Volden; det yderste Stykke fik senere Navnet Tornebuskegade. Slippen hørte op at være en Slip (d. v. s. en Sækkegade) og forlængedes lige som de Gader, der havde mundet ud i den gamle Voldgade — endnu ved Midten af det 18. Aarhundrede kaldtes Brøndstræde og dens Fortsættelse langs de Fattiges Sjæleboder (Møntergade Nr. 31): Bag Volden. I Møntergade og Regnegade spores endnu tydeligt Stedet, hvortil Gadernes gamle Huslinie har gaaet.

Lodret paa den nye Voldlinie fra Nørre Port mod Øst, et Stykke ned over den gamle Vold, blev nuværende Gotersgade anlagt. Paa Grund af dens Anlæg paa den gamle Bys Befæstning kom den til at danne Skellet mellem den ny og den gamle By. Og ved den her for første Gang gennemførte lige Gade-Linie viser den sig straks paa Kortet som Grænsen mellem Gammel og Ny København, mellem den gamle snævre By med de krumme og smalle, men maleriske Gader og den ny i al sin Retlinethed kedelige By.

Christian IV havde paa anden Maade søgt at løse den Opgave at

knytte det nye uden for Voldene opvoksende København til det gamle. Han synes at have planlagt Anlæget af en Del nye Gader, der skulde udstraale fra en rund Plads som Centrum, en Plads, der skulde have haft sin Plads imellem Rosenborg og det projekterede Slot inden for St. Anne Bro. Da dette blev opgivet, faldt ogsaa det projekterede Gadeanlæg, og den tidligere Bebyggelse blev fortsat langs de gamle Veje,

Den Collinske (Rebolledo'ske) Gaard mod St Strandstræde i Fyrrerne af dette Aarhundrede.

«den gamle Adelvej» Helsingørsvejen, som endnu spores i Helsingørsgade, den nye Adelvej eller «den store Stenbro» (Skraagaden gennem Nyboder), «St. Anne Stræde» langs nuv. St. Kongensgade) og Lille og St. Strandstræde, hvor den spanske Gesandt, Grev Rebolledo, havde sit «Landsted».

En dominerende Stilling herude indtog det Byen nærmest liggende Hus, der laa mellem «Den store Stenbro» og «St. Anne Stræde» med Gavlene ud til disse to Gader (med Skraagavle til dem begge) og Facaden ud til Pladsen foran, hvor de to Veje stødte sammen. Man har længe vidst,

at Admiralens Gaard maatte være at søge paa disse Kanter, den Byen nærmeste Del af Nyboder. Men det er først ganske nylig lykkedes Hr. stud. mag. Chr. Axel Jensen at paavise, at den gamle Gaard, som laa bag Huset Nr. 21 i St. Kongensgade og blev nedrevet i 1899, var den gamle Admiralsgaard, planlagt af Christian IV og opført umiddelbart efter hans Død.

Gamle Øster Port blev, som meddelt, nedrevet i 1647, og kort efter paabegyndtes Sløjfningen af Volden. Graven blev opfyldt inden for den foran omtalte store murede Kam, omtrent under det kgl. Teaters Façade, saaledes at Resten vedligeholdtes som en Kanal fra Børsgraven op til Kammen, som en særlig Afgrænsning mellem Bremerholm og Staden en Afgrænsning, som Ilden i 1795 desværre ikke respekterede, og som først blev tilkastet i 1864. Broen og det yderste Porttaarn, der stod omtrent midt imellem «Hesten» og Teatret, blev nedbrudt. Da Arbejdet stod længe paa, laa den hele Plads, der allerede af Christian IV var udset til Torv, om end i en anden Skikkelse end nu, lang Tid hen i et ufremkommeligt Uføre. Københavnerne fandt derfor paa den spøgefulde Betegnelse «Hallands Aas» for det ufarbare Terrain, idet denne Højderygning var bekendt for sin Ufremkommelighed; men dette var kun en daglig dags Betegnelse Officielt hed Pladsen, Torvet, det nye Østertorv, det nye Torv. Da Betegnelsen Kongetorv opkom i det første Aar af Christian V's Regering smeltede de gamle og den nye naturlige Betegnelse sammen til det i Virkeligheden meningsløse Navn Kongens Nytorv, thi der var intet Kongens Gammeltorv at sætte op i Modsætning dertil.

Gaard-Interiør fra den Collinske Gaard (ud mod Bredgade Nr. 2).

Allerede 1650 havde Frederik III sin Byggeplan færdig, og fra Begyndelsen af Maj gik det rask med Udstedelsen af Skøder paa Byggegrundene i den nye Del af Byen. Alle Gader skulde udgaa fra Gotersgade, eller som den hed oprindelig Ny Kongensgade, under en ret

Vinkel, og Tværgaderne paa disse skulde være parallele indbyrdes og med Ny Kongensgade. Kystlinien fra Enden af den lange Reberbane paa Bremerholm og ud til Toldboden skulde reguleres og en Kanal skulde udgraves inden for den, saa at der fremkom en lang, smal Plads (Dæmning eller Dam), ved hvilken Skibene skulde kunne ligge og losse paa begge Sider, inde i Kanalen og udenfor i Havnen. Denne aflange Dæmning skulde deles ved en Tværkanal, der fortes op langs det nederste Stykke af Fredericiagade, hvor der inden for St. Anne Bro var et langt smalt Vandløb, et Afløb, dels fra Fiskeparkerne i Kongens Have, dels fra Sortedamsøen. Den lange smalle Dæmning blev derved delt i Kongens Dam og Dronningens Dam (yderst mod Toldboden) ligesom Kanalen blev delt i en større indre Del, Kongens Kanal, og en mindre ydre, Dronningens Kanal.

Den vestlige Del af Admiralsgaarden ved den store Stenbro, nedrevet i 18[illegible]9.

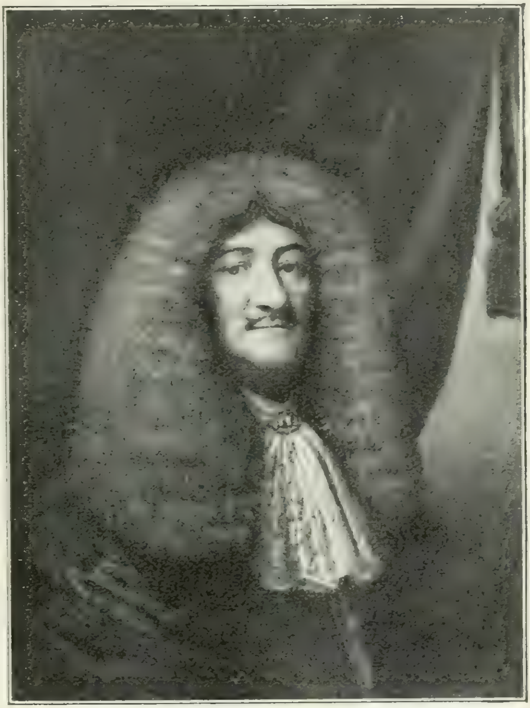
Valget af de nye Gadenavne viser, at Tanker om Forholdet mellem Kongen og Rigets Stænder allerede da gærede i Frederik III's Sind. Gaden nærmest Kanalerne, omtrent den nuværende Amaliegade, skulde kaldes Danmarksgade; derefter kom Norgesgade, et Navn man endnu kan høre anvendt paa Bredgade, som indtager dens Plads. Midt for Torvet udgik Vendersgade, fra Hjørnet Gotersgade (nu St. Kongensgade). Paa den anden Side Tværkanalen kaldtes disse Gaders Fortsættelse Slesvigsgade, Holstensgade, Stormarnsgade og Ditmarskensgade, og uden for dem laa Torvene Danmarks Torv, Norges Torv o. s. v. Borgergade og Adelgade ligger endnu paa samme Sted, Herregade skulde gaa, hvor nu Kronprinsessegade gaar, og Kongens Have blev gennemskaaret af Rigensgade. Tværs over alle disse Gader gik Kongensgade, Dronningensgade og Prinsensgade.

Det var altsaa fra Kongens Titel: Konge af Danmark og Norge, de Venders og Gothers, Hertug til Slesvig o. s. v. samt fra Betegnelserne paa Rigets Stænder, at disse Gadenavne var taget. Finest var det ned mod Kanalen, hvor det nye planlagte kongelige Slot skulde rejses, naar der blev Raad dertil. Paa den anden Side laa kgl. Majestæts Lystslot og Have, og nærmest dette lagde man Rigensgade, Herregade og Adelgade.

Det gik rask nok med Udskødningen af Grunde i den nye Bydel. Kongen lovede Friheder og Lettelser til alle, der vilde bygge herude. Men med selve Bebyggelsen gik det smaat. Og trods de strenge Paabud om de nye Gaders Anlæg og Ordrer til at afbryde ældre Bygninger, forsvandt de gamle Skraagader dog ikke, ligesom flere af de planlagte ny ikke kom til Udførelse. Strandstræderne vedblev at bestaa, Helsingørsvejen holder endnu Stand i sin sidste Stump, Helsingørsgade, hvorimod den «Den store Stenbro» langt om længe maatte bukke under. Den gamle Bredegade holdt sig i lang Tid endnu, og da den endelig blev lukket inde af den nye, fornemmere Norgesgade, hævdede den dog sin Livskraft, idet den paatvang denne sit Navn, og det har trodset alt. Derimod blev — da den endelige Bebyggelse efter 1662 blev udført med Rüses Ændringer — hverken de oprindelig planlagte Kongens og Dronningens Kanaler eller Dæmninger til noget, lige saa lidt som Danmarks eller Vendersgade eller Prinsens Kanal og de Nord for denne paatænkte Gade- og Torveanlæg. Rigensgades sydlige Del, gennem Kongens Have blev ikke udført. Den Gade, der var paatænkt som Herregade, saa først Lyset i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede som Kronprinsessegade, og vil først i Begyndelsen af det 20de faa sin for 250 Aar siden planlagte Fortsættelse ud gennem Nyboder. Af den i den første Byggeplan paatænkte Prinsensgade findes endnu det lille, først bebyggede Stykke mellem Adelgade og Borgergade. Dronningens Tværgade hører til det senere Anlæg og falder heller ikke sammen med den projekterede Dronningens Gade.

Til Trods for den betydelige Udvidelse Byen havde faaet, var den dog lige usund endnu og lige prisgiven smitsomme Sygdomme. I Januar Maaned 1654 blev der med en Rejsende om Bord paa et Skib, som kom fra Danzig, bragt en odelæggende Byldepest til Staden. Den greb saadan om sig, at Herredagen maatte aflyses, Markeder og Torvedage ophøre, og da Sygdommen var paa sit højeste, døde der omtrent 600 Mennesker om Ugen. Henved en Tredjedel af Befolkningen bort-

reves. Og saa stærkt ryddede denne Pest op ogsaa uden for Byen, at man i det følgende Aar, da Frederik III's ældste Søn, Prins Christian, blev hyldet, — det var den sidste Kongehyldning, der fandt Sted i København — maatte lade Mandskabet, der var indkaldt fra Københavns Len for at arbejde paa Befæstningen, drage hjem i Høstens Tid. Thi der var faldet saa mange fra Aaret forud, at der Ingen var til at bjærge Sæden.

Rentemester Henrik Müller.

Det var dog ikke denne enkelte Udsættelse af Befæstningsarbejdet, men gammel dansk Slendrian og letsindig Sorgløshed, der var Skyld i, at København laa hen som en næsten aaben By, da Frederik III i Juni 1657 udstedte den ubesindige Krigserklæring mod Sverige.

Der var bleven ørt betydelige Krige i de omtrent 120 Aar, der var forløbet, siden København sidst havde set en Fjende uden for sine Volde. Da Krigen begyndte, har vel de Fleste i Hovedstaden tænkt sig, at den vilde blive ført, hvor Svenskerne var, nede i Tyskland eller i Holsten, hvor kgl. Majestæt havde sendt sine Tropper hen, og i alt Fald havde man nu en Fæstning i Jylland, Frederiksodde, siden Fredericia, som nok skulde standse Fjenden. Men Frederiksodde var uheldigvis ikke bleven ganske færdig og blev erobret af Svenskekongen Carl Gustav i en Haandevending. Det kunde aldrig være gaaet rigtigt til, og det var naturligvis som sædvanligt de adelige Befalingsmænd, der ikke havde været deres Post voksne. Den længe ulmende Forbitrelse mod Adelen gav sig Luft i Opslag paa Kirkedøre og Husdøre i

København, der indeholdt Beskyldninger mod Adelen og Rigsraaderne for Fejhed, Uduelighed og Forræderi. Og Nidviser mod Adelen var i hine Dage paa alles Læber.

Dog der var vel ingen Fare for at faa Svensken nær paa Livet. Thi hvordan skulde han komme over Store Bælt, naar vore Orlogsmænd passede paa? Om man nu havde haft gamle Kong Christian! Men man havde hans Søn, den 27aarige Generalløjtnant Ulrik Christian Gyldenløve. Han blev iligst sendt til Fyn og satte sit Helbred og sine Kræfter til under sit rastløse Arbejde paa at kunne møde Fjendens Angreb.

Men Danmarks Ydmygelse var besluttet i Gudernes Raad. I de samme Dage, som Frosten slog Bro over Vandene, saa Carl Gustav kunde gaa over Isen til Sjælland, blev Ulrik Christian kastet paa Sygelejet. Da han fik Mælding om, at Carl Gustav d. 30. Januar drog frem over Isen, lod han sig fra Sengen bære ud paa sin Hest for at føre sine Folk mod Fjenden. Men Kræfterne slog ikke til, og d. 11. Februar stod Carl Gustav i Vordingborg paa Sjællands Jord; to Dage senere i Køge.

I København var der straks efter Frederiksoddes Fald bleven taget fat paa Befæstningsarbejdet. Voldene var endnu ikke færdige, særlig ikke «det nye Værk» fra Nørre Port om ad Rosenborg; man kunde ikke lade Vandet løbe i Gravene, da de tidligere omtalte Kamme, ved Hjælp af hvilke Vandet blev holdt i passende Højde, ikke var muret op, og uden for Nørre- og Øster-Port havde man ingen Bro over Graven, men en Dæmning, der tjente som Kørevej.

Den haarde Frost blev Carl Gustav en bedre Forbundsfælle end nogen Stormagt paa Jorden. Den slog Bro over Vandene for ham, og samtidig hindrede den Københavns Borgere i at forbedre Værnet om deres By. Jorden var haard at grave i, og dog skulde Voldene gøres højere. Naa, man kunde hjælpe sig med at hugge Palissader til og sætte op, det blev ganske vist ikke stort andet end en Gentagelse af den gamle Plankebefæstning; galt var det ogsaa med Kammene i Gravene, thi det var ikke til at mure i den Kulde. Det meste af Skoven ved Skovshoved blev fældet til Gavntømmer og Brænde, og der var fuldt op at gøre med Proviantering og Indkvartering, med Indrettelse af Vagthold og Eksercits af de uøvede Folk.

I hvor høj Grad Byen var truet, blev først klart, da man i de første Dage af Februar fik den overraskende og forfærdende Nyhed, at

Svenskekongen var gaaet over Isen til Fyn og derfra videre til Lolland og Falster. Nu gjaldt det. Bonderne fra Omegnen flyttede ind med deres Gods og Kvæg for at søge Ly bag Voldene. Trods alle Anstrengelser for at skaffe Proviant blev Byen kun daarlig forsynet med Levnedsmidler og med Brænde. Og dog maatte der kaldes saa meget Mandskab til den, som man paa nogen Maade kunde faa fat paa. Der blev gjort Anstalter til at at opbrænde Forstæderne uden for Portene, saa snart Fjenden nærmede sig, men foreløbig var man optaget af at bjærge der ude fra ind til Byen alt, hvad der kunde bruges. Den strenge Kulde bidrog ogsaa til at nedtrykke Folk. Harmen over for Adelen og Misfornøjelsen med Styrelsen gav sig Luft paa alle Maader. Urolige Hoveder — særlig en af det Slags, som de «udi Engelland kalder Qvæchers» — begyndte «at spargere adskilligt forargeligt» og bidrog til at gøre Ophidselsen endnu større.

Carl den Xde Gustav.

København skulde blive sparet for en Belejring dengang. Men stor blev Forbitrelsen, da Befolkningen fik at vide, med hvor tunge Ofre Freden maatte købes. General Trampe tilbod at gøre et Udfald med 4000 Mand og slaa Svenskerne tilbage, men derpaa turde Frederik III ikke indlade sig, og i Roskilde den 28. Februar underskreves de ydmygende Fredsbetingelser, hvortil der var blevet gjort Udkast ved Underhandlinger i

Høje Tostrup, og ved hvilke Danmark bl. a. mistede Provinserne Øst for Sundet.

Den Tid, der fulgte efter Freden, blev saa optaget af Arbejde paa at fyldestgøre den sejrrige Fjendes Fordringer, at Regeringen ikke var i Stand til at tænke paa sit eget, hvor stor Betydning det end kunde have for Landets Fremtid, og der blev inden August Maaned intet væsentligt gjort for at forbedre Københavns Befæstning.

Endnu umiddelbart før Fjendens Genkomst beskrives den i følgende Ord: «Her var paa den ene Side nogle nylig begyndte og uforfærdigede Volde og Grave, mangesteds tørre og mestendels ikke Vand udi dennem over en Mands Knæ, mangesteds intet Brystværk, og hvor

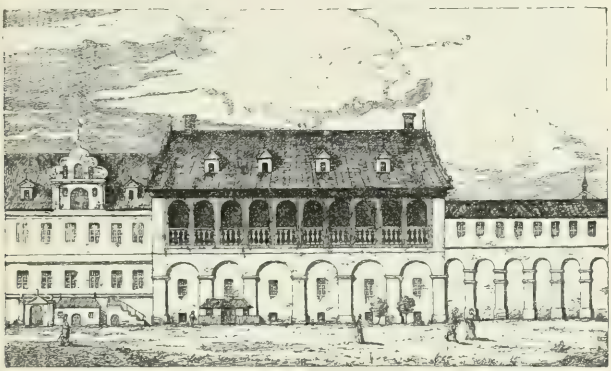
Den Grønbechske Gaard (Nr. 14) bag Børsen. Nedrevet 1867.

der var Brystværk, var de ikke saa høje som de skulde være for Benene, ingen Batteri, ikke en Stormpæl og ej heller Palissader, saa dersom Gud ikke synderlig havde holdt Svensken tilbage og hindret hannem hans Forsæt og Løb, maatte han ved den ene Side af Byen med alt sit Rytteri over Volde og Grave redet, og paa den anden Side med Soldater og Folk lettelig have bestormet og opsteget den første Nat eller Dag, han ankom, og ikke troligt nogen skulde knystet imod hannem, om han saaledes vilde faret i en Hast og ikke længe raadført og bespurgt sig.»

Og den Mangel paa Enighed, der herskede blandt Beboerne inden for disse skrøbelige Volde, gjorde disse endnu mindre værdifulde. Adelen

harmedes over Krigens Udfald og over Fjendens Ophold i Landet, der gik ud over dens Godser, og lagde Skylden paa Kongen og Borgerstanden, som ikke længer vilde respektere dens gamle, nedarvede Rettigheder. Allerede i Februar 1658 havde Frederik III for at opmuntre Københavns Borgere lovet at give deres By forbedrede Privilegier, og i Juni indgav en Mængde af Byens mest fremragende Borgere et Andragende til Kongen om større Frihed og forbedrede Forhold for Byen. Men inden der kom Svar derpaa, stod Fjenden atter for Døren.

Carl Gustav havde besluttet at gøre det af med Danmark og til atter at gaa imod København, Landets Hoved. Han havde io set i Februar, hvor lidet de Danske var forberedte paa en pludselig Visit og

Boldthuset. Til hojre Løngangen over til Slottet.

hvor hurtigt de faldt til Føje. Det hele vilde være klappet og klart i Løbet af faa Dage, thi nu agtede han at gaa lige paa.

Medens Carl Gustav de første Dage af August i Kiel lagde Haand paa Forberedelserne til Togtet, der angaves at gælde Polen og at skulle gaa til Danzig, gik hans dygtige Ingeniørofficer, Erik Dahlberg, i København og bandede. Thi Ulrik Christian Gyldenløve og Frederik Ahlefeldt vilde med Djævelens Vold og Magt tilbringe hvert Minut paa Dagen med en saa udmærket Mand. Og det var slet ikke Meningen. Han var kommen til København 30. Juli i al Hemmelighed for at tale med et Par andre svenske Ingeniører, der havde opholdt sig her i nogle Maaneder, i Forklædning som Tjenere og havde optaget

Kort over Byen og Befæstningen. Men Erik Dahlberg var straks bleven kendt; de to nævnte Adelsmænd var ikke i Tvivl, at han var kommen for at spejde og var i den Anledning saa behagelige imod ham, at han ikke kunde slippe bort, men maatte drikke med dem baade tidligt og silde. Han fandt kun Lejlighed til tildels at fuldføre sit Forsæt om Morgenen, medens hans Værter sov Rusen ud. Og da de om Aftenen 5. August tog Afsked med ham ved et sidste Bæger uden for Vester Port, anede de ikke, at deres bortdragende svenske Bror medførte alle de farlige Planer og Kort paa sit Bryst. Og det vilde sikkert have ærgret dem begge umaadeligt, om de havde anet, at der kun skulde være knækket Halsen paa et Par Flasker til, for at faa Svenskeren til at snakke over sig og røbe sin Hemmelighed.

To Dage senere, da Carl Gustav var gaaet i Land i Korsør, fik han de samme Papirer overrakt og blev mere end nogensinde bestyrket i sin Hensigt, at tage Byen ved Overrumpling og gaa lige paa. Gravene vare flere Steder tørre, Voldene forfaldne og kun besatte med 6 Stkr. Skyts, — man saa tydeligt paa Kortet, hvorledes alt forholdt sig — og 400 Ryttere foruden et Par Kompagnier Fodfolk var alt, hvad der i Byen fandtes af Garnison. Han behøvede knap at drage Sværdet af Skeden for at diktere den Fred, der skulde udslette Danmarks gamle Rige af Nationernes Tal.

Lørdag 7. August om Morgenen tidligt var Carl Gustav gaaet i Land i Korsør uden at møde Modstand. Først efter Middag, Søndagen 8. naaede Rygtet om, at en stor svensk Hær var gaaet i Land et eller andet Sted paa Kysten, til København, og i et Nu lød det fra Mund til Mund paa Slottet og i Fattigboder, paa Torv og Stræde, inde i Kirkerne, hvor Gudstjenesten afbrødes og Salmesangen gik i Staa, alle Vegne med Raseri og Forfærdelse: Svenskerne kommer.

Og som et nyt Rædselsbudskab kom der med ridende Mænd fra Amager Mælding om, at en svensk Flaade Syd fra styrede op mod Byen.

Søndagsstilheden blev med et afbrudt af støjende Larm og travl Virksomhed. Vogne kom paa en Gang frem og jog af Sted i alle Retninger efter Tømmer, «hvor det saa var at finde» ; langs Østervold, hvor der var mange store Huller i Volden, samledes som ved et Trylleslag Tømmermestre og Svende og Saven sang og Øksen klang og Palissader huggedes til og rejstes. Ude i Havnen jog Baade frem og tilbage og under Opsang haledes Orlogsskibene ind paa skudsikre Steder. Men

ude fra Forstæderne begyndte de stakkels Folk for anden Gang i Aarets Løb at flytte deres fattige Gods ind til Byen.

Der var vel dem, der lod Hænderne synke og sagde: hvad kan det nytte at gøre Modstand mod en saa overlegen Fjende? Men der var heldigvis ogsaa andre, der ikke gav sig til at raisonnere over Betimeligheden af at gøre Modstand, men som ikke kunde tænke sig at

Københavnsk Interiør fra 1654.

leve uden at have gjort alt, hvad menneskeligt muligt var og sat Livet paa Spil for at værge Friheden og Landets Selvstændighed. Endnu samme Aften sad den støtte Vesterjyde, kgl. Renteskriver Jens Lassen, i Vagtstuen foran Slottet og førte et Opraab til sine Medborgere i Pennen. Nu er det Tid at vise, at vi er danske Mænd og ikke vanslægtede. Er der ogsaa kun ringe Haab om Sejr, maa dog Frygten for at blive underkuede drive os til at forsvare os, det bedste vi for-

maar, at vi kan erhverve os samme ærefulde Navn som vore Forfædre og lade det uplettet gaa i Arv til vore Børn og Børnebørns Børn. Men det var ikke nok, skrev han videre, selv at gaa Fjenden under Øjne med Kækhed. Man maatte ogsaa skaffe Midler til at hverve Folk dertil.

Og som en praktisk Mand gik Jens Lassen i Spidsen og tegnede sig for 50 Soldater, som han selv paatog sig at hverve og underholde, saa længe Krigen varede, og andre fulgte straks hans Eksempel.

Jens Lassens Opraab til sine Landsmænd er det første Udtryk af den borgerlige Selvstændighedsfølelse. Før havde det været Adelens Forrettighed at forsvare Landet — derfor havde den jo sin høje Stilling, bar gyldne Kæder og Vaabenskjold, — nu viser det sig, at den jævne Borger har lige saa højt et Sind, og det skal snart vise sig igen.

Straks efter at Rygterne om Fjendens Nærmelse var kommet til Byen, traadte Rigsraadet sammen paa Slottet til Forhandling. Ogsaa her gjorde Modløsheden sig gældende, særlig paa Grund af Befæstningens store og aabenbare Mangler og Byens ringe Forsyning med Levnedsmidler. Høsten stod for Døren, og intet var indhøstet; Sæden, der stod paa Marken, vilde kun komme Fjenden til gode. Brænde, Brød og Korn vilde der snart blive Mangel paa, og det var ikke let at se, hvorledes der paa den Tid af Aaret skulde skaffes Mad til saa mange Munde. Thi Garnisonen var vel kun en 400 Mand, men for hver af disse Dage, der gik hen, inden Byen blev indesluttet, strømmede der Flygtninge til den. København selv talte inden Fredsbruddet en 28—30,000 Sjæle.

Men Harmen over Svenskekongens Fredsbrud, og Tanken om, hvordan Fremtiden vilde blive for danske Mænd under en saadan Herre, hvilken uudholdelig Ydmygelse det vilde være at se det gamle fædrene Rige som en Provins af Sverige, bragte det langsomme danske Blod i Kog. Nej, saa skulde man da prøve et Tag først! Og da Kongen erklærede, at han ikke agtede at gaa ind paa det Forslag, der var stillet ham, at flygte bort til Norge eller til Holland, men at han vilde dø i sin Rede, frembrød pludselig Forstaaelsen hos alle Københavnere af, at nu gjaldt det at værne denne Rede, der ogsaa var deres, og som rummede alt, hvad kært og gammelt var, tillige med Hustru og Børn, Syge og Hjælpeløse mod Svenskekongens vilde rovlystne Horder.

Da han d. 11. August tidligt paa Formiddagen ad Roskildevejen red op paa Toppen af Valby Bakke, saa han et Syn, der paa én Gang kastede Uro og Tvivl i hans sejrssikre Sind. Fra Forstæderne uden for

Københavns Volde steg mægtige Røgsøjler til Vejrs, og med et Brag sprængtes Kirken uden for Nørre Port i Luften. «Nu vil jeg dyre sværge», udbrød Carl Gustav, «at København vil værge sig». Han forstod strax, at Byens Borgere vilde forsvare sig, og ikke som sidst, et halvt Aar i Forvejen, bukke Nakken og synke sammen uden et Slag.

Og Carl Gustav forstod, at naar Københavnerne besluttede sig til at værne en By, der var saa lidet fast og saa lidet beskyttet, naar de ikke betænkte sig paa at udsætte en Stad, der rummede saa store Værdier, for en Belejrings Farer og Rædsler, saa maatte der være vokset en anden Aand op, end den der hidtil havde hersket i Byen, en Aand, der skulde blive farligere for hans Krigerry, end de stærkeste Volde og de fortræffeligste Soldater.

Dagen forud havde der været et stort Møde paa Slottet, hvor Borgerne lovede Kongen at ville staa og slaa med hinanden og vove Liv og Gods for deres Konge, og hvor Kongen til Opmuntring gav Byen de længe ønskede Friheder som Stabelstad, Rigsstad og en fri Rigens Stand og mange andre Herligheder.

Den 11. August om Aftenen blev Byens Porte lukkede og den følgende Dag om Morgenen tidligt faldt det første Kanonskud fra Kastellet. Carl Gustav havde ikke vovet at gaa imod Wrangel og den franske Gesandt Terlon og følge Dahlbergs og Andres Raad straks at løbe Storm, hvor let han end kunde komme over Voldene. Det var at sætte alt paa et Kort, — hvem kunde være sikker paa Udfaldet af en Nærkamp i Byens Gader? Nej, saa var en almindelig krigskyndig Belejring at foretrække. Naar de havde sultet lidt derinde, blev de vel nok møre.

Alle daglige Forhold var blevet forandrede inde i København; Fjenden laa for Byen, og dens Forsvar gik frem for alt. Nu var Voldene de rette Værksteder og Arbejdspladser, Faderen gik til Volds med sine Sønner, Haandværksmesteren med sine Svende og Drenge. «Og det skulde være en ringe Borger og Haandværksmand, der ikke, saa længe Belejringen varede inde under Byen, indtil Hollænderne kom, kunde trække op og møde paa sin Post med 3 eller 4 væbnede Drenge og Karle, hver med sin Musket og sit Sideværge og endda dertil hver en Pistol ved Siden eller Puffert og stakket Bosse, og Husbonden selv med et Par Pistoler eller Pufferter, en ved hver Side foruden andet Gevær.»

Men i den første Tid maatte alle disse krigerske Genstande lægges

bort, dog ikke for langt, og Spade, Skovl og Hakke kom i Stedet. Mange Kvinder var med til det Arbejde. Nogle trillede med Hjulbøre Jord op paa Volden, andre dannede Brystværn, satte Skansekurve og rejste Palissader. Atter andre korte Gødning til Volden og fyldte i Skansekurvene — man maatte bruge, hvad der var for Haanden — eller samlede store Sten og korte dem til Volds, thi hver Borger skulde paa sin Post have 100 gode Kampesten at slaa Benene fra Svensken med, om han skulde faa i Sinde at storme. Og for at gøre ham Adgangen til Byen saa vanskelig som muligt, blev alle Gader, som vendte ud mod Voldene, spærrede med Barrikader og Palissader, og bag ved dem havde man Jernlænker at trække over Gaderne.

Slet ingen er for Arbejde fri
Af Adel eller Kleresi,
Som billigt er, til Byens Gavn,
Som lever udi København,

hedder det i en samtidig Dagbogsoptegnelse, og Tiden har mange andre Udtryk for den samme Følelse. «Ingen fandtes den anden for viis, ingen af særdeles Indbildning egensindig, ingen søgte egen Ære og Berømmelse, ingen syntes det umuligt at afværge Fjenden. Den ene vilde være snarere færdig end den anden, den med Raad og den med Daad. Og ej gemene, men endog fornemme Borgere gik selv ud til de afbrændte Huse (i Forstæderne) uden for Portene, ubekymrede om, at Fjenden laa der udenfor, og derfra paa deres Ryg indbar (Tømmer fra de nedbrudte, delsvis afbrændte Huse) til Palissader, Stormpæle og Brystværn, selv gravede, selv skuffede ved Nat og Dag. Ja end Generalspersonerne, som da var her udi Byen, tog selv i med Haanden, arbejdede og hjalp til, at inden 14 Dage havde de saa forbygget og forskanset sig, at de turde trodse imod Fjenden, at end selv Fjenden maatte forundre sig, hvorledes vi inden saa faa Dage, fik et saadant Arbejde gjort.»

Hvor talende end disse samtidige Udtalelser er om den Samdrægtighed og Hjælpsomhed, som havde grebet alle, har vi dog endnu bedre Vidnesbyrd om Evnen og Viljen til at forsvare sig i selve Kendsgerningerne. Blot denne f. Eks., at Borgerne laa paa Volden om Natten. Nogle byggede smaa Skur, næppe meget bedre end Hundehuse, tæt ind under Brystværnet, andre slog sig sammen og byggede lange Huse og endelig var der mange, der nojedes med at grave sig Huler ind i Volden, og hjalp sig der, da Vinteren kom «med liden Varme og megen Kuld.»

Og snart var det en almindelig Opfattelse, at den Borger var ej at agte for god Patriot, der lod sig finde om Natten i sin Seng.

Paa Kirkegaarden ved «Runde Kirke» (St. Anna rotunda, mellem Rigensgade og Østervold) havde Kongen ladet bygge Telte for sig og de højere Officerer; her holdt han ofte Krigsraad og var til Stede Dag og Nat. Ligesom Kong Frederiks Udtalelse, at han vilde dø i sin Rede, i høj Grad havde bidraget til straks at styrke Sammenholdet mellem Borgerne i Byen, saaledes bidrog hans Aarvaagenhed og Uforfærdethed til at oplive og opmuntre dem under Belejringen. Ledsaget af sine 16 Drabanter gjorde Kongen flere Ronder paa Volden baade ved Dag og ved Nat og saa efter, om alt var i Orden. Og det, at Kongen delte deres Farer «om Nattetider i Kuld og Frost, Regn og Sne» selv lod sig finde paa Volden, — han havde som alle andre sin Hytte i Volden ved Vester Port, — gjorde et mægtigt Indtryk paa Københavnernes Hjærter. Tilmed ofrede baade Kongen og Dronningen store Skatte af Guld og Sølv, Klenodier, Fetaille og andet til det almene Bedste, og, hvad mere var, Adgangen til Kongens Person var fuldstændig fri. Enhver, der kunde forlade sin Post paa Volden, kunde gaa op paa Slottet og frit udtale sin Mening. I det hele «lod Majestæten til Syne alt det, der kunde udvise Kærlighed. Han bød gejstlig og borgerlig Øvrighed til Bords med sig, han tog dem til Raads og vilde intet paalægge eller begære, førend han fik sine Undersaatters Samtykke og Vilje.»

Ved at dele Befolkningen i 4 «Stater» — Hofstat, borgerlig, gejstlig og militær Stat — og stille hver Stat under Kommando og Tilsyn af egne Befalingsmænd, der ikke skulde befatte sig med de andre Stater, havde man undgaaet Forviklinger, som at f. Eks. Officerer af Militæret kom til at kommandere over Mænd af Borgerskabet. Hofstaten havde i Begyndelsen besat Voldene bag Slottet og selve Løngangen; Borgerne laa fra Runddelen ved Vartov (Farvergade) op til Nørre Port. Saa kom Studenterne under Oberst Kjeld Lange, hvem de havde bedt om at faa til Anfører, som den, «der bedst kendte Studenternes Humor», hen til Kongens Have. Baadsmænd og Soldater besatte Resten af Posterne, Kastellet og Ravelinerne uden for Portene.

Den 12. August om Morgenen faldt det første Skud fra Københavns Østervold, og medens der fra Tøjhuset blev slæbt Kanoner op paa Voldene og lagt i Lavetter, medens Københavnerne hakkede og gravede, satte Skansekurve og trillede Jorden op, blev Skydningen efterhaanden almindelig over hele Linien. Svenskerne vilde sætte sig fast i

Vartov, Hospitalet for Enden af Sortedamsso, hvilket dog ikke lykkedes dem dengang, og de vilde føre deres Løbegrave ind mod Vestervold. Begge Steder var der derfor en livlig Kanonade, ikke mindst fra de to Pramme paa Fløjene, den ene, «Svinetruget» kaldet af Svenskerne, ud for Langebros Mølle og «Den stumprumpede Hund» ud for Vartov. De kunde skyde paa langs ind i Løbegravene og gjorde Svensken stor Skade. Men varmest gik det dog til ved Vester Port, thi Københavnerne indskrænkede sig ikke til Forsvar alene. Da Svenskerne, trods Ilden fra Vestervold, allerede den første Dag rykkede for langt frem mod Løbegravene, gjorde Ulrik Christian Gyldenløve Udfald d. 13. August fra Vester Port med en 350 Mand, Ryttere og Fodfolk, og tilintetgjorde efter en rask Fægtning de paabegyndte Jordarbejder. Københavnerne modtog Ulrik Christian og hans lille Skare med Jubel, da de kom inden for Porten igen, og denne lille Sejr bidrog i høj Grad til at fremkalde den fortrøstningsfulde og tillidsfulde Aand, der hjalp Befolkningen gennem den lange og trange Belejringsstid.

I de første Dage blev Byen kun beskudt med det Feltartilleri, Fjenden førte med sig; men snart fik han Tilførsel af store Skibskanoner og af svært Skyts fra Halmstad; d. 7. August begyndte han at skyde med gloende Kugler, og efter at Skytset paa Kronborg efter Fæstningens Overgivelse 6. September var bleven bragt foran København, blev Byen beskudt af 40 Stykker svært Skyts i de faste Batterier paa Vesterbro, Ladegaarden, Ravnsborg og Vartov og af 63 Kanoner fordelte i 9 Batterier imellem disse. Paa Yderrheden laa den svenske Flaade og afskar Staden fra al Tilførsel. Byen var indesluttet. Naar Fjenden havde gjort Landgang paa Amager og hærget denne Ø, vilde det ikke være muligt at skaffe Brød til de mange Munde, og Københavns Fald var da sikkert.

Hvis ikke Danmarks Forbundsfæller, Hollænderne, kom til Hjælp forinden. Der stod i Forbundstraktaten, at 19 Orlogsskibe med 4000 Soldater skulde i Løbet af 3 Maaneder tilstilles den først angrebne Magt. Der var derfor straks efter Fredsbruddet afgaaet Sendebud til Holland om Byens Nød. Ligesom i 1523 og 1536, da Byen sidst var bleven belejret, havde man Haabet om den lovede Hjælp at støtte sig til. Og lykkeligvis tænkte Københavnerne ikke paa, at Haabet begge de tidligere Gange var bleven skuffet.

Der var fuldt op at gøre inden for Byens Volde. De fleste voksne Mænd var paa Volden og betjente Skytset, — det maatte først læres; thi

Bøsseskytter, d. v. s. Artillerister var der kun faa af — atter andre spærrede Gaderne ude ved Volden med Vogne, fyldte med Sten, Sand og Godning. Altid var der Folk, som lavede sig Vaaben, af Leer, Hotyve, Plejle, o. l., og Slibestene drejedes rundt for at give Egg og Spids. Borgerkonerne gik hjemme, sorgede for Livets daglige Fornodenheder, som jo dog ogsaa skulde passes, og gik paa Volden med de storre Børn ved Spisetiderne og bragte Mad til Husets Folk. Hjemme maatte de sørge for at have fyldte Vandtonder og Vandspande paa rede Haand og vaade Oksehuder til at dæmpe Ilden med, om en eller anden gloende Kugle skulde tænde. De, der boede næst ved Volden, holdt Grukedlen klar i Bryggerset og et Par Tjærepander, at de kunde give Svensken en skoldhed Velkomst, om han skulde søge at storme.

Og daglig i Begyndelsen af Belejringen gik betroede Mænd rundt i Byen og ledte efter Forrædere — det hed sig, at Korfits Ulfeld hemmeligt var i Staden for at forraade den — eller for at holde Mandtal over det vaabendygtige Mandskab, eller undersoge, hvad Vaaben, Amunition, Fodevarer m. m., der var for Haanden. Vandrenderne ude fra blev snart afbrudt af Svenskerne, saa Byen maatte nøjes med de gamle Brønde. Men da nu Vandrenderne ikke gav fersk Vand, hvorfor saa ikke benytte dem paa anden Maade, nemlig til at faa Vand i Gravene omkring Byen med? Nede ved Stranden blev der rejst Pumper, og Vandet blev herfra gennem Vandrenderne i Byen pumpet ud i Gravene, hvor Renderne atter var skaaret af, saa det steg saa hojt, at det flod over Graven og ned i Svenskernes Løbegrave.

Men mest af alle havde dog Tømmermændene og Murerne travlt. Mestre og Svende i disse to Lav blev beskikket til Brandmestre og Brandsvende og dannede et Brandkorps paa over 300 Mand. Det første store Arbejde, de havde, var at nedtage Spiret over Vester Port og lægge mindre Kanoner op paa Kanten af Taarnmuren. En Buste i Sten af Christian IV, der stod lige over Porten, fik Lov at blive staaende, og Københavnerne kunde ikke noksom undres over, at denne, trods den voldsomme Beskydning, aldrig blev ramt.

I Frue Kirke var Brandvagten indrettet. Oppe i Taarnet var der Udkigsmænd mod Nord, Vest og Syd, og hver Gang der kom en Granat eller gloende Kugle fra Svensken, varskoede de for den oppe fra Taarnet: Ho Vægter, ho, der kommer gloende Kugler, den faldt paa Nørregade, den paa Vestergade el. l. — den gjorde ingen Skade — den tænder — løb Vægter, løb!

I Kirketaarnene var der tillige Udkigsposter for Bøsseskytterne paa Volden. De holdt Øje med, hvad der foregik ude i Svenskernes Lejr og angav Sigtepunkter for Bøsseskytterne samt, naar de skulde skyde. Svenskerne beklagede sig stærkt over, at Københavnerne skød saa godt.

Den gode Stemning i Byen blev holdt oppe ved stadige sejrrige Udfald. Det største af disse fandt Sted d. 23. August, da Gyldenløve med sine Ryttere, Ahlefeldt med Fodfolket og sandsynligvis den dengang

Københavns Belejring og Gener
A. Vester Port; B. Katten; C. Nørre Port; D. St. Peter; E. Raadhus; F. Skansen ved Vandkunst, hv
M. St. Nikolai; N. Slottet; O. Fregat «Højenhald»; P. Tøjhus; Q. Bryghus; R. Holmens Kirk
X. Christianshav

endnu uberømte Niels Juel med sine Baadsmænd, gjorde Udfald mod de svenske Værker foran Vester Port, nedhuggede og fangede Besætningen paa omtr. 1000 Mand, sløjfede Værkerne, fornaglede Skytset, væltede det i Vandet eller førte det med ind til Byen.

Kort efter at Udfaldstropperne — bærende de saarede og blandt dem Oberst Niels Rosenkrans paa deres Skuldre — var vendt tilbage gennem Vester Port, begyndte Holmens Folk at gøre sig rede til en Dyst. I Kanalen op gennem Bremerholm (Holmens Kanal) bemandedes

en Afdeling Kanonbaade under Kommando af Kommandør Peter Bredahl og Viceadmiral Helt. Der var 180 Mand i alt, Baadene var væbnede med en Kanon i Stævnen og store Bøsser. Togtet gjaldt 3 svenske Orlogsmænd, der med nogle Transportskibe laa Syd for Dragør.

Om Aftenen lagde den lille Flaade ud, roede igennem Kallebod Strand og faldt over den intet anende Fjende. En Fregat blev entret, erobret, sat paa Grund og stukket i Brand; samme Skæbne havde

en 10.—11. Februar 1659.
en gik for sig; G. Vor Frue Kirke; H. Rosenborg; I. Helligaands Kirken; K. Løngangen; L. Prammen; nitatis; SS. Boldhus; T. Børs; V. Danske og hollandske Flaade; W. Christianshavns Bro; aager Port.

2 mindre Fartøjer, medens det lykkedes en Fregat paa 30 Kanoner at kappe sine Ankertov og undslippe ned i Køgebugt. Men den store Transport af Pramme og Jagter, ladede med Proviant, blev taget inde under Kysten. Belæsset med Bytte vendte Kanonbaadene hjem og gled for Matrosernes lange og seje Aaretag i den straalende Morgensol ind paa Strømmen, hilst med Fryderaab af Kongen og Byens Folk, der var ilet ned til Stranden.

Udfaldene fra Byen kronedes som oftest med Held, men dog lærte

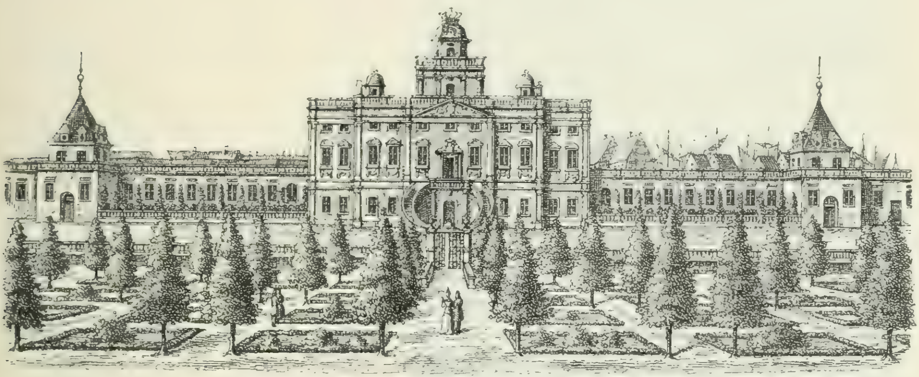
man ogsaa Modgang at kende. En Ekspedition mod Vartov, til hvilken Svenskerne sogte at lokke ved en Krigslist, og som vilde have medført Ødelæggelsen af hele det danske Korps, blev opgivet ved et lykkeligt Tilfælde. En Præst holdt Præken for Tropperne, der samledes ved den runde Kirke paa Kirkegaarden ved Hovedkvarteret, og hans Præken trak noget i Langdrag, saa Kongen fandt det rettest at afbryde ham og bede ham gaa over til Bønnen og Velsignelsen. Men netop paa Grund af denne Forsinkelse kom Styrken saa sent af Sted, at Svenskernes Krigslist røg i Lyset.

Københavnerne hilste, som naturligt var, altid efter et lykkeligt Udfald de hjemvendende Tropper med stor Glæde. Og det var ikke blot af patriotisk Begejstring. I Reglen havde de altid Bytte med tilbage, Træ til Brænde, eller Proviant, levende eller dødt. Og det kunde nok behoves. Thi Byen var kun daarligt forsynet med Levnedsmidler, — fersk Kød var allerede 8 Dage efter Belejringens Begyndelse «en dyr og lækker Kost», — og Smalhans stod snart for Døren. I de første Dage af September, da Rodemestrene gik fra Dør til Dør, for at spørge, hvad Forraad og Proviant da forbeholden var, «da fandtes hos Købmændene lidet fal, og den som var ved højeste Middel, havde ikkun til sig og sit Hus 4 eller 6 Ugers Proviant.» Mange havde kun til 14 Dage, «men den meste Del af Borgerskabet købte sit dagligen ved Stranden og i Slagterboder; dog opholdt Gud os Alle saa vel og vældeligen, at ej nogen derfor var mistrøstelig, endog det saa surt og sulten ud.» Hvor meget end Svenskerne sogte at forhindre det, lykkedes det stadig baade til Lands og til Vands at bryde igennem Linierne og bringe Fødevarer ind til Byen. 25. September indkom der saaledes 12 Proviantbaade med 100 Soldater fra Lolland.

Trods de mange Bindingsværkshuse og Træskure, Huse med Fjællegavle og af og til Straatag, hyppig med Lofterne fulde af Hø, forefaldt der dog kun mindre Ildebrande i Byen, og Brandvæsenet synes at have gjort udmærket Tjeneste. Spiret paa Frue Kirke blev flere Gange stukket i Brand af de gloende Kugler, men Ilden blev hver Gang slukket. Da det grove Skyts fra Kronborg var bleven bragt i Stilling, blev Bombardementet meget alvorligt. Fjenden søgte at skyde Breche i Volden ved Vester Port og Beskydningen gjorde derfor mest Skade i den vestlige Del af Byen. Dog gik heller ikke andre Dele Ram forbi, og Fjendens Kugler peb lystigt gennem Taarnene paa Københavns Slot og gjorde Ulykker baade her og i Husene paa Slotsholmen og ved Stranden.

En Mand kunde alene paa sin Brændeplads paa Nørregade en Gang opsamle 84 Kugler, og fra Vartou, hvorhen Svenskerne havde ført Kuglebeholdningen fra Kronborg, blev der daglig kørt 10 Læs Kugler til Batterierne foran Vester Port.

Paa Voldene hørtes Liv og Larm, Hornsignaler og Trommeslag, Kommandoraab og Kanontorden, men Byen selv laa hen som uddød. Ingen Klokkeklang fra Kirketaarnene, ingen Færdsel i Gaderne, kun enkeltvis og i stor Skyndsomhed ilede Folk over Gader og Torve og forsvandt i Kælderhalse, saa snart en Bombes Snurren lod sig høre. Byens Præster gik efter kongelig Ordre rundt, nogle paa Volden for at

Sophie-Amalienborg, opført af Dronning Sophie Amalie 1662—1673.

holde Gudstjeneste for Mandskabet, andre for at besøge de Syge og styrke de Forsagte.

Det var paa sine Vandringer rundt i moksen alle Byens Stræder «formedelst de Syges og Kvæstedes Besøgelse efter mit Embedes Pligt» at Kapellanen ved Holmens Kirke, Hr. Vallensbeck, indsamlede en Del af Stoffet til sin rimede Dagbog over Belejringen. Da hørte man inde i Husene de Syges Suk og Kvindernes Graad og det afløste Vagtmandskabs Fortællinger om Døgnets Idræt og Bedrifter. Da saa man ude i Gaderne Granater pløje Jorden op, da hørte man Kuglerne hvine i Luften og Bragen og Raslen i Tagværk og Mur, naar en Kugle havde truffet. Og man saa flere halv- og heldøde Mennesker bæres paa Stiger ned fra Volden end Brudeførere gaa til Præsternes Huse.

Det var heller ikke Børneleg at ligge paa Volden. Faa Aar senere mindes en Mand, der var med som Student, i Visen «Studenternes meget Ondt og sildigt Godt», Belejringstidens Besværligheder:

Men der nu færdig var den Vold,
Herop vi maatte klavre
Til Skildervagt og Nattehold,
Dog Klæderne var mavre.
Den Lunte var vort Sejerværk,
Thi ej man hørte Klokke,
Og efter den maatt' goden Klærk
Paa Volden staa og rokke.
Jeg holdt det ud saa mangen Nat,
Vel i tre stærke Stunde,
Af Kuld og Hunger saa format,
At jeg «Wer da?» nepp' kunde.
Vild' jeg og efter Møde slig
Mig lægge lidt at sove,
Saa monne straks opvække mig
En Torden af Kartove.

Megen Ro blev der ikke til at lægge sig; thi Svenskernes Kugler gjorde stor Skade paa Jordvoldene, og medens nogle betjente Skytset og gav Svar paa Tiltale, maatte andre gøre Volden i Stand igen og udbedre den lidte Skade. Kongen gav da ogsaa, i sin Omhu for at skaane Byens Borgere, Ordre til, at Soldaterne skulde besætte de farligste Poster og Borgerne flyttes hen paa det Stykke Vold, Studenterne og Kræmmersvendene tidligere havde værnet. Men Borgerne, der kommanderedes af deres Stadshauptmand, Frederik Thuresen, vilde holde deres Post som ærlige Mænd, og der gik 14 Dage hen, inden deres Chef kunde faa dem til at lystre den kongelige Ordre.

Hofbetjentene, der besatte Posterne fra Skansen ved Bryghuset og paa Løngangen, viste sig ikke saa «omhyggelige og fyrige til vor Tjeneste», og Kongen maatte med skarpe Ord holde dem Borgernes Eksempel for Øje.

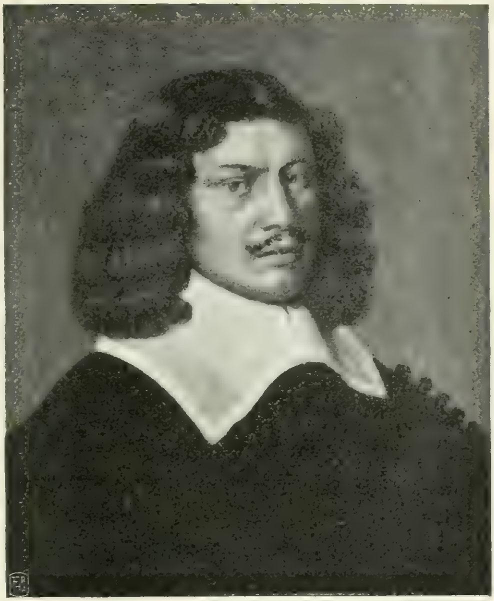
Disciplinen i Borgerskabet og Studenternes Korps var det sikkert i det hele kun smaat med. Københavnerne var ikke meget tilbøjelige til at lade sig sige, og Hans Schack var til Tider ved at gaa træt. Opsætsige Folk var der nok af — Kongen maatte engang sætte en Student sin Pistol for Brystet, for at skaffe Ro, — og mange var der, som søgte «at lure den af» og slippe fri for Vagttjenesten paa Volden. Hvem

der gentagne Gange havde vist sig forsommelig, blev i nogen Tid sat ombord i Prammen, hvor det fjendtlige Skyts altid spillede paa dem. Overløbere, som der ikke var mange af, fik deres Navne opslaaet paa Galgen paa Amagertorv, andre til Skræk og Afsky. Men trods alt var dog Humøret oppe, og Anders Bordings Sang:

Frisk op! Naar Djævelen gør sig vred,
Da vil jeg lystig være.

vidner om den uforfærdede Stemning i det belejrede København.

Naar der herskede god Orden i Byen under Belejringen, var det sikkert, fordi der var saa faa Soldater inden for Voldene. Det var Borgerne selv, der forsvarede deres By, og der var saa mange, at de nok formaaede at holde Styr paa de raa Soldater. Det var Borgerskabet selv, der patrouillerede i Gaderne og opsamlede løse Folk og uskikkelige Kompaner og holdt Orden i Byen. «Her var en Belejring saa nær fulde 2 Aars Tid, her var et stort mangfoldigt Stykke Folk af allehaande Slags, her var hver Mand, Karl og Dreng med Vaaben og Værge, her var hine unge lystige Burs, den gik daglig med en, den anden med to smaa Bøsser ved Siderne og i Lommerne, foruden Sidegevær og Musket, her var og en Part overgivne Krigskarle overløbne fra Svenskerne. Alligevel blev holdt her udi Byen saadan en herlig Politi, uden Oprør, uden stor Klammer; hver Mand og Kvinde, Børn og Tyende kunde gaa sikker paa Gaden som mest i Fredstid. Ingen indbyrdes store blodige Slagsmaal, som kunde give noget Afsagn (d. e. som var værd at tale om), ingen aabenbare Røveri og Overvold, at

Anders Bording.

naar en ærlig Mand var ude af sit Hus, turde han ikke frygte, hans Hus blev udrøvet, inden han kom hjem.»

Det var nu ikke saa herligt altsammen, som Anders Hjørring maler det i sin «Leyrkrans». Der synes at have været en Del «Løntyve», og der var Anledning til at vare sig for listigt, hemmeligt Røveri. Hans Schack fik 16. September Befaling af Kongen, at han skulde lade bekendtgøre ved Trommeslag, at de uforskammede Folk, som sig skal understaa paa Gaden at molestere ærlige Danekvinder og Piger her i Staden og om deres Klædedragt at bekymre — løsagtige Kvinder maatte nemlig bære en egen Dragt — skulde tilbørligen vorde straffet. «Eftersom vi ikke gestændig er, udi disse Tider noget saadant, som til Uenighed eller Misforstand giver Aarsag, at skal paa Bane føres.»

Det var imidlertid ikke alene løst Folk paa Gaderne, der gav Aarsag til Uenighed og Misforstand, det var til Tider Københavns Borgere selv. Den gamle Misstemning mod Adelen var ikke forsvunden, og det kunde hænde, at forskellige Adelsmænd med Rette eller Urette fik en Skylle efter sig, naar de gik ned ad Gaden. Ingen var dog i den Grad lagt for Had som den brave og retsindige Axel Urup, der som Rigsmarsk kunde have ventet at faa den øverste Befaling lagt i sine Hænder. Men han havde resigneret og fundet sig i, at Kongen havde foretrukket den besindige og kloge Hans Schack til Posten som Fæstningens Kommandant.

Naar Folkestemningen særligt vendte sig mod Adelsmanden Axel Urup, var det, fordi han som Ingeniør havde ledet Arbejderne paa Byens Befæstning og ganske uden Grund blev anset som skyldig i, at den ikke var færdig og fyldestgørende, da Fjenden kom. Og desuden kom han som Underhandler med Svenskerne efter Roskildefreden i den almindelige Bevidsthed til at bære Ansvaret for alle de Overgreb og Ydmygelser, som den sejrrige Fjende tillod sig. Det gik saa vidt, at Axel Urup, der som Medlem af Krigskollegiet havde hele Administrationen i sin Haand, ikke kunde gaa paa Gaden uden at blive skældt ud for Lands- og Rigsforræder. Det kunde endog finde Sted, naar han gik paa Volden, i Paahør af flere Officerer, og uden at disse i mindste Maade brød sig derom. Ja, en Dag, da Liget af en Rytter af Hans v. Ahlefeldts Regiment blev baaret forbi hans Dør, ledsaget af Officerer og Ryttere, blev han «paa det skammeligste udraabt.» Til sidst «da dette uforskammede Rygte ikke alene tog Overhaand, men endog til total Ruin udstroedes», maatte Rigsmarsken bede Kongen tage sig i Forsvar.

Medens Axel Urup havde det lidet glimrende og utaknemmelige Hverv at skaffe til Veje alt, hvad der var Brug for til Fæstningen og til Troppernes Underhold, laa Hans Schacks og Ulrik Christian Gyldenløves Færd aaben for alle. Og særlig den sidste var Københavnernes Yndling. Ihærdig og aarvaagen, tapper og klog var han, en ægte Søn af gamle Kong Christian om end uægte af Byrd, og statelig tog han sig ud tillige, naar han i Spidsen for sine Ryttere vendte hjem gennem Vester Port efter et sejrrigt Udfald. I sin store Gaard paa Hjørnet af Klædeboderne og Skovbogade opholdt han sig under Belejringen kun meget sjældent. Derimod var han at finde paa sin Post, Volden fra Løngangen til Bastionen ud for Farvergade, der siden bar hans Navn. «Den holdt han og redelig, saa længe han havde sin Helbred, derhos laa han og om Natten, thi det var den svageste Post, lettest at komme til, den havde de og mest Øje paa, der satte de og heftigst an udi Stormen.»

Ulrik Christian Gyldenløve.

Den 28aarige Generalløjtnant forstod, at den bedste Opmuntring og det bedste Eksempel, man kunde give Byens Borgere og Soldater, var selv stadig at være paa sin Post, og han var den ivrigste til at opmuntre Kongen til at vise sig daglig paa Volden, selv der, hvor Faren var størst. Dette og hans stadige Udfald mod Svenskerne faldt ikke i den meget forsigtige Axel Urups Smag, og det kom en Gang til en heftig Scene mellem ham og Gyldenløve, der fordrede ham ud for Haanden, og kun ved Kongens Mellemkomst blev Striden bilagt.

Med Oktober oprandt den kritiske Tid for den indesluttede By, den Tid, da Faren var størst og Hjælpen nærmest, og da Københavnerne viste, hvad de duede til. Til Trods for de mange dristige Udfald, der i Reglen kronedes med Held, rykkede Svenskerne nærmere og nærmere ind mod Voldene. Voldene trængte stadig til Udbedringer og Mand-

skabet til Dækning. Tømmer og Planker, der kunde bruges til Palissader, var paa den Tid ikke til at opdrive. Kongen gav derfor Ordre til den 6. Oktober, at alle ubeboede Huse i Byen skulde nedbrydes og Tømmeret afgives til Befæstningen. Den 8. Oktober havde Fjenden kastet de Danske ud af Ravelinen foran Helmers Bastion og laa nu umiddelbart ind under Volden, kun skilt fra denne ved Stadsgraven, og samme Dag gik Carl X Gustav i en tæt Taage i Land paa Amager med 2000 Mand og truede at falde Byen i Ryggen.

Først Dagen efter blev det bekendt i København, at Svenskekongen selv var paa Øen, og den 10. om Morgenen gjorde Kong Frederik, Gyldenløve og Hans Schack i Spidsen for 700 Ryttere og 4 Feltkanoner Udfald imod ham. De svenske Dragoner, der var komne helt op under Christianshavn, blev hurtig splittede og søgte tilbage til Hollænderbyen, hvor den samlede Styrke stod. Men med en saadan Vælde kastede Gyldenløve sine Ryttere imod dem, at de i fuld Flugt skyndte sig til Dragør for at komme i Baadene. Det var ved denne Lejlighed, at Carl X paa et hængende Haar selv var bleven taget til Fange.

Hans Schack.

Og dette «næsten» var en ringe Trøst for Ødelæggelsen af den frugtbare Ø, Københavns vigtigste Forraadskammer. Thi det lykkedes Svenskerne at stikke Ild paa næsten alle Gaardene paa Øen, der brændte ned til Grunden med alle deres rige Forraad. Men Svenskerne var forjaget og den truende Fare for et Anfald i Ryggen var fjernet.

Københavnerne havde, om det ikke samtidig var gaaet saa meget ud over dem selv, sandt at sige ikke noget imod, at Amagerne fik sig en ordentlig Overhaling. De havde for det første slet ikke været i Stand til at opfylde det Løfte, de havde givet Kongen, at forsvare deres

O, ja næppe nok vist god Vilje dertil, uagtet de dyrt havde lovet det, da Kongen, som vilde have dem til at flytte ind til Byen med Korn og Kvæg og med Hø og Halm, paa deres indstændige Forestillinger gav dem Lov til at blive ved deres Gaarde. Og dernæst var de meget dyre og ubillige med deres Varer, som Københavnerne var nødt til at købe, saa Øvrigheden maatte sætte Takst derpaa. 1 Par Høns solgtes da (i Slutningen af September) for 2 Mk. 8 Sk., en Kalkun for 1½ Sletdaler, en fed Gaas 3 Mk., en mager dito 1 Mk. 8 Sk., 1 Pd. Smør 14 Sk., 1 Pd. Oksekød 6 Sk. og 1 Pd. Flæsk 7 Sk. Om end disse Priser vil faa en Husmoder til at sukke ved Tanken om Nutiden, var de dog steget til over det dobbelte af, hvad de var under normale Forhold. Mangfoldige i den belejrede By gik allerede paa halv Ration, og Utaalmodigheden over Hollændernes Udeblivelse steg, efterhaanden som Efteraaret rykkede frem.

Hans Nansen.

Saa, netop som Spisekammeret paa Amager var gaaet tabt, begyndte det at lysne. Den samme Officer, der bragte Frederik III Budskab om, at Carl X Gustav var gaaet i Land paa Amager, kunde meddele ham, at Svenskekongen under Landgangen havde faaet Mælding om, at den hollandske Flaade var gaaet under Sejl fra Vlye; det samme Budskab havde Københavnerne faaet før, nemlig af den tapre Jakob Dannefær, som den 2. Oktober førte det svenske Skib «Johannes» ind paa Reden, men det var nu som dengang en forhastet Meddelelse, thi først den 7. Oktober, Dagen før Landgangen, fik Hollænderne Vind, saa de kunde stikke i Søen. Sandsynligvis har Carl Gustav faaet Underretning herom den 12.; fra den Dag blev den belej-

rede By nemlig beskudt med langt større Voldsomhed end før, thi nu gjaldt det at kue den, inden Hjælpen kom.

Svenskekongen begyndte at gøre Anstalter til at storme København. Men netop nu, da det gjaldt, da Fjenden var lige under Volden, og da der maatte gives Ordre til at rive Husene ned mellem Vester Port og Helmers Skanse for at faa det stadig nødvendige Tømmer til Pallisader, led Byen det store Tab, at Københavnernes Helt Ulrik Christian atter blev kastet paa Sygelejet af sin «rasende fortvivlet Sygdom». I sin Gaard i Klædeboderne kastede han sig i Feber paa Lejet, snakkede i Vildelse op om de Udfald, der skulde gøres, og kommanderede sine Folk i Sadlen og til Angreb, medens andre maatte gøre Arbejdet og medens de svenske Kugler raslede ind over Byen.

Men Københavnerne tabte ikke Modet, og ved Udfaldet den 22. Oktober blev Svenskerne atter kastet ud af deres Stillinger, uagtet det ikke var Gyldenløve, der, som ellers altid, førte Tropperne. Dette Udfald blev sat i Værk, fordi man samme Dag havde faaet Budskab om, at den hollandske Flaade var ankret op i Hornbækbugten, og fordi man frygtede, at Carl Gustav nu vilde ile med at løbe Storm, inden Undsætningen kom. Men uagtet Modvind forhindrede Hollænderne i at løbe ind i Sundet i en hel Uge, skete der dog intet ud over det sædvanlige Bombardement, og den 29. Oktober hørte Københavnerne med Spænding og ængstelig Forventning Kanontordenen oppe Nord paa, da den hollandske Flaade under Admiral Obdam slog sig forbi Kronborg og igennem den svenske Flaade. De saa med Uro, at det ikke paa Grund af Modvind vilde lykkes den danske Admiral, Henrik Bjelke, at krydse sig op og komme Obdam til Hjælp, men samme Aften ankrede de hollandske Forselsskibe inde paa Rheden under Københavnernes jublende Glæde.

Samme Dag, hedder det sig, skete der et stort Udfald fra Byen af 3000 Mand, som i tre Timer kæmpede haardnakket for at tage de Svenskes Stillinger. Vel maatte de Danske atter opgive de vundne Fordele, men lidt over Midnat brød Svenskerne op fra deres Lejr og trak sig tilbage til Brøndshøj. Opbruddet fra Lejren skete saa hurtigt, at Københavnerne, da de op paa Dagen strømmede ud af Portene «nok som kunde formærke, at de Svenske var gaaet bort i Konfusion og Skræk», thi Lejren var endnu fuld af alskens Kvæg og Husgeraad, som man ikke i Hastværket havde kunnet bringe med. Den Dag synger Vallensbeck:

Lystig lad gaa,
vor Fjende maa
fly hen bag Valby Bakke.
Han efterlod,
Som (hvor) Hytter stod,
Gæs, Grise, Spyd og Hakke.
Den ganske Stad
Var fro og glad
og gjorde sig et Gilde.
Der vi var fri,
Slog Klokken 9
All' Helgens Aften silde.

I Øjeblikket føltes Befrielsen saa stærkt, at det næsten forekom Københavnerne, som om det hele nu var forbi. Kirkeklokkerne lød atter efter 2 Maaneders Stilhed ud over Staden og kaldte Folk til Takkegudstjeneste og «Te Deum» i Kirkerne. Fra de hollandske Førselsskibe oplossedes Levnedsmidler af alle Slags, men samme Dag indkom tillige Fartøjer fra Obdams Flaade, der endnu laa opankret under Hveen, og landsatte de Saarede, omtrent 600 Mand, der lagdes i Pleje rundt omkring i Byen, de fleste i Kompagnihuset og i Kvæsthuset, som var indrettet i Frederik II's gamle Sejlhus paa Bremerholm. Og endelig kom de hollandske Hjælpetropper i Land, 2200 Mand under Oberst Püchler, og besatte Volden fra Rosenborg Bastion til Kastellet. Studenterne og Kræmmersvendene blev nu fri for Tjeneste, og Borgerne fik store Lettelser i Vagtholdet.

Var Fjenden ikke langt borte, var han dog omtrent ude af Syne: man havde ikke længer Følelsen af at være indespærret, men kunde gaa ud foran Voldene, ja helt ud i de Svenskes forladte Stillinger og i Terrainet mellem disse og Byen opsøge mange talende Minder om alle de blodige Udfald, hvorved Københavnerne havde søgt at holde sig Fjenden fra Livet. «Den 18. November», hedder det i en samtidig Optegnelse, «gik vi ud at se to store Kuler straks uden for Vester Port, hvor et Udfald var sket, hvilke med døde svenske Kroppe var ganske opfyldte, at Hovedpander, Ben og Hænder var slet bare, uden Jord, et ynkeligt Syn,» og den 29. November kunde den 13aarige Tronfølger, Prins Christian (V) ude i Dronningens Have — Tivoli ligger paa en Del af dens Grund — glæde sig ved Synet af de faldne Fjender, som laa der «nedfrossen under Fode med en blaa og blodig Barm.»

Et af de Steder, hvor Københavnerne straks søgte hen, var ud til

Vartov, der til liden Baade for de stakkels syge Mennesker var bleven benyttet af Svenskerne som et Kastel, og som man inde fra Byen ikke kunde undgaa at beskyde. Nu fik man at høre af Vartov Præsten Hr. Anders Hjørring om alt, hvad de havde gaaet igennem herude, og særlig var der en Fortælling om et Skud inde fra Østervold, som Københavnerne ikke kunde blive kede af at høre, saa mærkeligt som det var. Thi Kuglen var kommen flyvendes lige i Hovedet paa en Polak, der stod Skildvagt i Vartovs Kaalhave; den havde først revet Hovedet af Polakken, og medens dette slog imod en svensk Løjtnant og kvæstede ham, saa han siden efter døde, gik Kuglen videre gennem Muren i Kirken; saa faldt den ned paa Gulvet mellem de Fattiges Senge, og en svensk Konstabel vilde standse den og satte Foden imod. Men hvad sker! Den slaar Foden plat af ham, dog saa den hænger ved Benet. «O, hvor skraalede denne svenske Konstabel!»

Herude kunde man ret skønne over, hvor forstandigt det havde været, at lægge Prammen «Den stumprumpede Hund» saa langt ud i Sundet. Inde fra Byen havde man med Glæde set, hvor tappert dens Chef, Søren Orning, en norsk Adelsmand, forsvarede sig, og hvor godt den pustede fra sig. Men først nu fik man at vide, hvor meget den havde generet Svenskerne.

Oven paa den stærke Spænding kom en Afslappelse. Borgerne, der før havde været saa nidkære i Tjenesten, maatte allerede den 9. November have en Røffel, fordi de fandtes «nachlæssig deres Poster saa flittig at opvarte, som det sig burde», og der er næppe heller nogen Tvivl om, at man atter begyndte at se «de nye Noder og Stolthedstegn, som Kvinderne havde aflagt straks efter Belejringens Begyndelse, for ikke ved slig Hofart yderligere at nedkalde Himlens Vrede over Byen. Det var ret nogle slemme nippede Huer, hvis Pul bag paa var ikke tre Finger bred, med tre Nibbe, et langt ved hvert Øre og et for ned over Panden. Saa og nogle ret vederstyggelige Halsklæder og andet sligt forfængeligt.»

Men var der ogsaa nogle letsindige Mennesker, der straks greb til slig Tant, naar den værste Fare var forbi, saa fik de snart Stadsen gemt hen paa ny. Thi det blev hurtig klart, at Enden var ikke endda.

Carl Gustav havde slaaet Lejr i Brøndshøj. Lejren var vidt «begreben, større end København», og alle nærliggende Landsbyer maatte yde Materiale til Opførelse af Huse og Bygninger i «Carlstad», som Lejren hed. Det vil sige, at de blev revet ned og Kirker, Præste- og Bøndergaarde

berøvet Kakkelovne, Skorstene, Vinduer og Døre, for at den ubudne Fjende kunde have det lunt og godt Vinteren over; de arme Bønder fik klare sig, som de kunde. I Brønshøj blev Kirken brugt som Tøjhus og Præstegaarden brudt ned. Svenskekongen havde indrettet sig en Lejr saa fast som en Fæstning og saa vel udstyret, som om han skulde bo dèr i 100 Aar.

Vinteren nærmede sig. Allerede i Slutningen af November frøs det saa stærkt, at Borgerne alt den 30. maatte begynde at vække i Gravene. Dette var besværligt nok, men i Løbet af den følgende Maaned begyndte ogsaa Havnen at fryse til, og Svenskerne gjorde, hvad de kunde, for at hjælpe derpaa ved at kaste Risknipper, Halmviske o. m. a. i Vandet for derved at faa Isen til at binde. Men dette rummede en stor Fare. Thi Svenskerne, som jo havde vist, at de forstod at benytte sig af Isen, vilde paa den kunde marchere lige ind fra Kalvebod Strand og enten gøre Angreb paa Søndervold (der gik omtrent midt imellem Longangsstræde og Stormgade og, parallel med disse, fra Vandkunsten og hen til Hjørnebastionen, hvor Gyldenløve kommanderede), paa selve Longangen, der førte over Vandet, og paa Skansen bag Slottet ved det store Brygghus — eller de vilde paa Isen kunde gaa lige ind imellem Byen og Christianshavn.

For at forhindre det sidste blev den lille Fregat «Højenhald» lagt ud i Strømmen ud for Brygghuset, og der blev rammet en Række Palissader ned imellem dette og Christianshavn. Inden for disse og ved Mundingen af Christianshavns Kanal blev der atter lagt Orlogsskibe. Fra Toldboden og til Christianshavn laa hele den hollandske Flaade for at værne Byen mod et Angreb fra denne Kant.

Alt dette kunde jo være godt nok, men det eneste virkelige Værn, Byen havde mod et Angreb fra Søsiden, var dog at holde aabne Render i Isen og det saa brede Render, at Svensken ikke kunde slaa Bro over dem. Det var et stort og besværligt Arbejde, der lagde Beslag paa Alles Kræfter, og i den Udholdenhed og Støthed, hvormed det blev udført i de lange Vintermaaneder under allehaande Savn og Anstrængelser, har man det bedste Vidnesbyrd om den sejge Vilje, som besjælede Københavns Borgere, og som frelste deres By.

At Isningen var nødvendig, blev snart klart, da Svenskerne midt i December begyndte at gæste Amager. Nu blev der om Aftenen stillet Selvskud op paa Isen, og døde Soldater og Blodspor i Sneen fortalte næste Morgen, at Svenskerne havde været der.

Den 11. December var der Graad og Klage i København. Den Dag, i den aarle Morgen, døde Generalløjtnant Gyldenløve i sin Gaard i Klædeboderne. Han fik det Eftermæle, «at han havde været de Danske tro og huld, en god Soldat, sin Herre og sit Fædreland i højeste Maade tro og Fjendens og alle Forræderes Fjende indtil Døden.»

«Han var Svensken en haard Hals!» sagde Københavnerne og mindedes med Glæde og Stolthed, hvordan han i Spidsen for sine Dragoner havde formaaet at gøre lyst imellem Fjenderne. «Han hed ikke General Satan for ingen Ting.»

«Han var en haard Hals!» sagde Københavns Præster ved at høre, hvor svært det havde holdt for deres Kolleger at faa den tapre Kriger, der stod i sin fejreste Ungdom, og som havde levet saa stærkt og elskede Kampen og Livet, beredt til at dø.

«Han var en haard Hals, men da Hr. Jens fra Studenterkirken kom til, saa maatte han neje sig.»

Med December og Januar Maaneder blev Kulden strengere og strengere. Og var der høje Priser paa Fødevarer og Levnedsmidler, saa var der endnu højere paa Brændsel. At faa, som Ulrik Christian nogle Dage før sin Død, et Par Træer udvist i Lunden ved Dragør (Kongelunden) faldt ikke i Hvermands Lod, og Prisen paa Brændeved gik saa højt, at Bagerne forlangte 4 Sk. for at bage et 8-Skillingsbrød. Alle led ved Kulden; dog de, der skulde ligge paa Volden, mest. De hollandske Hjælpetropper, med hvem Københavnerne efter den første Opbrusning ikke altid stod paa den bedste Fod, hjalp sig, som de kunde, og rev paa egen Haand en Del ubeboede Nyboders Huse ned for at skaffe sig Brændsel, ja forgreb sig endog paa Palissadeværket ved Øster Port. De danske Soldater kunde ikke tillade sig de samme Friheder og led meget af Frost og Kulde. Magistraten fik Ordre til at paase, at Garnisonen var ordentlig indkvarteret og havde tilbørligt Husly «saa den ikke, som hidtil sket er, skulde fordærves af Frost og Kulde og ganske gaa til Grunde.»

Grunden til denne Ordre var den, at en Soldat, der laa i Kvarter hos Knud Vandkigers Enke, var bleven jaget ud af Huset af sin strenge Madmoder og derefter var frossen ihjel. Borgerne maatte paa Kongens Opfordring tegne sig for frivillig Ydelse af Stenkul eller af Brænde for Betaling til Soldaternes «Konservation», eftersom de «umuligt kan udstaa denne meget strenge Kuld og Frost.»

Carl Gustav gjorde imidlertid, hvad han kunde, for at holde de

Danske vaagne, da Isen forst var bleven fast, at han kunde sende sine Ryttere ud paa Rekognoscering paa Isen og over til Amager. Et Par fattige Mænd fra Byen, der lille Juleaften var gaaet ud for om muligt at stange et Par Aal at holde Jul med, blev opsnappet af de svenske Ryttere paa Isen i Kalvebod Strand og slæbt med til Lejren. Den ene blev skudt paa Valby Bakke, da han var for gammel og for aflægs til at følge med.

Det var en sølle Juleaften Københavnerne fik det Aar. Paa en Gang begyndte Stormklokkerne at klemte; nu gjaldt det at komme saa hurtigt op paa Volden som muligt. Men i Løbet af faa Minutter havde enhver fundet sin Plads, takket være Issporerne, som alle var forsynede med efter Kongens Befaling, og som gjorde det muligt for Borgerne at løbe op ad de glatte Voldskrænker. Kanonerne dundrede, Trommerne gik og Bavnen brændte, men Fjenden var ikke at se. Det hele var blind Alarm, men hvem kunde vide, hvad der stak derunder! Det var i alt Fald sikrest at blive under Gevær med det samme. Og saaledes kom Københavns Borgere til at fejre Juleaften paa Volden, som Vallensbeck rimer:

> Paa Volden ædes Aftensmad
> paa Juleaften, o, hvor glad,
> med fuld god Mad, med Øl og Vin
> enhver der drikker Skaalen min.

Faa Dage i Forvejen havde Københavnerne glædet sig over Budskabet om Bornholms Befrielse. Tredje Juledag kom saa den bedrovelige Tidende om, at det Forsøg, der endelig efter flere Tilløb Dagen forud var gjort paa at tage Malmø fra Svenskerne, var mislykkedes, da en Del af Skibene, som skulde bringe Tropper fra København anden Juledags Aften, kom paa Grund under Saltholmen, hvorpaa de andre vendte tilbage til København igen.

Det nye Aar blev skudt ind Nytaarsdag med Salve 3 Gange rundt af alle Stykkerne paa Voldene og af alle Soldaterne; og imellem Salverne blev der blæst med Trompeter. Tidligt om Formiddagen blev der ude ved Ny Hollænderbyens Kirke udvekslet Fanger mellem de Danske og Svenske, omtrent 100 Mand paa hver Side. Og saa gik Københavnerne til Højmesse. Men midt under Gudstjenesten i St. Nikolai og Helliggæstes Kirker gjorde nogle Skarns Mennesker Alarm, saa alle troede, at Svensken faldt Byen an. «O, hvor foer Folket af Kirkerne paa hverandre, nogle ud af Dørene, andre ud af Vinduerne

og andre igen blev nedtraadt, — Præsten, som nylig var kommen paa Prækestolen, kunde næppe faa Tid at tale to Ord, før der var ikke et Barn i Kirken. — Ingen kunde komme hurtigt nok under Gevær og paa sin anviste Post, og der var ikke gaaet et halvt Kvarter, før Voldene var slet fulde, at Majestæten, som det saa, sig ikke noksom kunde forundre.»

Selv om det atter denne Dag var blind Alarm, blev Faren for en Overrumpling af Byen fra nu af dog større, eftersom Frosten tog til. Den 5. Januar 1659 fik Haandværks- og Kræmmersvendene samt Studenterne, der havde været fri for Tjeneste i det sidste Par Maaneder, Ordre til atter at stille under Fanerne og gøre Vagttjeneste om Natten, saa længe Frosten varede.

Enhver sin Bøsse fejer op
Og sparer ikke Liv og Krop
Udi de Dage kolde.
Studenter tager Lod og Krud
Og gaar igen fra Musis ud
Reserva-Vagt at holde.

De fleste Poster forstærkedes, og Isningen blev dreven med dobbelt Kraft. For at Reservemandskabet kunde møde saa hurtigt som muligt, fik det anvist Huse ved Volden til Ophold for Natten.

Fra nu af havde Københavnerne ingen Ro for Svenskerne. Den 3. Januar tog nogle Bagere og Bryggere ud til Dragør Lund for at hente Brænde. Men straks var Svenskernes Ryttere paa Færde, jog over Isen og faldt, 1500 Mand, over dem, tog en Del af dem til Fange og alle deres Vogne og skønne statelige Heste. En rig Brygger med mange Penge paa Lommen, som han vilde have købt Korn for paa Lolland, faldt i deres Hænder tilligemed Lutt Skovrider. Havde de vidst, at denne var Henrik Müllers Svoger, havde han næppe faaet Lov at løbe. Nu nøjedes de med at tage Heste og Vogn fra ham, trække Klæderne af ham, endog Skjorten flaaede de itu, og saa sagde de, at han kunde gaa, den halte Skælm han var. Og Lutt Skovrider sprang af Sted, saa nøgen, som han kom til Verden, og sagde ikke et Ord om sit fine Svogerskab.

Nu gik der næsten ikke en Nat, uden at Byen blev opskræmmet paa en eller anden Maade. Snart var Fjenden paa Spil ved Vestersnart ved Øster Port, snart truede han med at angribe fra Landsiden, snart fra Søsiden, snart fra Syd og snart fra Nord.

Saa stille som nu Fjenden staar,
Saa træsk han her om Natten gaar:
Han prøver Isen sig til Gavn,
O, tag dig vare, København.

En Dag i Januar havde Hans Rostgaard hemmeligt sendt Bud, at Svenskerne den følgende Nat vilde forsøge at marchere ad Isen forbi Toldboden Nord fra ind i Havnen. Her laa de hollandske Orlogsskibe, men hvad kunde der udrettes fra dem i en bælgmørk Nat? Det eneste, der virkelig kunde standse Fjenden, var en aaben Rende i Isen. Det holdt imidlertid haardt nok at vække i Kalvebodstrand, og tilmed blev det den Dag et Herrens Vejr, ret et grueligt Himmelknog. Paa Kongens Ordre, at her maatte ises, kunde Schack og Thuresen kun svare, at Mandskabet var for udmattet af Kulde og Nattevaagen til at vække i et saadant Vejr. Hans v. Ahlefeldt blev da stillet op ved Islandsk Reberbane (omtr. paa nuvær. Amalienborg Plads) med alle Rytterne — der var kun 250 Mand — det var alt, hvad man kunde afse af Mandskab til at møde et saa truende Angreb med. Men Jens Lassen, der havde aabent Øje for Faren, gik om Bord paa de hollandske Skibe og fik for gode Ord og høj Betaling 600 Matroser til at gaa i Gang med at ise en Rende paa 44 Fods Brede lige fra Toldboden til Christianshavns Kanal. I Snestorm og Kulde arbejdede de, og Kl. 10 om Aftenen var Renden færdig.

Det viste sig at være et Arbejde i rette Tid. «Majestæten optog samme Aktion i stor Naade, men i langt større, der han om Morgenen recognoscerede Fjendens ganske Magt at have været Vaagen paa et Musketskud nær og ved den alene blev tilbageholdt.»

Det var Carl Gustavs Haab, at han ved idelige Anfald, der i Reglen kun behøvede at foretages med en ganske ringe Styrke, men som kaldte Københavns hele Mandskab paa Benene, kunde udmatte og sløve Byens Forsvarere. Da han i Slutningen af Januar forlagde Hovdkvarteret fra Kronborg — hvor det havde været en Tid — til Brøndshøj, vidste alle, at den afgørende Time nærmede sig. Og for at nedslaa Københavnernes Mod, lod han Rygtet udbasunere det svenske Stormredskabs Sindrighed og Fortrinlighed. Ingen By i Verden vilde være i Stand til at modstaa det; og en saadan Tillidsfuldhed herskede der i den svenske Lejr med Hensyn til Udfaldet af den endelige Storm, at Carl X August indstiftede en Orden, der skulde bære Navnet: Jesusordenen, som skulde

Frederik III.

uddeles til alle, der havde udmærket sig ved Stormen, ligesom han gav sine Folk Løfter paa Ejendomme i den endnu ikke erobrede By.

Med Februar Maaneds Begyndelse blev disse Skinangreb hyppigere og hyppigere. Nat og Dag maatte Københavnerne være paa Benene, og den 9. Februar om Aftenen troede de, at Afgørelsens Time var kommen. Carl Gustav selv truede Christianshavn med sine Ryttere, medens Feltmarskalk Otto Stenbock over Isen i Kalvebodstrand rykkede frem mod Slotsholmen. Her stødte han «i temmelig Taage med Mørke og Mulm» paa Prammen, der efter tapper Modstand blev erobret og stukket i Brand. Ved Flammernes Skær saa Københavnerne Fjendens Skarer rykke frem; men da Angrebet paa Christianshavn og paa Slotsholmen lykkelig var slaaet tilbage, havde de Fleste i Byen den Tro, at det var Hovedstormen, der var afslaaet, og at nu var det Værste ovre. Og det var netop, hvad Carl Gustav vilde.

Samme Aften fik imidlertid Kongen gennem Lorens Tuxen, Ridefogden paa Hørsholm, en svensk Overløber samt en dansk Spejder, Peder Rasmussen, sikker Underretning om, at der Natten mellem den 10. og 11. vilde blive forsøgt en Generalstorm, og at Hovedangrebet vilde blive ført imod Vestfronten.

Man lod sig derfor i Byen ikke vildlede af den Ro og Stilhed, som herskede den 10. Februar i Svenskernes Lejr i Modsætning til den foregaaende Tids Virksomhed, og som i København skulde fremkalde det Indtryk, at Tabene ved Angrebet Aftenen forud havde været saa alvorlige, at de foreløbig maatte holde sig i Ro. Man vidste, at Carl Gustavs Krigere vilde kæmpe som Vilddyr for at kunne ombytte det kolde, lidet tiltalende Kvarter i Carlstad med den lune By dèr foran dem, som Carl Gustav havde givet dem til Plyndring i tre Dage. Og Udsigten til den Skæbne, der ventede deres By, om det ikke lykkedes at holde de vilde Horder uden for dens Volde, var nok til at holde Københavnerne vaagne.

Den 9. Februar Kl. 11 om Aftenen — hedder det i en samtidig Beretning — havde Kongen faaet Skrivelse, at Stormen næste Nat derefter skulde angaa ved Løngangen, Stalden, Bryggerset, den lange Kurtine og Dronningens Bolværk (altsaa Løngangen og Slotsholmens vestlige Kant); disse var nu de allersletteste Poster, der hverken med Stormpæle, fornødne Bolværker eller Grave var forsynede. Her søgtes Midler at faa spanske Ryttere og Jærnkæder at hænge dem udi, runden omkring Volden paa fornævnte Steder; men ingen vidste hertil noget Raad, thi

alt det Tømmer, der var i Byen, var længe tilforn til Pallisader og andet højt fornødent Værk medgaaet. Jens Lassen blev kaldet samme Nat paa Slottet til Kongen og med sin sædvanlige kloge Hjerne og Raad hindrede den derover havende store Bekymring, idet han straks forsikrede Kongen om dobbelt saa mange spanske Ryttere, som Feltherren til tvende Kongerigers Maintien begærede, hvortil han samme Nat 180 Alen Bjælker tilvejebragte, at de, førend Dagen skinnede, laa ved Stalden med fornødne store Stenlægter til Spolerne, og førend Kl. 12 havde han dem med Jærnkramper og Ringe færdige at hænges omkring Volden. Han ej alene flyede de spanske Ryttere færdige, men endog i ringere end 2 Timer over 90 lange Jænkæder og fornødne lange Jærnbolte, hvormed de inden paa Volden fastgjordes, forskaffede; saa de spanske Ryttere førend Kl. halvgaaen 4 om Eftermiddagen hængte skrap om Voldene, og foruden at disse rundt omkring med spanske Ryttere blev behængte, blev den største Del af Brystværnet endog med spanske Ryttere ovenpaa besat.

Den foregaaende Nat var der i Isvaagerne ved Prammen i Kalvebodstrand — den laa et Musketskud fra det gamle Bryghus — gjort et Bytte af stor Betydning, nemlig «en besynderlig Invention af Broer, som man kunde adskille og sætte sammen, var lagt paa 8 Hjul, henved 36 Fod lange og 5 Fod brede.» Man forstod straks, at Svenskerne vilde benytte disse Broer til at komme over de isede Render med, og en Mængde Mennesker blev derfor sat i Arbejde med at gøre Renderne bredere, end de var, saa Svenskernes Stormbroer blev for korte. Med saadant og lignende forberedende Arbejde gik den korte Vinterdag, og Aftenen faldt paa.

Det har sikkert været med ejendommelige Følelser, at Københavnerne den 10. Februar saa Solen gaa ned. Hvordan vilde det se ud med Danmarks Rige, naar den stod op igen? Thi paa denne Nat vilde ikke blot Hovedstadens, men hele Fædrelandets Skæbne komme til at bero for lange Tider. Vinteraftenens Skumring lagde sig over den snedække Jord, Genstandene derude i Snemarken foran Byen gled ud og slugtes af Mørket, som langsomt og ustandseligt listede sig ind over Byen, dette Mørke ud af hvilket Fjenderne i Nattens Løb vilde komme krybende og snigende.

Alle Mand var paa Post, og hver Mands Sanser var spændt. Og Konerne til de Mænd, der stod paa Volden ved Kanonerne eller Mu-ketterne, eller maaske kun med det halve af en Hø-Lé fæstet paa en Stang eller med en Plejl, klar til at tage imod Fjenden, saa snart han viste sig,

var heller ikke ledige. Under mange Grukedler i Husene i Voldens Nærhed flammede Ilden lystigt. Nogle holdt Vand i Kog, for i en Fart at kunne bære Spande op paa Volden og styrte ned paa Fjenden, naar han søgte at bestige Volden, andre havde Tjærepander over Ilden for at kunne helde sydende Tjære ned over ham. Og atter andre slæbte

Loftsbillede paa Amalienborg med Borger- og Soldatertyper fra Belejringstiden.

Sten og Bjælker sammen for at have noget at kunne lade rulle ned paa ham. Sligt har Københavnerne vel nok kunnet finde paa med deres egen naturlige Vittighed, men det er ikke usandsynligt, at de Mand og Mand imellem har belært hinanden om den bedste Maade at tage imod Fjenden paa og da særlig efter den Lærdom, som Bartholomæus Mikkelsen havde givet sine Bysbørn. Under en saadan Storm, skrev han, som den der

snart vil foregaa, «pleje Begkranse at være gode til at kaste tændte ned iblandt Fjenderne under Volden, ja, haardt sydende Beg at kaste ned paa dem, item kaste Krudt løst over den, og naar de vil bestige Volden at tænde Ild derudi med en Begkrans. Man maa nu ikke være karrig med Krudt eller andet, som kunde tjene til at brænde og kaste over paa dem, Stole, Bænke, Borde, Sengesteder og alt dette vel smurt med Tjære, eller Tjæreballer at tænde an og kaste ned med. Naar man har 1000, 2000 eller 3000 Begfakler, da kan derved gøres bedre Forsvar end med Musketter, naar de gik op ad Volden. En Begfakkel i den ene Haand og en Degen i den anden, det giver god Fægtning.»

Men havde Københavnerne overvejet med sig selv, hvorledes de vilde tage imod Fjenden, var denne ikke mindre klar over den Maade, hvorpaa Angrebet skulde foregaa. Carl Gustav havde givet de mest detaillerede Instruktioner for de to Avantgarder, der skulde gaa i Spidsen for Stormbrigaderne imod Vestfronten og bane Vej over Gravene og op ad Voldene for de Stormende. Hver Avantgarde skulde være paa 200 Mand, der alle skulde være iførte hvide Hætte-Kapper, for at de ikke skulde kunne skelnes mod Sneen; de skulde bestaa først af 30 Musketterer med deres Officerer; efter dem skulde der gaa en Skibskaptajn og 8 Baadsmænd med 2 Løbebroer eller Isbroer; dernæst en Højbaadsmand med 30 Baadsmænd, som skulde have skarpe Økser for at hugge Pallisaderne om; dernæst 1 Skibsløjtnant og 80 Baadsmænd, som skulde regere 20 dobbelte Stormstiger og paa hver Stige 2 Sække fyldte med Hakkelse; dernæst Underofficerer med 10 Kapper til at kaste over Pallisaderne; efter dem 8 Musketerer, som skulde afskyde 64 Granater (med smaa Kroge ved til at hænge fast med); efter dem 6 Mand, der skulde kaste 48 Haandgranater, derefter 12 Konstabler med 6 større Haandgranater og 4 Baadsmænd med Hager.

Rollerne var saaledes fordelte med den Forsorg og detaillerede Omhu, som havde gjort Carl X Gustavs Krigsførelse berømt, og den Voldsomhed, som hørte med til dens Karakteristik, udeblev heller ikke her.

I tre Kolonner skulde Svenskerne rykke frem til Angreb. De to, der skulde føre det afgørende Stød under Kongens personlige Ledelse og som førtes af Generalmajorerne Fabian Fersen og William Wawassor, skulde rykke frem med den størst mulige Voldsomhed, den ene mod Gyldenløves Bastion og Volden herfra hen til Løngangen, den anden mod Volden paa Slotholmens Vestside fra Løngangen hen til Bryghuset.

Den tredje Stormkolonne under Gustav Banér skulde rykke frem

mod Grønlandsbastionen, den yderste Bastion i Østervold ved Kastellet, men først 2 Timer senere end de andre, naar det kunde antages at Byens Forsvarere var fuldt optagne af Kampen paa venstre Fløj.

Endelig skulde Clas Thott med en særlig Styrke gaa løs paa Kalvebodsbastion for at aflede Opmærksomheden fra Angrebet paa begge Sider af Løngangen, ligesom ogsaa større og mindre Rytterafdelinger skulde foretage Skinangreb mod Vester- og Nørre-Port samt Volden mellem disse.

Noget efter Midnat brød Svenskerne op fra Lejren ved Brønshøj og rykkede Kl. 1 frem under Valdby Bjærg. Byen foran dem laa stille og rolig i det dybeste Mørke. Man kunde tro, at alle derinde, trætte og udmattede efter saa mange urolige Nætter hvilede i Søvnens Arme. Ikke en Lyd naaede ud til de fremrykkende Fjender og forraadte dem, at Københavnerne var paa Benene og rede til at give dem en Velkomst, saa varm som den kunde blive efter Tid og Lejlighed.

Tæt ved Bjørnsdal havde Carl X Gustav taget Post. Kl. $1^1/_2$ fik han Melding, at Stormkolonnerne i Angrebsorden var naaet til Dronningens Enghave (nu Tivoli), og straks lod han tænde et Baal, det aftalte Signal til Storm.

Endnu før Kommandoen: Fald an! Fald an! var givet fra de svenske Officerer, faldt Alarmskuddene fra Bastionen ved Vester Port, og et Øjeblik efter dronede Kanonerne over hele Volden fra Vester Port, over Gyldenløves Bastion og ad Løngangen til Bryghusets Skanse.

Der var straks ikke meget for Bøsseskytterne paa Volden at sigte efter, thi Fjenden var dækket af Mørket. Men da Svenskerne stormede Fregatten «Højenhald» og den forskudte Pram «Svinetruget», som nu atter blev stukket i Brand og næsten helt nedbrændte, fik de et Maal at skyde efter. Men Kanonerne fra Kalvebod Bastion paa Christianshavn og fra Svinebatteriet (ved Bryghuset) gjorde det umuligt for Fjenden at hævde Besiddelsen af den med stor Overmagt og stort Besvær erobrede Fregat, og Svensken maatte skyndsomt trække sig tilbage.

Forsøget paa ad Isen at trænge ind i Byen mellem denne og Christianhavn var saaledes glippet. Endnu værre gik det Clas Thotts særlige Kommando, der over Isen skulde gaa mod Christianshavn. I Spidsen for sine prunkende Ryttere lod han køre en mægtig Kastebro, der skulde lægges over Stadsgraven, og som var bred nok til, at 3 Ryttere kunde ride over den ved Siden af hinanden. 6 Graaskimler fra hans egen Stald trak den. Foran denne gik en Avantgarde med andre Storm-

redskaber. Men da den hele Opmarchering omtrent var naaet over og skulde begynde Angrebet, brast Isen, og den store Maskine forsvandt med Heste og Mænd i Strømmen. Kun en Deling Infanteri kom over, men dens tre Gange gentagne Angreb blev afslaaet af Christianshavns Kommandant, General Fuchs, der i Anledning af de hvide Hættekapper,

Loftsbillede paa Amalienborg med Borger- og Soldatertyper fra Belejringstiden.

som Avantgarden havde paa, skrev i sin Indberetning til Kongen, at de fleste af Svenskerne selv havde bragt deres Ligskjorte med.

Til venstre, ovre paa Byens Side, var det ikke gaaet Angriberne bedre. Alle de sindrig udtænkte Stormbroer og Løbebroer, ved hvilke Svenskerne havde troet at kunne komme over den sidste Rende, viste sig for korte, takket være den Kundskab om deres Længde, som Københavnerne

havde faaet, og det er derfor og paa Grund af den heftige Ild ikke Wawassor muligt at faa Fod paa Slotsholmens Grund. Fersen kan lige saa lidt komme frem mod Løngangen. Saa kaster han sig mod Strandsiden af Gyldenløves Bastion (venstre Face), medens Wawassor gaar bag om og stormer løs paa Landsiden af Bastionen (højre Face). Herhen har Carl Gustav alt sendt Reservetropper, og her bliver Slagets Brændpunkt. Ustandseligt stormer Svensken frem; Kanon- og Musketkuglerne fra Volden river op imellem dem, men andre Mænd træde frem i de Faldnes Sted, og fremad gaar det med Dødsforagt. De Saarede og Døde synke ned og fylde Huller og Grave, og over deres Kroppe styrte Kammeraterne frem. Ravelinen foran Gyldenløves Bastion tages, selve Graven fyldes med Lig og over dem og opad Voldskrænten stormer de vilde kamplystne Skarer.

Men Ulrik Christians Gerning og gode Eksempel havde ikke været forgæves. Paa Volden stod Mænd, der vidste, at det gjaldt Hus og Hjem, og de slog fra sig med god Vilje. Volden fra Løngangen til Bastionen var besat af 2 Kompagnier Infanteri, en Trop udvalgte Voldskytter samt Strandkvarterets Borgerkompagni under dets Kaptajn, Købmanden Johan Stenkuhl, samt 8 Kanoner. I Bastionen stod 60 udvalgte Voldskytter, et Kompagni Dragoner samt 13 Kanoner, og paa Kurtinen op til Vester Port Snarens Kvarters Borgerkompagni under Guldsmed Enevoldsen. Artilleriet kommanderedes af Stykmajor Lave Rodsten, og hele Styrken fra Løngangen til Helmers Skanse stod under General-Vagtmester Klaus Ahlefeldt.

Befalingsmændene synes at have været paa de Steder, hvor det gik varmest til, og flere af de adelige Officerer lod sig udlevere Musketter og kæmpede med i første Linie, Side om Side med Borgerne og Soldaterne. Da Stormen paa Slotsholmen var bleven afslaaet, væsentligst af Studenter, Hoffets Mandskab, Adelen og dens Svende, gik Kongen ad Løngangen over til Hjørnebastionen, hvor Faren atter truede. Der var kun Grund til at glæde sig over alles Iver og Kamplyst. Medens Mændene sloges paa Kanten af Volden, mange med en Fakkel i den ene Haand og en Klinge i den anden, slæbte Kvinder, Børn og gamle Folk Sten og Tømmer op og lod det rulle ned paa Angriberne; en Optegnelse har bevaret, ikke Navnet paa Maleren Peder Als' Bedstemoder, men hendes Bedrift, og det er utvivlsomt, at hun var ikke den eneste, der bar sig ad paa den Maade. Det var Oldermanden i Pramstikkerlavet, Niels Nielsens Hustru. Hun satte sit eneste, spæde Barn ned i Kælderen, i det Hus paa Ulfeldsplads, hvor de boede, det tredje

fra Hjørnet af Niels Hemmingsensgade, for at det kunde være i Sikkerhed under et muligt Bombardement, kaldte saa sine Piger til Hjælp og fyrede under Grukedlen og sine andre store Kogekar, kogte Lud, Beg og Tjære og bar med Pigerne Kedlerne paa Bærestang op paa Volden og heldte det ned paa de stormende Fjender.

Medens Fersen og Wawassor søgte at overvinde Modstanden mellem Vester Port og Løngangen, havde forskellige andre svenske Afdelinger med deres egne Folk og alle de Reserver, som kunde undværes, alle førte af Mænd med berømte Krigernavne, foretaget forskellige Skinangreb mod den øvrige Fæstningslinie, for at forvirre Voldens Forsvarere. Men hver Mand stod paa sin Post og holdt den støt, og da Carl Gustavs sidste Forsøg paa at overvælde Modstanden paa Sydvest Fronten — ved at sende General Stenbock med friske Tropper frem til Angreb paa Bryghuset og Løngangen — ogsaa var slaaet fejl, maatte de svenske Tropper efter 2 Timers hidsig Nærkamp vige. Endnu inden Carl Gustav havde givet Signal til Retraite, var hans Folk i Flugt over hele Linien.

Men Svenskekongen havde endnu en Trumf i Baghaanden. Kampen var endnu ikke standset om Gyldenløves Bastion, da Gustav Banér, der under Fremrykningen var bleven staaende bag Vartov, omtrent Kl. 4 rykkede frem til Storm mod Øster Port. Paa den Tid maatte, havde Carl Gustav regnet ud, alt hvad Byen havde af Reservemandskab være sendt ned til Gyldenløves Bastion; mange Steder paa Østervold, hvor der havde været roligt under Kampen, var sandsynligvis blottede for Tropper, og Forsvarerne i det hele selv udmattede af Kampen og dens Spænding. Naar de nu saa, at Kampen blussede op paa en helt anden Kant, maatte de dog sikkert endelig mistvivle om Sejren og give tabt.

Angrebet gjaldt det svageste Sted paa Nordfronten, det Sted, hvor Stadens Vold sluttede til Kastellets Volde. Men i Mørket forfejlede Banér Vejen og kom tæt ind under Volden mellem Runde Kirkes Bastion (senere Quitzovs, dèr hvor nu Kunstmuseet ligger) og Mølle Bastion (senere Peuchlers, den eneste endnu eksisterende af Københavns Bastioner). Paa den første Bastion lod Oberst Qvitzow sine Soldater, ligesom Oberst Peuchler sine Hollændere paa den sidste, forholde sig fuldstændig rolige, og først da Fjenden var helt inde under Volden og i Færd med at kaste Bro over Graven paa venstre Face af Møllebastionen, aabnede de pludselig fra begge Bastioners Flanker og fra Kurtinen imellem dem en voldsom Ild mod de sejerstrygge Svenskere. Angrebet var afslaaet med det samme. De danske Befalingsmænd Generalmajor Breda

og Stadsobersten Frederik Thuresen indfinder sig i stor Hast hos Peuchler, Hans Ahlefeldt skynder sig derhen med sit Reserverytteri, ligesom den syge Admiral Obdam med 300 Matroser fra sine Skibe. Rigshovmesteren Jokum Gersdorff, der ikke kunde gaa for sin Podagra, lod sig bære derhen for ogsaa at vise sin gode Vilje.

Loftsbillede paa Amalienborg med Borger- og Soldatertyper fra Belejringstiden.

Men da Banér atter rykkede frem til Angreb, nu forstærket med Wawassor og hans Korps, som Carl Gustav sendte did fra Sydvestfronten, var det begyndt at lysne saa meget, at Bøsseskytterne fra Volden kunde tage bedre Sigte. Under en morderisk Ild blev Fjendens Stormangreb hurtig til vild Flugt, og da Dagen brød frem, styrtede Københavns Forsvarere ud af Portene forfølgende den flygtende Fjende og

huggende ned for Fode. Men mange lod snart Svensken løbe og gav sig til at plyndre de Faldne, der dækkede Jorden vidt og bredt. De svenske Officerers prægtige Dragter, Guldkæder og Sølvknapper var altfor fristende for Folk, der længe havde maattet lade sig nøje med halv Ration, og som næppe havde en Skilling i Lommen. De hollandske Matroser, som fandt den tapre General Wawassor, skar hans Oren med de juvelbesatte Orenringe af med Raabene: «Dette er for de Witt, dette for Pieter Florissen!»

Da Solen stod op, lyste den over en By, der var vaagnet befriet fra et knugende Mareridt. Fra Kirketaarnene ringedes Sejren ud over Lande, paa Voldene laa Byens Borgere paa Knæ mellem Kanoner og Vaaben med Krudtslam og Blod i Ansigtet og paa Hænderne og sang Takkesalmer med lydelig Røst «som udi et Kor i Kirken», og paa Voldskrænten, i Graven og ude paa den store snebedækte Valplads laa 3000 svenske Lig; men imellem dem bevægede der sig plyndrende Soldater og Matroser.

Dog Enden var ikke endda. Stormen var afslaaet, men Fjenden laa endnu i sin Lejr næsten lige saa stærk som tilforn, og man maatte saa omtrent synge Tedeum i Kirkerne med Musketten i Haanden. Kulden vedblev at være lige haard, og der kom Tider, hvor det blev endnu mere smaat med Proviant end forhen. Marts Maanad var en drøj Tid at komme igennem, «den dyreste Tid paa Sul og Øl». Soldaterne led ligefrem Nød. «4 Soldater beklagede sig da højlig over, at i Dag var det den tredje Dag, de slet intet havde faaet; for 3 Dage siden havde de 3 hver faaet 12 Skill. danske og den 4de 10 Skill. Men tilforn havde de i 7 Dage slet intet faaet, og i 3 Dage forud for disse havde de tre Personer faaet en 2 Skillings Potte med Ærter og en anden Dag en lige saa stor Potte med Ollebrød, den tredje Dag Grødvælling, som ikke kunde forslaa til den femte Mand, og en Dag tilforn fik hver et 2 Skill.s Brød og 2 Sk.»

Til Trods for Noden stilledes der atter store Krav baade til Borgerskabet og Soldaterne i Anledning baade af Vagttjenesten og Udbedringen af Fæstningsværkerne. Og med Foraarets Komme og Flaadens Bemanding droges der mange bort fra Byen, og Haandværkssvende og Studenter maatte atter møde paa Volden til daglig Vagt.

Men med Kuldens Ophør svandt en af de største Plager for Befolkningen i den indespærrede By. Da Isen gik bort, ophørte Svenskens Strejftog over til Amager, og Bønderne flyttede atter ud og begyndte at tilsaa deres Marker. Med aabent Vande tog atter den natlige Til-

førsel fat, og Smaabaade bragte baade Brød og Smør til Byen, særlig til Husholdningen paa Slottet. Dog det forslog kun lidet, og i Juni Maaned maatte «formedelst denne onde Tids store Besværlighed» selv Kongen give Ordre til at indskrænke Maaltiderne paa Slottet, baade af Hensyn til Madens og Brændselets Knaphed.

Juni Maaned 1659 har i det hele taget været en drøj Tid. Et endnu bevaret Brev fra Axel Urup til Erik Krag, Oversekretær i danske Kancelli, bærer tilstrækkeligt Vidnesbyrd derom:

«Kære Erik Krag og kære Broder!

Jeg beder venligst at ihukomme Generalmajor Breda hos Hs. kgl. Majestæt. Han ligger ved Sengen og lider Nød for dagligt Ophold. Jeg har gerne af min Formue forstrakt ham, men nu gaar det mig selv nær og kan ikke bekomme til Laans.

Raadstuen 28. Juni 1659.

Mi ricommando

Axel Urop.

Den forgangen Dag talt om Ove Klausens uretfærdige Mammon.»

Hvad der den 28. Juni var bleven forhandlet paa Raadstuen om Ove Klausen og «hans uretfærdige Mammon» har næppe længe været nogen Hemmelighed for Byens Befolkning. Det var en Student fra Skaane, «der tjente Hs. Majestæt til Hove for en Poet og havde sin Gang udi Hs. Majestæts Gemakker.» Men den 22. Juni blev han sat i Blaa Taarn og snart efter skarpt examineret. Thi fra Skaane var der kommet Bud, at han gik Svenskens Ærinde. Faa Dage efter blev der grebet en anden Forræder, en ung Karl Nicolai, der havde været i Ulrik Christian Gyldenløves Tjeneste, men som efter at have mistet sin Herre, gav sig til at være Spion for Svenskerne. Begge Fangerne blev senere i August henrettede paa Nytorv, Nicolai blev hængt og Studenten parteret, d. v. s. levende firdelt 8 Dage senere. Deres Domfældelse staar sandsynligvis i Forbindelse med Planen om at tage Kronborg tilbage, og særlig blev Ove Klausen (Helmer) nævnt som den, der forraadte Planen til Svenskerne.

Det var sikkert Aabenbarelsen af dette Forræderi samt de forskellige Jobsposter, der indløb Tid efter anden, Svenskernes Erobring af alle Øerne, der bragte Frederik III til at paabyde Afholdelsen af en Bededag den 1. Juli «Synden og Guds Straf at afbede, Gud hjælpe os!»

Det kunde der være god Grund til at sige. Thi Hollænderne, der før havde ydet Danmark saa væsentlig Bistand, begyndte nu at blive noget lunkne.

I Begyndelsen af Juni samledes de forskellige Magters Gesandters i Rungsted Kro for at forhandle om Mulighed af Fred. Men Carl X

Loftsbillede paa Amalienborg med Borger- og Soldatertyper fra Belejringstiden.

Gustav vilde ikke vide af nogen fremmed Indblanding, og Frederik III følte sig i høj Grad brøstholden ved, at Hollænderne aabenbart vilde forhandle paa Grundlag af Roskildefreden, ved hvilken Sverige var bleven Herre over de gamle danske Provinser Øst for Sundet. Saaledes vendte begge de krigsførende Magter det døve Øre til alle Forestillinger om Fred, og Belejringen vedblev med Skærmysler og større og mindre

Udfald mod den svenske Lejr, hvor snart de Danske og snart de Svenske fik «Hug og Pust ved Øre.»

Men efter 1. Juli blev Tilstanden i den afspærrede By dog mere gunstig end før. Adskillige Skibe, ladede med Proviant, slap ind i Havnen, andre kapredes i Søen, og endelig fik Admiralen for den engelske Flaade, der var sendt til Sundet, efter Cromwells Død Ordre til at stille sig i et venligere Forhold til Danmark; hvilket navnlig viste sig i, at han hjalp med til at forsyne Byen med Fødevarer.

Den 25. August lykkedes det endelig at faa en Vaabenhvile bragt i Stand. Gesandterne fra de 5 Magter forhandlede nu paa Byens Grund i 5 Telte, senere i 5 Fredshuse, der var sat op i Raadmandsmarken. Holland havde sluttet Stilstand med Sverige i Begyndelsen af Maaneden, og Danmark var saaledes overladt til sig selv. Det gjaldt at benytte Vaabenhvilen til at forsyne sig inden Vinteren, thi det var tydeligt, at Carl Gustav ikke vilde slippe sit Tag. I Oktober forlod han imidlertid Sjælland, og hans Fraværelse synes at have virket som en Befrielse for den indespærrede By, da Fjendtlighederne med November Maaned atter brød løs. Der blev nu foretaget Strejftog lige til Frederiksborg, Roeskilde og Gisselfelt imod de Svenske Og nu dristede man sig endog til at gøre forskellige Angreb paa Lejren ved Brønshøj, som udførtes med vekslende Held.

Vinteren stod imidlertid atter for Døren. Den haarde Vagttjeneste i de lange Vinternætter og den strenge Isning begyndte paa ny, og Stormklokkerne kaldte ligesom Aaret forud, om end langt sjældnere, Københavnerne under Vaaben. Og med de forholdsvis rolige Dage vaagnede den gamle Lyst i Hovedstaden til Fornøjelser og Adspredelser. Kongen og Dronningen tog paa Harejagt paa Amager, og Byens Folk begyndte at gaa paa Komedie, hvilket imidlertid hurtigt blev afskaffet, da det, som det hedder, «til Sikkerhed og anden Ulempe skal kunne give Anledning».

Det tør velogsaa betragtes som et Vidnesbyrd om, at Faren ikke længer var saa overhængende, at der nu begyndte at blive Spektakler mellem Soldaterne og Borgerskabet, særlig fremkaldt ved Regeringens Mangel paa Evne til at betale Soldaterne deres Sold. I Januar plyndrede de en Slagterbod, og den 4. Februar gjorde de stort Anfald paa Høkerskerne paa Amagertorv og ved Stranden og fratog dem deres Kød, Flæsk, Smør, Fisk, og hvad de ellers havde at sælge af Fødevarer. Derover blev Borgerne forbitret og «slog digt ind paa Soldaterne». Stadsobersten F. Thuresens Folk

erklærede, at det var Soldaterne, der havde begyndt Mytteriet, og samme Aften slog disse hans Ruder ind, sandsynligvis, fordi han havde taget Borgernes Parti. To Maaneder efter gentog Spektaklerne sig paa samme Sted og i samme Anledning. Og da Stadsobersten, som stod i sin Dør — han boede i nuværende Nr, 16 ved Stranden — og som blev anraabt om Hjælp af de stakkels udplyndrede Mennesker, truede Soldaterne med sit Stok og vilde tale dem til rette, trak en Mand blank, saa Stadsobersten maatte værge sig med sin «Degen» og dels af Vaade, dels af Nødværge stak ham ned.

Mangelen paa Penge havde gjort det umuligt for Kongen at give sin Halvbroder en standsmæssig Begravelse og den tapre Ulrik Christian Gyldenløves Lig var bleven staaende over Jorden under hele Belejringen. Nu endelig i Maj 1660 fik Kongen ved at pantsætte noget af hans Gods Midler i Hænde til at lade ham med stor Højtidelighed begrave i Frue Kirke den 11. Maj. Den 27. Maj blev Freden endelig underskrevet, men lige til det sidste vedblev Smaafægtningerne mellem Byen og den svenske Lejr.

Den 27. Maj — fortæller en samtidig Beretning — imod Aften ved $5^1/_2$ rejste vores Gesandter ud, som vare Rigens Raad, Hr. Ole Parsberg, Hr. Axel Urup og Peter Reedtz, til Fredshusene. Der mødte de svenske Rigens Raad, Hr. Sten Bjelke og Rosenhane. Der gjorde de Fred og vekslede Breve med hverandre. Det stod paa til $8^1/_2$. Som vores Rigens Raad og Ryttere kom imod Byen tilbage, saa skød alle vores Ryttere deres Pistoler af. Strax efter begyndte alle Stykkerne om Byen, fra Slottet og runden omkring paa Voldene, af alle Rundeler og Skanser, ud af det ny Kastel og om til Toldboden, over 450 Stykker; desforuden gik der af alle Stykkerne paa de hollandske, svenske og vores Skibe udi Flaaden, over 3000 Stykker. Desligeste blev fyret af Christianshavns Volde og Skanser mange Stykker, gik runden om Byen Salver af alle Borgerskabene, de Hollændere og vores Soldater, unge Karle, Kjøbsvende, Studenter, Haandværkssvende nogle Tusende Skud. Der fyredes tre Gange Stykker af efter hverandre med alle Stykkerne og gaves Salve imellem. Det varede over $1^1/_2$ Time med stor Lyst og Glæde udi Byen. Om Natten til $11^1/_2$ sloges an paa Kedeltrommer og blæstes udi Trompeter, og ved Hs. Majestæts Herold blev Freden forkyndet og udblæst, ved Fakler og Blus oplæst. Imidlertid det stod paa, stod Hs. Majestæt og Dronningen og vores unge Prinds paa det runde Taarn. Desligeste

gik og Stykkerne ud af de Svenskes Leir af deres Volde og Skanser og med Salve.

Københavns Borgere havde under den haarde og langvarige Belejring ikke glemt Frederik III's aabne Brev af 9. Januar 1658, da Carl Gustavs Fremrykning over Isen havde sat alle i Forfærdelse. Da havde Hs. Majestæt fundet det betimeligt ikke at være karrig med gyldne Løfter om alt, hvad han vilde gøre for Byens menige Borgere, om de betænkte deres Ed og Pligt mod Konge og Fædreland og Stænderne, som det ærlige og tro Patrioter egner og anstaar. Da Svenskekongen anden Gang truede Byen gentog Kongen sine Løfter, men i

Medaille, præget i Anledning af Belejringen og af Kongen tildelt Stadens 9 Borgerkaptajner i Guld.

mere bestemt Form, idet han 10. August gav København de nye Privilegier, der mere end noget andet opmuntrede Borgerne til tappert Forsvar, og som efter Samtidens Opfattelse var det kraftigste Bolværk imod Carl Gustavs Planer.

Københavnernes Selvfølelse voksede, som naturligt var, da det viste sig, at de ikke blot kunde holde Fjenden ude af deres By, men endog tilføje ham adskillig Skade ved deres raske Udfald. Og da det første Pust var overstaaet og den hollandske Hjælpeflaade var kommen, tillod Borgerskabet sig at minde Kongen om Indfrielsen af de givne Løfter, først og fremmest om at Byen maatte besætte en Plads i Rigsraadet. Magistraten skulde, foreslog de, i Forening med udvalgte Borgere vælge «en god og fornuftig Mand», der havde fri Adgang til Kongen og som kunde deltage i Rigsraadets Forhandlinger. Dette blev dog først til

Virkelighed, da Borgerne umiddelbart efter Stormnatten atter havde mindet om Kongens Løfter. Den 24. Marts fik København sine Privilegier af 10. August fornyede, og her udtales det bestemt, at København skal have sin Stemme og Samtykke udi alt, «hvad Riget til Bedste delibereres kan.» Og det skulde ske paa den Maade, at Borgmestre og Raad tillige med Borgerskabet skulde udvælge 32 af de bedste og fornemste Borgere i Staden, der sammen med Borgmestre og Raad skulde raadslaa om Byens og Befolkningens Bedste ligesom om dens Indtægt og Udgift. To af Borgmestrene tillige med to af de 32 Borgere skulde have fri Adgang til Kongen og Raadet.

Hermed var Grunden til Københavns Selvstyre lagt. Den 14. April 1659 foregik Valget af de 32 Mænd. Borgernes Selvfølelse, der var bleven udviklet ikke blot under Kampen mod Fjenderne, men ogsaa ved deres Deltagelse i mangfoldige Raadslagninger paa Stændermøderne, især om Troppernes Indkvartering og Underhold, blev yderligere styrket herved, og efter Fredens Slutning fremtraadte de i Juni og Juli Maaned ret skarpt med Fordring paa, at Privilegierne snarest maa komme i Brug i deres fulde Udstrækning. Man var aabenbart lidt urolig for, at de med saa store Forventninger imødesete Privilegier, som Hovedstadens Befolkning under Krigen fuldtud havde vist sig værdig til, kun skulde komme til at gælde paa Papiret; men denne Frygt gjaldt kun Indskriden og Paavirkning fra Adelens Side. Om Kongens gode Vilje synes man ikke at have næret nogen Tvivl.

Den Stilstand i Striden mellem Adelen og det menige Folk, som Fjendens Nærværelse havde bragt til Veje, var snart forbi, da Freden med Sverige var sluttet. Spændingen mellem Adelsmænd og Borgere blev i Løbet af Sommeren stærkere og stærkere. «Vi er ikke eders Drenge, at I har Behov at snurre os saa over,» sagde Borgmester Christoffer Hansen i et Møde til Otto Krag, og det synes at være kommet til blodige Sammenstød mellem Borgerne, særlig Studenterne, og Adelen; fra 10.—26. September blev der dræbt 6 Personer og saaret mange flere paa Københavns Gader. En Borger, Søren Ravn, i Skoboderne kom op at nappes med Kammerjunker Korfits Trolle. De drog deres Værger, og Kammerjunkeren blev ikke blot ilde skamferet, men mistede sit Værge, som Søren Ravn slog ud af Haanden paa ham. Der blev klaget til Kongen over denne Frækhed fra en Borgers Side, men Frederik III svarede med en stor Latter over, at en, der vilde være Kavaler, lod sit Værge tage fra sig af en Borger.

I Anledning af disse blodige Optrin blev det ved Opslag forbudt Studenterne at bære Kaarde og at færdes paa Gaderne om Aftenen efter Kl. 6. Men Studenterne slog en latinsk Plakat op ved Siden af Rektors Forbud, hvori de erklærede, at de var villige til at adlyde Øvrighedens Befaling, men deres Kaarder, som de med Ære havde baaret imod Fjenden,

Loftsbillede paa Amalienborg med Borger- og Soldatertyper fra Belejringstiden.

vilde de ikke miste. Kongen tog ogsaa naadigst dette Forbud tilbage, men forbød derimod Adelens Tjenere at bære Værge. Københavns Borgere følte, at de havde Kongen med sig, og de har sikkert med Glæde hilst Efterretningen om, at Kongen ved Militærvagt havde ladet Korfits Ulfeld og hans Hustru, der var flygtede til København fra Malmø, arrestere den 25. Juli og sende til Hammershus paa Bornholm. Det var ikke blot

Adelens mest fremragende Mand og under en mulig Strid med Kongen dens eneste Fører, der her var bleven fældet, det var tillige et Tegn paa, at Kongen nu vovede at træde skarpt op mod Rigets første Stand.

Paa Stændermødet, som aabnedes 10. September paa Københavns Slot og hvor 100 Medlemmer af Adelen var mødt tillige med Bisperne, flere af Professorerne fra Universitetet og Repræsentanter fra Christianshavn og Købstæderne, repræsenteredes København af de to Borgmestre Hans Nansen og Kristoffer Hansen samt af Stadsobersten Frederik Thuresen og Købmand Hans Klein, der mødte paa de 32 Mænds Vegne. Under det først foreliggende og nødvendigste Arbejde paa at frembringe Midler til at afhjælpe Landets store Nød, blussede Striden straks op om Privilegierne. Adelen vilde ikke gaa med til en almindelig Konsumtionsafgift, men fordrede Opretholdelsen af sin gamle Forrettighed, Skattefrihed for Forbruget paa dens Gaarde. Gejstligheden og Borgerskabet, der under Hans Nansens og Biskop Svanes kloge Ledelse sluttede sig sammen, fordrede ubetinget Lighed. Den 30. September opgav Adelen sin Modstand og gik ind paa at betale Forbrugsskat som de andre Stænder. De ufri Stænder havde sejret, men dermed var Striden ikke endt. I Mellemtiden havde der imellem Kongen og de forenede Stænders Ledere dannet sig en Sammensværgelse, der støttede sig paa Stadsobersten og hans Borgersoldater samt paa Hans Schack og den under ham staaende Garnison. Og den 8. Oktober foreslog paa Københavns Raadhus de nævnte to Borgmestre i Spidsen for Magistraten og de 32 Mænd, med Gejstlighedens og Borgerstandens Samtykke, at overdrage Danmarks Rige til Kongen som et Arverige. Rigsraadet opfordredes til paa Adelens Vegne at slutte sig til, og to Dage senere, den 10. Oktober vandrede Gejstlighedens og Borgernes Deputerede til den gamle Renteribygning foran Slottet for at høre Rigsraadets Svar. Men dette erklærede ikke at kunne gaa med til den foreslaaede Statsforandring.

Inden Svaret blev bekendt ude paa Slotspladsen kom det hist og her til Spektakler, og bagefter voksede Spændingen fra Time til Time. De, der havde noget at vinde ved Regeringsforandringen, bearbejdede den nølende Konge. Vagtposterne blev fordoblede, og den næste Morgen blev Portene lukkede og Havneløbet spærret. Det kunde kun betyde, at Kongen endelig havde bestemt sig og vilde forhindre Adelen i at sprænge Rigsdagen ved at forlade Byen. Og da der samtidig uddeltes Krudt og Kugler til Borgerkompagnierne, og disse fik Ordre til at møde ved den første Lyd af Stormklokken, forstod man, at Afgørelsen stod for

FREDERIK DEN III RIDER OVER HOLMENS BRO EFTE[H

NGEN PAA SLOTSPLADSEN DEN 18DE OKTOBER 1660

Døren. Men det kom ikke til Kamp. Over for Kongens Opfordring til Rigsraadet om at give sit og Adelens Samtykke til den forestaaende Rigsforandring og til at erklære sig hurtigt, faldt det til Føje. Thi Spændingen ude i Byen var bleven saa stærk, at Slutningsordene i Kongens Opfordring: at han vilde være undskyldt, om noget kom efter, fik den alvorligste Betydning.

Den 13. Oktober foregik Regeringsforandringen uden Kamp og Blodsudgydelse. Danmark blev et Arverige for Frederik III og hans Slægt. Dagen efter blev, paa Forslag af Biskop Hans Svane, Kongen løst fra sin Ed paa Haandfæstningen; det blev lagt i Kongens Haand at bestemme den nye Regerings Form og Maade, dog at man forventede, at han derimod vilde lade «formere en Reces, saaledes som det kunde være ham, Riget og enhver Stand til Gavn og det gemene Bedste». Og den 18. Oktober hyldedes med Brask og Bram paa Slotspladsen Frederik III som Arvekonge i Danmark og Norge.

Københavnerne i Almindelighed har sandsynligvis været stærkt optaget af at se paa det herlige Teatrum (Tribune), der var rejst foran Børsen, og paa hvis øverste Afsats den kongelige Familie efter fuldbyrdet Prosession tog Sæde, medens Rigsraadet, Gejstlighedens og Borgerskabets Deputerede satte sig længere nede. Saa optagne, at vel de Færreste har lagt Mærke til, at der i den Tale, som Kansleren Peder Reedtz holdt paa Kongens Vegne, ikke forekom noget som helst om den af de ufri Stænder bestemt forventede Reces. Der var vel nok dem, som skrev sig det bag Øret, men de Fleste trøstede sig sikkert med, at deres Krav paa en tilstrækkelig klar og fyndig Maade var blevet fremsat ved denne højtidelige Lejlighed af Svend Gynge fra Dragør, der efter at være stedet til Haandkys blev staaende foran Kongeparret og udbrød i de Ord: «Gud give, han nu faa Skam, som ikke holder Ord, Frederik!»

Men Frederik III havde intet Ord givet med Hensyn til Forfatningen og havde, juridisk set, intet Ord at holde. Borgerstandens Ledere havde ved Mødet den 14. Oktober lagt alt i Kongens Haand. Den naturlige Følge af Haandfæstningens Tilintetgørelse og Rigsraadets Opløsning var Enevældens Indførelse den 10. Januar 1661.

Men forinden var Borgerskabets forskellige Korps bleven aftakkede. De havde under Belejringen tilfulde gjort deres Pligt over for Fjenden og i den følgende Sommer været Kongen den bedste Støtte under

Kampen mod Adelen. Nu maatte de helst bringes ud af Verden for ikke at falde til Besvær i Fremtiden.

«Alt Borgerskabet, ligesom det var brugt i denne Tid, med Trommer og flyvende Faner, med Feltskærere og alt tilhørende, stillede sig paa Volden, hver paa sin Post, saa og paa Torvet og Raadhuset. Derfra marcherede de, et Kompagni efter det andet, ned over Gammeltorv, om ad Raadhuset, ned ad Vimmelskaftet, over Amagertorv, hen paa Slotspladsen, om ad den Løngang fra Kongens Gemak ned ad Provianthuset. Det sidste Kompagni og den sidste Fane var Brandmestrene og deres Svende, med alle de Instrumenter, som de kunde bære, som de havde brugt i denne Belejring. De kom ordentlig frem med Hakker, Økser, Læderspande, Baadshager, Hamre og Tænger, de havde til de gloende Kugler at trække ud, saa og med Sprøjter og andre Instrumenter, med flyvende Fane og Trommer.

Der de nu vare alle stillede udi Geled, hver for sin Fane, kom Majestæten ud fra Stalden ridende paa sin Hest, og Feltmarskalken fulgte ham, og red de rundt om alt Folket, siden red de tilbage igen hen for Provianthuset; der havde Feltherren Taksigelse til Borgerskabet paa Kongens Vegne for tro Hjælp i denne Tid. Der den Taksigelse var endt, nejede Hans Majestæt med blottet Hoved for Borgerskabet og dermed red fra dem, men Feltherren red langs frem for hvert Kompagni med aabent Hoved og takkede dem alle og red aabenhovedet for alle Mand hen til Stadsporten. Dermed blev Trommen rørt og Borgerskabet gav 3 Gange Salve. Saa tog Fændrikken for hvert Kompagni Flaget af sin Fane og vandt det om Stangen og gik til hver sin Kaptejn, og fulgtes Kaptejnen og Fændrikken saa med hverandre efter Trommen hen op for Kaptejnens Dør. Siden den Aften gjorde hver Fændrik sine Officerer et Kollats og Gæstebud.»

V

København under Enevælden indtil 1728

Danmarks Uafhængighed som Stat var bleven bevaret ved Hovedstadens tapre Forsvar, men Landet var lagt øde ved Fjenders og Venners Brandskatninger og Hærgninger. Om end København var bleven forskaanet for en Plyndring, havde den dog lidt umaadeligt ved den næsten 2 Aar lange Belejring, under hvilken al Handel var standset og alle fredelige Sysler havde ophørt. Velstaaende Folk havde set deres Midler forsvinde, og Folk, som Folk var flest, maatte være glade, om de kunde friste Livet, og levede i de knappeste Kaar. Under den almindelige Nød var Byens Privilegier det eneste Lyspunkt. Ved Hjælp af dem skulde der snart komme lysere Tider.

Men med Privilegierne var det saa sin egen Sag. I en Tid, hvor det adelige Rigsraad sad inde med hele Magten, havde Kongens Løfte, at København skulde være en fri Rigsstad og «annammes for en fri Rigens Stand», sin store Betydning. Men efter Adelens Nederlag og Enevældens Indførelse havde det ikke stort at sige. Thi da der ingen Stændermøder holdtes mere, kunde Københavnerne lige saa lidt som de andre Rigens Stænder komme til at «deliberere om det gemene Bedste».

Genoptagelsen af det gamle Løfte i de endelige Privilegier af 24. Juni 1661 var derfor nærmest kun en intetsigende Pynt. Noget særligt Privilegium for Københavnerne laa der heller ikke i Tilsigelsen om, at Københavnerne fremtidig skulde nyde lige Adgang med Adelen til «Officia og Honores» d. e. Embeder og Hædershverv, «naar de dem med deres Kapacitet og Kvaliteter dertil kan gøre kapable og meriterede», thi dette gjaldt efter Enevældens Indførelse alle Landets Borgere. For hvem der kunde erhverve sig adeligt Jordegods, havde det nogen Betydning, at Privilegierne gav Københavns Borgere Tilladelse hertil «med samme Frihed, som Adelen havde paa sit Gods». Af større Vigtighed var det, at København blev Stabelstad og fik Eneret for Sjællands Vedkommende paa Ind- og Udførsel af udenlandske Varer, samt at Kongen skænkede Byen Roskilde Len (Bidstrup Gods).

I Privilegierne, som de endelig blev stadfæstede St. Hansdag 1661, fandtes ogsaa Bestemmelsen om de 32 Mænd, valgte blandt Byens «bedste og fornemste Borgere», som skulde «handle om Stadens og Menighedens Bedste samt om dens Indtægt og Udgift», og at 2 af dem tillige med den øverste Borgmester, der nu fik Titel af Præsident, samt en af de andre Borgmestre altid skulde have fri Adgang til Kongen. Men den

Niels Rosenkrans' Gravminde i Nicolai Kirke.

kommunale Selvstændighed, som kunde forudsættes under denne Form for Selvstyre, var i Virkeligheden meget ringe. Københavns eneste folkelige Organ, de 32 Mænd, fik kun ringe Myndighed over for Hoved- og Residensstadens Magistrat og endnu mindre over for den unge selvfølende og over sin Magt nidkære Enevoldsregering.

Enevældens Venner var i Begyndelsen faa, men til Gengæld saa meget mere mægtige. Københavns Borgere, der havde gjort fælles Sag

med Kongen i hans Kamp mod Adelen og som havde levet i Haabet om en Række Begunstigelser for deres By og en friere Forfatning for hele Landet, følte sig bittert skuffede og var snart lige saa misfornøjede som den besejrede Adel. Alle Vegne i Byen herskede der derfor Uro og Gæring; den efter Krigen herskende store Elendighed blev endnu mere trykkende ved en Mængde Paalæg og Byrder, som Regeringen fandt nødvendige, men som ikke alle var til Borgernes eget Tarv. En Opfindelse, der vakte stor Harme, var Opfindelsen af en «Pantevogn», der kortes rundt i Byen, naar der skulde foretages Udpantninger for Skat hos Folk, der ej havde kunnet betale.

Skamstøtten paa Ulfelds Plads i Oktober 1807.

Københavnerne havde endnu en Mængde middelalderlig Voldsomhed i sig — heldigvis, maa man sige; havde de haft mindre af den og mere af den franske Dannelse, som nu begyndte at bliv moderne, havde de ikke formaaet at holde Stand mod Carl X Gustavs Horder; og nu skulde de være artige og først og fremmest lære at holde Mund. Men en brav Karl stak, efter god gammel dansk Skik, ikke sin Mening under Stolen. Forbitrelsen over, «at alt var gaaet saa bagvendt», var stor, og det var ikke let at holde den i Tømme. «Borgerskabet er yderst utilfreds», skriver den svenske Gesandt, «sværger og bander og taler farlige Ord. Naar nogen tror at kunne tale frit ud, hedder det, at som det nu gaar,

kan det ikke gaa længe. Og Regeringen, der endnu var langt fra at føle sig fast i Sædet og som stadig holdtes i Spænding ved Rygter om Oprør og nyt Forræderi fra Ulfelds Side, sendte i sin Ængstelighed Spioner rundt i alle Værtshuse og Forsamlinger for at mærke sig dem, der «pukkede mod Kongen». Kai Lykke fik at vide, hvad det kostede at omtale Majestæten paa en ærerørig Maade, selv om det skete i et yderst privat Brev, og Københavnerne fik noget at tænke over, da de 5. September 1661 saa ham blive halshugget in effigie paa Slotspladsen. To Aar senere, 13. November 1663, foregik det samme Skuespil med Korfits Ulfelds Billede, efterat Københavnerne Sommeren forinden havde set den fangne Grevinde Leonore Christina blive sat i Land ved Renteriet og ført over til Blaa Taarn. Myndighederne havde ladet disse Figurer udføre, saa de saa meget som muligt lignede de Paagældende i Skikkelse, Ansigtstræk og Paaklædning. Kroppen paa Ulfelds Figur var endog hulet ud og fyldt med Indvoldene af Dyr, for at den barbariske Udrivning af Hjertet og af Tarmene kunde virke saa naturligt som muligt. Legemerne parteredes og lagdes paa Stejler og Ulfelds afhuggede Haand og Hoved sad først paa Raadhusets østlige Gavl, senere paa Taarnet indtil Ildebranden 1728.

Det var dog ikke blot Adelsmænd, der maatte bøde for deres Optræden mod Enevælden. Ogsaa Officerer, Præster og Borgerlige ramtes, om end med mere Lempe, af Regeringens straffende Haand.

Hvad der i de første Aar efter Enevældens Indførelse vakte mest Uro og Forbitrelse i København var Anlæget af Kastellet og den samtidige og endelige Afstikning af Gaderne i Ny København. Nødvendigheden af en Forbedring af Fæstningsværkerne var blevet indlysende under Belejringen, og Frederik III valgte at begynde med Stadsvoldenes Støttepunkt mod Nord, Kastellet eller, som det hed før, Værket ved St. Anne Bro. Den hollandske Fæstningsingeniør Henrik Rüse blev indkaldt i den Anledning, og 1662 begyndtes Anlæget af det ny Kastel, til Dels paa Opfyldning ud i Stranden og noget mere nordligt end det første. Kongens oprindelige Plan, at lade bygge et Slot inden for Kastellets Volde, gav straks Anledning til foruroligende Rygter og indgav de fleste «sælsomme Tanker», idet det hed sig, at Kastellet skulde bygges til Sikkerhed for Kongens Person og for at kunne holde Byen i Ave. Det fortælles, at Københavns Borgere og Gejstlighed sendte en Deputation op til Kongen for at forestille ham, at han under og efter

Belejringen havde set saadanne Beviser paa Borgernes Troskab, at han ikke skulde behøve noget Kastel for sin Sikkerhed. Planen om Slottet (og om den paatænkte Havn) i Kastellet blev opgivet — om paa Grund af Deputationens Forestilling eller af Pengemangel er uvist — men Opførelsen af Kastellet blev paabegyndt, og da samtidigt det projekterede Gadeanlæg fra Frederik III's første Regeringsaar delvis kom til Udførelse, i en af Rüse noget ændret Skikkelse, men med lige Gader ud til Kastellet og Esplanaden, hed det sig straks, at det var, for at man her ude fra kunde bestryge disse Gader med Kanoner. Det var den populære Forklaring paa det moderne retvinklede og retlinede Gadeanlæg. At det var projekteret i 1650, at Gaderne til Dels var afmærkede og Bebyggelsen begyndt 10 Aar før nogen tænkte paa Enevælden, kom ikke nu i Betragtning. Sindene var i Oprør, og i Maj 1662 drog Borgerne i Mængde ud til Frederiksberg for at klage til Kongen over dette og andre Forhold. Men Kongen lod sige, at han ikke kunde tale med dem. «Han var her for at forlyste sig», hvilket «gav Anledning til sære Diskussioner imellem Byens Folk».

Rüses Gadeplan, der omfatter de nuværende Gader mellem Bredgade og Adelgade samt disses Tværgader, vakte paa Grund af disse Rygter et saadant Had imod ham, at han ikke vovede at vise sig paa Gaden. De Pæle, han havde ladet ramme ned for at afmærke de nye Gader, blev rykket op af «mutvillige» Folk. Gerningsmændene blev truede med Straf som for vitterligt Tyveri og i Foraaret 1663 fik Ejerne af nogle Huse i Ny Kongensgade, Dronningens Gade og Borgergade samt et Stykke af Norgesgade (Bredgade) Ordre til at nedbryde alle Bygninger, der var til Hinder for de nye Gadeanlæg. Det synes kun at have været enkelte Huse, blandt dem Staldmester Nicolaus Werles, der laa skævt paa Hjørnet af Kongens Nytorv og Gotersgade, der maatte nedbrydes. De fleste var sikkert Nybodershuse i den yderste Ende af Ny Kongensgade. Et Aar efter maatte Befalingen gentages. Dette vakte stor Uvilje hos dem, der maatte bryde de Huse ned, som var opført 13 Aar tidligere efter den daværende Byggeplan, men Ordren synes nu at være bleven efterkommet. Ny (nu St.) Kongensgade var den første af de nye Gader, der blev færdig.

Den store Byggeplan af 1650 med Dæmninger, Kanaler, mange Torve og Pladser (se Side 255 fg.) blev saaledes betydelig modificeret ved Rüses Anlæg. En af Grundene hertil var sikkert den, at Dronningen til Erstatning for sin under Belejringen opførte Have (paa Tivolis Grund) fik

udlagt det store Terrain mellem Bredgade og Vejen til Toldboden samt mellem St. Annæ Plads og Kirkegades Forlængelse (nu Fredericiagade). Her paa denne sumpede Grund anlagde Dronningen en Have med Vandkunster, Grotter og Figurer og 1669 begyndte hun her Opførelsen af Slottet Sophie Amalienborg (se Side 273), hvor hun boede som Enke indtil sin Død 1685. 4 Aar senere blev Slottet ødelagt ved en Ildebrand og nedrevet, og under Frederik IV benyttedes Pladsen, der blev omgivet med en bred Grøft langs Norgesgade og St. Annegade (nu St. Anneplads) delvis som Plantage og delvis som Mønstringsplads. Kirken blev dog staaende og benyttedes som Garnisons Kirke til ind i Frederik IV's

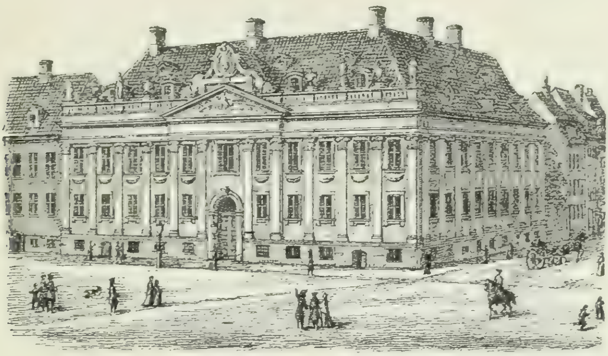
Frederik IV's Operahus, nu Rigsdagsbygning.

Tid, da den nye Garnisonskirke var bleven opført 1703—6 paa sin nuværende Plads.

Christian V var stærkt optaget af Tanken om at opføre et stort Slot paa Amalienborg Plads ude ved «St. Anne». Den svenske Arkitekt Tessin leverede store pragtfulde Tegninger, hvor Slottet viser sig med stor Lighed med det senere Christiansborg, men Planen blev lige saa lidt gennemført som Christian IV's om et Slot paa samme Sted. Et Minde har vi dog endnu om det paatænkte store Slot. Paa den anden Siden Amalienborg «ved den Gade, som løber til St. Anne Bro» (Fredericiagade), opførtes Operahuset, den nuværende Rigsdagsbygning. Paa Afbildninger af Byen fra Begyndelsen af det 18. Aarhundrede ses endnu den oprindelige Skanse ved St. Anne uden for Frederik IV's Operahus.

Amaliegade blev først anlagt under Frederik V, St. Annegade 1692 og samme Aar Toldbodgade, langs Plankeværket til Amalienborgs Have paa den ene og de til Dels endnu uopfyldte Tømmerpladser paa den anden Side. 1684 lagdes Grundstenen til det nye Kvæsthus (det forenede Dampskibsselskabs Bygning), og Gaden her blev anlagt. De to Strandstræder var opstaaet af de gamle Veje til Toldboden og St. Anne Bro og fik Lov at bestaa, uagtet de ikke hørte til det ny Gadeanlæg. Men Nyhavn, Byens Side, fremstod først, efter at Kanalen i 1672 var bleven gravet.

Den store Plads, paa hvilken Østervold og Østerport tidligere havde ligget, og som fra de sidste Aar af Christian IV's Tid, maaske af ham

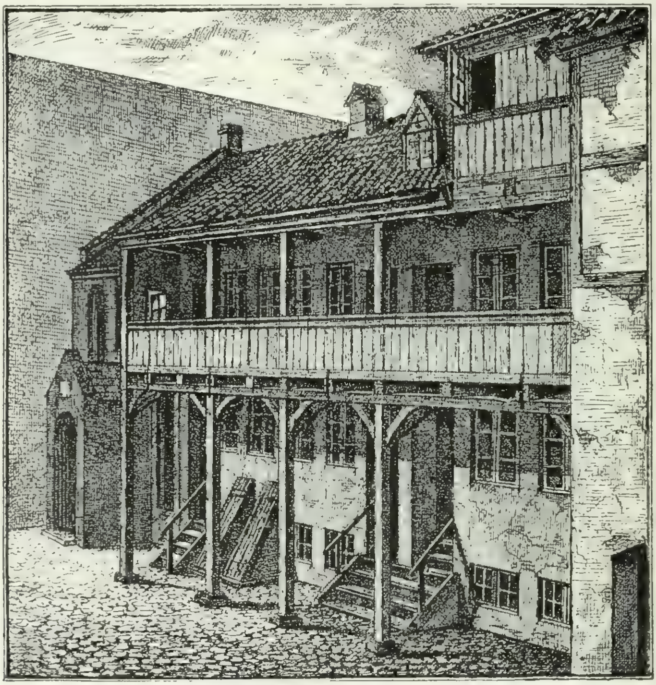
Niels Juels Gaard, nu Thotts Palais.

selv, var bleven kaldet Hallands Aas, blev af Frederik III udset til at skulle være Byens største og vigtigste Plads og kaldtes det nye Kongetorv. Rüse fik Tilladelse til at sætte en Galge op paa Torvet, men den blev allerede fjernet 1669, da man begyndte at tænke paa at bebygge Pladsen. 1670 blev den af Nils Rosenkrands planeret og brolagt. Brolægningen indskrænkede sig dog til et 12 Alen bredt Bælte langs de bestaaende eller afstukne Husrækker, idet Pladsen paa Midten blev liggende som en stor ubrolagt Plæne. Paa det nye Kongetorv stilledes der større Fordringer til Husenes Ydre end i andre Dele af Byen, idet Bebyggelsen her sattes under Stadsbygmesterens Tilsyn og skulde gøres saa vidt muligt efter én Bygningsmodel. Den blev dog uensartet nok. Ulrik Frederik Gyldenløve gjorde en statelig Begyndelse med sin prægtige Gaard, der senere efter Christian V's Enke Charlotte Amalie fik

Navnet Charlottenborg. Den blev opført paa en Grund, som i sin Tid havde tilhørt Ulrik Christian Gyldenløve, af Stenene fra det gamle Kalø Slot, der ejedes af Ulrik Frederik. Derfor sang man med en Ændring af en gammel Strofe:

Gyldenløves Gaard hin røde
Lagde Kalø Slot øde.

I April 1672 blev Grundstenen under stor Stads lagt af Kongen selv.

Abel Katrines Stiftelse i Dronningens Tværgade, Gaardinterieur fra Frederik III's Tid.

1677 var den smukke fornemme Bygning færdig, men forinden havde den faaet en Nabo, der ikke kunde siges at pynte paa Torvet. Det var Gæthuset (af tysk Gieszhaus, Støberiet), det blev opført 1673 tværs over Tordenskjoldsgade og det kgl. Theaters Grund. Paa den anden Side begyndte 1686 Admiral Niels Juel Opførelsen af sin smukke Gaard, det nuværende Thotts Palais. De øvrige Grunde paa denne Side, op imod St. Kongensgade, var ikke alle paa saa fornemme Hænder, hvilket endnu giver sig til Kende i nogle Ejendommes ringe Bredde. Mellem Gotersgade

og Ny Adelgade laa to Ejendomme, som var opførte af Frederik Giese, Sekretær i Skatkammerkollegiet. De var af Grundmur og meget pæne at se til, men kunde dog ikke tage det op med Storkansleren Grev Ahlefelds Gaard, det nuværende Hotel d'Angleterre. I et Huk imellem denne og de foran nævnte anbragtes det Vagthus, som tidligere havde staaet

Hus i Ny Kongensgade. Type fra Frederik III's Tid.

paa den anden Side af Torvet, og som i 1728 blev afløst af «Hovedvagten», der oprindelig var paa to Stokværk med et højt spidst Tag. Imidlertid var der ogsaa mellem Gyldenløves Gaard og Gæthuset en «Kortegarde» eller Vagtstue.

Mellem Østergade og Lille Kongensgade boede under Christian V

i Hjørnestedet Gehejmeraad Otto Skeel og ved Siden af ham Raadmand Hans Leegaard. Det modstaaende Hjørnested til Lille Kongensgade tilhørte Fru Abel Sandberg og det smukke Hus ved Siden af, som først forsvandt ved Magazin du Nords Ombygning, tilhørte Kancelliraad Reinhold Meyer. En af de smukkeste Bygninger paa Kongetorvet var Admiral Christian Bjelkes Gaard, senere Hotel du Nord, nu Magazin du Nord, især efter en Ombygning ved en senere Ejer, Storkansleren Grev U. A. Holstein.

1688 blev den franske Billedhugger L'Amoureux' Statue af Christian V opstillet midt paa den store Jordplæne, der imidlertid var bleven anlagt som Have, «Krinsen», med Buskadser og Gange og indhegnet med et Gitter. Figurerne paa Statuen var oprindelig forgyldte. Den liggende Figur under Hesten forestiller Misundelsen og paa Hjørnerne sidder Sindbilleder paa Visdommen, Tapperheden, Ædelmodigheden og Hæderen, den sidste fremstillet som en Kvinde med en Pyramide.

Det nye Kongetorv var til daglig næppe meget befærdet; det maa have hjulpet lidt, da det 1684 blev Halmtorv og Torv for Fuglevildt og Brændsel. Tillige blev der hver anden Onsdag holdt Hestemarked omkring Trægitteret.

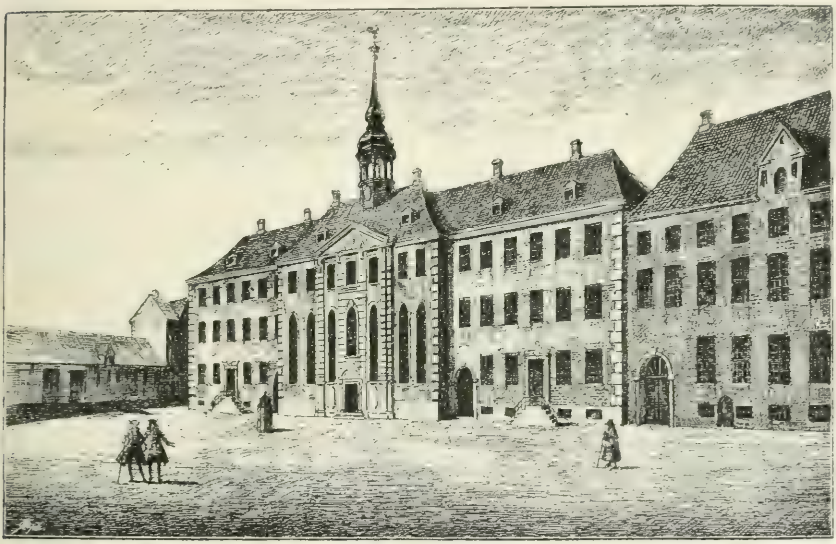
Den nye Bydel mod Øst var imidlertid ikke alene Genstand for Kongens Omsorg. Kun med Nød og Næppe og ved et Held som det, at svenske Stormstiger var blevet gjort til Bytte Dagen for Stormen, saa at deres Længde kunde bestemmes, havde man formaaet at holde Fjenden fra at marchere paa Isen ind imellem København og Christianshavn, og denne Erfaring turde man ikke lade uænset. Der var kun et at gøre: ved Opfyldning i Stranden, særlig paa Byens Side, at gøre Løbet eller Indgangen saa snævert mellem Strandbastionerne paa Christianshavns og Københavns Siden, at de blev i Stand til at hindre ethvert Forsøg paa at trænge ind denne Vej. I 1667 paabegyndtes da den store Udfyldning i Kalvebodstrand, hvorved Slotsholmen for en Tid blev gjort landfast mod Vest og Kysten blev lagt ud i Linie med Bryghuset og Langebro ved Københavns Side. Det var hele Frederiksholms- eller Kalvebodkvarteret, der her fremstod.

Det var et Arbejde med vidtrækkende Følger. Løngangen eller den dækkede Bro, der førte fra Slotsholmen over til Volden ved Vandkunsten, hvilede paa murede Piller i Strømmen og havde, uagtet denne gik lige ud i den aabne Kalvebodstrand, bidraget til at hindre Strømmens frie Fart og udskyllende Evne gennem den gamle Havn eller Kanalerne,

HAVEN BAG GYLDENLØVES GAARD (CHARLOTTENBORG) I SLUTNINGEN AF DET 17de AARHUNDREDE

som de nu begyndte at kaldes, og Borgerne havde flere Gange klaget over den Skade, der derved gjordes Havnen med Tilsanding og Ophobning af Urenlighed. Nu i 1668 blev Løngangen borttaget som overflødig, men Slotsholmen blev landfast ved Opfyldningen, og denne hindrede fuldstændig al Tilstrømning af Vand fra Kalvebodstrand. Kun gennem Møllebækken over Vandkunsten skete der endnu noget Tilløb til den gamle Havn, der som en lang, smal Fjord endnu strakte sig fra Holmens Kirke ind mod Kattesundets gamle, længst forladte Leje. Men dette Tilløb var ikke stærkt nok til at frembringe en Udskylning, uden

Det ridderlige Akademi, senere Waisenhus, nu Raad- og Domhuset.

hvilken et saadant langt, smalt og stillestaaende Vand altid snart vil sande til. Det var tværtimod det mest sand- og urenlighedsførende af alle de mange Afløb og Rendestene, der udmundede i Kanalen. Følgerne viste sig snart; inden lang Tid var gaaet, var det umuligt selv for Baade og Pramme at flyde op til Stadens Vejerhus, Skibene kunde ikke komme ind paa deres Lossepladser, og de 32 Mænd klagede i høje Toner over den herlige gamle Havns Ødelæggelse og tillige over den Stank, som dens store Urenlighed afstedkom. Dette blev noget afhjulpet, først ved den gamle Møllebæks Afledning gennem en Rende ned langs Vestervold — hvilket synes at have fundet Sted i 1673, da Vandmøllerne blev

nedlagt — og dernæst da Frederiksholms Kanal blev udgravet i 1681. Slotsholm fik da den Form, den har haft til vore Dage. Stormbroen blev bygget 1681, Prinsens Bro eller Ridehusbroen (nu Tøjhusbroen) Aaret efter. Da Løngangen i 1668 blev nedbrudt, lagdes der, for dog at have en direkte Forbindelse med den gamle By, en Ganghro, Nybro eller Rødebro, fra Slotsholmen over til Stranden ud for Knabrostræde.

Uagtet Opfyldningen af det hele Kvarter var fordelt paa mange Hænder, idet Grundene blev stykkede ud efter Kortet, og Ejeren af hver enkelt Grund forpligtede sig til at opfylde den, var der dog allerede i 1677 opført Huse i de fleste af Gaderne. Disse fik straks de samme Navne, som de have nu, og en Plan om at kalde dem Pave-, Kardinal-, Abbed-, Munke-, Kejser- og Kurfyrstegade har kun været til paa Papiret. Dog hed Ny Kongensgade længe i Folkemunde Prinsensgade og Ny Vestergade Vigantsgade efter den rige Købmand Vigant Michelbecker, der opførte en stor Gaard, hvor nu Prinsens Palais staar. I 1679 blev Møllebækkens gamle Leje tilkastet og Løngangsstræde fremstod her. Det gamle 4-kantede Krudttaarn blev alt nedbrudt 1669, og Vandkunsten fremstod som Plads 1673. Da Møllebækken var tilkastet, fik den nye Gade fra Vandmøllestræde hen til Nybro Navnet Nybrogade. Den laa dog længe hen nærmest som Baggade til Magstræde.

Et Par Gadeanlæg inde i Byen, der fik stor Betydning for den indre Færdsel, var Frederiksborggades Forlængelse fra Rosenborggade til Købmagergade (1680) og Nygade (1695), ved hvis Anlæg den gamle Hovedfærdselsvej i Byen blev ført ud i omtrent lige Linie fra Kongens Nytorv til Gammeltorv. Og i 1663 fremstod paa Tomten af Landsforræderen Korfits Ulfelds nedbrudte Gaard Ulfelds Plads med Skamstøtten rejst «til evig Skam og Skændsel».

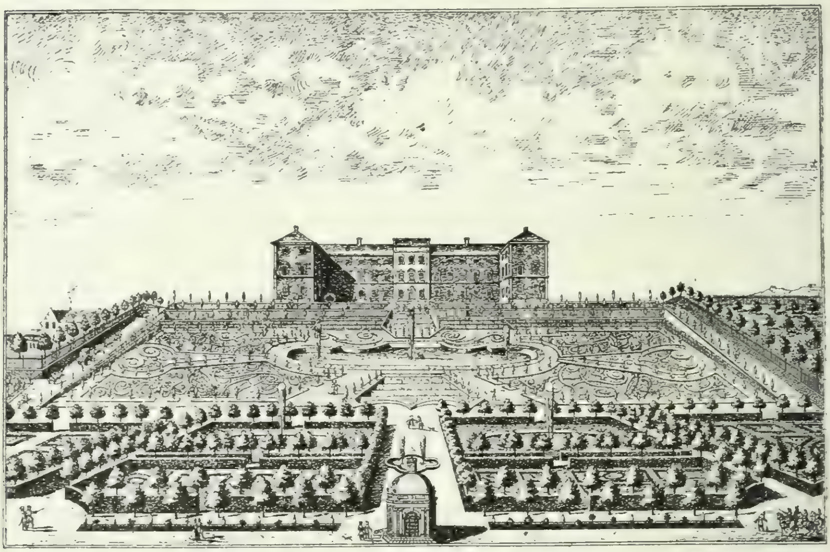
For at skaffe en Bebyggelse, der kunde være Byen til saa megen «Zirat og Prydelse» som mulig, gav Kongen Lettelser og Frihed for Skatter og Afgifter til enhver, som vilde overtage en Grund. Thi med Overtagelsen af Grundene fulgte Forpligtelse til inden en vis Tid at opføre grundmurede Huse af en vis Størrelse. Af Borgerhuse fra Christian V's Tid finde vi endnu hist og her nogle enkelte. De er i Reglen paa 2 Stokværk og have en Frontispice paa Midten. De stateligste Borgerhuse, der opførtes i Frederik III's Tid, var Henrik Müllers prægtige Boldhus (Side 261) (hvor nu Kancellibygningen staar), der 1658 var bleven Kongens Ejendom, og hans grundmurede «Wohnhuse», der tillige med Pakhuset derved gik under Navnet Nybørs. Det er dem, som en

senere Tid har givet Navnet de 6 Søstre, og som netop i Slutningen af 1900 gik deres Undergang i Møde.

Det har sikkert heller ikke manglet den nye Regering paa Lyst til efter udenlandske Forbilleder at opføre en Række statelige Bygninger, der kunde pryde Hoved- og Residensstaden i det unge Enevælde. Men Krigen havde taget stærkt paa Landet, og Penge var ikke til at opdrive. Sophie Amalie fandt, trods alt, dog Midler til at bygge sit Sophie Amalienborg, og Frederik III lod, til sine kære Samlinger, opføre den store Bygning mellem Proviantgaarden og Tøjhuset, som efter den oprindelige Indskrift *Ars-Lex-Mars* blev delt mellem Kunstkammeret, Biblioteket og Artilleriet. Dengang hed den Kunstkammerbygningen, efter den Samling man i de Tider fandt mærkværdigst, men det kgl. Bibliotek har i Tidernes Løb trængt baade Ars og Mars ud og optaget hele Bygningen. Endvidere blev enkelte Bygninger af nuværende Vartov opførte — dog ikke som de nu staa — efter at Christian IV's Stiftelse paa Triangelen var bleven fuldstændigt ødelagt under Belejringen. Ogsaa Amager Port og den nye Vester Port ud for St. Klemensstræde blev opført af Frederik III. En paa lang Afstand synlig Prydelse for Byen var det høje smukke Spir, som Borgerne 1666 satte op paa Nicolai Kirketaarn, der lige siden 1628, da Walkendorfs Spir blæste ned i en Orkan, havde maattet nøjes med en grim spids Hætte for at beskytte Træværket.

Under Christian V var det ikke synderlig bedre Tider. Efter at der var ofret mange Penge paa Tegninger og Modeller maatte, som vi have set, Planen om at opføre det nye Slot inden for St. Anne Bro, foreløbig atter stilles i Bero. Beslutningen synes at være taget pludseligt, thi i et Brev fra København af August 1690 hedder det: «Amalienborg tillige med Haven raseres nu ganske, og skal mod Foraaret det nye Palais begyndes . . . . Nu søger alle Folk, som have Penge, derude Pladser at købe og dèr bygge, saa det bliver det prægtigste af Byen.» Det skulde dog vare over halvhundrede Aar, inden Kvarteret blev bebygget. Men nu begynder Opfordringerne til Hovedstadens Borgere om at bygge «Staden til god og mærkelig Zirat». Man skulde jo dog ogsaa helst paa Byens Ydre kunde se den enevældige Konges Magt. Bygningerne paa Kongens Nytorv fremstod, enkelte Gaarde som Oberst Plessens (en Del deraf er Hotel Phønix paa Hjørnet af Bredgade og Dronningens Tværgade) i Ny København, Vigant Michelbecker i Kalveboderne eller Frederiksholmskvarteret o. fl. a. Et karakteristisk borgerligt

Hus fra Christian V's Tid staar endnu paa Hjørnet af Gothersgade og Regnegade. Ogsaa i Frederiksholmskvarteret findes flere. Kongen selv opfører foruden Gæthuset paa Kongens Nytorv, den statelige Nørre Port, Corps de garden foran Slottet, Kommandanthuset, Laurierhusene o. a. ved Rosenborg, det ridderlige Akademi, hvis Mure endnu til Dels er benyttede i Raad- og Domhuset paa Nytorv, Hofetatens Arresthus, Blaataarn ved Langebro samt Slutteriet i Hestemøllestræde. Endelig hører ogsaa Frelserskirken paa Christianshavn — det ejendommelige Snegletaarn er

Frederiksberg Slot og Have under Frederik IV.

dog først opført af Thurah 1750 — og Reformert Kirke i Gotersgade med til denne Periode.

Frederik IV tog imidlertid Planerne om Slottet ved St. Anne Bro i Arv og lod straks i Begyndelsen af sin Regering det allerede under Christian V planlagte Operahus opføre i sin karakteristiske Harlekinsdragt. Men ogsaa han opgav at bygge videre, optaget som han var af Byggearbejderne paa Østrup, det senere Fredensborg, og det i Københavns umiddelbare Nærhed ved «Prinsessernes Gaard» opførte Frederiksberg Slot. Frederiksberg By hed dengang Ny Amager eller Ny Hollænderby efter de Amagerbønder, som Frederik III lod bosætte sig her kort før Belejringen. Prin-

sessernes Gaard, var et Landsted, som Frederik III faa Aar efter indrettede for sine Døtre paa Ny Amager. De nye Slotte gjorde Opførelsen af en Kongebolig ved St. Anne Bro overflødig, og Frederik IV indskrænkede sig til i Aarene 1725—1727 at give Københavns Slot en fuldstændig Ombygning. Det middelalderlige, malerisk-uregelmæssige gamle Københavns Slot genopstod i en kedelig, klodset Kaserne, i hvis Façade det bevarede Blaataarn gjorde en mærkelig Virkning. I 1727 var Ombygningen til Ende bragt, og samme Aar fuldførtes det anselige endnu bevarede Kancelli, «den røde Bygning».

Regeringen lod sig det være særligt magtpaaliggende at skabe en pyntelig Passage for Ambassadører og fremmede Fyrster igennem Byen. I de forskellige Byggeforordninger toges der derfor stadigt Hensyn til Bebyggelsen af Hovedgaderne, i hvilke der kun maatte bygges af Grundmur og kun maatte sættes Mur og ikke Plankeværk til Gaden. De kunde ogsaa nok trænge til at reguleres. Vestergade var saaledes i 1668 og vistnok langt senere paa sine Steder 14 Alen bred mellem Rendestenene, paa andre kun 10, og Passagen paa Fortovene blev her som alle Steder hvert Øjeblik hæmmet af langt fremspringende Trapper, af Boder, Skur eller Karnapper. Det gik derfor særligt ud over alle saadanne Udbygninger i Regeringens Byggeforordninger. Mange af Byens Gader var saa snævre, at to Vogne ikke kunde komme om ved hinanden; i Gaderne i de gamle Skipperboder ved Nikolai Kirke og i Vingaardsstræde kunde man ikke komme frem med en Vogn, i Nellikestræde — nu Asylgade — knap nok med en Hjulbør. Og i flere af Gaderne kunde Genboerne fra deres Vinduer, fortælles der, række hinanden Haanden tværs over Gaden.

Enevælden fik Kampen med Byens Urenlighed i Arv fra det gamle Valgkongedømme, men førte den i Tidens Løb med mere Held. Efter forskellige Tilløb til en Forbedring ved Udnævnelse af en «Generalrengøringsdirektør» o. s. v. kom 21. Maj 1680 Forordningen om Gadernes Renovation og Brolægning, der endelig begyndte at indføre ordnede Tilstande. Men der var langt til Enden. Gaders og Pladsers Tilstand var dengang og langt senere saa grufuld «som fast ej nogen Tid tilforn». Faa Aar i Forvejen fortælles der, hvorledes man i de Gader, «der laa sidt», efter et stort Regnskyl kunde gaa i Vand over Knæerne. Og den Gang var der netop paa Grund af de gamle Stadsgraves Udfyldning, der kun gik for sig i Smaapartier og til forskellige Tider, mange Gader, der «laa sidt». Men til disse uheldige Naturforhold kom Københavnernes gamle

Uanfægtethed af Griseriet og Ulyst til at gøre noget for at skaffe sig det længer fra Halsen end f. Eks. ind paa sin Nabos Grund.

Naar der nu ved Forordningen af 1680 skete en Forandring til det bedre, havde det først og fremmest sin Grund i, at det ikke længer blev paalagt eller tilladt Borgerne selv at brolægge hver sit Stykke Gade, hvilket tidligere havde medført stor Uensartethed og egentlig været Skyld i den hele Elendighed. Nu overtog det Offentlige Brolægningen, der skete efter Vaterpas og med rigtig Beregning af Vandfaldet fra Rygstenene i Midten ned til Rendestenene paa hver Side. Til Besørgelse af Renovationen blev der paalagt en Afgift af 1 Skill. af enhver Fragt- eller Bondevogn, der passerede en af Stadens Porte, og Gadefogder skulde ved Daggry ved Skralder advare Folk om at feje Gade og Fortovrene uden for deres Hus.

1680 blev de første Gadelygter opsat «paa Prøve» i Højbrostæde, Købmagergade og langs Gl. Strand. De var af Kobber og sattes op paa rødmalede Stolper. For at give Folk Respekt for disse samfundsnyttige Indretninger blev der sat en Straf af 3 Aar i Bremerholms Jærn for enhver, der beskadigede dem. Og den, der dristede sig til sligt og ikke godvillig lod sig gribe af Vægterne, men satte sig til Modværge, skulde ligge paa sin Gerning, om han hændelsesvis skulde blive slaaet ihjel under Striden.

I 1688 havde København 523 Lygter. Men Magistraten var misfornøjet med dem, da de brugte meget Tran og alligevel om Vinteren ikke lyste bedre, end at enhver, der om Aftenen færdedes paa Gaden, maatte have sin egen Lygte med sig. Dog, det tog Politiet sig ikke af. Det inddrev Lygteskatten med al Strenghed, men glemte stundom at se efter, om der ogsaa var saa mange Lygter, som Folk betalte for.

Frederik III havde straks efter Regeringsforandringen begyndt at tænke paa Befæstningens Udvidelse og Forbedring og besluttede, at det hele Terrain mellem Voldene og Søerne fremtidig ikke maatte bebygges, da det havde vist sig, at Fjenden trods Forstædernes Ødelæggelse havde fundet ikke ringe Ly bag Rester af Mure og Haver. Den hollandske Ingenior Rüse blev indkaldt og forestod Anlæget af Kastellet, og sammen med ham anlagde Stadens Kommandant, den fra Belejringen bekendte Niels Rosenkrans, de nye Volde paa samme Sted om end ikke i samme Højde og Drøjde, som vi endnu har set dem inden deres Fald. Vester Port blev, som omtalt, under Frederik III flyttet ned ud for Lille St. Kle-

mensstræde, hvor senere Frederiksberggade blev anlagt, Nørre Port blev flyttet hen foran Frederiksborggade under Christian V. Øster Port var — i Modsætning til de nævnte to monumentale Porte — af Træ og nærmest kun at betragte som en Laage i Volden. Den stod ud for Rigensgades Udmunding paa Grønland, men flyttedes 1708 over i Kurtinen mellem Rosenkrans's og Grønlands Bastioner og opførtes af Sten.

Vestervold blev forlænget ud over Opfyldningen ned til nuværende Langebro. Den yderste Bastion her fik Navn efter den til Baron Rüsensten adlede Ingeniørofficer. Den næste blev kaldet Ulriks Bastion til

Københavns Slot efter dets Ombygning under Frederik IV.

Minde om Ulrik Christian Gyldenløve, der havde haft Post i den i Nærheden beliggende Bastion ved Vandkunsten, og den tredje Bastion, der laa helt oppe ved Vester Port, fik Navn efter Frederik III's Søn Ulrik Frederik Gyldenløve. Derefter fulgte paa den anden Side Porten Schacks Bastion, dernæst Helmers Bastion, en Fortyskning for Jermers Bastion, Taarnet stod endnu i den ikke udfyldte Bastion og havde længe været brugt som Fængsel, saa kom Hahns Bastion, atter en Fortyskning af Hanetaarnets Bastion, dernæst Ahlefeldts og, paa den anden Side Nørre Port, Stadsoberstens (lige for Gotersgade), Rosenborgs, Quitzous, Peucklers, Rosenkrands' og Grønlands Bastioner.

I 1685 begyndte Christian V paa det store Arbejde at lægge hele Havnen, Toldboden og Christianshavn ind under Stadens Befæstning. Volden fra Kalvebods Bastion — lige over for Rüsenstens — og til Amager Port var alt bleven forbedret under Fredrik III, samtidig med at der stadig ved Opfyldning paa Nordsiden blev inddæmmet Land, saa Strandgade senere kom til at ligge langt fra Stranden. Nu tog Christian V fat paa at føre Volden fra Amager Port mod Nord gennem det flakke Vand paa Grundene og op til Christian IV's Blokhuse lige over for Toldboden. Yderst ude, inden for den nordligste Bastion Quintus, blev der dannet en stor Holm, Nyholm. Af Betegnelsen Nyholm i Modsætning til Gammel Holm ses det, at Planen om at benytte den som fremtidigt Skibsværft alt tidligt har dæmret hos Christian V, hvilket var saa meget mere naturligt, som Flaadens store Skibe alt fra Christian IV's Tid havde haft deres Leje her i «Hukket». I 1692 løb den første Orlogsmand af Stabelen paa Nyholm, det fra Iver Huitfeldts heltemodige Kamp 1710 bekendte «Danebrog». Bolværker og Pælebroer førtes ud til de tidligere Blokskibe, som erstattedes med et Brohoved. 1686 opførtes Langebro som en smal Træbro ved Rüsensteens Bastion ved Vestervold, og man kunde nu fra Kastellet ved Toldboden gaa rundt Stadens Volde over Langebro, Christianshavn og Flydebroen ved Toldboden tilbage til sit Udgangspunkt. Christianshavns Indlemmelse i København, der fandt Sted efter kgl. Ordre i 1674, var fra 1690, da Befæstningsanlæget kunde anses for at være fuldfærdigt, synlig og aabenbar for alle; de to Byer dannede nu een Stad. Og Forbindelsen mellem de to Bydele blev ikke ofte afbrudt, eller med andre og mere moderne Ord: Knippelsbro var kun sjældent oppe. Brovægteren, som i det hele skulde passe Broen og særligt tage sig af Vindebroen, kunde nemlig tillige paatage sig baade at være Portner i Amager Port samt at feje Slotspladsen ren.

Husene i Københavns Gader viste stor Afveksling i deres Ydre lige til den store Brand 1728. Endnu kunde man i denne Periode træffe Huse med klinede Lervægge og saa lave, at Tagskæget ikke var halvanden Alen fra Gaden, medens Solbænken i Vinduerne omtrent laa lige med Gadelinien. Til Gengæld kunde Taget være af 7—8 Alens Højde. Samtidig med saadanne kunde man finde gamle middelalderlige Huse af røde Sten og med spidsbuede Vinduer og Trappegavle, dernæst Huse fra Christian IV's Tid, smukke Renaissancebygninger som Reinhold

Hansens Gaard paa Amagertorv, der staar endnu med sine svejfede Gavle og Frontespicer, brede Vinduer med Sandstenskarme og Billedhuggerarbejde, mange med Taarne og Tinder og Karnap. Endvidere store Bindingsværkshuse, med det ene Stokværk kraget frem over det andet, med Bislag og høje Stentrapper, ad hvilke man stundom kunde gaa op til 2det Stokværk, og med broget, malet og forgyldt Træskærerarbejde. Medens tidligere Hovedbygningen gerne blev lagt med Gavlen eller Langsiden til Gaden, lagdes den under Frederik III ofte med sin Svalegang fornemt tilbage paa den rummelige Gaardsplads, der hyppigt blev beplantet med Træer i Hjørnerne eller paa Midten, og med en Mur med Port til Gaden. (Se Afbildn. S. 260.)

Husene i København havde ikke Nummere, paa nær en Husrække i de gamle Skipperboder, lige over for Holmens Kirke, som derfor hed «Nummerene» — det kom først i 1771 — men mange af dem havde fra gammel Tid særegne Navne eller var betegnede ved langt udhængende og iøjnefaldende Skilte, hvor man søgte med stor Opfindsomhed at faa anbragt Billeder og Navnetræk af kongelige Personer. Ofte fik et Hus sit Kendingsnavn ved et nuværende eller tidligere Skilt. Man boede dengang i «Den graa Falk», skraas for «Nøglen», bag om «Linden», ved «Solen» o. s. v., eller man boede tværs for Hattestaffereren, eller næst op til Bogtrykkeren eller inden om Skrædderen og andre lignende Steder, Betegnelser, som man til Dels kan høre i København den Dag i Dag.

Det var imidlertid ikke alene paa Grund af deres krumme Linier og Sneverhed og paa Grund af Husenes ejendommelige, afvekslende og maleriske Ydre og sære Skilte, at Københavns Gader dengang tog sig anderledes ud end Nutidens, det var nok saa meget paa Grund af det ejendommelige Liv, der udviklede sig i dem. Nogle af Gaderne maatte jo nok betragtes som værende til for Færdselens Skyld; i andre, og det var de fleste, kom der sjældent eller aldrig nogen Vogn bl. a. af den Grund, at de var for snævre, og her florerede Familielivet fuldt saa meget som inde i Husene. Bødkeren samlede sine Staver i Fadet paa Gaden, Skomageren anbragte sig paa sin Skammel med Risp og Læst, og Skræderen sad paa sin Dørtærskel eller i sin Vindueskarm. Da kunde man endnu se Pigerne om Aftenen flokkes for at hente Vand ved Pumperne eller Springvandet og faa sig en Sladder. Folk solede deres Sengetøj paa Kirkegaarden — endnu ved Midten af det 19. Aarhundrede kunde man paa en smuk Solskinsdag se Frue Kirke paa Sydsiden prydet med en Række Sengelad — hvor der var Plads til Sengelad, eller

lagde det ud for Solen i den hjemlige Gade paa Kasser og Brædder. Handel fandt i Reglen Sted, ikke inde i Butiker, men ude paa Gaden gennem Bodens Vinduer. Vindueskodden var gerne slaaet ned og tjente som Disk, og Butikssvenden stod ved Vinduet indenfor og falbød sine Varer. Men ude paa Gaden var der ogsaa mange Boder og Udsalg fra smaa Borde, og selv paa Højbro havde enkelte Folk Lov til at opslaa deres Skure og sælge Knive og Petschafter (Signeter). Om Skomagerne, der havde Udsalg ved Knippelsbro, som dengang kaldtes Langebro, mindes man endnu i den gamle københavnske Børnevise:

Visselulle mit lille Barn,
Moder sidder og vinder Garn,
Fader gaar paa Langebro,
køber Barnet nye Sko o. s. v.

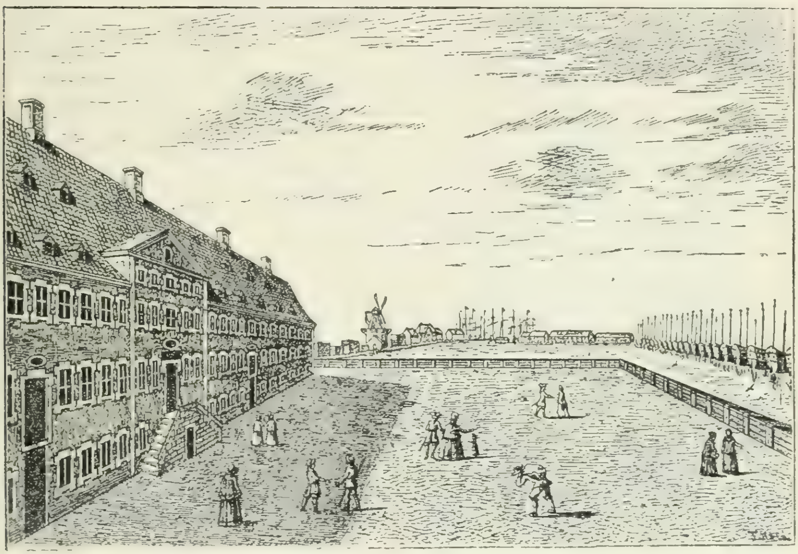
Og i alle Gader lod Gaderaaberne sig høre. En Del af dem har vi endnu som en ejendommelig Arv fra Københavns Fortid, men i Christian V's og Frederik IV's Tid blev der raabt med mange Ting, som nu ikke sælges paa den Maade. Skærsliberne, som i senere Tider spillede en fremtrædende Rolle som Udraabere ved deres musikalske Opsang, har næppe dengang raabt. De var nemlig saa godt som alle Franskmænd. Men der var andre, som kunde bringe Folk til Fortvivlelse. Der var f. Eks. Østerskonerne, af hvilke der ifølge Henrik i «Den politiske Kandestøber» var saa mange, at den ene aldrig saa snart var jaget væk, før en anden kom i Stedet; dernæst de utallige Drenge med «den sidste Vise».

I alle Gader man med Magt sig jo maa trænge
Igennem Viser og igennem hæse Drenge,
Der skriger Øret fuldt, hver i sin Melodi:
Ny Viser! nu om Mord, om Brand, om Hekseri,
Om En, som hænges skal, om Rov, om vanskabt Foster o. s. v.

Andre raabte til Bagernes store Fortørnelse med Brød. Mange løb om, med særlig Tilladelse, og falbød, uden at raabe i Gaderne, deres Varer i Husene. Det var særlig franske Kvinder, af de flygtende franske Kalvinister, der udkrammede en Mængde Ting, som Københavnerinderne vanskeligt kunde staa for, Handsker, Parfumer, Pudder, Kniplinger og anden Damepynt samt «Galanteri». De havde deres Gang paa Slottet og hos de Fornemme saa vel som i alle Byens vel-

staaende Huse og bragte ved Siden af deres Stads altid en Mængde Bynyt i Huset.

Paa Torvene havde de Handlende faste Udsalgssteder. Paa Amagertorv sad omkring Vandposten ud for «Store Lækkerbidsken» Kaalkonerne, Amagere samt andre Gartnere med deres Frugter og Grøntsager, men der var ogsaa Høkersker med Fjerkræ og Æg, Smør og Ost, Ærter og Gryn. Bønderne ude fra Landet falbød deres Sager paa Halmtorvet (nu Raadhuspladsen), Skidentorvet (Pladsen mellem Nørregade og Fiolstræde) samt Gammel Torv og Ny Torv, hvor man tillige kunde købe Kalve og

Kvæsthuset opført 1684 med Udsigt til Flaadens Leje og Toldboden.

Svin samt Fede- og andre ædende Varer, Hø, Halm, Korn og Gryn, Skovle og Koste m. m. endog Egetømmer. Ved Vandkunsten solgtes al Fisk, der blev kørt til Byen. Ved Gl. Strand sad Fiskerkonerne. Men vilde man have sig en Hue, maatte man gaa til Huekonerne paa Graabrødretorv. Her kunde man ogsaa faa Dukketøj og Pottemagersager og endelig gamle Klæder hos «Paltekonerne». Nu kalder vi et saadant Torv Loppetorvet, dengang hed det, maaske med lige saa megen Ret, Lusetorvet. Paa Torvene blev der straks fra Torvetidens Begyndelse opsat en Torvefane, og saa længe den vajede, maatte man kun købe til sin egen og sin Husstands

Behov. Naar den Kl. 10 blev taget ned, var det tilladt at gøre Indkøb til videre Forhandling. Til Ordenens Opretholdelse var der en særlig Torvevagt, bestaaende af 10 Soldater under Kommando af en Sergent.

En saadan Vagt kunde nok gøres nødig. Thi Fiskerkonerne og Høkerskerne var et stridbart Folkefærd, og der maatte over for dem gaaes frem efter den korte Retsmetode. Til øjeblikkelig Udsoning af mindre Forseelser havde man Halsjærnene paa Torvene, og der skulde efter Datidens Forestillinger ikke meget til for at komme i et af dem. De fandtes dog ikke blot paa Torvene, men ogsaa i flere Gader og brugtes ikke blot til Kvindfolk. For Smaatyverier kom Folk i Halsjærnet, i Reglen med Tyvekosterne under Armen, eller i Gabestokken ved Ny Nørre Port eller ved Rigensgade paa Hjørnet ved Grønland. Piger, som søgte at skille sig af med Urenlighed fra Huset paa en nem men ikke tilladelig Maade, kom i Gabestokken, og hvem der stod i den eller i Halsjærnet, kunde være sikker paa en smuk Samling taknemmelige Tilskuere. Somme Tider kunde Straffen i Halsjærnet blive haardere end tiltænkt, som da en gammel Soldat, der havde gjort sig det til Næringsvej at fange Godtfolks Hunde ind, slaa dem ihjel, skære Hovedet af og flaa dem og derpaa sælge dem for unge Raabukke, blev grebet og sat i Halsjærnet paa Amagertorv med et Hundehoved paa Brystet. «Men som den Stymper var af ond Medfart afmægtig, blev han, der Benene segnede under ham, hængende og kvalt til Døde i Halsjærnet.»

Ved «Kortegarderne» d. e. Soldatervagterne inden for Portene og ellers i Byen har der som f. Eks. paa Ulfeldsplads og ved Slotsholmens Vagt mellem Højbro og Slottets Porttaarn, staaet Træheste til Soldaternes særlige Benyttelse.

Et vigtigt Led i Billedet af en københavnsk Gade i den sidste Menneskealder forinden og i den første efter 1700 er Karosserne. At age i Vogn med lukket Himmel*) over havde tidligere været betragtet som en adelig Forret og var derfor noget, der under den stærke Spænding mellem Adelen og Borgerskabet havde stukket dette stærkt i Øjnene. Et Sagn fortæller, at Biskop Hans Svane havde ladet gøre en Vogn med Himmel over til sin Hustru, og at nogle Adelsmænd, der ej var

*) Et Minde har vi endnu om de gamle Vogne med lukket Himmel, der ellers alle Vegne er bleven erstattet af Karosser og Kareter. Det er de endnu brugelige Ligvogne.

til Sinds at opgive de fra Fædrene nedarvede Rettigheder, lod den rive ned, en Krænkelse, som Biskoppen ikke glemte. Det havde derfor sin store symbolske Betydning, at Frederik III efter Regeringsforandringen

Ole Rømer, Politimester i København.

forærede ikke blot Adelsmanden Hannibal Sehested men tillige de borgerlige Mænd Christopher Gabel, Hans Svane og Hans Nansen hver en Karosse. Begivenhederne i 1660 bidrog i mægtig Grad til at udvikle

Københavnernes i Forvejen stærkt fremtrædende honnette Ambition og Forfængelighed, og det blev nu Maalet for enhver agtbar Borger at kunne køre i sin egen Karet. Det er disse 4, om man vil, historiske Kareter, som den alderstegne Jeronimus i «Maskeraden» tænker paa, naar han siger, at i hans Ungdom var der ikke flere end 4 Kareter i Byen. Men allerede 1702 kan en fremmed Rejsende optegne i sine Dagbøger: «Hvis de snavsede Gader er Grunden til, at man maa gøre Brug af Kareter, er der ej heller Mangel derpaa. Der er faa Byer paa Københavns Størrelse, hvor de findes i saa stort Antal. Thi uden at tale om saa mange Hof- og Statsembedsmænd, som bor i Residensstaden, er der næppe en Kræmmer eller velhavende Borger, som ikke har sin Karet eller Kaleche med 2 Heste. Det kommer dels af disse Borgeres Forfængelighed, dels af, at det er saa billigt at holde Køretøj. En Karet, to Heste, en Kusk og to Lakajer koster kun 250 Rdlr. om Aaret eller 50 Pd. Sterling. Dette har en Hofmand, som havde en saadan Ekvipage, forsikret mig. Der er ogsaa flere Lejekareter at faa til rimelig Pris; man betaler kun 1 Rdlr. om Dagen og 1 Sletdaler for en halv Dag, Morgen eller Eftermiddag. Hvad jeg har sagt om Københavnernes Forfængelighed, især med Hensyn til Kvinderne, er ingenlunde overdrevet; det hænder ofte, at Personer af Borgerklassen blive hjemme fra Kirke, naar de ikke kan køre i Karet, naar deres Heste er syge, eller en af dem er død, og de ej har kunnet købe en anden.»

Det maa nu ikke overses, at Københavns Gader uden for Rygstenenes Højde, der særlig var bestemt for Fodgængere, dannede et bundløst Uføre, især for Folk, der bar Sko og Knæbukser. Og selv paa de frelsende Rygsten kunde det være vanskeligt at færdes umolesteret, naar en eller anden «modvillig» Køresvend fandt paa at køre i Siksak ned ad Gaden, og ubehageligt, naar under en Regnbyge Regnen strømmede med Plasken ned fra de langt fremspringende Tagskæg. Desuden færdedes der altid saa meget Skarnsfolk paa Gaden; naar ikke en Gang Mænd som den fromme og brave Hr. Just Justesen Bjerre, Præst til Trinitatis, kunde faa Lov at gaa i Fred, — en Matros sprang en Gang til og nappede hans Hue af Hovedet paa ham — kan man vide, at Damer, særlig Damer i Pudsen, kunde være udsat for alle Slags Ubehageligheder. Vogne maatte derfor sikkert anses for nødvendige saa vel i Vinterens Pløre som i Sommerens Støv. Vognhyren var i Virkeligheden billig, som af den Rejsende bemærket. Endnu 20 Aar senere kunde man have en Karet en hel Dag til Midnat for 1 Rdlr.

og fra Kl. 12 Middag til 12 Midnat for 4 ß. Københavnerinderne synes at have benyttet Vogne, saa snart Lejlighed gaves, og i «Barselstuen» faar man at vide, at Gaden — Aabenraa — holdt fuld af Vogne med Damer, der aflagde Barselvisit. «Man skulde tænke», siger i «11te Juni» den ene Proprietarius, der er vred over, at han er bleven overstænket af en forbandet Karosse, «at der boede en Hoben rige Folk i denne By, thi gaar Du paa Gaden, kan Du ej komme frem for Heste, Vogne og spraglede Lakajer.»

For at skaane Syge for den sikkert ulidelige Rumlen af Vogne paa de slet brolagte Gader kunde man faa Lov at spærre Gaden af uden for Huset ved at trække Lænker tværs over dem fra Fortov til Fortov.

Under Frederik IV kom et nyt Befordringsmiddel op, de lukkede Bærestole eller Portechaiser, som efter Regulativet af 1725 var at faa paa forskellige faste Pladser som Kongens Nytorv, ved Nicolai Kirke, paa Vandkunsten, Ulfelds Plads og andre Steder, og som kostede 2 Sletdaler (1 Rdl. 2 ß) i Hyre for en Dag. De forekomme stadig i Holbergs Komedier og benyttedes Aarhundredet ud. Sidste Gang man saa Portechaiser i Københavns Gader var i Kolerasommeren 1853, da de blev brugt til at befordre Patienter i til Søetatens Hospital i Nyboder.

Særlig Interesse fik Livet i Gaderne naturligvis, naar der var noget paa Færde. Naar kgl. Majestæts Trompetere red rundt og blæste Nytaar ind foran Standspersoners Huse, eller — Søndag før første Torsdag i Marts Maaned — blæste Herredag ind uden for Højesteretsassessorernes Boliger; naar enkelte Lav eller forskellige Regimenter satte Majtræ op St. Hans Aften, eller naar nogle fornemme Herrer efter et godt Lag kørte Byen rundt med Musik i Vognene. Ved Siden af sligt var det vel mere dagligdags, at de fattige Skolepeblinge paa bestemte Dage i Ugen sang for Brød foran Godtfolks Døre, eller at Trommeslageren slog paa Kalveskindet og læste offentlige eller private Bekendtgørelser op, at Byfogedens Svende greb Folk, der imod kgl. Majestæts Bud og Befaling havde understaaet sig til at doble eller spille paa Gaden, eller de satte afsted efter Lykke-Potte Mænd, Folk der løb om med Tombolaer (Lykkepotter), eller efter en eller anden, der havde moret sig med at skyde eller brænde Fyrværkeri af paa Gaden, eller at Stodderfogederne gjorde Jagt paa Tiggerne. En Rus tilhørte endnu dengang Privatlivets Fred, selv om den blev vist frem paa Gaden, og fulde Folk og Tiggere var der nok af. En sølle Djævel, der var pyntet med den spanske Kappe, eller en Kvinde, der bar Sten af By, eller en som

skulde stryges til Kagen, var naturligvis altid en kærkommen Adspredelse under Dagens trælsomme Arbejde.

En rigtig Henrettelse var et stort Folkeskuespil, og der var nok af dem. Paa Nytorv, hvor tillige Smædeskrifter og skadelige Bøger blev brændt af Bøddelen, paa Amagertorv og Kongens Nytorv, ude i Grønningen og uden for Øster Port og Vester Port stod der Skafot eller Galger. Henrettelse af Borgerlige var ikke almindelig, men Soldaternes Galge paa Grønningen var stadig i Brug. Om Præsten ved Garnisonskirken, Knud Tommerup, fortælles det, at han i sin Embedstid (1693—1726) fulgte over 600 Soldater til Retterstedet.

En Henrettelse, der vakte ualmindelig Opsigt, og om hvilken der endnu gaar Sagn i Nyboder, fuldbyrdedes 1683 ved Galgen uden for Øster Port (ved Kalkbrænderiet) paa 9 Baadsmænd som havde gjort Mytteri om Bord paa Orlogsskibet «Havmanden». Det var laant ud til det vestindiske Kompagni og skulde føre dettes Guvernør Jørgen Iversen Dyppel ud til St. Thomas tillige med 100 Slaver fra Bremerholm, der skulde befolke Øerne. Guvernøren og Skibsføreren samt en Del andre Befalingsmænd havde Oprørerne kastet over Bord, de fleste af Slaverne havde de sat i Land paa en af Azorerne og havde derpaa sat Kursen til Irland for at sælge Fartøjet der. Men den fredelige Del af Mandskabet havde atter faaet Bugt med Oprørerne og havde ført Skibet inden for Skagen, hvorefter det strandede paa Svenske Kyst i Båhus Len. Over for dem kom de gamle middelalderlige Straffe, som Folk uden for Kongens Tjeneste ogsaa idømtes, men som de i Reglen benaadedes for, til Udøvelse i hele deres Barbari. 4 af disse Mænd blev halshuggede, men de 5 mest Skyldige blev radbrækkede — d. e. fik alle Ledemod knuste med et Hjul — og derpaa levende lagt paa Stejle. Hovedmanden for Mytteriet, en Hamborger, fik dog først sin højre Haand afhugget og blev 2 Gange knebet i Brystet med glødende Tænger. «Da han var bleven lagt paa Stejlehjulet bad han om en Drik Øl og levede anden Dagen derefter.» Hans 4 Ulykkeskammerater blev efter en Times Forløb pardonnerede af Dronningen, at Bøddelen maatte kvæle dem, «hvilket var græsseligt at se.»

Sikkerheden paa Københavns Gader var grumme ringe, og Overfald og Slagsmaal med mere eller mindre blodig Udgang hørte til Dagens Orden. Borgernes Forbitrelse over den paatvungne Indkvartering og

deres Harme over Garnisonen, som de ikke uden Grund betragtede som den nye Regerings Sikkerhedsvagt og deres egne Vogtere, gav sig stadig Luft, og uafladelig forefaldt der alvorlige Batailler i Københavns Gader mellem Borgerne og de Militære. Det var til ikke ringe Besvær for Byen, at den enevældige Konge til Trods for alle Løfter om Frihed for Indkvartering og Fortifikationsskatter, for den nye Forfatnings og sin egen Sikkerheds Skyld, troede sig nødsaget til at underholde en saadan Bande af ryggesløse og voldsomme Personer, som den hvervede Hær dengang bestod af, Bærmen af alle Samfundsklasser. Og da tilmed Regeringen ikke sørgede for at kunne betale disse Folk deres Sold, saa de kom til at lide Mangel paa alt, kan man ikke undres over, at de hjalp sig selv. Allerede i 1660 skriver den svenske Gesandt: Her er en stor Jammer blandt Soldaterne i Staden, som af Hunger bedriver den ene Insolens efter den anden». Det var særligt paa Torvedagene, at der forefaldt Uroligheder, naar Soldaterne i større eller mindre Grupper gjorde Anfald paa Boder med ædende Varer, og det var i den Anledning, at der blev oprettet en særlig Vagt af Ryttere paa hvert Torv, saalænge Torvetiden varede. Men heller ikke det var altid nok til at opretholde Ro og Orden.

Ogsaa de militære Afdelinger kunde indbyrdes udfægte blodige Batailler. I en 2 Dages Kamp i 1686 mellem Livgarden og nogle andre Regimenter, hvoriblandt Marinerne, blev en Snes Mand dødeligt saarede. St. Hans Aften 1690 var der et vældigt Slagsmaal mellem Holmens Folk, der havde rejst Majstang i Nyboder og holdt Midsommerfest, og Soldaterne, der ikke vilde lade dem være ene om Lystigheden og de smukke Nyboderspiger. Der blev stukket med Knive og hugget med Klinger, stukket med Bajonetter og skudt med Musketter og flere blev alvorligt saarede. Dagen efter stormede Matroserne Corps de Garden ved Øster Port og smed Vagten ud. Langt op i Rigensgade, Borgergade og Adelgade, helt ned til Amalienborg Have og hen til Sølvgade mærkedes Dønningerne af Kampen.

Over for saadanne Uroligheder maatte Myndighederne gribe til andre militære Afdelinger, i Reglen Hestgarden, for at skaffe Fred. Til daglig Brug havde det imidlertid ogsaa vist sig umuligt for Raadstuevagten og Byfogdens Svende om Dagen og «den lille Vagt» (32 Mand) om Natten at opretholde Ro og Orden paa Byens Gader. Det kunde hænde, at Raadstuevagten blev overfaldet, naar den førte en Fange til Børnehuset, og Fangen med Magt befriet. Ordrerne til at forsyne Vagten, som

førte Forbrydere til Retterstedet, med Krudt og Kugler, saa den kunde skyde skarpt, viser ogsaa, hvad man kunde vente sig.

Christian V bestemte i December 1670, at eftersom om Nattetide saadanne store Uskikkeligheder med Mord, Tyveri, Slagsmaal og andre deslige utallige Usømmeligheder begaaes, «saa fast ingen mere kan gaa sikker paa Gaden om Aftenen», skulde der oprettes en Borgervagt paa 100 Mand, der delt i 3 Afdelinger skulde holde Ro i Byen om Natten. De skulde have deres Vagtstuer eller Corps de Garder paa Raadhuset, paa Amager Torv og paa Købmagergade «udi den Bugt af Klareboderne». Denne Indretning viste sig imidlertid upraktisk, og 1682 indrettedes Københavns Politikorps. Præsidenten i Nyborg Klaus Rasch, blev den første Politimester — hans Myndighed strakte sig ikke blot til København, men over hele Landet, — og samme Aar oprettedes til særlig Nattjeneste og Tilsyn med Gadeløgterne et Vægterkorps, der væbnedes med Morgenstjerner. Vægterne skulde ikke blot holde Orden i Gaderne og passe paa, om der viste sig Ild noget Sted, men tillige, efter Taarnvægternes Raab, udraabe Klokkeslettet ligesom i tidligere Tid den raabende Vagt. I 1686, som det synes, blev Kingo's Vægtervers indført, der først efter Midten af det 19. Aarhundrede er gaaet af Brug i de danske Provinsbyer.

Forskellige morderiske Sammenstød — man maa erindre, at saa godt som alle gik med Kaarde ved Siden — og særlig Drabet paa Dansemester Lachmann, der 1694 blev dræbt af to unge Kavalerer, hvem han havde forment Adgang til et Afdansningsbal i sit Hus, og hvorom mere siden, viser imidlertid, hvor ringe Sikkerheden for Liv og Lemmer endnu var paa Københavns Gader. Der udstedtes i den Anledning (1695) en kongelig Resolution, «Overlast og Drab at hindre», i hvilken det gjordes Borgerne, ikke blot i den Gade, Overfaldet eller Slagsmaalet foregik, men ogsaa i de tilstødende Gader, til Pligt at møde væbnede med Kortgevær ɔ: Sidevaaben og skille de Stridende. Undlod de at møde, skulde alle Borgere i de nærmeste 12 Huse paa begge Sider Gaden samt i de nærmeste 12 Huse i de tilstødende Gader bøde 100 Rdlr. til Christianshavns nye Kirke. Om egentlig denne Maade at arrangere større Oplob paa førte til Maalet, turde være et stort Spørgsmaal. Ved forskellige Lejligheder viste det sig, at man kun opnaaede at gøre en Tvekamp til et ordentligt Feltslag. I Vinteren 1697—98 forefaldt der saa mange Tilfælde af Røveri og Overfald paa Gaderne, særlig udøvede af de mange aftakkede Soldater, at man maatte lade Hestgarden pa-

trouillere om Natten for at hindre «uskyldig Blodsudgydelse». Endog Kvindfolk trak i Karleklæder og slog sig paa Stimandshaandværket, og i 1701 paa en højhellig Juledags Morgen overfaldt en «Vovehals» en af de stadbeskærmende Vægtere og smed ham i Kanalen, hvor han blev funden død.

Og alt dette skete i en Tid, hvor Loven haandhævedes med en saadan Strenghed, at en Mand, der paa Tøjhuset havde stjaalet en Smule Bly at bruge til Sænkelod paa en Fiskesnøre, blev dømt 3 Aar i Bremerholms Jærn.

Slagterne og Murerne blev anset for Byens uroligste Elementer næst efter Soldaterne. Under Frederik IV synes Matroserne at have været de uregerligste, navnlig fordi de lige saa lidt som tidligere Soldaterne fik deres Penge udbetalt. Der forefaldt uafladelig store Gadeoptøjer imellem Borgerne og de Militære, eller imellem disse indbyrdes. Mellem Studenterne og Kadetterne var der stadig Krigstilstand og ikke mindre mellem Studenterne og Lakajerne. Af disse Kampe er især to blevne bekendte, nemlig Lakajernes Belejring af Regensen 1696 og Kadetternes Storm paa samme Bygning, der var at betragte som Studenternes faste Borg, 1719. Den første manglede lige saa lidt som den trojanske Krig sin Helena, idet den synes opstaaet i Anledning af en Skomagerdatter, Elisabeth, der havde sat en skøn Kniplingsklud paa Spil i Værtshuset «Kronen» lige over for Regensen i Kannikestræde.

Det sidste Krigstog mod Regensen blev af Holberg benyttet i «Jacob v. Thybo», hvis Tale til hans Soldater maa have vakt stor Jubel hos Tilskuerne, der alle forstod, hvortil han sigtede: «Hvem I træffer udi sort Kjole, skal I støde ned. Naar vi saa har massakreret de fleste hid og did paa Gaderne, skal vi formaliter belejre Regensen, hvilken vi udi en Hast kan erobre, thi jeg tror ikke, de formedelst Mangel af Proviant skal kunne holde en Belejring ud i 24 Timer.»

I Sammenhæng med den unge Enevoldsregerings Bestræbelser for at gøre København til en mere «europæisk» By, end den hidtil havde været, staar ogsaa dens Iver for at skaffe den Midler til at møde Tidens to store Farer, Brand og Pest. Men Udviklingen gik saa langsomt for sig, at Regeringens Anstrengelser kun nyttede lidet over for Mangelen paa Samfundsfølelse og Ulyst til at forlade gamle indgroede Vaner.

Først ved de to store Ildebrande i 1728 og 1795 blev de store Arnesteder for Pest og Smitte til Dels ødelagte i København.

Allerede 1663 havde Frederik III givet Ordre til at forfatte en «Brandordning» for Byen,. men en saadan synes først at være fremkommet i 1687. Den, der opdagede Ilden, skulde straks «et stort Anskrig» til Naboerne gøre. Det var fornemmelig Vægternes Opgave at spejde efter Ild, og de advaredes imod at forsømme den «med Søvnagtighed». Naar de havde gjort Allarm i de nærmeste Gader, skulde de forføje sig til Raadhuset og bringe Melding om Ilden, dernæst sætte deres Morgenstjerner fra sig og hjælpe til ved Sprøjterne. Vægterne i Frue og Nikolai Kirketaarne skulde klemte med Stormklokkerne, stærkt naar Ilden var i Tiltagen, svagere naar den tog af. Om Dagen skulde der sættes et Flag, om Natten en Løgte ud paa den Side af Taarnet, der vendte mod Ilden. Gadevægterne skulde tænde deres Løgter, støde i deres Fløjter og raabe Brand og spærre Gaden af for Uvedkommende; de to tilstedeværende Korporalskaber af Borgerskabet besatte Brandstedet; Brandvagten lod Allarmtrommen gaa, Brandsvendene rykkede ud med Raadhusets samt Stadens andre Sprøjter, Øldragerne mødte op med Bryggergaardenes Sprøjter, Vognmændene med Kirkernes store Vandkar, og enhver Borger, der havde Hest, mødte med en Tønde Vand paa sin Sluffe, tømte den og jog af Sted igen. Indbyggerne skulde sætte Kar uden for deres Døre og fyldte dem med Vand. Borgerskabets Kompagnier traadte under Vaaben paa deres Alarmpladser. Garnisonen og Holmens Folk havde ligeledes at møde; efterhaanden klemtedes der fra alle Byens Kirker, Branddirektør, Politimester, Stadshauptmand, Kommandant, ja selv Hs. Kgl. Majestæt blev vækket, og i kort Tid var hele Byen paa Benene.

I Oktober 1680 brændte hele Bygningsfirkanten mellem Kompagni- og Brolæggerstræde, Raadhus- og Knabrostræde. 16. Juni 1683 «opfløj» Laboratoriet paa Christianshavn, d. v. s. sprang i Luften, med en halv Snes Mennesker; 14.—15. November 1685 lagde en stor Brand 40 Gaarde i Badstuestræde, Endeløsstræde og Vimmelskaftet, samt nogle Baghuse til Gammel Torv i Aske. Det var denne Brand, der gav Anledning til Nygades Anlæg. I Tiaaret 1691—1700 var der imellem 60 og 70 større og mindre Brande i Byen. Men den Brand, der voldte størst Elendighed i Byen, var dog den, der opkom paa Sophie Amalienborg under Opførelsen af en Opera*) den 19. April 1689. Slottets Hovedbygning blev fuld-

*) Operaen, der var bleven opført paa Kongens Fødselsdag den 15. April og

stændig ødelagt; 171 Mennesker indebrændte eller blev saa ilde tilredte af Ilden, at de kort efter døde, medens mange andre fik Saar og Mærker deraf for Livstid.

Der omkom ved denne sørgelige Brand mange af Byens Borgere, men det var dog især Folk af højere Stand og Hoffets Personale, som blev ramt af denne Ulykke, «og var det det beklageligste, at deriblandt var de fleste Kernen af de fornemste Indbyggere, ypperlige Subjekter og Officerer, samt af det skønneste Fruentimmer, unge og velopdragne Børn, og at mange Familier derved ganske og aldeles er undergaaede eller de Efterlevende ved saadan jammerlig Skilsmisse er sat i saa stor Sorg og Bekymring, at de uden Trøst i saa stor Sorg maatte forgaa . . . . . . Sandelig det Menneske maatte være haardere end en Klippe, der kunde uden Bevægelse beskue, hvorledes en Fader med to Børn i Armen og nogle frugtsommelige Kvinder af den hede Aske blev uddragne, de dejlige Børn med højt opsvulmede Ansigter og halvt forbrændte Legemer ligge for deres Øjne, som tilforn havde haft største Ærbødighed for dem; man hørte derover allevegne Jammer og Elendighed, Suk og Graad, en Hustru søgte sin Mand, en Mand sin Hustru, Børn Forældrene og Forældrene Bornene, en Ven den anden og en Broder sin Søster og med Hjertens Taare beklagede deres Ulykke, in summa saadan højtbeklagelig Hændelse er utænkelig og aldrig tilforn hørt, ej heller saa jammerfuld kan beskrives, som den i sig selv var, ti der var fast ingen fornem Familie eller Hus i København, som jo maatte beklage eller begræde sine Paarørende og for dem anlægge Sorg.

Det Tab af Klæder, Guldkæder, Armbaand, Ringe, Klenodier og andre Sirater, som med de elendige Personer i Branden er omkommet og forloret er beregnet til nogle tusende Rdl. og Slottet med de herlige Møbler til nogle Tønder Guld. Dog var i denne Ulykke dette dog en Trøst, at hverken Kongen, Dronningen eller nogen af det kgl. Hus var med udi dette Sørgespil.»

Blandt de Omkomne var en lille Søn og Datter af den rige Etats-

som nu gentoges for en større Tilskuerkreds, var «Der vereinigte Götterstreit» og var komponeret af Poul Schindler, en Søn af Kongens Glassnider. Da i 1ste Akt de fire Krigsguder Mars, Pollux, Castor og Perseus under Kanonsalut, Paukers og Trommers Klang samt Affyring af Fyrværkeri «paa Theater nedkomme udi en Sky», tændte en af Raketterne Ild i de tørre Enebærris, hvormed Væggene i det til midlertidigt Brug opførte Træteater var smykket, og i et Nu stod det hele i Flammer.

raad Elers og Hustru, en Datter af Sjællands Biskop Hans Wandal. Det barnløse Ægtepar besluttede da at anvende deres store Formue i velgørende Øjemed og oprettede bl. a. den Stiftelse for trængende Studenter, der bærer Navnet Elers Kollegium (indviet 1705), og som endnu staar som et Minde om Amalienborgs Brand og den Sorg, den forvoldte.

Efter Enevældens Indførelse gik Københavnerne glip af de pragtfulde Kroningsfestligheder. De henlagdes fremtidigt til Frederiksborg eller, for en enkelt Konges — Christian VII's — Vedkommende til Christiansborg Slot og dets lukkede Løngange.

Men de fik rig Erstatning paa anden Maade. Man vilde lige saa gerne more sig ved Hove efter Enevældens Indførelse som før, og selv om Hoffets Forlystelser med Indførelsen af «Wirtschaften», Maskerader, Balletter o. s. v. mere foregik inden Døre eller i Haverne for en særlig indbudt Kreds, var der dog stadig noget at se paa. Ikke en Gang Belejringen og dens Tryk formaaede at afholde Sophie Amalie fra at tage paa Harejagt paa Amager eller ride og køre Karussel, saa Svenskerne kunde synge:

> Holsten have vi vundet,
> Og Jylland have vi fundet,
> den Tid, Kongen og Dronningen aag i Ring,
> da fik vi Fyn og Sjælland ind.

Det foregik undertiden i Kongens Have — hvor Frederik III havde tænkt paa at anlægge en «Spilbane» eller Rendebane, omtrent hvor senere Kronprinsessegade blev anlagt — undertiden foran Slottet. Damerne synes i Reglen at have stukket til Ringen fra Vogne, og som Karusselvogne blev i alt Fald en Gang i Kongens Have de kgl. Postkalescher anvendt. I 1663 holdtes der, i Anledning af Kurprinsen af Sachsens Besøg, Ringrending foran Slottet, men da sad Dronningen og hendes Damer i smaa dertil indrettede, smukt prydede og forgyldte Vogne. Paa Ridebanen ved Slottet, hvortil Folk kunde faa Adgang som Tilskuere, holdtes der hyppig «Rosballetter», «Kopfrennen» (se Side 230) og Ringrenden. Her kunde man ogsaa jævnlig se Christian V sammen med Gyldenløve og andre Udvalgte øve sig i Turnering og Ridderfærdighed.

En særlig pragtfuld Karussel holdtes 13. April 1685 paa Kongens

Nytorv paa en aflang Plads foran Gyldenløves Palais. Kongen selv førte den blaa Eskadrille, Gyldenløve den røde. Hver Eskadrille havde 1 Pauke og 12 Trompetere samt over 150 Heste, desuden gjorde baade Hestgarden og Fodgarden samt Drabantgarden Tjeneste. Prisen for Løbene var massive Guldbægere, og Storkansleren Grev Ahlefeld, Feltmarskal Grev de Roy samt Geheimeraaderne Jens og Niels Juel var Dommere.

Ogsaa Vinterens Glæder nød man ved Hove til Københavnernes Glæde. Datidens Avis *Danske Mercurius* ved at fortælle i November 1673:

> En prægtig Slædefart af Kongen og hans Moder,
> Saavel som Dronningen og Prins Georg, hans Broder,
> Samt Hoffets bedste Mænd paa samme Vinters Sne.
> Man her med største Lyst i Staden fik at se.
> Livvagten red foran paa Banen Rum at gøre,
> Dernæst Herpukken og Klarin man fik at høre,
> Ja den Sølvbjældre-Larm og Skrald, som fulgte dem,
> Gav noksom Tegn, at der en Konge kørte frem.

Der blev ogsaa holdt Ringkorsel paa Isen, som da Prins Frederik i 1679 tillige med Prinsessen af Tarent og en Mængde af Hoffets Damer og Kavallerer stak til Ringen fra Slæder paa Peblingesøen «ved Trompetens Lyd og klingende Hærpauker».

Af mere stilfærdig Art var Lystturene i Havnen og ud til Skovshoved, naar Frederik III's Døtre lod sig ro af Tyrkere i de af Cort Adeler konstruede Galejer med Violons og anden douce Musiqve i Baaden.

Naar Kongen efter nogen Tids Fraværelse, eller naar fyrstelige Personer, der kom paa Besøg, eller naar fremmede Gesandter holdt Indtog, skete det altid med Pomp og Pragt. Da saaledes Christian V under Krigen i Oktober 1676 kom til Byen sammen med Dronningen, dog Enkedronningen dem i Møde med 9 Karosser ved Dyrehaven. Under Kanonsalut fra alle Kanonerne paa Voldene, Klokkeringning og Klokkespil (fra Helligaandskirken) kom de op paa Slottet. Borgerskabet og Soldaterne paraderede paa Gaderne, og Trængslen var saa stærk, at det næsten var umuligt at komme frem. Da de kgl. Herskaber om Aftenen kørte over Kongens Nytorv ud til Sophie Amalienborg for at deltage i en Fest hos Enkedronningen, lod Niels Juel fra Kanonerne paa Altanen paa sin Gaard paa Hjørnet af Bredgade afgive Salut paa 18 Skud, der blev besvaret af 4 Orlogsmænd, som laa i Havnen behængte med Lygter.

Amalienborg Slot og Have var illumineret paa det prægtigste, og hver Gang en Skaal blev drukket eller en ny Ret blev sat paa Bordet, hørte man straks Kanonernes Dundren.

Naar Kongen besøgte Gyldenløve paa hans Gaard paa Kongens Nytorv var der Illumination og Fyrværkeri. Ligeledes naar de fremmede Gesandter holdt Fest i Anledning af en eller anden for deres Regering glædelig Begivenhed, og man kunde ved saadanne Lejligheder endnu se den gamle Skik med at stege en hel Okse paa Spid paa et af Torvene, hvorefter den blev givet til Pris, medens rød og hvid Vin sprang som Springvand ved Siden af.

Fastelavns Mandag 1689 lod den engelske Kok stege en Stud paa Amagertorv, og trakterede alle, som kom, med et Stykke af den og et Glas Vin. «Dog lod han sig betale for saadant usædvanlig Traktement.»

Det var sikkert ikke blot ved saadanne Lejligheder, at Amagertorv var fuldt af Tilskuere. Paa «Store Lækkerbidsken» blev de fremmede Ambassadører indlogeret, ikke de fornemste, thi de boede i Reglen hos Carl van Mandern paa Østergade Nr. 15 eller hos Marie Rhode, men Sendebud fra Regeringer, der laa lidt uden for Lov og Ret, som Russere, Persere og Tartarer, alle sammen Folk, der samlede et lige saa interesseret Publikum foran «Store Lækkerbidsken» som Hertugen af Luxemborg i Guldbryllupsdagene 1892 foran Hotel d'Angleterre.

I 1667 kom der et tartarisk Gesandtskab paa 28 Personer, alle til Hest og «uden Bagage», men med en polsk Trompeter i Spidsen. De blev modtagne med en saadan Forekommenhed, at her allerede 2 Aar senere atter kom et tartarisk Gesandtskab til Byen. Denne diplomatiske Opmærksomhed var dog Frederik III for meget af det gode, og for nye Klæder og Rejsepenge blev han af med dem. Finere var det med Ottoman Pasja, der anmeldte sig som Pasja af Jerusalem og omvendt til Kristendommen. Det var maaske derfor, at han blev hentet ude fra Prinsessernes Gaard i en kgl. Karet med 6 Heste for. Desværre viste han sig at være en Gavtyv af Jøde, der rejste rundt og stak Folk Blaar i Øjnene.

Ved Fastelavnstid havde man den gamle Løben-Fastelavn endnu, hvor særlig de forskellige Lavs Optog og Skilteflytning vakte stor Jubel men tillige, som det hedder i et Forbud mod disse gamle Skikke af Februar 1682, «stor Uskikkelighed foraarsagede og snarere Ondt end Godt kunde stifte».

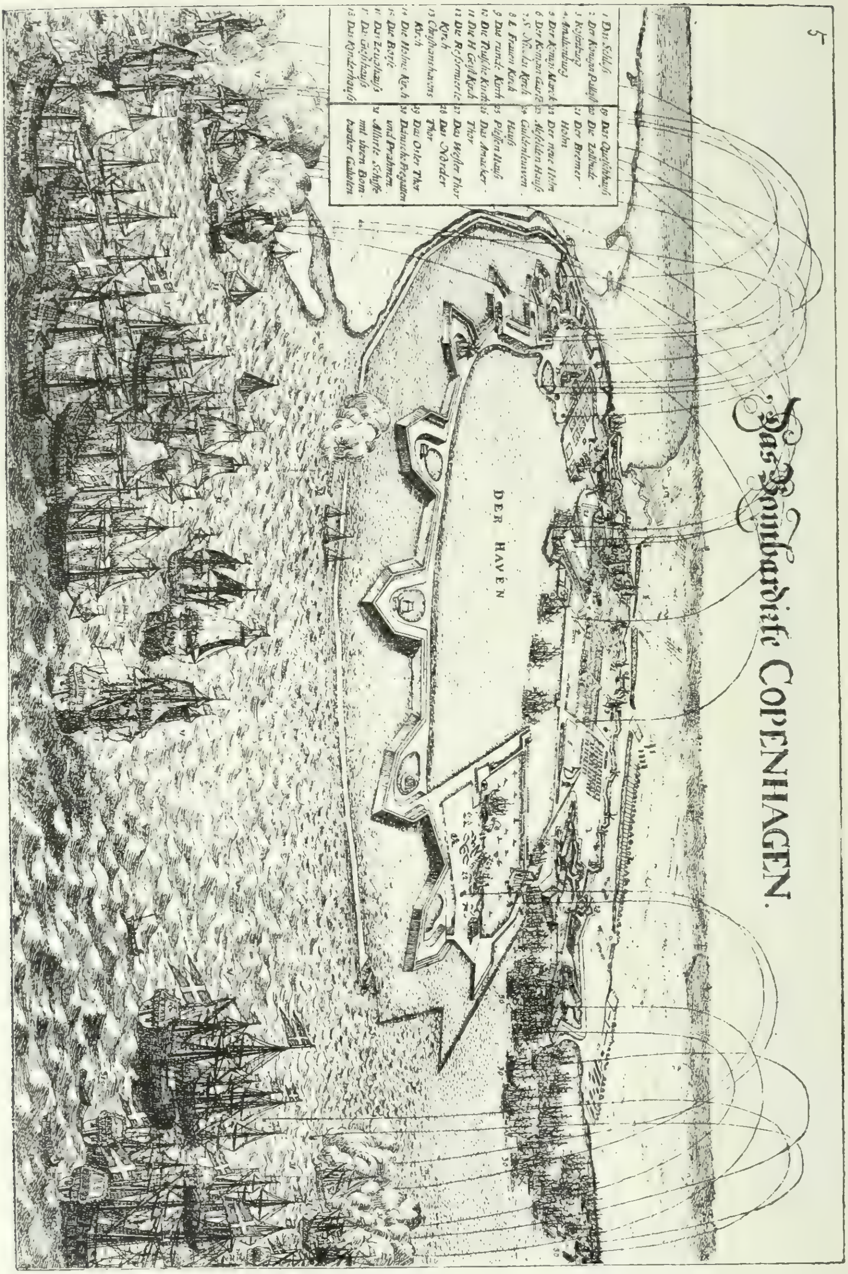
Andre Haandværker-Optog foretoges af Tømmerlavet, naar der skulde flyttes en Galge eller et Kag, som da den røde Galge 14. April

1668 flyttedes fra Kongens Nytorv ud til Grønland, hvilket udførtes af det samlede Tømmermandslav «som det af Arilds Tid altid haver været Skik i Danmark. Da kommer de alle til sammen med Pibe og Tromme som i Procession, hver med sin Økse, Sav, Navr og hvad dertil fornødent blev eragtet. Byfogen kommer for dem (d. e. i Spidsen foran dem) som en Oberst, Byens Kæmner og Underfogeden gaar med i Troppen som deres Løjtnanter og Anførere, saa kommer Oldermanden med Bisiddere for Lavet, siden Mestre og Svende, griber saa til og tager fat paa Retterstedet i en Hast og meget gesvindt faar det paa Vogne, af Byen dertil forordnede, og fører det did, hvor de igen i en Hast oprejse det.» Bagefter samledes de paa Lavshuset og holdt sig lystige med en halv Læst Rostokker-Øl, som Byen skikkede dem.

Men ingen af Tømrerne rørte ved Retterstedet, før Byfogden havde lagt sin Haand paa det først, eller gjort det første Hug i Stolpen med en Økse. Thi ellers vilde den blotte Berøring med Galgen gøre enhver Haandværkssvend uærlig. Og alle i Lavet skulde være med, at ikke senere den ene skulde lade den anden noget høre.

Til offentlige Forlystelser kunde man i tidligere Tid med fuld Ret regne Bryllupstogene gennem Byens Gader, men denne ældgamle Udstilling af Brud og Brudgom for de flest mulige Tilskuere faldt bort, da det blev Skik at holde Stuebryllup. Derimod var de fornemme Begravelser, der foregik om Aftenen med Lygter eller Fakler, stadig Optog, der samlede talrige og interesserede Tilskuere. Den pragtfuldeste var Grev Christian Gyldenløves 1703, den længste Grev Mogens Friis's 1676, der varede fra Kl. 8 om Morgenen, «da Klokkerne begyndte at ringe, indtil efter Kl. 5 om Aftenen, da Sangværket først holdt op.» Ogsaa her vistes der stor Overdaadighed, saa at Regeringen 1682 — ligesom over for Bryllupper og Barnedaab Aaret efter — fandt sig foranlediget til at skride ind og bestemme, hvad de forskellige Klasser maatte tillade sig, da Kongen «ugerne fornemmer, at megen stor Overdaadighed og unyttige Omkostninger af de fleste over deres Stand og Vilkaar med deres afdøde Forældres, Børns og Venners Ligbegængelse gøres, hvorved ikke aleneste Gud højligen fortørnes, men endog mange, for at efterfølge de daarlige Eksempler og af en vrang Indbildning, at derved de Afdøde sker nogen Ære og Tjeneste, saaledes over deres Evne forsætter deres Midler, at de det sent eller aldrig kunde forvinde.»

Det var jo smukke Ord, men det er et Spørgsmaal, om Grunden til det Kapløb i Overdaadighed, som ses ved alle Lejligheder, ikke nok

Kjøbenhavns Bombardement i Juni 1700.

saa meget var at spore i den uheldige Udvikling af Nationens store Forfængelighed og den enkeltes Trang til ikke at ville staa tilbage for sine Medborgere, som fik saa megen Vækst ved Regeringens Rangforordninger.

Der herskede efter sidste Svenskekrig vild Skræk i København for et fornyet Overfald paa Byen, og man vidste sig egentlig aldrig sikker. Hele tre Gange i Aaret 1661 kom Københavnerne paa Benene i Anledning af Budskab om Svenskernes Indfald. Da Rygterne begyndte at faa travlt med Ulfelds Forræderi i Foraaret 1663, troede man hvert Øjeblik at se Fjenden komme anstigende, og Borgerne og Soldaterne maatte atter til Volds. Endog Kongen selv gav Møde paa Volden en Gang. Kom der om Vinteren blot et Par Matroser gaaende over Isen fra Sverige, blev der straks slaaet Alarm, og morede en hollandsk Skipper paa Reden sig med at skyde med et Par smaa Kanoner til Ære for et Par Landsmænd, der havde siddet og drukket i hans Kahyt, var man straks sikker paa at have den svenske Flaade uden for Bommen.

Da Skaanske Krig udbrød i 1675, blev Byen til Tider fuldstændig blottet for Tropper, og Byens Borgere maatte overtage det hele Vagthold. Men det var ikke den eneste Byrde, Byen maatte paatage sig; den maatte yde Bidrag til Flaadens Udrustning og til de Saaredes Forplejning; den maatte forstrække med Penge og med Proviant saa her og saa der, sørge for Soldaternes efterladte Familier og med ringe Varsel tage mod Indkvartering, naar der samledes Tropper i Byen. Rundt om i Byens Gader var der slaaet Hververskilte op, og varede det en Officer for længe, inden han fik Tallet fuldt, tog han stundom sin Tilflugt til Magt og List, drak unge Mænd fulde for at faa dem til at tage Haandpenge eller brød ind i Borgernes Huse for at bortføre Folk til at putte i Trøjen. Sligt gik, som rimeligt var, ikke af uden Slagsmaal, og en alt for ivrig Løjtnant blev i 1675 sat i Stokhuset og hans 3 Underofficerer lagte i Stokken som Straf for en saadan Adfærd.

Stor Forbitrelse hos Byens Borgere vakte ogsaa Oberstløjtnant Sten Andersen Billes Optræden paa Raadhuset, da han kom ind, som Magistraten sad i Raadstueretten, og trods det at Præsidenten hilsede ham og rejste sig op og bad ham sidde hos ham og Borgmestrene, ikke vilde sætte sig, men straks med haarde Ord forlangte, at Magistraten skulde drage Omsorg for, at de svenske Fanger kunde faa Rum i Staden, hvilket den alt havde gjort ved at stille Danske Kompagnis's Hus og Pesthuset til Statholderens Disposition. Endvidere, om Magistraten ikke parerede (adlød) Hr. Statholderen med andet mere. Men da Præsidenten

begyndte at tale til Hr. Oberstløjtnanten, at han kunde fornuftelig eftertænke, da — førend Præsidenten kunde videre komme til Orde —, blev velbaarne Hr. Oberstløjtnant vred, talte haarde Ord, satte sin Hat paa Hovedet, gik ud af Raadstuen, slog Døren saa hart i, at aldrig veed man saadant tilforn at være sket paa Raadstuen, og «murmerede» gennem Raadstuehuset i mange Borgeres og Andres Nærværelse.

De haarde Ord, der faldt fra den velbaarne Hr. Oberstløjtnant — der for Resten var gift med en københavnsk Borgerdatter — havde nok kunnet sætte ondt Blod. Han vilde have Magistraten stillet under de militære Autoriteter, hvilket var ganske imod Kongens allernaadigste Tilsagn, at den skulde af ingen anden dependere og ingen anden parere, i hvem de end monne være, uden Hs. kgl. Majestæt.

Efter det for de danske Vaaben uheldige Slag ved Lund (Juledag 1676) begyndte man atter at frygte for Muligheden af en svensk Landgang paa Sjælland. I Maj 1677 tales der om en stor Tumult, som «nogle af den gemene Mand» af Byens Folk havde begaaet, og som sandsynligvis har staaet i Forbindelse med den strenge Vagttjeneste eller Pressninger af Folk til Flaaden. Men 1. Juli hørte Københavnerne Drønet af Kanonerne i Køge Bugt.

Ingen af Begivenhederne under Krigen gjorde dog et saadant Indtryk paa Københavns Borgere som Griffenfelds Fald. Det rygtedes straks i Byen om Formiddagen d. 11. Marts 1676, at han var bleven fængslet, og da Grev Ahlefeldt og Rigsmarskallen Kørbitz kort efter kom til hans Gaard paa Købmagergade (det nuv. Posthus) samledes der hurtigt «nogle Tusinde» Mennesker udenfor.

Og det var ikke saa underligt. Griffenfeld var ikke blot en populær Mand i sin Fødeby, og havde vist den stor Interesse*), men han var tillige Legemliggørelsen af det Vidunderlige. For faa Aar siden havde man jo hørt oppe paa Pladsen foran Rosenborg, hvor højt en københavnsk Borgersøn nu kunde stige. Det var ikke Tant og Skvalder, hvad der stod i Privilegierne, at Københavns Borgere lige saa godt som Adelen havde Adgang til Officia og Honores. Thi da Trompeterne havde blæst 3 Gange, var Herolderne traadt frem og havde udraabt med høj Røst, at den Mand, som kgl. Majestæt nu havde slaaet til

---

*) Griffenfeld viste sig især gavmild mod sin Sognekirke, Helligaands Kirken, og lod opføre det endnu staaende runde Kapel paa Kirkens Nordside til Gravsted for sig og Hustru. Begge Kister staar imidlertid i Vær Kirke ved Horsens.

Ridder af den højlovlige Dannebrogsorden, var Hs. Majestæts Over-Gehejme Etatsraad Hr. Peder Griffenfeld til Griffenfeld — Peder Skomager, Vintappersønnen fra Hjørnet af Købmagergade! Jo, man kunde blive til noget nu om Stunder! Og faa Aar derefter var han grevelig Excellence, Ridder af Elefanten og næst Kongen den mægtigste Mand i Landet.

Men højt at klyve er dybt at falde. Grevskabet gik fløjten og Ridderskabet med og Hs. højgrevelige Excellence Peder Griffenfeld blev som

Griffenfeld paa Retterstedet.

Peder Skomager fort til Retterstedet i Kastellet og, først da Bøddelen alt havde hævet sin Økse, benaadet med Fængsel for Livstid.

Det svenske Angreb, som Københavnerne havde frygtet saa længe, blev pludselig til Virkelighed. I Marts 1700 lod Frederik IV de danske Tropper rykke ind i den gottorpske Del af Sønderjylland. Over for Hertugen af Gottorp, der var gift med en Søster til Carl XII af Sverige, havde den danske Regering længe staaet i spændt Forhold. Hertugen

lod ved Hjælp af svenske Tropper opføre Befæstninger mod Danmark i sine Lande, og Frederik IV havde lige over for det Syd fra truende svensk-gottorpske Forbund sluttet sig sammen med Peter den Store af Rusland og med August den Stærke af Sachsen. Ved Forliget i Altona 1689 havde Hertugen af Gottorp bl. a. erhvervet sig delvis Suverænitet og Ret til at bygge og besidde Fæstninger i sine Lande. Men ved at optage svenske Besætninger i dem, havde han tydeligt nok aabenbaret sine Hensigter, og Frederik IV maatte, som det blev udtrykt, for sit Riges Sikkerhed rive sig den Torn ud af Foden.

Men medens Kongen var i Holsten, og de danske Tropper belejrede Tønningen, havde Holland og England, der var Garanter for Altonaerforliget, hurtigere sat sig i Bevægelse end Danmarks Forbundsfæller og hemmeligt sluttet Forbund med Sverige. Den 27. Juni ankrede en engelsk-hollandsk Flaade ved Lappen, den 17. Juli forenede de sig, uden at det kunde hindres fra dansk Side, med den svenske, og den 20. Juli saa' Københavnerne en Flaade paa 61 Linieskibe stævne ind mod deres By.

Kongen, der næppe havde tænkt sig denne Mulighed, havde — før sin Afrejse til Holsten i Maj Maaned — indsat en Regeringskommission, «Slotsloven», der skulde styre Byens Anliggende i hans Fraværelse, medens han dog selv, hvilket viste sig meget uheldigt, vilde føre Overkommandoen i militær Henseende fra Hovedkvarteret i Holsten. «Slotsloven» var sammensat af højere Officerer af Sø- og Landværnet og af forskellige Borgere, som f. Eks. Præsidenten Hans Nansen og Politimesteren Claus Rasch. I Slotsloven sad ogsaa Byens Kommandant Hans Schack, der uheldigvis viste sig slet ikke at kunne magte sit Embede.

København var omtrent lige saa lidt forberedt paa at tage mod en Fjende som i 1658. Tropperne var med Kongen i Holsten, og Borgerne havde alt fra Maj besat Vagtposterne. Men Stemningen i Byen var fortræffelig. Københavnerne vilde ikke staa tilbage for deres Fædre under Svenskekrigen, og de fik i den ny Stadshauptmand Johannes Meller en Fører, der viste langt mere Konduite end den uheldige Kommandant. Enkedronningen, det eneste af Kongehusets Medlemmer, der var bleven i Byen, var i sin Bolig paa Charlottenborg virksom med Raad og Daad. Hendes Erklæring over for Byens Borgere, at hun ej vilde fra dem rejse, men vilde udi al paakommende Krigstilstand og Vanskelighed leve og dø med dem, skaffede hende stor Folkegunst, og igennem hende opnaaede

Borgerne, at Kommandanten dog rørte sig til enkelte Forsvarsforanstaltninger.

Den danske Flaade havde over for Overmagten maattet søge ind under Københavns Kanoner og laa tæt sammenpakket i Havnen og paa Reden. Takket være det nye Værk, som Christian V havde anlagt fra Amagerport til Quintus, blev de forenede Flaader holdt ude i Kongedybet og i saa stor Afstand, at et Bombardement med Datidens Skyts kun kunde blive af ringe Virkning. Da Fjenden den 21. Juli om Aftenen begyndte et Bombardement, var det derfor ogsaa Flaaden paa Rheden, det gik mest ud over, skønt der kun skete ringe Skade. Da Kanonerne paa Kastelsvolden ikke kunde bruges, fordi vor egen Flaade laa imellem dem og Fjenden, blev der lagt nogle Artileripramme ud. og fra dem og Kanonerne paa det nye Værk blev Fjenden nu beskudt med god Virkning. Dagen efter trak han sig tilbage til Hven og et Landgangsforsøg inden for Skovshoved den 22. blev slaaet tilbage, ligesom et senere paa Amager; men den 26. Juli ankrede de forenede Flaader paa ny op i Kongedybet og vedligeholdt fra Kl. 10 om Aftenen til næste Formiddag Kl. 9 et Bombardement, særlig mod Christianshavn og Nyholm, der dog viste sig lige saa virkningsløst, som det forrige. Københavnerne fandt, at det var en herlig Spas, gjorde satiriske Vers og Spottedigte over de forenede Flaaders Lystfyrværkeri, men for de Overordnede stod det klart, at Englænderne og Hollænderne kun ved en Demonstration vilde give deres Optræden som Garanter for Altonaerforliget Vægt, og at de ønskede at gøre Danmark saa ringe Skade som muligt.

Hollænderne og Englænderne rørte sig heller ikke til at yde Carl XII den mindste Hjælp, da han Søndag den 4. August gik i Land under Tibberup Bakke ved Humlebæk. Man havde nu det Særsyn, at Københavns Borgere med deres Stadsoberst Johannes Møller i Spidsen gik til Kommandanten og forlangte at gaa Svenskekongen i Møde og angribe ham, hvilket blev afvist med Uhøflighed og erklæret for umuligt. De svenske Troppers Landgang var imidlertid bleven forstyrret af stormende Vejr, og Carl XII stod hele Mandagen ved Humlebæk med en saa ringe Styrke, at der var al Sandsynlighed for, at et vel ledet Angreb vilde være bleven skæknesvangert for ham, men om Tirsdagen fik han Resten af sin Styrke i Land og stod rede til at rykke med 12000 Mand frem mod Hovedstaden.

Her var alt i travl Virksomhed med Arbejde paa Fæstningsværkerne.

Matroserne arbejdede paa «Baadsmandsskansen» paa den lille Odde ude i Sundet, hvor Kalkbrænderiet senere blev anlagt, Byens Borgere anlagde en anden Skanse ved Vester Port og Soldaterne og Landfolket en tredie uden for Nørre Port. Studenterne traadte under Vaaben, og Folk tilbød at give deres Sølvtøj til Mønten, Assessor i Rentekammeret Johan Neve med den Bemærkning i en Skrivelse til Slotsloven: Jeg kan bringe det lidet, jeg nyder, lige saa vel til Munden med en Træske som med en Sølvske. Men Kommandantens Træghed stod i en mærkelig Modsætning til Borgernes Iver, og der maatte udtrykkelig Ordre fra Enkedronningen til for at faa ham til at udlevere Kanoner fra Tøjhuset til Volden og Batteriet paa Amager. Frederik IV, som blev underrettet om Uenigheden mellem Kommandanten og Borgerne lod i største Hast Storkansleren Grev Reventlov og Generalmajor Cormaillon rejse til Hovedstaden. Den sidste kom efter sin Ankomst til Købmagergade saaledes op at skændes med Kommandanten, at der blev trukket blank, men Grev Reventlov fik de stridende Parter skilt og Striden bilagt. Der er ikke Tvivl om, at Københavnerne af Hjerte havde undet Generalløjtnant Schack en alvorlig Lektion.

Først den 21. August rykkede Carl XII frem fra Humlebæk til Rungsted. Samme Dag kom der Melding om, at Frederik IV, svigtet af sine Forbundsfæller, havde sluttet Fred den 18. August i Travendal paa Grundlag af Forliget i Altona. Carl XII syntes imidlertid ikke at ville godkende Fredsslutningen, og først da den engelske Admiral erklærede, at hans Regering ikke vilde taale yderligere Fjendtligheder mod Danmark, gik han ind paa Freden og begyndte den 26. August at sende sine Tropper hjem.

Efter den korte, ublodige Krig fulgte der en 9aarig Fredsperiode, i hvilken København synes at være gaaet stærkt frem i Velstand. Det eneste foruroligende var Rygterne om Carl XII's stadige Sejre; hvad kunde man ikke vente sig af en saa urolig og krigersk Nabo? Men Efterretningen om hans Nederlag ved Pultava vakte med et Slag alle de gamle Forhaabninger om at genvinde de tabte Sundprovinser. Der taltes om det paa Gader og Stræder, der prædikedes om det i Kirkerne. Den 28. Oktober 1709 blev Krigen erklæret, store Troppesamlinger fandt Sted, og den 11. November stod 300 Transportfartøjer under Dækning af 24 Orlogsmænd ud fra Rheden og Nord paa i Sundet. Dagen efter gik Hæren i Land imellem Landskrona og Helsingborg. Vinteren over laa den uvirksom i Skaane; Københavnerne følte sig trykkede af Krigens

Byrder, Skatter og Indkvartering og endelig af Efterretningen om det afgørende Nederlag ved Helsingborg 10. Marts 1710. Resterne af den danske Hær kom snart efter tilbage til København med sine mange Syge og Saarede. Byen lignede det meste af Aaret en stor Lejr; i Maj Maaned var den saa overfyldt af Soldater, at disse ikke kunde komme i Hus, men mange maatte kampere paa Gaderne 7—8 Døgn under aaben Himmel. Og en ret uhyggelig Lejr var København. En hæftig Forraadnelsesfeber var begyndt at rase blandt de Saarede; den bredte sig snart til den usunde Hovedstads Befolkning og bortrev i Sommeren 1710 en 6000 Mennesker.

1712 begyndte Københavnerne atter at frygte for en svensk Landgang og ruste sig saa smaat. Men først i 1715 syntes det at skulle blive til Alvor. I December gik Carl XII med 16000 Mand over til Hveen og nu kom der Fart i Byens Forsvarsforanstaltninger. Den var saa temmelig blottet for Tropper, saa Borgerskabet og Studenterne maatte atter holde her. Hele Januar blev Svenskerne staaende paa Hven. I de første Dage af Februar vilde Kong Carl forsøge at gaa over Isen til Sjælland, men da han brød op Natten 2.—3. Februar var den ikke stærk nok; Dagen efter blev det Tøvejr, og København blev forskaanet for et Besøg, der maaske kunde være blevet skæbnesvangert nok.

Det var ved denne Lejlighed, at Studenterne viste sig noget mindre ivrige efter at træde under Vaaben end deres Kammerater i tidligere Tid, hvorfor Professor Anchersen i et nyt Opraab «med den dejligste Latin overskændte dem paa det allergroveste».

Sommeren 1716 syntes endelig at skulle bringe store Ting. Nu skulde vi dog en Gang have en Smule Gavn af vore Forbundsfæller. Peter den Store havde gjort Aftale med Frederik IV om at gøre Landgang i Skaane og kom den 17. Juli til Byen med sin Gallejflaade. Frederik IV roede ham i Møde ude ved «Prøvestenen» — det nye Søfort, der tillige med «Trekroner» var blevet opført 1713 paa gamle Orlogsskibe — og gik om Bord i Admiralskibet, som Czaren selv førte og under vældig Salut sejlede ind i Havnen lige op til Motzfelds Plads, nu Christiansholm.

Det var noget for Københavnerne at se paa, og i Begyndelsen har de sikkert haft megen Fornøjelse af Russernes Besøg. Den mægtige Tsar — Tsarinaen kom et Par Dage senere over Land og førtes i højtideligt Optog ind gennem Vester Port — vakte naturligvis den største Opsigt, hvad enten man saa ham ride eller køre op paa Runde Taarn med sin Gemalinde eller i Frue Kirke følge en Præstevielse med den

største Opmærksomhed og lægge sine Hænder paa den Indviedes Hoved, som han saa' Bispen gøre, eller man saa' ham færdes i Gaderne eller paa Holmen, nøjagtigt undersøgende og mærkende sig alt. Til daglig var han ikke meget majestætisk i sin Paaklædning. «En gammel og meget plettet rød Kjole af gement groft Klæde, gjort som en Skipperkjole med smaa Opslag, der kunde tilknappes helt op i Halsen; en hvid Lærreds Trøje med hvide Traadknappe og ingen Vest; Bukserne af brunt Klæde og gjorte til at binde under Knæerne; paa Benene havde han et Par graa Strømper, som ikke vare bedre end de, vore Jyder sælge paa Torvet; Knæbaandene vare af sort Læder med Messingspænder. Om Halsen havde han en smal Hørlærreds Klud, som var snoet om og stukket ind i Trøjen. Foran i Halsen havde han en stor Sølvknap med en Glassten i, men for Hænderne hverken Manchetter eller Halværmer, saa man kunde se den grove Skjorte langt ind paa de brune Arme. Om Livet havde han et Gehæng af en gammel anløben og forslidt Gallon, hvori han bar en Huggert, som var ligere et Bøddelsværd end en Kaarde, skidne Handsker og i Haanden en stor tyk Stok med en Lædderrem i, paa Hovedet en Kasket, som var overtrukken med grøn Voksdug og ellers gjort saaledes, som Jægerne nu bruge dem, hans Haar vare sort krøllede og vel flettede, og dette var denne berømmelige Herres ganske Stads.»

Den jævne Mand var næppe langt fra at beundre den mægtige Tsars Tarvelighed. Hans Gemalinde vakte derimod Opsigt ved sin Pragt og ved det store Paahæng af Relikvier og Helgenbilleder, der raslede, saasnart hun viste sig. Men ved Hove rynkede man paa Næsen, dog kun naar Russerne ikke saa' det. Thi »hoffähig» var Peter den Store og hans Hustru ikke, og ved et europæisk forfinet Hof passede de ikke bedre end et Par Hunde i et Spil Kegler. Tsaren havde udtalt Ønsket om at komme til at bo paa «Blaagaard», Prins Carls Have og Lyststed uden for Nørre Port, men Prinsen, som vidste, at det let vilde komme til at gaa ud over hans fine Hus og Møbler, betakkede sig for den tiltænkte Ære, og med en Undskyldning fik Kongen det afværget. Saa vilde Tsaren bo paa Charlottenborg, der efter Enkedronningens Død 1714 var tilfaldet Prins Carl, og som en klog Mand lod han straks alle sine kostbare Ting flytte bort. Men Kongen fandt atter her paa Raad og befalede den rige Købmand Vilhelm Edinger at rømme sin Gaard, der var opført af Wigant Mickelbecker, hvor Prinsens Palais nu findes, og meget pragtfuldt udstyret med 15 Værelser alene i

Stueetagen, prydede med Gyldenlæders Tapeter og kostbare Møbler. Fra Slottet leveredes dog Silkesenge og a. l. til det kejserlige Par.

Vilhelm Edinger tog det som Forretningsmand. Da Tsaren var rejst igen, mødte han med en Regning paa 3,556 Rdlr., — som Frederik IV imidlertid paa egen Haand satte ned til 1,005 Rdlr. Men naar sligt kunde risikeres, var det jo kun rimeligt, at man satte Regningen op, saa der var noget at slaa af paa.

Under de lyse Forhaabninger, som Tordenskjolds Sejre kaldte til Live, imødesaa man i København med Forventning den forestaaende Landgang. En vældig Flaade af danske, russiske, engelske og hollandske

Prinsens Have eller Blaagaard.

Skibe laa paa Reden, og en Mængde danske og russiske Tropper samledes i Lejre uden for Byen. Men det trak ud til anden Uge af September, inden den russiske Hovedstyrke, 19000 Mand, blev overført fra Meklenborg. Endelig blev Dagen fastsat til Landgangen i Skaane, den 21. September skulde den gaa for sig, og Søndagen forud blev der i alle Kirker gjort Bøn om Fremgang for de forenede Vaaben.

Men 4 Dage forinden erklærede Peter den Store til Frederik IV's og hans Undersaatters Forbavselse og Harme, at der ikke blev noget af den paatænkte Landgang, — det var for sent paa Aaret, blev der føjet til.

Det var vitterligt en Udflugt. Sagen var den, at Tsaren følte sig

saaret over den Mistillid, man nærede til ham. Der var opkommet Rygter om, at han med sine 30,000 Mand paa Nørrefælled kun ventede paa et gunstigt Øjeblik til at overfalde Byen, og der blev derfor ved Portene udvist en Forsigtighed, som han tog meget ilde op. Man glemte at tage i Betragtning, at han derved vilde komme i Klemme mellem Garnisonen i Byen samt Borgerskabet og den 27000 Mand stærke danske Troppesamling uden for St. Jørgens Sø, og Regeringens Frygt for Tsaren gjaldt da ogsaa hans Forsøg paa at sætte sig fast i Nord-Tyskland.

Efter 3 Maaneders Uro og Spektakler med de ikke altid hyggelige Russere saa' Københavnerne med et Lettelsens Suk Tsaren drage bort, og dermed var alle Planer om en yderligere Landgang i Skaane ude af Verden.

Den Sygdom, der havde hærget København i Sommeren 1710, er at betragte som Forspillet til, hvad der skulde komme.

En rædselsfuld Byldepest rasede i Syd- og Øst-Europa og naaede i 1710 op til Sverige. Trods alle Anstrengelser for at holde den borte, fik den dog i Marts 1711 fast Fod i Helsingør, og snart efter viste der sig — trods Militærafspærring o. s. v. — mistænkelige Sygdomstilfælde i København. Først i Begyndelsen af Juni synes Myndighederne dog at være blevne opmærksomme paa de hyppige og ejendommelige Dødsfald i det stærkt sammenpakkede Kvarter mellem Gothersgade og Gammelmønt. Det varede dog over 14 Dage, inden de Lærde i Sundhedskommissionen kunde blive enige, og først den 3. Juli gik Trommerne i Gaderne, at Alle — under Livsstraf — havde at rette sig efter Sundhedskommissionens Foranstaltninger. Samme Dag blev alle Jordefærdsceremonier over Folk, «som var hastelig bortdøde», forbudt. En særegen Sundhedskommission, som bl. a. Medlemmer talte Stadshauptmanden Joh. Meller, blev nedsat den 7. Juli, og aldrig har nogen Kommission arbejdet i denne By under saa fortvivlede og brydsomme Forhold, som den.

Det er meget betegnende, at Pesten udbryder netop i Kvarteret ved Gammelmønt, der paa Grund af sin ildestinkende Rendesten var gaaet over i Ordsproget. «Det lugter ilde som Renden ved Mønten», sagde man allerede i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede, men der var mange Steder, det ikke var stort bedre, og København med sine mange svinske Gader maatte blive et let Bytte for den uhyggelige Fjende.

Lægekunsten stod raadvild over for den; det var i øvrigt kun faa Læger, der under de store Flaadeudrustninger fandtes i Byen, og Tilsynet med de Syge laa mest i Hænderne paa Barbererne. Men de videnskabeligt uddannede Lægers Vaaben var ikke stort mere bevendt end disses; de brugte af præventive Midler Amuletter af forskellige Slags, Ædelstene o. l., som de gav Folk at bære paa sig, Æg fyldte med Kviksølv, der skulde bæres paa Brystet, eller mærkelige og hemmelige Pulvere, Pest-Morceller eller bezoardisk Pest-Eddike. Selv Dr. Bøtticher, der har givet en Beskrivelse af Pesten, og som forkaster saadanne Lægemidler, er ikke videre, end at han tror, at Pesten melder sig i et Hus ved Varsler, og erklærer, at han selv har hørt den Banken, der varsler Pestens Komme. Iøvrigt synes det, efter hans Meddelelse, at Lægerne stundom tog sig deres Arbejde noget let, «idet de fra Dørtærskelen af med fravendt Ansigt tiltalte de Syge, sjældent undersøgte deres Puls, deres Tunge eller deres Hud og gik bort uden at give dem noget Raad». Dog var der ogsaa dem, der gik energisk til Værks og brugte at udskære Bylderne eller brænde dem bort med Gløder o. l.

Befolkningen stod i Virkeligheden værgeløs over for den frygtelige Sygdom, der med pludseligt Raseri brød løs i dens Midte. Den begyndte i Reglen om Eftermiddagen med heftige, kortvarige Kuldegysninger, Gaben og skælvende Lemmer. Straks efter følte man en brændende Hede, Tungen blev tør, det værkede i Hoved og alle Lemmer, man blev ulidelig tørstig og mistede saa hurtigt Kræfterne, at mange Syge ikke var i Stand til at flytte sig fra det Sted, hvor Sygdommen var falden paa dem. Nogle begyndte straks at rase og vise Tegn paa en frygtelig Hjerteangst; andre faldt i en dyb lethargisk Søvn paa 24 Timer eller længer, hvorefter Vildelsen indfandt sig. Øjnene blev betændte og blodigrøde og Pupillen stærkt fremstaaende, Ansigtet blaaligblegt og indfaldende eller stærkt rødt og svullent. Blodet fløđ fra Næse, Mund, Øjne, Øren o. s. v. Læberne, Munden og Ganen blev angrebet af Koldbrand; de Syges Aande fik en aadselagtig Lugt, deres Sved en afskyelig Stank, og endelig viste sig rundt om paa Ryggen koldbrandagtige Saar, «Pestkul» og Brandbylder. Tæer og Fingre faldt af, og de Fleste døde under skrækkelige Pinsler paa den tredje eller fjerde Dag.

Alle, som paa nogen Maade var i Stand dertil, flygtede ud af den pestbefængte Stad, endog Læger og Præster. Der blev ikke flere end 6 virkelige Læger tilbage i Byen. Blandt de Præster, der salverede sig, var Kapellanen ved Garnisonskirken, Hr. Knud Tommerup, der fra

sin Prædikestol kaldte København et Sodoma og Gomorra, og opfordrede alle, som kunde, til at «forlade denne formedelst dens Ugudelighed til Ødelæggelse indviede Stad». I Modsætning til ham kunde nævnes mange brave Sjælesørgere, der gjorde deres Pligt og døde i Mængde, saa man endog maatte gribe til at ordinere Studenter, som ansaas bekvemme til at modtage Ordination. Først og fremmest maa nævnes den nidkære Hr. Hans Frost, der under de største Savn og Anstrengelser blev paa sin Post paa Ladegaarden og døde under Udøvelsen af sin Gerning.

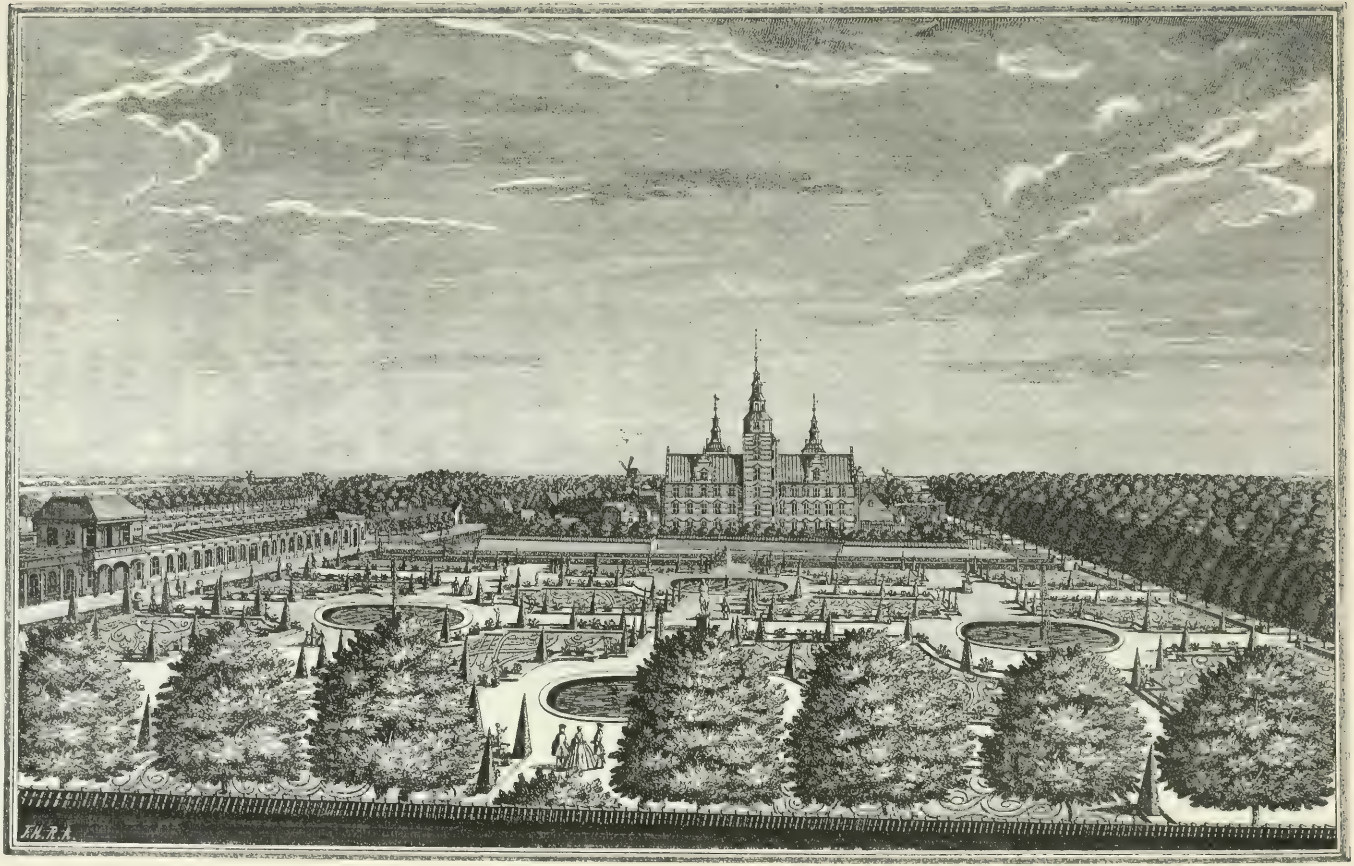
Det var kun Folk med Formue, der var i Stand til at tage fra Byen og leve andetsteds, saalænge Faren stod paa. Og der var da ogsaa dem, der havde Raad til dette, men som boede saaledes i Byen, at de forsøgte at trodse Faren; de provianterede sig for længere Tid, spærrede deres Ejendomme tæt af til Genboer og Naboer og stod Tørnen igennem paa denne Maade.

Det var, som altid under Farsoter, blandt Smaakaarsfolk, at Pesten gjorde sin rige Høst. Endnu veed Sagnet at berette, hvorledes Fattigfolk klyngede sig til Vognene, der førte de Lykkelige, der kunde rejse, bort fra Byen; hvorledes de hængte sig fast under Vognakslerne og lod sig slæbe med henad Vejen for at komme bort. Men den store Masse gik med sløv Ligegyldighed sin Skæbne i Møde, utilgængelig for Fornuft og ganske døv over for Sundhedskommissionens Forskrifter, dem der skulde efterkommes under Livsstraf! Det var et sært Ord i de Tider, hvor Livet ikke var en Bønne værd. Naar man selv gik med en laset Trøje eller et tyndslidt Skørt, og ens egen nære Slægtning laa død med gode Klæder paa Kroppen, saa var det da Synd og Skam, om de skulde gaa til Grunde. De smittede, sagde man. Snak om en Ting, vis os noget i denne By, som ikke smitter, Luft og Vand og Maden, vi tager i Munden, og hver den Ting vi rører ved. Skal vi dø, saa skal vi dø.

Og Nærigheden, Bjærgsomheden, Lysten til et rødt Skørt eller et Par gode Lagener gav Pesten fuld Vind. Med den største Sorgløshed svælgede man i de mange Efterladenskaber, baade dem, der ellers var lovlige, og dem, der altid var ulovlige.

Men Lægerne og Barbererne frygtede man for deres Brænden og Skæren, og saa Lasarettet.

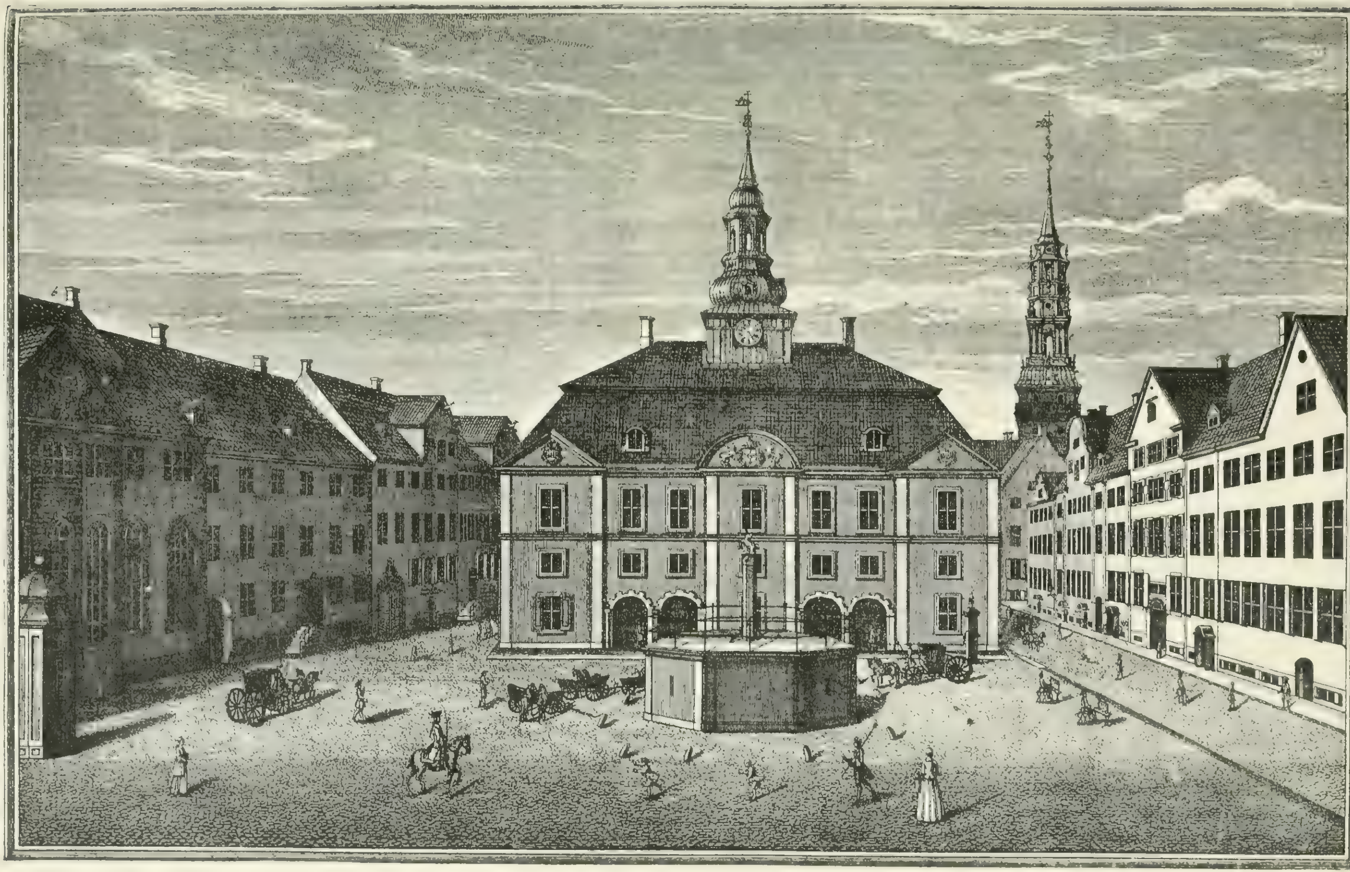
Dette var indrettet ude paa Wodruffgaard og blev den 16. Juli taget i Brug og hurtig overfyldt med Syge. Folk, der kunde klare sig pekuniært, fik Lov at blive liggende hjemme paa Betingelse af, at de

Lauriehusene, nu Livgardens Kaserne.

I Forgrunden ses Muren til Gothersgade.

Prospekt af Rosenborg Slot og Have ved Midten af det 18. Aarhundrede.

Waisenhuset, tidligere det ridderlige Akademi. Skafottet med Kagen. Vor Frue Kirke.
Vandpost i Brønden: «De 4 Søstre».

Raadhuset mod Nytorv ved Midten af det 18. Aarhundrede.

fuldstændig afspærredes for alle undtagen Lægen og Præsten. Men Fattigfolk, der intet havde, kom paa Lasarettet. De 300 Stakler, som først kom derud, fik Lov at skøtte sig selv i de første 5 Dage; thi «Overmesteren», en Barber fra Mark Brandenburg, J. M. Kyhl, havde, da det kom til Stykket, mistet Modet til at indlade sig i Kamp mod Uhyret og kom først til Hægterne og i sin Tjeneste den 21., hans Medhjælper først Dagen efter. Og da denne forsigtige Mand ikke straks ved sin Ankomst forefandt den foreskrevne Voksdugskjortel, som man mente særlig skulde beskytte mod Pesten, nægtede han at gøre Tjeneste. Først den 25. Juli begyndte han sin Virksomhed.

Lasarettet havde Plads til 300 Syge, men blev snart udvidet til omtr. 500, og da ogsaa dette viste sig langtfra at være tilstrækkeligt, blev Ladegaarden, tidligere Sygehus for de mange saarede og syge Soldater, der havde været med i den spanske Arvefølgekrig, taget i Brug som Pesthus.

Og de blev begge snart fyldte. Da Sygdommen først havde faaet fat, slog den ned for Fode. Under almindelige Forhold døde der af Københavns Befolkning, der da regnedes til omtr. 65,000 Mennesker, 70 om Ugen; men i Ugen fra 27. Juni—4. Juli døde der over 100, fra 11.—18. Juli over 200, fra 18.—25. Juli omtr. 250 og saaledes stigende til Ugen 22.—29. August, da der døde over 2400 eller mellem 300 og 400 om Dagen; i hele Pesten døde der, som den senere Politimester Erik Torm skriver, 23,000 Mennesker «alt af ordinaire Folk».

Med et saadant Mandefald vil man forstaa, at det kunde knibe for den ulykkelige Sundhedskommission at holde en nogenlunde kampdygtig Stab af «Pestkirurger» d. e. Barberer paa Benene og at faa alle dem, der laa døde paa Gaderne og hjælpeløse i Husene, ud paa Lasaretterne og de Døde i Jorden. Der blev snart Mangel paa Pestkirurger, og Kommissionen maatte med store Ofre forskrive nye fra Provinserne og fra nordtyske Byer. Der blev ansat Kvarterkommissærer, valgte blandt gode Mænd i Byen, til at undersøge Forholdene i de forskellige Bydele, og der blev antaget en «Sygefader» med Sygeførere til at bære de Syge ud til Hospitalerne. Ligbærerlaget havde man jo til at stede Folk til Graven. Men da Pesten i sin Begyndelse tog saa voldsomt fat, angreb den og dræbte saa godt som alle, der kom i Berøring med de Syge eller de Døde, saa der snart blev Mangel baade paa Lig- og paa Sygebærere. Og det kan ikke undre, naar man hører, at af 36 den 29. Juli antagne Ligbærere var der den 3. August kun 6 paa Benene, og i Staden laa nogle

hundrede Lig ubegravne». «I de første Dage af August, da den daglige Mortalitet beløb sig til omtr. 300 og var i bestandig Tiltagende, havde Kommissionen ikke 5 eller 6 friske Mennesker at disponere over, og dog skulde med disse baade Syge udføres til Lasarettet og Døde til Gravene.» Sundheds-Kommissionen tvang Lediggængere, købte i dyre Domme andre til at være Ligdragere, og faa Dage efter var de døde, og den var lige vidt. Saa lod den Trommen gaa i alle Sjællands Købstæder med Opfordring til at mælde sig i København som Ligbærer og Løfte om 10 Dlr. om Maaneden. Man ønskede 100 Mand, — men der kom kun 10, og af dem flygtede de fleste den første Dag. Ligbærerlaget mistede sine Rettigheder, fordi det ikke vilde bære Pestlig, hvad Sundhedskommissionen ansaa for dets Pligt. I Stedet for fik Studenterne paa Regensen Privilegium paa, at de til evig Tid maatte nedsætte alle Lig af de fornemme Klasser. Det var en skæbnesvanger Tilføjelse, thi der døde saa Faa af de fornemme Klasser i Pestens Tid, at Studenterne saa godt som intet fik at bestille i det dem indrømmede Logis ved Nørre Vold, hvorfor de til Slutning efter Kongens Ordre sattes til at lære at lave Patroner. Da Sundhedskommissionen saaledes heller ikke fik nogen synderlig Hjælp her, og den givne Tilladelse til at benytte Soldater blev taget tilbage, besluttede man sig endelig til at gaa til Fængslerne og til Bremerholm for blandt Fangerne at finde, hvad man søgte.

Men det var ikke nok med at faa Ligene baaret til Graven, — thi trods Kongens bestemte Ordre, at man skulde køre og ikke bære Ligene til Graven og trods de strenge Straffe, der truede Overtræderne, holdt man dog fast ved den gamle Ligbæren, om end efterhaanden ogsaa Vogne blev brugt til at føre Ligene ud paa Kirkegaardene, — men man skulde ogsaa have dem i Jorden. Alle Folk i Byen, der ikke hørte Fattighusene til, vilde hvile ved deres Sognekirke og helst inden for Kirkens Mure, men det opnaaede kun de fornemme Borgere, — dog tilstrækkelig mange til at det blev nødvendigt paa Grund af Liglugten at afkorte Gudstjenesten. Den langt overvejende Del af Pestligene begravedes i Pestens Begyndelse paa de gamle Kirkegaarde. Men de var snart overfyldte; Kiste stod paa Kiste, og den øverste stod knap en halv Alen eller et Kvarter under Jordens Overflade. Som Følge deraf var der i de hede Sommerdage en saa forfærdelig Stank paa Kirkegaardene, at ingen Graverkarl kunde arbejde der. Lasarettet fik sin egen Kirkegaard paa Wodruffeng, og en ny Fattigkirkegaard blev straks taget i Brug mellem Kastellet og Garnisons Kirkegaard, men Sundhedskommissionen vovede ikke, trods den her

gjorte Begyndelse, at bryde med gammel religiøs Fordom og forbyde at begrave Lig inden for Byens Volde. Da de gamle Kirkegaarde var fyldte — endnu i December kunde Nicolai Kirkegaard ikke besigtiges for Stank — indrettede man sig nye og etablerede dermed rundt omkring i Byen en Række nye Arnesteder for Smitten. Det er disse Pestkirkegaarde, der til Dels endnu i vor Tid have henligget som Haver eller store Gaardspladser: Frue Kirkegaard paa Fiurens Haveplads (Gaarden «Linden»*) Fiolstræde Nr. 34); Holmens paa St. Anna rotundas Kirkegaard i Rigensgade; Trinitatis i Aabenraa Nr. 18; Petri bag Frue Arbejdshus**); Helliggejstes bag «Wismar», Hjørnegaarden mellem Møntergade og Gammelmønt; Nicolai i Borgergade helt ned imod St. Kongensgade o. s. v.

Paa de udenbys Kirkegaarde var Forholdene kun lidet bedre. I Begyndelsen blev Ligene herude ogsaa jordede, hvert i sin Grav og i Kiste, men med den store Masse af Døde, der fortes ud, blev man nødt til at lade Fangerne fra Bremerholm — af 17 var der efter faa Dages Forløb kun 2 tilbage — grave lange og dybe Grøfter, hvor Kisterne blev stablede, og i den værste Tid blev det umuligt at skaffe Kister til alle. Hundreder af Lig, i Kiste eller uden Kiste, halv- eller helnøgne, laa her 3—4 Dage uden at komme i Jorden. Og hver Dag kom der flere til.

Tilstanden i den hjemsøgte Stad i den hede Augustmaaned var grufuld. En ulykkessvanger tung Luft laa over Byen. Det nyttede intet, at man skød med Kanoner for at ryste Luften, eller brændte Svovl og Tjære. Den forfærdelige Stank mældte sig alle Vegne. Folk styrtede om og laa døde paa Gaderne, ofte uden at nogen rakte dem en hjælpsom Haand; i et Hus i Skidenstræde laa der den 13. August 26 Lig, andre Huse var helt eller næsten helt uddøde, saaledes Fattighusene, «Sjæleboderne» i Brøndstræde, Børnehuset og Vartov. Alle pestbefængte Huse skulde mærkes med et Kors og spærres fuldstændig af. I Gaderne saas kun Ligbærerne eller Sygeførerne og Rustvognene, som førte Fattigligene ud til Kirkegaardene. Det kunde hænde, at friske

*) «Lind» bruges om de særlige Afdelinger paa en fælles Kirkegaard. Assistenskirkegaard deles i «Linde», «Frue Lind», «Trinitatis Lind» o. s. v.

**) I Februar 1901 stødte man her ved Udgravning til en ny Skole paa en Mængde Kister, stablede tæt paa hinanden; de indeholdt næsten alle ved Siden af det fortærede Lig en Glasbeholder. Ved en dyb Gravning ned i Leret fandtes et Dødningehoved med stort og fyldigt rødbrunt Haar.

Folk, som saa en saadan Vogn med Lig stablet paa Lig, uden Kiste og med Hovederne dinglende bag ud af Vognen, maatte lægge sig med det samme og ikke rejste sig mere. I Reglen lod man «Ligvognen» køre om Natten, men det kunde ogsaa hænde, at den «formedelst Mængden af Lig maatte fare om Dagen», og kunde det da ske «at gemene Folk var saa uregerlige, at de troppevis fulgte den og kom den nær». Selv paa den Tid, Pesten rasede stærkest, saa Fuglene faldt døde ned fra Luften i deres Flugt, lærte Københavnerne ikke Forsigtighed. I et Hus lige over for Regensen, sandsynligvis Værtshuset «Kronen» i St. Kannikestræde, sad Skænkestuen daglig fuld af Gæster, uagtet baade Konen og Pigen var bortrykkede af Pesten og alle Folkene i Nabohuset med Undtagelse af en Tjenestepige var uddøde.

Men inde i de afspærrede Huse var Rædslerne dog størst. Afspærringen var bleven alt for sent iværksat. Den havde kun kunnet gøre Gavn, om de første, enkelte Pesttilfælde straks var blevet isolerede. Nu gjorde den kun ringe Nytte og voldede utroligt Besvær. «Man vil vanskeligt,» siger Pestens Historieskriver, Dr. Mansa, «kunne gøre sig et Begreb om den Fortvivlelse og den Elendighed, som dette ulyksalige, for silde anvendte Afspærringssystem medførte og maatte medføre. Fødemidlernes og andre Nødvendighedsartiklers daglig tiltagende Dyrhed, Mangel paa et tilstrækkeligt Antal Hænder til at overbringe disse, Savnet af et behørigt Antal Læger, Barberernes Uvidenhed og Raahed i Sæder, og de uudeblivelige Følger af at Enhver skyede Berørelse med de Syge, maatte forøge Jammeren i disse afspærrede Huse i en grænseløs Grad. Mangfoldige Syge døde bort under disse Omstændigheder, uden at nogen hjælpende Haand ydede dem den allernødtørftigste Pleje. Forgjæves udstrakte mangen Syg sine Læber efter en Drik koldt Vand, forgæves anstrengte han sit Øre for at høre en venlig Tiltale eller for at modtage Religionens sidste Trøst. Frygten for disse Indespærringer var derfor saa stor, at den forledede mangfoldige af Københavns Indvaanere til de mest afskyelige og den menneskelige Følelse mest oprørende Handlinger. Det hørte ikke til Sjældenhederne, at Søsteren forlod sin Broder, Manden sin Kone, Moderen sit Barn; og endnu hyppigere skete det, at Husfædrene stødte deres syge Tjenestefolk ud paa Gaden, hvor de saa meget mere laa udsatte for enhver Mangel, som det paa det alvorligste var forbudt Enhver, undtagen de af Sundhedskommissionen dertil udnævnte Folk, at nærme sig dem. Da nu disse Sygebærere baade i Antal vare faa, og de vare overordentlig beskæftigede, og da Lasarettet sent kom

istand og ikke var rummeligt nok, var det hyppigen Tilfældet, at de udkastede Syge laa hele Dage uden Ly og uden Hjælp, ja, vel endog døde paa Gaden, uden at det ringeste var gjort for deres Frelse eller til deres Redning.»

Det var frygtelige Ting, der fandt Sted i København under Pesten 1711. Al Tugt og Orden var pludselig ophørt; alle moralske Baand paa een Gang slappede. Over for den store Masse Lig blev Folk sløvede for Døden; den Alvor og Højtidelighed, hvormed den under normale Forhold fremtræder, blev i Hastværket tilsidesat; og Ligenes massevise og ofte raa Behandling avlede Raahed og Skamløshed hos Tilskuerne. Ved de mangfoldige Dødsfald viste der sig daglig og mange Gange daglig Lejlighed for en Mængde Mennesker til Tyverier. Uhyggelige Indbrud i de pestbefængte Huse og Plyndringer af Pestligene dèr og i Gaderne fandt Sted. De Døde sladrede jo ikke af Skole, og skulde der være enkelte, der endnu med brustne Blik saa' Røverne bortføre deres kæreste Ejendele, saa lukkede de vel snart Munden — ellers kunde man jo hjælpe dem lidt hurtigere paa Vej. Da September kom, frygtede Sundhedskommissionen, at disse Røverier i de mørke Nætter skulde tiltage og blive efterfulgte af «Myrderi», og Kongen lod derfor 36 Ryttere patrouillere i Gaderne fra Kl. 9 Aften til Kl. 6 Morgen. De paagrebne Røvere bleve dømte og henrettede i Løbet af 24 Timer.

Blandt dem, der ved Ligrøverier og paa anden ulovlig Vis havde erhvervet sig stor Formue, nævner Sagnet en Aalborg Student Hans Himmerich, der sidenefter, 1726, ved Hofprotektion blev Politimester og Vice-Borgmester i Staden. Under Københavns Ildebrand 1728 gjorde han sig uheldig bemærket ved at drikke sig fuld, da Faren var størst, og i 1731 blev han afskediget, efter Sagnet fordi han var blevet greben *in flagranti* paa en af Byens Kirkegaarde.

Alle slette Lidenskaber var slupne løs; en Mængde Personer, der til daglig havde al Grund til at skjule sig, kom frem nu og fik tillige med Forbrydere og Voldsmænd pludselig Penge paa Lommen. Paa Lasaretterne, hvor det værste Pak var samlet paa ringe Plads og uden myndigt Opsyn, var Forholdene grufulde. Klager over Utugt, Klammeri og Slagsmaal hørtes uafladelig. Vaagekonerne bestjal de Syge og de Døde, de Syge hinanden indbyrdes; Barbersvende pressede Penge af Patienterne for de Lægemidler, de gav dem, over en enkelt lyder der Klage over hans uterlige Forhold over for pestsyge Kvinder, og Folk fra Byen sneg sig derud og stjal de Dødes Klæder. Der blev derfor sat

Vagter rundt omkring Lasaretterne og uddelt skarpe Patroner til dem, ligesom der blev udnævnt en Profos eller Tugtemester, der fik Halsjærn og Gabestokke til at skaffe sig Myndighed ved.

I August-September naaede Sygdommen sit Højdepunkt. Derefter aftog den i Heftighed — de første Dage af Oktober var de daglige Dødsfald indskrænket til 50 og derunder — og døde ud hen paa Foraaret. I Midten af Marts synes Pesten at være fuldstændig ophørt.

Naar en uafvendelig Ulykke rammer de menneskelige Samfund, saa dets Love og Vedtægter slappes eller sættes ud af Kraft, slippes de menneskelige Lidenskaber og Lyster løs, og det enkelte Individs Egenskaber lægger sig for Dagen med en under almindelige Forhold ukendt Styrke. Om den Raahed og Tøjlesløshed, der herskede under Pesten, bærer Datidens Dokumenter tilstrækkelig Vidne. Men det er som sædvanlig kun Forbrydelserne og Lovovertrædelserne, der omtales. Om de mangfoldige Træk af heltemodig Opofrelse, af trofast og udholdende Kærlighed og af Pligtfølelse har der maaske været talt en Tid, og saa er det bleven glemt. De gode Handlinger regnes til Held for Menneskeheden til Menneskets Natur og sætter aldrig saa dybe Spor i Erindringen som Forbrydelserne.

17 Aar efter Pesten indtraf den store Udrensning, Københavns Ildebrand 1728. Onsdag den 20. Oktober mellem 7—8 om Aftenen udbrød der Ild i en Bindingsværksbygning paa Hjørnet af Lille St. Klemensstræde og Vestervold — paa det nærmeste Hjørnehuset af Frederiksberggade og Vestervoldgade. — Det blæste en halv Storm af Syd-Sydvest, og Ilden førtes ind over Byen i nord-nordøstlig Retning, bredende sig til begge Sider. Et Par Timer efter dens Udbrud var den allerede gennem Larsbjørnsstræde naaet til St. Pedersstræde, og Kl. 10—11 stod Vedhammerne i de mange Bryggergaarde paa Nørregades Vestside i fuld Flamme. I Løbet af Natten sprang Vinden til Nordvest og Ilden fik nu en ny Retning. Torsdag Morgen Kl. 8 tog den fat i St. Petri Kirke og arbejdede sig ned mod Gammeltorv. Kl. 9 blev «Blasen» (se Side 209) sprængt i Luften, hvorved Frue Kirkespir blev stukket i Brand. I Løbet af Torsdagen og Fredagen bredte Ildhavet sig fra Gammel Torv til Nørrevold (ved Nørregade) og paa den anden Side til Gotersgade ved Regnegade (rettere Nr. 35). Kl. 8 Torsdag Aften sank Helligaandskirkens Taarn sammen, efter at Sangværket af sig selv havde spillet: «Vreden

din afvend, Herre Gud, af Naade!» Ved Nørrevold blev kun Husene mellem Tornebuskegade og Gotersgade reddede. Ligeledes det nye Kvarter i Kalveboderne og Partiet mellem Raadhusstræde og Volden. Mellem Raadhusstræde og Hyskenstræde brændte alt undtagen Hjørnehuset af Magstræde og Raadhusstræde samt af Nybrogade. Partiet Øst for Nabolos og Hyskenstræde med Undtagelse af dettes Østside og Husene paa Amagertorv til Petersens Jomfrukloster blev reddet.. Endvidere de vestlige Hjørnehuse af Niels Hemmingsensgade og Amagertorv samt paa dette Reinhold Hansens Gaard og Husene herfra og rundt om Hjørnet til Købmagergade. Ligeledes reddedes Partiet mellem Købmagergade, Silkegade, Pilestræde, Sværtegade, Regnegade paa den ene, samt Østergade, Kongens Ny Torv og Gotersgade paa den anden Side.

Da Ilden Lørdag den 23. Oktober endelig blev standset ved Nabolos, var der brændt to Femtedele af Byen, 1670 Bygninger, og langt den overvejende Del af den gamle By, thi af de tilbageværende 2417 Huse laa de fleste i Ny København og paa Christianshavn. Det var med andre Ord det gamle middelalderlige København, der gik til Grunde med sine snevre Gader, gamle Huse og mange historiske Bygninger, Frue, Petri, Helligaands, Trinitatis og Reformert Kirke, Vaisenhuset, Regensen samt Universitetet og Raadhuset med deres uerstattelige Skatte foruden store reelle Værdier. Ogsaa Universitetsbiblioteket, som var opstillet paa Loftet over Trinitatis Kirke, gik tabt, uagtet det, som det er bleven sagt, uden Møje havde kunnet frelses, om blot en eneste af Professorerne havde haft en Smule Omtanke. Men Omtanke synes der at have været almindelig Mangel paa hos saavel de civile som de militære Autoriteter ved denne store Ulykke. Og hos Brandfolkene var der saa meget Blus, at ingen kunde slukke. De havde haft Sprøjteprøve om Formiddagen og var om Aftenen «som de paa saadanne Dage pleje at være». De vestlige Kvarterer manglede tillige Vand paa Grund af Arbejder ved Hovedledningen. Derfor kunde de første Sprøjter ikke komme til at virke, og derfor fik Ilden saa stærkt fat, skønt der var Vand nok i Stadsgraven lige uden for Vester Port; men Kommandanten Grev Sponneck turde ikke paatage sig Ansvaret for at aabne en af Portene uden Kongens Ordre, og da denne kom, var der ikke Tale om at standse Ilden. Selv om Brandfolkene ikke var kampdygtige, var der imidlertid raske Folk nok til at tage fat. Borgerskabet talte 3000 Mand, desuden var der 4000 Matroser og 8000 Soldater, men det synes, som om der ikke fandtes en eneste af de Kommanderende, der forstod at benytte denne

ret betydelige Styrke. General Sponneck, Kommandanten, var optændt af en saadan Nidkærhed i Tjenesten, at han nærmest var fra Sans og Samling. Han huggede ind paa Vedkommende og Uvedkommende, paa Brandfolk saavel som paa Tilskuere. Stadshauptmanden Hans Stuve var gammel og apoplektisk, hans Næstkommanderende «ganske uden Erfaring»; den «arme altererede, men dog redelig sindede» Brandmajor Preisler var uduelig og havde dertil skreget sig saa hæs og forstyrret, at ingen forstod ham og han forstod ingen; Holmens Chef, Viceadmiral Paulsen, var drukken, — ligesom Politimesteren Hans Himmerich, der Torsdag Morgen laa paa en af Tommerpladserne og sov Rusen ud, — «og red op og ned ad Gaderne og gloede paa Ilden.»

Men denne, «der ej var til Sinds at rette sig efter sendrægtige Foranstaltninger», rasede i de snevre Gader, hvor Ingen kunde komme frem med Sprojter eller Vandvogne, sprang fra Tag til Tag, kastedes af Stormens hule Stod over aabne Pladser og Haver og jog i knitrende Flammedans ud over Byen med dens Fjællegavle og Bindingsværkshuse og Svalegange af Træ. Skrig og Raab, Bonner og Eder, Jammer og Hyl hortes alle Vegne. Alle vilde flytte, men Flyttefolk var ikke gode at faa fat paa. Saa slæbte Beboerne da selv af Sted med deres Ejendele, stablede dem ind i Kirkerne og troede, de var sikre der, for en Dag eller to senere at se dem gaa op i Luer. Onsdag Aften mødte en Mængde Bønder med Vogne uden for Vester Port for at yde Hjælp, men Porten blev ifolge Kommandantens Ordre ikke lukket op, og kede af at vente kørte de hjem igen. Torsdag Morgen var der en Tid, hvor Modstanden mod Ilden var ganske ophort, og Soldaterne sendtes hjem «for at redde deres Mondur». Men da Myndighederne lidt op ad Formiddagen samledes for atter at gaa mod den graadige Fjende, maatte man næsten ønske, at de var blevet hjemme. De besluttede at skyde Gammeltorvs nordlige Husrække ned med Kanoner for at standse Ildens Gang ned mod Raadhuset, men det gik for langsomt, og man greb da til den fortvivlede Udvej at sprænge Hjørnehuset «Blasen» med dets gamle Vinkælder i Luften. Og den Maade, hvorpaa Sprængningen foregik, er yderst karakteristisk for Ledelsen. Der blev lagt Krudt i Kælderen, uden at man saa meget som underrettede de tre Søstre Poulsen, der ejede og beboede Huset, derom. Tilfældigvis kom en af dem til at aabne en Mellemdør til Gaden, og Generalmajor Mushardt var da saa behjertet at befale hende at forlade Huset ojeblikkelig. Det lykkedes hende at faa sine to Søstre med, men deres Piger og nogle Matroser,

Ulfeldts Skamstøtte. Vor Frue Kirke.

Graabrødretorv ved Midten af det 18. Aarhundrede.

Tidligere Stadens Gæstehus Store Lækkerbidsken. Hjørnehuset af Højbrostræde.
Nikolai Kirke.

Amagertorv ved Midten af det 18. Aarhundrede.

Amagertorv med Nybygninger · mellem Rejnholdt Hansens Gaard og Niels Hemmingsensgade — efter Branden 1728.

der laa i Kælderen og tog til sig af de gode Vine, gik med til Vejrs. Ved en anden Husspræ ngning (i Snaregade) gik man forsigtigere til Værks, idet man havde glemt at tænde Lunterne, som var lagt til Krudtet, saa dette ikke fængede, før Huset selv stod i Flammer. Der blev ogsaa klaget over, at Myndighederne, da de endelig begyndte at tage fat, gik frem uden synderlig Omtanke og lod adskillige Huse rive ned eller lægge øde, «skøndt der ingen Ild var i Nærheden.»

Den store Forvirring, der opstod, da Ilden havde taget Magten, blev som sædvanlig straks benyttet af en Mængde Mennesker, som vilde «redde». Det var ikke altid, man saa' det Gods igen, som disse hjælpende Hænder slæbte af med, og allerede den første Nat drog organiserede Røverbander omkring og plyndrede og røvede i de brændende Huse. Folk flyttede med deres Gods hen paa Voldene, hvor der længe efter Branden rørte sig et ejendommeligt Liv, eller ud paa Grønland, ind i Kongens Have, eller ud paa Pladserne paa Christianshavn. Det var selvfølgelig ikke med den strenge Kommandants gode Vilje, at Folk fik Lov at søge Tilflugt paa Voldene, og et Øjenvidne har ogsaa berettet, hvorledes han Torsdag Morgen med sine Soldater huggede ind paa nogle Stakler, som med deres Gods flygtede op ad Voldbakken ved Nørre Port. «Kronprinsen (Christian VI) red et kort Stykke bag Kommandanten og fik dette at se, og huede det ham ikke. Gav saa enhver Lov at bjerge sig, som han kunde, og derved blev det.»

Nøden og Elendigheden var stor i den nedbrændte By. Store, til Dels uerstattelige Værdier var gaaet tabt, en Mængde Mennesker havde mistet ikke blot Bohave, Klæder, Hus og Ejendom, men Midlerne til at tjene Brødet tillige. Af Skomagerne var ikke mindre end 90 Mestre uden Hus eller Værksted. Af Bryggerne havde over 60 mistet deres Gaarde. Al Handel og Haandværk var paa én Gang standset i den nedbrændte Del af Byen, og Mangelen paa Næringsmidler gjorde sig hurtig gældende.

Men Frederik IV havde en rund Haand og et varmt Hjerte og hjalp, hvor han kunde. Han red selv omkring og uddelte Penge og lod bringe Øl og Brød til de Brandlidte her og i Kongens Have. Flere hundrede fattige Familier blev bragt ud paa Landet og lejet ind hos Bønderne; paa Volden byggede Rige og Fattige sig Hytter, som de bedst kunde; andre slog Bræddeskur op paa Brandtomterne eller fandt sig en beboelig Krog eller en Hule i Kælderne. Hvor Bagerne, Bryggerne eller Smedene i deres nedbrændte Gaarde fandt en Ovn, en Kedel eller

en Esse bevaret under de sammentyrtede Mure, genoptog de deres Haandværk mellem Ruinerne og fristede Livet, som de kunde. Livet var bjærget, og det var dog det vigtigste. Københavnerne var fra gammel Tid vænnet til at tage Livet, som det faldt, med dets mange Omskiftelser; de fandt sig ogsaa snart til Rette efter dette haarde Slag. Selv om ingen af Slagviserne fra den mærkelige Vinter 1728—29, hvor Københavnerne levede som Huleboer mellem deres egne Ruiner, er bleven bevaret, tør det dog antages for sikkert, at den berømte: Hæng i, hæng i, hæng bare i! — maaske i en noget ældre Form — alt dengang har været paa Københavnernes Læber som et Udtryk for deres sejge og kraftige Livsmod.

VI

København under Enevælden 1728—1795.

Tidsrummet mellem de to store Ildebrande er en Byggeperiode. Det er i denne Tid, at Byen faar det Præg, som den i Hovedsagen har haft til det store Gennembrud i 1870, da Voldene faldt. Brandene 1794, 1795 og 1807 ødelagde væsentlig monumentale Bygninger og forandrede for saa vidt Byens Ydre. Men hvad vi i vore Dage kalder det gamle København stammer mest fra Byggeperioden efter Branden 1728.

Lidt efter lidt rejste Byen sig af sin Aske. Men langsomt gik det. Mangelen paa Penge var stor og den treaarige Brandskat, der blev paalagt begge Rigerne, gik kun ud paa at skaffe Midler til de offentliges Bygningers Gennemførelse. Vel fik de Brandlidte en Mængde Friheder og Benaadninger og i mange Tilfælde rentefri Laan eller Gaver af Penge eller Bygningsmateriale, men Regeringens Fordringer med Hensyn til Byggemaaden, særlig til Grundmur, til ubebygget Areal, Plads i Portene og «skikkelige» Fortov vakte den største Modstand. Og ikke mindre Uvilje mødte Regeringens Forsøg paa at faa Gaderne udvidede til større Brede og rettede noget for deres krumme Linier. Det var ikke Tider til at paalægge Borgerne større Ofre end højst nødvendigt; allerede inden

Frederik IV's Død blev Fordringerne til Grundmur betydeligt nedsatte, og under Christian VI blev det, for at faa Fart i Byggearbejdet, tilladt at bygge overalt i Staden Grundmur eller Bindingsværk, eftersom Enhver kunde overkomme.

En Kommission til Gadernes Regulering var bleven nedsat straks efter Branden. Men dens Planer, der, om de var blevet gennemførte, vilde have givet København et helt andet Præg, var selv i deres simpleste Form alt for kostbare at sætte i Værk. Til Kommissionens større Udkast hører Tanken om at lægge en stor rund Plads omkring Trinitatis Kirke som et Midtpunkt i Byen og lade alle «angrænsende» Gader støde til denne, samtidig med at Vestergade skulde føres gennem Ulfelds Plads til Gotersgade og en regulær Gade føres fra Stranden til Nørre Port delvis ad Store Færgestræde og Købmagergade.

Alene Omkostningerne ved Vandrendernes Omlægning vilde imidlertid gøre selv de mindre storartede Planer alt for kostbare, og man blev nødt til at lade det blive væsentligt ved det gamle; dog at adskillige af Gaderne blev gjort bredere, mere lige og — især i Kvarteret mellem Nørregade, Gammel Torv og Vestervold — lagt mere ret for hinanden. Her foretoges i det hele de mest indgribende Forandringer, idet Frederiksberggade blev anlagt i Fortsættelse af Nygade lige paa Vester Port. Den indtog paa det nærmeste samme Plads som de to smalle Klemensstræder, der forsvandt. Da Kattesundet blev forlænget op til Vestergaden, nedlagdes den krumme Vombadstuestræde ligesom Helligkors- og Antikstræde og forskellige Gange eller Smøger. I Strandkvarteret forlængedes Knabrostræde fra Brolæggerstræde op til Vimmelskaftet, og en Tværgade førtes fra den til Sækkegaden Endeløssstæde, der egentlig skulde have været helt tillukket. Stenboderne foran Helligaandskirken, der var blevet skaanede i Branden, blev nu revne ned. Bag Kirken forlængedes Sækkegaden «Kokkegade» hen til den gamle smalle Gang «Madtorvet», som blev gjort bredere, og hele Vinkelgaden fik Navnet Store Helliggejststræde, nu Walkendorfsgade. Tugthusporten, der dannede Indgangen til Ulfelds Plads, blev nedrevet, men Navnet holdt sig til midt i det 19. Aarhundrede, da Gaden fik Navnet Lille Helliggejststræde, nu Niels Hemmingsensgade. Trompetergangen, før Branden en 5 Alen bred Smøge fra Ulfelds Plads til Skindergade, blev gjort bredere og Nordsiden af Hukket, hvor det gamle Graabrødrekloster havde ligget, blev reguleret. Endelig fremstod Kultorvet mellem Mikkel Vibesgade, St. Gertrudsstræde og Rosengaarden, hvorved de to sidstnævnte Gade-

strækninger blev indskrænket til omtrent Halvdelen af deres oprindelige Længde.»

Det gik — i det første Aar efter Branden — kun smaat med Bebyggelsen. Der var Mangel paa Byggemateriale, Mangel paa Haandværkere og først og fremmest Mangel paa Penge. Men der var ingen Mangel paa Fordringer fra Regeringens Side til Gadernes «Regularité», der afskar og forringede mange Folks Byggegrunde, eller paa Fordringer til Byggemaaden og Hastigheden, hvormed Nybygningerne skulde paabegyndes, — altsammen Fordringer, der gjorde Københavns Borgerskab desperat og utilbøjelig til at lade sig snakke til Raison. Fra Hertugdømmerne kom der imidlertid snart Bygningsmateriale, til sidst endog i Overflod. Teglværker og Kalkbrænderier anlagdes, de sidste ved «Baadsmandsskansen» uden for Øster Port, nu Gl. Kalkbrænderi, Haandværkere indkaldtes fra Tyskland, og enkelte Huse begyndte at rejse sig. Men i al Almindelighed vedblev Københavnerne, indtil Christians VI's Tronbestigelse, Oktober 1730, at bo paa Ruinerne af deres By. Først da Regeringen, som omtalt, i Januar 1731 ganske frafaldt Fordringen om Grundmur til Gaden og samtidig vedtog Magistratens Forslag til en Brandassurance, først da kom der Fart i Byggearbejdet. Byen maa betragtes som næsten fuldstændig genopbygget inden Udgangen af 1733.

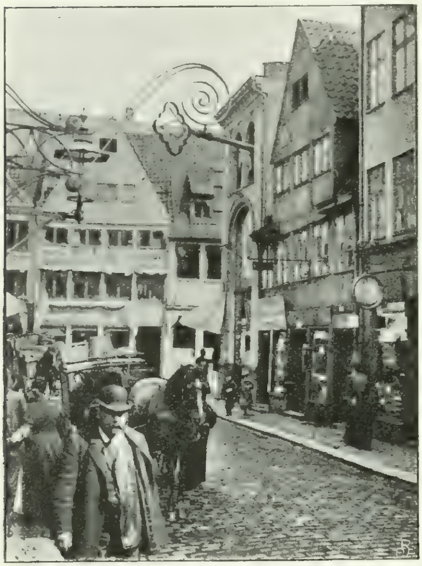

Bindingsværks Hus paa Hjørnet af Gothersgade og Regnegade fra Christian V's Tid.

Der blev hverken bygget solidt eller smukt. Ved de mangfoldige Nedbrydninger i vore Dage af Huse fra Tiden efter denne Brand, der havde fortæret saa store Skatte, ødelagt Byens Velstand og hæmmet dens Udvikling, ser man bedst, hvor elendigt Arbejdet i mange Tilfælde er blevet gjort, og hvor ligegyldige Byens Borgere har været over for Brandfare, til Trods for den nylig modtagne Lektion. Naar Samtidige taler om, at Københavnerne boede mere

«magnifikt» end tilforn, og om Byens prægtige Udseende, da maa det erindres, at man var langt fra den Smagsretning, der havde givet sig til Kende i den friske og ejendommelige Stil i Christian IV's Bygninger. Stærke personlige Udslag, individuelle Uregelmæssigheder satte man ikke Pris paa. Det var Jeronimustiden, og man havde at være snusfornuftig og adstadig. Det, man tilstræbte i Husenes Ydre, var først og fremmest «Egalité», især med Hensyn til Vinduer og Tag; saa meget ensartet, saa meget i Linie som vel muligt.

Det var gamle, velkendte københavnske Hustyper, der rejste sig igen efter Branden. Huse med Gavle til Gaden eller med Længdesiden med Kvistgavle midt paa Huset i Højde med Tagryggen. Men alt, hvad der pyntede paa de gamle Bindingsværkshuse, skærkt profilerede Udkragninger, udskaarne og broget malede Knægte, Bjælkehoveder og Fyldinger — og paa Stenhusene Svejfninger paa Gavlene, Taarne, Karnapper, Sandstensbaand og Billedhuggerarbejde var forsvundet paa de nye. De daarlige Tider efter Svenskekrigen og den følgende Elendighed havde tydelig givet sig til Kende i Københavns Borgerhuse, og om saadanne Pragtbygninger som Reinhold Hansens Gaard paa Amagertorv var der ikke længer Tale. Her paa Byens fineste Strøg viste Modsætningen mellem det ny og det gamle sig sikkert i det grelleste Lys, og Nybygningerne fra Nr. 8 til Hjørnet af Niels Hemmingsensgade har kun daarligt formaaet at hævde sig over for Reinhold Hansens Gaard paa samme Side og de gamle smukke Bindingsværkshuse lige overfor, der var blevne skaanede af Branden.

Gamle Huse i Antoniestræde og Christen Bernikowstræde (nedbrudte).

Men i de mindre Gader, der væsentlig var beboede af Smaakaarsfolk, selv om der hist og her kunde dukke en Adelsgaard frem med Taarn og Spir eller et stateligt Borgerhus, forsvandt der ved

Branden en Mængde Ronner. Og trods alt, Hastværk, Pengemangel og Spekulationsbyggeri, kan det dog hænde, at Nybygningen efter Branden var et virkeligt Fremskridt.

Og Egaliteten, som Samtiden saa meget beundrede, blev overholdt. Det ene Hus ser ud, som om det var formet over det andet; i Reglen er de uden anden arkitektonisk Prydelse end en kraftig Gesims over Kvistgavlen. Enkelte af de mere aristokratiske optræde dog med Sokkel og Lisener for at bryde Fladen. I Christian V's Tid havde man i Reglen nøjedes med et eller to Stokværk og den uundgaaelige Kvistgavl, altid med en stærk Gesims, hvis midterste Tredjedel er afskaaret, tværs over. Nu fik Husene flere Stokværk, «Sale», og medens en Familie tidligere havde beboet et helt Hus, lejet eller som Ejendom, begyndte man nu at leje «Salene» ud.

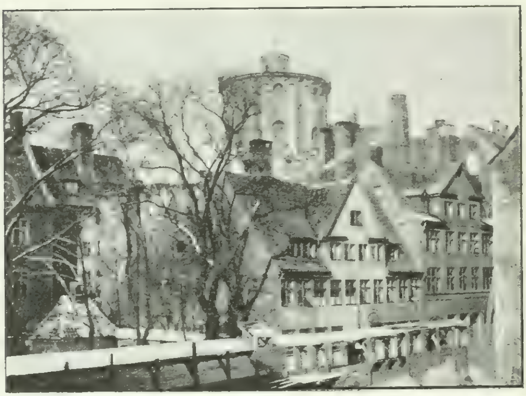
Hus fra 1688. Christianshavn, Bogade Nr. 3.

Ogsaa de fleste offentlige Bygninger havde begyndt at rejse sig af deres Aske. Raadhuset, hvis Mure viste sig at have holdt godt Stand mod Ilden, kunde allerede delvis tages i Brug 1731; samme Aar indviedes Reformert Kirke, der blev opført af Menigheden selv, og Trinitatis Kirke blev færdig i det Ydre. Paa Waisenhuset, Universitetet, Regensen, Helligaandskirken og Frue Kirke var Arbejdet i fuld Gang; paa den sidste led det dog en betydelig Standsning, da Taarnet, der allerede før Branden havde slaaet en lille Revne, pludselig, den 5. August 1730, styrtede sammen. Kort efter blev det revet fuldstændig ned.

Alle disse og andre offentlige Bygninger, der var gaaet til Grunde ved Branden, rejstes paa ny inden Christian VI's Død 1746, Frue Kirke dog først, efter at Taarnet for anden Gang var «buget ud» og faldet sammen, Natten 13—14. August 1733. Endelig i Begyndelsen af 1738 stod Kirken færdig med sit høje tredelte Skib, hvis Spidsbuehvælvinger blev baaret af 14 slanke Piller, men Taarnets Murværk var endnu ikke ført op til den paatænkte Højde. Kirkens Indvielse fandt Sted 30. April 1738, den var opført efter Planer og Tegning af Kancelliraad Ramus og menes at have været holdt nær opad den gamle Kirke, selv om den

ikke i et og alt, som Meningen oprindelig havde været, kunde siges at have den gamle Façon og de gamle Fundamenter. Ogsaa Taarnet og Spiret skulde, efter Frederik IV's Bestemmelse, bygges med det gamle som Forbillede, men i 1739 lod Christian VI Geheimeraad Lerche give Tegning til et nyt Taarn og Spir, langt pragtfuldere og højere end det tidligere. Og dette stod endelig færdigt i 1744 efter utallige Vanskeligheder og Bryderier og løftede sit forgyldte Kors øverst paa Stangen 384 Fod højt over Jorden.

Nok saa tiltalende for Øjet som Frue Kirke med sit uforholdsmæssig høje Taarn var efter endt Ombygning 1741 den gamle ærværdige St. Nicolai, der stod til Branden 1795 som en fuldstændig middelalderlig Kirkebygning med sit skønne harmoniske Taarn og sin Rigdom paa Billedskærer- og Billedhuggerarbejde, sine Kalkmalerier og erobrede Faner og Standarter under Hvælvingerne.

Parti fra Skindergade med Bygninger fra Tiden efter Branden.

Omkring og efter Midten af Aarhundredet fik København endnu tre Kirkespir, der heldigvis ere komne uskadte til vor Tid. 1750 opsattes paa Frelsers Kirke det ejendommelige Spir, som Thura havde komponeret med Spiret paa Chiesa della Sapienza i Rom som Forbillede. 1755—59 opførtes Frederiks-Kirken paa Christianshavn, men det nuværende smukke Taarn (af G. D. Anthon) blev først bygget i 1769, og i 1757 fik Petri Kirke, hvis Taarn havde staaet dækket med en Hætte siden Branden, sit Spir, der ved Siden af Frue Kirkes Fattigdom tager sig særlig prægtigt ud.

Christian VI havde fulgt et Princip, der var ganske modsat hans Faders, ved Københavns Opførelse. Frederik IV, om hvis Skønhedssans og fine Smag f. Eks. Rosenborgsamlingen gemmer saa mange Minder, havde villet gøre København til en smukkere By og en mindre brandfarlig By, end den havde været før; Christian VI nedsatte straks

alle Fordringer, og København blev atter en Bindingsværksby med smalle og urene Gader. Og da Frederik IV havde været nødt til at foretage en Ombygning af det gamle Slot, havde han resigneret — thi Ombygningen havde ikke kunnet tilfredsstille hans Smag og hans Ønsker — for dog, som han selv sagde, at «beholde noget af den gamle Rede, hvori han selv og hans Forfædre var opklækkede». Christian VI havde intet imod, at Byen blev rejst igen i Tarvelighed, men Gudshusene og Kongeboligen skulde opføres med Pragt.

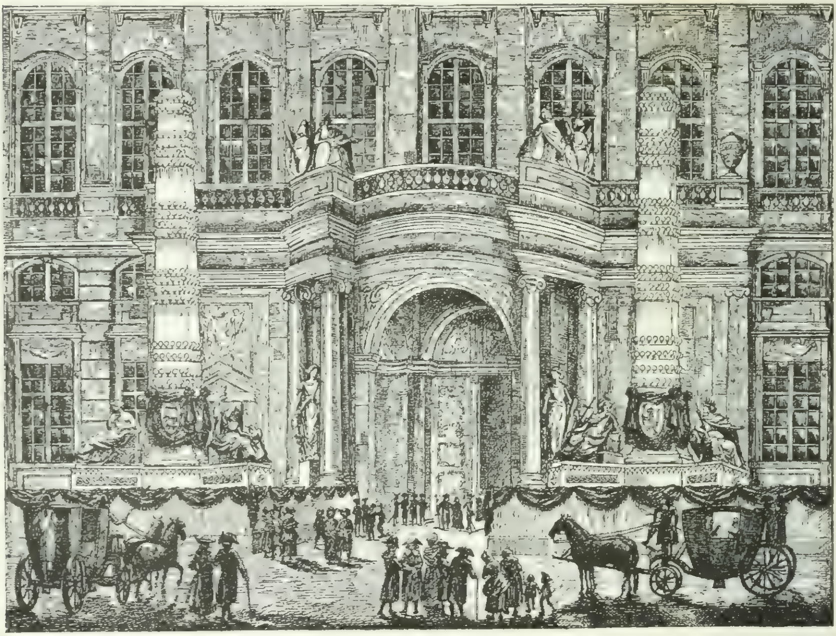
Det gør et underligt Indtryk under en Nødstilstand som den, der

Christiansborg Slot under Frederik V.

herskede efter den store Brand, og i en Periode, hvor de færreste af Byens Borgere endnu havde faaet Tag over Hovedet, at se Landets Konge alene af Byggelyst og Pragtsyge begynde paa at rive Frederik IV's Slot ned, der kun havde staaet i 4 Aar. Og endnu underligere er det at høre Kongen erklære, at det nye Slot, der skulde være en Pragtbygning i Norden, ikke skulde komme til at koste hans Undersaatter en Hvid. Et mærkeligt Selvbedrag! «Som om de Penge, der hørte til hans Partikulairkasse, ikke var lige saa godt Statens Penge, som de, der fandtes i Statskassen.»

Foruden selve Slottet blev en Mængde private Bygninger paa Slotsholmen mellem Højbro og Staldbygningerne, altsaa lige over for Gammelstrand, raserede. Nedbrydningsarbejdet tog omtrent et Aar; i Oktober—November 1732 blev Piloteringen i Grunden begyndt, og den 21. April 1733 lagde Christian VI med egen Haand Grundstenen til sit nye Slot. «Det var en Bremersten, som vejede 448 Pd. med forgyldte Ringe foroven og Aarstallet indhugget; i et rundt Hul i Midten indlagdes 2 Skuepenge, en af Guld og en af Sølv, paa hvilke der berettes,

Christiansborg, Portalen til Slotspladsen.

at Christian VI opbyggede dette Slot paa sin egen Bekostning, uden at tage en Hvid dertil af sine Undersaatters Kasse.»

Den ledende Arkitekt var Generalbygmester Elias David Häuser, — der dog hverken har givet Plan eller Tegninger — og efter 1742 Oberstløjtnant Nikolai Eigtved. I det væsentlige stod Slottet færdigt i Slutningen af 1745; det havde til dette Tidspunkt kostet 2,700,000 Rdlr., men forinden havde Arbejdet flere Gange truet med at gaa i Staa paa Grund af Pengemangel. I Januar 1736 udstedtes Indbydelse til et

Slotsbygningslaan paa 400,000 Rdl. 3 Aar senere maatte man paa ny søge at laane, og varme og kraftige Opmuntringer sendtes ud til Kongens kære og tro Undersaatter i København. Allerede 1740 var det imidlertid galt igen, og Kongen greb da til et Middel, der stod i en mærkelig Modsætning til hans kongelige Ord om ej at besvære sine Undersaatter med den ringeste Udgift. Han befalede nemlig Magistraten at indbetale 20,000 Rdl. af Byens Penge i Partikulærkassen, forelobig som et Laan; men Byen fik kun 14,000 tilbage.

1740, den 26. November, holdt Christian VI sit hojtidelige Indtog i det nye Slot, der bestod af en Hovedbygning med 4 Floje i Barokstil med Rokokoornamenter og med et Taarn over Midten af Hovedflojen; denne havde Façade til Ridepladsen, der endnu med sin Indramning af Stalde, Ridehuse og «Nebenbygninger» — Staldmestergaarden var dog alt opført af Frederik IV — giver en Forestilling om det gamle Christiansborgs Storladenhed. Paa den indre Udsmykning, paa hvilken der anvendtes kolossale Summer, arbejdedes der imidlertid længe efter, og Riddersalen, der især skyldtes den franske Kunstner Jardin, kunde forst tages i Brug ved Christian VII's Bryllup 1766.

Hus paa Graabrødretorv fra Christian VI's Tid.

Al denne Pragt, hele dette ødsle Udstyr, var paa den letsindigste Maade udsat for Brandfare. De kostbare Ornamenter og Dekorationer dækkede paa mangfoldige Steder for Rum, hvor Kakkelovnsror var fort gennem Trævægge eller laa tæt op ad Loftsbjælker eller var dækkede af nedstyrtede Holvspaaner og Brænderos. Lige saa farlige var Luftkanalerne, der blev anbragte mellem Gulve og Lofter for at suge Røg ud af Værelserne. Natten til den 10. December 1774 blev Slottet kun ved Slotsfogedens Aandsnærværelse reddet fra Brand. Men den 26. Februar 1794 indtraf den Begivenhed, som Folk, der kendte Slottets Indretning, længe

havde ventet. Ilden brød ud Kl. 3 Eftermiddag, og den næste Morgen stod kun de nøgne og sværtede Mure tilbage.

Af andre Byggeforetagender under Christian VI maa nævnes Ombygningen af Prinsens Palais ved Thura, den karakteristiske Hovedvagt paa Nyholm med den afsluttende Krone paa Taarnet, Hovedvagten paa Slotsholmen mellem Børsen og Cancellibygningen, Toldkammerbygningen paa søndre Toldbodplads, og endelig — som et Udslag af den Interesse, der under Christian VI vistes Flaaden — den mærkelige og kunstfærdige Dok paa Christianshavn, som blev indviet den 26. Mai 1739, da Briggen «Færø», der var bygget i Dokken, blev halet ud og Orlogsskibet «Christianus sixtus» halet ind og Dokken derefter blev pumpet læns.

Huse i Nybrogade fra Christian VI's Tid.

Ogsaa paa Gammel-Holm opførtes en Del Bygninger til Brug for Flaaden, deriblandt Admiralitetsbygningen langs Størestræde, nu Holmens Kanal, og Hovedmagasinet med en Pavillonbygning, den nuværende Studenterforening, i Midten.

Under Slottets Ombygning maatte Kongen skaffe Plads for det store Hofpersonale; saaledes købte han den nuværende Postgaard paa Købmagergade, som havde tilhørt Griffenfelds Bedstefader, Vinhandler Peter Motzfeldt, senere Rigsmarsken Anders Bilde, og Kansleren Th. Lente, efter hvis Død den 1670 blev solgt til Peder Schumacher. Den brændte 1728, opførtes i sin nuværende Skikkelse af Oversekretær Chr. a Möinichen og tilhørte kort efter Overkammerherre Carl Adolf v. Plessen. I 1734 afstod denne Gaarden til Kongen, som indrettede den til Bolig for sin Overhofmarskal, hvorefter den kaldtes Marskalsgaarden. I 1780 blev den overladt Postvæsenet, der tidligere havde haft Lokale bag Børsen, nu Krigsministeriets Gaard i Slotsholmsgade.

Her laa tidligere en stor Gaard, der tilhørte Grevinde Moth. Den erhvervedes af Christian VI, der lod den ombygge til Residens for Her

tugen af Württemberg-Oels, efter hvis Død den gik over til Grevskabet Lerchenborg, det grevelige Lercheske Hotel, nu Kultusministeriets Bygning. I Stormgade laa det smukke, af Thura 1756 opforte Harboeske Enkefrue-Kloster og det Holsteinske Palais (nu Landbygningernes Brandforsikkring) og lige over for dette det Rabeske. Paa Kobmagergade havde Reventlowerne deres store Gaard, der blev nedbrudt ved Anlæget af Kronprinsensgade (1785); i Klareboderne laa det Plessiske Hotel, nu Gyldendalske Boghandel; af samme Type findes flere fornemme Københavnerhuse i Store Kongensgade og Amaliegade. Der er kommet Sandstensindfatninger om Vindueskarmene, enkelte Rokokoornamenter over og under de midterste Vinduer og i Frontispicen og Taget er bleven brudt, men i Hovedtrækkene er den gamle københavnske Hustype bevaret.

Hus paa Hjørnet sf Fiolstræde og Krystalgade fra Christian VI's Tid.

Denne Spreden af Adelens Gaarde rundt omkring i Byen var ganske imod den oprindelige Plan, at Kongens Nytorv og den nye Bydel skulde danne Byens fine og fornemme Kvarter. Frederik V fandt, at han ikke paa bedre Maade kunde fejre 300-Aars-Jubilæet for den oldenborgske Kongestammes glorværdige Regering end ved at genoptage den gamle Plan og bringe den til Udførelse i en ny Form, idet han gav sine Stormænd og Rigmænd Lejlighed til at bygge en hel ny Bydel for sig, der skulde kaldes efter ham: Frederiksstaden. Derved vilde tillige Byen kunne faa en Udvidelse, som den haardt trængte til. Thi der var stadig Mangel paa Lejligheder, og der kunde ikke være Tale om at faa luftet ud til Gavns i de smalle Gader, før der var givet Beboerne Mulighed for at sprede sig noget mere. Kongen besluttede i Sommeren 1749 at overlade Staden Amalienborg Have, hvor det nedbrændte Sophie Amalienborg (se S. 273) var bleven erstattet med en beskeden Pavillon, og den foran liggende Mønstringsplads til Byggegrunde, — altsaa den hele Strækning mellem St. Annæ Plads og Bredgade, langs hvilken der var kastet en dyb Grøft, Toldboden og Tømmerpladserne langs Havnen. Folk, som vilde bygge, fik Grundene uden

Betaling foruden Indkvarterings- og andre Friheder; dog maatte alle forpligte sig til at følge den af Kongen over det hele Anlæg godkendte Plan: navnlig skulde «Egaliteten observeres» med Hensyn til Vinduerne. Thi Bebyggelsen skulde være Staden «til Nytte og Zirat.» Kun forbeholdt Kongen sig Grundene til det midterste Torv. Til større Bekvemmelighed for Nybyggerne lovede Kongen at opføre en Kirke i den nye By.

Det var Eigtved, der lavede den hele Byggeplan og gav Tegninger til Husene. Men Folk var noget sparsomme til at mælde sig som Lysthavende til Grundene, uagtet man udtrykkelig blev gjort opmærksom paa, at det var et Sted, hvor det var «bekvemmeligt for de Negotierende at bo, da det ligger nær ved Havnen og Toldboden». At det var Meningen kun at samle store Negotierende derude giver sig til Kende i det Afslag, man gav en brav Øltapper paa hans Andragende om at maatte opføre et Ølbryggeri paa sin Byggegrund. Magistraten kan i sin Betænkning ikke begribe, at han kan understaa sig til at fremsætte en saadan Anmodning. Og den stakkels Øltapper, der godhjertet siger i Andragendet, at han aldrig havde tænkt sig at blive Ejer af en Gaard «paa et saa dejligt Sted som Amalienborg», fik snart at vide, at det ikke er for Svin at komme i Kancelliet.

Hus paa Hjørnet af [illegible] og [illegible]stræde fra Frederik V's Tid (nedbrudt).

St. Annæ Plads fik først da sin nuværende Form, idet Kanalen eller Grøften langs denne og langs Bredgade blev kastet til. Husrækken ud til Pladsen, fra Amaliegade til Bredgade, blev først bygget; det nuværende engelske Gesandtskabs Hotel af Justitsraad Lintrup, senere adlet Lindenkrone. Samtidig opførte Grev Berckentin sit Palais, senere kaldet Schimmelmanns, Koncertpalaiet og nu Odd-Fellow-Palaiet. Paa det sydlige Hjørne af Bredgade og Frederiksgade byggedes det Bernstorffske Palais, paa det nordlige det Dehnske.

Grundene omkring Torvet overlod Kongen 9. Mai 1750 til Konferensraad Løvenskjold, Grev A. G. Moltke, Grev Levetzau og Baron J. Brockdorff paa den Betingelse, at de skulde bygge 4 ensartede Palaier

efter Eigtveds Plan og Tegning. Det Løvenskjoldske Palais — det nuværende Residens-Palais — solgtes endnu ufærdigt 1754 til Enkegrevinde Schack, men blev i Begyndelsen af det næste Aar ødelagt ved Ildebrand og derefter atter rejst. Grev Moltke byggede Palaiet til venstre for Kolonnaden — det senere Christian VII's Palais — Grev Levetzau det tredje, som nu beboes af Prins Christian, og Brockdorff det fjerde, der nu benyttes af Kronprinsen, og som i 1767 blev købt af Kongen til Landkadetakademi, for 1788 at gaa over til Akademi for Søkadetterne.

Allerede den 30. Oktober 1749 lagde Kongen Grundstenen til Frederiksstadens Kirke, det egentlige Takke- og Æreminde for de oldenborgske Kongers milde og retfærdige Regimente gennem 300 Aar. Eigtved havde ogsaa leveret Tegning til Kirken, men det var ikke hans Tegning, der blev benyttet. Han døde 1751, og derefter overdrog Frederik V den franske Artikekt Jardin Arbejdet og godkendte 1756 hans Tegninger, men bestemte tillige, vistnok paa hans Forestilling, at Kirken skulde bygges helt af norske Marmorblokke i Stedet for at den, som tidligere bestemt, skulde have en ydre Beklædning af dette Materiale. Derved blev Udgifterne til Kirken forøgede meget betydeligt. Da Frederik V døde var kun en ringe Del af Kirken fuldført. Christian VII nedsatte den vedtagne aarlige Byggesum til Kirken til det halve, 20,000 Rdl. C.; Struensee standsede endelig Arbejdet fuldstændigt i November 1770, og «Marmorkirken» laa hen som en smuk Ruin, til den endelig i vore Dage er bleven rejst i en mere beskeden Skikkelse.

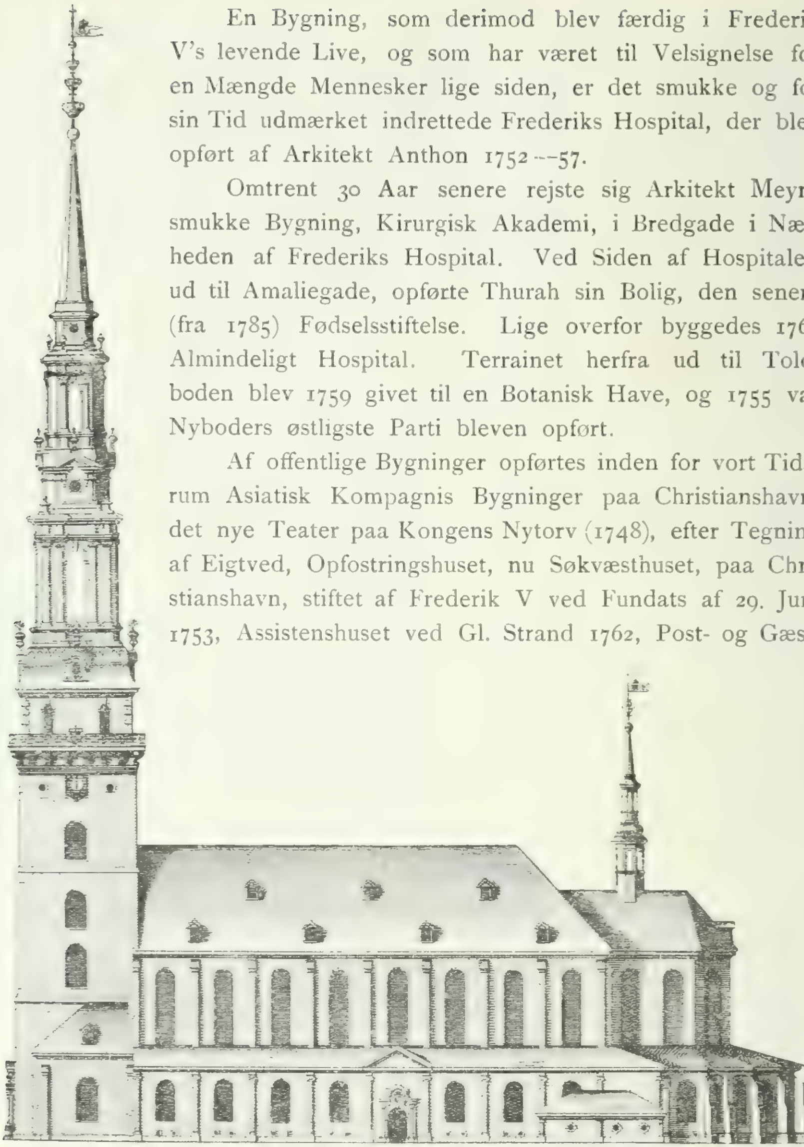
Hus paa Hjørnet af Solvgade og Adelgade fra Frederik V's Tid (nedbrudt).

Heller ikke sin egen Rytterstatue, som Asiatisk Kompagni lod opstille midt paa Frederikspladsen, opnaaede Kongen at se færdig. Grundstenen lagde han 18. Oktober 1760 ved 100 Aars Festen for Enevældens Indførelse, men Statuen blev først færdig 1771 og kostede da Kompagniet, med Snyderi og alt, den kolossale Sum af omtr. 4 Mill. Kr.

En Bygning, som derimod blev færdig i Frederik V's levende Live, og som har været til Velsignelse for en Mængde Mennesker lige siden, er det smukke og for sin Tid udmærket indrettede Frederiks Hospital, der blev opført af Arkitekt Anthon 1752—57.

Omtrent 30 Aar senere rejste sig Arkitekt Meyns smukke Bygning, Kirurgisk Akademi, i Bredgade i Nærheden af Frederiks Hospital. Ved Siden af Hospitalet, ud til Amaliegade, opførte Thurah sin Bolig, den senere (fra 1785) Fødselsstiftelse. Lige overfor byggedes 1769 Almindeligt Hospital. Terrainet herfra ud til Toldboden blev 1759 givet til en Botanisk Have, og 1755 var Nyboders østligste Parti bleven opført.

Af offentlige Bygninger opførtes inden for vort Tidsrum Asiatisk Kompagnis Bygninger paa Christianshavn, det nye Teater paa Kongens Nytorv (1748), efter Tegning af Eigtved, Opfostringshuset, nu Søkvæsthuset, paa Christianshavn, stiftet af Frederik V ved Fundats af 29. Juni 1753, Assistenshuset ved Gl. Strand 1762, Post- og Gæst-

Opstalt af Frue Kirke 1744.

givergaarden, der tilhørte Vognmagerlavet, som besørgede den kørende Post (senere den kgl. Porcellainsfabrik), og ikke at forveksle med Posthuset, paa Købmagergade, og 1768 Sølvgadens Kaserne.

Medens der i Aarhundredets sidste Halvdel i Frederiksstaden rejste sig et virkeligt fornemt Kvarter med brede og lige Gader, laa den gamle Del af Byen med de fleste af sine snevre Gyder og krumme og ikke meget rene Gader omtrent som før Branden 1728, og Magistraten kunde endnu ved Aarhundredets Midte vemodeligen klage over de mange Stræder, der er saa enge og smalle, at næppe en Vogn kan passere igennem dem og «til stor Farlighed udi Tilfælde af ulykkelig Ildsvaade». Den førte en stadig Kamp imod dem, men formaaede ikke at komme nogen Vej paa Grund af Ejernes Evne til at trække Sagerne ud og Regeringens Eftergivenhed og Godmodighed. I Christenbernikovstræde satte den virkelig igennem, at enkelte Huse paa den nordre Side, nærmest Østergade blev flyttede tilbage, men derved blev det, og det Huk, der saaledes fremkom, er først i det sidste Aar af det 19de Aarhundrede forsvundet ved privat Initiativ.

En virkelig Udvidelse fik Raadhusstræde efter en Ildebrand i 1749, der lagde 11 Ejendomme i Aske. Den blev da gjort dobbelt saa bred, som den var.

Derimod bedredes Brolægningsforholdene, især efter Forordningen af 1764, der paabød, at Brolægningen skulde for hver enkelt Gades Vedkommende foretages under et og Udgiften fordeles paa Husejerne. Brolægningen af Fortovene overlodes derimod som en privat Sag til de enkelte Ejere.

København var stadig en usund By. Drikkevandet var i mange af Byens Brønde stinkende og fuldt af Infusorier, og Deltagerne i Byens 19 Springvandskompagnier, som fik Vandet i Render fra Hovedbeholderen Peblingesø, var ikke uvidende om — selv om det ikke altid kunde smages — at Folk vaskede Tøj, lod deres Hunde svømme og drukne i Søen o. a. m. Fødslernes Overvægt over Dødsfaldene var overordentlig ringe, og i den Retning var den nye Bydel ikke stort stillet bedre end den gamle. Den hvilede for en væsentlig Del paa Opfyldning og laa «nedrig og sumpet». Renovationsvæsenet var stadig i en ynkelig Forfatning, men i 1760 gjordes der et mægtigt Fremskridt i sanitær Henseende, da Magistraten endelig nedlagde de 6 Assistenskirkegaarde inde i Byen og anlagde en ny stor Assistenskirkegaard ude paa Nørrebro. Men endnu vovede man ikke at forbyde Begravelser i og ved Kirkerne.

I de to sidste Afsnit er der givet en kortfattet Fremstilling af Københavns Udvikling og Historie, efter at den 1660 blev den enevældige

Regerings Sæde. Vi har beskæftiget os med de Begivenheder, der skete i Byen, de Ulykker den hjemsøgtes af, dens Vækst og Fremgang, vi har lært dens Fysiognomi at kende, er gaaet gennem dens Gader og har set paa det Liv, der rørte sig i dem, indrammet, som det var, af de gammeldags Huse. Nu gaar vi et Skridt videre, træder ind i Husene og lærer Københavnerne at kende inde Døre.

I de mere uanselige Huse gik man fra Gaden lige ind i Huset, men i større, f. Eks. hos den velstaaende Kræmmer, Johan Bøfke, hvis Gaard laa i Højbrostræde med 12 Fag til Gaden og vendte ud til Store Færgestræde, kom man ad Stentrappen først op i Forstuen, der laa ned imod Stranden, derfra ind i Kramboden med dens Hylder og derfra ind i to Stuer paa den anden Side, op mod Amagertorv. Den ene var betrukket med stribet «Kammerhængsel» (Vægbetræk), dønneket (gibset) under Loftet, og havde Flisegulv og Jærnvindovn. Den anden, indre Stue havde ligeledes Jærnvindovn med «Skruer», d. v. s. Etager samt Kobber- eller Messingfødder og Kugler, og var dønneket under Loftet, men havde Trægulv og Panel med Skabe i rundt om Væggene. Fra denne Stue kom man ud i en 8-kantet Rundel med Vindeltrappe op til Værelserne i de øvre Stokværk. «Salen» var delt i 3 Kammere med Kakkelovne og Dræt paa Væggene, og oven over den var der endnu en «Sal» (eet stort Rum) med Kamin. Ud til Store Færgestræde var der ligeledes et grundmuret Hus paa 3 Lofter og 12 Fag — d. v. s. ligesom i Huset til Højbrostræde 12 Fag i hvert Loft eller Stokværk — den egentlige Hovedbygning. I første Stokværk «Stuen», var der tre Værelser; det ene betrukket med Guldpel, d. v. s. Gyldenlæder, dønneket og skildret Loft — altsaa med Malerier kunstfærdigt indrammet i Stukkaturarbejde i Loftet, Gulvet lagt med sorte og hvide Fliser, og en Jærnvindovn i en udhuggen Skorsten med malede hollandske Sten paa Væggene. Man har altsaa fundet, at Kaminen, der var prydet med Billedhuggerarbejde, ikke varmede nok, har beklædt den med de bekendte blaa- eller brunmalede hollandske Fliser og sat en moderne Ovn op i den. De øvrige Værelser adskilte sig ikke synderligt fra Værelserne i Forhuset. Der var hvælvede Kældere under begge Huse, og i et Halvtagshus imellem dem laa Køkken, Spisekammer m. m.

Dette Halvtagshus var fra Frederik III's Tid, det ser man af, at Opgangen til Kamrene oven over Køkkenet var dobbelte Svaler. Men de grundmurede Huse var fra Christian IV's Tid; det fremgaar tilstrækkelig tydelig af Rundelen med Vindeltrappe og den «udskaarne Skorsten.»

Ogsaa om Bohavet i Johan Bøfkes Hus ved man Besked. I den store Stue til Færgestræde stod et Nøddetræsbord 4 kantet, aflangt (og med Kugleben sandsynligvis), et hollandsk Tressur (Skuffeskab) af Nøddetræ, to Gueridoner (Stumtjenere), 12 grønne Læderstole og 24 Alen Maatter (under Tapetet). I den lille Stue næst ved stod en Nøddetræs udskaaren hollandsk Kiste, en stor hollandsk Kuffert med fortinnet Beslag, et lidet hollandsk Bord og to Gueridoner, alt af Nøddetræ, en fransk Egeseng, 2 flamske Lænestole med grøn Flos og grønne Raskes Betræk, 10 høje Stole, ligesom Lænestolene af Nøddetræ, og en Tabulet. I Dagligstuen til Færgestræde stod et gammelt Ege-udtrækken-Bord (d. e. et Bord med Plader), et Fyrretræsbord til at slaa ned, et gammeldags Egeskab, en Egekistebænk med to Rum, seks gamle, sorte lave Lænestole. Udenfor i Forstuen et gammelt rødt Skab og en do. do. Slagbænk.

I Storstuen til Gaarden — i Fløjen mod Højbrostræde — stod et ovalt og et 8-kantet Fyrretræsbord, 2 Par Gueridoner, et Nøddetræs «Kontor» — Skab — med flammet Fod, et Brætspil med Brikker, tolv Nøddetræs Stole med forgyldt Læder og med rødt Raskes Overtræk, et stort «perpendicum Sejerværk» (Ur med Perpendikel) med Fod og Tilbehør, et Fuglebur indlagt med Elfenben og 4 Vindueskurve. I Dagsligstuen (det andet Værelse ved Siden af Kramboden) stod et sammenslaaet Egebord, et lidet 4kantet malet Skænkebord, en Løjbænk med sorte Piller og grønt Klæde over, et lidet malet Kontor med Fod, en grøn Fyrretræes Himmelseng, en Lænestol med Kurveværk og 5 lave Lænestole.

Paa Væggene hang der Spejle i forgyldte Rammer og Malerier, baade Landskaber og Søstykker, bekendte Mænd, gamle Kong Christian IV og andre Portrætter, bibelske og mythologiske Stykker — deriblandt sikkert Fremstillinger af Tobiæ Historie, Noe Bespottelse samt af Veneris og Jupiters forskellige Elskovsspil — samt endelig enkelte Kobberstik.

Johan Bøfke synes ikke at have været musikalsk; i alt Fald findes der intet Musikinstrument opført i Dødsboet. Men hos andre træffer vi baade Luth, Klavicordium og Symfoni. Væv og Rok anføres ofte, Fyrfadekurve og Bordkranse (til at holde Maden og Tallerknerne varme paa), Urteskrin og Blækskrin, Flaskefoder og Badstue af Træ (Svedekasse).

Det var vel ikke mange, der efterlod sig en saadan Mængde Kostbarheder i Guld og Sølv, som Jens Mouritsen, der døde 1677. I hans Dødsbo anføres en Balsambøsse besat med Granater og Ametyster, Guldkæder, Armbaand, Panserkæder og «Ærtekæder» samt en Barnehue baldyret med Perler — alt vurderet til 1158 Sletdaler, desuden Guldmønter

til en Værdi af 731 og Skuepenge til 45 Sletdaler. Dernæst af forgyld Sølv: en stor dreven Kande, en anden Kande staaende paa Løver; en dreven Sukkerbosse, en dreven Pokal med 12 skaarne Glas; et stort Bæger med Laag; 6 store Bægre; 6 smaa Vinbægre med 2 Laag og dertil en dreven Tallerken; et Saltkar med en Papegøje ovenpaa; en stor Snekke med Hanke og en mindre Brændevinssnekke; et stor fladt Saltkar; et Rinoceroshorn forfattet i et Bæger med forgyldt Laag og Fod-Ring, — alt forgyldt Sølv til en Værdi af 688 Sletdaler.

Og saa kommer det «hvide Sølv» d. e. Sølvgenstande uden Forgyldning: en Pærekande med en forgyldt Skuepenge ovenpaa, en Kande med 3 Løver under og en oven paa Laaget; en stor Kousken (Skaal) med 4 Knapper (til Fødder) og en uden Knapper; 3 smaa Snekker, 8 Vindrueskeer af Københavns Sølv, 10 Skeer med Vindruer (alle 18 Skeer var Spiseskeer med rundt Skaft og en Vindrueklase paa Enden af Skaftet), 3 Skeer med Roser, en Perlemoders Pokal, et Porcellainskrus med Sølvlaag og et Sejerværk (Lommeur) af Sølv.

Hvorfra kom alle disse Herligheder, fristes man til at spørge. Dr. O. Nielsen, fra hvis Uddrag af Tidens Dødsboer disse Eksempler er hentede, har vist givet det rette Svar: Det er den forarmede Adels Pantegods. Sølvtøjet vandrede i de trange Tider fra Herregaardene og Adelsgaardene ind til den velstaaende Borger.

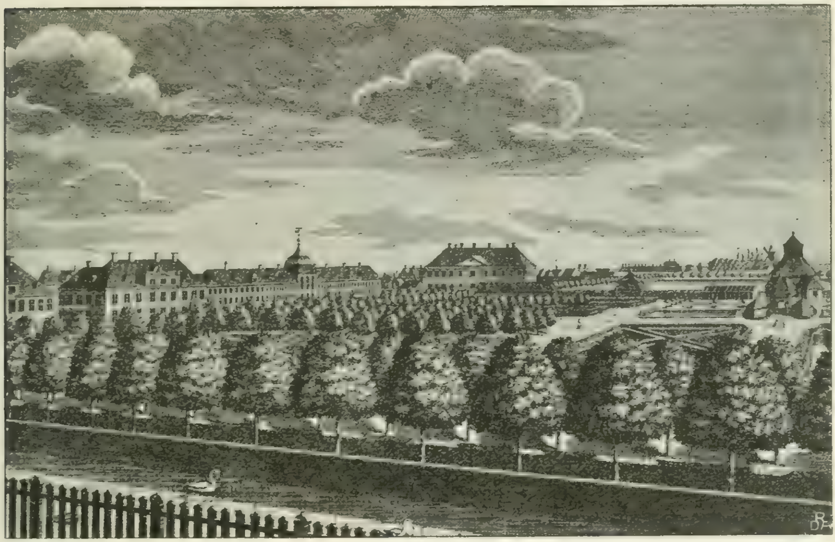
Men selv hos Folk, der ikke hørte til de velstaaende Klasser, kunde man finde Sølvtøj. En Glarmester, der døde 1681, efterlod sig saaledes 1 Sølvkande paa 99 Lod, 16 Sølvskeer, 1 Sølvbæger, 2 Barnesølvskeer, 9 Par Sølvmaller, 3 Par Skjorteknapper, en Guldring og 3 Skuepenge.

Hos flere Borgere fandt man Muskedonner og Pistol, Kaarde og Partisan hængende paa Væggen, mange Steder som Minde fra de Dage, da Svensken laa for Byen. Bogerne var oftest gudelige Skrifter, af og til Jyske Lovbog eller Reinike Foss, Wulffs Encomion regni Danici el. a.

Jævne Borgerfolk gik endnu under Frederik III og Christian V i den gamle Trøje fra Christian IV's Tid med smaa Sølvknapper i 2 Rækker, stundom 18 i hver; den kunde være af gult eller sort Skind eller af Polemit (egentlig et Stof med forskellige Farver); til Trøjen bares Knæbukser i Reglen af samme Stof som den, og mørke Hoser. Ude gik man med Støvler, højpullet Hat, en Kappe af sort eller brunt Klæde eller grovgrønt Klæde, samt Muffe af sort Fløjel, stundom broderet. Efter den brede nedfaldende og kniplingssmykkede Krave, som

tidligere var brugt af Standspersoner, havde Borgerfolk arvet den lille ombøjede Krave eller Flip, der var brættet ud over Trøjens Halslinning.

De nye franske Moder trængte imidlertid hurtigt ind — allerede 1664 ivrede Biskoppen i Ribe imod dem — og de gamle Dragter forsvandt. En rig Mand som Kræmmeren Lorens Mohr, der døde 1681, efterlod sig en Garderobe, bl. a. bestaaende af en Barattes Klædning, Kjol og Bukser, med Graaværk over; to sorte Klædes Klædninger, Kjol og Bukser, en Farendins (et Stof af Halvsilke og Uld) Klædning, Kjol og Bukser; en brun Klædes Klædning med Ilderfoder under, en Fillemors (af feuille-

Amalienborg under Christian VI.
Desmercière's Hotel. Danneskjold Laurvigs Palai. Operahus. (Landkadetakademi). Kastellet. Pavillon.

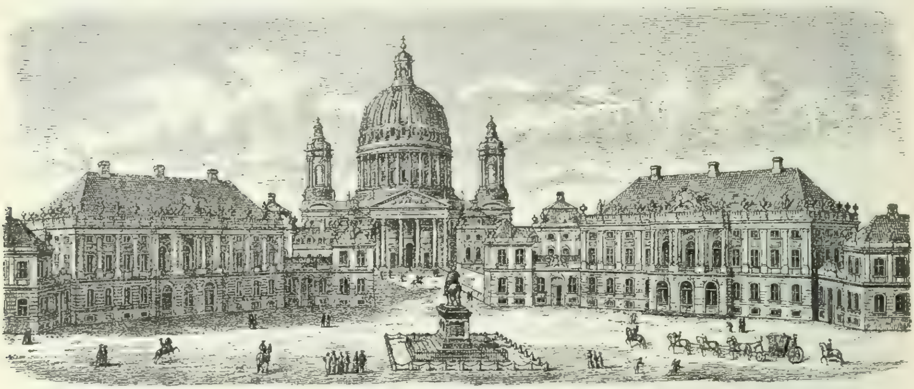
morte, vissenbrun) Kjol med gammelt Rævefoder under, en brun Dragettes Klædning, Kjol og Bukser, en sort Klædes Klædning med Kjol, Vest og Bukser, en sort Klædes Trøje med afskaarne Ærmer, en brun Stoffes Vest, en Katuns Sloprok, et Par sorte Strikstrømper, et Par Støvler, sorte Hatte med og uden Flor, en graa Hat og en brun Fløjels Hue.

Hos de Yngre kommer der Dragter af lysere Stoffer, stundom endog af Silke, Kniplings Halsklude og Haandstrimper (Mansketter). En Barbersvend ejede 1686 bl. a. en brun Klædes Kjol underforet med Silke

og en Vest af Silke, desuden Klæde til en Kjol og Silketøj til dens Underfoder samt 2 Alen blommet Atlask til Kjolens Staffering.

Folk med en «Karakter», d. v. s. en Titel lod sig ikke nøje med saa lidt. En Branddirektør kunde f. Eks. 1694 optræde i lys Kjole med Guldtraads Knapper og Guldgarnering, en rød Skarlagens Vest med Sølv-Chamarering, sølvstribede Tobins Bukser og violet Kappe med rødt Bajs Underfoder.

Den jævne Borgerkones Dragt var fra gammel Tid det ensfarvede svære og stærkt rynkede uldne Skørt, rødt, blaat, grønt, blommet eller sort, Livstykke og Trøje, Hue med Knipling eller med Baand. Men

Frederikspladsen med den af Jardin projekterede Frederikskirke.

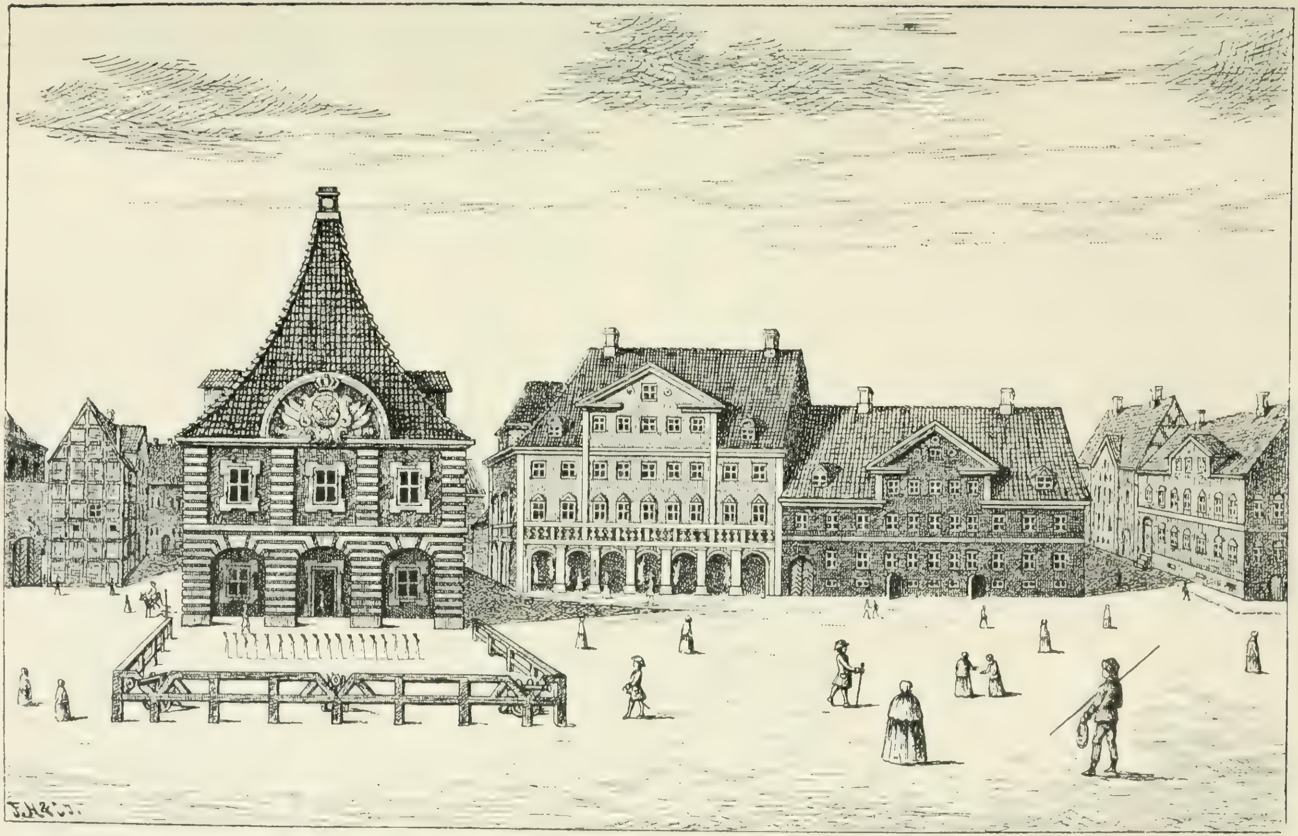
med de fremmede Moder dukkede snart røde Silkejakker og Silkehalvkjoler eller hele Silkeklædninger op; en møder med en «Podesays» d. e. en Poue-de-soie (egentlig Soie de Padoue) Kjol, en med et hvidt Taftes Skørt med sorte Agramaner. Og de rigeste har en Mangfoldighed af Manteau'er. En Kræmmers Hustru har saaledes i 1681 en grovgrøn Silke-Manteau, en sort, stribet Silke-Manteau, en Barattes Manteau og en brun Farendins Manteau. Man bar Halsduge af Hermelin, Muffer af Sobel, Odder, Maar og Ilder eller Fielfras og kostbare Hovedsæt af Silkeknipling.

Over for Mad og Drikke synes man en Tid at have været noget mindre tilbøjelig til at indføre Nyt, end over for Klædedragt og Bohave. Man satte mest Pris paa det, man var vant til fra Barndommen. Men da «Sukkerlade», Te og Kaffe blev indført, var Modstanden mod de nymodens Næringsmidler brudt med det samme. Naar det blev Mode ved

Holbergs Bolig 1735—39. Spir af Taarnet paa Waisenhuset

Raadhuset og Gammeltorv ved Midten af det 18. Aarhundrede.

Hovedvagten paa Kongens Nytorv under Frederik IV.

Hoffet at drikke Kaffe, Te og Chokolade, maatte alle, som vilde regnes for Stands- og Rangspersoner — og hvem vilde ikke det — ogsaa gøre Bekendtskab med disse Sager; i den store Befolkning trængte de kun langsomt eller slet ikke ind. De kom hertil i 1669. I Januar Maaned meddeler Datidens Avis, Dansk Mercurius:

> Ved dette Pas man først til disse Nordens Lande,
> fornemmer noget sært at føres over Strande,
> man Sukkerlade, Te samt Kaffe kalder det,
> men om sligt Dansken tjen', kan jeg ej vide ret.

I Spisereglementet for Kommunitetet, den af Frederik II stiftede Fribespisning for 100 Studenter, og for Forstanderens Bord paa det ridderlige Akademi har man sikkert en god Maalestok for den jævne og for den fornemme Mands Fordringer til Køkkenet.

Kommunitetets Spisereglement af 1683 lød paa som Middagsmad, Søndag: Groffenbrad (Oksesteg), Kaal og Flæsk; Mandag: sød Velling, Sild, Salt eller fersk Kød; Tirsdag: Kaal og Flæsk, fersk Kød, stegt eller kogt; Onsdag: Mælkevælling, Sild, Kød; Torsdag: Groffenbrad, Kaal og Flæsk; Fredag: sød Vælling, Sild, Kød; Lørdag: Mælkevælling, Sild eller anden Fisk, Kød.

Paa Ugens Hverdage var Aftensmaden bestandig sød eller sur Grød, Fisk og Kød; men Søndag Aften bødes der paa sød Mælkevælling med Kringler i, Steg og Fisk.

Øl og Brød synes længe at have været den staaende Morgenmad i alle Stænder. Af fornemmere Folk nødes det som varmt Øl, der blev drukket, af gammeldags og jævne Folk blev det spist med Ske som «reven Øl og Brød», hvilket nærmest svarer til Begrebet Øllebrød.

Hos Forstanderen ved det ridderlige Akademi gik det ikke saa spartansk til som paa Kommunitetet. Middagsreglementet lød paa: En god Kødsuppe eller Potage efter Aarets Tid, snart et, snart et andet for første Ret; en god Ret Fisk, fersk, salt eller tør efter Tidens Lejlighed, for anden Ret; et Stykke Oksekød, Ragout af anden Slags, Postej, Frikassé eller andet efter Tidens Lejlighed for tredie Ret; en lovlig Steg efter Tidens Lejlighed for fjerde Ret, — hvortil undertiden, naar det behager Hs. Majestæt, skal blive leveret Vildt mod Betaling, — en Tærte, Spinat, Æbler eller andet for femte Ret, en anden Ret derhos af et eller andet for sjette Ret.

Om Aftenen gaves der 4 forskellige Retter.

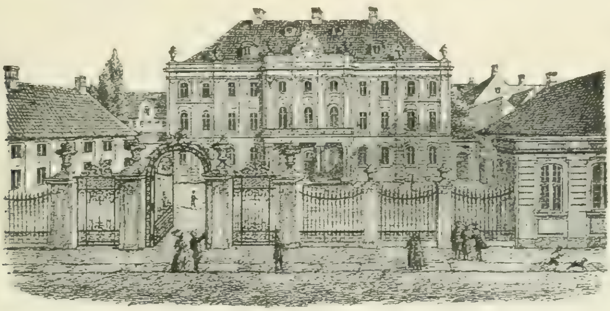
Det var saaledes god hjemlig Kost man nød endnu i Kommunitetet og tilsyneladende ogsaa hos Forstanderen for det ridderlige Akademi. Men Udtrykket «efter Tidens Lejlighed» aabnede Adgang for mange af de lette og delikate Retter, som de nymodens franske og engelske Kokke, der kom til Byen og tog Borgerskab, kræsede op med. Forordningen af 13. Marts 1683 kunde derfor ogsaa tale om, at «den store Overdaadighed i Klæder samt Mad og Drikke saaledes tager Overhaand, at Gud højligen maa fortørnes, og mange — fordi den ene den anden i saa Maade intet vil eftergive, — deres Midler unyttig bortsætte og derover omsider geraade udi yderste Ruin.»

Det gale var, at Hoffet og de øvrige Stænder gik i Spidsen. Den svenske Gesandt skriver 1686, særlig med Livet ved Hove og i højadelige Kredse for Øje: «Storagtighed, umaadeligt Vellevnet, Pral og Pragt har nu saaledes taget Overhaand, at jeg ikke kan se, hvorledes det vil ende.» Thi alle, som vilde regnes med til godt Folk, fulgte Trop. Og heri havde Regeringens Luksusforordninger Skyld, som til de mindste Smaating optegnede, hvad der maatte bæres af Byens 32 Mænd og andre fornemme Negotianter samt af Handlende, der havde Aktier for 500 Rdlr. i Manufakturerne, og hvad der maatte bæres af Kongens egne Betjente, af Borgerkaptajner og andre, «naar de ikke ernærede sig ved noget Haandværk eller Høkeri.»

I et rigt Land, hvor Handel og Industri blomstrede, kunde selv jævne Folk vel tillade sig slig Overdaadighed, som her lagdes for Dagen, og det ikke blot paa Klædedragtens Omraade, men Danmark var et til det yderste forarmet Land. Alle Næringsveje var standsede ved Krigen, alle Indtægtskilder var udtørrede, og først lidt efter lidt begyndte Landet og Hovedstaden at rejse sig efter de haarde Slag. Handelsskibe begyndte atter at gaa ud og ind i Havnen, men først i 1678 havde Handelsflaaden naaet op til det samme Antal Skibe som i 1635, og Borgerne var trykkede med Skatter og Afgifter som ingen Sinde før. Om Udførsel af Landbrugsprodukter var der under den Elendighed, der herskede paa Landet, ikke Tale. Bønderne havde intet at sælge og intet at købe for, og Købmanden intet at udføre med sine Skibe. Mange Kramboder, der tidligere havde haft «en skøn Handel», stod nu ledige, og Byens mest velstaaende Folk, Bryggerne og deres Lav, truedes med Undergang. Den herskende Lavstvang, den store Mængde fremmede Haandværkere, som strømmede til Byen, og de mange Soldater, der fik fri Næring, gjorde det umuligt for Haandværkerne at klare sig. Tilstanden var, selv

om enkelte rige Købmænd havde Sølvtøj og gode Penge paa Kistebunden, elendig. Krigsaarene 1675—79 gjorde den ikke bedre, om end der vel var baade store og smaa Folk, der tjente adskilligt paa Leverancer til Tropperne og Underhold af Soldaterne i Byen, og i 1682 gjorde Præsterne Forbøn fra Prækestolene, at Gud dog vilde forbarme sig over dette fattige Land og afværge dets totale Ruin og Undergang.

Regeringen søgte at skaffe Næring til Byen ved at indkalde driftige Udlændinge, der kunde kalde Manufaktur- og anden industriel Virksomhed til Live. Rigtignok tilintetgjorde Gejstligheden i sin Nidkærhed for den rene Lutherdom til Dels dens Planer, og København gik saaledes tabt af mange vindskibelige Huguenotters Flid og Dygtighed. Der fremstod imidlertid Klædes- og Silkefabrikker, Kniplings- og Uldspinderier, Guld-

Berckentins Palai, senere Schimmelmanns, derefter Concert-, nu Odd-Fellov Palaiet.

og Sølvvarefabrikker, Glasspinderier, Tobaksspinderier, Farverier, Stivelseværker og Sæbesyderier o. fl. a. Men kun de færreste af disse industrielle Anlæg havde nogen virkelig Bestand.

Det sidste Tiaar af Christian V's Regering bragte et Opsving i Handelen, og i Begyndelsen af Frederik IV's Regering bedredes Forholdene til Trods for Regeringens uheldige «Commercietraktater». Handelsflaaden, der 1678 kun havde talt 116 Skibe var i 1704 vokset til 208. Mange af disse var vel mindre Fartøjer, men adskillige var dog store nok til at gaa paa Langfart. Ostindisk Kompagni, der var stiftet 1670, gjorde store Forretninger; ogsaa Handelen paa Island, Færøerne og Grønland kastede Penge af sig, og Sejladsen paa Holland, Frankrig, England, Spanien og Landene ved Østersøen blev mere og mere levende. Krigene mellem disse Magter i Slutningen af det 17. Aarhundrede voldte

dog den københavnske Handel store Tab, — saaledes klagede alt i 1697 fire københavnske Handlende over, at de til Dato med Kapital og Renter havde mistet over 500,000 Rdl. ved de krigsførende Magters Kaperier. Den nordiske Krig mellem Danmark og Sverige bragte ogsaa stor Nedgang for Københavns Handel. Byen mistede over halvhundrede Skibe, og den ostindiske Handel, der havde været drevet med saa stort Held, gik helt i Staa.

Efter Freden tog Handelen paa ny Opsving. Christian VI viste levende Interesse for Ophjælpning af Industri og Søfart og stiftede i Stedet for det doende ostindiske Handelskompagni et nyt Selskab, der under Navnet asiatisk Kompagni i Tidens Løb skulde faa stor Betydning for Byen.

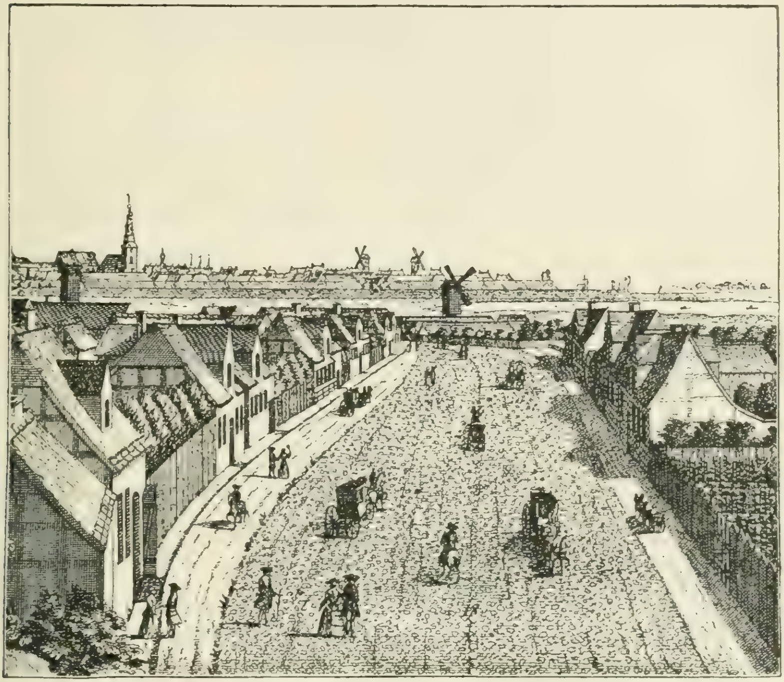
I 1726 havde Frederik IV for at ophjælpe Handelen givet København Eneret paa «de 4 Species», nemlig paa Indførsel af Salt, Vin, Brændevin og Tobak — en Eneret, der kun kunde gavne Byen paa de øvrige danske Købstæders Bekostning. Hele Landet skulde forsyne sig med disse Artikler paa Markedet i København. Christian VI ophævede straks denne Eneret, baade paa Grund af dens indlysende Uretfærdighed og af de store Smuglerier, den gav Anledning til rundt omkring i Landet. Men Rigmænd i København, der havde været i Stand til at give Købmænd i Provinserne Kredit, havde tjent store Penge, den Tid, Privilegiet paa de 4 Species stod ved Magt. Til Gengæld skaffede Christian VI Hovedstadens Handlende Lettelser paa forskellig Maade.

Men det var ogsaa en Nødvendighed efter Branden 1728, der paa faa Dage fortærede Udbyttet af mange Aars Slid og Slæb.

Den ringe Fremgang og Udvikling, der spores over alt i Byen i næsten et Hundredaar efter Enevoldens Indførelse, skyldes ikke blot ydre Omstændigheder og Ulykker som Krig og Ildebrand; ogsaa bestemte Fejl og Mangler ved Befolkningen og dens Styrelse har Skyld deri, og da for en ikke ringe Del den enevældige Regerings ringe Sans for Folkets Opdragelse og dens store Holdningsløshed. «Al Uorden her», skriver en svensk Gesandt i Begyndelsen af Christian V's Regering, «kommer af, at man ikke først overlægger en Ting nøje, inden man sætter den i Værk. Der findes næppe noget Kongerige eller nogen Republik i Verden, hvor der gives saa mange Edikter, Love og Forordninger som her, og hvor de mindre overholdes. Jeg kan med Sandhed

sige, at ingen kgl. Forordning, der er udgaaet i Trykken i de 14 Aar, jeg har været her, er bleven overholdt og har staaet ved Magt mere end 5 eller 6 Dage efter Offentliggørelsen, naar undtages Forordningen om Flæske- og Kornskatten.»

Visse medfødte Egenskaber hos Nationen bidrog maaske i højere Grad end noget andet til den daarlige Tilstand. Allerede 1680 udtaler

Vesterbro 1761.

en Fremmed træffende om Aarsagen til, at der findes saa faa rige Købmænd i Byen: «De Danske samle sig ikke Rigdomme, fordi de er ligegyldige, elske Magelighed og alligevel føre et stort Hus. Næsten alle holde Vogn og have et højt besat Bord, hvilket koster overordentligt, da al Ting er meget dyrere end i Paris.» 50 Aar senere benytter en dansk Mand omtrent samme Udtryk i en Afhandling om «Commerciens Opkomst». «Vore Kræmmere blive sjælden rette Købmænd (d. e. Stor-Handlende), fordi de begynde at handle, inden de ere udlærte, og holde

op, naar de have tjent en Snes Tusind Daler eller mindre for at søge Karakterer og Titler for sig og Bestillinger for deres Børn.»

Man har tillagt de Danske Magelighed lige fra Sagatiden. Forfængelighed er os vel lige saa godt i Kødet baaret, men den viste sig først i sin fulde Glans efter 1660. Med Adelsrettigheder og Lighed for alle til at opnaa Embeder og Hædersposter smurte Regeringen Borgerne om Munden, medens den tog Livet af det virkelige Værdifulde ved Privilegierne. Og ved Hjælp af Rang og Titler omdannedes de studse og knurrende Københavnere efterhaanden til Enevældens sødtsmilende og bukkende Underdaner.

Men disse den absolute Konges underdanige og loyale Borgere havde kraftige Albuer og haarde Hæle. Man puffede sig frem i denne Tid, hvor Skrankerne for Borgerstandens Ærgerrighed paa en Gang var omstødte, med en Hensynsløshed og Voldsomhed, som næppe nogen Sinde senere. Man havde jo set, hvor langt Vintappersønnen Peder Schumacher havde kunnet naa. Hvad der mulig manglede i Kundskaber og personlig Dygtighed, det maatte saa erstattes ved Smidighed i Ryggen og ydmyge Lader over for dem, der kunde bringe En frem. Og kunde man ikke opnaa et Embede eller en større Bestilling, saa kunde dog mange opnaa en «Karakter», der hævede sin Mand over de gemene Borgere der hjemme i Gaden. «Rangsygen falder paa Folk, som en hidsig Feber nu om Stunder.« Og kunde man ikke opnaa en Karakter, kunde dog enhver med en Smule honnet Ambition klæde sig saaledes, at han ikke stod tilbage for «de Karakteriserede». «Hvad Klædedragten angaar», skriver Pontoppidan, «da maa jeg tilstaa, at København er et anstødeligt Sted for den, der kan stødes over sligt, thi dèr vil den ringeste, om han har Evne, ej vige den fornemste i anselige Klæder. Jeg mindes, at da jeg først kom til København (1716) syntes mig, jeg havde aldrig set saa mange Standspersoner samlede paa et Sted. Thi som saadanne ansaa jeg ofte Haandværksfolk, særdeles dem af Kvindekøn. Og hvem skulde mene andet, end at et Fruentimmer, som kører til Kirke, vel coifferet og behængt med Ædelstene, var af adelig Stand, eller hvem kunde tro, at det var en slet og ret Person, ofte en Købmands eller anden Borgers Domestik, som har drapd'or Vest og Damask til sine Klæders Underfoder».

Det var denne gamle, nordiske Ejendommelighed, at enhver vilde være Lige med sin Nabo, «den ringeste gør det samme som den største», som laa bagved Tidens utrolige Væddeløb efter Rang og Titler, og som

mere end noget andet bidrog til, at de fremmede Moder saa hurtigt og saa ubestridt fik Herredømmet. Ogsaa den store Mængde Udlændinge, især Tyskere, men ogsaa Franskmænd, som kom herind under Christian V og Frederik IV, og de unge velstaaende Borgersønners Udenlandsrejser hjalp til at fuldbringe den Omdannelse af de tilvante Livsformer, som foregik i hint Tidsrum, i hvilket det jævne danske Samfund med al dets gammeldags Ærlighed og Plumphed bliver omskabt paa sin parleme-fransøsk og tripper med efter Takten fra Hoffet i Versailles.

Det var dog vel de Danskes Tilbøjelighed til paa den latterligste Maade at ligge paa Maven for alt, hvad der kommer ude fra det «store» Europa, vort utrolige Snobberi over for alt, hvad der imponerer, selv om det sker ved Frækhed, og vor Frygt for ikke at blive regnede med til «godt Folk», der saa hurtig omkalfatrede alt og en Tid alvorligt truede selv Sproget i Landets Hovedstad med Fare. Det hørte med til den højeste Oplysning, som den importeredes af Jean de Francer og andre komiske Figurer, at lade haant om sit Modersmaal. Det var ikke *comme il faut* for godt Folk at tale Dansk. Allerede 1703 klager en Præst ved Holmens Kirke over Modersmaalets Tilsidesættelse:

I sidste Nød og Aandedræt
Vort ædle Sprog jo ligger,
Som ussel Mand af Livet træt
Forgæves Redning tigger.
Foragtes det ej fast af hver,
Som noget har at sige?
I eget Land landflygtigt er
Og maa for Fremmedt vige.

Under Christian VI var det danske Sprog fortrængt fra alle fornemme og borgerlige Huse og blev «alene tilbage for Bønderne, som dog ogsaa ret godt forstaa det tyske, om de end ej kunne tale det.» Det er en sørgelig Særstilling Holberg giver Danmark, naar han siger: «Dette Land er fast det eneste paa Jorden, hvor man finder Folk, som gøre sig en Ære af ikke at forstaa deres Modersmaal.»

Det er dette Tidsrum, Holberg har fremstillet lyslevende for os i sine Komedier; de spænder gennem den gamle Spidsborger Jeronimus, der forarges over alt det ny, og som maa tænkes født ved Belejringstiden, over tre Fjerdedel af et Hundredaar, lige til Midten af det 18de Aarhundrede.

Det er intet Under, om gammeldags Folk blev betænkelige ved de nye

Moder. Den hele By var snart som en Danseskole eller Fægteskole. Alverden rendte om med Kaarde ved Siden, om det saa var Haandværksmestre og Svende var de «Kaardekarle», og ens Skræder og Skomager tog Maal med Kaarde ved Siden. Og guldbroderede og Fløjelsdragter bar de, om de saa ikke ejede en Styver. «Gid jeg havde en Daler for hver en Slyngel, hver en Stodder, der her gaar i Fløjels Kjole, da var jeg en rig Mand», siger Henrik. Om Parykken er der nu slet ikke at tale. Den var i Begyndelsen af Frederik IV's Tid saa almindelig, at man straks, naar der f. Eks. i en Retssag er Tale om en Mand, der bar sit eget Haar, veed, at det er en Mand af den fattigste Arbejderklasse. Der var Parykker af alle Størrelser og Skikkelser, kort Paryk til daglig og bolgende Allongeparyk til Gala. De unge Lapse gik en Tid med Pungparyk i Nakken.

Som det gik med Parykken, gik det med de øvrige franske Moder. Den franske ofte guld- eller sølvbroderede Frakke med de stive udspilede Skøder og de mægtige Opslag for Ærmerne, den langskødede Vest, Kniplings Halsdug, Knæbukser, Silkehoser og smaa Sko var snart almindelig. Og Mutter maatte være saa gudfrygtig en gammel Kone, hun vilde, der hellere lod sit Liv end lagde sin Flasketrøje af, — det varede dog ikke længe, inden baade den stramt siddende Trøje med de smaa Skøder «Flasker», samt det gammeldags Snørliv maatte vige Pladsen for Adriennen, en løs, sid Bluse og Overkjole, aaben foran og afskaaren til Siderne. Snørlivet kom paa Mode igen som «Taille» og var langt og spidst, «Adraskanter» og «Engageanter» kom til, og nedenunder brusede Fiskebensskørtet ud, med eller uden Falbelader, som en Ballon, saa en à la modisk Dame med sit Skørt kunde «bespænde Klosterstræde». «Hvem kan uden Forundring paa Søn- og Helligdage, naar Fruentimmeret skal gaa til Kirke, se dem komme anstigende med blottede og bare Legemer langt ned ad Brystet, med prægtige udvortes Prydelser, den ene over den anden — ja, med deres forfærdelig store Fiskebensskørter?»

Damernes nymodens Kniplingspynt, Fontanger og Falbelader, synes især at have vakt Forargrelse. «Disse forbandede nye Inventioner, disse Toppe, disse Fabler, disse Favoritter, som vore ærlige Forfædre intet har vidst af at sige, det er en syndig Dragt, som er Aarsag til al den Ulykke, som sker i Verden.» Og den ebeltoftske Jeronimus henviser til det Jertegn, der er sket, den Kalv, der er født med Top, Favoriter og Fabler. Ikke mange Aar i Forvejen stod lærde Folk i København paa samme

Standpunkt som han; da i 1670 en Nyboders Kone i Timiansgade havde bragt et Drengebarn til Verden med nogle sære Gevækster i Hovedet, kunde Thomas Bartholin ikke finde andet at sammenligne dem med end Kvindernes Hovedsæt, ligesom han ogsaa er overbevist om, at saadanne Misfostre bringe Ulykke.

«I Linned er nu en Borger saa delikat som fordum ingen Herremand; ja ingen Nation uden den engelske gør saa stor Bekostning som vi paa fint Lærred.» Selv en Haandværker skulde have Kaarde med Sølvfæste ved Siden og Ur i Lommen» — der var nok Grund til at spørge, hvorledes skal dette ende?

De franske Moders voksende Herredømme forandrede snart Boligernes Udstyrelse aldeles. I Stedet for de gamle solide Møbler, der stod og faldt med Huset, kom Rokokoens smaa «krumme, tynde og subtile» Borde, Stole og Kanapeer, mangfoldige Spejle og Marmorkonsoller, kostbare Sengeomhæng og Silkebetræk paa Væggene. Særlig fandtes der i København mange kostbare kinesiske Møbler, Silketøjer og Porcellæner, som asiatisk Kompagnis Skibe bragte hjem derude fra, Porcellænet stundom 2 Gange. Første Gang efter den første Brænding og for at blive malet, undertiden med københavnske Prospekter, hvorpaa det blev sendt ud paa ny til sidste Brænding og derefter endelig kom tilbage til Byen.

Men Brugen af Porcellæn — som dog længe indskrænkedes til Te- og Kaffeservicer, medens man stadig spiste paa Tin — synes ikke at have formindsket Overdaadigheden paa Bordet med Sølv. Ogsaa til Dækketøjet stilledes nu Fordringer som ingen Sinde før: Servietter skulde man have, endog dobbelte til Tider, ligeledes dobbelte Borddugе — i det 16de Aarhundrede nøjedes man i øvrigt ikke med 2 Duge — og Moden fordrede en Plat-de-menage paa Bordet, samt at der ved hver Kuvert skulde findes Kniv og Gaffel. Dem havde Folk i gamle Dage selv bragt med i deres Lomme.

«Endnu et Ord om den Ekvipage, som bruges til Magelighed paa Rejser eller Besøgelser. De gamle red eller kørte paa en Vogn af samme Slags, som de kunde bruge til andet Arbejde. Nu har vi Kareter, Chaiser, Portechaiser og Karioler at holde vedlige samt saa mange flere Heste at føre, siden Kareternes Tal aarlig forøges ej alene her i København, hvor der maaske er et Tusind eller flere, men ogsaa paa mindre Steder, da der i en By paa et halvt Tusind Huse straks findes et halvt Hundrede Kareter, Chaiser eller lukkede Vogne, hvorimod der

for 30 Aar siden knap var 3 eller 4. Af disse Vogne dependerer siden Liberi for Kusk og Tjenere, Heste, Hestetøj o. s. v.»

Her kunde vor Moralist passende have lamenteret lidt over det ganske urimelig store Antal Tjenestefolk, som Moden foreskrev. En Lærredskræmmer, Herman Kønnemann, Amagertorv Nr. 20, havde i 1728, ifølge Dr. O. Nielsen, foruden sin Krambodsvend 2 Piger, en Kusk og en Dreng. Hofapotkeher Becker, der efter Branden boede i Nr. 8 paa Amagertorv, Huset hed almindelig «Den blaa Haand», havde en Præceptor — i velstaaende Huse blev Børnene underviste hjemme — 2 Apotekersvende, 3 Drenge, en Gaardskarl, 1 Tjener og 4 Tjenestepiger, og en fornem Mand som Overkrigssekretær Revenfeld, der boede paa Amagertorv Nr. 6. havde 1 Kammerpige, 1 Française, 1 Husholderske, 1 Stuepige, 1 Amme, 1 Barnepige, 1 Kokkepige, 1 Kok, 4 Lakajer, 1 Kusk og 1 Gaardskarl.

Ved Midten af Aarhundredet fik en Tjener 10 Rdlr. i aarlig Løn, en Pige mellem 8 og 10. Klager over Tjenestefolkene var lige saa almindelige dengang som nu, og skønt de altid fæstedes hel- eller halvaarsvis, skiftede de dog hyppig maanedsvis. Hos fine Folk, hos hvem der foruden Kammertjener, Haandskriver, Karl, Kusk og Gartner kunde tjene 8 Lakajer og flere, kneb det med at faa sin Løn udbeltalt. Hos Baron Rodsten f. Eks., der døde 1714 efter at have levet som en fin Kavaler i mange Aar, havde Kammertjeneren ikke faaet Løn i 15 Aar og en af de 8 Lakajer ikke i 12. Men det hjalp i saadanne Tilfælde, at Gæster eller Besøgende, som kom i Huset, ved enhver Lejlighed maatte give Drikkepenge. Ringere end 12 Skill., siger Korfits' Pige, kan man ikke byde Else David Skolemesters Pige, som bragte Barselkonen en Skaal Byggrynsgrød med Korender. «Det maa ikke hjælpe, Fatter, hun giver altid vore Piger 12 Skill. i Drikkepenge for det ringeste, vi skikker hende.»

Kun i en Retning, mener Datidens mange Moralister, er der sket Fremskridt. Man spiser ikke saa voldsomt som i gamle Dage, og de store Ædegilder ved Forlovelser og Bryllup, Barsel og Begravelse var gaaet af Mode. Men Retterne og Vinene var blevne kostbarere. De unge Herrer, der havde været uden Lands og uddannet sig og kom hjem, som Jeronimus siger i Jean de France, sammensyede af alt det Galskab, som findes udi England, Tyskland, Frankrig og Italien, kunde ikke finde sig i det hjemlige, gammeldags Køkken. «Forsøg kun at give eders Søn reven Øl og Brød til Frokost som tilforn, og se om han ikke vil svare: Jeg er vant til Chokolade i Holland; forsøg at give ham en

god dansk Melgrød eller Byggrynsgrød om Aftenen og se, om han ikke vil grine deraf og en anden Aften soupere hos en fransk Kok.»

«Dersom der ingen fransøsisk Kok var i Byen, maatte jeg svelte ihjel,» siger Jean de France. Heldigvis var der franske Kokke nok. En af Navnet Peche, som Jean spiser hos, findes vel ikke; sandsynligvis er det Vinhandler Bex — Vinhandlerne var ofte tillige Traktører — hvis Navn den unge Kavaler har galliseret. Den fransøsiske Kok i Pilestræde Nr. 8, Etienne Capion, var derimod vel kendt, ikke mindst efter 1722, da han var bleven Direktør for de danske Skuespil, Pierre Cabot boede i Admiralgade Nr. 18 og 20. Mathieu Toyon i Højbrostræde, Pierre Abbestée paa Hojbroplads Nr. 4. Af danske Kokke var særlig Mester Jakob bekendt, vistnok Jakob Godske i Dybensgade Nr. 21.

Af Vinhuse var især beromte «Baccharach» paa Hjørnet af Skindergade (forhen Klædeboderne) og Nørregade og «Blasen» paa det andet Hjorne af denne Gade og Gammeltorv. «Dyrkøb», Skindergade Nr. 36, «Capo de bonne Esperance» paa Hjørnet af Lovstræde og Købmagergade og lige overfor paa denne Gade «De tre Rømere», der mellem Theologer altid hed «Die Römer am dritten», at forstaa som tredie Brev til de Romere.

Forløberne for vore Kafeer var Te- og Kaffehusene, som søgtes livligt af Københavnerne. Selv Jeronimus i «Jean de France» var en Dag bleven à la modisk og var gaaet paa Kaffehus, hvor han havde maattet betale den skammelige Pris af en Rigsort for nogle faa Kopper. Et af de mest bekendte Tehuse var Bihls i Fortunstræde, hvor Københavns første Klub, «Det pavelige Kollegium», holdt sine «Konklaver».

En Mængde Gæstgivergaarde fandtes spredt i Byen. Flere af dem er eller har til den nyeste Tid været til endnu under de samme Navne, om end Bygningerne er af yngre Dato. Der er f. Eks. Knapstedsgaard, der alt forekommer i Begyndelsen af 18. Aarhundrede. Der er «Tre Hjorter», Vestergade Nr. 12, «Garvergaarden», sstds. Nr. 10, «Gardergaarden» sstds. Nr. 18, «Sjælland», Nr. 2 og «Rosen», Nr. 4. «Forgyldte Nøgle», Nørregade Nr. 5, «Hvide Svane», Studiestæde Nr. 19, «Lille Sol» i Fiolstræde og flere andre. Paa Hjørnet af Møntergade og Vognmagergade ligger endnu et gammelt Hus; der boede «Mogens paa Hjørnet» i «Stadt Riga», paa den anden Side laa det ikke mindre søgte Gæstgiversted «Wismar». Det anselige Hus ligger der endnu mellem Indkørslen til den gamle Assistenskirkegaard i Gammel Mønt og Møntergade. «St. Lækkerbidsken» var vist i Tilbagegang, og Byens fineste

Gæstgivergaard var nu «Københavns Vaaben» i Højbrostræde, hvor Mathieu Toyon var Vært fra 1722. «Bremerschlüssel» laa ved Stranden, nu Nr. 28, og tilhørte Staden. I «Den danske Krone» paa Hjørnet af Færgestræde kunde Folk, der vilde holde Bryllup eller Gæstebud og ikke havde Plads i deres Hjem, 1719 og senere finde galante Logementer, Servicer, Traktementer og efter Behag ogsaa skøn Musik.

I Voldgaderne laa de tarveligste Knejper som «Vester Paradis» ved Vestervold. Det var tillige i Reglen berygtede Huse. Værterne her hed Øltappere og havde gerne et eller andet betegnende Kendenavn. Stundom var deres Hustruer endnu mere berømte end de selv. Hvem tænker f. Eks. paa Emanuel Nordel, naar man hører Navnet paa hans værdige Viv Anne Pohlmann, efter hendes første Mand, gerne kaldet Anne Hattemagers. Navnene paa Ægtemændene til Madam Duus og Graa Maren synes Historien end ikke at have optegnet.

I gamle Dage var alt, hvad der kunde kaldes Forlystelser og Adspredelse, samlet ved Aarets faste Festdage eller kom til som en behagelig Tilgift i Form af Trolovelse, Bryllup, Barsel eller Begravelse. Den oprindelige Overdaadighed ved disse Familiefester synes at være taget stærkt af. Den ene Officer i «Barselstuen» (ældste Udgave) undrer sig over, hvordan alle gamle Moder aftager. «Naar man kom og besøgte Folk i gamle Dage ved saadan Occasion, blev man saa trakteret, at man maatte lade sig bære hjem.»

Ved Begravelserne udfoldedes der stadig, trods alle Forordninger og Reskripter, stor Luksus. Men det var dog i Tilbagegang med den Svir og Lystighed, der i gamle Dage fulgte med «Vaagestue» og «Sørgestue», og som Holberg mindes, naar han siger, at han i sin Barndom med langt større Lyst og Fornøjelse bivaanede Vaage- og Sørgestuer end nu om Stunder Brylluper. Sørgestue holdtes endnu. Der deltes Sørgevers ud til alle, som kom for at kondolere de Efterlevende. Havde Konen mistet sin Mand, maatte hun lægge sig paa en sort Paradeseng i Paradesorg for at tage imod. En Fremmed, som ikke kendte denne Skik, troede at Enken virkelig var syg, men fik at vide, «at det kun var en ceremoniel Syge, som alle fornemme Enker her til Lands for Anstændigheds Skyld maa synes at have over deres Mands Død.»

a. Helliggeistes Kirke. b. Frue Kirke. c. Petri Kirke. d. Grev Ahlefelds Gaard. e. Spir paa Trinitatis Kirke. f. Hovedvagten. g. Reformert Kirke. h. Rosenborg.

Kongens Nytorv ved Midten af det 18. Aarhundrede.

Frelserskirke med det gamle Taarn. Dokkens Pumpehus

Dokken paa Christianshavn ved Midten af det 18. Aarhundrede.

Ogsaa med Hensyn til de store aarlige Fester var der sket stor Forandring. De højtideligholdtes vel endnu, men den gamle grovkornede Lystighed passede ikke ret længer til Tiden. «Man ved fast ikke mer,» skriver Holberg i sin 226 Epistel, «at gøre Forskel imellem onde og gode Dage; en Juleaften, en Mortensaften, mod hvis Ankomst man nogle Uger tilforn glædede sig, skilles nu ikke fra en Langfredagaften. Julekager, Helligtrekongerslys, Fastelavnsbrød og Paaskeæg, som ikke alene Børn, men endogsaa gamle brave Folk celebrerede Aarets Tider med, er nu saa rent forsvunden, at det blotte Navn fast ikke er tilbage.»

Julestuen, d. e. de gamle Juleglæder med Julebuk og Lege, var nu ikke gaaet helt af Brug, selv om de ikke mere kendtes i de Kredse, hvor Holberg færdedes. Det er snarere, som Jeronimus siger i «Julestue», at «ingen fornemme Folk holder Julestue mere.» Ved Midten af det 17de Aarhundrede stod de endnu i fuldt Flor hos Byens Standspersoner og selv ved Hove; i 1726 var de i Gang med Mummespil og Drik og Dobbel hos jævne Folk i København, men gav saa megen Anledning til Uorden og Spektakel, at de blev forbudt paa offentlige Steder og i 1735 ganske og aldeles. Ogsaa den vilde Fastelavnsløben blev indskrænket efterhaanden — nu kendes den kun som maskerede Børns Løben-om i Husene — og fra 1733 kunde Københavnerne ikke længere som tidligere med Hoffet i Spidsen tage ud paa Amager og se Bønderne slaa Katten af Tønden og trække Halsen af Gaasen m. m. Dog blev der endnu længe kastet Fastelavnsbrød i Grams fra Børstrappen, og Købmandsdrengene «briksede» hinanden.

Kilderejserne gik for Københavnernes Vedkommende i Reglen ikke længere end til den gamle Kilde inden for Vartov paa Strandvejen; de var endnu i fuld Gang ved Midsommertid, da Holberg skrev sit Stykke. Men det var slemme Ting, der nu gik for sig derude, og «godt Folk» skøttede ikke om at komme til Kilden. St. Hans Aften, da Tilstrømningen var stærkest, havde Bønderne fra gammel Tid Ret til at befordre Københavnerne til Kilden og havde deres Holdeplads paa den anden Side Broen over Peblingesøen, hvor Navnet St. Hanstorv endnu minder om Kildekørslen Midsommeraften.

Naar saa mange gamle Skikke paa denne Tid gik af Brug, laa det i, at Regeringsforandringen og nye Moder og Skikke havde bidraget til at fremkalde Begrebet «godt Folk», en Overklasse, der fik Afsmag for den gamle grove Lystighed, som den fik Afsmag for den gamle solide og grove

Levemaade. En Afslibning kunde nok tiltrænges, thi der herskede selv i de højeste Samfundslag en betydelig Raahed. Christian V morede sig endnu efter et godt Lag med at gaa ned og prøve sine Kræfter paa Egetræs-Porten paa Frederiksborg Slot. Stundom kunde det ogsaa, som 200 Aar tidligere under Christian IV, gaa ud over Vinduesruderne i København, naar Hs. Majestæt var bleven lystig. Man brødes og tog Livtag i de fineste Krese og drak og sloges. Ved en Fest, som den franske Gesandt Terlon gav i 1665, opstod der Strid mellem Dronningens Hofdamer og Gesandtens Frue om Rangen. Terlon — Franskmændene havde dengang endnu ikke gaaet i Ludvig XIV's Skole — sagde, at Hofdamerne fortjente Klø og kom i Klammeri med Stadens Kommandant Frederik v. Ahlefeldt.

En stor Vinding var det imidlertid sikkert, at al Lystighed ikke længer blev ophobet til enkelte Dage eller Fester i Aaret, men blev mere fordelt. Der begyndte nu at finde Selskabelighed Sted. Kongens og Dronningens Fødselsdage fejredes med stort Gæstebud snart paa Rosenborg, snart hos Enkedronningen paa Sophie Amalienborg eller hos Gyldenløve paa Charlottenborg. I 1686 begyndte Kongen visse Aftener om Ugen at holde aabent Hus, «hvor enhver kunde spille og underholde sig, som det skete i Frankrig». De fremmede Gesandter og Adelen fulgte med, og snart gik det lystigt med Assembleer, Maskerader, Dans og Spil. Borgerfolk kom ogsaa med efterhaanden, og Danselærere gjorde gode Forretninger.

Om Sommeren tog Københavnerne til Gyldenlund, nu Charlottenlund, hvor der fra 1663 havde været Værtshus og forskellige Forlystelser, ligesom man kunde faa baade Karosser og Lystbaade til Leje. Ogsaa nærmere ved Byen var der Traktørsteder, som de snart hed, bl. a. paa Vodrufgaard, Ladegaarden, Ravnsborg, samt Boldspil, Keglebaner og Skydebaner. En saadan var der f. Eks. ved Kongens Fiskerhus, der laa tæt ved Kongens Fiskedamme — af hvilke Aggersborg Sø var en Rest. — Den blev alt indrettet 1679 og det var her Jacob v. Thybo og Stygotius forpligtede sig til at traktere de tvende Krigshære. En anden Skydebane var Gabriel Baumands, nu Nr. 37 paa Vesterbrogade, en tredje havde det danske Kompagni, der i 1694 kom til Live efter en Dvale paa omtr. 50 Aar, ude paa Nørrebro ved Tagens Hus, en fjerde var Statsz's Have og Skydebane mellem Sølvgade og Klerkegade. Herude — i Store Kongensgade Nr. 77 — laa ogsaa Mester Daniels Have, om hvilken der eksisterede en gammel Vise:

Jeg lader mig skære
en sortebrun Trøje
og lader den fore
med Melankoli.

Om nogen mig spørger,
hvorfore jeg sørger,
da vil jeg ham svare,
min Kærest' er død.

Jeg lod ham begrave
i Mester Daniels Have,
og der skal han ligge
til Sommer igen.

Et meget yndet Traktørsted var alt i Begyndelsen af Christian V's Tid Vinhuset paa Toldboden, hvorfra man kunde nyde Udsigten over «Havnen og Kongens Skibe», en Udsigt, som Københavnerne ellers ikke havde synderlig Adgang til. Det laa bag søndre Toldbod, mellem denne og Amaliegade, og bestod endnu som «Toldbod Vinhus», indtil Frilagerbygningen blev opført i 1880. Lige overfor fik en gammel Toldbetjent J. S. Brok 1699 Tilladelse til at holde Udskænkningssted; dog maatte han kun sælge Øl og dansk Brændevin, og dermed var Forskellen givet mellem Kunderne i «Toldbod Vinhus» og i «Brokkensbod».

I det 18de Aarhundrede begyndte Landliggeriet. Omkring 1759 anslaaes Tallet paa Folk, der selv ejede Lyststeder uden for Byen, til 200—300; mange lejede enkelte Værelser om Sommeren eller lagde sig for faa Dage ind hos Bønderne omkring i Landsbyerne. Pastor Plum i Gentofte, der døde 1728, roses for sin Elskværdighed, «at han lod sin Have staa aaben for skikkelige Folk fra København, hvorfra Fruentimmer kom i Hobetal at spise Kirsebær.»

Ved Siden af Gyldenlund og Frederiksdal var Jægersborg et yndet Udflugtssted lige til Slottet 1761 blev nedrevet. 1730 omtales den nylig anlagte Jægersborg Allé, der førte ned til det af Kronprinsen anlagte «lille men probre» Lysthus ved Gyldenlund. Ved Aarhundredets Slutning hørte de Conincks fornemme Dronninggaard og Fortunen til de mest søgte Steder.

Under Frederik IV kom Maskeraderne i Mode. Skuespil af tilrejsende tyske eller franske Trupper havde man alt haft under Christian V og før, og deres Tal voksede under Frederik IV; de franske spillede paa Hofteatret; de tyske især paa Bryggernes eller Skrædernes Lavshus; i 1703 begyndte Operaerne paa Operahuset i Bredgade, i 1722 de danske Skuespil paa Capions og Montaigus' Teater i Lille Grønnegade (Ny Adelgade), og endelig i 1727 de første Koncerter. Capion havde ogsaa Bevilling paa at holde offentlige Maskerader paa Teatret. Men de blev atter forbudt af Regeringen paa Grund af Københavnernes Lyst til at spille Hasard, en Lyst, som de særlig søgte at tilfredsstille paa Maskeraderne.

Folk, der yndede mere grove Forlystelser, kunde «gaa paa den

stærke Mand», der fra 1720 optraadte i et Fjælehus paa Nytorv og senere paa sit eget Teater paa den anden Side Peblingesø, ved St. Hansgade. Eller man kunde gaa paa Marionetter eller Linedans eller paa Hidsebane (hvor en Tyr eller en Bjørn hidsedes med Hunde) eller til Perspektivmaskine eller falde ned i en Kælder til et Glas og en «Senkenef» eller «Trøjedus», under hvilke fordanskede Navne man skimter de yndede Terningespil *Cinque-neuf* og *Trois et douze.*

Med Christian VI's Tronbestigelse foregik der en stor Forandring i Københavnernes toneangivende Krese. Det var Pietismens Tid, og det blev højeste Mode at hænge med Hovedet. 1748, da man atter begyndte at muntre sig, skrev Holberg i en af sine Epistler: «For 20 Aar siden dansede den hele Stad, saa at man maatte forskrive Musikanter, hvorpaa Landet udi saadan Tilstand havde stor Mangel; straks igen blev den hele Stad musikalsk, men ingen vilde danse. Man haver nu en Tid set Indbyggerne lystige som Kalve, en anden Tid ærbare og alvorlige som gamle Katte.»

Men det var kun i det Ydre. København var, selv under Christian VI, da Pietismen havde størst Betydning, ikke saa lidt af et Sodoma og Gomorrha. Byen var fuld af «Dragedukker» d. e. Kvindfolk, «der drage og lokke skikkelige godt Folks Tjenestepiger til sig og forlede dem til Utugt og deraf følgende Forbrydelser.» De holder aabent Hus for Tjenestepiger og Karle, «der er saa unge, at de næppe har faaet Kaarde paa Siden. Unge Drenge og Piger elske hinanden paa en ulovlig og utilbørlig Maade, thi eet Barn fødes af et andet, og en Dreng kaldes Fader, som ikke har opnaaet sine myndige Aar. Sypiger og Frugtsælgersker hedder mange andre; men man ved nok hvad de leve af, skønt de paa en egen ufordækt Maade agere saa gedult og honet en Skøge, at skikkelige Folk, som dem ikke kender, ej skulde fatte Tanke om dem, at de er løse paa Traaden.» Tjenere og Tjenestepiger løbe paa Dans og Lystighed om Natten, «naar de have faaet deres Herrer og Fruer til Sengs og Rolighed» og blive ude til den lyse Dag, og Folk drikker tæt, selv Embedsmænd faar Skyld for at vise sig drukne midt paa Dagen.

Det er aabenbart, at Folk fra Landet, som kom ukendte til Byen, altid løb Fare for at blive trukne op. Hovedstaden rummede mange Gavtyve, der ikke lod nogen Lejlighed til at gøre et godt Kup gaa unyttet forbi. Et morsomt Billede af København paa Vrangsiden opruller Holberg for os i «Den 11. Juni», med dets Knejpeliv i Værtshuset Vester Paradis, der — som paavist af Dr. O. Nielsen — laa paa Hjørnet af Vestergade

og Vestervold. Men det var ikke altid saa jævne Folk, der optraadte som Bondefangere; man finder undertiden endog højerestaaende Officerers Navne indblandede i Spilleaffairer af ret mislig Beskaffenhed. Som da f. Eks. en Major og en Livkarl hos Frederik IV i 1725 «ved usømmelig og stærk Drik» og ved Hjælp af en kvindelig Skønhed havde forledet en brunsvigsk Agent til Spil og ved Hug og Slag tvunget ham til at udstede en Veksel til dem paa 692 Dukater.

Livet i København havde i det 18de Aarhundrede et mere mangfoldigt Præg end i vore Dage. Byen var delt i en Mængde forskellige Jurisdiktioner, Hofretten, Borgretten, Raadstueretten, Admiralitetsretten, de landmilitære Retter, Inkvisitionen o. a., hvoraf en Mængde Gavtyve og Vinkelskrivere benyttede sig til at bringe Sagerne i Forvirring og trække dem i Langdrag. Folk var selvraadige, utilbøjelige til at lade sig sige og uden synderlig Respekt for Politiet, der skulde holde Orden i Byen. Og mange Øvrighedspersoner bidrog til at give Gadelivet en egen Farve. Der var f. Eks. den før nævnte Politimester Hans Himmerich, der morede Befolkningen med at benytte Straffe som «at bære Sten af By» og «den spanske Kappe» til at foranstalte latterlige og forargelige Optog. Der var en Mand som Torvemesteren Carl Casper Nagel, i hvem man mener at have fundet Holbergs Model til Jacob v. Thyboe. Han havde ligesom denne været med i den Træfning udi Brabant, d. v. s. været med de danske Tropper i den spanske Arvefølgekrig, havde efter eget Sigende indlagt sig stor Berømmelse og faaet mange Saar; men de fleste Skrammer, sine mangfoldige «Torveblessurer», fik han dog i de utallige Batailler, som han med sin «svare og skraldende Røst» og i sin Lyst til Klammeri paadrog sig med Byens lavere Befolkning. Selve Politimester Ernst, dennes Broder og Hustru skældte han i Drukkenskab ud paa det groveste, hvorfor han blev dømt til at bøde 6 Rdl. til Frelsers Kirke samt have sin Bestilling forbrudt.

Det var Torvekællingerne, som hørte «under Seigneur Nagels Fane», og det var til dem og til Indbyggerne i de Nye Boder og dem, som bo længst ved Volden, nemlig udi Veneris Vaaninger, at Holberg henvender sig i Fortalen til Peder Paars paa Grund af deres Begærlighed efter at læse Viser.

Der var endvidere en Mand som Præsten paa Ladegaarden, Hr. Dietrich Rup, der paatog sig at fuldbyrde en Mængde hemmelige Ægteskaber, thi saadanne var til over Midten af Aarhundredet ingenlunde sjældne. Ogsaa mange Bortførelser fandt Sted. Mest bekendt for Efter-

verdenen er Grev Christian Danneskjold Laurvigens Bortførelse af den smukke Skuespillerinde Mette Marie Rose (1765), men Bortførelsen af Grev Gyldenstens Datter i 1722 vakte lige saa stor Opsigt i sin Tid.

Man kunde dengang se en forbitret Fader føre en vanartet Søn i Børnehuset eller en vred Ægtemænd køre sin Kone ud i Spindehuset. Kvinden var i det Hele ikke synderlig gunstig stillet i Samfundet, hverken i de højere eller i de lavere Lag, hvilket fremgaar af mangfoldige Retssager.

Der synes at have været ret livligt om Natten i København. Paa Raadhuset opbragtes alle mere eller mindre løse Fugle: «Mandfolk og Kvindfolk, Civile og Militære, Fornemme og Gemene, Besmittede og Ubesmittede, Tyve, Spitzbube, Galne, Beskænkede p. p., som af Vægterne om Natten blive opbragte, komme pêle-mêle tilsammen, hvoraf ufejlbarligen flyde mange vederstyggelige Suiter, endskøndt de som Mørkets Gerninger ikke falder i Øjnene eller blive bekendte, men især denne mod al god Orden og Politi stridende Illusion, at naar et eller andet løsagtigt Kvindemenneske for kortere eller længere Tid forvares i Arresten, lader hendes Bekendtere ved at gøre Allarm paa Gaderne sig af Vægterne opbringe for paa den Maade at blive introducerede hos hende.» Og i Byens Arresthus holdt Fangerne ligefrem Værtshus i Slutterens Kammer, medens Præsten sammesteds blev beskyldt for «adskillige grove og forargelige baade Drukkenskabs og Letfærdighedslaster». — Det kan vist næppe betvivles, at den gode Jens Bang, der 1737 indsendte en Jeremiade til Kongen, i Hovedsagen havde Ret: København var en slem By, men den synes at være bleven værre endnu under Christian VII og Struensee.

Ved Siden af Raahed og Voldsomhed fandtes der megen Overtro i København. Den gamle Skik at stille sig paa en god Fod med de Underjordiske ved i Grunden til et nyt Hus at indsætte Spise og Drikke i Krukker og Skaale, dækkede under en omvendt Tønde, var ikke gaaet af Brug endnu i Begyndelsen af Aarhundredet. Man troede paa gamle Kællinger, der signede og maalte for Sygdomme, og paa Spaakoner; søgte Hjælp hos en eller anden gammel Gunild, naar man ønskede at sætte Ondt for andre, troede paa Spøgelser, Gengangere og Varsler. Den 13. Februar 1713 saa' man fra Nyholms Vagt et forunderligt Syn; ganske tydeligt viste der sig et Skib i Maanen. Der blev taget Rap-

port derover og lavet en Tegning deraf, som blev indsendt til den høje Øvrigheds Betænkende. At det betød Ulykker, var da klart nok. Folk, der ikke troede sligt eller holdt fast ved gamle hævdvundne Anskuelser, skulde tage sig i Vare. «Hvordan gik det ikke Kristoffer v. Bremen, der altid lo, naar hans Kone satte Helligtrekongerlys paa Bordet? Manden var saa frisk som en af os; men ret som han stod og fæstede Selen til Bukserne, døde han.»

Men Overtroen antog ogsaa mørkere Former. En Begivenhed som Branden 1728 gik ikke af uden Udslag i denne Retning. Man mente i øvrigt at den var forudsagt i en Bodspræken 1720 af Præsten Dürkop ved Petri Kirke, i det han i sin Nidkærhed havde udraabt: inden 10 Aar er gaaet, skal denne Stad være en Stenhob! Og det slog jo næsten til; Præsten blev i alt Fald saa forfærdet over sin Spaadom, at han siges at have taget sin Død derover. Men den offentlige Mening fordrede et Sonoffer for Ulykken. Man var i Forvejen yderst opbragt paa Jøderne, der fra Christian V's Tid havde begyndt at bosætte sig i Byen, «dels paa Grund af deres forargelige Gudstjeneste, dels paa Grund af deres ubillige Aager» og ikke mindst deres Pantelaaneri, der bragte mange af dem i Forbindelse med alskens Skarnsfolk. Før Branden var det allerede kommet saa vidt, at enhver Jøde, der viste sig paa Gaderne — de var lette at kende, da de var de eneste, der bar Skæg — var udsat for at blive overfaldet, «ej alene med Ordskælden, men og med Hug og Slag samt Sten og Dyndkasten.» Da den store Ulykke var kommet og Byen brændt, hed det sig naturligvis straks, at den var paasat; i første Øjeblik kastede man Skylden paa Købmændene i Hamborg, der frygtede Københavns voksende Betydning. Men da man ikke havde dem ved Haanden, fik de forhadte Jøder Skylden. De havde stukket Byen i Brand som en Hævn, hed det sig, fordi Regeringen havde villet omvende dem fra deres Fædres Tro — der var virkelig gjort Forsøg i den Retning — og umiddelbart efter Branden ligesom i Maj Aaret efter, var det nær ved at komme til en Jødeforfølgelse. I sidstnævnte Aar fik Hadet imod dem Næring ved Rygtet om, at en gammel Prokurator, Jens Gedeløcke, inden sin Død skulde være gaaet over til deres Tro. For at betage Jøderne al Lyst til at gøre Proselyter, blev der givet dem Ordre til, alene eller ved Natmandens Hjælp, at grave ham op ude paa Garnisons Kirkegaard og begrave ham paa deres egen Kirkegaard. Senere fik de dog Lov til at grave ham op igen og stede ham til endelig Hvile paa Fælleden udenfor.

Af en Regning i Skiftet efter afgangne Pierre la Rose's treaarige Søn, der døde 1718, ser man, hvilke Hjælpere man greb til, naar det gjaldt. «Betalt Dr. Laub for hans Opvartning i Barnets Svaghed 2 Rd. 4 Mk.» Til Monsieur Bechmann (en Barber) for en Del Medikamenter og Opvartning 2 Rdl. En anden Barber 1 Rdl. 2 Mk. Til Stadsbøddelen ligesaa for Opvartning og Medikamenter 5 Rdl. 2 Mk. Til en Kone, som og gjorde Opvartning ved Barnet (nemlig med Maalen og Signen) og for brugte Medikamenter 2 Rdl. 92 Sk. Endnu betalt til en Student, som ligeledes paatog sig at kurere Barnet, 5 Rdl. Betalt Apoteker Becker for Medikamenter 4 Rdl. 6 Sk.»

Det var vel intet Under, at denne Stab, 1 Læge, 2 Barbermestre, 1 klog Kone, Skarpretteren og en Student fik Livet af det stakkels 3 Aars Barn. Særlig da de havde Apotekeren med sig og proppede det med Medicin for saa mange Penge.

Endnu kunde der forekomme Eksempler paa Trolddom og Forgørelse samt paa Forskrivelser til Djævelen. Det var især Soldater, der mente paa den Maade at kunne «gøre sig haard». En egen Mordmani synes ved Aarhundredets Midte at have hjemsøgt Byen, thi i en kgl. Resolution af 7. Februar 1749 udvidedes de gamle barbariske Dødsstraffe til at gælde enhver, som «alene i den Tanke at gøre en Ulykke» omkommer Andre. Og andetsteds tales der om Tjenestekarle og Piger, som lokkede Børn ind i Porte og skar Halsen over paa dem eller kvalte dem, — ulykkelige, tungsindige Mennesker, som kun ønskede at dø for Bøddelens Haand. Og som en sælsom Ironi over Myndighedernes Opfattelse af Dødsstraffen, dukker den Anskuelse frem, som det uvidende, vanrøgtede Folk har dannet sig: «Den gemene Mand indbilder sig, at det er en saa lyksalig Død, naar Præsten gaar med Synderen til Skafottet med Bøn og Sang.» En Henrettelse af en særegen Karakter, idet Forbryderen var en Mand med Titel og Rang, nemlig Kancelliraad Hammond, fandt Sted i 1758 paa Ny Torv, i øvrigt den sidste Henrettelse, der i det hele eksekveredes her. Hammond havde ved en af sine Folk, der ligeledes maatte lide Døden, lavet falske Seddelpenge til et Beløb af 34,000 Rdl.

Det er et mørkt Billede, man faar af Livet i København i det 18. Aarhundrede. Voldsomheder af alle Slags, Spil og Drik paa de utallige Øl-, Vin- og Tehuse med følgende Slagsmaal og Mord, Løsagtighed og Raahed. Den staaende — hvervede — Hær, som Enevoldskongerne underholdt, og hvoraf en Del stadig imod Byens Privilegier var indkvarteret i Hovedstaden

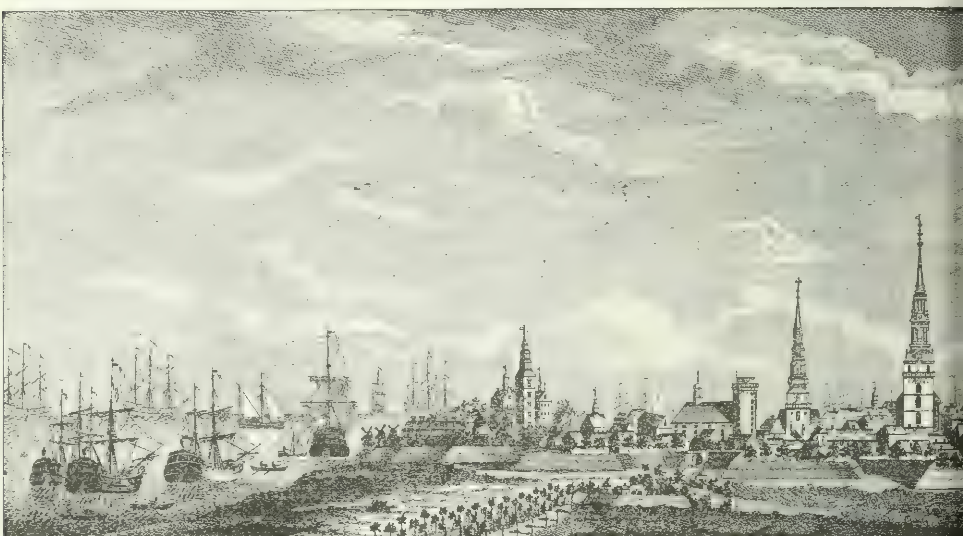
som Værn mod ethvert Angreb paa Suveræniteten, var en uophørlig Smittekilde for Byens Borgere. Endnu saa sent som i 1800 klages der over den fordærvelige Indflydelse, som Garnisonen, «disse mange Hundreder af de saakaldte Gevorbne, der er hvervet udenlands og for en stor Del bestaar af liderlige og ryggesløse Mennesker, har paa Københavnernes Karakter i de lavere Klasser. Af alle de mangfoldige Tilfælde af Forbrydelser af alle Slags, som foregik i København i det 18. Aarhundrede, falder en meget stor Del paa Garnisonen. Den franske Grev St. Germain, der var indkaldt for at bringe den dybt sunkne Hær paa Fode, erklærer selv, at de forholdsvis faa tyske Soldater i København — de fleste hvervedes naturligvis i Tyskland — udøvede flere Mord, Tyverier, Røverier, kort sagt flere Forbrydelser af enhver Art, i en Maaned end i en anden Hær 10,000 Mand i et helt Aar.»

Den gamle Forbitrelse raadede da ogsaa stadig mellem Byens Borgere og det dem paatvungne Militær. Soldaterne, Underofficerer og mangfoldige Officerer var foragtede paa Grund af deres Fattigdom og deraf følgende Tiggeri og Tilbøjelighed til at skaffe sig Indtægt paa enhver Maade, snart ulovlig ved Overfald og Tyveri, snart lovlig, som naar de med en rød Trøje og et Reb om Livet stod paa Hjørner af Gader og Stræder for at tjene lidt til Føden ved tilfældigt Sjov — en tysk Greve, der havde ladet sig hverve som dansk Soldat, kunde man engang se som Hjørnesjover paa Gammel Torv. Og denne foragtede Stand optraadte som oftest voldsomt, broutende og uforskammet over for Borgerskabet. Det var dog, naar det kommer til Stykket, dem, Kongen stolede paa imod Borgerskabet. Paa alle Maader begunstigede Regeringen Soldaterne, i Reglen paa Borgernes Bekostning, ved deres fri Næring, der skadede Haandværkerne overordentlig meget, ved egen Jurisdiktion, ved Indpræntningen af, at der gaves en egen militær Æresfølelse, ifølge hvilken de af Hensyn til deres «Uniform» kunde behandle Borgerne, som de vilde, o. m. a. Man behøver ikke at gaa længere end til Niels Korporal i «Peder Paars»:

> Det er umuligt ret vor Fordel (d. e. Privilegium) at beskrive,
> Den bedste Borger jeg kan Ørefigen give,
> Og derfor lige ret jeg sætte tør min Hat.
> Hver sige vil: «Han dèr lod se, han var Soldat!
> Han (d. e. Borgeren) er ulykkelig, om han derover klager.»

Det var særlig Studenterne, der paa den borgerlige Stands Vegne optog Kampen mod de ildesete, som oftest tyske Officerers Hovmod og

Uforskammethed. Striden mellem dem var staaende og undertiden ret voldsom. Mindre Overfald forefaldt hvert Ojeblik. Men i 1719 foretog Landkadetterne den foran omtalte Storm paa Regensen. 1734 stod der en større Bataille mellem Studenter og Officerer inden for «Krinsen» paa Kongens Nytorv. I 1771 fandt Urolighederne i det kgl. Teater Sted i Anledning af Opførelsen af «Den dramatiske Journal», der fremkaldte Ewalds: «De brutale Klappere». I 1787 stod «Filosofgangsfejden», hvorved Københavnerne gik glip af den Fornøjelse at kunne promenere Sommereftermiddage i Filosofgangen og høre paa Musik. Og endelig

København

udbrød den 2. Februar 1793 — samme Dag i øvrigt som Budskabet om Ludvig XVI's Henrettelse naaede til København — den saakaldte «Posthusfejde».

I Reglen havde Studenterne Bistand eller Løfte om Bistand hos Holmens Folk, der gerne var med, naar det gjaldt «at pudse Stivstøvlerne», eller at give Tyskeriet en Dukkert.

Ved Siden af saadanne Begivenheder som Pesten og de store Ildebrande 1728 og 1795 svinder det meste af, hvad der ellers hændte Byen af Ulykker, ind til Ubetydeligheder. At Holmens Bro, der i 1722 paa

Grund af Brøstfældighed var bleven ombygget og prydet med 4 Hjørnefigurer, i 1756 styrtede sammen, vilde man næppe havde fundet værd at notere, thi der blev bygget saa slet, saa det ikke var ualmindeligt, at Nybygninger faldt sammen. Men den gik uheldigvis i Stykker, netop som der red en Afdeling af Hestgarden over den, og 3 Mand og nogle Heste omkom. Byen blev hjemsøgt af en stor Mængde Ildebrande, større og mindre; en særlig Ulykke hændte i 1779, da Krudttaarnet paa Rosenkrans's Bastion ved Østerport sprang i Luften, hvorved en Del af Nyboder blev ødelagt.

1785.

I Modsætning til sidste Halvdel af det 17. og de første 20 Aar af det 18. Aarhundrede levede Københavnerne uden Frygt for fjendtlige Overfald. Som Værn mod Angreb fra Søsiden havde Frederik IV udlagt Blokskibe paa Kanten af Rævshalegrunden, bl. a. «Trekroner» og «Prøvesten», der gav Navn til de senere opførte Søforter. Efter længere Tids truende Krigsudsigter anlagdes disse, Lynetten 1766 og Trekroner 1786. En enkelt Begivenhed bragte dog i de fredelige Dage Byens udsatte Beliggenhed i Erindring. I 1726 gjorde Norcross, en skotsk Eventyrer i svensk Tjeneste, flere dumdristige Forsøg paa at opsnappe Kron-

prins Christian (VI), der laa paa Landet paa Gyldenlund (det senere Charlottenlund), og bortføre ham til Sverige. Det blev imidlertid senere Norcross, der blev fanget. Efter flere eventyrlige Flugtforsøg blev han bogstavelig sat i Bur ude i Kastellet og sad der i 15 Aar som en af Byens Seværdigheder, i Rang med Runde Taarn og Kunstkammeret.

Kongefamilien levede under Christian VI i fornem Tilbageholdenhed. Kongen selv udtalte en Gang, at de levede som Eremitter ved Hove, og han og Dronningen viste sig kun for Folket, naar de gik til Alters. Den store pragtfulde Kongeborg laa hen i Gravens Stilhed, afspærret ved Vagt og Jærnkæder for alle Uvedkommende. Men fra Slottet, fra Dronningen og det hele Hof sivede Tyskheden ud over Staden og det hele Land.

Stor blev Glæden hos Københavnerne, da det i 1743 rygtedes, at Kronprinsen, i Modsætning til den over 400 Aar gamle Skik, efter hvilken danske Dronninger hentedes fra Tyskland, skulde giftes med en engelsk Prinsesse. Og den 11. December s. A. holdt hun under Byens store Jubel sit Indtog i København. Endnu véd den københavnske Tradition at fortælle om den gode og blide Dronning, hvorledes hun, efter at være kommen i Land ved Københavns Toldbod — hvilket maa staa for Traditionens Regning — vendte sig om, takkede sit engelske Følge for godt Følgeskab og bad dem rejse hjem igen, «thi fra nu af var hun dansk».

Uagtet Dronning Louise kom fra et Land, hvor Kongefamilien næppe 100 Aar i Forvejen var bleven importeret fra Tyskland, og selv havde en tysk Moder, er det dog hende, der begynder at bryde det tyske Sprogs Enevælde i Danmark. Holberg udtrykker sin Glæde over at høre Dansk ved Hove, og mange har følt Glæde derover som han.

Det unge Kongepar, der ved Christian VI's Død bragte ligesom ny Luft i Landet, var Genstand for Nationens og mest for Københavnernes varmeste Følelser. Da Dronningen i Januar 1749 ventede sin Nedkomst, var hele Byen optaget af den forestaaende Begivenhed. Skulde hun overstaa det? skulde det blive en Prins? eller kun en Prinsesse? — lige meget, naar blot de maatte beholde deres Louise. Man vidste, at en Salut med et bestemt Antal Skud altid blev løsnet fra Stykkerne paa Voldene, straks efter en Prins's Fødsel, et andet, mindre, i Anledning af en Prinsesses. Københavnerne ventede i Spænding; faa dog maaske i saa stor Spænding som Skuespiller Rose, der af Pilloy, Værten i Skuespil-

husets Kælder, var bleven tilsagt til at stille i Kælderen, Dag eller Nat, naar den store Salut forkyndte, at en Kronprins var kommen til Verden, og drikke enhver af hans Gæster til paa den Nyfødtes Velgaaende. Endelig den 29. Januar, bedst som han sad ved en Lanter eller Skervensel i Sorte Christians Krog — en Beværtning i Dronningens Tværgade helt op imod Kongens Have — begyndte Skuddene at drøne for en Tronarving, og snart var Rose og den hele By drukken af Vin og Henrykkelse.

Men Glæden over den elskede Louise varede kun kort, ikke meget længere end de lyse Forhaabninger, man havde troet at kunne sætte til «Frederik Ejegod». Inden hendes Død i 1751 var der alt begyndt at gaa Rygter om Kongens Udskejelser, men efter denne blev de vildere og vildere. Der var vel ikke den Kippe i Byen, hvor det gik saa raat og modbydeligt til som paa Kongens Slot. For om muligt at holde lidt igen paa Kongens ulykkelige Tilbøjeligheder, ønskede hans gode Aand A. G. Moltke at faa ham gift saa hurtigt som muligt, og allerede et halvt Aar efter Dronning Louises Død holdt hendes Efterfølgerske paa Tronen, den brunsvigske Prinsesse Juliane Marie, sit Indtog i Hovedstaden. Men Københavnerne syntes ikke om, at den afholdte Dronning næppe var bleven kold i sin Grav, før hun var erstattet og erstattet med en tysk Prinsesse, der ganske manglede hendes hjertevindende Væsen, og de lagde tydelig deres Kulde for Dagen. Men Frederik V glædede sig med den ham ejendommelige Selvironi over at se «sin Lovises» Minde saa trofast holdt i Ære.

1766 var et begivenhedsrigt Aar for Hovedstadens Befolkning. Den 14. Januar døde Frederik V, der med alle sine store og iøjnefaldende Fejl stedse stod for Folket som den gode, velvillige Monark. Ved hans pragtfulde Jordefærd, der fandt Sted 18. Marts med hele den gamle middelalderlige Pomp, havde efter mange Samtidiges Vidnesbyrd Johannes Ewald i sin Klagesang

> Hold Taare op at trille
> Og du, min Cither, stille!
> Nu bæres Kongen bort til Graven.

givet den almindelige Sorg over hans Død det skønneste Udtryk. Den 17aarige Kong Christian VII havde vakt store Forhaabninger, og den glade og lykkelige Tid fra Frederik Ejegod og Louises Dage syntes at skulde vende tilbage, da ogsaa han blev forlovet med en engelsk Prinsesse, Caroline Mathilde, en Broderdatter af den tilbedte Dronning. Ved

de to fyrstelige Bryllupper i August og Oktober 1766, da Kongens to Søstre blev gift, den første med Prinsen af Hessen, den anden med Kong Gustav III af Sverige, lagde Københavnerne deres Glæde over Kongehuset tydeligt for Dagen, og Glæden blev større endnu, da den unge og blomstrende Caroline Mathilde den 8. November 1766 holdt sit Indtog i Byen. Gennem Nørreport drog Toget ind, ned ad Nørregade og om ad Nygade, over Kongens Nytorv og Holmens Kanal til Slottet. Mange Steder var der rejst kunstneriske Dekorationer; paa Gammel Torv foran det gamle Raadhus en skøn Søjlehal med et Tempel og Hymens Alter i Midten; da den unge Prinsesses Vogn nærmede sig dette, traadte 18 unge hvidklædte Piger frem og strøede Myrther foran den og bekransede den med Blomster, medens de sang:

Gud signe Kong Christian den milde
Med sin Caroline Mathilde.

Og mellem Klokkeringningen og Salutskuddene hørte man under Vejs ned gennem Strøget Sangen med den dengang saa beundrede Linie, der fremkaldte Mindet om Louise:

Til os fra Engelland
Kun Engle komme kan.

Den ene Fest afløste den anden hele Vinteren igennem, og den 1. Maj 1767 stod Kroningen paa Christiansborg Slot — den første Kroningsfest i København efter Enevældens Indførelse. Den gamle Skik at bespise Almuen var atter bleven optaget, og da Kroningstaflet paa Slottet blev hævet, aabnedes Adgangen til Ridebanen. En mægtig Stud, stegt paa Spid bag Ridehuset med forgyldte Horn og Kløve og fyldt med stegte Lam, Grise, Gæs, Høns og Ænder blev af hvidklædte Matroser paa en lav Vogn kørt ind paa Ridebanen, andre fulgte efter med Brød, og paa et givet Signal begyndte Plyndringen, medens fra «Gratiernes Fontaine», der var opført af Harsdorff for Enden af Ridebanen, Vinen — 10 Oksehoveder — i hvide og røde Straaler sprudlede gennem Løvehoveder ud i Broncekummer. Ogsaa den gamle Skik at kaste Kroningspenge ud til Folket var genoplivet, og fra Altanen kastedes 800 Rdl. i Rigsortsstykker i Grams til den jublende Mængde.

Men Glæden varede ogsaa denne Gang kun kort. Inden der var gaaet et Aar, vidste hele Byen Besked med Kongens vilde Nattefarter i Gaderne, hans Optøjer i berygtede Huse, hvor han morede sig med at slaa Vinduer og Bohave itu, hans Drukkenskab og Spektakler

med Vægterne. Og gode loyale Folk havde den Sorg, at se deres enevældige Hersker en Søndag Formiddag fra Slotsaltanen kaste Porcellain, Stole og Borde ned paa Gaden, — man maatte nok spørge sig selv, hvorledes dette skulde ende. Men Bekymringen for den ulykkelige Konge traadte snart tilbage for Hadet og Forbitrelsen mod den tyske Lykkeridder, der ad Skørtevejen havde faaet Magten i Hænde.

Tyskeriet, opammet og opflasket ved Hove, havde naaet sit Højdepunkt under Christian VI. Men under Christian VII satte det sin mest prangende Blomst i den tyske Doktor, der blev det danske Riges virkelige Regent.

Det lille danske Samfund var, med sin stærkt absolutistiske Regeringsform, sin vidtløftige og besværlige Administration og sine mange gammeldags Indretninger, en Himmerigsmundfuld for en Samfundsforbedrer af Oplysningstidens Kuld. Der var noget at tage fat i, og den hele enevældige Magt var, efter at Struensee havde ophævet Geheime-Konseillet (1770), i hans Haand. Kongen var hans Skriver og lystrede ham uden at kny.

Københavnerne, med deres Lyst til at kritisere og raisonnere — en Lyst, som de ved Trykkefriheden kunde følge, saa meget de lystede, — og deres Utilbøjelighed til at handle, havde sikkert længe fundet sig i det ydmygende Regimente, hvis ikke den ivrige Samfundsreformator, der var Udlænding, ukendt med Folkets Tankegang, Forestillinger og Sprog, havde forgrebet sig paa det, man nu een Gang i København var vant til at betragte som Byens Værn og Skjold: Privilegierne af 1660. Denne Opfattelse var nu, som tidligere berørt, et fromt Selvbedrag. Magistraten og de 32 Mænd havde kun haft ringe Indflydelse fra først af. Senere blev den mindre endnu. Fra det Øjeblik, den lærde Stand mærkede, at det var Kongens Ønske at faa den ind i Københavns Magistrat, samt at der var forbundet baade Rang og Indtægter dermed, var den ikke sen. Den skikkelige Vartovpræst, Anders Hjørring, var i sin Tid saa glad herover. Han skriver 1668, at Københavns By i dette Aar er «kommet til den Højde og Estime, som aldrig tilforn. Raadet er kommet i den Flor», at i Stedet for at tidligere Folk, der ikke var studerede, var blevet Borgmestere, «da fatte nu de Studerende, ikke alene som Studenter, men som Licentiati, ja, promoti Doctores, Sind og Attraa at erlange Præsidents og Borgmesters Stade udi København, i den Sted at promoti Doctores tilforn holdt det deres Grad altfor nær at affektere Borgmesters Titel og Sæde.»

Men det var sikkert til liden Gavn og Glæde for Byens Borgere.

Thi lærde Herrer er i Reglen ikke de rette Talsmænd for praktiske borgerlige Interesser, og medens Byens 32 Mænd, «som skulde kende og andrage Stadens og Borgerskabets Lejlighed og Nødtørft», ofte kunde udvise Selvstændighed og f. Eks. nødigt lod nogen Lejlighed gaa forbi til at erindre om Privilegiernes Overholdelse, og det baade med Djærvhed og Frimodighed, var Magistraten ganske anderledes føjelig.

Hvor føjelig den var, viste sig bedst, da Struensee i April 1771 erklærede Københavns Magistrat for afsat. Han fandt Byens Administration alt for indviklet, langsom og utilfredsstillende; Byrderne var alt for store og for ulige fordelte, medens Handel og Haandværk blev hæmmet af en Mængde hindrende Baand. Meningen var god nok, men som sædvanligt gik Struensee frem hensynsløst og taktløst og gav den gamle Magistrat og de 32 Mænd Afsked paa graat Papir.

Københavnerne følte en voldsom Forbitrelse over denne brutale Tilintetgørelse af det, de ansaa for deres nedarvede Skjold og Adelsmærke. Men der stødte snart mere til. Godt og vel en Maaned efter, i Maj 1771, ophævede Struensee det smukke Hestgardekorps, der væsentlig bestod af Danske og Norske, og som stod paa en god Fod med Befolkningen. Dertil kom Forandringer i Marinens Forhold, som vakte megen Misfornøjelse. Endnu mere dog hans Forsøg paa at komme Lavsvæsenet til Livs og faa indført friere Haandværkerforhold og hans Forholdsregler til Standsning af hele den Fabrikvirksomhed, som tidligere Regeringer saa ihærdigt og med saa store Bekostninger havde arbejdet paa at opelske. Ved Siden af dette tænkte Ingen paa de gode Sider ved hans Regimente, hans Anstrengelser for at indføre større Sparsommelighed, Ophævelsen af «den skarpe Eksamination» eller pinligt Forhør, som endnu fandt Sted ved Stokhusretten, Ophævelsen af de mange forskellige Jurisdiktioner og Indrettelsen af en Hof- og Stadsret, hans virksomme Bestemmelser mod Svineriet paa Byens Gader, hans Omsorg for Brolægningen og hans Bestemmelse (1771) om, at Husene i alle Gader skulde forsynes med Nummere. Det stod klart for alle, at den almægtige Minister «ikke var København god». Selv i hans Interesser for at fremme Handel og Skibsfart vilde han ikke unde Hovedstaden nogen Forrettighed fremfor Landets andre Byer, og det kunde Københavnerne ikke finde sig i.

Det gik her som over alt: De moderne Ideer i en hensynsløs og fremfarende Mands Haand gjorde mere Skade end Gavn.

Og alle disse Forandringer blev iværksatte i et Aar, hvor der

herskede den største Nød i Byen. Allerede fra Januar 1771 havde Regeringen maattet indrette Udsalg af billigt Brød paa Raadhuset og andre Steder. Hele Sommeren herskede der Nød, Uro og Ophidselse i Byen; større Opløb hørte til Dagens Orden, hvortil Struensees Indskrækning af Politiets Myndighed sagtens har bidraget en Del. I Juni kom det til Spektakler paa Holmen, og 10. September s. A. drog 2400 norske Matroser, som forgæves hele Sommeren igennem havde tryglet om deres Kostpenge, ud til Hørsholm for at klage deres Nød for Kongen selv, da de var ved at sulte ihjel. Ligesom ved et lignende Tog, som Silkevæversvendene foretog den 24. September for at protestere mod Væveriernes Nedlæggelse, viste Struensee stor Frygtsomhed. En Fest paa Eksercerpladsen ved Frederiksberg, som han 28. September foranstaltede for at vinde de utilfredse Holmens Folk, blev straks opfattet som et Tegn paa Svaghed, særlig da Hoffet imod givet Løfte ikke mødte ved Festen. Rygtet fortalte — og det bekræftes af Folk, som kendte Stemningen i Byen — at en Sammensværgelse var i Gang mellem Matroserne om at myrde Struensee og Brandt ved denne Lejlighed. Utallige voldsomme Flyveskrifter, der skyldte den af Kabinetsministeren selv indførte Trykkefrihed deres Tilværelse, ophidsede Stemningen imod ham, og paa Gadehjørnerne fandtes hyppig Opslag med hadefulde Udgydelser. Saaledes i Gotersgade en Plakat, hvori der sattes en Pris af 5,000 Rdlr. paa hans Hoved, og 6. Oktober paa Kirkegaardsmuren ved Frue Kirke en Opfordring til at ihjelslaa alle tyske Officerer, som holdt med Struensee.

At han var bange for sit Liv, saa man af de omfattende Vagter og Patrouiller, med hvilke han omgav Slottet og sin Vogn, da han i Januar 1772 lod Residensen forlægge til København. Forinden havde han villet give et Bevis paa Fasthed og Ubøjelighed og opløste den 24. December 1771 Fodgarden. Men ved Paraden paa Kongens Nytorv, hvor Korpset stillede, nægtede Soldaterne, efter at have hørt den kgl. Ordre oplæse, at lade sig stikke ind i de andre Regimenter. De vilde, sagde de, lade sig afskedige, men ikke degradere, og tog deres Fane, som var bleven afleveret, tilbage med Magt. Hele Byen kom i Opror; blodige Slagsmaal mellem Fodgarden — der fandt Tilhold og Understøttelse hos Byens Borgere — og de øvrige Tropper fandt Sted i Gaderne, og «Juleaftensfejden» med dens Uro og Uhygge mindedes endnu længe efter. Endnu 1ste Juledag mærkedes Dønningerne af Kampen, og den udbrød paa ny Dagen efter, da et Par Hundrede Gardister med deres Afskedspas og 3 Rdlr. som Tærepenge i Lommen drog bort fra Byen.

3 Uger senere, den 17. Januar, vaagnede Københavnerne ved Rygtet om, at den forhadte Minister, hans Ven Brandt og hans Tilhængere i den tidlige Morgen var blevet fængslede og sat ud i Kastellet, i Blaa Taarn ved Langebro o. a. St. og at Dronningen skulde sendes bort. De, der kom tidsnok paa Benene og skyndte sig hen i Stormgade og ved Vester- og Nørrevold, naaede endnu at se en Karosse omringet af en stor Skare Ryttere i fuld Fart jage gennem disse Gader og ud gennem Norreport. Det var Caroline Mathilde, der førtes til Kronborg Slot.

Folk var som ellevilde. Slotspladsen fyldtes straks med hurraraabende, glædestraalende Mennesker; Enkedronningen, der havde faaet tildelt den ledende Rolle i Sammensværgelsen, og hendes Søn Arveprins Frederik kom ud paa Altanen og blev tiljublede. Og Kl. 1 lod man den stakkels, sindssyge Konge køre rundt i Gaderne i en Paradevogn med 8 Heste. Langsomt gik det gennem de menneskefyldte Gader, alle vilde se den for sine onde Aander befriede Monark, alle viftede og raabte ham i Møde, nede paa Gaden, fra Tage, Vinduer og Døre — uden for Vinkælderne samlede Gæsterne sig og stod med Glas i Haand og drak *Vivat* og raabte Hurra. Naar Folk, viftende og raabende trængte sig for tæt ind paa den lave, aabne Vogn, strakte han, med Rædsel i sit Ansigt, Hænderne ud for sig, «dog uden at tale et Ord, men hans Ansigt udviste tilfulde hans Fortrydelse.»

Saaledes udtaler et Øjenvidne sig. Maaske har der i hans forrykte Hjerne dæmret en Anelse om, at dette Arrangement i Anledning af hans egen Vanære og Usselhed dog var for forrykt.

Om Aftenen illuminerede Byen. Glædesskud knaldede, og Glædesild lyste paa Gaderne. Indtil Glæden blev forstyrret, og en Mængde Holmens Folk og Matroser, som ogsaa vilde lægge deres gode Sindelag for Dagen ved et festligt Arrangement, brød ind i den gamle Gaard paa Østergade, nu Efterslægtens Skole, som tidligere ejedes af Rentemester Henrik Müller, og hvor da en af Struensees Folk, en Restaurateur, Mecklenborgeren Gabel havde sit Lokale, et Sted, hvor Struensee og Brandt havde fejret mange lystige Gilder, og som nu — ifølge Rygtet — skulde været indrettet til et «Frøkenkontor» for Ministerens 15 engelske Damer, der hver skulde lonnes med 1000 Rdl. om Aaret. Huset blev fuldstændig udplyndret og ødelagt, Vinkælderen, hvor der laa store Oplag, tømt — Rendestenene flød med Vin endnu Dagen efter. Da Humøret var kommet op ved den megen Vin, brød Sværmen op og hjemsøgte Smaagaderne, hvor det gik ud over alle «Frøkenkontorerne»,

saa gik en Flok mod Assistenshuset og en anden til Politimesterens Hus. Først Kl. 4 om Morgenen blev der sendt Dragon-Patrouiller ud for at rydde Gaderne.

Men da var ikke mindre end 60 Huse rundt omkring i Byen mere eller mindre ødelagte; bl. a. det før omtalte i Lille Kirkestræde, som var bygget sammen med Stræbepillen paa Nicolai Kirke. Det blev ikke genopført, og først da fremkom Gadeforbindelsen, der fik Navnet *Hvælvingen* efter Passagen i Pillen, nu Admiralsgade.

Denne Ødelæggelse af «Frøkenkontorerne», hvormed naturligvis fulgte allehaande raa Voldsomheder og Mishandlinger af deres ulykkelige Beboere, er et fuldstændig middelalderligt Træk. Ved enhver Lejlighed, naar Sindene kom i Bevægelse, gik det først og fremmest ud over dem. Men det var ikke blot Folkets laveste Klasser, der stod paa et middelalderligt Standpunkt. Det var de Styrende selv. Den 28. April foregik paa Østerfælled med hele Middelalderens Barbari, Haandafhugning og Partering m. m., Henrettelsen af de to forhenværende Grever. Naturligvis var alt, hvad der i København kunde krybe og gaa, paa Benene. Men der var dog dem, der fandt, at de nye Magthavere var gaaet for vidt i deres Hævn, og som med Rette undredes over, at Hovederne og de parterede Lemmer netop blev lagt paa Stejle ved Galgen paa Vesterfælled, saa de laa «i Synet af Frederiksberg Slot.»

Oplysningstidens humane Ideer havde i øvrigt for længe siden begyndt at faa Indpas, og de gamle barbariske Straffe, som Forbrydere efter Loven blev idømte, blev i Reglen altid formildede. Selv mindre Straffe som Indsættelse i Børnehuset eller legemlig Revselse blev ofte eftergivet for ikke at krænke «en i Forvejen dybt bedrøvet Moders Følelser» eller «for ikke at stemple et ungt Menneske i Begyndelsen af hans Livsbane som Forbryder». Ogsaa i Hensynet til de Fattige, i de milde Stiftelser, der oprettedes, aabenbarede sig en mildere Tidsaand. Men først og fremmest dog i Kampen mod de stadig hyppige Barnemord og Udsættelser af Børn, ved Oprettelse af Hittebørnshospitaler, Jordemoderhuse og endelig af Fødselsstiftelsen med sin «Kasse til ulykkelige Børns Frelse». Den blev rigelig benyttet; det langt overvejende Flertal af de 300—400 nyfødte Børn, som Fødselsstiftelsen aarlig samlede under sine Vinger, var «Kasse- eller Skuffebørn». For at faa Midler til disses Underhold gav Struensee Bevilling til Oprettelsen af et Hasardspil, Pharaobank, om Vinteren hos Niemann paa Østergade og om Sommeren i Rosenborghave hos Gabel, hvis smukke Datter Esther havde en høj Stjerne hos Ministeren.

København var under Struensee bleven en lystig By, og Lystigheden hørte ikke op med hans Fald. Om Vinteren gik det livlig med Teatre, Concerter og Maskerader. Selv ved Hove holdtes offentlige Maskerader, og der kunde man se saa celebre Masker som Kong Christian VII og hans Veninde fra Vandkunsten, Støvletkatrine. I en lidt senere Periode kom ogsaa Dronningen paa Maskeraderne, endog i Mandsdragt. I Kaffehusene begyndte Folk at diskutere Politik, medens der hos de «lystige Værter», der skænkede Punch og holdt Opvartningspiger, blev drevet alskens lystig Tidkort. En yndet Spaseregang om Vinteren, især i Maaneskin, var Buegangene ved Christiansborgs Ridebane. Kaneture ud til den kgl. Skydebane paa Vesterbro, som i 1787 fik sin nu staaende Hovedbygning, kunde kun mere velstaaende Folk tillade sig. Men en fast, staaende Sommer-Udflugt for alle, som f. Eks. Tjenestefolk gjorde bestemt Fordring paa, naar de fæstedes, var den aarlige Tur til Dyrehaven, hvor Kirsten Pils Kilde, sandsynligvis opkaldt efter en klog Kone, der har benyttet dens Vand ved sine Kure, havde afløst Vartovkilden, baade som Sundhedskilde og som Forlystelsessted.

Om Sommeren samledes «godt Folk» ellers i Kongens Have, hvor der var forskellige Forlystelser samt undertiden Illumination og Fyrværkeri. I Herkulespavillonen holdt Gabel Konditori for fine Folk, medens den jævnere Borger søgte til Sorte Christians Krog, nu «Hammers Have», der havde Indgang fra Kongens Have. Der kunde være en saadan Trængsel i Kavallergangen, at det ikke var muligt at komme frem. Efteraanden blev dog Tonen, især sent om Aftenen, under de løvrige Træer i Rosenborg Have saa fri, at mange Folk trak sig tilbage.

Om Sommeren spaserede man efter 1785 i den ny anlagte Esplanade, der endte med en træbeplantet Høj paa nuv. Toldbodplads, hvorfra der var Udsigt over Reden, eller, som omtalt, i «den filosofiske Gang» og hørte paa Musik af en Harpenist, som snart spillede solo, bl. a. den gamle Melodi til: Katten er mit Søskendebarn, snart sammen med en Fagottist og en Klarinetspiller. Ogsaa paa Volden kunde godt Folk spasere, dog maatte man ikke gaa paa Brystværnet og heller ikke ryge Tobak. Da man tillige stadig forfulgtes af Skildvagterne og deres Tiggeri paa Tysk og ikke maatte færdes der efter Tappenstreg, blev Voldene ikke synderlig benyttet og i større Udstrækning kun Store Bededags Aften. Godt Folk spaserede om Søndagen til Frederiksbergshave «og lod sig give Te paa et Traktørsted.» Jævne Folk søgte ud paa Assistenskirkegaard med Madkurven paa Armen og spiste til Aften paa en Ligsten.

Lystigheden var saa meget mere ubunden nu, som man ikke var generet af tidligere Tiders Stivhed og Fornemhed. Paa Modernes Omraade eksisterede det stramme og spidse Snørliv samt Fiskebensskørtet vel endnu, det sidste naaede netop paa denne Tid sine største Dimensioner, 7—8 Alen i Omkreds. Men Caroline Mathilde bragte de lettere engelske Moder med sig, og man ser alt hos hende rig Anvendelse af Tüll- og Gazestoffer. Længst holdt den gamle unaturlige Stivhed sig i Maaden at sætte Haaret, der formedes op i en taarnagtig Højde. — Mændene bar endnu de gamle sirlige Dragter, men Christian VII, der i sin officielle Fremtræden var en fuldstændig Kavaler af den gamle Skole, viste, hvor let Etiketten kunde lægges til Side, og hvor ubunden man kunde muntre sig, trods Pudderparyk og stive Skøder. Tidligere kunde ingen Kvinde «af Kondition» gaa paa Københavns Gader. Nu saa' man Dronningen spasere i Byen, paa Voldene og i Rosenborghave, hvor undertiden hendes lille Søn, Kronprins Frederik, blev baaret ved Siden af hende *en promenade* i Sølvmorssløjkjole. Og Danske Mercurius sang:

Tak, Caroline, Tak for den Opdagelse,
Du friske Folk har lært at bruge Benene.

Rousseaus Grundsætning: *Retournons à la nature!* lød ogsaa hos os, gennem Oplysningsfilosofiens Repræsentant, og Københavnerne var de første i Europa, som saa' en Prins, en Kongesøn, klædt paa som et virkeligt Barn med upudret Haar og løs naturlig Dragt, og ikke som en lille Kavaler med guldbroderet Kjole og Kaarde ved Side. Det var imidlertid kun i Struensees Tid. Saa snart Enkedronningen og Guldberg var kommen til Magten, blev han trukken i Gammelmandsdragten som alle andre, og først under Paavirkning af den franske Revolution blev den naturlige, borgerlige Dragt den eneherskende.

I den Guldbergske Periode, under den nordamerikanske Frihedskrig, rørte der sig et Handelsliv i København som ingen Sinde for. En Mængde fremmede Købmænd kom til Byen, især engelske, og det mærkedes snart. Der kom mere Friskhed og Utvungenhed ind i den almindelige Omgangstone, og med Købmandsstandens voksende Anseelse og dens Raskhed — som undertiden smagte lidt af vestindisk Koloni-Raskhed — trængtes den gamle Selskabeligheds stive Halvfornemhed og pedantiske Formaliteter tilbage. Og de sidste Rester af den sloges ihjel

af Klubberne, som netop nu begyndte at dannes «for at udvikle uskyldig, tarvelig og oplivende Selskabelighed». Folk søgte under Struensees begivenhedsrige Periode meget paa Kaffehusene, hvor de sidste Foranstaltninger af den forhadte Minister blev drøftede. Særlig var Neergaards Kaffehus i Badstuestræde en søgt Nyhedsbørs — Aviser i moderne Forstand kendtes ikke — og det Publikum, der kom her, skilte sig efter forskellig Smag og Interesse ud i de 4 store Klubber: «Drejers Klub», «Harmonien», Byens fineste og en Tid lang toneangivende Klub, som det var en Ære at blive Medlem af, «Kongens Klub» og «Fabritius' Klub». Som Modsætning til den litterært interesserede Del af Selskabet hos Neergaard, der navnlig dannedes af Ewalds Beundrere, og som udskilte sig som «Drejers Klub», stiftedes i April 1772 «Det norske Selskab», hvis berømteste Medlem var Wessel, i Vintapper Juels Kaffehus, det gamle Sted paa Hjørnet af Regnegade (der dengang paa denne Strækning hed Sværtegade) og Didrik Badskærsgang.

Ved Siden deraf stiftedes der en Mængde dramatiske Selskaber og Foreninger. Musikken indførtes ogsaa i Klubberne. Fremmede, som kom til København, forbavsedes over den Mangfoldighed af Underholdning, Byen bød paa. Thi man kunde komme paa Koncert omtr. hver Dag i Ugen Vinteren igennem og paa Assemblee eller Bal eller dramatisk Underholdning næsten lige saa tidt. Af de dramatiske Selskaber var «Borups Selskab», hvor Rahbek en lang Tid var ledende Aand, det fornemste. Det talte blandt sine Medlemmer de bedste Mænd i Landet, og der var altid stor Rift om Billetterne til dets Forestillinger.

Det daglige Liv i Hjemmet vandt intet ved Klublivet, som Damerne i Reglen kunde deltage i ved bestemte Fester og paa en bestemt Ugedag. Især da det var trængt i den Grad ned i Befolkningen, som Tilfældet blev mod Slutningen af Aarhundredet, at «der var Klubber og Selskaber for alle mulige Stænder fra Adelen lige ned til Skoflikkerne», og musikalsk og dramatisk Underholdning i hver Gade og hvert Stræde. Men Klubberne gjorde dog ogsaa Nytte. De blev Hjemsted for de første svage Spor af en offentlig Mening. Med Struensees Fald var det forbi med Tyskeriet, og alle Vegne spores den nationale Bevægelse. Intetsteds dog som i Klubberne. Det var Drikkevisernes Tid, og man sang Dansk. Man spillede danske Skuespil, diskuterede dansk Litteratur og vendte sig med lige Skarphed mod Tyskeriet som mod det begyndende Anglomani.

Interesserne i København var under de gode Handelsforhold og

ved Paavirkning af den herskende Nyttefilosofi i høj Grad naturalistiske. Det var i alt væsentlig godt, som det var, der kom Penge til Byen, Bernstorff stod ved Roret, og selv om man grinte lidt ad Kronprinsens Legen-Soldat, var København dog dengang en yderst loyal By. Ved Kronprinsens Indtog efter sit Bryllup i 1790 blev han modtaget med Jubel, som selv P. A. Heiberg deltog i. De første Efterretninger om den franske Revolution gjorde derfor heller ikke synderlig stærkt Indtryk her. Men snart blev det anderledes. I København som i den mindste Ravnekrog af Verden delte Befolkningen sig i Royalister og Republikanere, og Tirsdag og Fredag, naar Hamborgerposten kom, var der fuldt paa alle Kaffehuse og Vinstuer af Folk, der granskede det sidste Nyt. Saa langt op i Byen som til Courtin paa Nytorv naaede Bevægelsen; thi her kunde man til sin Is og sin Punch læse baade franske og engelske Aviser. Af Byens 3 Aviser, der dog ikke udkom hver Dag, serverede kun en enkelt «De københavnske Tidender» en Smule politisk Nyt fra Udlandet.

Naar man i 1790 gik op paa Frederiksberg Bakke, var det et ganske andet Billede, der oprullede sig end nu. Grønne Haver strakte sig lige ind mod Byen. Op imellem dem dukkede enkelte Bygninger, i Forgrunden Frederiksberg Kirke (opført under Christian VI), Bakkehuset henne til højre og enkelte Lyststeder og frederiksbergske Gaarde til venstre. Den murede Galge kunde maaske endnu ses nede ved «Galgemøllen», nu Amerikamøllen, men de uhyggelige Rester af de to Grever var fjærnede straks efter Kronprinsens Overtagelse af Regeringen (1784). En stor aaben Fælled «Studevangen» laa mellem Frederiksberg Alle og Vesterbro; paa den anden Side af Alleen laa nogle faa Lysthuse, og for Enden af Alleen knejsede fra 1785 Jærnporten. Inden for denne begyndte Vesterbros Forstad, der ikke dannede nogen sammenhængende Bebyggelse. Vesterbrogade blev brolagt i 1785 og i Slutningen af Aarhundredet beplantet med Kastanietræer. Inden for «Broen» førte endelig Alleen — ligesom den endnu bevarede Øster-Allee og den forsvundne Nørre-Allee anlagt 1780—86, — ind til Stadsgraven. Glacis'erne forbi Frihedsstøtten (rejst 1792—97) var væsentlig lejet ud til Tobaksplantager, og først bag dem, Stadsgraven og den aflukkede «Kirsebærgang» rejste Voldene sig med deres Rækker af Træer, der var plantet ved Midten af Aarhundredet. De dannede saaledes ikke en tæt Løvskærm for Byen, som senere, og dennes anseligere Bygninger traadte tydeligt frem.

Aarene 1794 og 1795 bragte Forandring i dette Billede af en By i rask og frodig Opkomst. Natten mellem 26.—27. Februar 1794 gik det pragtfulde og imponerende Christiansborg op i Luer, og Aaret efter udbrød den anden store Ildebrand. Københavnerne stolede saa sikkert paa deres Brandvæsens Fortræffelighed, at det ikke vakte nogen som helst Uro, da Rygtet Fredag 5. Juni 1795 fortalte, at der Kl. 3 var gaaet Ild i «Dellehaugen», en Plads paa Gammelholm, hvor der mellem en Mængde tjærede Træskur opbevaredes Kul, Planker, Brædder m. m. Ilden opkom i et Skur, der stod, omtrent hvor man nu finder Baggaarden til Nr. 7 i Niels Juelsgade.

Det havde længe været tørt Vejr og blæste ulykkeligvis den Dag en frisk Kuling af Øst. Da Ilden først havde faaet Tag i det stærkt brændbare Materiale, lod den sig ikke standse. Mangelen paa tilstrækkelig Arbejdskraft og paa Vand og slet Samarbejde mellem Søofficererne og Brandvæsenets Befalingsmænd bidrog til at svække Slukningsarbejdet. Snart stod Hovedmagasinet — hvis Midterparti dannedes af en Pavillon, den endnu staaende Studenterforening — og Admiralitetsbygningen (der laa omtrent hvor nu Hotel Kongen af Danmark og Nationalbanken ligger) i Flammer. Ilden tændte i Bolværkerne af Holmens Kanal og i de store Masser af Træ og Tovværk, der væltedes ned i Kanalen. Snart sprang den over til den anden Side af Gaden, og da Nicolai Taarn Kl. $8^1/_2$ sank sammen i Luerne, stod hele Kvarteret omkring den i Flammer.

Den gamle Historie med hjælpeløs Forvirring, Mangel paa Ledelse og Skulkeri hos Brandfolkene og Vandkuskene gentog sig ogsaa her. Ilden bredte sig, stadig i vestlig Retning og Folk flygtede rædselsslagne foran den, tagende med sig, hvad de formaaede af Gods og Bohave. Kanalerne dannede af sig selv Sydgrænsen for Ilden. Nordpaa maatte man søge den begrænset paa bedst mulige Maade. Det lykkedes at standse den i dens Udbredelse mod Nord i Vingaardsstræde, hvis sydlige Side brændte, men hvis Nordside mellem Kongens Nytorv og Holmensgade blev reddet. Ogsaa dennes nordlige Del blev reddet, Lille Kongensgade blev atter Grænsen for Ilden mod Nord, Admiralgade mod Øst og Østergade atter mod Nord. Men alt hvad der laa mellem den her angivne Linie og Kanalen brændte ned. Ilden førtes over Færgestræde og Højbrostræde, fortærede alt og gik videre, ødelæggende Bygningerne mellem Amagertorv og Gl. Strand. Ved Naboløs standsede dens Fremtrængen langs Kanalen. Nu slog den ind mod Kom-

Nytorv under Branden 6. Juni 1795.

Midt paa Billedet ses Raadhuset i Flammer, til venstre Waisenhuset, som »Waiserne« orjader under Opsigt af deres Lærere.

pagnistræde og raserede alt mellem Kompagnistræde, Raadhusstræde og Farvergade paa den ene Side, samt Vimmelskaftet, Skovbogade, Klædeboderne, Norregade til Studiestræde, Larsbjørnsstræde, St. Pedersstræde og Teglgaardsstræde ud til Volden paa den anden Side. Først Søndag Eftermiddag Kl. 6 lykkedes det at slukke Ilden i Teglgaardsstræde og standse dens Udbredelse mod Nord.

Det var en Gentagelse af Ulykken i 1728 om end ikke i saa stort Omfang. Foruden Nicolai Kirke var af større offentlige Bygninger Raadhuset, Arresthuset og Waisenhuset gaaet til Grunde; i alt var der i 55 Gader brændt 941 Huse og omtrent 6000 Mennesker var berøvet Hus og Hjem. Voldene og Rosenborghave blev atter befolket med Brandlidte, men særlig blev Slotsruinen taget i Brug; desuden Buegangene og Ridepladsen, og paa selve Pladsen foran Slottet rejste sig «Frederikskolonien» for det meste opført af Brokker fra Slotsruinen, som Kongen gav Folk Lov at tage, en hel lille By med Huse af Bindingsværk og med 8 Gader og 1 Torv. Ogsaa ude paa Nørrefælled blev der slaaet Lejr, og om Efteraaret, da det faldt ind med Slud, blev der lagt et Orlogsskib «Den norske Love» ud ved Toldboden som Logisskib.

Endnu medens det brændte i Grunden, fremkom Myndighederne med en Plan til den afbrændte Bydels Genopførelse. Ligesom i 1728 var det Regeringens Agt at benytte Lejligheden til at regulere og udvide en Mængde Gader. Den gik i Begyndelsen frem med stor Strenghed, og lod f. Eks. en Mand, der havde fort sit Hus paa Hjørnet af Kompagnistræde og Badstuestræde op til 2det Stokværk, rive det ned igen, da han kun havde givet det et afbrudt Hjorne paa $3^1/_2$ Alen i Stedet for som befalet paa 5 Alen. Men til Trods for denne Strenghed, maatte Regeringen dog slaa af paa sine Fordringer over alt, baade til Gadernes Regulering og Udvidelse og til Husenes Byggemaade. Dens store Planer om at nedlægge flere Gader i det stærkt overfyldte Kvarter bag St. Nicolai, «Skipperboderne», som de hed endnu, blev til intet; her som andetsteds fik enkelte Gader nogen Udvidelse — Holmensgades nordlige Del staar dog endnu som for 1795 med sin ringe Bredde — og Nellikestræde (Asylgade) blev forlænget til Hummergade; derimod blev Lille Færgestræde, fra Lille Kirke- til Fortunstræde, Slutterigade, mellem Ny Torv og Hestemøllestræde, samt Endeløsstræde og flere snevre Gange nedlagt. Men de virkelige store Forbedringer var kun faa. Højbroplads fremstod paa Ruinerne af Gaardene mellem Højbrostræde og St. Færgestræde, Gammel Torv og Ny Torv blev slaaet sammen til een Plads ved Raadhusets

Fjærnelse, og lige over for Frue Kirke, hvor Hjørnegaarden til Studiestræde blev revet ned, fremstod en aaben Plads, — alt af Hensyn til Brandfare. Ved et mærkeligt Raisonnement foretrak man at lade Byens ældste og største Kirke, St. Nicolai, ligge i Ruiner, i Stedet for at rydde op i det smudsige, usunde og tæt bebyggede Kvarter omkring den. Københavns Borgere viste sig villige nok til at bringe Ofre for at rejse den gamle historiske Kirke paa ny, men i Regeringskredse omgikkes man med Planer om at færdiggøre det oldenborgske Monument, Frederikskirken, paa gamle St. Nicolai's Bekostning. Der kom imidlertid haarde Tider, og i 1814—17 blev Kirken brudt ned, uden at Marmorkirken kom videre ved det.

Nogen Erstatning for de forsvundne karakteristiske Bygninger fik København, til Dels paa Forhaand, i de Privathuse, som Harsdorff opførte. Det var hans fine Kunst, der prægede det kgl. Theater efter dets Ombygning 1773—74; hans Bolig paa Kongens Nytorv, nu Udenrigsministeriet, staar endnu som en af Byens smukkeste Bygninger, og ham skyldes endvidere Landmandsbanken (Grosserer Peschiers Gaard), Handelsbanken (tidligere Erichsens Palæ), Bankbygningen ved Børsen og Petersens Jomfrukloster paa Amagertorv. Da Kongefamilien efter Slottets Brand tog Ophold paa Amalienborg, opførte han som Forbindelsesbygning den berømte Kolonnade*). Paa Gammel Torv fremstod Suhrs, Holms og Langes smukke Bygninger (Nr. 22, 14, 4). Ved Stranden Gustmeyers — nu Adlers — Gaard, og paa Ny Torv opførte Abildgaard Stedet Nr. 7.

Med Udgangen af det gamle Aarhundrede var København saa godt som genopbygget. Der var maaske i de mange nye Ejendomme i Hovedgaderne mere Plads og mere Lys og Luft end i de gamle, men den tørre og nøgterne Tidsaand havde givet Husene sit Præg, bortset fra de nævnte Bygninger, og Ensformigheden, «Regulariteten», var gennemført indtil Kedsommelighed over alt.

Og det var kun den velstaaende Del af Byens Borgere, der havde vundet mere Plads i deres Huse ved Branden. Smaakaarsfolk blev endnu mere trykket sammen, end de havde været før, thi ved de Gadeudvidelser, der fandt Sted, var det Smaahusene der forsvandt. Jævne Folk, for ikke at tale om fattige Folk, maatte i langt højere Grad

*) Harsdorff har vi endnu at takke for, at København ikke fik to af sine ejendommeligste Bygninger ødelagt, idet han reddede det store Taarn paa Rosenborg og Taarnet paa Børsen fra Arkitekt Anthons Mishandlinger.

end for søge Bolig i fugtige Kældre eller paa elendige Tagkamre. Selv hos nogenlunde velstillede Folk vare Beboelsesforholdene kun saa som saa, om end af andre Grunde. Thi man tog gerne til Takke med smaa og daarlige Hummere til dagligt Ophold, naar man blot kunde have en «Sal» til Stads som andre godt Folk i Gaden. Til alle Tider har Danske og maaske særligt Københavnere haft en ejendommelig Frygt for ikke at være som de andre.

Det København, som saa det 18de Aarhundrede synke i Graven, var i Hovedtrækkene den samme By, Frederik VI's By, som stod indtil 1860—70. En sammentrængt By inden for de smukke gamle Volde, — der ikke formaaede at skærme den, — med fortræffelige Boliger for Faa, med tarvelige Boliger for Flere og med elendige for de Fleste. En smudsig By og en usund By, en By, som det ikke var værd at se paa Vrangsiden. Hvor meget af den Slags, der er endnu, er Byen dog gaaet frem med Kæmpeskridt.

Fra at være en Soldater-By og en Embedsmands By, er København blevet en Borgernes By, en Handelsstad. Og samtidig er den vokset til at rumme en uforholdsmæssig stor Del af Landets Indbyggere. Københavns Udvikling vil i Fremtiden faa større Betydning for vort Fædreland end nogen Sinde for, og Københavns Borgere vil i væsentlig Grad komme til at bære Ansvaret for, i hvilken Retning denne Udvikling skal gaa.

Konservator Andersens interessante, skitserede *Kort over København ved Midten af det 17. Aarhundrede*, med gennemsigtigt Overdæk af et *Kort af det nuværende København*, hører egentlig først hjemme senere hen i dette Værk om «København i gamle Dage», men da Forfatteren jævnlig vil komme til at omtale Forhold, der faa deres rette Belysning gennem dette Kort, har man fundet det rettest allerede ved Værkets 3dje Hefte at levere det til Subskribenterne.

Kortet viser os det gamle København med sine Grave og Volde, saaledes som disse i det Væsentlige henlaa til Christian IV's Død 1648, og med Bebyggelsen uden for Byen, som den havde formet sig, inden Frederik III opførte det nye København (Byen Øst for Gotersgade).

Rosenborg ligger paa Kortet endnu uden for Byens Østervold. Dækker man Gennemsigtskortet over, vil man se, at Østervold gik i en Bue over Tornebuskegade, svingende ud paa den anden Side af Gotersgade, og ind over Kongens Nytorv; «Hesten» staar lige paa Spidsen af Bastionen ved Østerport. Stadsgraven fra det gamle kongelige Teater til Holmens Kirke blev først tilkastet i Tredserne.

De forskellige Veje, der udgik fra Kongens Nytorv mod Nord og Nordøst kunne endnu spores i Gader og gamle Grunde. Helsingørsgade er en Levning af den gamle Helsingørsvej, der gik nærmest Kongens Have. Under Frederik III førte Helsingørsvejen, eller den store Stenbro, til den nye Østerport, der stod imellem de senere Peucklers og Rosenkrans' Bastioner, altsaa ud for Hjærtensfrydsgade. Det er denne «store Stenbro», der endnu spores i mange Grunde, og som tydeligt ses den Dag i Dag i den skraa Gade gennem Nyboder,

hvis Hovedvagt blev bygget med Facade hertil. Her i Nærheden ligger Christian IV's ejendommelige Kirke, St. Anna Rotunda, opført med Grundform som et Kompas for ret at svare til sin Bestemmelse som Gudshus for Kongens Baadsmænd.

Længere ude mod Nordøst finde vi «Vartov Skanse», hvor nu «Trianglen» er, samt de kgl. Fiskedamme, af hvilke den sidste Levning først forsvandt for et Par Aar siden, da Agersborg Sø blev udtørret.

«Den brede Gade» spores endnu i Grundene i Bredgade; et Stykke af den bliver nu, efter de seneste Ejendomskøb, atter udlagt som Gade. Strandstræderne gaa i samme Retning den Dag i Dag. Af Tværbygningen for Enden af Reberbanen, Kongens Sejlhus, staar endnu et Stykke bag Charlottenborg, og den skæve Gavl, der gaar igen paa forskellige Billeder og Planer af København fra 17. Aarhundrede, ses endnu nede fra Peder Skrams Gade.

Man vil mulig undres over ikke at se de nye, af Christian IV anlagte Volde. Men da der endnu ikke er opnaaet afgørende Sikkerhed for disse nye Fæstningsværkers forskellige Udvidelser mellem 1629 og 1647 eller om deres Forbindelse med Citadellet, har man ment det rettest ikke at indlægge dem paa Kortet, hvis væsentlige Bestemmelse er at give Oplysning om «det gamle København».

—

i Kjöbenhavn
1 Strand Gade
8 Strand Gade
10 Dronningens Gade
13 St. Anna Kirke over Vandet
a Slottet
b Cancelliet
k St. Petri Kirke
l Frue Kirke
m Helliggejstes Kirke
n Trinitatis Kirke
o St. Nicolai Kirke
p Holmens Kirke
q Öster Port
s Nörre Port
t Vester Port
u Amager Port
v Toldboden
Sorte Dam
Fredensbro
Östre Anlæg
Österbrogade
Östbanegaard
Fiskerhuset
Citadellet
Skitseret Kort over
Kjöbenhavn
i Midten af det 17de Aarhundrede
C. Chr. Andersen

Amager
Holmen
Tivoli
Glyptothek
Langebro
Sorte Dam
Sølvgades Kaserne
Østerbrogade
Kjøbenhavn

Gader i Kjöbenhavn
1 Mikkel Bryggers Gade
2 Hellig Kiors Stræde
3 Lavendel Stræde
4 Farver Gade
5 Store St Clemens Stræde
6 Lille St Clemens Stræde
9 Sutter eller Soenne Gade
10 Vand Konsten
11 Heste Mölle Stræde
12 Vand Mölle Strædet
13 Raadhuus Stræde
14 Nye Torv
15 Gammel Torv
16 Vester Gade
17 Vester Vold
18 Amager Torff
19 Steen Boder
20 Sko Boder
21 Vimmel Skafftet
22 Kloster Stræde
23 Grau Brödre
24 Lov Stræde
25 Tud Huus Stræde
26 Hellig Geistes Stræde
27 Snarens Gade
28 Compagni Stræde
29 Knabro Stræde
30 Badstu Stræde
31 Bro ligger Stræde
32 Mag Stræde
33-34 Ved Stranden
35 Bag Borsen
36 Ny Bors
37 Nabolos
38 Leer Stræde
39 Hydsken Stræde
40 Hoy Bro Stræde
41 Ostergade
42 Ved Gammel Öster Vold
43 Större Stræde
44 Hummer Gade
45 Luse Stræde
46 Delphin Stræde eller Dybens Gade
47 Nillicke Stræde
48 Lille Ulcke Gade
49 Store Ulcke Gade
50 Vingaards Stræde
51 Kongens Gade
52 Lille Kongens Gade
53 Navnlos
54 Hendrick Möllers Kirke Stræde
55 Svalder Gade
56 Admiral Gade
57 Gammel Boldhuus
58 Ved Stranden
59 Fortun Stræde
60 Lille Færge Stræde
61 Store Færge Stræde
62 Store Kircke Stræde
63 Lille Kircke Stræde
64 Store Kjobmagergade fra 1620 kaldet Kjodmanger Gade
65 Clare Boder
66 Mynter Gade
67 Gammel Mynt
68 Grönne Gade
69 Peder Madsens Gang
70 Christen Bernekous Stræde
71 St. Antoni Stræde
72 Pile Stræde
73 Silcke Gade
74 Norre Gade
75 Vester-Vold
76 Studi Stræde
77 Store Laurs Biörnsons Stræde
78 Lille Laurs Biornsons Stræde
79 St. Peders Stræde
80 Laurs Leys Stræde Aar 1599 kaldet Hr Jens Jonsons Stræde
81 Teylgaards Stræde
82 Norrevold
83 Klocher Hoyen
84 Klæde Boder
85 Skinder Gade
86 Lille Cannicke Stræde
87 Store Cannicke Stræde
88 Kircke Stræde
89 Fiol Stræde
90 Rosen Gaarden
91 Peter Hvitfeldts Stræde
92 Skiden Stræde
93 Michel Vibes Gade
94 St Giertruds Stræde
95 Landemercket
96 Spring Gade
97 Vognmands Gade
98 Brönd Stræde
99 Slippen
100 Aabenraa
101 Pustervig
Christians Havns Gader
1 Strand Gade
2 Torvegade
3 Kongens Gade
4 Kanal Gaden neden Vandet
5 St Anna Gaden neden Vandet
6 Baadsmands Gade neden Vandet
7 Baadsmands Gade over Vandet
8 Canal Gade over Vandet
9 St Torve Gade
10 Dronningens Gade
11 Port Stræde
12 St. Sophie Gade over Vandet
13 St. Anne Gade over Vandet
Offentlige Bygninger og Monumenter i Kjöbenhavn
a Slottet
b Cancelliet
c Kongens Stald
d Provianlgaarden
e Tojhuset
f Bryggers
g Borsen
h Longangen
i Vandmölletaarnet
j Raadhuset
k St Petri Kirke
l Frue Kirke
m Helliggejstes Kirke
n Trinitatis Kirke
o St Nicolai Kirke
p Holmens Kirke
q Öster Port
r Gartnerhuset i Haven
s Nörre Port
t Vester Port
u Amager Port
v Toldboden
St. Jörgens Sö
Peblinge Sö
Ravnsborg Skandse
Sorte Dam
Kirken udenfor Norreport
Rosenborg
Vartov Skandse
St. Anna Rotunda
Kjöbenhavns Vartegn
Den store Smedie
Holmen
Reberbanen
Lille Strandstræde
Store Strandstræde
den store Stenbro
Helsingorsvei
den brede Gade
Islandske Compagnis Reberbane
De nye Baadsmands Boder
Fiskerhuset
Kgl Maysts Fiskedamme
Citadellet
Christians Havn
Amager
Skitseret Kort over
Kjöbenhavn
i Midten af det 17de Aarhundrede
C. Chr Andersen fec. 1898.
B.M. sc.